

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK BASININDA MUSSOLİNİ İTALYA'SI (1922-1945)

Emine GÖZTAŞ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Çağatay BENHÜR

Konya-2024

ÖN SÖZ

İtalya 1922 yılı ile yeni bir rejim, farklı bir lider ve yerleşmiş olan düzene karşı farklı bakışıyla o dönem dünya devletleri arasında en dikkat çeken politikayı ortaya koyanlardan biri olarak görülmektedir. Özellikle Benito Mussolini ile başlayan saldırgan ve yayılmacı siyaseti kendine hedef olarak gösteren İtalya, başta Türkiye olmak üzere çoğu devleti tedirgin etmiştir.

“Türk Basınında Mussolini İtalya’sı (1922-1945)” başlıklı tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Benito Mussolini’nin başında yer aldığı faşist yönetimin İtalya’da nasıl konumlandığını ortaya koyabilmek için 1922 senesi öncesi İtalya hakkında kısa bir bilgi giriş bölümünde verilmiştir. Birinci bölümde, Benito Mussolini’nin ilk iktidar yılları ele alınmış; ikinci bölümde İtalya’nın İkinci Dünya Savaşı öncesi yerini sağlamlaştırmak için yaptığı girişimler ve devletler arası ilişkilere değinilmiş; üçüncü bölümde ise İtalya’nın İkinci Dünya Savaşı’nda izlemiş olduğu politika ve Benito Mussolini liderliğindeki Cumhuriyetçi Faşist Parti ile ilgili gelişmelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Tezin ortaya çıkarılmasında, ele alınan konuyla ilgili var olan kitap ve makaleler araştırılmış, o dönemi yansıması açısından hatıralara da yer verilmiştir. Tezimizin asıl hedefini teşkil eden Türk Basını o dönem gazetelerinde ve dergilerinde yer alan haber, değerlendirme ve köşe yazıları esas alınarak taranmış ve konumuzun her aşaması aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışma konumuzun belirlenmesi ve ondan sonra gelen her aşamada değerli bilgi ve deneyimleriyle çalışmamızı yönlendiren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Çağatay BENHÜR’e teşekkürü bir borç bilirim. Benim üzerimdeki emeklerinin karşılığını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim kıymetli aileme teşekkür ederim. Devamlı yanımda olan ve elinden gelen her türlü desteği gösteren değerli eşim Murat GÖZTAŞ’a ve bu küçük yaşlarına rağmen büyük bir olgunluk ve sabır sergileyen sevgili çocuklarım Burak Erdem ve Alp Eymen GÖZTAŞ’a çok teşekkür ederim.

Emine GÖZTAŞ
Ocak 2024, KONYA

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine GÖZTAŞ	
	Numarası	094102051001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Çağatay BENHÜR	
	Tezin Adı	Türk Basınında Mussolini İtalya'sı (1922-1945)	

ÖZET

İtalya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli kazanımlar elde edememiş, üstelik savaşın getirdiği birtakım ekonomik ve sosyal problemlerle karşı karşıya kalmıştır. İtalya'daki bu karmaşa ortamından sonra yaşananlara bir tepki niteliğinde ortaya çıkan yeni anlayış Faşizm olmuştur. Mussolini, Ekim 1922'de kurduğu Faşist Hükümeti ile İtalya'nın siyasetine yön vermeye başlamıştır.

Bu çalışma “Benito Mussolini İtalya'sı” olarak adlandırılan 1922-1943 dönemi ile Mussolini başkanlığındaki Cumhuriyetçi Faşist Parti'nin varlığını sürdürdüğü 1943-1945 döneminin Türk basını açısından nasıl ele alındığını gözler önüne sermektedir. Türk Basını esas alınarak yapılan bu çalışma; İtalya'da Mussolini'nin iktidarda yer aldığı dönemde Faşist Hükümetin ilk icraatlarına, İtalya'nın bu dönemdeki iç ve dış politika gelişmelerine, Avrupa ve Türkiye ile ilişkilerine açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Bunun yanında İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesi sahip olduğu tehlikeli ve saldırgan Akdeniz politikasını, İkinci Dünya Savaşı esnasında takip ettiği dış politikayı, son olarak İtalya'nın savaştan çekiliş ve faşist lider Mussolini'nin hayatının son döneminde neler yaşadığını açıklamayı amaçlamıştır. Bu amacı gerçekleştirirken Türk basınında yer alan gazete ve dergilerin var olan

nüshalarına ulaşarak konuya bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yabancı gazete ve dergilerin Türk basınında yayımlanan haber ve yorumlarına da yer verilmiştir.

1922-1945 yılları arasında meydana gelen önemli gelişmeler, arşiv belgeleri, resmî tutanaklar, tetkik eserler, makaleler, bilimsel tezler esas alınarak araştırılmıştır. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda ortaya çıkan çalışmada Mussolini İtalya'sının tutarsız politikasının Türkiye'nin İtalya siyasetini etkilediği gibi Türk basınında yer alan değerlendirmeleri de yönlendirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Benito Mussolini, Faşizm, İtalya, İkinci Dünya Savaşı, Türk Basını.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine GÖZTAŞ	
	Numarası	094102051001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Çağatay BENHÜR	
	Tezin İngilizce Adı	Mussolini's Italy in The Turkish Press (1922-1945)	

ABSTRACT

Italy failed to make significant gains after the First World War and faced a number of economic and social problems brought about by the war. Fascism was the new ideology that emerged as a reaction to what happened after this chaotic environment in Italy. Mussolini tried to direct the politics of Italy with the Fascist Government he established in October 1922.

This study reveals how the period of 1922-1943, which is called “Benito Mussolini’s Italy”, and the period of 1943-1945, in which the Republican Fascist Party under the leadership of Mussolini continued to exist, were covered by the Turkish Pres. This study, which is based on the Turkish Pres, aims to clarify the first actions of the Fascist Government in the period when Mussolini was in power in Italy, Italy’s domestic and foreign policy developments in this period, and its relations with Europe and Turkey. It also aims to explain Italy’s dangerous and aggressive Mediterranean policy before the Second World War, and finally Italy’s withdrawal from the war and what the Fascist leader Mussolini went through in the last period of his life. While realizing this aim, the existing copies of newspapers and

magazines in the Turkish Pres were accessed and their perspectives on the subject were tried to be evaluated in addition, news and comments of foreign news newspapers and magazines published in the Turkish Pres are also included.

The important developments that took place between 1922 and 1945 were investigated based on archival documents, official minutes, analytical works, articles, and scientific theses. The study, which emerged because of the research and analyses, showed that the inconsistent policy of Mussolini's Italy influenced Turkey's policy towards Italy, as well as the evaluations in the Turkish Pres.

Key Words: Benito Mussolini, Fascism, Italy, The Second World War, Turkish Pres.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSSOLİNİ İKTİDARININ İLK YILLARI (1922-1930)

I. BENİTO MUSSOLİNİ’NİN İKTİDARA GELİŞİ	14
II. İTALYA’NIN DUÇE’Sİ BENİTO MUSSOLİNİ KİMDİR?	18
III. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	23
A. MUSSOLİNİ İKTİDARI VE İLK İCRAATLARI.....	23
1. İtalya’nın Siyasî Durumu	23
a. Giacomo Matteotti Cinayeti ve Mussolini İktidarı	27
b. Mussolini’ye Karşı Gerçekleştirilen Suikastlar	36
c. Mussolini İtalya’sı ve Papalık İlişkileri.....	39
2. İtalya’nın Ekonomik Durumu.....	44
IV. DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	49
A. MUSSOLİNİ İKTİDARININ EMPERYALİST SİYASETİ.....	49
B. İTALYA’NIN BALKANLAR POLİTİKASI	51
1. İtalya-Yunanistan İlişkileri	51
a. İtalya-Yunanistan Arasında On iki Ada Krizi.....	51
b. Korfu Adası’nın İşgali.....	53
2. İtalya-Yugoslavya İlişkileri	58
a. Fiume Meselesi	58
3. İtalya-Arnavutluk İlişkileri	61
4. İtalya’nın Diğer Balkan Devletleriyle İlişkileri.....	66
C. İTALYA’NIN AVRUPA POLİTİKASI	75
D. İTALYA’NIN KUZEY AFRİKA POLİTİKASI.....	81

1. Mussolini'nin Trablusgarp Seyahati	82
V. TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ	85
A. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE MUSSOLİNİ İTALYASI.....	86
B. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASI TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ	98
1. Siyasi İlişkiler	98
a. Musul Meselesi	101
b. Adalar Konusu	103
b.1) İtalya'nın Sicilya Adası'na Asker Çıkarması Meselesi.....	103
b.2) İtalya'nın Rodos'a Asker Çıkarması Meselesi	104
c. İtalyan Milletvekili Pedrazzi'nin Türkiye Hakkındaki Düşünceleri	107
d. Türkiye-İtalya Arasında Devlet Adamlarının Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilere Yansıması	110
d.1) Milano Mülâkatları.....	113
d.2) Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yapısal Çözüm Antlaşması.....	117
d.3) İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye Ziyareti	121
d.4) Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti.....	123
d.5) İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti	125
2. Ekonomik İlişkiler.....	128
3. Kültürel İlişkiler.....	131

İKİNCİ BÖLÜM

MUSSOLİNİ İKTİDARI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ (1930-1938)

I. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	133
A. FAŞİST DEVLET SİSTEMİ VE İTALYA	133
B. FAŞİST DEVLETİN SİYASAL YAPISI	134
C. FAŞİST DEVLETİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI.....	137
1. Sosyal Yapı.....	137
2. Ekonomik Yapı.....	140
II. DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER.....	144

A. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE MUSSOLİNİ İTALYA'SININ DIŞ POLİTİKASI.....	144
1. Mussolini İtalya'sı ve Dörtler Paktı.....	145
2. Balkan Antantı ve İtalya'nın Tepkisi.....	149
3. Mussolini İtalya'sının Habeşistan Politikası	159
a. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgal Hazırlıkları.....	159
b. İtalya'nın Habeşistan'a Saldırısı ve Milletler Cemiyeti'nin Zecrî Tedbirler Kararı	167
c. İtalya-Habeş Savaşı'nın Sonu	174
4. İspanya iç Savaşı ve İtalya'nın Rolü.....	179
B. TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ.....	191
1. Siyasi İlişkiler	191
a. Devlet Adamlarının Karşılıklı Ziyaretleri.....	192
a.1) İtalyan Sefiri Baron Pompeo Aloisi'nin Ankara Büyükelçisi Olarak Atanması (6 Nisan 1930)	192
a.2) Avrupa Birliği Fikri ve İtalya'nın Türkiye'ye Yaklaşımı.....	194
a.3) Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27-29 Kasım 1930).....	197
a.4) Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati	204
b. Adalar Meselesi.....	222
b.1) Meis Adası ile Anadolu Kıyıları arasındaki Adacıkların Hâkimiyet Durumu	222
b.2) İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye-İtalya İlişkilerinde Adalar Meselesi	227
c. Benito Mussolini'nin Faşist Kongresindeki Nutku ve Türkiye'deki Yankıları (18 Mart 1934)	234
d. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İtalya'nın Tutumu	240
e. Tevfik Rüştü Aras-Kont Galeazzo Ciano Görüşmesi, Milano Mülâkatı (3 Şubat 1937).....	265
2. Ekonomik İlişkiler.....	273
C. AVRUPA-İTALYA İLİŞKİSİ.....	275
1. İtalya- Almanya İlişkileri ve Roma-Berlin Mithberi	275
2. Anti-Komintern Pakt ve İtalya'nın Katılımı.....	283

3. İtalya, İngiltere, Fransa İlişkileri.....	297
a. İtalya-Fransa (Mussolini-Laval) Antlaşması	297
b. Stresa Konferansı	302
c. Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937).....	308

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İTALYA (1938-1945)

I. İTALYA’NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SİYASİ FAALİYETLERİ.....	320
A. HİTLER ALMANYASI’NIN AVUSTURYA’YI İLHAKI (ANSCHLUSS) VE İTALYA	320
B. MÜNİH KONFERANSI VE ÇEKOSLOVAKYA’NIN PARÇALANMASI	327
C. İTALYA’NIN ARNAVUTLUK’U İŞGALİ	332
D. İTALYA-ALMANYA DOSTLUK VE İTTİFAK ANTLAŞMASI (ÇELİK PAKT)	341
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN BAŞLAMASI VE İTALYA’NIN TARAFSIZ TUTUMU.....	345
III. İTALYA’NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA GİRMESİ	348
A. MUSSOLİNİ-HİTLER GÖRÜŞMESİ – BRENNER BULUŞMASI	348
B. İTALYA’NIN İNGİLTERE VE FRANSA’YA SAVAŞ İLÂNI	356
C. İTALYA’NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA MÜCADELE VERDİĞİ CEPHELER	364
a. İtalya’nın Fransa Alplerindeki Mücadeleleri.....	364
b. İtalya’nın Afrika Cephesi Mücadeleleri	368
c. İtalya’nın Yunanistan Taarruzu	377
IV. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ	383
A. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK’ÜN VEFATININ İTALYA’DAKİ YANKILARI	386
B. HATAY MESELESİNE İTALYA’NIN BAKIŞI.....	388
C. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE ADALAR MESELESİ VE İTALYA..	393
V. İTALYA’NIN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ VE MUSSOLİNİ İKTİDARININ SONU	399

A. MÜTTEFİK DEVLETLERİN SİCİLYA ÇIKARMASI	399
B. MUSSOLİNİ İKTİDARININ SONU	403
C. İTALYA’NIN TESLİMİ VE SULH İMZASI.....	408
D. MUSSOLİNİ’NİN KURTARILMASI VE YENİ FAŞİST HÜKÜMETİN KURULMASI.....	409
E. MUSSOLİNİ’NİN SON GÜNLERİ	414
SONUÇ	417
KAYNAKÇA	425
EKLER	456

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
CCA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
D.	: Devre
DBTDA	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
f.	: Fon Kodu
İ.	: İçtima
K.K.K.	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.	: Tarih
y.	: Yer No
Yay.	: Yayıncılık, Yayınevi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

XIX. yüzyıl başlarında kurulan gizli kimliği olan “Carbonari Cemiyeti” İtalyan birliğinin oluşması için mücadeleye başlamış ve Savua Dükü’nün Sardunya Kralı unvanını almasından sonra İtalyan birliğinin fiilen önü açılmıştır. Sardunya Kralı II. Victor Emmanuel ile onun Bakanı Cavour’un siyasi ve vatansever İtalyan Garibaldi’nin askeri mücadeleleri sonucunda 1860’ta İtalyan birliği kurulmuştur. 1870’te ise tek millet bir İtalyan Devleti Avrupa dengesinde yerini almıştır.¹ Millî birliğini tamamlayıp Avrupa’da yeni bir güç olarak ortaya çıkan İtalya, diğer emperyalist Avrupa devletleri gibi sömürgecilik siyasetini benimsemiştir. Büyük Devletler adıyla bilinen Avrupa’nın büyük devletleri, Asya, Amerika ve Afrika’da fazlasıyla sömürgeye sahip iken İtalya’nın bu kazanımdan mahrum kalamayacağı düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır.²

Süleyman Nazif’in söylediği gibi İtalya’nın saldırgan tutumu sadece Mussolini’nin hırsının sonucunda meydana gelmemiş, İtalya’nın birliğini tamamladığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren politika olarak takip edilmiştir. İtalya Hükümetinin Trablusgarp ve Bingazi’yi işgal edip daha sonra işgalini Adalar Denizi ve kısmen Balkanlara yönlendirdiğinde iktidarda Mussolini yerine gayet “*aklı başında, dengeli*” devlet adamlarının olduğunu ifade eden Süleyman Nazif, İtalya’nın saldırganlığını Mussolini ile sınırlamamak gerektiğini belirtmiştir.³

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’ne büyük güç kaybettirmiştir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu bu durum, Tunus’un işgali konusunda İtalya’yı ümitlendirmiştir; fakat Almanya ve İngiltere’nin Tunus’u Fransa’nın hakimiyet bölgesi olarak kabul ettiklerini açıklamaları ve İtalya’nın da Tunus sevdasından vazgeçmeyeceğini göstermesi farklı bir plânı ortaya koymuştur. İlk defa Berlin Kongresi esnasında İtalya’nın dikkati Trablusgarp’a çevrilmeye çalışılmıştır.⁴ 1830’da Cezayir’in ve 1881’de Tunus’un Fransa tarafından; 1878’de Kıbrıs ve

¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “İtalyan Hukukundaki Eski ve Yeni İstikametler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 9, S. 3-4, 1944, s. 62.

² İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916*, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 9.

³ Süleyman Nazif, “İtalya ve Biz”, *Türk Hava Mecmuası*, Sene: 1, S: 3, 1 Ocak 1926, s. 2-3.

⁴ Kurtcephe, *Türk-İtalyan*, s. 10.

1882’de Mısır’ın İngiltere tarafından işgal edilmesi sonrasında İtalya, kendisini saran çemberin daha da daralmasını istemediğini göstererek gözlerini Trablusgarp ve Bingazi topraklarına çevirmiştir.⁵ İtalya amacına ulaşmak için 1887’den itibaren İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya ile birçok gizli antlaşma yapmış ve Trablusgarp’ın işgali için uygun zamanın gelmesini beklemiştir.⁶

Uzun süredir Trablusgarp işgali için her türlü askeri hazırlığını tamamlamış olan İtalya beklendiği üzere 28 Eylül 1911’de işgali resmen ilân etmiş ve Osmanlı Devleti’ne 24 saat süre tanıyarak bu yerlerin derhal boşaltılmasını istemiştir.⁷ Osmanlı Hükümeti ertesi gün İtalyan isteklerini reddetmiş, ancak görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine aynı gün İtalya savaş ilan etmiş ve Trablusgarp’a karşı İtalyan saldırısını başlatmıştır.⁸ Trablusgarp’a takviye kuvveti gönderemeyen Osmanlı Devleti’nden birçok subay farklı yollardan bölgeye gelerek gönüllü olarak savunmaya katılmışlardır. Yerel halk ve Osmanlı subaylarından oluşan birlikler ise İtalyan kuvvetlerine karşı kara savaşlarında kesin bir üstünlük sağlayarak İtalyan ordusunun sahilde sıkışıp kalmasına sebep olmuşlardır.⁹ Nitekim 5 Kasım 1911’de İtalya, ani bir kararla Trablusgarp’ı ilhak ettiğini ilân etmiştir.¹⁰ İtalyan Hükümeti Trablusgarp’ı ilhak ettiğini açıklamakla yetinmemiş; savaşı Beyrut, Çanakkale, Anadolu kıyıları ve Kızıldeniz’e yayarak Osmanlı Devleti’ni barışa mecbur etmek istemiştir.¹¹

Büyük bir çıkmazda yer alan İtalya, 24 Nisan 1912’de adaların işgaline başlamış ve bir ay içinde başta Rodos olmak üzere On iki Ada’yı işgal etmiştir.¹² İtalya savaşta tahmin etmediği bir direnişle karşılaşmışsa da Balkan Savaşı’nın başlaması sebebiyle Osmanlı Devleti 18 Ekim 1912’de Uşi (Ouchy) Antlaşması’nı

⁵ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara, 2006, s. 3-4.

⁶ Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri*, (Çev. Deniz Berktaş), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 2-6; Commodore W.H. Beehler, *Türk-İtalyan Savaşı, 1911-1912*, (Çev. Leyla Yıldırım), Parola Yay., İstanbul, 2016, s. 10-11.

⁷ Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı*, s. 32-36; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. II, Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1943, s. 84-91.

⁸ Childs, *Trablusgarp Savaşı*, s. 75.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 277; Kurtcephe, *Türk-İtalyan*, s. 90-91.

¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 283.

¹¹ *Türk silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi*, C. III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980, s. 89-90.

¹² Kurtcephe, *Türk-İtalyan*, s. 121-124.

imzalamıştır. İtalya, Trablusgarp ile Rodos ve özellikle On iki Ada'ya yerleşerek sömürgeciliğine yön vermiştir. Böylece “*Rodos ve diğer adalara dikilen bayraklar, İtalya'nın Doğu'daki temsilcileri olmuştur.*”¹³

İtalyanlarla yapılan antlaşmadan haberdar olmasına rağmen Enver Bey ve arkadaşları Trablusgarp'taki mücadeleyi devam ettirmek istemiş, ancak Balkanlar'dan gelen kötü haberler üzerine 20 Aralık 1912'de İstanbul'a dönmeyi kabul etmişlerdir. Nitekim Trablusgarp Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan ülkeleri birlik olup savaş açmıştır.¹⁴ İtalya, Balkan Savaşları süresince tarafsız kalarak az bir süre de olsa Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsızlığını ilan eden İtalya savaşın ilerlemesini yakından takip etmiştir. İtalya için savaşa girmedeki amaç, ekonomik ve siyasi beklentilerini yeterince gerçekleştirebilmektir. Bunun için İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na hangi taraf beklentilerini daha fazla karşılırsa o blokla birlikte girecektir.¹⁵ İtalya kamuoyu genel olarak savaş yanlısı olmamakla birlikte Üçlü İtilâf tarafına daha sıcak bakmıştır. İtalyan Hükümeti ise acele etmeden gelişmeleri takip ederek tarafını belli etmeyi tercih etmiştir.¹⁶ İtalya, gerek Avusturya-Almanya ve gerekse İngiltere-Fransa ile yaptığı görüşmelerde anlaşamamış ve iki bloğa da dahil olmadan görüşmeler kesilmiştir.¹⁷ 1915 yılı mart ayından itibaren başlayan Çanakkale Savaşları'nın İtilâf Devletleri tarafından kazanılacağı endişesi ile İtalya savaşa Fransa ve İngiltere yanında girmeye karar vermiştir. İtalya, İngiltere ve Fransa ile yaptığı antlaşmalarla savaştan sonraki beklentilerini garanti altına almıştır.¹⁸

26 Nisan 1915 Londra Antlaşması ile İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini içeren 9. Madde ile “*Asya Türkiye'sinin tamamen veya kısmen paylaşılması halinde, İtalya'nın Akdeniz Bölgesi'nde hak dahilinde bir pay*

¹³ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. 2.

¹⁴ Kurtcephe, *Türk-İtalyan*, s. 31; Childs, *Trablusgarp Savaşı*, s. 165-167; Sezen Kılıç, *Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2018, s. 31.

¹⁵ Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S. 26, (Mart-1993), s. 395.

¹⁶ Kurtcephe, *Türk-İtalyan*, s. 235.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 193.

¹⁸ Çelebi, “İtalyan İşgalleri”, s. 395.

almasını onaylamışlardır. Ayrıca Büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklik yapılırsa, İtalya'nın çıkarlarının da göz önünde tutulacağını” kabul etmişlerdir.¹⁹ Ancak İngiltere ve Fransa'nın geri kalan Anadolu topraklarını kendi aralarında paylaşmaları sonucunda imzalanan Sykes-Picot Antlaşmasını öğrenen İtalya'nın müttefikleri ile olan ilişkileri sıkıntılı bir safhaya girmiştir; çünkü İtalya Anadolu'da kendisine verilen payın Fransa'dan daha az olacağını öğrenmiştir.²⁰ Bu sebeple 1917'de imzalanan St. Jean De Maurienne Antlaşması ile Rus hükümetinin de onaylaması şartıyla İtalya'ya İzmir ve çevresi vaat edilmiştir.²¹ İtalya bu antlaşmalarla birlikte teorik de olsa Osmanlı Devleti topraklarındaki amaçlarını gerçekleştirmiş oluyordu.²² Rusya'da 7 Kasım 1917 devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Bolşevikler bu anlaşmayı onaylamamışlar ayrıca İtilaf Devletleri arasında yapılan tüm gizli antlaşmaları da dünya kamuoyuna duyurmuşlardır.²³

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında silahlı çatışmaya son veren Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır.²⁴ Mütareke sonrası ise İtalya, Kont Carlo Sforza'yı İtalya Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a görevlendirmiştir.²⁵ Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra barış konferansının Paris'te toplanmasına karar verilmiştir. Konferansta ele alınacak önemli konulardan birisi de İzmir ve çevresinin İtalya'nın egemenliğine verilip verilmemesi konusudur. Çünkü ne İngiltere ne de Fransa bu bölgede bir İtalyan hâkimiyeti istememektedir.²⁶ Böylelikle İtalya, Paris Barış Konferansı'nda büyük bir hayal kırıklığına uğramış,²⁷ yaşadığı zorlukların ve yaptığı fedakârlıkların karşılığını alamamış ve kamuoyunda, müttefikleri tarafından oyuna getirildiği düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur.²⁸

¹⁹ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 20-21; Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, (Çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 20-21.

²⁰ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 9.

²¹ Çelebi, “İtalyan İşgalleri”; s. 395.

²² Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, (Çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi yay., İstanbul, 2014, s. 85-86

²³ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 24.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, Genelkurmay Yay., Ankara, 1962, s. 38-44.

²⁵ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 27.

²⁶ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 41.

²⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 217.

²⁸ Abdülşamet Çelikçi, Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 2, Aralık, 2013, s. 86.

Bundan sonra İtalya, Paris Barış Konferansında müttefiklerine kabul ettiremediği her isteğinden sonra, Anadolu'da mutlaka bir harekette bulunarak müttefiklerine gözdağı vermek istemiş ve Anadolu'da birtakım işgallere başlamıştır.²⁹ 28 Mart 1919 Antalya, 25 Nisan 1919 Konya, 11 Mayıs'tan itibaren ise Fethiye, Bodrum, Kuşadası, Marmaris, Söke, Milas, Çine, Burdur, Muğla olmak üzere Anadolu'daki işgallerini gerçekleştirmiştir.³⁰ Ayrıca İtalya Anadolu'da Foça, Afyon, Akşehir, Tekirdağ, Malkara, Edirne, Kırkağaç gibi yerlerde askeri kuvvet bulundurmıştır.³¹

İtilaf Devletlerinin talebi ile 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde yapılacak olan Londra Konferansına İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla davet edilen İstanbul ve Ankara hükümetleri katılmışlardır.³² TBMM hükümetini temsil eden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, konferans çalışmalarından ayrı olarak, Kont Sforza ile gizli bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmada İtalyanlara birtakım ekonomik girişimler için üstünlük verilmesi söz konusu olmuştur. Bu antlaşma Misak-ı Millî ve tam bağımsızlık ilkesi ile bağdaşmadığı için TBMM tarafından onaylanmamıştır.³³ Bu anlaşmanın onaylanmaması, İtalya tarafından Türkiye'ye karşı olumsuz bir hava oluşmasına sebep olmuştur.³⁴

Görüldüğü gibi İtalya Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve galip devletler arasında savaştan çıkmıştır; fakat savaş içinde büyük bir zafer kazanamadığı gibi savaş sonrasında yapılan antlaşmalarla da önemli bir şey elde edememiştir. Bu durum savaştan sonra İtalya'da çok ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılara sebep olmuştur. Mussolini İtalya'sının hırs ve saldırgan politikasının en önemli sebeplerinden biri de Birinci Dünya Savaşı'nda isteyip de elde edemedikleri olmuştur.³⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'da liberalizm yanında sosyalizm ve komünizm gibi akımlar görülmeye başlamıştır. Bu akımlar özellikle işsiz gruplar

²⁹ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 402.

³⁰ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 397-414.

³¹ Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 162.

³² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2013, s. 30.

³³ Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, s. 141-142.

³⁴ Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, s. 241.

³⁵ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara, 1953, s. 423; "Mussolini İtalya'sı" Aklın Hakimiyeti, C.1, S:2,16 Şubat 1928, s.5

üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Memleketin her yerine dağılan asker kaçakları da sıkıntı oluşturmıştır.³⁶ 1919-1922 yılları arasında iki defa seçim yapılmış ve dört hükümet değişmiştir.³⁷ İtalya'daki bu karmaşık durumdan Benito Mussolini önderliğinde 1919 yılında kurulan Faşist Parti yararlanmıştır. Faşizm³⁸ anlayışı 1919 yılında Fascio di Combattimento (Savaş Demetleri) olarak ortaya çıkmış ve 1920 Kasım'ında parti haline gelmiştir.³⁹ 1920 Kasım'ında yapılan seçimlerde bir tek milletvekili bile seçtirmeyen Faşistler, 1921 seçimlerinde parlamentoya 37 milletvekili sokarak önemli bir başarı elde etmişlerdir.⁴⁰ Faşistler 1921 yılından itibaren parlamentoda faaliyetlerini arttırmışlardır. Faşist gruplar kara gömlek giyiyor, silah olarak bir sopa ya da hançer kullanıyor, birbirlerini Roma selamı ile selâmlıyorlardır. Savaş Demetlerinin gençlik teşkilatı olarak kurulan ve Kara Gömlekliler olarak bilinen örgüt özellikle komünist gruplarla ve grevci işçilerle çatışmaya başlamış ve siyasi muhaliflerine karşı savaş açmıştır.⁴¹

1922 yılında İtalya'da siyasî bir bunalım ortaya çıkmış Facta'nın yeni hükümeti kurmasıyla kısa süreli de olsa bu bunalım giderilmiştir. 12 Temmuz 1922 tarihinde İtalya bütçesinin altı buçuk milyar açık verdiği ilan edilmiştir.⁴² Temmuz ayında yapılan toplantı sonrasında Facta Hükümeti düşürülmüştür. Facta düşürülünce yeni hükümeti kurma görevi verilen Orlando, bir Sosyalist Faşist Koalisyonu kurma teklifinde bulunmuştur; fakat bu teklife Faşistler hemen olumsuz cevap vermişler, inançlarına muhalif olan bir grupla ülke yönetimini paylaşamayacaklarını

³⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 217-218; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, C. II, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2016, s. 25.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Benito Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, (Çev. Hasan Tuncay, Serhat Toker, Mine Toker başkanlığında Toker Yay., tercüme eserler Komisyonu), İstanbul, 2016, s. 49-64.

³⁸ Faşizm adı, kelime anlamı olarak Latince' de "asa" anlamına gelen "farces"den doğmuştur. Farces de Roma Cumhuriyeti'nde konsüller önünde taşınan ve onların otoritelerini gösteren baltaya bağlanmış değnek demetine verilen isimdir. Emre Con, *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008, s. 7. Bununla birlikte faşizmin 20. yüzyıldaki anlamı ise İtalyan milliyetçiliğine dayanan diktatörlük yönetimine verilen addır. Bu ad tek kişinin yönetimine dayanan ve otoriter olan çeşitli devletler tarafından kullanılmış olsa da resmî olarak sadece İtalya'da yönetim şekli olmuştur. Benito Mussolini'nin 1922'de iktidarı kazanmasından sonra İtalya'nın yönetim şekli resmi olarak Faşizm olacak ve bu özelliğini de uzun bir süre koruyacaktır. H. Birsen Örs, "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü" 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2009, s. 479.

³⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 218.

⁴⁰ Çelikçi, Kakışım, "İtalyan Faşizmi", s. 88.

⁴¹ Çelikçi, Kakışım, "İtalyan Faşizmi", s. 87.

⁴² *Harbin Meşhur adamları: 3, Benito Mussolini*, İlmî Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 58.

açıklamışlardır.⁴³ Sonunda Orlando'nun temasları da olumsuz neticelenmiş ve Kral hükümeti kurma görevini tekrar Facta'ya vermiştir. Facta'nın yeniden Başbakan olması demek Sosyalizme darbe vurmak anlamına gelecek ve Sosyalistler 31 Temmuz 1922 tarihinde genel bir grev ilan edeceklerdir.⁴⁴ Hükümetin greve mâni olamaması sonucu Mussolini, faşistlerin grevi bastırmasını istemiştir. Bu mücadele halktan da destek görmüş, nitekim Faşizmin kuvvetli olduğu yerlerde grev yapılamamıştır. İlk olarak Milano'da Avanti Gazetesi'ni basan faşistler daha sonra sosyalistlerin elinde bulunan belediye binalarını, iş odalarını, kulüpleri, nakliye garajlarını, elektrik istasyonlarını işgal ederek fiili olarak iktidarı ele almışlardır. Sosyalizm bundan sonra hiçbir şey yapamamıştır. Facta Hükümeti'nde bakanlıklarda önemli değişiklikler olmuş böylece hükümet açısından da Sosyalistlerin bütün umutları kaybolmuştur.⁴⁵

1922 ortalarından itibaren güçlenen Faşizm, neredeyse devletten daha güçlü bir siyasi teşkilat haline gelmiştir. Artık Mussolini, genel grevin bastırılmasından sonra kararını vermiştir. Yalnız uygun zamanı kollamaktadır. İktidarı ele almak için halkı hazırlamaya başlamıştır. Artık parti kongrelerinde, meydan nutuklarında devlet yönetimini ele alma isteği açıkça ortaya konulmaktadır. Dış politikaya Millî esaslara uygun bir görünüm verilmesi, diplomatik kadronun milliyetçi kişilerle donatılması için uğraşılırken, iç politikada ise üretim güçlerinin daha verimli çalıştırılması ve parlamentoda işçi haklarını temsil edecek grupların bulundurulması için çaba sarf edilmektedir.⁴⁶ Faşizm işçiler, köylüler ve İtalyan gençliğini de yanına almıştır. Bundan sonra ise Mussolini adım adım iktidara doğru gitmiştir.

Cumhuriyetin ilânından itibaren Türkiye gündeminde en çok yer tutan ülkelerden birisi de İtalya'dır. Yeni sistem ve yeni lideriyle var olan duruma karşı çıkışıyla dönemin uluslararası ortamında en çok ilgi çeken devletlerden biri olarak İtalya, iki dünya savaşı arasında Türk dış politikasında adından söz ettirmiştir. Her dönemde tehlikeli bir Akdeniz yayılcılığı peşinde olan İtalya, özellikle Benito Mussolini'nin iktidarda olduğu dönemde yani 1922-1943 yılları arasında Türk

⁴³ Mussolini, *Faşizm*, s. 67.

⁴⁴ Mussolini, *Faşizm*, s. 69.

⁴⁵ General Sherril, *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, (Çev. Cemal Bükerman), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1937, s. 135; Mussolini, *Faşizm*, s. 69-70.

⁴⁶ Mussolini, *Faşizm*, s. 71-75.

yöneticilerini endişelendiren ve zaman zaman da tedbir almasına sebep olan unsurlardan biri olarak tarihimizde yerini almıştır. Bu önemli oluşumun Türk basınında bıraktığı etkiyi incelemek, o dönemde Türkiye'ye, Avrupa'ya ve Dünya'ya yansımalarını basın gözünden aktarmak aydınlatıcı olacaktır. Bunun için Türk basın tarihi ile ilgili 1922-1945 yılları arasında meydana gelen gelişmelere ve o dönem çıkan gazetelere kısaca değinmek yararlı olacaktır

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk basını önemli bir gelişme dönemine girmiştir. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında vatanın işgal edilmeye başlaması karşısında Türk milletinin tepkisiyle ortaya çıkan Millî Mücadele'nin bir sonucu olarak, basın da İstanbul ve Anadolu basını olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın temel sebebini, Anadolu'da devam eden Millî Mücadeleden yana olup olmamak belirlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, İstanbul basınında Millî Mücadeleye taraftar olan gazeteler olduğu gibi, Anadolu'da çıkıp da Millî Mücadeleye karşı olan gazeteler de olmuştur. İstanbul basınında Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler, *Akşam*, *İleri*, *İstiklâl*, *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Zaman*, *Tercüman* ve *Yenigün'dür*. Millî Mücadele'ye karşı olan İstanbul gazeteleri ise *Peyam-ı Sabah*, *İstanbul*, *Alemdar* gazeteleridir. Anadolu basınında, Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler ise *İzmir'e Doğru*, *Açık Söz*, *Albayrak*, *Anadolu*, *Babalık*, *Dertli*, *Işık*, *Öğüt*, *Emel*, *Ahali*, *İstikbal*, *İrade-i Milliye* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazeteleridir. Millî Mücadele'ye karşı olan bazı Anadolu gazeteleri ise *Ferda*, *İrşat* ve *Zafer* olmuştur.⁴⁷ Millî Mücadele döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra da basına çok önem verilmiştir. Özellikle hükümet politikaları gereği Türk basını, Türk milletine, Cumhuriyet rejimini, inkılâpları anlatıp, benimsetecek büyük bir güç olarak görülmüştür. Bu dönemde İstanbul'daki muhalif basının bir anlamda etkisiz hale getirilmesi için, İki Hintli Müslüman önder olan Ağa Han ile Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği, “bütün Müslüman halklar arasında manevi bir bağ olarak hilafetin korunması” tavsiyesini veren mektup sebep gösterilmiştir. Halifelikğin kaldırılmamasını isteyen bu mektubu gazetelerinde yayımlayan gazeteciler Hüseyin Cahit Yalçın, Velid Ebuzziya ve Eşref Edip ile eski Milletvekili ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey 31 Temmuz 1922 tarihli “*İstiklal*

⁴⁷ Hülya Baykal, “Millî Mücadele’de Basın”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1988, C. IV S: 11, s. 472.

Mahkemeler Kanunu'na” dayanılarak yeniden açılan İstiklal Mahkemelerince tutuklanmışlardır. Mahkeme bu kişileri bir süre sonra serbest bırakmış; bu durum inkılâplara muhalefet etmesi ihtimali olan basına da ciddi bir uyarı olmuştur.⁴⁸

Cumhuriyet Halk Fırkasına muhalefet yapmak amacıyla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve sonrasında ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı üzerine hükümet 4 Mart 1925 tarihinde, basın özgürlüğünü kısıtlama ve gazete kapatma yetkisini de getiren Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarmıştır. Bu kanunla, 6 Mart 1925 tarihinde, muhalefetin en fazla destek gördüğü basın organları olan *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç*, *Sebilürreşad* adlı gazete ve dergiler zararlı yayında bulundukları gerekçesiyle kapatılmıştır. Gazetelerin kapatılma kararlarından sonra hükümet yanlısı politika izleyen ulusal gazetelerden sadece *Cumhuriyet* ve *Hakimiyet-i Milliye* yayın yapabilmıştır.⁴⁹ Takrir-i Sükûn Kanunu’nun etkisiyle günlük gazetelerin satış sayılarında önemli düşmeler meydana gelmiştir. 1925’te 120.000 civarında olan toplam gazete satışı sansürün uygulanması ile 1926’da 50.000’in altına düşmüştür.⁵⁰

Türk basını ile ilgili önemli gelişmelerden biri de 1931 tarihli Matbuat Kanunudur. 1931 tarihli Matbuat Kanunu, Cumhuriyet döneminde yayınlanan ilk basın kanunu olarak tarihe geçmiştir.⁵¹ 1931 Basın Kanunu’na göre özetle şu hükümler getirilmiştir: Gazete çıkarmak için ruhsat alma gerekliliği kaldırılmıştır. Ancak gazetenin ve gazetede çalışacak herkesin hükümete bildirilmesi kuralı getirilmiştir. Ayrıca vatana ihanet, Millî Mücadele’ye karşıtlık, Cumhuriyet rejimine ve devrimlere karşı hareketlerden hüküm giymiş kişilerin gazete çıkarması yasaklanmıştır. Padişahlık, hilafet, komünizm, anarşizm gibi konularda kışkırtıcı yayınlar yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca ülkenin genel politikasına aykırı yayın yapan gazetelerin geçici olarak kapatılması ve sorumluların cezaları bitene kadar başka isimlerde gazete çıkarmaları yasaklanmıştır. 1931’de oluşturulan Basın

⁴⁸ Ayşegül Şentürk, “1931 Matbuat Kanunu’ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis tartışmaları ve Basındaki Yankılar” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXX, S.1, 2015, s.203.

⁴⁹ Şentürk, “1931 Matbuat Kanunundaki Değişiklikler”, s. 203.

⁵⁰ Fatih Değirmenci, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü ve Demokrasi Söylemi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara, 2011, s.91.

⁵¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 66.

Kanunu, 1932, 1933, 1934, 1938 ve 1946 yıllarında olmak üzere birçok değişikliğe uğramıştır. 1931'den 1946 yılına kadar gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle birlikte Türkiye'de basın, kontrollü bir özgürlük içerisinde olduğunu ifade edebiliriz.⁵²

Yapılan yasal düzenlemelerin yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, 1940 yılında sıkıyönetim ilan edilerek hükümete olağanüstü yetkiler verilmiştir. Bu dönemde hükümetin basın üzerinde çok ciddi kısıtlamalarda bulunduğu, yazılacak haberlere sürekli müdahale ettiği ve gerekli bulduğu her durumda gazete kapatma yoluna gittiği görülmüştür. Savaşta Türkiye'nin izlediği tarafsız denge politikası gereği basın sıkı şekilde kontrol edilmesine karşılık gazeteciler, savaşan devletler için fikirlerini yazabilmişlerdir. *Vatan*, *Akşam* ve *Tanin* genellikle Müttefikler tarafındayken, *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr*, Alman yanlısı bir tutum içerisinde olmuşlardır. *Tan* ise Sovyetler Birliği'ni destekliyor görünmüştür.⁵³ Zamanla savaşın getirdiği ekonomik bunalım sonucu karşıt fikirler basında daha da sertleşen bir ifade kazanmaya başlamıştır. Basında dile getirilen ekonomik sıkıntılara, 1944'ün sonlarında savaşı Amerika grubunun kazanacağını anlaşılmaması ve savaş sonrası uluslararası düzenin nasıl oluşturulacağı yönündeki tartışmalar da eklenmiştir. Sonuçta, Batı Demokrasilerinin savaşı kazanmış olması, tek partili diktatörlük yönetimlerinin ve siyasal sistemlerin gözden düşmesine neden olmuştur.⁵⁴

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk kamuoyu, devletin savaşta tarafsız olma kararına destek vermiştir. Hem TBMM'nin hem de Hükümetin almış olduğu bu karar üzerine basında bu şekilde haberler yapmasına özen göstermesi istenmiştir. Savaş şartları sebebiyle alınan tedbirlerden biri de sıkıyönetim kararları olmuştur. 20 Kasım 1940 tarihinde İstanbul başta olmak üzere altı ilde uygulanan Sıkıyönetim Kanununa göre Sıkıyönetim Komutanlıklarına bu illerde çıkartılan gazeteleri kapatma yetkisi verilmiştir.⁵⁵ Ankara'da yayımlanan *Ulus* gazetesi dışında *Cumhuriyet* ve *Tan* gibi dönemin önemli gazetelerinin İstanbul'da çıkartılıyor olması ve sıkıyönetim

⁵² Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi* (II. Mahmut'tan Holdinglere), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s: 158-159.

⁵³ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze*, s. 67.

⁵⁴ Şentürk, "1931 Matbuat Kanunundaki Değişiklikler", s. 204-205.

⁵⁵ Mehtap Başarır, *Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Kayseri, 2018, s. 32.

tedbirlerinin sürekli uygulanması gazetelerinde sık sık kapatılmasına sebep olmuştur.⁵⁶ Savaş döneminin Türk basınına üzerindeki en önemli etkilerinden biri de yaşanan ekonomik sıkıntılar olmuştur. Gazetelerin asıl malzemesi olan kâğıt sıkıntısının yaşanması hem sayfa sayılarını hem de tirajlarını etkilemiş ve bir kısıtlamaya gidilmek zorunda kalınmıştır.⁵⁷ Savaş döneminde gazetelerin ortalama günlük tirajlarına örnek verecek olursak; şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. *Cumhuriyet* 16.000, *Ulus* 12.000, *Tan* 12.000, *Akşam* 10.000, *Yeni Sabah* 10.000, *Son Posta* 10.000, *Vatan*, 7.000, *Tasvir-i Efkâr* 6.000, *Son Telgraf* 4.000, *İkdam* 4.000, *Vakit* 4.000.⁵⁸

Savaş dönemi Türk basınının önemli özelliklerinden biri de gazetelerin sahipleri ve köşe yazarlarının çoğunun gazeteci olmalarının yanında aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası Milletvekili olmalarıdır. Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Yunus Nadi, Hüseyin Cahit Yalçın, Necmettin Sadak, Ahmet Şükrü Esmer, Abidin Daver, Sadri Ertem, İbrahim Alaettin, Ethem İzzet Benice gibi isimler gazeteci-Milletvekilleriine örnek gösterilebilir. Bu isimlerin, hükümetin takip ettiği yayın çizgisine uyması gerektiği, yerine getirildiğinde milletvekilliği ile ödüllendirme, istenmeyen durumlar ortaya çıktığında ise milletvekilliğinin düşürülmesi şeklinde cezalandırma uygulamalarının yaşandığı bilinmektedir. Örneğin gazetelerinin izlediği yayın politikası beğenilmediği için *Cumhuriyet*'ten Yunus Nadi, *Son Telgraf* 'tan Ethem İzzet Benice, *İkdam* gazetesinden Abidin Daver parti tarafından yeniden aday gösterilmemiş, milletvekili seçilememişlerdir.⁵⁹ İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk basını bütün sınırlamalara rağmen yine de önemli yayınları ve haberleri ele almıştır; gazete yazarları ise yaptıkları yorumlarla Mussolini dönemi İtalya'sındaki gelişmelere açıklık getirmeye çalışmışlardır.

1922-1943 yılları arasında Türk dış politikasının konularından biri olarak Mussolini İtalya'sını; ayrıca 1943-1945 yılları arasında Mussolini'nin başında yer

⁵⁶ O. Murat Güvenir, 2. *Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 49.

⁵⁷ Koloğlu, Osmanlı'dan Günümüze, s. 67.

⁵⁸ Alper Bakacak, *İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002, s. 7.

⁵⁹ Hülya Öztekin, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Kayseri, 2013, s. 74-75.

alıp liderliğini yaptığı Kuzey İtalya’da ortaya çıkan Cumhuriyetçi Faşist Parti ve İtalyan Sosyal Cumhuriyeti’ndeki gelişmeleri Türk basını perspektifinden incelemek o döneme ışık tutması açısından doğru olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili araştırma ve incelemelere bakıldığında Mussolini İtalya’sının tamamı hakkında Türk basınının kamuoyunu bilgilendirdiği ve Mussolini İtalya’sına Türk basınının bakış açısını nasıl değerlendirdiği hakkında akademik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu konuda var olan bilimsel tezlerden örnek verecek olursak şu şekilde çalışmalarla karşılaşmaktayız: Tuncay Fidan, *Faşist Yönetimin İtalya’da Yarattığı Değişim ve Bunun Türk Basınına Yansıması (1922-1926)*; Pınar Bulut, *1923-1933 Yılları arasında Türk-İtalyan İlişkileri*; Yeter Mengeş, *İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk İtalyan İlişkileri*; Ayçin Demir, *Türk Basınında Mussolini İtalya’sı (1939-1943)*; Yeter Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri(1928-1940)*; Abdullah Yeşilöz, *İtalya’nın Habeş İşgali ve Türk Kamuoyuna Yansıması*; Abdülazim Şimşek, *İtalya-Habeş Savaşının Türkiye’deki yansımaları (1935-1937)*; Metehan Eraslan, *Türk Basınına Göre İkinci Dünya Savaşı’nda İtalya’nın İşgali*; Türkan Akdeniz Cantemur, *Türkiye- İtalya İlişkileri (1930-1950)*; Emre Con, *Alman ve İtalyan Modelleri bağlamında Faşist Devlet Sistemi(1922-1945)*; Mesut Yanarsönmez, *Türk Dış Politikasında İtalya(1914-1923 Türk-İtalyan İlişkileri)*. Bu dönemle ilgili tetkik eserlere baktığımızda ise özellikle 1911-1916, 1916-1923, 1923-1933, 1933-1950 dönemi Türk-İtalyan ilişkileri konusuna yoğunlaşıldığını görüyoruz. Yaptığımız bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Çalışmamızda basından genel belgeleme amacıyla yararlanılmış; bununla birlikte gazetelerdeki yazarların köşe yazıları da değerlendirilmiştir. Ayrıca gazeteler arasındaki gruplaşmalara da yer verilmiştir.

Çalışma doğrultusunda 1922-1945 yılları arasındaki gazete ve dergilerin hepsine olabildiğince ulaşılmaya çalışılmıştır. Ankara Millî Kütüphane Mikrofilm Arşivi, Türk Tarih Kurumu Kütüphane ve Arşivi, TBMM Kütüphane ve Arşivi, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı gazete ve dergilerin sayılarının incelenerek elde edildiği araştırma merkezleri olmuştur. Ayrıca Devlet Arşivleri Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Dışişleri

Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivinden de yararlanılmıştır. Araştırmamız esnasında elde ettiğimiz bazı gazete ve dergi nüshalarının okunamaz halde ya da eksik olması bizi zorlayan etkenlerden olmuştur. Çalışmamızda bu dönemi kronolojik olarak anlatan eserlerden, dönem hakkında yazılmış siyasi nitelikteki kitaplardan, gazetecilerin dönemle ilgili hatıralarından, dönemin basınıyla ilgili yazılan tetkik eserlerden de yararlanılmıştır. Türk basınındaki haber ve yorumlar, üzerinde çalışılan arşiv belgeleri ve incelenen eserler kullanılarak konular tematik ve kronolojik olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Söz ettiğimiz boşluğu doldurmasını ve bu dönemle ilgilenen araştırmacılara faydalı olmasını temenni ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSSOLİNİ İKTİDARININ İLK YILLARI (1922-1930)

I. BENİTO MUSSOLİNİ’NİN İKTİDARA GELİŞİ

Mussolini ve Dörtler olarak bilinen İtalo Balbo, Emilio de Bono, Michele Bianchi ve Cesare Maria de Vecchi’nin katıldığı toplantıda Kara Gömlekliler’in Roma’ya yürüyüşe geçeceği ilân edilmiştir. 24 Ekim 1922’de Napoli’de kırk bin kişinin katıldığı bir yürüyüş düzenlenmiştir. Napoli’de yapılan toplantıda Mussolini, “A. Roma! – A Roma! (Roma’ya) diye seslenmiş ve beraberindeki kalabalık Roma’yı alana kadar durmayacaklarını söylemiştir.⁶⁰ Mussolini önceleri at sırtında yanına Kara Gömleklileri de alarak Roma’ya girmeyi düşünse de sonradan bunun iyi bir fikir olmadığına karar vererek Roma’ya tren ile gitmeyi tercih etmiştir. Mussolini’nin Roma’ya girişi sevinç gösterileri arasında çiçeklerle karşılanarak gerçekleşmiştir.⁶¹ Sonunda Kral Vittorio Emmanuel, Mussolini’ye Bakanlar Kurulu’nu kurma görevini vermiş. 30 Ekim 1922’de ise Mussolini kurduğu hükümeti Kral’a sunmuş ve Kral’a “*Haşmetli Kral hazretleri! Size yeni zaferlerle yeniden kutsanmış olan Vittorio Veneto*⁶² *İtalya’sını getiriyorum*” diyerek sadakatini arz etmiştir.⁶³

Mussolini, hükümet kurma görevini yerine getirmiş ve kendine güvenen bir tavırla Krinal (Quirinal) Sarayı’ndan çıktıktan sonra çok fazla kişinin olduğu kalabalık bir grup tarafından büyük bir tezahüratla karşılanmış ve kalabalığa dönerek “*Birkaç saate kadar bir nezarete değil bir hükümete sahip olacaksınız,*” diyerek bağırıştır.⁶⁴ Yarım gün içerisinde hükümet oluşturulmuş ve General Diyaz Harbiye’ye, Amiral Taun Direvel Bahriye’ye, Mussolini ise Başbakanlık, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına atanmıştır. O arada Faşistler kendilerine verilen plana göre Roma’ya ilerlemişler ve Roma’da bütün kapılara, köprülere dikenli teller ve savunma

⁶⁰ Mussolini, *Faşizm*, s. 83.

⁶¹ İhsan Dinç, *Benito Mussolini*, Kastaş Yay., İstanbul, 2002, s. 82-83.

⁶² Vitterio Veneto: İtalyanların Avusturya-Macaristan’a karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında Ekim ayı sonunda kazandıkları zaferin adıdır. Bkz. Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 185-186

⁶³ “İtalya’da Faşizmin Neşv-ü Neması ve Mevki-i iktidara Sundu”, *Ayın Tarihi*, C. 6, S. 18, (1-30 Eylül 1341), s. 543-544.

⁶⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1 Kasım 1922), s. 1.

kazıkları hazırlamışlardır. Askerler sokaklarda dolaşmaya başlamış ve özel otomobillerin dolaşmaları yasaklanmıştır. İtalya'nın her tarafında uygulanan sıkı yönetim durumu ise Krallık yasağına dayanılarak geri alınmıştır.⁶⁵

İtalya'da Mussolini hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte Türk basınında bazı haberler çıkmaya başlamıştır. Bu dönem gazetelerine baktığımız zaman, haberler uluslararası ajanslardan basına aktarılan bilgiler şeklinde olmuştur. Onun için de her gazete de yorumdan ziyade, aynı haberleri görmek mümkündür. Genelde aktarılan haberlerde faşizmin zaferinden, darbe hükümetinin işbaşına geldiğinden ya da İtalya'da yeni hükümet kurulduğundan bahsedilmiştir. Mussolini hükümetinin kurulmasının ertesi günü, Türk basınında haberler, “*son dakika*” şeklinde duyurulmuştur. Bu haberler, yapılan değişikliğin kansız olduğu ve önemli bir olayın meydana gelmediği ile ilgilidir.⁶⁶

“*İtalya'da Hükümet Buhranı Nihayet Buldu*” başlığıyla *Akşam*, yeni Mussolini hükümetinden bahsetmiştir. Ayrıca haberde Mussolini'nin dış politika hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir. İtalya dış politikasının bundan sonra güvenilir olacağından, şiddet göstermeyeceğinden ve müttefiklere karşı sadık bir dost ilkesini kabul edeceklerinden söz etmiştir.⁶⁷ Faşistler, Mussolini'ye görev verildikten sonra Roma caddelerinde bir resmi geçit yapıp sarayın önünden geçmiş; üzerinde siyah gömleği bulunan Mussolini ise Kralın huzuruna çıkmış ve resmi yemin töreniyle hükümeti kurma görevini üstlenmiştir.⁶⁸

Fahri Kemal'den aldığımız bilgiye göre, “*İtalya, son dönemlerde siyasî sıkıntılar yaşamaktadır ve sonunda beklediği lideri bulmuştur.*” Mussolini siyasetinin nasıl olacağı *Popolo D'Italia* sayfalarında yer almaya başlamıştır.⁶⁹

⁶⁵ “İtalya'da Faşizmin”, *Ayin Tarihi*, s. 544.

⁶⁶ “İtalya'da Müfrit Milliyetperverler İktidarda”, *İkdam*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 2; “Roma'da Darbe-i Hükümet Hadisesiz Geçti”, *Akşam*, 31 Teşrin-i Evvel 1338 (1922), s. 1.

⁶⁷ “İtalya'da Hükümet Buhranı Nihayet Buldu”, *Akşam*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1.

⁶⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1; *Sabah*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1.

⁶⁹ Fahri Kemal, *Benito Mussolini ve Faşizm*, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul, 1928, s. 82. (Kitabın ayrıntılı transkripsiyonu için Bkz. Ayşe Çelik, “Benito Mussolini ve Faşizm” Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019)

Mussolini otuz dokuz yaşında İtalya'nın yirmi yedinci başbakanı olmuştur.⁷⁰ Mussolini'nin başa geçtiği tarihten itibaren İtalya'da demokrasi yerini diktatörlüğe bırakmaya başlamış; fakat ülkede huzur ve sakinlik tekrar yerleşmiştir. Mussolini başkanlığındaki yeni hükümet, usulen güvenoyu almak için Meclis'e yeni programını sunmuş, bu program dolayısıyla da Meclis'te önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, kendilerinin Meclis huzuruna usulü yerine getirmek için çıktıklarını, kimsenin takdirini kazanmak için Meclis'te olmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca İtalya'yı refah ve mutluluğa kavuşturacak Siyah Gömlekliler'in meydana getirdiği inkılâbı savunmak için Meclis'te bulunduğunu da eklemiştir.⁷¹ Mussolini bu konuşmasıyla ne kadar güçlü ve emin adımlarla o kürsüye geldiğini göstermiştir. “Yaşasın!” sesleri ve kuvvetli alkışlarla kürsüden inmiş ve bu andan itibaren de kendisini bekleyen işler için harekete geçmiştir. Gustav Le Bon'a göre, Mussolini İtalya'da iktidarı kazandığı zaman, devlet “uçurumun kenarındadır;” komünizm, sosyalizm ülkeyi yok etmek üzeredir. Ancak Mussolini, düzeni tekrar kurmuş ve ülkeyi yok olmaktan kurtarmıştır.⁷²

Meclis'in çoğunluğu Mussolini hükümetine karşı güvensizlik oyu vermeye cesaret edememiştir. Meclis'i âdeta bir “*Siyah Gömlekliler Karargâhı*” haline dönüştürdüğünü dile getiren Mussolini, Meclis'in sonunu getirmiştir. Meclis üyeleri de kendi idam fermanlarını kendileri onaylamış olmuşlardır.⁷³ Mussolini hükümeti, 90 ret oya karşılık 275 kabul oyu alarak gücünü ispatlamıştır.⁷⁴

Mussolini başbakanlık görevini üstlendikten sonra, Türk Basınında artık yeni kurulacak hükümet ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır. Hükümet üyelerinin kimler olacağı önceden belli olmasına rağmen sırası geldikçe görevlerini devralmışlar ve makamlarına geçmişlerdir. Basında, hükümetin yeni isimlerinin kimler olduğu da verilmiştir. Ayrıca, Mussolini yeni hükümetinin ilk toplantısını 3 Kasım 1922'de yapmış. Bu ilk toplantı da Başbakan, İtalya'nın iç ve dış politikasına

⁷⁰ Dinç, *Mussolini*, s. 33.

⁷¹ *Sabah*, 2 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 2; Mussolini'nin nutku için bkz. Kemal, *Benito Mussolini*, s. 83-86.

⁷² Tuncay Fidan, *Faşist Yönetimin İtalya'da Yarattığı Değişim ve Bunun Türk Basınına Yansıması (1922-1926)*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2019.

⁷³ “İtalya'da Faşizmin”, *Ayın Tarihi*, s. 547.

⁷⁴ *Tevhid-i Efkar*, 2 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1.

değinererek İtalya'nın iç işlerinin hızlı bir şekilde huzura doğru gittiğini dile getirmiştir. Meclis, yakın zamanda gerçekleştirilecek olan Lozan Konferansına hazırlanması için Başbakanı serbest bırakmıştır.⁷⁵

Mussolini Hükümeti artık ilk icraatlarına başlamıştır. Bundan sonra gerçekleştirilen konuşmalarda İtalya'nın içte ve dış politikada takınacağı tavır sergilenmiştir. Ayrıca bütün dış temsilciliklere birer yazı gönderilerek, hükümetin izni olmadan ikili görüşme yapılmaması ve herhangi bir konuda beyanda bulunulmaması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁶ Yeni kurulan hükümet dış politikada bütün Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiş, özellikle İngiltere ve Fransa ile olan yakınlığı daha da ilerletmeyi hedeflemiştir. Ayrıca, Yugoslavya ve Almanya gibi devletlerle de yakın ilişki kurmaya önem vermiştir.⁷⁷

Mussolini yine iç ve dış politikadan bahsetmiş ve hedeflerini şu şekilde dile getirmiştir: *“Silahlarımızın zaferini kutlarken, bütün İtalyan milleti sakinliğini korumalı ve zorluklar içinde geçen zamanının üstesinden nasıl geldiğini unutmamalıdır. Bütün yapılanlar içte barış ve huzuru sağlamak için, dışarıda ise bu milletin saygınlık ve gücünü artırmak içindir. Ancak çalışma ve gayret, düzen ve itaat, uyum ve sağlamlık sayesinde vatan buhranı kesin şekilde kazanacak ve yeni bir huzur dönemine doğru ilerleyecektir.”*⁷⁸ İtalya'daki hükümet değişikliğinin üzerinden bir hafta kadar zaman geçmesine rağmen, Türk basınında hâlâ olumlu ya da olumsuz net bir yoruma rastlanılmamıştır. Türkiye kamuoyu iç ve dış politikada yaşanan diğer önemli olaylardan dolayı, ayrıca İtalya ile bu süreçte karşı karşıya gelmemek için yeni iktidar konusunda yorum yapmamayı tercih etmiştir.⁷⁹

⁷⁵ “İtalyan Kabinesi Faaliyetine Başladı”, *Akşam*, 4 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1; “İtalya Kabinesinin Müzakeratı”, *Sabah*, 4 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 2; “Yeni İtalyan Kabinesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1; “İtalya Hâdisâtı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 3; “İtalya’da Yeni Kabine İşe Başladı”, *Vakit*, 2 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 2; “İtalya Kabinesi Teşekkül Etti”, *Renin*, 1 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 1.

⁷⁶ *Vakit*, 8 Teşrin-i Sâni 1338 (1922), s. 2.

⁷⁷ *Vakit*, 7 Teşrin-i Sâni 1922, s. 3; “İtalya’da Yeni Kabinenin Faaliyet ve İcraatı”, *Sabah*, 6 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; “İtalya ve Yugoslavya’nın Münasebeti”, *İleri*, 7 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2.

⁷⁸ *Vakit*, 8 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; *İkdam*, 8 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; *Renin*, 8 Teşrin-i Sâni 1922, s. 3.

⁷⁹ Ramazan Erhan Güllü, “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, S: 22, Güz 2015, s. 314.

II. İTALYA’NIN DUÇE’Sİ BENİTO MUSSOLİNİ KİMDİR?

Benito Amilcera Andrea Mussolini, 29 Temmuz 1883’te İtalya Forlì’de yer alan Predappra adı verilen bir köyde doğmuştur. Dünya’ya geldiği ortamdaki yoksulluk belki de onun itici gücü olmuş ve ileride faşist bir diktatör olmasının yolunu açmıştır.⁸⁰ Demirci ustası olan babası, oğlu Mussolini’ye Meksika’nın Cumhurbaşkanı, Avrupalı sömürgeci güçlerin düşmanı yoksul bir yerli olan Benito Juarez’in adını vermiştir.⁸¹

Bir gün Mussolini çocukluk hatıralarından bahsederken şu sözleri dile getirmiştir: “Dört, beş yaşında okumaya başladım. Çok kısa bir sürede alfabeyi öğrendim. Küçükken, çok yaramaz ve kavgacıydım. Genellikle eve başım kanlar içinde yaralı olarak dönüyordum; fakat intikam almayı da gayet iyi biliyordum. Bütün çocuklar arasında korkusuz bir hırsızdım.”⁸²

Annesinin isteği ile babası Mussolini’yi bir papaz okuluna göndermiştir; fakat Mussolini burada da uzun süre kalamamış ve yaşadığı tartışmalardan sonra okuldan kovulmuştur.⁸³ Sonra ise öğretmen mektebi’ne yazılmış. Bu okulda öğretmenlerinden biri Mussolini için “*Çok çalışkan, tek arkadaşı yok. Sınırsız bir gurur ve ihtirası var*” yorumunda bulunmuştur.⁸⁴ Okulu bitirdikten sonra belirli bir süre Pera da Piyu Belediyesi’nde çalışmış, daha sonra vekil olarak ilkokul öğretmenliği yapmış, sonra ise daha çok para kazanmak ve ailesini mutlu etmek için İsviçre’ye gitmiştir. İsviçre’de hem çalışmış hem de eğitime devam etmiştir. Siyasetten uzak duramadığı için sonunda İsviçre’den de uzaklaştırılmıştır. Bir süre Avusturya’da kalmış, burada bir sosyalist gazete yayımlamış; fakat Avusturya aleyhinde yazdığı bir makaleden dolayı cezalandırılmış ve sınır dışı edilmiştir.⁸⁵

Mussolini’yi, Sosyalist Kongresi 1912 yılında *Avanti (İleri)* gazetesi müdürlüğüne tayin etmiş ve 1914 yılına kadar da Mussolini bu görevini sürdürmüştür.⁸⁶ *Avanti* gazetesinin yayın yönetmenliğinden ayrıldığı sırada 15 Kasım 1914 tarihinde *Popolo D’Italia* isimindeki gazetesini çıkarmaya başlamıştır. İtalya’nın savaşa girmesinden

⁸⁰ Dinç, *Mussolini*, s. 5.

⁸¹ David I. Kertzer, *Papa ve Mussolini*, (Çev. Ahmet Arslan), Ayrıntı İdea Yay., İstanbul, 2018, s. 63.

⁸² Kemal, *Benito Mussolini*, s. 11-12.

⁸³ Kertzer, *Papa*, s. 64.

⁸⁴ Kemal, *Benito Mussolini*, s. 17.

⁸⁵ Kemal, *Benito Mussolini*, s. 17-24; Kertzer, *Papa*, s. 64-65; Dinç, *Mussolini*, s. 5.

⁸⁶ *Tevhid-i Efkar*, 5 Kânun-u Sâni 1341 (1925), s. 2.

yarar elde edecek olan sanayicilerin desteğiyle çıkmaya başlayan bu gazete bundan sonraki otuz yıl boyunca Mussolini'nin gazetesi olarak kalacaktır.⁸⁷

Birinci Dünya savaşı başlamış ve İtalya 24 Mayıs 1915'te İtilâf Devletleri yanında savaşa girmiştir. Savaşa taraftar olan Mussolini ise birkaç ay sonra silah altına alınmıştır. 1918 senesine kadar cephede kalmıştır. 23 Şubat 1917 tarihinde ateşlemeye çalıştığı bir havan topu mermisi, borusu içinde patlayarak kendi askerlerinden beşini öldürüp kendisini de şarapnellerle yaraladıktan sonra Mussolini'nin askerlik hayatı son bulmuştur.⁸⁸ 23 Mart 1919 tarihinde Mussolini Fasci di Combattimento (Harp Demetleri) unvanıyla oluşturduğu teşkilâtın programını başında bulunduğu *Popolo D'Italia* gazetesinde herkese duyurmuştur.⁸⁹

1920 yılının ilk aylarında Mussolini, o zamana kadar şiddetli bir şekilde savunmuş olduğu sosyalist ideolojiyi büyük oranda bırakmıştır. Kendisini başarıya götürecek şeyin, ülkede meydana gelen huzursuzluk ortamı olduğunu görmüş ve kendisini yasaların ve düzenin savunucusu olarak tanıtmıştır.⁹⁰ 1921 yılında Milano'dan milletvekili seçilmiş ve Faşist Parti Şefi (DUÇE) olarak, resmi ve özel kuruluşlar tarafından desteklenmiştir. 1922 yılının Ekim ayında ise artık Mussolini İtalya'nın başbakanı olmuş ve hem kendi kaderini hem de İtalya'nın kaderini değiştirmeye başlamıştır.

Mussolini Adriyatik'te büyük bir İtalyan İmparatorluğu kurmak isteyen güçlü bir kişilik olmuştur. İtalya'ya yeni bir ihtişam kazandırmak amacıyla gelen Mussolini bütün İtalyan milletini bir parmak işaretiyle istediği yöne çevirmeye haiz bir kudrete sahip olmuştur.

Dünya kamuoyunda İtalya'ya ait telgrafların başlıklarında şu cümleler yer almıştır: “*Mussolini izin istemiyor*”, “*Mussolini İtalya donanmasının tahşidini*”⁹¹ *emrediyor.*” İtalya, Mussolini'den ibaretmiş gibi basında İtalya'dan değil de

⁸⁷ Kertzer, *Papa*, s. 68.

⁸⁸ Kemal, *Benito Mussolini*, s. 56-61.

⁸⁹ Kemal, *Benito Mussolini*, s. 67-68.

⁹⁰ Kertzer, *Papa*, s. 71.

⁹¹ *Tahşid*: Yığma, biriktirme, kuvvetlendirme anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Ankara 1999, s.1022)

Mussolini'den bahsedilmeye başlanmış. Çünkü o dönemde artık “*Mussolini İtalya demek*”, anlamına gelmiştir.⁹²

1912 yılında büyük Fransız sosyalist Jonj Sorel, Mussolini hakkındaki yazısında şunları dile getirmiştir: “*Mussolinimiz öyle adi bir sosyalist değildir. Bana inanınız: Onu bir gün kutsal bir taburun başında kılıcıyla İtalyan bandırasını selamlarken göreceğiz!*” Sorel'in sözleri daha sonra kelimesi kelimesine gerçekleşmiştir. Mussolini itibarını geri aldığı İtalya ordusunu kılıcıyla selamlamış, şimdi ise başka milletlerin bu orduyu selamlaması için çalışmaya başlamıştır.⁹³

Son Telgraf'ın Mussolini yorumu şu şekildedir: “*Mussolini'nin eğitimi bizzat hayat, hayat mücadeleleri, çektiği ıstıraplar, yaşadığı sefaletler; en büyük öğretmeni de buz gibi soğuk ve ışsız bir odada dizlerinde okuduğu kitap olmuştur. Görülüyor ki Mussolini, öğretmensiz yetişenlerin ve her şeyi kendi azmi ve isteğiyle başaranların sınıfına mensuptur.*”⁹⁴

Madrid'de *A.B.T.* gazetesinin muhabiri olan Mösyö Andre Roder, Mussolini ile bir mülakat yapmış ve kendisine sorduğu şu sorular ve verilen cevaplar dikkat çekmiştir:

“- Gençliğinizde günün birinde İtalyan milletinin geleceğini idare edeceğinizi aklınıza getirdiniz mi?

- Çocukluğumun, diğer arkadaşlarımdan farklı olduğunu düşünüyorum, daha çok genç yaşta iken güvenilir tabiatlı ve siyasî mücadelelerden zevk alan bir kişiydim.

- Nasıl ve neden sosyalist oldunuz, nasıl ve neden partiden ayrıldınız?

- Gençlikte her şey beni sosyalizme götürüyordu. Fakat yirmi beş sene önceki sosyalizm, bugünden çok kuvvetliydi. Cömertti, gençti, samimiydi ve hararetliydi. Partinin kendi benliğine dönmesi için çok çalıştım; fakat 1913 senesine doğru her şeyin faydasız olduğunu anladım. Bu yüzden Sosyalist Parti'den ayrıldım; fakat bu günlerin hayatımın en acı günleri olduğunu itiraf edebilirim. Paraya hiç önem

⁹² “İtalya'nın Yeni Diktatörü Dünya'nın da Yeni Napolyonu'dur”, *Ayin Tarihi*, (1-30 Eylül 1339), C: 1, S: 1, s. 59.

⁹³ “İtalya'nın Yeni Diktatörü”, *Ayin Tarihi*, s.60-61.

⁹⁴ “Mussolini Kimdir?”, *Son Telgraf*, 22 Haziran 1340 (1924), s. 2.

vermedim, bu da bana galibiyeti getirdi. Parayı amaç değil araç olarak kullandım. Galibiyet güzel amaçlara ulaşmaktır. Bu amaç ise İtalya'nın huzur ve refahından başka bir şey değildir."⁹⁵

*"İtalyan Başbakanı Mussolini yaman bir adamdır. Bir zamanlar tehlikeli bir sosyalist olduğu için İtalya'dan sınır dışı edilmiştir. Ondan sonra İsviçre'de kasap çıraklığı yaparak hayatını kazanmaya mecbur olan İtalya hükümdarı, sonra gazeteci olmuş, sosyalist olmaktan vazgeçmiş, iyi bir milliyetperver olmuş, faşizmin temsilcisi olmuş, sonra ise Başbakan olmuş; Hariciye Nazırı olmuş, Harbiye Nazırı olmuş, Bahriye Nazırı olmuş Maliye Nazırı olmuş ve sonunda İtalya diktatörü olmuştur. Belki bizim unuttuğumuz bilmediğimiz daha birkaç şey de olmuştur. Yani, diktatörün olmadığı şey kalmamıştır."*⁹⁶ şeklinde Mussolini'yi anlatan biraz da olsa alaycı bir dille eleştiride bulunan *Cumhuriyet* gazetesi bir anlamda Mussolini Kimdir? sorusuna da manalı bir şekilde cevap vermiştir.

Pottay'ın makalesinde Mussolini tasviri şu şekilde yapılmıştır: Mussolini'nin, kendi dönemindeki devlet adamlarından farklı bir karakteristik yapısı olduğundan söz edilmektedir. Mussolini'nin hareketlerinin kimse tarafından taklit edilemeyeceği ve kişiliğinin de kimseyle karşılaştırılamayacağı söylenmektedir. *"Hareketlerinin doğallığı göze çarpmakta ve yapay olan tarihi karşılaştırmalar kendisine hiç yakıştırılmamaktadır. Mussolini'nin olağanüstülüğü hemen kendini gösterir. Bazen onun yapıcı iradesi çok samimi olur. Kendisinde uydurma, yapay hiçbir şey yoktur. Onun eli her zaman için hedefler gösterir, sınırlar işaret eder ve yollar çizer."*⁹⁷

Mussolini aile hayatına önem veren sayılı diktatörlerden biridir. Yıllar boyunca tek dostu çok sevdiği kardeşi Arnaldo olmuştur. Onu da *Popolo D'Italia* gazetesinin editörlüğüne getirmiştir. Her akşam kardeşi Arnaldo ile görüşmek için Roma'dan Milano'ya telefon edermiş; fakat kardeşinin 1931 yılında ani ölümü Mussolini'yi derinden etkilemiştir.⁹⁸ Arnaldo abisi Mussolini için ilginç bir yorumda bulunmuştur:

⁹⁵ "İtalyan Diktatörü", *Cumhuriyet*, 23 Teşrin-i Sâni 1925, s. 2.

⁹⁶ "Sinyor Mussolini: Terbiye-i Bedeniye Nazırı!", *Cumhuriyet*, 21 Kanûn-u Sâni 1926, s. 1.

⁹⁷ Guizeppe Pottay, "Mussolini İmparatorluk Amili", *Ayın Tarihi*, C: 12, S: 35, s. 1947-1948.

⁹⁸ Dinç, *Mussolini*, s. 172.

*“Üzülmeysin, eğer herkes onu benim kadar tanısa o kadar üzülmmez. O bağırır ama ısırmaz”*⁹⁹ demiştir.

Mussolini’ye çok benzeyen kızı Edda, ona sorular sorabilecek, kararlarını tartışabilecek tek kişidir. İnatçı, öfkeli, cüretkâr, alıngan, her zaman kırıcı sözler söylemeye hazır, genel kurallara meydan okuyan tıpkı babası gibi ve ona çok düşkün olan sevgili kızı Edda’dır. Edda’nın eşi ise Kont Galeazzo Ciano, Mussolini’nin basın danışmanı olmuş; Habeşistan’da “Disperata” adı ile bilinen bombardıman uçaklarının komutanlığını yapmış, daha sonra ise İtalya Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Mussolini’nin kendi gibi yetiştirdiği iki büyük oğlu Vittorio ve Bruno’nun yanında bir de anneleri Dona Rachele Guidi’ye daha çok benzeyen küçük çocukları Romano ve Anna-Maria vardır.¹⁰⁰

Eski bir gazeteci olan Mussolini’nin gazetecilerle arası iyidir. Gazetecilerle sohbetler eder, sorularını cevaplandırır, bazen de onlara sordukları sorulardan daha fazlasını sorarmış. Gazetelerin kendisinden Duçe (lider) diye söz etmelerini isteyip, ayrıca bununla da yetinmeyip, Duçe kelimesini büyük harflerle yazmaları konusunda ısrarcı olurmuş. Başbakan olduktan sonra, resimleri evlerde, kamu binalarında ve her yerde yer almaya başlamış. Gazeteler ve dergiler yayımlanmadan önce Mussolini’nin kendisinin özenli seçtiği kahramanca fotoğraflar belirlenir, sonrasında onları basarlarmış.¹⁰¹ Bir yabancı gazeteciyle sohbeti sırasında, başarısının sırrını şu sözlerle özetlemiş; *“Kalbiniz bir çöl kadar kurak kalsın.”* Yani Mussolini’ye göre iktidara gelebilmek için tüm sevgi, bağlılık, dostluk duyguları feda edilmelidir.¹⁰² Mussolini yaşamı boyunca da bu ilkeyle hareket etmiştir.

⁹⁹ Kertzer, *Papa*, s. 254.

¹⁰⁰ Kertzer, *Papa*, s. 205; Dinç, *Mussolini*, s. 172.

¹⁰¹ Kertzer, *Papa*, s. 211.

¹⁰² Dinç, *Mussolini*, s. 173.

III. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

A. MUSSOLİNİ İKTİDARI VE İLK İCRAATLARI

1. İtalya'nın Siyasî Durumu

Benito Mussolini, iktidara geldikten sonra İtalya'da diktatörlüğünü kuracak adımları atmaya başlamış ve ilk iş olarak da seçim kanununu değiştirmiştir. Seçim kanunundaki değişiklikle yapılan seçimlerde oy oranını arttırarak iktidarını sağlamlaştırmak istemiştir. Faşist Parti'nin vermiş olduğu iktidar mücadelesi sonucunda farklı kitlelere de ulaşmaya çalışmış ve hükümetini kurarken işin içine sadece faşistleri değil diğer kesimleri de dahil etmiştir.¹⁰³

Mussolini tamamen bozulmuş bir yönetime gelmiştir. Sivil örgütler ciddi değişikliklere ihtiyaç duyan bir yapıdadır. Millî kuruluşlardan sadece ordu, biraz düzenli kalabilmiştir. Devlet yöneticileri arasında rüşvet alma olayları fazlasıyla artmış. Böyle bir durumda devleti yeni bir düzene kavuşturmak oldukça zor olmuştur. Ayrıca Faşizmin önceden hazırlanmış bir hükümet programı da yoktur. Faşist partinin ileri gelenleri de devlet adamlığı tecrübesine sahip değildirler. Bunun için yeni kurulacak hükümet de faşist olmayan devlet adamlarına da yer verilerek, tecrübelerinden yararlanılmak istenmiştir. Mussolini, ulusalcılar ve liberallerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuş, kendisine de Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları olmak üzere iki önemli bakanlığı ayırmıştır.¹⁰⁴

Mussolini, iktidara gelişinin birinci senesi tamamlanmadan parlamenter sistemin gerekli olmadığına dair konuşmalar yapmaya başlamıştır. Meclis'te yaptığı bir konuşma sırasında seçim ve yeniliklere karşı olan konuşmacılara verdiği cevapta; *"Hürriyet nedir? Mutlak bir hürriyet yoktur; fakat hürriyetler vardır. Ben halk arasında yaşamayı seviyorum. Fakat halk benden asla hürriyet istemedi veya hürriyetin yokluğundan hiçbir zaman şikâyet etmedi."* sözlerini dile getirmiş ve yeni düzenin yani faşizmin hürriyetlere zarar verdiğine yönelik suçlamaları kabul etmemiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Mussolini, *Faşizm*, s. 86; Örs, *Faşizm*, s. 500.

¹⁰⁴ Dinç, *Mussolini*, s. 38; Mussolini, *Faşizm*, s. 86.

¹⁰⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1339 (1923), s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1339 (1923), s.2; *Tanin*, 17 Temmuz 1339 (1923), s.2; *İkdam*, 17 Temmuz 1923, s. 3.

Mussolini, halkın önündeki imajını güçlendirmeye çalışmış, kendisini “yeni Sezar”, İtalya’ya eski büyüklüğünü yeniden kazandıracak olan insan olarak tanıtmıştır. Zamanında Fransa Kralı XIV. Lui “Devlet demek, ben demektir” demiştir. Şimdi de İtalyan Başbakanı bunu hatırlatan bir söz söylemektedir. Mösyö Mussolini Milano’da Darülfünun öğrencilerine karşı söylediği nutkunda şunları dile getirmiştir: “Faşist demek ben demektir. Beni faşistlikten ayırmaya çalışanların gayretleri boşunadır. Dört senelik esaslı mevcudiyetten sonra anlaşıldı ki faşistlikle ben aynı ruhun idare ettiği iki vücuttan ibaretiz. Ben faşistliği terk edemem, çünkü onu ben yarattım ve ben elde tutuyorum. Ben bir amele neslini müdafaa ediyorum, fakat fikren bu kabul edilemeyen faydasız sözleri eleştiriye tenezzül etmeyecek kadar aristokratım. Artık biz geriye bakamayız, bilâkis bundan sonra hep ileriye yürüyeceğiz. İtalya’nın kaderi bunu böyle gerektiriyor.”¹⁰⁶ Yunus Nadi’ye göre de “Mussolini diktatör, Mussolini faşistliğe dayanıp, başka kuvvet tanımayan” bir adamdır; artık İtalya’da yeni bir siyasal düzen kurulmaya başlamıştır.¹⁰⁷

Bundan sonraki amaç İtalya’yı faşist ideallere göre şekillendirmektir. 1923 yılı başlarından itibaren milliyetçi partiler faşizmle birleştirilmeye başlanmıştır. 1923 yılının haziran ve temmuz aylarında yeni seçim yasası görüşülmüş ve bu yasa ile faşizme muhalefet eden bütün siyasî güçlere karşı mücadele başlatılmıştır.¹⁰⁸ Yeni kurulan hükümet ise Meclis’ten 450 üyeden 140 üyenin reddi, 7 üyenin çekimser oyuna karşılık 303 kabul oyu ile güvenoyu almayı başarmıştır.¹⁰⁹

Mussolini bir taraftan iç politikada sözünü dinletmeye çalışırken, bir taraftan da dış politikadaki başarılarıyla İtalyan halkının gözüne girmeye çalışmaktadır. 24 Nisan 1924 tarihinde yapılan seçimlerde faşistler büyük çoğunluğun oyunu alarak Meclis’e girmeyi başarmışlar ve 24 Mayıs 1924’te de Meclis açılmıştır. Bu başarıyla birlikte iktidarını daha da sağlamlaştıran Mussolini daha sert tedbirler almaya başlamıştır. Kolluk kuvvetlerine daha geniş yetkiler verilmiş ve İtalya’nın bir polis devleti haline gelmesi sağlanmıştır. Basın çok yakından takip edilmiş ve basın

¹⁰⁶ Tanin, 8 Haziran 1923, s. 1.

¹⁰⁷ Yunus Nadi, “İtalyan İzleri”, Cumhuriyet, 20 Haziran 1924, s. 1

¹⁰⁸ Kimdir? Nedir? Serisi No: 14, Mussolini Kimdir? Faşizm Nedir? (Derleyen: Kakinç Tarık Dursun), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 123-123.

¹⁰⁹ İkdam, 17 Temmuz 1923, s. 3.

özgürlüğü ortadan kaldırılmıştır.¹¹⁰ Mussolini artık İtalya’da düzeni sağlamış, grevlere son vermiş, sürekli karmaşa içerisinde olan halkı anarşiden kurtarmıştı. Halk bu yeni diktatörü artık ayakta alkışlamıştır.

1924 yılından itibaren Meclis’ten sınırsız yetkiler alan Mussolini Meclis’i dağıtmış, yetkileri üzerine almış, Meclis’ten bağımsız sadece Kral’a karşı sorumlu bir lider konumuna gelmiştir. Çıkarılan yasalar ile hükümet kararname çıkarma konusunda büyük yetkiler elde etmiş ve bunları yaparak da muhalefeti susturmayı başarmıştır. Mussolini muhalefete hitaben söylediği sözlerle de ne kadar emin adımlarla ilerlediğini göstermek istemiştir. “*Muhalefetin boşuna konuştuklarını, millî iradenin bütün gücüyle bir kez daha kendini gösterdiğini; onun karşısında boyun eğmek zorunda olduklarını ve Mussolini’nin yanında yer aldıklarında hükümette makam sahibi bile olabileceklerini, uzaklaştıklarında ise sonlarının büyük bir hezimet olacağını*” dile getirmiştir. Böylece İtalya’da Faşizm ve diktatörlüğün nasıl şekil alacağı da belirlenmiştir.¹¹¹ Necmettin Sadak’a göre Mussolini, halka özgürlük, demokrasi gibi kavramların boş sözler olduğunu söyleyerek İtalya’yı bilinmez bir geleceğe doğru sürüklemiştir. Mussolini’nin güvendiği silahlı kuvvetlerle kurmak istediği yeni düzenin doğal olmadığını ve demokrasiye inanan bir İtalya’nın bu diktatörlük düzenine sonunda karşı çıkacağını ifade etmiştir.¹¹²

Mussolini, demokrasiyi, hürriyetleri ve Meclis’i bir taraftan etkisiz hâle getirirken, diğer taraftan da Bakanlıkları tek başına üstlenmeye başlamıştır. İktidara gelir gelmez İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarını üstüne alan Mussolini Harbiye ve Bahriye Bakanları’nın istifa etmeleri üzerine bu görevleri de üstlenmiştir. Ayrıca Hava Kuvvetleri Bakanlığını da kurmuş¹¹³ ve bu bakanlık görevini de üstlenerek üç askeri bakanlığı üzerine almıştır.¹¹⁴ Harbiye, Deniz, Hava ve Dışişleri Bakanlıklarını tek merkez altında toplamak amacıyla Yüksek kumanda adı altında bir makam da kurmak istemiş¹¹⁵ ve böylece hükümeti neredeyse tek elde toplamıştır. Türk basını

¹¹⁰ Dinç, *Mussolini*, s.38-40; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1924, s. 2.

¹¹¹ “İtalyan Buhranı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1924, s. 1-2.

¹¹² Necmettin Sadak, “İtalya Hadiseleri”, *Akşam*, 19 Haziran 1924, s. 1

¹¹³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Tarih: 28.4.1923, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 236.594.37

¹¹⁴ CCA, t:19.5.1925, f:30.10.0.0, y:236.594.39; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Mayıs 1925, s.1

¹¹⁵ CCA, t:25.5.1925, f:30.10.0.0, y:236.594.41.

ise bu konuya eleştirel ve alaycı bir tutumla yaklaşmıştır. Cumhuriyet gazetesinde, “beş başlı bir vekil” şeklinde ele alınmış; “Mussolini yaman adam vesselâm!” sözüyle devam edilmiştir.¹¹⁶

Mussolini’nin beş bakanlığı da üzerine almasıyla ilgili gazeteler eleştirmeye devam ederek bu görevin bazı faydaları olduğuna da değinmişler ve resmen alay ederek; böylece Mussolini’nin, kabinesinde bakanlar arasında meydana gelecek görüş ayrılıklarının önüne geçmiş olduğunu, ayrı ayrı beş bakan bulmak zorunluluğundan kurtulduğunu, Bakanlar kurulundaki görüşmeler sırasında her bakanın ayrı ayrı görüşünü almaya gerek kalmadığını ve görüşmelerin kısa sürede yapılabildiğine,¹¹⁷ dair yorumlar ele alınmıştır.

Mussolini’nin bakanlıkları üstüne alması, bazı devlet adamlarının istifaya zorlanması, aslında iktidarda kalmak ve İtalya’da huzuru sağlamak için ne kadar zor günler geçirildiğini de gösteriyordu. Bu zor günlerin üstesinden gelebilmek için de basın konusunda zorlayıcı tedbirler de alınıyordu.¹¹⁸ Mussolini’nin hedeflerinden ve ülkede meydana getirdiği büyük değişimden bahsediliyordu. Hükümete karşı yapılan bütün eleştiriler yasaklanmıştı. Her şeyin çok güzel gittiğine değiniliyordu. Halk da İtalya’da işlerin huzur ve sükûnet içinde olduğunu düşünüyordu.¹¹⁹ İtalya Başbakanı Mussolini ülkedeki sindirme politikalarına devam ediyordu. Sırada memurlar ve bu kişilerin temsilcileri vardı. Siyasi fikirleri hükümetten farklı olan memurların devletten ihracı hakkındaki kanunu meclise sunmuş ve bu kanuna birçok muhalefet olmasına karşın kanun kabul edilmiştir.¹²⁰

İtalya’da 30 Temmuz 1889 tarihinde kabul edilen ceza kanunu ile idam kaldırılmıştı. O dönemde büyük devletlerden idam cezasını kaldıran ise sadece İtalya olmuştur; fakat Mussolini hükümeti, iktidarı devraldıktan sonra 25 Kasım 1925 tarihli kanunla devlet içinde gerçekleştirilen cinayetler için idam cezasını tekrar getirmiştir. İtalya, devletin birliğine; kralın, kraliçenin, hükümet başkanının,

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1925, s. 1.

¹¹⁷ *Vakit*, 13 Mayıs 1925, s. 1, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1925, s. 1.

¹¹⁸ *Vakit*, 7 Teşrin-i Sâni, 1926, s.1

¹¹⁹ “Mussolini’nin Son Günleri”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Haziran 1924, s. 1.

¹²⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1926, s. 1.

özgürlüğüne ve hayatına kastedenler için idam cezasını getirmiştir.¹²¹ Mussolini tarafından Meclis'e idam cezası kabul ettirildikten sonra, bütün faşist vekiller Meclis'e kara gömlekleriyle gelmiştir.¹²²

İtalya'da yeni çıkarılan kanunlarla birlikte, Kral, Senato ve Başbakanın yetkileri artırılmaya çalışılırken, Meclis'in etkisi de azaltılmaya çalışılmıştır.¹²³ Aynı zamanda çıkarılan 9 maddelik yeni kanunla Başbakanın konumu ayrıca güçlendirilmiştir. Örneğin, Başbakana, sözlü veya fiili bir saldırıda bulunulursa, saldırıda bulunan kişi altı aydan otuz aya kadar hapis cezası ile veya beş yüzden üç bin liraya kadar nakit para cezasına çarptırılacaktır.¹²⁴ Mussolini, İçişleri Bakanlığını da kendi idaresine alınca altı bakanlığı şahsında birleştirmekte yani kabinenin bütün gücünü de temsil etmektedir. Diktatör vereceği kararları artık Bakanlar kurulu ve Meclis'e sunma mecburiyetinden kurtulmuş sayılabilirdi. Mussolini işlerini idare ederken tek yardımcısı Büyük Faşist Meclisi olmuştur. Aynı zamanda Mussolini'nin hayatını tehlikeye atacak gösteriler yasaklanmış ve muhaliflerin sindirilmesi için de büyük tedbirler alınmasına karar verilmiştir. İtalya'da iktidarı güçlendiren, muhalefeti sindiren ve ülkeye huzuru getiren bu tedbirlerin beş sene geçerli olması istenmiştir.¹²⁵ Kısacası İtalya'da “*terhib (sindirme)*” devri büyük bir hızla kendisini hissettirmeye başlamıştır.

a. Giacomo Matteotti Cinayeti ve Mussolini İktidarı

1924 yılındaki genel seçimler öncesinde muhalif basını susturmak için bir sindirme politikası uygulanmıştır. Bu politikadan hem sosyalist hem de liberal milletvekilleri de etkilenmişlerdir. Mussolini'nin baskı politikası etkili olmuş ve muhalefet kendini geri çekmiştir. 1924 yılının baharında faşistlerin aday sayısı üç binleri bulmuştur. Mussolini muhaliflerini sindirmeye devam etmiş ve bazı bakanlara yapılan suikastları bizzat kendisi emretmiştir. Bu bakanların arasında sosyalistler de

¹²¹ Alâiddin, “Faşist Hukuk-u Cezası”, *Ceride-i Adliye*, 30 Eylül 1928, C: 7, (14. sene), S: 73-74-75-1, s. 4518-4521.

¹²² *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Sâni 1926, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Teşrin-i Sâni 1926, s. 1.

¹²³ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1925, s. 1.

¹²⁴ “İtalya'da Yeni Kanunlar Silsilesinden”, *Ayın Tarihi*, C: 10, S: 30, (1-30 Eylül 1926), s. 1561-1562.

¹²⁵ “İtalya'da Terhip Devri”, *Vakit*, 11 Teşrin-i Sâni 1926, s. 4.

yer almıştır. Mussolini olayların kendi emri dışında olduğunu savunmuş ve polis de çok fazla müdahale etmemiştir.¹²⁶

Seçimlerin sonucunda 374 milletvekiliyle faşistler çoğunluğu sağlamışlardır. Seçimler sırasında, sandıklardaki oyların sayısı değiştirilmiş, seçmen listelerine ölülerin bile isimleri yazılmıştır. Seçimlerden sonra muhalifler, Mussolini'yi anayasaya aykırı hareket etmekten ve seçimlerde usulsüzlük yapmaktan dolayı suçlamışlardır. Sosyalist Milletvekili Matteotti*, parlamentoda faşistlerin nasıl baskı ve hile ile seçim sonuçlarını değiştirdiklerine dair bir konuşma yapmıştır. Matteotti faşist cinayetleri içeren bir dosya hazırlamış ve bu dosyanın çevirilerini de Belçika ve İngiltere'ye göndermeyi düşünmüştür. Roma'da faşist önder Dumini eski suçlulardan oluşan "Çeka"yı yeniden bir araya getirmiştir. Bir kişi de hapisten çıkartılmış ve Dumini'nin çetesine katılmıştır. Bu kişilerden de dönemin en önemli muhalefet önderlerinden Giacomo Matteotti'yi öldürmesi istenmiştir. Birkaç hafta sonra, olaya kaza süsü verilerek Matteotti, Çeka tarafından öldürülmüş ve cesedi Quarteralla'da bulunduğundan bu olaya Quarterallista adı da verilmiştir.¹²⁷

Cumhuriyet ve Tanin'de, Morning Post gazetesinin bir haberi ele alınmış ve şu bilgiler verilmiştir: Sosyalist Milletvekili Matteotti, salı akşamı saat dörtte evinden çıkmış ve bir daha dönmemiştir. Kendisinin zengin bir adam olduğu söylenen Matteotti sosyalist grubun kâtibi olup geçen hafta İtalya Kralı'nın parlamentodaki nutkuna karşı şiddetli bir eleştiri yaparak bütün dikkatleri üzerine çekmiştir. Milletvekili, kendisini sokakta bekleyen beş kişi tarafından şiddetli direnişe rağmen bir otomobile bindirilerek kaçırılmıştır. Gündüz vakti Roma'nın bir caddesinde bir İtalyan'ın kaçırılması, İtalya basınında şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.¹²⁸ İtalya basını şimdiye kadar faşist hükümete bu kadar serbest ve açık bir dille eleştiri

¹²⁶ Dinç, *Mussolini*, s. 42.

* *İtalyan Sosyalist Parti Milletvekili Giacomo Matteotti*, (22 Mayıs 1885 – 10 Haziran 1924), Veneto'daki Rovigo Eyaletin 'de varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş, Bologna Üniversitesi'nde hukuk bölümünden mezun olmuş, İtalyan sosyalist bir politikacıdır. 1919, 1921 ve 1924'te olmak üzere üç kez milletvekili seçilmiştir: Filippo Turati'nin bir takipçisi olan Matteotti, daha radikal olan İtalyan Sosyalist Partisi'nden ayrıldıktan sonra İtalyan Temsilciler Meclisi'nde reformist Üniter Sosyalist Parti'nin lideri olmuştur. <https://www.britannica.com/biography/Giacomo-Matteotti>; https://tr.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Matteotti

¹²⁷ Dinç, *Mussolini*, s. 43; Nüşet Haşim Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, Ankara Matbaası, İstanbul, 1933, s. 148-158; Çetin Özek, *Direnen Faşizm*, İzlem Yayıncılık, İstanbul, 1966, s. 57-59.

¹²⁸ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1924, s. 1, 2; *Tanin*, 18 Haziran 1924, s. 1-2.

yapmamıştır. Bütün İtalyan basınının hep bir ağızdan şikâyeti Mussolini'yi şaşırtmış gibi görünmektedir. Matteotti'nin henüz ölüsü de bulunamamıştır. Yaşanan bu kayıp üzerine birçok kişi tutuklanmaya başlamıştır. Bütün İtalya basını da kaçırانların şiddetle cezalandırılması gerektiğini yazmıştır.¹²⁹

Parlamentoda bütçe görüşmelerine devam edildiği bir sırada toplantının sonunda Mussolini, Milletvekili Matteotti'nin kaybolduğundan bahsetmiş ve bu esrarengiz olayın çözülmesi için de büyük gayret gösterdiğini ifade etmiştir. Parlamentoda bütçe konusunda önemli belgeler okuyacağını söyleyen Matteotti'nin bu belgeleri ortaya çıkarmaması için kaçırılması ihtimali ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Mussolini, bu hareketi kınamıştır. Eğer milletvekili, Mussolini'nin aleyhinde ise ve onun hazırladığı mali siyaseti eleştirmek için hazırlanıyorsa ki “böyle olduğu kesin görülmektedir” bu kaçırılma olayında Mussolini'nin haberinin olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰ Bu kayboluş olayından dolayı senelik bütçe kanununun kabulü de ileri bir tarihe ertelenmiş, muhalif kesim ise bu olay sonuçlanıncaya kadar parlamentoya gelmeme kararı almıştır.¹³¹

Türk basınının Matteotti olayını değerlendirmesinde özellikle üzerinde durduğu konulardan biri, milletvekilinin bazı konuları gün yüzüne çıkartma isteği ve bundan rahatsızlık duyacak bir kesimden bahsedilmektedir. Matteotti, bazı faşist kesimlerin büyük rüşvetler aldığını hatta olaydan Mussolini'nin de haberi olduğunu bilmekte ve bunun açığa çıkması halinde de İtalya'da büyük sıkıntılar yaşanacağı üzerinde durulmaktadır.¹³²

Tevhid-i Efkâr bu konuda Mussolini'nin diktatörlüğünü ve faşistleri eleştirmiştir: Bu olayla birlikte Mussolini'nin bütün ihtişamının kaybolduğunu ve bu olayın faşistler tarafından gerçekleştirildiğinin ortaya çıkmasıyla sosyalistler arasında büyük bir galeyan ve heyecanın meydana geldiğinden bahsetmektedir. Ayrıca gazete de şu yorumda dikkat çekmektedir: “Milletlerin özgürlüklere sahip olduğu bir sırada, İtalya gibi bir ülkede Mussolini'nin Millet Meclisi ve millet iradesi tanımayan zorba

¹²⁹ *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1924, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 18 Haziran 1924, s. 1; *İkdam*, 18 Haziran 1924, s. 1; *Tanin*, 23 Haziran 1924, s. 1.

¹³⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 14 Haziran 1924, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Haziran 1924, s. 2.

¹³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Haziran 1924, s. 2.

¹³² “İtalya’da Neler Oluyor? Halkçılık Mefkûresinin Kuvveti”, *Ayn Tarihi*, C: 3, (1-31 Mart 1924), s. 248.

siyasetinin er geç iflas edeceği kesindir. Mussolini bugün değilse yarın Lloyd George'ların, Poincare'lerin (Fransız devlet adamı Raymond Poincare) yanına gitmeye mahkûmdur. Düşünmelidir ki Mussolini bunların hepsinden daha baskıcı, daha zorba ve müstebit bir diktatördür. Onlar hiç olmazsa milletin iradesine saygı gösterir gibi oldukları halde Mussolini Siyah Gömlekli faşistlerden başka kimseyi tanımıyor ve tanımayacağını da bir diktatör hükümdar gibi bağıra bağıra söylüyor.” “Dünyanın başını er geç belaya sokacak gibi görünen Sinyor Mussolini'nin bir an önce iktidardan uzaklaşması en büyük temennidir.”¹³³

Cumhuriyet gazetesi ise Matteotti olayını şu şekilde değerlendirmiştir: “İtalyan Milletvekilinin katli İtalya’da büyük gürültülere sebebiyet vermiştir. Her tarafta faşistlere karşı gösteriler yapılmaktadır. İtalya’da faşist oluşumlar günden güne tesirini artırmakta ve bunun kötü sonuçları da ortaya çıkmaktadır. Faşistler genç maceraperest ve karamsar unsurlardan oluştuğu gibi bunların hepsi genç subaylardır. Birçoğu, yaptıkları hizmetlerden dolayı birdenbire mükafatlandırılıp yüksek askeri rütbelere getirilmişlerdir. Böylece İtalya’da bir taraftan gayri askeri bir subay ordusu var olurken bir taraftan da resmî bir ordu yer almış ve bu iki ordu arasındaki çekişme endişe verecek duruma gelmiştir... Bir taraftan bu tehlikeli vaziyet devam ederken diğer taraftan da Mussolini kabinesinin takip ettiği maliye siyaseti de faşist kabinesini sevindirecek bir şekilde olmamıştır. Faşistliğin İtalya’da meydana gelişinin sebebi herkes tarafından bilinir ki mütarekeden sonra İtalya’da meydana gelmiş olan komünistlik oluşumudur... Mussolini bu oluşumu ortadan kaldırmak ve faşistliği güçlendirmek için bazı büyük kurumların (“Fiyat-Fiat”, “İnsaldo”) mali yardımlarına da ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Mussolini kabinesi bir taraftan faşist olmayan grubun, diğer taraftan da faşist grubun baskısı altında sıkıntılı bir duruma düşmüştür. Bu iki sıkıntılı durum, maliye siyasetinin aldığı kötü gidiş dolayısıyla, Mussolini’yi aşırı ve sıkı tedbirler almaya zorlamış ve bu tedbirlerden biri de sosyalist Milletvekili Matteotti’nin katli olmuştur. Matteotti, Mussolini’nin ekonomi politikasına karşı açtığı mücadeleye kurban olmuştur.”¹³⁴

¹³³ *Tevhid-i Efkar*, 18 Haziran 1924, s. 1.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1924, s. 1.

Belirli bir süre sonra Matteotti'nin cesedi, Roma'dan yirmi kilometre uzakta bir yerde tespit edilmiştir.¹³⁵ Türk Basınına göre, Napoli'de çıkan 19 Haziran tarihli “*Il Mattino*” gazetesine imzasız bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta Matteotti'nin cesedinin Montana'nın batısında bir yol üzerinde defnedildiği, üzerinde on dört yara olduğu ve katillerinin ise “*Domini, Galatra, Filipelli, Grassi, Larisa, Ancelilo*” olduğu yazılmıştır.¹³⁶

Matteotti'nin cesedini bulmak için Viko gölünde arama çalışmaları yapılmış; fakat sonuç alınamamıştır. Bu konunun uzaması da bazı söylentilere sebep olmuştur. Gerçekten bu kişilerin vazifelerini yapıp yapmadıkları sorgulanmaya başlamıştır. Ya da Matteotti'nin cesedinin bulunduğu; fakat halkın tepkisini çekmemek için Mussolini tarafından verilen emir üzerine ortadan kaldırıldığı şeklindedir.¹³⁷ Halk da bu ölümü sıradan bir faşist intikamı değil, Mussolini'nin de desteğiyle düzenlenmiş bir cinayet olarak yorumlamıştır. Matteotti'nin öldürülmesi faşistliğe önemli bir darbe vurmuştu. Faşist Parti'nin liderlerinden tutuklu Rossi, Mussolini'nin sağ koludur. Faşist milliyetçilerin kumandanı Doboto da cinayet zanlıları arasında yer almaktadır. Ayrıca Mussolini de cinayet olayından sorumlu tutulmuştur.¹³⁸ Cinayeti işlediğini itiraf eden Domini, Matteotti'ye karşı gerçekleşen bu saldırıda 4 arkadaşının daha olduğunu söylemiş ve Rossi, Filipelli ve Mariniyelli'nin emriyle hareket ettiklerini dile getirmiştir.¹³⁹

O dönemde yayınlanan bir İngiliz siyaset dergisinde, Faşizm hakkında önemli bir yazı yer almıştır. Bu yazıda, Matteotti davasının konuşulması yasaklandıktan sonra faşist saldırıların ortadan kalktığını, katillerin yüceltilmesinin yanında bu kişiler hakkında sessiz kalındığını ve Matteotti'ye karşı da birtakım iftiralar atıldığından bahsedilmiştir.¹⁴⁰ Matteotti olayından dolayı gazetelerin özel baskıları durdurulmuştur. Meclis'te ise bu olayı fırsat bilen muhalefet Mussolini üzerine ağır eleştiriler yöneltmiştir. Mussolini ise bu eleştirilere çok dikkat etmemiş ve geri adım

¹³⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 27 Haziran 1924, s.1; *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1924, s. 1.

¹³⁶ *Akşam*, 23 Haziran 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1924, s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1924, s. 1, *Son Telgraf*, 23 Haziran 1924, s. 1.

¹³⁷ *Akşam*, 11 Temmuz 1924, s. 1.

¹³⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Kanun-u Evvel 1924, s. 4.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1924, s. 2.

¹⁴⁰ “Faşizmin Vaziyeti”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1926, s. 4.

atmamıştır. Sadece faşist vekillerin katılımıyla bir meclis toplantısı düzenlenmiş ve bütçe kanunu kabul edilerek meclis toplantıları da ileri bir zamana ertelenmiştir.¹⁴¹

İtalya’da faşist hükümete açık bir dille saldırı başlamış ve suçlamalar Mussolini’ye yönlendirilmiştir. Böyle bir ortamda İçişleri Müsteşarı Finzi uzun bir vasiyetname yazarak Matteotti cinayetinin sorumluluğuna Mussolini’nin de ortak olduğunu ifade etmiştir. Mussolini’nin Faşist Çekası’na başkan olduğunu da eklemiştir. Faşist Çeka Başkanı General Dubono aleyhinde yüce divanda takip başlatılması ve bu olaya karışanların ortaya çıkarılması Mussolini’nin artık sonunun geldiği ümidini doğurmuştur.¹⁴² Bu karışık ortamda halkın heyecanı ve ayaklanması yayılınca hükümet istifa etmekten başka çare bulamamıştır. Mussolini ise herkesten destek alarak geldiği bu makamı kolay kolay bırakmak istememiştir.¹⁴³

İtalya’dan gelen ve hükümetin istifa ettiğine dair telgraf haberlerine karşı Yunus Nadi, bunun pek mümkün görünmediğine dair bir yorum yapmıştır. Mussolini’yi tamamen serbest bırakmak üzere bütün İtalyan kabinesinin çekilmiş olmasına rağmen, Mussolini’nin yalnız başına yerinde kalmış olmasını Avrupa’nın şimdiye kadar olan kurulu demokrasi usul ve esaslarına uygun olduğunu söylemiş, Mussolini’nin kendine has yönetim tarzının meşru milliyete doğru gidişatın göstergesi olduğunu ve İtalya’da iyiye doğru bir gidişatın varlığını dile getirmiştir. Ayrıca, Yunus Nadi şunları da eklemiştir: “*Mussolini diktatör, Mussolini faşistliğe sebep olan ve ondan başka kuvvet tanımayan kişi, Mussolini –devlet, o benim- diyen adam ve bütün bunlar gayri tabii!... Anladık, fakat şurasını da unutmamalıdır ki Mussolini’yi bu şartlar altında iktidar makamına götüren kuvvet de tabii olayların neticesi değildir. Bugünkü olayların sebeplerini ortaya koyabilmek için Mussolini’yi yaratan çünkü İtalya’yı hatırlamak lazımdır. Yani komünistliğin şiddetleri altında bunalan, anarşi içinde yüzen, sabahleyin evinden çıkan hiç kimseye akşama evine sağ salim dönebileceği hakkında teminat vermeyen İtalya. Dünya Savaşının sonlarında Rusya’da ihtilal ve inkılap namına vaktiyle kopmuş olan kıyamet diğer birçok Avrupa memleketlerinde olduğu gibi özellikle İtalya’da da olağanüstü*

¹⁴¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924, s. 1; *Tevhid-i Efkar*, 20 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴² “Mussolini’nin Esrarı”, *Tevhid-i Efkar*, 23 Kanun-u Evvel 1924, s. 3.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1924, s. 1; *İkdam*, 20 Haziran 1924, s. 1.

neticelerle görülmeye başlamıştı.”¹⁴⁴ Necmettin Sadak ise Mussolini’nin istifa ettiği haberine karşı bunun mümkün olamayacağı yorumunda bulunmuş ve eğer böyle bir şey gerçekleşirse bunun silahlı ve kan dökülmeden olamayacağını ve Siyah Gömleklilerin sonuna kadar efendilerinin yanında olacaklarını ve böyle bir şeye kesinlikle razı olmayacaklarını ifade etmiştir.¹⁴⁵

Matteotti olayı, faşizmin en önemli organlarını karşı karşıya getirmiştir. *Tevhid-i Efkâr’a* göre, Faşizmin en önemli basın organlarından olan *Tribuna* ve *Giornale d’Italia* gazeteleri cinayeti protesto etmekte ve suçluların bir an önce cezalandırılmaları gerektiğini yazmaktaydı. İtalya’daki sansüre rağmen, hükümetin istifa ettiği haberleri yayılıyordu.¹⁴⁶

Bu karmaşa ortamında Mussolini hükümeti dağıtmış; Meclis’in toplanması gerektiğini savunan vekilleri tutuklatmış ve yönetimi tek başına üstlenmiştir. Kral tarafından yapılan bütün girişimler de sonuçsuz kalınca Mussolini diktatörlüğünü ilan etmiştir.¹⁴⁷ Bütün bu olaylar olurken, faşistler de Mussolini’ye sadakatlerini sunuyorlardı. Her durumda Mussolini’ye karşı bağlılıklarını dile getiriyorlar ve tezahüratlar yapıyorlardı.¹⁴⁸ İtalyan hükümetinin istifa haberleri ortalıkta dolaşıyordu. Yeni bir koalisyon hükümeti için Mussolini’nin çaba gösterdiği söyleniyordu. Bazı gazeteler ise hükümetin istifa etmediğini sadece Mussolini’nin bazı düzenlemeler yaptığını yazıyordu.¹⁴⁹

İtalyan hükümetinden istifa haberleri gelirken Matteotti’nin cenaze töreni de düzenlenmiştir. Cesedin nasıl bulunduğu dair Roma’dan Fransız gazetelerine şu bilgiler gönderilmiştir. Matteotti’nin cesedinin Roma’dan yirmi kilometre mesafede bir bölgede keşfedildiğini ve cesedin jandarmaya yardım eden bir orman korucusunun köpeği tarafından bulunduğunu, cesedin çürümeye yüz tuttuğunu ve göğsünün sol tarafında bir demir çubuğun saplı olduğu belirtilmiştir. Cesedin Matteotti’ye ait olduğu ise dostları olan iki milletvekili tarafından teşhis edilmiştir.

¹⁴⁴ Yunus Nadi, “İtalya İşleri”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴⁵ Necmettin Sadak, “İtalya Hadiseleri”, *Akşam*, 19 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 22 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Haziran 1924, s. 1-2; *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1924, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Haziran 1924, s. 1; *Tanin*, 28 Haziran 1924, s. 1.

¹⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1924, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 2 Temmuz 1924, s. 1.

Mebusların Matteotti'yi ön dişlerinden birinin altın kaplı olmasından ve parmağındaki nişan yüzüğünden tanımışlardır. Ceset bulunduktan sonra cenaze merasimi düzenlenmiş ve Meclis Başkanı, bazı milletvekilleri ile ailesini temsil eden bazı kişiler tarafından “Taratsa”ya defnedilmiştir.¹⁵⁰

Matteotti olayından sonra halkın hem hükümete hem de Mussolini'nin başında bulunduğu faşist oluşuma artık güveni kalmamıştır. Ayrıca Meclis içerisinde de muhalifler ve faşistler arasında sıkıntılar baş göstermiştir. Bu olaydan sonra Mussolini de artık kendi makamını korumaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır.¹⁵¹ Matteotti'nin katledilmesi, faşistliği öldürecek derecede yaralamıştır; çünkü Mussolini'nin en yakındaki faşist liderler suçlanmış hatta tutuklanmışlardır. Mussolini ise doğrudan doğruya bu olaydan sorumlu tutulmaktadır. Mussolini'nin kurtulmasının mümkün olmadığı söylenerek, Meclis'teki çoğu milletvekili tarafından cinayetle suçlanmış ve hükümeti tanımayacakları ifade edilmiştir.¹⁵²

Dünya basınında özellikle Avrupa gazetelerinde de İtalya'daki baskı ortamı ve Mussolini'nin cinayetle suçlanması büyük yankı görmüştür. *Vatan'a* göre, *Daily Herald* gazetesi faşistlerin bir alamet diye kara gömlek giymelerini alaycı bir dille değerlendirirken; “*Mussolini dünya nazarında kara gömleğinden daha kara olmuştur*” yorumu yapılmıştır.¹⁵³ Başka bir haberde ise, cinayet olayında Mussolini'nin de parmağı olduğunu ispat edecek şekilde ifade veren Basın Müdürü Rossi'nin sözlerinin yayınlanmasını engellemek için faşistlerin, aleyhlerindeki gazetelere karşı şiddet uyguladıkları vurgulanmaktadır. Ayrıca Roma, Milano, Floransa gibi büyük kentlerde faşistlerin bir araya gelerek taşkınlık çıkartmaya başladıkları, Genelkurmay Başkanı'nın ise buralara askerî birlikler sevk ettirdiği belirtilmektedir.¹⁵⁴ Olaylar iyice karışırken, *Vatan* gazetesine göre *El Mondo*, Rossi'nin tutuklanmadan önce yazıp bir dostuna verdiği belgeleri yayınlamaya başlamıştır. Bu belgeler Mussolini'nin birçok cinayete fiilen katıldığını göstermektedir. Bunun üzerine kıyametler kopmuş, gazeteler ağır bir dil kullanmaya başlamışlardır. *Stampa* ise: “*Bugün seçim kanunu gibi meselelerle uğraşamayız. Hiç*

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1924, s. 2.

¹⁵¹ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Teşrinisâni 1924, s. 1.

¹⁵² *Tevhidi Efkâr*, 28 Kanun-u Evvel 1924, s. 4.

¹⁵³ *Vatan*, 3 Kânun-u Sâni 1925, s. 2.

¹⁵⁴ *Tanin*, 4 Kânun-u Sâni 1925, s. 1.

*kimse bu gibi boş laflarla milletin fikrini değiştiremez. Her İtalyan'ın soracağı soru şudur: - Ağır cinayet ithamları altında bulunan bir adamın, bir memleketin başında bulunmasına tahammül etmek, medenî bir memleketin haysiyeti ile oynamak değil midir?" şeklinde yorumda bulunmuştur.*¹⁵⁵

*Tevhid-i Efkâr, Mussolini'nin suçlanması ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Mussolini'nin siyah gömlekliler ordusu başında büyük bir ihtişamlı Roma'ya girişinin üzerinden henüz iki sene geçmiştir. İki senede bir diktatörün bu şekilde yıpranması çok şaşırtıcıdır. Zira, Mussolini dünyanın ve son yüzyılın en güçlü diktatörüdür; fakat Matteotti olayı ile İtalyan diktatörün maskesini yine kendi adamları düşürmüş ve müthiş sırlarını ortaya çıkarmıştır. İtalyan diktatörünün yıldızı sönmek üzeredir... Matteotti'nin katledilmesiyle ilgili soruşturma, İtalya'da bütün faşistlerin baskılarına rağmen devam etmiş ve Mussolini'nin bile iradesi dışına çıkarak adalet ve hakikate doğru ilerlemiştir. Mussolini aciz ve seyirci kalmış, kendini masum göstermek için birçok adamını da feda etmiştir."*¹⁵⁶

*Vatan da Mussolini'nin Matteotti cinayeti üzerine uyguladığı baskılarla ilgili haberlere yer verilmektedir. Mussolini bu yüzyılın en büyük baskısını ortaya koyarken şu sözleri dile getirmektedir: "Ben İtalya'nın iyiliğine çalışıyorum. Bütün çabam memleketin kargaşa içine girmemesi içindir. Askeri tedbirlerin hepsi kargaşa ihtimaline karşı bir ilaçtır." Önceden Mussolini ile fikir birliği etmiş arkadaşları ise şu cevabı vermektedir: "Hint yağı pek faydalı bir ilaçtır; fakat zamanında yeteri kadar içilirse... Sıhhati yerinde bir adama belki sıhhati bozulur diye bardak bardak içirilirse zehir yerine geçer. Sıhhati bu kadar itina ile düşünülen adam ölür." İtalyan eleştirmenleri bu sözleri, Chicago Tribün gazetesinin muhabiri Mr. John Galayton ile konuşmaları sırasında söylemişlerdir.*¹⁵⁷

Matteotti olayında da gördüğümüz gibi Mussolini'nin şiddet içeren olaylarındaki rolü hep saklanmaya çalışılmış ve olayların sorumlulukları üstlenilmeyip başka kişilere yüklenmeye çalışılmıştır. Muhalefet baskıyla sindirilmeye çalışılırken basın ise bir şekilde susturulmuştur.

¹⁵⁵ *Vatan*, 3 Kânun-u Sâni 1925, s. 2.

¹⁵⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Kânun-u Sani 1925, s. 1, 3.

¹⁵⁷ *Vatan*, 13 Kânun-u Sani 1925, s. 2.

b. Mussolini'ye Karşı Gerçekleştirilen Suikastlar

Mussolini'ye zaman zaman birtakım suikastlar düzenlendiğini görüyoruz. Bu düzenlenen suikastlardaki gerçek amaç faşizmin daha da fazlasıyla yerleşmesini sağlamaktır; çünkü gerçekleştirilen her suikast olayından sonra, bu olayların Mussolini'nin şahsiyetine karşı yapılmadığı asıl hedefin faşist ideolojiyi ortadan kaldırmak olduğu dile getirilmiştir.

Önemli suikastlardan biri sosyalist eski bir milletvekili ile emekli bir general olan Kapello tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁸

Polis memurları “Deragoti” otelinin bir odasında eski milletvekili Zamboti'yi tutuklamışlardır. Polisler, odada bir askeri geçit töreni için Mussolini'nin hazır bulunacağı Şebki Sarayı yönündeki pencereye dayanmış dolu bir silah bulmuşlardır. Ayrıca Milletvekili Zamboti'nin otelin arka tarafında bir otomobili bekletmesi ve kent meydanını gören odada kalmak için ısrarcı olması otel müdürünün dikkatini çekmiş, polise ihbarda bulunmuştur. Milletvekili ise suikastı yapacağı sırada yakalanmıştır. Bunun üzerine Polis Müdürü, General Kapello'nun üyesi olduğu Farmason localarının kapatılması emrini vermiş, sosyalist vekilin mensup olduğu Sosyalist Parti dağıtılmış ve şubeleri de kapatılmıştır.¹⁵⁹

Başbakan Mussolini'nin suikasttan kurtulması üzerine halk büyük tezahüratlarda bulunmuş ve Mussolini de halkın gösterileri arasında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Roma halkına samimi tezahüratından dolayı teşekkür etmiş ve şöyle devam etmiştir: *“Hissediyorsunuz ki eğer bu balkonda öldürülmüş olsaydım, bir zalim değil, İtalyan milletin bir kurtarıcısı olarak ölürdüm. Başta ben olmak üzere hepimiz, İtalya için çalışmaya devam edeceğiz. İster siyasi gruplar ister cani eller tarafından olsun karşımıza çıkacak her türlü engeli yıkacağız... İdareimiz gayet kalıcı esaslara uygun hareket etmektedir. Faşist hükümet vaziyetin gidişine göre hareket edecektir. Şimdi, ey kara gömlekliler düzenli bir şekilde mensup olduğunuz gruplarınıza dönünüz. Halihazırda itaat etmek lazımdır. Artık yolumuza devam edelim. Kimse beni bu yoldan alıkoyamaz. Yaşasın Faşizm, yaşasın İtalya!”*¹⁶⁰

¹⁵⁸ *İkdam*, 7 Teşrin-i Sâni 1925, s. 1.

¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 7 Teşrin-i Sâni 1925, s. 1; *İkdam*, 7 Teşrin-i Sâni 1925, s. 2; *Vakit*, 7 Teşrin-i Sâni 1925, s. 1-2.

¹⁶⁰ *Cumhuriyet*, 9 Teşrin-i Sâni 1925, s. 2.

Mussolini'ye karşı gerçekleştirilen ikinci bir suikast ise, İrlanda Başbakanının kızlarından biri tarafından gerçekleştirilmiştir. Başbakanın kızı Ablini, Mussolini'ye bir kongre çıkışı ateş etmiş, kurşun başbakanın sadece burnunun delerek geçmiştir.¹⁶¹ Kurşunun isabeti üzerine Mussolini'nin yüzü kanlar içinde kalmıştır. Başbakan Mussolini sakinliğini kaybetmemiş ve saldırgana dokunulmamasını emretmiştir. Telaş edilmemesini ve herkesin işiyle, gücüyle meşgul olmasını istemiştir. Olaydan sonra, halkın alkışları arasında faşist partisi toplantısına giderek yüzü sargılar içinde olduğu halde bir konuşma yapmıştır.¹⁶² Bütün gazeteler, bu suikastın Faşizm aleyhinde olan kişiler tarafından düzenlendiğinden ve bütün milletin Mussolini ile beraber olduğunu ispat etmiş bulunduğundan da söz etmektedir.¹⁶³ Bazı kesimler tarafından suikastın faşistlerce yapıldığı söylenerek siyasallaştırılmaya çalışılsa da yapılan araştırmalar suikastı gerçekleştiren kadının yaşlı ve akli dengesinin de yerinde olmadığını göstermiş hatta kendisinin zaman zaman intihar girişimlerinde bulunduğunu da ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁴

Başbakan İsmet Paşa da suikasttan dolayı İtalya Başbakanı Mussolini'ye bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta: *"Duçar olduğunuz suikast haberinden cidden müteessir ve bu fena teşebbüsün gerçekleşmemiş olmasından teselli bularak zatıalilerinin süratle kesb-i afiyet etmesi temennisinde bulunuyorum."*¹⁶⁵ demiştir. İngiltere Başbakanı Chamberlain ise, Mussolini'ye bir telgraf göndererek dostluk temennilerini tekrar etmiş ve uğramış olduğu suikasttan kurtulduğundan dolayı mutluluğunu dile getirmiştir. Fransa Başbakanı Briand da suikasttan kurtulduğu için Mussolini'yi tebrik etmiş ve kendisinin huzurlu olması için temennide bulunmuştur.¹⁶⁶

Mussolini'ye karşı yapılan diğer bir suikastta ise Başbakanın otomobille Dışişleri Bakanlığı'na giderken meydana geçtiği sırada Nermele Cuvaniti isminde bir gencin arkadan bomba atması ve bomba otomobilin yan camına vurduktan sonra

¹⁶¹ *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1926, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926, s. 1, 2; *Akşam*, 9 Nisan 1926, s. 1; *Milliyet*, 9 Nisan 1926, s. 1.

¹⁶² *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1926, s. 2.

¹⁶³ *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1926, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1926, s. 2.

¹⁶⁴ Eloise Ellery, "Mussolini'nin Suikastten Kurtulması", *Ayın Tarihi*, C: 8, (1-30 Haziran 1926), s. 1342.

¹⁶⁵ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1926, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1926, s. 1.

¹⁶⁶ *Milliyet*, 9 Nisan 1926, s. 2.

yere düşerek patlamasıyla gerçekleşmiştir.¹⁶⁷ Mussolini suikasttan kurtulmasından dolayı, Kici Sarayı'nın balkonundan sevinç gösterilerinde bulunan halkına bir nutuk söylemiştir. Bu nutuk esnasında halk Mussolini'yi “*Sen milletsin!*” diyerek yüceltmış ve alkışlarla karşılamıştır.¹⁶⁸

İtalya Başbakanı Mussolini'ye karşı gerçekleştirilen bu suikast Ankara'da üzüntüyle karşılanmıştır. İtalya'ya dost olan Türk basınının bir kolu olması itibariyle *Milliyet* gazetesi de olaydan dolayı üzüntülerini dile getirmiş ve kimsenin zarar görmemesinden dolayı da memnuniyetini bildirmiştir.¹⁶⁹ Suikastı gerçekleştiren genç, İtalya'ya Fransa'dan geçmiştir. Bu işi tek başına yapamayacağı, gizli bir kuvvetin planladığı tahmin edilmektedir. Bu durum ise Fransa ile İtalya'nın arasında gerginliğe sebep olmuştur.

Türk basınından alınan bilgilere göre, Paris'te “*Volov*” adlı bir gazete, İtalya basınının bu olaydaki görüşünü eleştirel bir şekilde şöyle dile getirmiştir: “*Fransa'nın arzu ettiği tek şey esasen Fransa toprağında bulunmaları, yeteri derecede teessüfle karşılanan ve mevcudiyetleri arzu edilmeyen birçok şahsa İtalya sınırının tekrar açılmasından ibarettir.*” Paris'teki çıkan başka bir gazetede ise İtalyan faşizminin sınır dışına çıkardığı ihtilâl yanlılarının Fransa'da hazırladıkları suikastlardan Fransa hükümetinin sorumlu olmayacağı ve sorumluluğun Fransız misafirperverliğini suistimal edenlere yöneltileceği belirtilmiştir.¹⁷⁰

Basında yer alan bir haberde Mussolini'ye on gün önce yapılan suikast dışında yeni bir suikast girişimi olduğu ve bu haberin gizli tutulduğu ifade edilmektedir. Bu haberin İsviçre güvenlik güçleri tarafından Cenevre hükümetinden birine söylendiği gibi birkaç gün önce bir İtalyan Sosyalist Milletvekili tarafından da onaylandığı dile getirilmektedir. Olay ise şöyle gerçekleşmiştir; Başbakan Mussolini'nin, İtalya'da bir seyahate çıkacağı ve bu seyahat esnasında hayatına son verileceği haberi alınmıştır. Bunun üzerine seyahat esnasında kullanılacak otomobile Mussolini binmemiş ve uğradığı saldırıdan da bu şekilde kurtulmuştur. Otomobile ateş eden kişinin

¹⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1926, s. 1; *Milliyet*, 13 Eylül 1926, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1926, s. 1; *Akşam*, 13 Eylül 1926, s. 1; *Vakit*, 13 Eylül 1926, s. 1.

¹⁶⁸ Mussolini'nin ayrıntılı konuşması için bkz. *Milliyet*, 13 Eylül 1926, s. 1-2.

¹⁶⁹ *Milliyet*, 12 Eylül 1926, s. 1.

¹⁷⁰ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1926, s. 1; *Milliyet*, 13 Eylül 1926, s. 2.

İsviçre'ye kaçtığı ve bu kişinin de İtalya Hükümeti tarafından İsviçre'den istendiği söylenmektedir.¹⁷¹

Başbakan Mussolini İlimlerin Terakkisi Kongresi'nin resmî törenine katıldıktan sonra istasyona gitmek üzere yola çıktığında bir suikasta daha maruz kalmıştır. Başbakanın yanında bulunanlar bu kişiyi linç etmişlerdir. Kişi tanınmaz hâle gelmiştir. Mussolini'ye karşı gerçekleştirilen bu suikast iktidara geldiğinden beri düzenlenen beşinci suikast olmuştur. Mussolini, dostlarından birine bu suikast münasebetiyle şu sözleri söylemiştir: *“Şahsıma karşı gerçekleştirilen suikastlar boşunadır. Hayatımın katli ve suikastla nihayet bulmayacağı falcılar tarafından keşfedilmiştir. Bu kehanete itikadım vardır. Bana suikast hazırlayanlar vakitlerini zayi etmekten başka bir şey yapamayacaklardır.”*¹⁷²

Gerçekleştirilen bu suikastlardan sonra İtalya'da her şehirde Mussolini'ye tezahürat edilerek büyük gösteriler yapılmıştır. Son suikasttan ise Mussolini'nin göğsündeki *“Sen Moris Lazar Madalyası”* sayesinde kurtulduğu haberi yayılmıştır.¹⁷³ Mussolini'ye yapılan son suikasttan sonra İtalya'da şiddetli bir baskı dönemi başlamıştır. Mussolini, İçişleri Bakanlığını da kendi üzerine almış ve altı bakanlığı şahsında birleştirmiş yani kabinenin sorumluluğunu kendisi temsil etmiştir. Diktatör vereceği kararları artık Bakanlar Kurulu ve Meclise sunmak zorunluluğundan kurtulmuş sayılmıştır. Faşist Meclisi son toplantısında Mussolini'ye karşı yapılan suikastların tekrar edilmesini engellemek için katı tedbirler almaya karar vermiştir.¹⁷⁴

c. Mussolini İtalya'sı ve Papalık İlişkileri

1922 yılında, yeni kardinalliğe atanmış olan Achille Ratti'nin, Papa XV. Benedictus'un halefi olarak seçilmesi herkese sürpriz olmuştur. Aynı yıl, faşist lider Benito Mussolini de büyük şiddet olayları içinde İtalya Başbakanı olmuştu. O tarihten sonra seçilen bu iki lider birbirlerine bağlı bir duruma gelmişlerdir.

¹⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Eylül 1926, s. 1.

¹⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrin-i Sâni 1926, s. 2; *Vakit*, 2 Teşrin-i Sâni 1926, s. 1; *Milliyet*, 2 Teşrin-i Sâni 1926, s. 2.

¹⁷³ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrin-i Sâni 1926, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Teşrin-i Sâni 1926, s. 1.

¹⁷⁴ *Vakit*, 11 Teşrin-i Sâni 1926, s. 4.

Mussolini, yönetimine Katoliklerin desteğini sağlamak için papaya dayanmıştır. Papa da İtalya'da kilisenin iktidarını geri alabilmek için Mussolini'ye güvenmiştir.¹⁷⁵

Yeni Papa, XI. Pius adını almıştır. XI. Pius, Mussolini'de sevdiği bir şeyi fark etmiştir. Aralarındaki bütün farklılıklara rağmen bu iki kişi bazı önemli değerleri paylaşmaktadırlar. Her ikisi de parlamenter demokrasiden hoşlanmamaktadır. Her ikisi de konuşma ve örgütlenme özgürlüğüne inanmamaktadır. Komünizmi büyük bir tehdit olarak görmektedir. Ayrıca İtalya'nın çok zor durumda olduğunu ve var olan siyasî sistemin kurtarılamaz bir durumda bulunduğunu da düşünmektedir.¹⁷⁶ Mussolini liderliğindeki faşist partinin iktidara gelmesiyle İtalya ile Vatikan arasındaki sorunların daha da büyüyeceği tahmin edilmiştir; fakat, beklenilenin tersine birkaç yıl içinde Mussolini ve Papa XI. Pius (1922-1939) arasında yapılan görüşmelerle kilise ve devlet arasındaki sorunlar çözülmüş, 1929 yılında imzalanan antlaşmayla da ikili ilişkiler pekiştirilmiştir.¹⁷⁷

Başbakan Mussolini, iktidarda kalabilmek için Papa'nın desteğinin ne kadar önemli olduğunu bildiği için çocuklarının dâhi din dersleri almasını sağlamıştır. Çocuklarını ve eşini vaftiz ettirmiştir.¹⁷⁸ İtalya ile papalık arasında süren yetmiş yıllık düşmanlığı sona erdirmenin şerefini Mussolini kimseye kaptırmak istememektedir. İlerleyen dönemlerde Mussolini'nin stratejisinin işe yaradığı görülecek ve Papa ile yapılacak olan antlaşma yavaş yavaş şekillenecektir. Vatikan-İtalyan veya Laterano Antlaşması'nın ayrıntıları 9 Şubat 1929 akşamı Mussolini ve Papa'nın hukuk müşaviri olan Francesco Pacelli tarafından tespit edilmiştir.¹⁷⁹ Antlaşmayı Papalık adına imzalayacak olan Papalık'ın dışişleri temsilcisi Kardinal Gasparri'nin rahatsızlığından dolayı antlaşmanın imzalanması biraz uzun sürmüştü; fakat 11 Şubat 1929 Pazartesi günü Laterano Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele adına Başbakan Benito Mussolini, Papa XI. Pius adına ise Kardinal Gasparri tarafından imzalanmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Kertzer, *Papa*, s. 38.

¹⁷⁶ Kertzer, *Papa*, s. 95.

¹⁷⁷ Ramazan Erhan Güllü, "Vatikan'ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S: 36, İstanbul 2019, s. 4.

¹⁷⁸ Kertzer, *Papa*, s. 128, 131.

¹⁷⁹ Kertzer, *Papa*, s. 166-167.

¹⁸⁰ *İkdam*, 12 Şubat 1929, s. 3; Güllü, "Vatikan'ın Devletleşmesi", s. 4.

Vatikan ve İtalya arasında imzalanan Laterano Antlaşması Türk basınında da önemli bir yer bulmuştur. Antlaşmada imzalar atılmadan önce iki taraf arasında görüşmelerin sonuçlandığı ve antlaşmaya varıldığı gibi haberler yayımlanmaya başlamıştır. Papa'nın, imzalanan bu antlaşmayla dini gücünün yanında sivil bir kuvvete sahip hükümdar olarak da güç kazandığı ifade edilmektedir. Bu, Katolik Kilisesi tarihinin yarım yüzyıldan fazla bir zamandan yani son sivil hükümdar olan IX. Pius'tan itibaren kaybetmiş olduğu gücü kazandığı en önemli olay olarak söylenmektedir. Papa, Vatikan'da ve yakınında dar alandaki bir arazide bağımsız bir hükümdar olacaktır. Papa'ya verilecek tazminat miktarı iki milyar olarak belirlenmiştir. Arazi değişimi olarak Saint Pierre Kilisesi'nin arkasındaki bir geçidin Vatikan'a verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸¹

Bu antlaşma ile ilgili haberler genellikle Paris, Londra ve Roma kaynaklı haber ajanslarından alınmaktadır. Paris kaynaklı bir habere göre Fransız basınında da bu antlaşma büyük yankı uyandırmıştır. Türk basınına yansıyan şekliyle Fransa, Papalığın Laterano Antlaşmasıyla aldığı tazminatın önemli olduğunu; fakat bu miktarın papalığın 1870 tarihinde uğramış olduğu zararın ancak bir kısmına karşılık geldiğini yazmıştır. Katolik çevrelerinde yorumların farklı yapıldığı söylenmekle birlikte, bu antlaşmanın kilise için bir kazanç olduğuna herkes katılmış, birçok Katolik'in ise hürriyetini kazanmış olan Papa'nın, kilisenin uluslararası güç kazanmaya çalışan kuvvetlere karşı koyup koymayacağı konusunda şüphelerinin olduğu belirtilmiştir.¹⁸²

Papa'ya verilecek olan tazminat miktarı iki milyon lira olarak belirlenmiş; ancak daha sonra bu miktarın yedi yüz elli milyon lîre azaltılmasına karar verilmiştir. İtalya Hükümeti bu miktarı Vatikan'a hemen verecek, aynı zamanda bir milyon lîre değerinde hazine payı da eklenecektir.¹⁸³ Papalık makamına sivil hükümdarlık hakkının iade edilmesinin en önemli sonucu Papa'nın bundan sonra istediği yere

¹⁸¹ "Papa İtalya ile anlaştı", *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1929, s. 3; "Avrupa'da Yeni Bir Hükümet-İtalya Papalığı Hükümet Olarak Tanıdı", *Vakit*, 9 Şubat 1929, s. 1; "Vatikan Hükümeti", *Milliyet*, 9 Şubat 1929, s. 1; "Vatikan ve M. Mussolini", *İkdam*, 9 Şubat 1929, s. 3.

¹⁸² "Vatikan İtilâfi", *Milliyet*, 10 Şubat 1929, s. 2.

¹⁸³ "Papa ve Mussolini", *İkdam*, 12 Şubat 1929, s. 3; "Papa'ya Verilecek Para", *Milliyet*, 12 Şubat 1929, s. 2; "Papa-İtalya İtilâfi", *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1929, s. 3.

seyahat edebilme hakkını elde etmesidir. Bu karar üzerine Papa ilk kez İsveç Kralı'nın ziyaretini kabul etmiştir.¹⁸⁴

Benito Mussolini ve Kardinal Gaspari arasında resmî olarak Laterano Antlaşması 11 Şubat 1929 Pazartesi günü imzalanmıştır. Büyük bir halk kitlesi Roma Antlaşmasının imzasını “*Yaşasın Papa, Yaşasın Duçe, Yaşasın İtalya*” sesleriyle alkışlamıştır. Türk Basınına yansıdığı kadarıyla “*Osservatore Romano*” gazetesinin bildirdiğine göre, Roma meselesi, yapılan iki yüz görüşmeden sonra karara bağlanmış ve imzalanan antlaşmada şu esaslar ele alınmıştır:¹⁸⁵

“İtalya, Teminat Kanununu fesheden muahedeyi imza ve Papanın hükümdar sıfatıyla sınırlanmış ve tayin edilmiş olan arazi ile Vatikan beldesi üzerindeki tam ve fiili hukuk özgürlüğünü ve eski haklarını kabul ve teslim etmektedir. İtalya, Papalık'ın eski eyaletleri ve kilise müesseselerinin zayi etmiş oldukları mal ve emlaka göre bir tazminat öder. Nihayet konkordato, Papa ile İtalya arasındaki ilişkileri tayin ve tespit etmektedir. Papa Roma meselesinin kesin şekilde halledilmiş olduğunu beyan ve ilân eder. Bununla birlikte, İtalya Krallığı'nı hâl-i hazırda şekli ve Anayasası ile tanır.”

Vatikan ile İtalya arasında yapılan antlaşmaya diğer devletlerin de olumlu yaklaştığını verilen haberlerde görebilmekteyiz. Fransa Başbakanı Aristide Briand, Vatikan'a bir tebrik telgrafi göndermiştir. Ayrıca Roma meselesinin çözümünden bahsetmiş ve memnuniyetini şu sözleriyle ifade etmiştir:¹⁸⁶ “*İngiltere her ne kadar Protestan bir millet ise de tebaası arasında milyonlarca Katolik vardır. Papa ile İtalya arasındaki ihtilâfın halledilmesi onları büyük bir sevince gark edecektir. Temenni ederim ki, Vatikan ile Kral arasındaki mücadeleden olduğu gibi mesut bir şekilde halledilsin.*”

Antlaşmadan sonra Papa ile Kral ve Mussolini arasında da hararetli tebrik telgrafları gönderilmiştir. Antlaşma, 20 Nisan'da İtalyan Mebusan Meclisi'ne

¹⁸⁴ “Papa İsterse...”, *Milliyet*, 11 Şubat 1929, s. 2; “Papa ve İtalya”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1929, s. 3; “Vatikan ve Mussolini”, *İkdam*, 11 Şubat 1929, s. 3.

¹⁸⁵ “Roma'da Mukavele İmza Edildi”, *Vakit*, 13 Şubat 1929, s. 1; “İtalya ile Papa Barıştı”, *İkdam*, 13 Şubat 1929, s. 3; “İtalya ve Papalık”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1929, s. 3; “Roma Meselesi”, *Milliyet*, 13 Şubat 1929, s. 2.

¹⁸⁶ “Roma Meselesi”, *Milliyet*, 13 Şubat 1929, s. 2.

gönderilecektir. Bütün resmî işlemler bittikten sonra ise Kral resmî bir törenle Papa'yı ziyaret edecektir. Kral'ın bu münasebetle önemli de bir konuşma yapacağı haber verilmektedir.¹⁸⁷

Antlaşmanın üç kısmı vardı. İlk kısım, asıl antlaşmanın kendisi, Vatikan'ı, İtalyan hükümetinin müdahale yetkisinin bulunmadığı Papalığın yönetimi altında bağımsız bir bölge olarak göstermektedir. Papalıktaki büyük elçiler İtalya devleti nezdindeki büyükelçilerle aynı dokunulmazlıklara sahip olacaktı. Roma'nın bütün Kardinalleri yeni devletin yurttaşları olarak görülecekti. Antlaşmanın ikinci kısmı, Papalık ile İtalya devleti arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. İtalyan hükümeti Roma'da Vatikan'ın Katolik dünyasının kutsal merkezi olma özelliğine müdahale edecek herhangi bir şeyin meydana gelmesine müsaade etmeyecekti. Antlaşmanın üçüncü ve son kısmı ise mali bir mutabakattan oluşuyordu. İtalya hükümeti Vatikan'a, Papalığın Papalık devletlerinin kaybı konusundaki tutum ve iddialarından vazgeçmesi karşılığında tazminat ödeyecekti.¹⁸⁸

Antlaşma ile İtalya, Papalığın Vatikan üzerindeki mutlak hakimiyetini tanımış oluyordu. Yani böylelikle İtalya bir “*Vatikan beldesi*” oluşturuyordu. Vatikan beldesi içerisinde bir istasyon ve bir demiryolu inşa edeceğini ve Vatikan'ı diğer devletlere doğrudan doğruya bağlayacağı, telgraf ve telefon hatları oluşturacağını taahhüt ediyordu. Diğer maddelerde ise Vatikan'da yaşayan kişilerin sınıflarını tarif ediyordu. Vatikan'da yaşayan din adamları ve diğer kişilerin statüleri ile Vatikan'da yaşamayan; fakat Papalık sarayına bağlı kişilerin sahip olacakları muafiyetleri belirtiyordu. Vatikan beldesi daima tarafsız ve taarruzdan korunaklı bir konuma sahip olacaktır.¹⁸⁹

Vatikan ile İtalya arasında yapılan antlaşma ile Papa'nın dünya siyaseti üzerinde nasıl bir etki yapacağı da merak edilmektedir. O günlerde Vatikan'ın Cemiyet-i Akvam'a üye olup olmayacağı tartışılmaktadır. Avam kamarasında kendisinden bu konuda bilgi istenen İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain

¹⁸⁷ “İtalya ve Papalık”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1929, s. 3.

¹⁸⁸ Kertzer, *Papa*, s. 167-168.

¹⁸⁹ “Papalık”, *Milliyet*, 14 Şubat 1929, s. 2; “Papa ve İtalya”; *İkdam*, 14 Şubat 1929, s. 3.

bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:¹⁹⁰ “*Vatikan’ın Cemiyet-i Akvam’a kabul edilmesini talep etmiş olduğuna dair resmî hiçbir haber almadım. Böyle bir müracaatın vukuu takdirinde İngiliz hükümetinin takip edeceği yolu şimdiden tarif etmek doğru değildir. Ben hükümetin Cemiyet-i Akvam azası olmam sebebiyle icrasını muvafık göreceği bir teşebbüsü icra etmeyi hükümet namına taahhüt edebileceğimi zannetmem. Papa’nın dinî otoritesini ve siyasî iktidarını uluslararası arenada nasıl kullanacağı ve diğer devletlerin bu duruma bakış açısı ilerleyen dönemlerde biraz daha netlik kazanacaktır.*

Bu antlaşmanın dinî ve siyasî bir bunalımı ortadan kaldırmasından dolayı bütün dünya tarafından olumlu karşılandığı muhakkaktır. Böyle önemli ve karışık bir meselenin çözülmesi tabii ki İtalya’nın da içte ve dışta itibarını arttırmıştır. Çünkü 1870’te Fransa’nın Prusya karşısında hezimetinden istifade eden İtalyan askerleri Roma’ya girdikten sonra Papa bağımsızlığını kaybederek İtalya devletinin elinde adeta bir esir haline gelmiştir. 1871 senesinde İtalya hükümeti Teminat Kanunu adı verilen bir kanun aracılığıyla Papalık makamının görevini belirledilerse de Papa bu duruma rıza göstermemiştir. Bundan sonra Papalık meselesi gittikçe şiddetini kaybetmek suretiyle devam etmiştir. Sonunda İtalya hükümeti bu sorunu halletmiştir. Bu sonuç ise nüfusu Katolik olan bütün hükümetler tarafından takdir ve tebrikle karşılanmıştır.¹⁹¹

2. İtalya’nın Ekonomik Durumu

İtalya’da yeni iktidar, Liberal Hükümetten 7 milyar liralık bir bütçe açığı devralmıştı. Bu açığın kapatılması için vergileri artırmak bir çözüm yolu olmamıştır. Çünkü liberal yönetimlerin sık sık başvurdukları zam politikası, vergileri çok yükseltmiş, halk da vergi yükü altında ezilmeye başlamıştır.¹⁹²

İtalya, Birinci Dünya Savaşı’nda çok yer almamasına rağmen ekonomik olarak yine de yıpranmıştır. O dönemden kalan borçların ödenmeye çalışılması ve lirenin değerinin düşmesi farklı ekonomik politikaların benimsenmesi gerektiği fikrini de

¹⁹⁰ “Papalık Cemiyet-i Akvam’a Girecek mi?”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1929, s. 3; “Chamberlain’e Kamarada Bir Sual”, *İkdam*, 15 Şubat 1929, s. 3; “Vatikan”, *Milliyet*, 15 Şubat 1929, s. 2.

¹⁹¹ “İtalya ile Papalık Arasında Akdedilen İtilâfın Mahiyeti nedir?”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1929, s. 3.

¹⁹² Mussolini, *Faşizm*, s. 133.

beraberinde getirmiştir. Faşizmin ekonomik politikası 1921 yılından başlayarak; üretimi arttırabilmek, mülk sahibi kişilerle işçi sınıfları arasındaki gelir dağılımı konusundaki uçurumu kaldıracabilmek ve ekonomiyi yeniden savaş öncesi döneme getirebilmeyi amaçlıyordu.¹⁹³ Aynı zamanda İtalyan topraklarının veriminin düşmesinin yanında, modern tarım yöntemleri de uygulanmıyordu. Bu yüzden bütçe açığını kapatabilmek için, halktan daha fazla fedakârlık yapması beklenemezdi. Çözüm olarak ekonomide reforma gidilmeli, masraflar kısılmalıydı.¹⁹⁴

1922 yılından 1925 yılına kadar Maliye Bakanı Alberto De Stefani tarafından yürütülen ekonomik politika izlenmiş ve bütçe açığı önemli ölçüde kapatılmıştır; fakat Stefani'nin getirdiği bir takım ticari kısıtlamalar ve vergilendirme usulleri bazı sanayi liderlerini rahatsız etmiş ve sonunda istifaya zorlamıştır.¹⁹⁵ 1925'te Maliye Bakanı değiştirilmiş yerine Kont Volgi getirilmiştir. Yeni bakanla birlikte 1925 yılının ortalarına doğru dış ticaret dengesizliği ve İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'ne olan borçlar yüzünden lirenin değeri iyice düşmüş ve bundan sonra lirenin değerini yükseltecek tedbirler alınmaya başlanmıştır.¹⁹⁶ 1926 yılında İngilizlerle bir antlaşma yapılarak yaklaşık dört milyonu bulan savaş borçlarının altmış iki taksitte ödenmesi karara bağlanmıştır. Bu antlaşmanın Avrupa'nın ekonomik kararlılığında önemli bir yeri olmuştur.¹⁹⁷

Mussolini iktidarının ekonomik alanda ele aldığı diğer bir konu ise miras konusunda eski gelenekleri devam ettirme isteğidir. Yani eski Roma gelenekleri sürdürölmek istenmekteydi. Bir aileye ait mülk ve mal varlığı bu ailenin “*yed-i tasarrufu ve temellükünden çıkmadıkça*” başkasına verilemezdi. Yani edilen mal varlığı kişinin değil ailenindir. Böyle bir yolun seçilmesinin sebebi ise vergilerin eşit olmasını sağlamak ve tarımın ve gayri menkul sermayenin oluşmasını teşvik etmektir.¹⁹⁸

Yeni iktidarla birlikte İtalya'da üzerinde durulan konulardan biri de “*Sendikalar Kanunu*” olmuştur. Bu kanunla üretimin Millî menfaatlere uygun

¹⁹³ Kakinç, *Mussolini Kimdir*, s. 130.

¹⁹⁴ Mussolini, *Faşizm*, s. 132-133.

¹⁹⁵ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 91.

¹⁹⁶ Giampiero Carocci, *Faşizmin Tarihi*, (Çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1965, s. 61.

¹⁹⁷ *İkdam*, 29 Kânûn-u Sâni 1926, s. 1; *Cumhuriyet*, 28 Kânûn-u Sâni 1926, s. 4.

¹⁹⁸ “Mösyö Mussolini'nin Siyaset-i Maliyesi”, *Ayin Tarihi*, C. 3, S: 7, 29 Şubat 1924, s. 177.

yapılması, sanayi çevrelerinin korunması ve üretimin arttırılması hedeflenmektedir. Sendikalar Kanunu'na göre bir Cemiyetler Bakanlığı kurulmuş, yönetici olarak Mussolini görevlendirilmiştir. Bu Bakanlığın çalışma esasında ise, hangi meslek grubundan olduğu fark etmeksizin hükümetin onayını almış bir küçük dernek ya da cemiyet oluşturulmuş, bu küçük cemiyetlerin birleşiminden büyük bir konfederasyon meydana getirilmiş, başkanlığında ise Cemiyet Bakanlığının gözetiminde bir Ekonomi Yüce Meclisi yer almıştır.¹⁹⁹

Mussolini'nin ekonomik alanda gerçekleştirdiği diğer bir konu ise şişkin durumda olan memur kadrosunun bütçeye yük getirmesinden dolayı karşı çıkışlara aldırmadan tasfiyelere girişmesi olmuştur. Ayrıca bazı memur kadrolarına alımları da durdurmuştur.²⁰⁰ Mussolini'nin ekonomide takındığı tavır “*acımasız*” olarak değerlendirilmiştir. Mussolini İtalyanların “*dillerini bağlamış fakat kollarını çözmüş*” ve onları çalıştırarak ekonomiyi düzeltmeye çalışmıştır.²⁰¹

İtalya Bakanlar Kurulu, 30 Haziran tarihli Resmî Gazete ile on maddelik yeni bir kararname yayınlamıştır. Bu kararname Faşist Parti tarafından teklif olunan ekonomik tedbirleri içermektedir. Bu sayede Mussolini, İtalya'da ekonomik dengeyi sağlamak istemektedir; çünkü Avrupa'da da önemli bir ekonomik bunalım vardır. İtalya büyük bir çaba göstermektedir, bütçede iki milyar lirete yakın bir fazlalık olduğu görülmektedir; fakat iktisadi sonuçlar bunun tam tersini ortaya koymaktadır. İthalatın ihracata olan fazlalığı bu sene iyice artmıştır. Gelecek aylarda bu farkın daha da artacağı tahmin ediliyordur. Bunun iki sebebi olduğu söylenmektedir. Birincisi, toprak mahsullerinin yağmurlar, dolular yüzünden büyük miktarda harap olması, bu yüzden yiyeceği yetiştiremeyen memleketin ithalat yapmaya mecbur kalmasıdır. İkinci sebep ise ihracatın azalmasıdır.

İtalya, son yıllarda birtakım ekonomik sebepler ve Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla sermayeleri millileştirilmiş fabrikaları sayesinde geçiniyordu. Hammaddeyi dışarıdan getirip, bunları mamul madde halinde Türkiye ve Balkanlar'a satıyordu. Bu alanda da ne kadar fazla iş yapabilirse ihracat hanesindeki gelirler

¹⁹⁹ *Hakimiyet-i Milliyet*, 4 Temmuz 1926, s. 1.

²⁰⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Temmuz 1926, s. 2.

²⁰¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1926, s. 3.

ithalat hanesindeki gelir getirilerine yaklaşmış oluyordu. İtalyan sanayisi son bir buçuk iki yıl zarfında ihracat yapabilmıştır. Bunda, fiyat düşüklüğü ve işçi ücretlerinin azlığı başlıca sebeplerdi. Bundan dolayı da İtalyan sermayedarlar, Faşist yönetimi istemişlerdir.²⁰²

Daily Mail muhabiri, Mussolini'nin son kararname konusunda düşüncelerini öğrenmek için “*Avam Kamarası'nın 12 ay süren bir görüşme ve harcanan 20 milyon sterlin ile İngiltere'ye getiremediği huzur ve geleceği İtalya'nın kısa bir kararname ile temin edebildiğini söylemiş*” ve Başbakana bu sonuçları nasıl elde ettiğini sormuştur. Mussolini'nin verdiği cevap şöyledir:²⁰³ “*Evvela hedefi net bir şekilde görerek, sonra da bir şekilde ona ulaşarak, demiştir. Ticaretimizin sahip olduğu rakamları tetkik ettim; aşikâr olarak gördüm ki ithalatımız daha fazladır; halbuki bu milletin iktisadi menfaat noktasından iyi değildir. Tecrübeli müşavirlerle istişare ederek ihtiyaçların ilk listesini yaptım ki bu şimdi millete ilan edilmiş bulunuyor. Bazı fertler veya bazı sınıflar fedakârlık yapabilirler; fakat bütün bir millet zahmet çekeceğine bunların zahmet çekmesi daha iyidir. Bir fırtına esnasında, eğer kaptan, geminin hafiflemesi için yolcuların eşyalarını denize atmaya karar verirse yolcular bu hareketi protesto etmezler; zira bilirler ki yapılan fedakârlık umurun ve bununla birlikte aynı zamanda onların menfaatinedir. Eminim ki İtalyan ekonomisine sunduğum bu yeni tedbirler, değil yalnız muhalefete uğramadan, hatta heyecan ve memnuniyetle kabul edilecektir. Biliyorum ki eğer İtalyanları dokuz saat yerine on saat çalışmaya davet etseydim razı olurlardı. Onlar bu nizamın hükümetin bir keyif ve heves eseri değil, Millî bir zaruret mahsulü olduğunu ve benim günde 14 yahut 18 saat çalışmak suretiyle onlara bir misal teşkil ettiğimi biliyorlar.*”

Bütün bu düzenlemeler sonucunda, 1927 yılında bütçe açığı kapanmaya başlamış ve hazinenin elinde para kalmaya başlamıştır; fakat 1927 yılı dünyada bir ekonomik krizin sinyallerini verirken zor toparlanan İtalyan ekonomisini de olumsuz etkileyecektir. Amerika, Almanya, İngiltere gibi İtalya'nın ekonomik destek aldığı ülkelerde de sıkıntı başlamış ve ekonomik yardımlar sona ermiştir. İtalya'da ekonomiyi kaldıracak güç artık işçi sınıfı olarak görülüyordu. 1920'li yıllarda bu

²⁰² “İtalya İktisadiyatına Takviye için Ne Yapıyor?”, *Vakit*, 25 Temmuz 1926, s. 2.

²⁰³ “İtalya İktisadiyatına Takviye...”, *Vakit*, 25 Temmuz 1926, s. 2.

kesimin nüfus fazlalığından dolayı göç etmesi ekonomiyi de etkilemiştir. Bundan sonra yapılacak şey ılımlı bir dış politikayla işçi sınıfını tekrar İtalya'ya çekebilmektir.²⁰⁴

1930 yılına gelindiğinde ise dünyadaki ekonomik kriz İtalya'yı da ekonomik anlamda yıkıp geçmiştir. Bütçe tekrar açık vermeye başlamış ve bu açığı kapatabilmek için türlü önlemler alınmıştır. Vergilere yapılan zamlar yeterli gelmemiş ve bütçe açığını kapatmaya yetmemiştir. İtalya'nın bütçe açığı 729 milyonu bulmuştur. Bu nedenle Mussolini hükümeti yeni tedbirler almaya yönelmiştir. Bütün devlet memurlarının maaşlarından %12,5, işçilerin maaşlarından %8 kesinti yapılmış, kiralanmış işyerlerinin gelirlerinden %12,5 kesilerek, Millî gelirlerin maliyet fiyatlarını da %12,5 azaltarak ekonomik krizin etkilerinden kurtulmaya çalışılmıştır; fakat bu tür kısıtlamalar köylü, işçi gibi üreten halk arasında memnuniyetsizliklere sebep olmuş, isyanlara kadar gitmiştir. Fabrikalarda üretim yapılamadığı için işçi çıkartmaya gidilmiş; köylü üretmediği için geçimini sağlayıp vergi verememiştir; ticaret ihracat olmadığı için durma noktasına gelmiş ve büyük bir huzursuzluk ortamı oluşmaya başlamıştır.²⁰⁵

Mussolini'nin ekonomik durum ile ilgili söylediği son nutukta durumun çok vahim olduğu dile getirilmiştir. İtalya'dan alınan bilgilere göre kadınlar “Kocalarımıza ekmek isteriz” diye yürüyüşlere başlamışlar. İstasyonlarda pirinç vagonları yağma edilmiştir. Ekonomik durumun çok kötü olduğu görülmekte ve çareler aranmaktadır. Maliye Bakanı Kont Volgi Amerika'ya gitmiş, bankacılarla görüşmelerde bulunmuştur. Sonrasında ise İngiltere'ye gitmiş ve İngiliz Maliyesinin önde gelen kişileriyle görüşmeler yapmıştır. Bu seyahatler İtalya'nın zor durumdan kurtulması için borç istemesine yönelik olmuştur.²⁰⁶

İtalya'da, Mussolini iktidarı başa geçtikten sonra ekonomi, düzene sokulmaya çalışılmış, hatta başarılı da olunmuştur; fakat tüm dünyayı etkileyen 1929 ekonomik krizi, İtalya'yı da sıkıntıya sokmuştur.

²⁰⁴ *İkdam*, 9 Nisan 1928, s. 4.

²⁰⁵ *CCA*, t:27.01.1931, f: 0.30.10, y: 237.598.14; *Vakit*, 8 Aralık 1930, s. 1.

²⁰⁶ *CCA*, t:27.01.1931, f: 0.30.10, y: 237.598.14.

IV. DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

A. MUSSOLİNİ İKTİDARININ EMPERYALİST SİYASETİ

Benito Mussolini, güçlü bir dış politikanın, kuvvetli ve bir araya gelmiş bir milletle oluşacağını bildiği için öncelikle iç politikayı düzenlemekle işe başlamıştır. Bunun için de üç dört sene içinde İtalya'nın gelişimi için yeni bir hamle başlatmıştır. Gelecek hakkında ümit veren İtalya iç politikasını düzene koyduktan sonra, dış politikada da büyük bir faaliyete girişmiştir.

Mussolini, kendine has üslubu ile İtalya'nın sahip olduğu toprak parçasının artık nüfusunu kaldıracak kapasitede olmadığını; yani İtalya'nın artık kabına sığmadığını ve kabından taşan kuvvetlerin dağılacığını onun için bir an önce uygun yerlerde bu kuvvetleri toplamak gerektiğini söylemektedir. İtalya'nın göz koyabileceği toprakların ise İngiltere, Fransa, Yugoslavya gibi sahipleri olduğunu dile getirerek dünya paylaşımında geride kaldıklarını ifade etmektedir.²⁰⁷

Mussolini kendisini iktidara geldiği günden beri bir “*Roma İmparatoru*” olarak göstermiştir; fakat İtalya Kralı III. Victor Emanuel kendisine böyle bir paye vermemiştir. Bu sözler üzerine Londra’da çıkan bir gazete şöyle bir yorumda bulunmuştur: “*İtalya kendisini ne ilan ederse etsin cihanın umurunda değil; İtalya isterse kendisini kâinat ilan etsin!*”²⁰⁸ Mussolini iktidarının emperyalist politikası ile ilgili *Tevhid-i Efkâr*’da “*Mussolini Tehlikesi*” adlı makalede; “*İtalya Avrupa barışı için bir tehlikedir*” denilirken, Mussolini memleketini büyütme isteyen çalışan bir başkan olarak nitelendiriliyordu.²⁰⁹

İtalya'nın emperyalist olduğunu iddia edenlere karşı ise Mussolini önemli bir cevap vermiştir²¹⁰ “*Ben kitaplarla yüksek ilmî incelemelere inanan bir adamım. Bu düşünceler genişleme hırsını benimseyen ve yaşamak isteyen insanların sahip olduğu ortak meziyetlerdir ve içine daldığım zaman bana teselli bahşederler. Milletler yaşamak istedikleri takdirde kuvvet ve kudrete sahip olmak zorunda olduklarını*

²⁰⁷ Zeki Mesud, “Faşist İtalya Emperyalist mi?”, *Hayat Mecmuası*, C. 1, S: 23, Ankara, 5 Mayıs 1927, s. 14.

²⁰⁸ “Yirminci Asrın Rub-ı Evveli”, *Ayın Tarihi*, C. 7, S: 22, 31 Kânûn-u Evvel 1925, s. 933.

²⁰⁹ “Mussolini Tehlikesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mart 1924, s. 1.

²¹⁰ “İtalya Emperyalist Bir Devlet Değildir”, *Vakit*, 31 Mayıs 1926, s. 1-2; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1926, s. 1-2.

anlamışlardır. Aksi takdirde topraklarda sürünecekler ve nihayet günün birinde daha kuvvetli bir devletin himayesinde olacaklardır”; “fakat İtalyan milletinin emperyalistliği, İtalya milletinin maddi ve manevi haysiyet ve şerefının icabıdır. İtalyan emperyalistliği savaş hazırlayan bir düşünce manasında alınmamalıdır. Faşist hükümetinin siyaseti barıştır; fakat barışsever olmak silahtan tecrit edilmiş bir vaziyette bulunmak demek değildir. Bütün milletler silahlarını aynı zamanda bırakmazlarsa İtalya da silahtan vazgeçmez; çünkü intihar etmek niyetinde değildir. Hürriyetini ve istiklalini feda etmez.”

Mussolini’ye göre “çökmekte” olan diğer ülkelerin aleyhine İtalya genişlemeliydi. Versailles Antlaşması yeniden gözden geçirilmeli, Viyana ve Budapeşte’nin de işgal edilmesine izin verilmeliydi. İtalya’nın Doğu Akdeniz ve Küçük Asya’daki hakları alınmış, şimdi o haklar iade edilmelidir.²¹¹

Mussolini iktidara geldikten sonra sürekli İtalya’nın genişlemesine, toprak kazanımına ve nüfusunu yerleştirebilecek önemli bölgelerin alınmasına değinmiştir. İtalya’nın genişlemesi gerektiğini de İtalya’da fazla doğum olduğuna ve yer bulmak gerektiğine dayandırmıştır. Hatta üç çareden bahsetmiştir: Birincisi, Meclis’in doğumu sınırlandırabileceğini; fakat bunun doğru olmadığını söylemiş. İkinci olarak fazla nüfusu yerleştirebilecek yeni topraklar bulmak gerektiğini dile getirmiştir. Üçüncü ise savaşmak demiştir; fakat Başbakan bunlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği fikrini açıkça söylememiştir.²¹²

Aslında Mussolini iktidarının yapmaya çalıştığı eski Roma İmparatorluğu’nu yeniden kurmaktı. Mussolini Akdeniz’e “*Bizim Deniz (More Nostrum)*” diyordu. Başbakan olduktan kısa bir zaman sonra 1923 yılının şubat ayında İtalyan senatosunda söylediği bir nutukta şunları dile getirmiştir: “*Şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekiyor ki, İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalmaz, bu deniz Adriyatik olsa bile. Adriyatik’ten başka Akdeniz vardır.*”²¹³ Faşist Mussolini yönetiminin izlediği baskıcı ve yayılcı dış politika bütün Avrupa, Balkanlar ve Doğu Akdeniz milletlerini huzursuz etmiş ve bir hâkim olma yarışı başlamıştır.

²¹¹ Dinç, *Mussolini*, s. 40.

²¹² *Vatan*, 23 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1.

²¹³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 219.

B. İTALYA’NIN BALKANLAR POLİTİKASI

Mussolini iktidarının Balkanlar’da uyguladığı yayılmacı dış politika Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye’yi rahatsız etmiştir. İtalya, toplam güç açısından bu dört devletle karşılaştırıldığında onlardan daha üstündür. Nüfusu, askeri kapasitesi, toplam ve kişi başına düşen Millî geliri açısından İtalya çekinilmesi gereken güçlü bir rakipti. Ayrıca, Romanya dışındaki diğer üç devletle komşu olduğu için gelecek tehdit daha yakın duruyordu. İtalya’nın sahip olduğu asker sayısı ve silah üstünlüğü de güç dengesini bu tarafa doğru çeviriyordu.²¹⁴ Belki de İtalya’nın diğer devletleri tehdit eden en önemli özelliği saldırgan bir dış politikaya sahip olmasıydı. Mussolini iktidarı hiç vakit kaybetmeden Balkanlar’da yayılmacı politikasını başlatmıştır.

1. İtalya-Yunanistan İlişkileri

a. İtalya-Yunanistan Arasında On iki Ada Krizi

Benito Mussolini Başbakan olduktan sonra İtalya-Yunanistan ilişkilerinde en önemli konu On iki Ada olmuştur. Lozan Barış Konferansında İtalya On iki Ada konusunu kesinleştirmek istemiş ve daha konferansın başlangıcında izleyeceği sert politikayı belli etmiştir. On iki Adanın Yunanistan’a verilmesini söz konusu bile etmemiştir. İtalya’ya göre On iki Ada tüm Doğu sorununun önemli bir parçasıydı.²¹⁵

Lozan Barış Konferansı’nda 4 Şubat 1923 tarihinde yapılan görüşmelerde, Rodos, On iki Ada ve Meis’in İtalya’ya bırakılması kararını içeren madde kabul edilmiştir.²¹⁶ Konferans’ta Yunanistan ise On iki Ada konusunda arka planda birtakım görüşmeler yapmaya başlamıştır. Yunanistan Başbakanı Venizelos İngiltere hükümetinden On iki Ada konusunda İtalya ile Yunanistan arasında yapılacak görüşmeler için bir arabuluculuk yapmasını istemiş. Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandris’in Roma ziyaretinde bu konuların görüşülmesi ve Yunanistan’ın lehine çözümlenmesi için İngiltere’den yardım istenmiştir. Mussolini ile yapılan görüşmeler

²¹⁴ Fatma Aslı Kelkitli, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Dengeleme Politika Denemesi: Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 72, No: 2, Ankara, 2017, s. 431-432.

²¹⁵ Çağla D. Tağmat, “Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na On iki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C: 28/1, Ankara, 2018, s. 153.

²¹⁶ Necdet Hayta, *1911’den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 143.

sonucunda da olumlu cevap alınmış ve bu konuda müzakereler yapılabileceği söylenmiştir.²¹⁷

Haziran 1923'te Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandris'in Roma'yı ziyaret edeceği ve Mussolini ile adalar konusunu görüşeceği haber verilmiş ve önemli bir görüşme olacağı söylenmiştir.²¹⁸ Yunanistan Dışişleri Bakanı Aleksandris ve Mösyö Mussolini 24 Haziran 1923 tarihinde iki saat kadar görüşmüşlerdir. Bu görüşme sonrasında Yunanistan Dışişleri Bakanı, İtalya'ya karşı samimi bir siyaset takip etmek istediklerini söylemiş. Yunanistan'ın dostluk adımı attığını, On iki Adaya hak ettiği değer verilmek isteniyorsa, ilgili devletler arasında özellikle de Yunanistan ile İtalya'nın samimi bir şekilde masaya oturması gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁹ Aleksandris ayrıca Mussolini ile özellikle ekonomik meseleleri ve İtalyan sermayesinin Bayındırlık Bakanlığı'na aktarılması konularını görüşmüş ve iki devlet arasında suçluların iadesi sebebiyle anlaşıldığını, görüşmelerin devam edeceği beyanında bulunmuştur.²²⁰ Yapılan görüşmelerde Yunanistan ılımlı bir tavır takınsa da Mussolini özellikle On iki Ada konusunda geri adım atmamıştır. Bu görüşme üzerine Yunanistan Başbakanı Venizelos, Lozan'da alınan karar yürürlüğe girmeden İngiltere ile yaptığı ikili görüşmelerle kararı değiştirmek için çaba göstermiştir. İngiltere için de On iki Ada Akdeniz'in güvenliği için önemlidir. İngiltere On iki Adanın İtalya'dan ziyade Yunanistan'a verilmesini tercih etmekte ve bunun için uğraşmaktadır.

İngiltere ile İtalya arasında adalar konusunda gizli görüşmeler yapılmış ancak bu görüşmeler devam ederken Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bunun üzerine Yunanistan On iki Ada konusunu İtalya ile yapacakları ikili görüşmelerle çözmeye karar vermiştir. Ancak, 1923 yılının ağustos ayının sonunda yaşanan beklenmedik kriz İtalya ile Yunanistan'ı çatışma noktasına getirmiştir.²²¹

²¹⁷ Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na", s. 155.

²¹⁸ "İtalya, Yunanistan"; *Vakit*, 2 Haziran 1923, s. 1.

²¹⁹ *Vatan*, 30 Haziran 1923, s. 1; *Tanin*, 26 Haziran 1923, s. 1.

²²⁰ *Tanin*, 26 Haziran 1923, s. 2.

²²¹ Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na", s. 157.

b. Korfu Adası'nın İşgali

Mussolini'nin Balkanlar'daki ilk saldırı girişimi 31 Ağustos 1923 tarihinde Adriyatik denizinin güney tarafında önemli bir noktada yer alan ve Yunanistan'a ait olan Korfu Adası'nın işgali olmuştur. İtalya işgale sebep olarak 27 Ağustos 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından Arnavutluk-Yunanistan sınırını belirlemek için görevlendirilen İtalyan General Enrico Tellini'nin öldürülmesini göstermiştir. Saldırgan, Arnavutluk'a kaçmış; fakat kimliği belirlenememiştir. Yunanistan ise olayın kanıtlanması gerektiğini ve sorumluluk kabul etmediğini beyan etmiştir. Ayrıca, İtalya önce Yunanistan'dan olayla ilgili soruşturma başlatmasını, suçluların bulunup cezalandırılmasını ve tazminat ödemesini istemiştir; fakat, Yunanistan'dan resmi cevap gelmeden, konuyu askeri güçle halletme yolunu seçmiştir.²²² Arnavutluk-Yunanistan sınırında gerçekleştirilen suikastta beş kişinin katledildiği bildirilmiştir. Bu kişilerin cesetleri Yanya'ya nakledilmiştir. Katledilen kişiler İtalyan heyetindendir. Ölen kişilerin üzerinden hiçbir eşyalarının alınmaması, olayın siyasî bir cinayet olduğunu göstermektedir.²²³

Tevhid-i Efkâr 'da bu olayı yorumlamış ve Yunanistan'ın başına gelen bu vahim olayı çoktan hak etmiş olduğunu yazmıştır. “Yunanistan kaç senedir beladan kurtulmayan başını yine bir belaya sokmuştur. Açgözlü ve acımasızca koştan millete ders olsun. Anadolu'daki harabeler durdukça ve Rumeli'deki Müslümanlar mezalimden inledikçe Yunanistan'a uğradığı belalardan dolayı acıyacak olan herhalde biz değiliz; İtalyan-Yunan hadisesi bir facia, güçlünün zayıfa hükmü ve Cemiyet-i Akvam'ın iflasıdır.”²²⁴

Vakit gazetesinde de Yunanistan'ın başına gelenleri çoktan hak ettiğine dair bir yazı kaleme alınmıştır:²²⁵ “Yunanistan'ın başına gelen felaket, bir sene önce Anadolu'da yediği darbenin sonucudur. Türk ordusunun Yunanistan'a havale ettiği darbenin sonuçları o kadar ağırdır ki Yunanlılar bunları daha çok göreceklidir. Bir

²²² “Yunanistan ile İtalya arasında Bir Hadise”, *Vatan*, 30 Ağustos 1923, s. 2; “Yunan ve İtalyan İhtilâfı”, *Tanin*, 1 Eylül 1923, s. 1; “İtalya Hesap İstiyor”, *Vakit*, 2 Eylül 1923, s. 1; “Bir İtalyan Heyetinin Yunan arazisinde Katli”, *İkdam*, 30 Ağustos 1923, s. 1.

²²³ “Yunan Toprağında İtalyan Heyetinin Katli İtalya'da Pek Elim Bir Tesir Uyandırdı”, *İkdam*, 31 Ağustos 1923, s. 1.

²²⁴ “Bir İtalya-Yunan Harbine Şahit Olacak mıyız?”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Eylül 1923, s. 1.

²²⁵ Mehmet Asım, “İtalya Hesap İstiyor”, *Vakit*, 2 Eylül 1923, s. 1.

zamanlar Türkiye'ye 'Hasta Adam' derlerdi. Anadolu harekâtının ve Lozan Antlaşması'nın sonucu hasta olan eski Osmanlı Devleti'ni iyileştirmiştir. Artık bu hastalık Yunanistan'a geçmiştir. Şimdi Yunanistan bu hastalığın buhranlarından birine tutulmuştur." Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde Yunus Nadi de benzer bir yorumda bulunmuştur. Yunanistan'ın Türk'ün tokadıyla düştüğünden, şimdi ise İtalya'nın şamarıyla iyice sersemlediğinden ve bu hâle kendisi geldiği için kimseye şikâyet edemeyeceğinden bahsetmiştir. Yani Yunanistan ektiğini biçiyordur. Doğu Akdeniz'de ezelden beri bir İtalyan-Yunanistan güç göstergesi vardır. Arnavutluk sınırı da önemlidir ki bu son vahim olay da bu sınırda gerçekleşmiştir. Bu vahim olayı bahane olarak gösteren İtalya'nın ise Yunanistan'a haddini bildirecek bir karşılık vereceği muhakkaktır.²²⁶

Korfu'dan bildirildiğine göre, İtalyan Deniz Kuvvetleri saat 15.00'da adaya çıkarak, Valiye İtalyan filosunun saat 16:00'da adayı işgal edeceğini bildirmiş ve komutan adanın teslimini istemiştir. Yunan Hükümeti ise Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği telgraf ile yardım talep etmiştir.²²⁷ Başbakan Mussolini ise, Arnavut-Yunanistan sınırında meydana gelen olayla ilgili Yunanistan'a taleplerini bildirdiklerini; fakat olumlu bir cevap alamadıkları için Korfu adasının işgal edildiği açıklamasında bulunmuştur.

Mehmet Asım ise olayı şu şekilde yorumlamıştır: *"İtalya'nın bu şekilde davranması, diğer devletler tarafından da şüphe ile karşılanmıştır. İtalya'nın işgal amacıyla girdiği Korfu adasını ilhak niyetinde olabileceği; amacının ise bu işgali bahane ederek Adalar Denizi'nde güçlenmek ve Yunan hakimiyetini Adalar Denizi'nde gelecekte tehlikesiz bir şekle getirmek olabilir mi?"*²²⁸ İtalya'nın asıl niyetinin ne olduğunu zaman gösterecektir. Vatan gazetesi de Korfu Adası'nın işgali haberi ile yakından ilgilenmiş ve gazetede çeşitli makaleler yazılmıştır: *"İtalya-Yunan İhtilâfı"* başlığı altında Ahmet Emin (Yalman) şöyle bilgiler vermektedir: *"Dünya koca bir yangın yerine benziyor. Yangın güya söndü; fakat her tarafta küller altında birçok kıvılcım var. Vakit vakit bunları biri ateş alıyor, derhal yangın*

²²⁶ Yunus Nadi, "İtalya ve Yunanistan", *Anadolu'da Yeni Gün*, 3 Eylül 1923, s. 1-2.

²²⁷ "İtalyanlar Korfu'yu, Sisam'ı İşgal Ettiler", *Tanin*, 2 Eylül 1923, s. 1; Mehmet Asım, "İtalya, Hesap İstiyor", *Vakit*, 2 Eylül 1923, s. 1.

²²⁸ Mehmet Asım, "İtalya Hesap İstiyor", *Vakit*, 2 Eylül 1923, s. 1.

ihtimalleri baş gösteriyor... Arnavutluk-Yunanistan sınırında Uluslararası Komisyondaki İtalyan azasının öldürülmesi ilk nazarda doğal bir hadise olabilir; fakat meseleye daha genel bir nazarla bakılırsa işin içinde Dünya Harbinin geride bıraktığı halledilemeyen gürültü sebeplerinden başka bir şey olmadığı görülür... Yunanistan'da alelade bir hükümet ve İtalya'da eski tarzda bir parlamento hükümeti bulunsaydı olay belki de alevlenmezdi. Ortaya bir çözüm konur, pazarlığa girilirse ve bir itilâf zemini bulunurdu; fakat vaziyet öyle değildir. Yunanistan'da askeri bir ihtilâl hükümeti var ki karşısında kuvvetli bir muhalefet fırsat bekliyor. İtalya ültimatomeni kabul etmek bu hükümet için açıktan açığa intihardır. Diğer taraftan şurasını da itiraf etmeli ki İtalyan ültimatomeni herhangi bir hükümetin kolay kolay kabul edebileceği bir şey değildir. Mussolini'nin idaresi altında bulunan İtalya, bu ültimatomeni ağır bir ceza tarzında tertip etmiştir. Mussolini iktidara geldikten sonra taraftarlarını dış politika konularında birçok hayâl kırıklığına uğratmıştır. Şimdi böyle önemli bir sebep ortaya çıkınca, fikir arkadaşlarını tatmin için bundan sonuna kadar istifade edecektir. Korfu'nun işgalindeki hız ve şiddet bunun en önemli göstergesidir."²²⁹

İtalya, Korfu adası dışında, Sisam adasını ve Paxos (Paksus) ve Antipaxos (Antipaksus) adı verilen adaları da işgal etmiştir. İtalya, Cemiyet-i Akvam'ın müdahalesine olumlu bakmıyor; İngilizler ise, İtalya-Yunan anlaşmazlığına Cemiyet-i Akvam'ın müdahale edebileceği fikrini ortaya koyuyorlardı. İtalya Cemiyet-i Akvam'ın görev meselesini, Lahey Adalet Divanı'nın tetkik etmesine rıza gösterecektir.²³⁰

Bu yaşanan gelişmeler, dünya barışına hizmet etmek amacıyla kurulmuş olan Cemiyet-i Akvam'ın bu olayda sorumluluk almaktan çekindiğini, sorunu çözmek için hiç çaba harcamadığını ve güven vermediğini göstermektedir²³¹ Cemiyet-i Akvam'ın bu olayı ertelemesinin ve bir karar vermemesinin en önemli sebebi olarak Mehmet Asım; İngiltere ve Fransa arasında geçen görüşmelerin sonucuna göre bir

²²⁹ Ahmet Emin, "İtalya-Yunan İhtilâfı", *Vatan*, 2 Eylül 1923, s. 1.

²³⁰ *Vatan*, 4 Eylül 1923, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 4 Eylül 1923, s. 1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 4 Eylül 1923, s. 1.

²³¹ Nurettin Gülmez "Yeni Gün'de İtalya-Yunanistan Gerginliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII/24, 2012, s. 114.

karar vermek isteyişinden kaynaklanmaktadır, değerlendirmesini yapmaktadır.²³² İtalya kesin bir dille Cemiyeti Akvam'ın bu olaya karışmaması gerektiğini düşünmektedir. Hatta Cemiyet-i Akvam müdahale etme konusunda ısrar ederse, İtalya'nın o cemiyetten çekileceğini ifade etmektedir.²³³

Türk basınında Korfu Adası'nın işgali ile ilgili yapılan yorumlarda özellikle Yunanistan'ın başına gelenlerin geçmişte yaptıklarının cezası olduğuna dair söylemler yer almaktadır. *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde bu konuyla ilgili Ebuzziya Zâde'nin yazdığı makalede de benzer bir yorum yapılmış ve şunlar yazılmıştır:²³⁴ “Dinsizin hakkından imansız gelir söylemiyle Yunanistan'ın yeni bir belaya uğramasına bir taraftan cidden memnun olurken diğer taraftan Adriyatik'te çıkan hadisenin sebep olacağı çeşitli ihtimalleri düşünerek az çok huzursuz olmaktan da geri duramıyoruz.”

Türk basınında, işgal konusunda Yunanistan'ın başına gelenleri hak ettiğine dair yapılan yorumların yanı sıra Cemiyet-i Akvam'ın bu işgale karşı bakış açısı da önemli derecede işlenmiştir. Özellikle Cemiyet-i Akvam'ın İtalya-Yunanistan arasındaki anlaşmazlığın çözümü noktasında bu konuya müdahale etmesinin ne kadar doğru olup olmadığı ele alınmıştır. İngiltere, Cemiyet-i Akvam'ın bu konuya müdahalesini haklı görmekte ve Yunanistan gibi küçük bir devletin kendisinden daha büyük bir devlete karşı Cemiyet-i Akvam'dan yardım istemesinin doğru olduğunu düşünmektedir. İtalya ise İngiltere'nin tutumunu doğru bulmamakta ve tehdit eder bir şekilde eğer müdahale edilirse bu birlikten ayrılacağını söylemektedir.

Cemiyet-i Akvam'ın konuya bakışı ve İtalya'nın tutumu Türk basınında şu başlıklarla ele alınmıştır. “İtalya Cemiyet-i Akvam'dan Çıkmayı Düşünüyor”²³⁵, “İtalya Cemiyet-i Akvam'ın Hakemliğini Kat'iyen Kabul Etmiyor”²³⁶, “İtalya Cemiyet-i Akvam'dan Çıkmaya Karar Verdi”²³⁷, “İhtilafın İnkişafı”²³⁸, “Mösyö Mussolini'nin Beyanatı”²³⁹, “İtalya-Yunan İhtilâfı Etrafında.”²⁴⁰

²³² Mehmet Asım, “Manalı Bir Tehir”, *Vakit*, 5 Eylül 1923, s. 1.

²³³ *İkdam*, 5 Eylül 1923, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²³⁴ Ebuzziya Zâde, “İtalyan-Yunan Hadisesinin Ehemmiyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²³⁵ *Vatan*, 6 Eylül 1923, s. 2.

²³⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²³⁷ *Tanin*, 6 Eylül 1923, s. 1.

İtalya-Yunanistan krizi bir türlü bitmiyordu. İki devlet arasındaki sorunun çözümü için Sefirler Konferansı'nda görüşülmesi istenmiştir. Mussolini Paris'te toplanacak olan bu konferansta konunun görüşülmesine daha olumlu yaklaşmıştır.²⁴¹ İtalya-Yunanistan krizi, Sefirler Konferansı'nda görüşülmüş ve birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararların genel itibarıyla İtalya için olumlu sonuçlar getirdiği görülmektedir. Sefirler Konferansı'nda alınan kararlara genel olarak bakılacak olursa şöyle maddeler ortaya çıkmıştır:²⁴² Yunan filosu, Pire'de bir Fransız ve bir İngiliz savaş gemisi eşliğinde İtalyan filosunu selamlayacak; cenazeler için Katolik Kilisesinde dini tören yapılacak ve tören sırasında limandaki gemilerin sancakları yarıya indirilecek; Yunanistan, öldürülenlerin ailelerine verilmek için 50 milyon Frank tazminat ödeyecek.

Yunanistan, Sefirler Konferansı'nın verdiği bu kararları kabul etmiştir; fakat İtalya'nın da Korfu adasını bunun karşılığında boşaltmasını istemiştir. İtalya ise, Yunanistan'ın verilen kararları yerine getirmesinden sonra İtalya'nın da üzerine düşeni yapacağını söylemiştir. Ayrıca Yunanistan, işgalden dolayı Korfu adasında meydana gelen zarar ve ziyanın da tespit edilmesini istemiştir.²⁴³ Yunanistan, Sefirler Konferansı'nda verilen kararları yerine getirmiş, bunun karşılığında İtalya'da Korfu adasını boşaltmış ve iki devlet arasında şimdilik sorun çözüme kavuşturulmuştur.²⁴⁴ Mussolini, İtalya-Yunanistan anlaşmazlığının çözümünden dolayı gazetecilere durumdan memnun olduğuna dair bir beyanda bulunmuştur.²⁴⁵ İtalya, bu olayda isteklerini kabul ettirmekle, diplomasi dünyasında ve ayrıca İngiltere'ye karşı bir başarı kazanmıştır. İtalya'nın Korfu adası sorununda çabuk davranması ve hemen harekete geçerek isteklerini kabul ettirmesi dış politikadaki

²³⁸ Mehmet Asım, "İhtilafın İnkişafı", *Vakit*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²³⁹ *İkdam*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²⁴⁰ *Anadolu'da Yeni Gün*, 6 Eylül 1923, s. 1.

²⁴¹ *Anadolu'da Yeni Gün*, 7 Eylül 1923, s. 1.

²⁴² "İtalya-Yunan İhtilâfı Etrafında Süferâ Konferansı Kararını Verdi", *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Eylül 1923, s. 1.

²⁴³ "İtalya Son Mukarreratı Tasvip Etti", *Anadolu'da Yeni Gün*, 10 Eylül 1923, s. 3; "İtalya Yunan İhtilâfının Son Safhası", *Anadolu'da Yeni Gün*, 12 Eylül 1923, s. 1; "İtalya ve Yunan", *Tanin*, 30 Eylül 1923, s. 3.

²⁴⁴ "İtalya-Yunan Davasında", *İkdam*, 29 Eylül 1923, s. 1.

²⁴⁵ "İtalya-Yunan Münasebeti", *Tanin*, 1 Teşrin-i Evvel 1923, s.1

gücünü göstermiştir. Artık, Avrupa ülkeleri diplomasi alanında İtalya'yı hissedilir derecede hesaba katmak zorunda kalmışlardır.²⁴⁶

2. İtalya-Yugoslavya İlişkileri

a. Fiume Meselesi

Mussolini iktidara gelince, dış politikada en öncelikli konu olarak Fiume* meselesini ele almıştır. Bu bölgenin, Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan 1915 Londra Antlaşması'yla İtalya'ya bırakılmasına karar verilmiştir. Ancak savaş sonrasında İtalya istediğini alamamıştır. Wilson'un hakemliğinde Fiume bölgesine, 1920 yılında İtalya ile Yugoslavya arasında yapılan Rapallo Antlaşması'yla bağımsızlık statüsü verilmiştir; fakat İtalya bu onayı isteksizce vermiştir. Mussolini de iktidara geçer geçmez Yugoslavya** ile görüşmüş ve İtalya'nın şehir üstündeki hakimiyetini tanımalarını istemiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Mussolini, Yugoslavya'ya baskı yaparak Fiume meselesini hızlandırmıştır.²⁴⁷ Fiume meselesinin ne kadar önemli olduğuna dair Mussolini şu sözleri dile getirmiştir.²⁴⁸ “*Bu konu dış politikamızın en acıklı mirasıdır. Dalmaçya'dan Fiume'yi elde etmek için vazgeçtik. 'Zara'yı bizim yardımlarımızla yaşayabilecek fakir bir şehir haline getirdik. Hatta bu*

²⁴⁶ Mussolini, *Faşizm*, s. 98.

* *Fiume* bugünkü adıyla Rijeka, Hırvatistan'ın Adriyatik Denizi kıyısında bir liman şehridir. Şehir, ülkenin en büyük üçüncü şehri olup, Primorje-Gorski Kotar Bölgesi'nin başkentidir. Ayrıca Balkanlar'ın önemli liman şehirlerinden biri olarak kabul edilir. <https://www.britannica.com/place/Rijeka>.

** *Yugoslavya'nın teşkili*, Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde bölgedeki Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıklar, Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki siyasî gelişmelere dayanır. Balkan savaşları sonrasında olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Sırbistan en kârlı çıkan devletlerden biri olmuş, Almanya ve Bulgaristan'ın saldırısına uğrayan Sırbistan bu savaştan epeyce yorgun çıkmıştır. Ancak savaşın ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış ve imparatorluktan ayrılan Slavlar'ın Sırbistan'la birleşmesiyle Yugoslavya'nın kuruluşu için ilk temel atılmıştır. Bu birleşme neticesinde 1 Aralık 1918'de anayasa ile yönetilen Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı olarak görülen devlet kuruldu (1918-1929). Devletin egemenliğini oluşturan Sırp, Hırvat ve Slovenler'in anlaşmazlıkları ve birbirlerini yadırgamaları sebep gösterilerek bunları birleştirmek ümidiyle Kral Aleksandar tarafından 6 Ocak 1929'da anayasa kaldırılmış ve Kral diktatörlüğü kurulmuştur. 3 Ekim 1929'da devletin adı Krallık Yugoslavya'sı (Kraljevina Jugoslavija [1929-1941]) şeklinde değiştirilmiştir. *İslam Ansiklopedisi*, C:43, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s.573-579.

²⁴⁷ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 219-220; Kelkitli, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı”, s. 432-433; Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 663; “Fiume Nihayet İtalyanların Oldu!”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Teşrin-i Sâni 1923, s. 2.

²⁴⁸ *İkdam*, 19 Teşrin-i Sâni 1923, s. 1.

şehre maddeten yaşamak imkanını bahşetmek amacıyla şehrin etrafında bir bölge tesis ettik; fakat Fiume'ye nail olamadık."

İtalya'nın Korfu Adası'nı işgali sırasında yaşanan gerginlikten yararlanmak isteyen Yugoslavya, Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Fiume bölgesinde avantaj sağlamak istemiştir; fakat bu durum, İtalya'yı Adriyatik kıyılarında askerî hazırlık yapmaya kadar götürmüştür. Mussolini, Fiume'nin işgali tehdidinde bulunmuştur. Olayların sertleşmesi ve Korfu Adası olayında İtalya'nın geri adım atmaması ve sözünü dinletmesinden etkilenen Yugoslavya, İtalya ile masa başına oturarak 27 Ocak 1924 tarihinde Roma antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, Baros Limanı Yugoslavya'da kalacak şekilde bütün Fiume İtalya'ya bırakılmıştır.²⁴⁹

Roma Antlaşması daha imzalanmadan yapılan görüşmelerin olumlu olduğuna dair haberler Türk basınında yer almaya başlamıştır. Bu haberlerin birinde; İtalya ile Sırbistan Krallığı'nın arasının açıldığından hatta bu durumun savaşa bile yol açabileceğinden bahsedilirken artık bu sorunun çözüldüğü ve bu iki hükümet arasında Fiume meselesi için bir antlaşma yapıldığı söylenmektedir.²⁵⁰ Roma Antlaşması'yla birlikte birinci maddede iki krallık arasında karşılıklı menfaatler korunmuştur; ikinci madde Fiume'yi İtalya'ya, üçüncü madde de Portobaros deltasını Sırbistan'a bırakmıştır. Dördüncü madde ile elli sene süreyle Sırbistan'a Fiume Limanının işletme hakkı verilmiştir. Beşinci madde de Rapollo sözleşmesine göre sınır belirlenmiştir. Altınca madde de iki hükümetin toprak mülkiyetlerini korumak için birbirlerine askeri yardımda bulunabilecekleri ele alınmıştır.²⁵¹

Balkanlar ve Avrupa siyaseti açısından o günün en önemli olayı olarak ortaya çıkan İtalya- Yugoslavya Antlaşması, Bulgar basınında endişe ile karşılanmış ve Sırlar açısından bu antlaşma sevincinin uzun süre devam edemeyeceği belirtilmiştir.²⁵² *İkdam*'dan alınan bilgiye göre, Faşist hükümete karşı olan *Ernovel*, İtalya- Yugoslavya Antlaşmasının imzası konusunda şöyle bir yorumda

²⁴⁹ "İtalya ile Yugoslavya Muhadenet Muahedenamesi", *Ayın Tarihi*, 31 Kânun -u Sâni 1924, C: 2, S: 6, s. 550; *Akşam*, 31 Kânun -u Sâni 1924, s. 1; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 219-220; Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı", s. 433.

²⁵⁰ "İtalya ile Sırbistan Dost Oluyorlar", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Kânun-u Sâni 1924, s. 1; "İtalya ve Sırbistan", *Tanin*, 11 Kânun-u Sâni 1924, s. 1.

²⁵¹ "İtalya-Sırbistan", *Vatan*, 23 Kânun-u Sâni 1924, s. 2.

²⁵² "İtalya-Sırp İtilâfi ve Bulgaristan", *Vatan* 25 Kânun-u Sâni 1924, s. 2.

bulunmuştur.²⁵³ “İtalya- Yugoslavya Antlaşması, Avrupa’da imzalanan Versay Antlaşması’ndan sonra belki de en önemli olay olarak ortaya çıkmaktadır.”

İtalya ile Yugoslavya arasında imzalanan Roma Antlaşması iki protokolden oluşmaktadır. Biri Fiume meselesinin çözümü, diğeri ise iki krallık arasında askeri yardımlaşma ile ilgili sözleşmedir. Altı seneye yakın bir zamandan beri devam eden Sırp-İtalyan anlaşmazlığı bu şekilde çözüme kavuşturulmuştur.²⁵⁴

Türk Basınında Mussolini’nin Adriyatik’in karşı tarafında İtalyanların önemli gördükleri bir düşmana el uzatması hayret verici bir olay olarak yorumlanmıştır; fakat, olayların gizli ve derin sebepleri düşünüldüğünde, İtalyan diktatörü daima mantıklı düşünmesini bilen bir adam olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani yapılan bu antlaşmanın da mutlaka önemli bir sonucu olacaktır. Roma’da imzalanan bu antlaşmanın İtalya’ya getireceği menfaatler oldukça mühimdir. Bu antlaşma ile İtalya kendisini tehdit eden bir tehlikeyi en azından beş sene boyunca ortadan kaldırmış, karada ve denizde daha serbest bir hale gelmiştir. Ayrıca, büyük bir Dünya Savaşı’nda Sırp milletinin ve ordusunun rolü mutlaka dikkate alınmalıdır ve bir de Yugoslavya’nın olası bir harpte kendi başına değil de Fransa’nın müttefiki olarak hareket edebileceği hesaba katılırsa bu ülkenin dostluğunu kazanmak İtalya için önemli bir kazanç olmuştur. Bu kazancı da Akdeniz’in merkezinde bir İtalyan hakimiyeti oluşturmaktır.²⁵⁵

Cumhuriyet’te yer alan bir makalede Fiume meselesi ile ilgili şu şekilde bir yorum yapılmıştır: Korfu Adası’nın Adriyatik Denizi’nin kilidi olduğu ve İtalya’nın bir bahane ile burayı işgal ettiği ve Yunanistan’ın da bu şekilde sonunun hazırlandığı söylenmekte ve Adriyatik’in bir İtalyan gölü haline getirilmek istendiği ifade edilmektedir. Yugoslavya da bu yaşanan olaylar sonrasında kendisine bir çıkış yolu bulamayacak ve Selanik’e inmek zorunda kalacaktır. Fiume’yi de İtalya’ya eliyle vermek yolunu seçecektir. Bu sayede Mussolini bir taşla iki kuş vurmuş olacak hem

²⁵³ “İtalya-Yugoslavya İtilafnâmesi”, *İkdam*, 1 Şubat 1924, s. 2.

²⁵⁴ “Sırp-İtalyan İtilâfı”, *Vatan*, 17 Kânun-u Sâni 1924, s. 2; “İtalya Sırbistan”, *Vatan*, 23 Kânun-u Sâni 1924, s. 2.

²⁵⁵ M.A., “Akdeniz İtalyan Gölü”, *İkdam*, 5 Şubat 1924, s. 1; M.N., “İtalya, Yugoslavya İttifakının Manası”, *Vatan*, 4 Şubat 1924, s. 2.

Korfu'ya hem de Fiume'ye sahip olacak, iki önemli bölge sayesinde de Adriyatik üzerinde egemen olacaktır.²⁵⁶

3. İtalya-Arnavutluk İlişkileri

İtalya için sıra Yunanistan ve Yugoslavya'dan sonra Arnavutluk'a gelmiştir. Mussolini İtalya Başbakanlığı görevine geldikten sonra, Arnavutluk üzerinde günden güne artan hakimiyeti hem Yunanistan'ı hem de Yugoslavya'yı oldukça korkutmuştur. Mussolini ise istediği zaman Balkanlar'ın idaresini eline alabileceğini göstermek istemiştir.²⁵⁷

Arnavutluk'un Adriyatik Denizi'nin girişinde yer alması İtalya için önem arz ediyordu; fakat bu ülke 1920 yılının ortalarından itibaren hem siyasal hem de ekonomik birtakım sıkıntılarla uğraşmaya başlamıştır. 1924 yılının sonunda, eski Başbakanlardan Ahmet Zogu'nun Arnavutluk'ta iktidarı ele geçirmesi ve 1925 yılının başında Cumhuriyet ilan etmesi İtalya içinde elverişli bir ortam oluşturmıştır.²⁵⁸

Arnavutluk Cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmet Zogu ise iktidara Sırp-Hırvat, Sloven Krallığı'nın destekleriyle gelmiştir. Krallık Arnavutluk'a ekonomik destek sağlayamamış ve yardım edememiştir. Ahmet Zogu'nun ise iktidarını koruyabilmek için ekonomik yardıma ihtiyacı vardır. Bunun için de İtalya'ya yaklaşmış, Mussolini ise bu fırsatı kaçırmamıştır. İtalya, Arnavutluk'a geniş ekonomik yardımlar yapmaya başlamıştır. 1925 yılı Eylül ayında İtalyan sermayesiyle kurulan Arnavutluk Ulusal Bankası'nın bir kuruluşu olan “*Arnavutluk Ekonomik Kalkınma Topluluğu'nun*” verdiği krediler ile ülke kalkındırılmaya çalışılmıştır.²⁵⁹

1926 yılı ise, İtalya'nın Arnavutluk'taki ekonomik hakimiyetinin siyasal hakimiyetle güçlendirildiği bir yıl olmuştur. İtalyan diplomat Pompeo Aloisi ve Arnavutluk Dışişleri Bakanı İlyas Vrioni arasında 27 Kasım 1926 tarihinde Tiran Paktı imzalanmıştır. Bu pakt bir “Dostluk ve Güvenlik Paktı”ydı. İtalya, bu Pakt ile Arnavutluk'un mevcut siyasal, hukuksal statükosunun korunması sözünü verirken,

²⁵⁶ Şükrü Kaya, “Sicilya Tahşidatı Kime Karşıdır?”, *Cumhuriyet*, 23-24 Mayıs 1924, s. 1.

²⁵⁷ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 220; Kelkitli, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı”, s. 433.

²⁵⁸ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 220.

²⁵⁹ Kelkitli, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı”, s. 433.

iki ülkenin başka ülkeler ile yapacakları antlaşmaların bir diğerinin çıkarlarına aykırı olmaması garantisi verilmiş ve iki ülkeden birine bir saldırıda bulunulursa diğer devletin saldırıya uğrayana yardım etmesi kararı alınmıştır.²⁶⁰

İtalya ve Arnavutluk arasında imzalanan Tiran Paktı Türk basınında da yakından takip edilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Mussolini'ye bir röportajında Balkanlar hakkındaki düşüncesi sorulmuş ve Mussolini ise son yapılan pakta işaret ederek, Balkanların ekonomik gelişmesini istemekten başka bir amacının olmadığını, Balkanlarda sanayi için uygun bölgeler aradıklarını söylemiş ve emperyalizm siyaseti takip ettiğini iddia edenlerin yanıldıklarını eklemiştir.²⁶¹

Cumhuriyet'e göre, Tiran Paktı, diğer Balkan hükümetleri tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Sırp Krallığı, Mussolini'nin Balkanlarla ilgili sözlerine inanmadıklarını ve İtalya'nın Arnavutluk'u kullanarak Balkanlar'da hakimiyet kurmak istediğini dile getirmiştir. Ayrıca bu paktın Sırp Krallığı ile İtalya'nın ilişkilerine olumsuz yansıtacağı yorumunda bulunulmuştur.²⁶² 1926 yılı Tiran Paktı'nın bir dostluk ve güvenlik sözleşmesi olmasından ziyade arkasında gizli bir askeri sözün olduğundan şüphelenilmektedir. Bunun için de hem Avrupa devletleri hem de Balkan devletleri tepki göstermektedir.²⁶³

Milliyet'e göre, Özellikle Balkanlar'da Adriyatik sahillerinde ve Balkan yarımadasının batısında eskiden beri rekabet halinde bulunan İtalya ile Yugoslavya arasındaki derin düşmanlığı bu antlaşmanın ateşlediği savunulmaktadır. Dünya Savaşı'nın öncesinde eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu aleyhine faaliyete geçen ve dünyayı dört sene kan ve ateş içinde bırakan Sırbistan'da da yeni bir huzursuzluk başlatmıştır. Ayrıca, İtalya gibi Dünya Savaşı'ndan büyük bir devlet sıfatıyla çıkan bir gücün Arnavutluk gibi henüz kendi gücünü ispat edemeyen bir hükümet ile, güya bir dostluk antlaşması imzalaması şaşılacak bir durumdur, yorumu

²⁶⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 220; Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı", s. 433; *Cumhuriyet*, 7 Kânun-u Evvel 1926, s. 2.

²⁶¹ *Cumhuriyet*, 2 Kânun-u Evvel 1926, s. 2; "Balkanlar'da İtalya", *Milliyet*, 6 Kânun-u Evvel 1926, s. 2.

²⁶² "Arnavutluk İtalya'nın Himayesi Altına mı Giriyor?", *Cumhuriyet*, 4 Kânun-u Evvel 1926, s.1.

²⁶³ "Balkan Hükümetleri Arasındaki Münasebat Alt Üst mü Olacak?", *Cumhuriyet*, 9 Kânun-u Evvel 1926, s. 1.

yapılmıştır.²⁶⁴ *Cumhuriyet* gazetesinde, bu Pakt ortada olduğu sürece “*Balkanlar, Balkan milletlerininindir*” anlayışının iflas etmiş olduğu, bu yüzden bütün Balkan devletlerinin bir tedirginlik içerisinde yer aldığı, üstelik Yugoslavya’nın bu antlaşmayla ilgili Cemiyet-i Akvam’a başvurmayı dahi düşündüğü ifade edilmiştir.²⁶⁵

Hakimiyet-i Milliye’nin verdiği bilgiye göre, İtalya hiç zaman kaybetmeden Arnavutluk’un limanlarını düzenleyip, imar ettirmiştir. Ayrıca Yugoslavya sınırındaki yollar da hemen inşa edilmektedir. Böylece Adriyatik Denizi’nin iki sahiliyle ileri karakollarının hâkimi olan İtalya, Balkan yarımadasının kalbine de girmiştir.²⁶⁶ Mussolini, Arnavutluk ile imzalanan antlaşmayı örnek göstererek Balkan siyaseti ile ilgili yalnız bir amaçları olduğundan, bunun da gerçek bir barış ortamı oluşturmak ve Balkan devletleriyle ticari ilişkileri geliştirmek olduğundan bahsetmekte ve emperyalist bir siyaset gütmediklerini söylemektedir.²⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*’nin aktardığı şekliyle, “*Manchester Guardian*” gazetesi “*İtalya ve Balkanlar*” başlığı ile ele aldığı yazıda, Yugoslavya’nın Tiran Paktı’nın verdiği ilk şaşkınlıktan yavaş yavaş kurtulduğu; fakat Yugoslav milletinin, Balkanlar’da İtalya’nın asıl amacının da ne olduğunu daha tam kestiremediğinden söz etmiştir. Ayrıca Ahmet Zogu’nun Sinyor Mussolini’nin kızıyla evleneceği ve hükümdar olacağı böylece İtalya’nın Arnavutluk’ta iyice söz sahibi olacağı yorumu yapılmıştır.²⁶⁸

Balkan milletlerinin tedirginlikleri sürerken Arnavutluk ve İtalya arasında 26 Nisan 1927 tarihinde Tiran Paktı ile ilgili şöyle bir madde üzerinde görüşülmüştür:²⁶⁹ “*İki hükümet önce kendi aralarında anlaşmadıkça Tiran Antlaşması hakkında başkalarıyla hiçbir şekilde görüşmeye girilmeyecektir.*” Bu sözleşme maddesi iki hükümetin karşılıklı birbirlerini bu pakt konusunda garanti altına almak istediklerinden kaynaklanmaktadır.

²⁶⁴ “Balkanlar Avrupa Siyasetini Yeniden Karıştırarak Gibi Görünüyor”, *Milliyet*, 11 Kânun-u Evvel 1926, s. 1-2.

²⁶⁵ “İtalya-Arnavutluk Muahedesi”, *Cumhuriyet*, 12 Kânun-u Evvel 1926, s. 1-2.

²⁶⁶ “İtalya’nın Balkanlar’da Takip Ettiği Siyaset”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kânun-u Evvel 1926, s. 3.

²⁶⁷ “İtalya’nın Akdeniz’de ve Balkanlar’da Siyaseti” *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Kânun-u Sâni 1927, s. 1; *Akşam*, 4 Ocak 1927, s. 1.

²⁶⁸ “İtalya ve Balkanlar”, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1927, s. 2.

²⁶⁹ “İtalya ve Arnavutluk Arasında Yeni Bir İtilaf”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Mayıs 1927, s. 1.

Ahmet Ağaoğlu, Tiran Paktı ile, Balkanlar’da iyice yayılmaya başlayan İtalya’ya karşı olan tepki üzerine çalışan Yugoslavya’nın, Arnavutluk meselesini Cemiyet-i Akvam’a götürmek istediğini; fakat İtalya başta olmak üzere büyük devletlerin buna karşı çıktığını, İtalya’nın böyle bir durumda Cemiyet-i Akvam’dan çıkacağını bildirdiğini ve bunun ise “*Cemiyet-i Akvam’ın yıkılması*” anlamına geldiğini belirtmiştir. “*İtalya da bu cemiyetten çıkarsa artık kim kalmış olur ve cemiyet nasıl Cemiyet-i Akvam adını taşıyabilir? İşte bazı devletler tarafından ortaya konulan endişenin sebebi budur*”,²⁷⁰ yorumunda bulunmuştur.

Balkanlar’daki İtalyan nüfuzunun artmasından iyice endişe duyan Yugoslavya Krallığı bu tehdidin üstesinden gelmek için 11 Kasım 1927’de Fransa ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır.²⁷¹ Fransa ile Yugoslavya arasında yapılan antlaşma İtalya’ya çok kızdırmıştır. Şimdi Alplerin bir tarafında Fransa’ya surat asan ve hatta kafa tutmaya hazırlanan bir İtalya vardır. Bunun üzerine İtalya-Arnavutluk’la 22 Kasım 1927’de Savunma İttifak Antlaşması imzalamıştır.²⁷² Yunus Nadi’ye göre bu olay, Fransa ve Yugoslavya’ya şiddetli bir meydan okumadır. Bu ittifaklar adeta bir düello şeklini almıştır; fakat henüz kazanan taraf belli değildir.²⁷³

Cumhuriyet’e göre bu karşılıklı restleşme sonrasında İtalya, “*Fransa’dan bir şey almak istemediğini, kendisinin yaptığı işlerde serbest bırakılmak istediğini beyan etmiştir. İtalya kesinlikle Fransa ile savaştıracak değildir. Hatta, Yugoslavya ile savaşmaktan bile büyük bir şey kazanamayacaktır*” şeklinde Mussolini’nin düşünceleri ifade edilmiştir.²⁷⁴

Fransa ile Yugoslavya arasında yapılan antlaşma ve daha sonra bir misilleme gibi imzalanan Tiran Paktı ile ilgili haberler Türk basınında oldukça geniş yer bulmuş ve şu başlıklar kullanılmıştır: “*Yeni Muahede İtalya’ya karşı bir tehdit mahiyetinde midir?*”²⁷⁵, “*Fransız-Sırbistan Münasebatı*”²⁷⁶, “*Balkanlar’ın*

²⁷⁰ Ahmet Ağaoğlu, “İtalya-Yugoslavya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Nisan 1927, s. 1.

²⁷¹ Kelkitli, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı”, s. 434.

²⁷² “İtalya-Arnavutluk ittifak Muahedesi”, *Ayın Tarihi*, 31 Teşrin-i Sâni 1927, C. 15, S: 44, s. 2722.

²⁷³ Yunus Nadi, “İtalya ve Devletler”, *Cumhuriyet*, 11 Kânun-u Evvel 1927, s. 1.

²⁷⁴ “Mussolini Hangi Devletlerle Harp Edebilir”, *Cumhuriyet*, 30 Kânun-u Evvel 1927, s. 2.

²⁷⁵ *Milliyet*, 10 Teşrin-i Sâni 1927, s. 1.

²⁷⁶ *Milliyet*, 19 Teşrin-i Sâni 1927, s. 1-2.

Sinesinde”²⁷⁷, “*İtalya ve Harp*”²⁷⁸, “*Fransa ve İtalya*”²⁷⁹, “*İtalya ne İstiyor?*”²⁸⁰, “*İtalya-Fransa*”²⁸¹, “*İtalya Gazeteleri*”²⁸², “*İtalya-Arnavutluk*”²⁸³. Yukarıda başlıkları verilen haberlerde, genel olarak Fransa ile imzalanan antlaşma sonrasında Yugoslavya kolay kolay İtalyanların kendilerine yan gözle bakamayacaklarını ve Yugoslavya’nın artık büyük devletler arasına girdiğini dile getirmiştir. Fransa-Yugoslavya arasındaki antlaşma Fransa-İtalya ilişkilerinin de gergin bir ortama girmesine sebep olmuştur. İtalya-Arnavutluk arasında imzalanan antlaşma ile de İtalya Adriyatik Denizi’nin doğu sahillerine hâkim olmuştur. İtalya, Fransa’nın imzaladığı antlaşmaya misilleme yapmıştır. Bu olayı biraz daha ileri götürerek Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan’a da yaklaşmaya başlamıştır.

İkdam’da Ahmet Cevdet’in “*İtalya ve Balkanlar*” başlıklı makalesinde²⁸⁴ şu yorumlar göze çarpmaktadır: Fransa ile Yugoslavya arasında gerçekleştirilen antlaşma ve İtalya ile Arnavutluk arasında gerçekleştirilen antlaşma sonrasında, Avrupa devletlerinin arasında sıkıntılar çıkmasını önlemek için İtalya ile Fransa arasında görüşmeler başlamıştır. Ayrıca Ahmet Cevdet’in makalesine göre, İtalya gazetelerinden *Journale De Italia*; İtalya, Fransa ile görüşmek için birtakım istekler ortaya koymuştur. Bu isteklerin en önemlilerinden biri “*Adriyatik Denizi civarı ile Balkanlardan, Fransa’nın bütün alâkasını kesmesidir.*” Yani İtalya aslında Fransa’nın Yugoslavya ile bütün ilişkisini bitirmesini istemekte, ayrıca İtalya, Balkanlarla hiçbir büyük devletin ilgilenmesini istememekte, bu bölgede tek hâkimin kendisi olmasını istemektedir.

İtalya, Yugoslavya’yı Arnavutluk dışında Bulgaristan tarafından da sıkıştırmaktadır. Bulgaristan, Yugoslavya’dan Makedonya’nın özerkliğini istemektedir. Bu yüzden Balkanlar da İtalya’yı tercih etmektedir. Fransa da Yugoslavya’dan elini çekerse Yugoslavya Balkanlar’da yapayalnız kalacak ve

²⁷⁷ Siirt Mebusu Mahmut, “Balkanların Sinesinde”; *Milliyet*, 25 Teşrîn-i Sâni 1927, s. 1-2.

²⁷⁸ *Milliyet*, 27 Teşrîn-i Sâni 1927, s. 1-2.

²⁷⁹ *Cumhuriyet*, 4 Kânûn-u Sâni 1928, s. 1.

²⁸⁰ Yunus Nadi, “İtalya Ne İstiyor?”, *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

²⁸¹ *İkdam*, 4 Kânun-u Evvel 1927, s. 1.

²⁸² *İkdam*, 24 Kânun-u Evvel 1927, s. 1.

²⁸³ *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Eylül 1928, s. 3.

²⁸⁴ Ahmet Cevdet, “İtalya ve Balkanlar”, *İkdam*, 5 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

Bulgaristan'ın dediği olacaktır. İtalya bir taraftan da Bulgaristan ile Yunanistan'ın arasını bulacağını ümit etmekte ve Yunanistan'a yaklaştırmaya çalışmaktadır.

Böyle bir ortamda Fransa'nın nasıl karar vereceğini ve Balkanlar'ı İtalya'ya bırakıp bırakmayacağını zaman gösterecektir. İtalya kolay kolay Balkanlar'ı bırakmayacaktır. *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi'nin “*Dünya Rahatsız*” başlıklı makalesinde ise İtalya'nın silahlanmaya hız verdiğinden ve Balkanlarda yaşanan sıkıntının baharda bir İtalyan-Yugoslav savaşına sebebiyet verebileceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, herkesin ağzında bir barış kelimesinin dolaştığı; fakat dünyanın patlamaya hazır bir volkan olduğu dile getirilmekte ve her yerde savaş ihtimallerinin olduğu yorumunda bulunulmuştur.²⁸⁵ İtalya'nın Balkanlar'daki konumu ve Arnavutluk'la olan ilişkileri ve Mussolini'nin saldırgan nutukları Yugoslavya'yı tedirgin etmiş ve iki ülkenin ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur.

4. İtalya'nın Diğer Balkan Devletleriyle İlişkileri

Avrupa kıtasında Almanya'yı yalnız bırakmak ve kıtada kendi hakimiyetini kurmak isteyen Fransa ile İtalya arasında Balkanlar, Tuna Havzası ve Doğu Akdeniz'de büyük bir yarış başlamıştır. Fransa, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki hakimiyetini korumak için Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile birer antlaşma imzalamıştır. Ayrıca Macar yayılcılığının önüne geçmek için de Küçük İtilaf'a destek vermiştir. İtalya da Balkanlar'da giderek güçlenen Fransa'ya karşı Akdeniz Havzasında güçlenmeye çalışmıştır. İtalya'nın karşısına Balkanlar'da Yugoslavya tehdidi de çıkmış ve bu tehdidi ortadan kaldırmak için başta Macaristan olmak üzere bölge devletleriyle dostluk ilişkileri kurma siyaseti izlemiştir. 1924 yılında Çekoslovakya ile 1926 yılında Romanya ile, 1927 yılında Macaristan ile 1930 yılında da Avusturya ile birtakım dostluk antlaşmaları imzalamışlardır.²⁸⁶

İki savaş arası dönemde, faşist devlet yönetimleri ön plandayken, Çekoslovakya demokratik yönetim şeklini başarılı bir şekilde göstermiştir. Daha

²⁸⁵ Yunus Nadi, “Dünya Rahatsız”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1928, s. 1.

²⁸⁶ Emre Saral, “Türkiye-Macaristan İlişkilerinde İtalya'nın Rolü (1928-1933)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 25, Bahar 2017, s. 160; Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 223-233; Margaret Mc. Millan, *Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, (Çev. Belkis Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s.296.

sonraki yıllarda Çekoslovakya’da çeşitli problemler ortaya çıkmaya başlamıştır ki bunun başını ekonomik problemler çekmektedir. Endüstri gelişmiş; fakat tarımın gelişmesi için yeterli desteği görememiştir. Bu da Çekoslovakya’yı Batı Avrupa ülkelerine yaklaştırmıştır.²⁸⁷ Çekoslovakya, İtalya’nın da içinde olduğu ve Avusturya, Fransa, İngiltere gibi büyük devletlerle 1922 yılı ekim ayında Cenevre Protokolünü imzalayıp Avusturya’nın Almanya ile birleşmesinin ekonomik ve mali anlamda önünü kesmişlerdir.²⁸⁸ 1924 yılında ise Çekoslovakya-İtalya arasında Dostluk Antlaşması imzalanmış ve aralarında sorun olan Rus meselesini halletmişlerdir. Ayrıca, Çekoslovakya Balkan İttifakları konusunda İtalya’ya da temkinli yaklaşmış ve masa başına oturmuştur.²⁸⁹

İtalya’nın Balkanlar siyasetinde yer alan diğer önemli devlet ise Romanya olmuştur. Romanya, Birinci Dünya Savaşı’ndan topraklarını genişleterek çıkan devletlerden biri olmuştur. Avusturya’dan Bukovina’yı, Macaristan’dan Bonat’ı, Rusya’dan Besarabya’yı almıştır.²⁹⁰ Besarabya toprakları ise Romanya ile Rusya arasında sürekli sıkıntı yaratmış ve bu konuda Romanya’ya destek olmak için İtalya ile bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.²⁹¹

1926 yılındaki dostluk antlaşması imzalanmadan önce Besarabya konusu İtalya ile Romanya arasında görüşülmeye başlanmıştır. Konunun Türk Basınında şu şekilde yer aldığını görmekteyiz; İngiltere, Polonya’ya destek vermekten vazgeçiyor ve Baltık Devletleri yani o günün şartlarında Letonya, Estonya ve Litvanya gibi devletler de Lehlilerden yüz çeviriyorlardır. Bu şartlarda Romanya’yı da Polonya’dan ayırmak için Besarabya bölgesinde Romanya ve Rusya’nın arası bozulmaya çalışılıyordur. İtalya bu arabuluculuğu üstlenmiş; fakat o tarihte Romanya ve Bükreş arasında yapılacak üst düzey ziyaretlerde sorunların çıkması ve

²⁸⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 33; Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 227-228

²⁸⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 221; Ali Servet Öncü, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-Çekoslovakya İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: 9, S: 2, 2014, s. 164.

²⁸⁹ “Mussolini Bütün Avrupa ile Uzlaşıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Mayıs 1924, s. 1; “İtalya ve Balkanlar”, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mart 1926, s. 4.

²⁹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 231.

²⁹¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1926, s. 3.

Romanya'nın İtalya'ya yapılacak ziyaretten vazgeçmesi Besarabya konusunun da olumsuz sonuçlanmasına sebep olmuştur.²⁹²

Romanya ile İtalya arasındaki bu ziyaretin gerçekleşmemesinin en önemli sebebi iki devlet arasındaki mali sorunlar²⁹³ olmuştur. Bu ziyaret esnasında İtalya, Romanya'nın borçlarını da görüşmek istemiş ve Romanya kabul etmediği için iki devletin arasında sıkıntı çıkmıştır. Bu olay üzerine İtalya, Romanya'nın borçlarını ödemesini istemiştir. Hatta Romanya gemilerine el koymak için Karadeniz'e açılacakları bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine iki devlet arası ilişkiler gerginleşmiştir. Bu konu İtalya'ya sorulduğunda ise; *“Romanya sahillerinin abluka altına alınacağı haberinin doğru olmadığı ve birkaç gün önce boğazlardan geçerek Karadeniz'e kadar giden İtalyan torpidosunun sadece Tuna nehrinde bir tecrübe seyahati yaptığı”* cevabını vermiştir.²⁹⁴

Romanya ve İtalya arasındaki mali konular ve Besarabya bölgesi 1926 yılına kadar tartışılmaya devam etmiş ve Balkan devletleri ile Avrupa ve Rusya arasında bu konular sürekli sorun oluşturmıştır. 1926 yılına gelindiğinde İtalya'nın Romanya'ya bir ittifak teklifinde bulunduğu bildirilmiştir. Romanya Başvekili Averesko'nun bu ittifakın esaslarını görüşmek üzere yakında Roma'ya gideceği konuşulmaktadır. Bu ittifak antlaşmasının içeriğini iki ülkenin sınırlarının güvenliği, mali konular ve Besarabya konusu oluşturmaktadır.²⁹⁵

Basında verilen son haberlere göre İtalya ve Romanya arasında ittifak antlaşmasının imzalandığı söylenmekte ve İtalya'nın Romanya'ya oldukça büyük miktarda borç verdiği ayrıca Romanya'nın da İtalya fabrikalarına mühimmat siparişi ve denizaltı siparişi verdiği konusu üzerinde durulmaktadır.²⁹⁶ Besarabya konusunun ise antlaşmada yer almadığı ifade edilmektedir. Siirt Mebusu Mahmut'a göre, Romanya ile İtalya'nın arasındaki dostluğun bozulacağı bunun en önemli sebebinin ise Besarabya'nın Romanya tarafından ilhak edilmesini onaylayan bir maddenin

²⁹² “İtalya'nın Şark Projesi”, *Tanin*, 23 Mart 1924, s. 2.

²⁹³ Mali sorunlar konusuna ayrıntılı bilgi için bkz; “İtalya-Romanya İhtilafının Sebepleri”, *Vatan*, 6 Nisan 1924, s. 2.

²⁹⁴ “İtalya-Romanya İhtilafının Sebepleri”, *Vatan*, 6 Nisan 1924, s. 1-2.

²⁹⁵ “Balkanlar Arap Saçına Döndü”, *Milliyet*, 14 Ağustos 1926, s. 1.

²⁹⁶ “Romanya-İtalya İtilâfi İmzalandı”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1926, s. 1.

İtalya tarafından antlaşmaya konulmaması olacağı belirtilmiştir.²⁹⁷ *Cumhuriyet*, bu ittifak antlaşması ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur:²⁹⁸ “*İtalya-Romanya Antlaşmasını, Romanya Efkâr-ı Umumiyesi antlaşmada Besarabya’nın tekrar Romanya’ya ilhak edileceği hakkında bir madde olmamasına rağmen bunu bin bir güçlkle kabul etmiştir.*”

1927 yılında ise İtalya’nın Besarabya’nın Romanya’ya ilhakını kabul etmesi ile ilgili Türk basınında haberler görmektediriz. Özellikle İtalya’nın Sovyetler aleyhine bir siyaset takip edip ilhakı kabul ettiği üzerinde durulmaktadır.²⁹⁹ Romanya-İtalya ittifak antlaşması ve Rusya’nın konumu ile ilgili Türk basınında önemli haberler de yer almaktadır. Başlıklara baktığımızda “*Besarabya-İtalya*”³⁰⁰, “*İtalya-Romanya Münasebatı*”³⁰¹, “*İtalya-Rusya Münasebatı*”³⁰², “*Balkanlar’da İtalya*”³⁰³, “*İtalya ve Romanya*”³⁰⁴, “*İtalya ve Balkanlar*”³⁰⁵ başlıkları dikkat çekmektedir.

Bu haber başlıklarında özellikle değinilen konu şöyle karşımıza çıkmaktadır: 1926 yılı ağustos ayında İtalya ve Romanya arasında imzalanan ittifak antlaşmasında İtalya’nın Besarabya’nın Romanya tarafından ilhakına onay vermemesine rağmen aradan 7-8 ay geçtikten sonra 1927 yılında onay vermesinin sebebi nedir? Yani değişen nedir? İtalya ile Arnavutluk arasında imzalanan Tiran Antlaşması’ndan sonra Yugoslavya’nın dış politikada İtalya’ya yüz çevirmesi ve Rusya’ya yaklaşması olarak izah edilir. Hatta İtalya bu sayede İngiltere ile de bir dayanışma içerisine girer ve herkes dostunu düşmanını belli eder.

İtalya’nın, Balkanlar’da Yugoslavya’ya karşı, Romanya’ya yaklaşmasının yanı sıra aynı amaçla Macaristan’a karşı da dostane bir tavır güttüğünü görüyoruz. Yugoslavya devletinin varlığı, Balkan topraklarında İtalya’nın çıkarlarına ters düştüğü için, Macaristan Yugoslavya’ya karşı bir kalkan gibi kullanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca her iki devletin rejimlerinin diktatörlük olması, her ikisinin de

²⁹⁷ Siirt Mebusu Mahmut, “Balkanlar’da İtalya”, *Milliyet*, 2 Teşrin-i Evvel 1926, s. 1.

²⁹⁸ *Cumhuriyet*, 8 Kânûn-u Evvel 1926, s. 2.

²⁹⁹ “Rusya’ya Karşı Müttehid İngiliz Cephesi Tebellür mü Ediyor”, *Milliyet*, 10 Mart 1927, s. 1-2.

³⁰⁰ *Milliyet*, 12 Mart 1927, s. 1-2.

³⁰¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1927, s. 1.

³⁰² *Milliyet*, 14 Mart 1927, s. 1-2.

³⁰³ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1927, s. 1.

³⁰⁴ *Hakimiyet-i Milliye* 23 Temmuz 1927, s. 1.

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1927, s. 1.

revizyonist bir politika gütmesi ve her iki milletin sayısız ortak menfaatlerinin olması İtalya ile Macaristan'ı birbirine yaklaştırmıştır. Macaristan İmparatorluğu'nun mirasçıları olan Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya, topraklarını kaybetme korkusuyla, içinde bulundukları ve Fransa tarafından da desteklenen Küçük Antant ile Macaristan revizyonizmine* karşı cephe almıştır.³⁰⁶

Macaristan, 1925-1926 yıllarında Yugoslavya ile olumlu ilişkiler kurmuştur. Amacı Küçük Antant'ı bozmak olmuştur. İtalya, o yıllarda bu iki devletin görüşmelerine ses çıkarmamıştır. Yugoslavya ile İtalya'nın arası Arnavutluk olayından dolayı bozulmaya başlayınca İtalya da Macaristan'a iş birliği teklif etmiş ve yanında olmasını istemiştir. İki devletin arasındaki ortak menfaatlardan dolayı, İtalyan ve Macar hükümetleri 5 Nisan 1927 tarihinde bir dostluk antlaşması imzalamıştır.³⁰⁷

Dostluk antlaşmasının hemen arkasından Türk basınında bazı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan birini *Milliyet* gazetesinde görmekteyiz. Haber, “*İtalya ile Macaristan arasında yapılan antlaşma ile Yugoslavya tamamen sarılmıştır*” şeklinde başlamış ve şöyle devam etmiştir. “*Yugoslavya ile İtalya arasındaki ilişkinin gergin olduğu dönemde böyle bir antlaşmanın yapılmasına büyük önem verilmektedir. Bu dostluk antlaşmasıyla Yugoslavya demir bir çember içine alınmış ve Macaristan bu demir zincirin yeni halkası olmuştur.*”³⁰⁸ Macaristan'ın bu şekilde dostluk ve iş birliği antlaşmalarına girişmesi Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşamış olduğu yıkımdan kaynaklanmıştır.

Milliyet gazetesinde “*Vüsta Avrupa'da*” adlı makalede Macaristan'ın İtalya ile iş birliğine gidişteki yolundan bahsedilmiş ve şunlar dile getirilmiştir:³⁰⁹ “*Birinci*

* *Macaristan Revizyonizmi*: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Trianon Antlaşması ile Macaristan Çekoslovakya'ya Petersburg'u, Avusturya'ya Burgerland'ı, Yugoslavya'ya Hırvatistan ve Bosna Hersek'i ve Romanya'ya da Transilvanya'yı bırakmak zorunda kalmıştır. Onun için de Macaristan iki savaş arası dönemde en önemlisi revizyonist devletlerden biri olmuştur. (Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 226)

³⁰⁶ Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 174-197; Ahmet Özgiray, “Türkiye Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XII, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1997, s. 80; McMillan, “Paris Barış Konferansı”, s. 256; Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 227.

³⁰⁷ Saral, “Türkiye-Macaristan İlişkilerinde”, s. 164.

³⁰⁸ “Zincire Bir Halka Daha İlave Edildi”, *Milliyet*, 9 Nisan 1927, s. 1-2.

³⁰⁹ Siirt Mebusu Mahmut, “Vüsta Avrupa'da”, *Milliyet*, 11 Nisan 1927, s. 1.

Dünya Savaşı'ndan çok yorgun çıkan Macaristan'ın içte ve dışta, azimle ve zorluklarla mücadele mecburiyetinde kaldığı da malumdur. Mağluplara insanlık hakkı, teneffüs hakkı, hayat hakkı vermek istemeyen galiplerin barışı Macaristan'ı demir bir kafes içine hapsetmiştir. Küçük İtilafın birinci derecede Macaristan aleyhinde vücut bulmuş bir teşekkül olduğunu hepimiz biliyoruz. Şimdi ufuklarda görünen bazı işaretlerden, sabır ve zamanın bu millete az bir refah ve kurtuluş yolu açacağını ümit ediyoruz. Macaristan birkaç hafta önce Yugoslavya ile olumlu görüşmelerde bulunmuş ve her iki tarafın da menfaatleri ölçüsünde bu görüşme yararlı olmuştur; fakat İtalya-Yugoslavya dengesinin değişmesi ve Macaristan'ın da Küçük İtilâf tarafından çevrilmesi bütün dengeleri değiştirmiştir. İtalya ile Macaristan'ı dostluk masasına oturtmuştur.”

Hakimiyet-i Milliye'de, Bu dostluk antlaşmasının Romanya'nın menfaatlerine aykırı olduğu bilinmektedir; fakat Romanya'nın hemen müdahale etmek istemediği ve arayış bulmaya çalıştığı, yorumunda bulunmaktadır.³¹⁰ Milliyet'e göre, Sırbistan hükümeti, İtalya-Macaristan Dostluk Antlaşması'ndan dolayı rahatsızlık duymuş ve ortak bir cephe oluşumu için Romanya hükümeti ile doğrudan doğruya görüşme teşebbüsünde bulunmuştur. Romanya Sırbistan'a olumlu bir cevap verirse İtalya'ya karşı aynı safta yer alacaklarmış.³¹¹ Türk Basınında İtalya-Macaristan Dostluk Antlaşması ve bu iki devletin siyasi ilişkileri noktasında önemli yorumlarda bulunulmaya devam edilmiştir. Haberin yer aldığı başlıklar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “İtalya Sırbistan Arasında Muharebe Başlamak Üzere”³¹², “Balkan İttifakı Bir Gün Kabul Olacak mı?”³¹³, “Macaristan ve İtalya”³¹⁴, “İtalya ve Balkanlar”³¹⁵, “Fransa ve İtalya”³¹⁶, “Dünya Rahatsız”³¹⁷, “Balkanlar'da Faaliyet”³¹⁸.

³¹⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Haziran 1927, s. 2.

³¹¹ *Milliyet*, 21 Nisan 1927, s. 1-2.

³¹² *Milliyet*, 28 Nisan 1927, s. 1-2.

³¹³ *Milliyet*, 1 Temmuz 1927, s. 2.

³¹⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Temmuz 1927, s. 2.

³¹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Temmuz 1927, s. 3.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 3 Kan Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 4 Mart 1928, s. 1.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1928, s. 1.

Macaristan, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar İtalya ile iş birliğini sürdürürken, 1933 yılında Hitler'in Almanya'nın başına geçmesi ile Macaristan da İtalya yerine Avrupa'daki yeni güç olan Almanya'nın yanında yer almaya başlamıştır.

Balkan topraklarında önemli güçlerden biri de Avusturya'dır. Avusturya da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, St. Germain Antlaşmasıyla Alman unsuruna dayanmış, millî bir kimliğe ulaşmış; fakat ekonomik anlamda büyük bir sıkıntı içerisine girmiştir. Avusturya bu ekonomik sıkıntılardan kendisini kurtarmak için İtalya'ya para ve gümrük birliğini teklif ettiyse de gerek Fransa için gerekse Avusturya'nın etrafındaki küçük devletler için bu tehlikeli kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti Avusturya için bir yardım programı ortaya koymuştur. Avusturya ekonomisi bu yardım programı ile belirli bir süre idare etmiş ancak 1929 Dünya ekonomik bunalımı ile yine bir darboğaza girmiştir. Bu dönemde İtalya'ya yaklaşmış ve 1930 yılında iki devlet arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.³¹⁹ Avusturya ve Mussolini İtalya'sı arasındaki önemli siyasi ilişkiler 1925 yılından itibaren başlamıştır. O yıllarda Avusturya'nın Almanya'ya katılma durumu söz konusu olmuş ve İtalya'nın tepkisiyle karşılaşmıştır.

İtalya Başbakanı Mussolini'nin Avusturya'ya işaret eden bir konuşmasından bahsedilmektedir. Bu nutku esas alan Ahmet Cevdet, *İkdam* gazetesinde İtalya-Avusturya ilişkilerine değinen bir makale yazmış ve şu konulara değinmiştir:³²⁰ Avusturya'nın bir gün Almanya'ya katılacağından kuşkulanan Mussolini, Avusturya'ya yeteri kadar yaşama hakkı verilmediğinden bahsetmiştir. Oysaki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki barış antlaşmaları paylaşımlarında Avusturya'nın yaşama hakkından hiç bahsetmemiştir; *“Zavallı Avusturyalıları o kadar adaletsiz davranıldı ki uluslararası tren güzergâhı bile değiştirilmiş. Paris-Doğu treni İsviçre ve İtalya'dan geçirilmiştir. Doğu treni için o yeni güzergâhın ne kadar doğal olduğu düşünülmemiş bile. Birçok ekonomik kısıtlama getirilmiştir. Ama bunların hepsi yapılırken İtalya da ordadır. Şimdi ise hangi yüzle Avusturya'yı savunur olmuş. Mussolini galiba İtalya tarafından Avusturya'ya yapılan muameleyi unutmuş. Zavallı Avusturya'nın elinden Triste gibi önemli bir iskele almak, Avusturya'yı ekonomik*

³¹⁹ Armaoğlu, 20. yüzyıl, s. 224-225.

³²⁰ Ahmet Cevdet, “Avusturya-İtalya”, *İkdam*, 23 Mayıs 1925, s. 1.

olarak öldürmek değil midir? Triste'ye İtalya'nın ne ihtiyacı vardı? Kendini bilen hiçbir Avusturyalı yoktur ki İtalya'dan nefretle bahsetmesin, hiçbir Avusturyalı yoktur ki İtalya'dan Avusturya'nın gördüğü haksız muameleyi unutsun.”

Avusturya konusu bundan sonra da İtalya'nın önemli politik başlıklarından biri olmuştur. Ayrıca İtalya ve Almanya arasında Avusturya bölgesi huzursuzluk çıkartmaya başlamıştır. *Cumhuriyet'e* göre, Avusturya'ya ait olan Kuzey Tirol yüzünden İtalya ve Avusturya arasında değil, İtalya ile Almanya arasında bir olay çıkmıştır. İtalya'nın elinde bulunan Güney Tirol'de Almanlar yerleşmiştir. Buradaki Almanların İtalyanlaştırılmasına, Almanya'nın bir eyaleti olan Bavyera Başbakanı itiraz etmiştir, bunun üzerine de Mussolini, İtalya'nın Kuzey Tirol'de de gözü olduğunu açıkça söylemiş buna da Almanya herhangi bir cevap vermemiştir.³²¹ Siirt Mebusu Mahmut'a göre, *“şimdilik konuşmalarla olan atışmalar ilerde ne hâle gelir onu da zaman gösterecektir. Yaşanan olaylar gösteriyor ki Avusturya'nın Almanya'ya katılması konusuna İtalya her şartta itiraz edecektir.”*³²²

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Mussolini konuşmalarıyla Avusturya'yı bahane ederek aslında Almanya'ya da kafa tutuyor. İtalya ile Avusturya arasındaki sınırdan memnun olmadıklarını ve bu sınırı eninde sonunda değiştireceklerini ifade ediyorlar. Almanya ise sadece Cemiyet-i Akvam'a müracaat edeceğini söyleyerek karşı çıkıyor. İtalya, Cemiyet-i Akvam'ın bu konuya müdahale hakkı olmadığını söylüyor. Yani dünyaya karşı gelen bir Mussolini İtalya'sı görülüyor.³²³ Almanya bu hususu çok uzatmamış ve Mussolini'nin nutkuna karşılık vermemiştir.³²⁴ İtalya ise her fırsatta Avusturya sınırlarına müdahale etmeye çalışmıştır. Bu iki devlet arasında 1930 yılında imzalanan dostluk antlaşmasına kadar çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Avusturya ile İtalya arasında yaşanan her sorun sonrasında Avusturya'nın Almanya'ya katılması söz konusu olmuştur. Avusturya'nın sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da Almanya'nın yanında yer alması lehine olacaktır.³²⁵ Almanya'nın Avusturya'ya yeteri kadar destek olmaması Avusturya'yı İtalya'ya yaklaştıracaktır. Siirt Mebusu Mahmut'a göre, İtalya'nın Avusturya'ya olduğu gibi bütün Balkan Devletlerine

³²¹ “Başkasının Pasta İçin Mücadele”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1926, s. 1-2.

³²² Siirt Mebusu Mahmut “En Mühim Mesele”, *Milliyet*, 21 Nisan 1926, s. 1.

³²³ Ahmet Ağaoğlu, “İtalya ve Almanya”, *Milliyet*, 15 Şubat 1926, s. 1.

³²⁴ “Hadise Kapandı”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1926, s. 2.

³²⁵ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1927, s. 1-2.

yakın durmasının en önemli sebeplerinden biri Orta Avrupa'ya hâkim olma düşüncesinden kaynaklanmaktadır.³²⁶

Avusturya ve İtalya arasında yaşanan olaylara Avusturya'nın tehditkâr yaklaşmaması ve barışın ve huzurun artık istenmesi iki devleti antlaşma masasına götürecektir.³²⁷ *Akşam*'ın verdiği habere göre, Almanya, İtalya, Avusturya ve Macaristan'ın arasında bir antlaşma imzalanmıştır. *Akşam*'a göre Viyana'da "*Neve Viner Journal*"da", "*Yeni Bir İttifakı Müselles mi?*" başlığı altında bir makale yayımlanmış ve bu makalede "*Savaştan önce Avusturya, Macaristan, İtalya ve Almanya arasında mevcut olan dostluk ittifakı yeniden canlanmış olacaktır.*"³²⁸ yorumu yapılmıştır. İtalya'nın Avusturya'nın dostluğuna da çok önem verdiği ve yakında Avusturya Başbakanının Roma'ya geleceği ve bir dostluk antlaşması imzalanacağı haberi de Türk basınında yer almıştır.³²⁹ Avusturya ile İtalya arasında hala çözüme kavuşturulamayan konular olmasına rağmen iki devlet arasında 12 Şubat 1930 tarihinde bir Dostluk ve Hakem Antlaşması imzalanmıştır. Türk Basınına göre, İtalya basınından *Giornale D'Italia* gazetesi imzalanan bu antlaşmanın iki devlet münasebetleri üzerinde büyük bir etki bırakacağını yazmıştır.³³⁰ Viyana basınından *La Nouvelle Pres* ise antlaşma hakkında şu sözleri yayımlamıştır:³³¹ "*İtalya ile Avusturya arasında imzalanan antlaşma, Avusturya'nın birçok devletle ve özellikle İsviçre, Macaristan, Lehistan ve Çekoslovakya ile imzaladığı antlaşmalara da uygundur. Bu antlaşma ve iki hükümetin başbakanlarının söylediği nutuklar İtalya'nın Avusturya ile samimi bir dostluk kurmasının niyetini göstermektedir.*"

Zeki Mesud, *Milliyet*'te "*İtalya-Avusturya Dostluğu*" başlıklı makalesinde bu İtalya ve Avusturya arasında imzalanan dostluk antlaşmasına değinmiş ve antlaşmayı şu şekilde yorumlamıştır:³³² "*Avusturya ve İtalya'nın arasında imzalanan bu antlaşma sadece bu iki devleti değil bütün Avrupa'yı etkilemiştir. Vaktiyle İtalya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı beslediği kin ve düşmanlık Avusturya*

³²⁶ Siirt Mebusu Mahmut, "Balkanlar'da İtalya", *Milliyet*, 6 Kânun-u Evvel 1926, s. 1.

³²⁷ "Avusturya-İtalya", *Milliyet*, 8 Mart 1928, s. 2.

³²⁸ "İttifakı Müselles", *Akşam*, 11 Şubat 1930, s. 2.

³²⁹ *Milliyet*, 7 Şubat 1930, s. 2; *Akşam*, 11 Şubat 1930, s. 1-2.

³³⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Şubat 1930, s. 2; *Akşam*, 12 Şubat 1930, s. 2.

³³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1930, s. 2.

³³² Zeki Mesud, "İtalya-Avusturya Dostluğu", *Milliyet*, 14 Şubat 1930, s. 1.

üzerinde de devam ediyordu. İki sene önce Tirol toprakları üzerindeki düşmanca hareketler ve bunun üzerine İtalya'nın Avusturya'dan elçilerini çağırması olayları bile yaşanırken şimdi ise Roma'da Avusturya Başbakanı önemli bir törenle ağırlandmaktadır...İtalya'nın bu yaklaşımının sebebi ise Avrupa'nın bugünkü vaziyetinden memnun olmaması ve Fransa'nın başında bulunduğu Küçük İtilâf'ın karşısına daha güçlü bir devletler grubuyla çıkmak istemesidir. Önce Macaristan'a yaklaşmış, şimdi ise Avusturya ile dost olmuştur. Ayrıca, Avusturya'nın iç politikasında Sosyal Demokratların nüfuzunun azalması ve bir anlamda Faşizm demek olan 'Heinenvehren' teşkilatının galip gelmesi de iki hükümeti birbirine yaklaştırmıştır.”

İmzalanan Dostluk Antlaşmasının önemini belirtmek üzere İtalya Başbakanı Mussolini'de bir konuşma yapmış ve bu iki devletin önemli dostluğuna değinmiştir.³³³ Antlaşma daha sonra ise İtalya'da onaylanmak üzere meclise gönderilmiş ve oybirliği ile kabul edilmiştir.³³⁴ İtalya bu dönemde birçok Balkan devletiyle dostluk masasına oturmuş ve Avrupa dengesinde yerini alabilmek için mücadele etmiştir.

C. İTALYA'NIN AVRUPA POLİTİKASI

Dış politikada İtalya için önemli olan konulardan biri de Avrupa'ydı. Mussolini, İtalya'nın menfaatlerini düşünerek Avrupa ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışmıştır.

Mussolini iktidara geldikten sonra dış politika ve devletlerle ilgili düşüncelerini özetle şu şekilde ifade etmiştir:³³⁵ “İtilâfın Almanya'ya, Rusya'ya ve Rus-Alman ittifakına karşı vaziyet durumu nedir? Adriyatik ve Akdeniz'de kuvvetli mevkilerini kaybeden ve esas şartlar ortaya konulduğunda durumu tartışmaya açılan ne bir toprak ne de hammadde elde edemeyen ve gerçekten büyük savaşa katılmakla borç altında ezilmiş olan İtalya'nın İtilaf Devletleri arasındaki durumu nedir? Fransa ve İngiltere nazırları ile görüşerek İtalya'nın vaziyetini kesinleştirmek istiyorum.”

Avrupa politikasında İtalya'nın en fazla karşı karşıya kaldığı devletler İngiltere, Fransa ve Almanya olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na son veren antlaşmaların

³³³ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Şubat 1930, s. 2.

³³⁴ *Akşam*, 11 Nisan 1930, s. 2.

³³⁵ “Sinyor Mussolini'nin Mühim Beyanatı”; *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2.

imzalandığı tarihten beri müttefik denilen; fakat birbiriyle bazen dost bazen düşman olan büyük devletler arasında, özellikle İtalya ile Fransa'nın siyasî ilişkileri en küçük olaydan bile etkilenmiştir; çünkü, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra verdiği hem insanî hem de ekonomik kayıplar İtalya'yı yıpratmış ve artık İtalya bu çöküntüden kurtulmak istemiştir. Ayrıca bir taraftan Sırbistan, diğer taraftan Yunanistan ile karşı karşıya kalmıştır. Bu devletleri ise Fransa ve İngiltere desteklemiş, İtalya da bu iki Avrupa devletine temkinli yaklaşmıştır.³³⁶

Mussolini, Avrupa ile ilgili düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir:³³⁷
“Almanya dirilecektir. Rusya eski emellerini besliyor. Avrupa'nın istikbali çok endişe vericidir. Bunun için tedarikli olmaya çalışmalıyız.”

Akdeniz'in kendileri için önemli olduğunu bilen ve hep bu yönde hareket eden İspanya, İtalya, Fransa ve İngiltere arasında da Akdeniz'de serbest dolaşım ile ilgili bir antlaşmadan bahsedilmekte ve birtakım görüşmeler üzerinde durulmaktadır.³³⁸

İkdam'da yer alan bir makalede Avrupa'nın iki cephesi olduğu ve bu cephede yer alan devletlerin durumlarından söz edilmiştir. Birinci cephede; sosyalizme geçmekte olan bir Büyük Britanya, köhne müesseseleri yıkarak yeni Cumhuriyet kuran bir Türkiye, Asyalı olduğu kadar Avrupalı olan ve altı yedi seneden beri çektiği her zorluğa rağmen yerini koruyan bir Rusya'dan bahsedilmiştir. İkinci cephede ise Avrupa'nın en büyük Cumhuriyetlerinden biri olan ama son zamanlarda bu idarî şeklini yavaş yavaş kaybetmeye başlayan bir Fransa, parlamentoyu tamamen saf dışı bırakan ve bütün yetkileri üzerine alan bir Mussolini İtalya'sı, Roma'daki diktatörlüğe hayran bir İspanya görülmektedir. Avrupa'nın bu iki cephesinde farklı anlayışların olmasına sebep olan olaylar vardır. İngiltere'nin geleceğine işçi partisi damgasını vurmuş ve ekonomik sıkıntılar yönetim anlayışını değiştirmiştir. İspanya ve İtalya diktatörlüklerinin kökünü bu iki milletin tarihinde ve psikolojisinde aramak lazımdır. Milletlerin tarihte yaşadığı birtakım olaylar birbirlerine ve kendilerine bakış açılarını da yönlendirmiştir.³³⁹

³³⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Şubat 1923, s. 2.

³³⁷ “Avrupa’da Siyasî Vaziyet Gittikçe Karışıyor”, *Vatan*, 19 Teşrin-i Sâni 1923, s. 1.

³³⁸ *Tanin*, 4 Kânun-u Evvel 1923, s. 2.

³³⁹ M.A., “Avrupa’nın İki Cephesi”, *İkdam*, 17 Kanun-u Sâni 1924, s. 1.

Son Telgraf'a göre, Mussolini Avrupa siyasetinde son zamanlarda önemli roller oynamaya başlamıştır. Bir taraftan askeri gücü pek parlak olmayan İtalyan milletini, Dünya Savaşı'ndan önceki Almanya gibi şiddetli bir “*Militarizme*” hazırlarken, bir taraftan da Avrupa devletleriyle önemli itilâflar ve ittifaklar yapmaya çalışmaktadır. Mussolini Avrupa’da halledilmesi gereken bütün işlerini büyük bir azimle yoluna koymaya çalışmıştır. Artık, “*İtalyan rüyası*” gerçekleşmeye başlamıştır. Fransa’ya İtalya’nın arazi genişletme ihtiyacını kabul ettirmiş; İngiltere ile önemli bir antlaşma yaparak Afrika’da önemli bir toprak parçası aldığını bildirmiş; Çekoslovakya ile ittifaklar kurarak Rus meselesini halletmiş, ayrıca bizim Musul görüşmelerine başladığımız sırada İngiltere ile başarılı görüşmeler yapması da dikkat çekici olmuştur.³⁴⁰ *Tevhid-i Efkâr* ise “*Acaba Mussolini Akdeniz’de, başına çullanacak bir devlet mi aramaya hazırlanıyor?*”³⁴¹ sorusuyla Mussolini’yi eleştirmiştir.

Mussolini bir konuşmasında, İtalya’nın Avrupa’da her şeyin normale dönmesini istediğini ve bu durumu çok özlediğini bu amaçla da devletlerle olan sorunlarını halletmek istediğini dile getirmiştir.³⁴² Gözdağı vermekten de kaçınmamış ve şu sözleri söylemiştir.³⁴³ “*Bütün Avrupa’nın hayatı o derece endişe verici ve milletlerin geleceği o kadar şüphelidir ki tedarikli olmaya çalışmalıyız, İtalya’nın icabında kullanılacak bir ordusu ve donanması bulunmaktadır.*”

İtalya’nın Avrupa politikasındaki önemli konularından biri de ara sıra sorun yaşadığı Almanya’ydı. Mussolini, Poincare’in (Fransa Başbakanı Raymond Poincare) politikasını eleştirmiş ve “*Bir Alman milleti mevcuttur ve bu millet imha edilemez. İtalya, Alman arazisinden bir miktarının daha işgalini kabul edemez*” demiştir. Fransa’nın Rus bölgesini işgal etmemesini eğer böyle bir şey gelişirse devletler arasındaki ilişkilerin tamamıyla kopabileceğini de eklemiştir.³⁴⁴

Dış politikada İtalya’nın isteklerinin ortaya çıkması ve Mussolini’nin bu istekleri tehdit edercesine dile getirmesi Avrupa’da yeni oluşumları da beraberinde

³⁴⁰ “İngiltere ile İtalya Arasında Şark”, *Son Telgraf*, 13 Kânun-u Evvel 1924, s. 1.

³⁴¹ “Mussolini Bütün Avrupa ile Uzlaşıyor”, *Tevhid-i Efkâr*, 25 Mayıs 1924, s. 1.

³⁴² “İtalya’nın Siyaset-i Hariciyesi”, *Vakit*, 27 Mart 1923, s. 2.

³⁴³ *İkdam*, 19 Teşrîn-i Sâni 1923, s. 1.

³⁴⁴ “Mussolini Poancare’yi Tehdit Ediyor”, *Vatan*, 18 Teşrîn-i Sâni 1923, s. 1.

getirmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya öncülüğünde bir güç birliği ile Locarno Paktı meydana getirilmiştir. Bu pakt Mussolini tarafından şu şeklide yorumlanmıştır: *“İtalya bu antlaşmayı yalnız bir vaziyette kalmamak için kabul etmiştir; çünkü antlaşma Avrupa devletlerinin çoğunu kapsamaktadır. Bu itibarla İtalya da İngiltere ile eşit bir vaziyette bulunmak fırsatını kaybetmek istememiştir. Son günlerde Locarno Paktı’na hâkim olan ruh, kuvvetinden kaybetmiştir. Bu nokta da kabul edilmelidir.”*³⁴⁵

İtalya’nın Avrupa’daki yeni oluşumlara katılımını mecburi gösteren bir Başbakan Mussolini görmekteyiz. O dönem Türk basınında Mussolini İtalya’sı Avrupa barışı için bir tehlike olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca Mussolini gibi ihtilalci bir adamın bütün İtalya’yı eline geçirince “Napolyon” olmak, dünyaya hükmetmeye çalışmak istemesi doğal olarak ifade edilmiştir.³⁴⁶ *Milliyet* gazetesinde “Avrupa’nın İstikrarı” başlıklı bir makalede o dönemin Avrupa’sını göstermek için mizahi bir fıkra yazılmıştır. Fıkra şu şekildedir: *“Bir okul müfettişi okullarından birini teftişe gitmiş ve öğrencinin tarih ve coğrafya hakkında en ufak bir bilgi sahibi olmadığını görünce bunun sebebini öğretmenden sormuş. Öğretmen de şu cevabı vermiştir:- Efendim bugünkü vaziyette bir istikrar yoktur ki öğreteyim. Öğrenciye bu bilgiyi öğretinceye kadar belki de sınırlar değişecek!”*³⁴⁷ O dönem Avrupa’sı aynı bu fıkroda anlatıldığı gibi sakinlik ve istikrardan uzaktır. Onun için İtalya’nın devletlere bakış açısı da kendi menfaatlerine göre değişmektedir.

Ahmet Ağaoğlu’na göre, Dünya savaşı ve imzalanan antlaşmaların üzerinden yıllar geçmesine rağmen hala Avrupa’da huzur yerleşmemiştir. Eski düşmanlar arasında henüz halledilmemiş konular olduğu gibi müttefikler arasında da bazen gergin durumlar ortaya çıkaran meseleler de yer almaktadır. Kısacası Avrupa’da denilebilir ki herkesin herkesten şikayetçi olduğu ve herkesin herkesten bir şeyler talep ettiği durumlara şahitlik edilmektedir.³⁴⁸ Akşam’a göre, bazı Fransız gazeteleri de Mussolini’nin dünyaya yayılma ve İtalya’yı büyük bir imparatorluğa dönüştürme amaçlarını haber yapmıştır. Mussolini’nin bu yayılmacı politikasından dolayı diğer

³⁴⁵ “İtalya Emperyalist Bir Devlet Değildir”, *Vakit*, 31 Mayıs 1926, s. 1-2.

³⁴⁶ “Mussolini Tehlikesi”, *Tevhid-i Efkar*, 23 Mart 1924, s. 1-2.

³⁴⁷ “Avrupa’nın İstikrarı”, *Milliyet*, 7 Ağustos 1926, s. 1.

³⁴⁸ Ahmet Ağaoğlu, “Avrupa’da Vaziyet”, *Milliyet*, 27 Kânun-u Evvel 1926, s. 1-2.

devletlerin de endişe içinde olduklarını yazmışlardır. İtalya’da okullarda okutulmak üzere basılan haritalarda Korsika ve Nis bölgesinin İtalya’ya ait olarak gösterilmesi de Fransa’yı tedirgin etmiştir.³⁴⁹ Ahmet Ağaoğlu, ırk itibarıyla iki kardeş millet olan ve aralarında dil ve kültür bakımından birçok ortak nokta bulunan İtalya ile Fransa arasında son zamanlarda düşmanlığı gerektiren birçok olay olduğundan bahsetmiştir. Fransızlar, faşizmi kendilerinin savundukları parlamenter sisteme düşman olarak görmekte ve İtalya’nın Fransa’ya ait olan Afrika ve Suriye topraklarına göz diktiklerini ortaya koymaktadırlar. Buna karşılık İtalyanlar ise, Fransa’nın kendilerini kışkandıklarını söylemekte ve kendilerini büyüten faşizme de bundan dolayı karşı çıktıklarını düşünmektedirler. Bu iki önemli devlet arasındaki çatışmayı da Alman ve İngiliz basını düşmanca körüklemektedir. Bugün İtalya’nın Suriye’yi işaret ettiğini, ertesi gün aynı İtalya’nın Tunus’a göz diktığını, daha başka bir gün Fransa’nın Almanya ile uyuşarak İtalya’yı yalnız bıraktığını dünyaya göstererek iki millet arasındaki güvensizliği tahrik etmektedirler.³⁵⁰

İtalya ile Fransa’nın arası son zamanlarda iyice açılmıştır. En ufak olay yüzünden devlet adamları şiddetli nutuklar söylemekte ve birbirlerine tehditler savurmaktadırlar. Bu durum ise Türk basınında farklı haberler ile ortaya çıkmaktadır. Bu haberlere baktığımızda şu başlıkları görmekteyiz: “*Fransa ile İtalya Arasındaki Münasebatta Gerginlik Alarmı Görülüyor*”³⁵¹, “*Fransa ile İtalya’nın arası Açılıyor*”³⁵², “*Fransa ve İtalya Münasebatı Etrafında*”³⁵³, “*Fransa ve İtalya*”³⁵⁴, “*İtalya’nın Fransa ile Arası Bozuldu mu?*”³⁵⁵, “*Fransızlarla İtalyanların arası Şeker Renk*”³⁵⁶, “*Fransa-İtalya*”³⁵⁷, “*İtalya ve Fransa Arasındaki Ziddiyet ve Rekabetler*”³⁵⁸

Bu dönemde Avrupa’nın iki önemli devleti olan İtalya ve Almanya arasında da birtakım sıkıntılar görülmektedir. Özellikle Avusturya’ya ait olan Kuzey Tirol

³⁴⁹ *Akşam*, 8 Kânun-u Sâni 1926, s.2.

³⁵⁰ Ahmet Ağaoğlu, “Fransa-İtalya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 1.

³⁵¹ *Milliyet*, 5 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 1.

³⁵² *Milliyet*, 6 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 1.

³⁵³ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 2.

³⁵⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 2.

³⁵⁵ *Vakit*, 14 Eylül 1926, s. 1.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 5 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 1.

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, 17 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 2.

³⁵⁸ *İkdam*, 4 Kânun-u Evvel 1927, s. 1.

üzerinde İtalya'nın saldırgan tutumu ve İtalya'nın elinde bulunan Güney Tirol topraklarında yaşayan Almanların İtalyanlaştırılmasına yönelik söylemler iki devletin arasındaki siyasi ilişkileri yıpratmıştır. Bu konu ise Türk basınının manşetlerine şu şekilde yansımıştır: “*İtalya ile Almanya arasında bir Hadise mi Çıkacak?*”³⁵⁹, “*Başkasının Postu için Mücadele*”³⁶⁰, “*İtalya ve Almanya*”³⁶¹, “*Alman Müstemlekâtı ve İtalya*”³⁶², “*En Mühim Mesele*”³⁶³.

1925 yılının Ekim ayında Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Belçika gibi önemli devletlerin katılımıyla imzalanan Locarno Antlaşması öncesinde İtalya birtakım tereddütler yaşamıştır. İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa ve İngiltere'ye karşı bazı dargınlıkları bunda etkili olmuştur. Bu da sürecin uzamasına neden olmuştur. Ne kadar saldırmazlık antlaşmaları imzalanırsa da Dünya Savaşı'ndan sonra haksızlık yapıldığına inanan İtalya, Avrupa'ya karşı saldırgan bir tutum izlemiştir.³⁶⁴

Yunus Nadi'ye göre, “*Tanca, Adriyatik, Tuna ve Balkanlar Politikası İtalya'nın en büyük meselesidir...Tanca, İtalya'nın kapalı kaldığı Akdeniz'in anahtarlarından biridir. Adriyatik, İtalyan yarımadasının büyük bir kısmının deniz, ticaret ve askeri kapısıdır. Tuna ve Balkanlar bölgesi, İtalya'nın denizler üzerindeki hakimiyetinin kapısıdır.*”³⁶⁵ İşte İtalya Avrupa Devletleriyle politikasını bu yönde yürütmektedir. Dünya üzerindeki bu bölgeler İtalya için önemlidir. İngiltere, Almanya ve Fransa'ya karşı konumunu da buralardaki menfaatler belirlemiştir.

Yunus Nadi'nin makalesine göre, Herkes tarafından bilinen bir şey vardır ki İtalya devletler arasındaki toprak paylaşımının tekrar gözden geçirilmesini istemekte ve bunun üzerine Fransa'nın İtalya'ya bazı topraklar vermesi gerektiğini düşünmektedir. Tunus'un İtalya'ya verilecek iyi bir hediye olacağı, eğer bu mümkün olmazsa Suriye mandasının İtalya'ya terk edilmesi gerektiği söylenmektedir. Fransa

³⁵⁹ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1926, s. 1.

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1926, s. 1-2.

³⁶¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Teşrin-i Sâni 1926, s. 3.

³⁶² *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1926, s. 3.

³⁶³ *Milliyet*, 21 Nisan 1926, s. 1.

³⁶⁴ H.N., “İngiltere-İtalya-Şark-ı Garib”, *İkdam*, 24 Kânun-u Sâni 1926, s. 2.

³⁶⁵ Yunus Nadi, “İtalya Ne İstiyor?”, *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

ise bu yeni düzene hiç yanaşmamaktadır.³⁶⁶ Fransa ile rekabete giren İtalya Avrupa’da zayıf kalmamak için Fransa’yı takip etmiştir.

Ahmet Ağaoğlu’nun değerlendirmesine göre, Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Aristide Briand Balkanlardaki durumdan ve bütün Avrupa’yı endişeye sürükleyen harp ihtimallerinden bahsederken, önemli olayların bile savaşa yol açamayacağı konusunda İngiltere ve Fransa’nın hemfikir olduğundan bahsetmiştir. Yani Fransa ve İngiltere bugünkü Avrupa’nın geleceğini fiilen idare eder iki büyük devlet olarak, Avrupa barışının bozulmaması için her şeyi yapacaklarına söz vermişlerdir. Gerekirse ortak silah güçlerini de kullanarak huzuru bozmaya çalışan devlete dur demeye hazırlanıyorlardır.³⁶⁷ Siirt Mebusu Mahmut’a göre, İtalya, daha önce de yaptığı gibi Dünya Savaşı neticesinde mağdur kalmalarının sorumluluğunu Fransa’nın üzerine atmakta, İngiltere ise bu konuda İtalya’yı desteklemektedir. Fransa ise kendisine tanınan haklardan bir zerresini bile feda etmek istememektedir. Hatta, İtalya’nın haksız olduğunu, “*Yarın Almanya da kalkar, Versay’dan dolayı kaybettiğimiz hakları istiyoruz*” dediğinde Almanya’ya da mı hak vereceksiniz demek, eğer antlaşmaların düzeltilmesi için bir kapı açılırsa bunun sonunun gelmeyeceğini ifade etmektedir.³⁶⁸

1920-1930 dönemi Avrupa’sına baktığımızda genelde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarıyla kurulan düzenin sürdürülmeye çalışıldığı gözlenmekte ve. İmzalanan çeşitli saldırmazlık paktlarıyla da silahsızlanmaya teşvik edilerek barış ortamı kurulmaya çalışılmaktadır. Dünya’daki ekonomik sıkıntılar bütün devletleri etkilemeye başlayınca, devletlerin de yavaş yavaş imzalanan antlaşmaları hiçe sayarak sömürgecilik anlayışlarını ortaya koymaya başladıklarını söyleyebiliriz.

D. İTALYA’NIN KUZEY AFRİKA POLİTİKASI

Mussolini, *Akşam* muhabiriyle yapılan bir röportajında “*İtalyan nüfusu meselesindeki programınız nedir?*” sorusuna verdiği cevapta en önemli noktalardan biri Afrika’daki sömürge topraklarından yararlanma diye söylemiş, ayrıca yeni yerler

³⁶⁶ Yunus Nadi, “Kısa Yol”, *Cumhuriyet*, 15 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

³⁶⁷ Ahmet Ağaoğlu, “Briand’ın Beyanati”, *Milliyet*, 29 Mart 1927, s. 1-2.

³⁶⁸ Siirt Mebusu Mahmut, “Yine Roma ile Paris”, *Milliyet*, 4 Şubat 1928, s. 1.

elde etmeli ve nüfusumuzu yerleştirmeliyiz cevabını vermiştir.³⁶⁹ Mussolini'nin Kuzey Afrika politikası, İtalya'nın sömüre imparatorluğu olma yolundaki en önemli adımlarındandır. Kuzey Afrika'nın en önemli toprak parçalarından biri olan Trablusgarp'a seyahati ise güttüğü amacın kanıtı olmuştur.

1. Mussolini'nin Trablusgarp Seyahati

Başbakan Mussolini'nin Trablusgarp seyahatine büyük önem verilmekte ve bunun İtalyan sömürge siyasetine bir başlangıç olacağı bildirilmektedir. İtalyan Başbakanı Mussolini'nin İtalya'nın en büyük savaş gemilerine binerek Roma İmparatorlarına mahsus görkemle Trablusgarp'a gideceği ve Türk basınının İtalyan gazetelerinden verdiği bilgiye göre orada önemli bir konuşma yapacağı söylenmektedir. Mussolini'ye, bindiği gemiden hariç on beş savaş gemisi daha eşlik edecektir. İtalyan Başbakanın beş gün sürecek olan bu seyahati gayet önemlidir. Seyahat, birkaç hafta önce Faşist Fırkanın büyük toplantısında kararlaştırılmıştır. Mussolini ile birçok bakan, mebus, gazeteci ve yabancı muhabir de gidecektir.³⁷⁰

Cumhuriyet'e göre, Mussolini'nin Trablusgarp seyahatini bahane ederek büyük bir ihtişam göstermesi aslında bütün dünyaya İtalya'nın *"bu paylaşımda bende varım"* dediğini ispat etmesidir. Özellikle Afrika'nın seçilmesi ise Akdeniz'deki isteklerinin ortaya koyulmasıdır.³⁷¹ Milliyet'in verdiği bilgiye göre, *"Nevere"* adlı İtalyan gazetesi *"İtalyan Müstemleke Tarihinin Başlangıcı"* başlıklı makalede şunları vurgulamıştır:³⁷² *"Mussolini, Afrika toprağına ayak basan ilk İtalyan başvekili olacaktır. Bu İtalya için müstemlekenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu seyahat yalnız İtalya ve Trablusgarp ahalisi için değil, Afrika ve şark meseleleriyle ilgili olan tüm Avrupa devletleri için önemli bir konudur."*

Türk basınına göre, Mussolini'nin Trablusgarp'a varış saati, güvenlik tedbirlerinden dolayı gizli tutulmuştur. Mussolini *"Kavur"* zırhlısına binerek hareket etmiş ve seyahatinin beş gün süreceği bildirilmiştir.³⁷³ İtalyan diktatörü Mussolini'nin bu seyahati Avrupa siyaset dünyasının en önemli olayı olmuştur.

³⁶⁹ "İtalyan Başvekilinin Yeni Beyanâtı", *Vakit*, 30 Haziran 1926, s. 5.

³⁷⁰ "İtalyan Başvekili Mussolini Bugün Trablusgarp'a Gidiyor", *Milliyet*, 8 Nisan 1926, s. 1.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1926, s. 1-2.

³⁷² "İtalyan Başvekili Mussolini Bugün Trablusgarp'a Gidiyor." *Milliyet*, 8 Nisan 1926, s. 1.

³⁷³ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1926, s. 1; *Milliyet*, 10 Nisan 1926, s. 1-2.

Başbakanın “*İtalyan sömürgelerini çoğaltacağız*” şeklinde açıktan açığa nezaketsizce beyanatta bulunması herkesin dikkatini çekmiştir. Trablusgarp’a ayak basar basmaz “*Mukavemetsiz mukadderatın İtalya’yı Afrika toprağına doğru göndermekte olduğunu*” söyleyen Mussolini acaba İtalyan sömürgelerini “*Nerede? Nasıl? Ve Kimin zararına?*” olacak şekilde genişletecektir. İtalya, Afrika’yı kastederek ilerlemekteyse, buralarda sömürgeleri olan İngiltere, Fransa ve Almanya sömürge topraklarını ele geçirmiş olan Belçika’yı önemli bir sıkıntı beklemektedir.³⁷⁴

Başbakan Mussolini Trablusgarp’a gelmiş ve askeri bir tören yaptırmıştır. Yerli halka bir konuşma yapmış ve konsoloslarla gazetecileri kabul etmiştir.³⁷⁵

Türk Basınından alınan bilgiye göre, Mussolini’den sonra İtalyan Dışişleri Bakanı Mösyö Disekalea ise “*Popolo De Roma*” gazetesine verdiği röportajda “*Kızıldeniz’deki İngiliz imparatorluğu menfaatlerine izin veremeyiz*” şeklinde bir ifade kullanmıştır. “*Daily Express*” gazetesi ise Trablusgarp seyahatinin, İtalyan milletin hayallerini alevlendirdiğini ve önemli bir ilgi uyandırdığından bahsetmiş ve “*Mussolini’nin ve İtalyan donanmasının Trablusgarp’a seyahati ile İtalya’nın her tarafını şovenizm ve emperyalizm dalgasının istila etmesi çaresizdir. Buna mâni olacak bir şey yoktur*” şeklinde yorumlamıştır.³⁷⁶ “*Chicago Tribune*” gazetesi bu seyahati değerlendirirken, “*asırlardan beri ilk defa Mussolini bir İtalyan hükümet adamı sıfatıyla Afrika toprağına ayak basıyor*” ifadesini kullanmıştır. Bu seyahatin, İtalya kıtasının alamayacağı kadar fazla olan İtalyan nüfusuna yeni yer bulmak için gürültü çıkaran ve yeni bir dirilişe hazırlanan İtalya’nın yaşayacağı yeni dramın ilk bölümü olacağını ortaya koyduğunu; yani Afrika’da İtalyan sömürge imparatorluğunun kurulacağını iddia etmektedir. Ayrıca gazete şu ayrıntıyı da eklemiştir: “*Genişlemiş İtalyan milletin lideri olan Mösyö Mussolini Trablus halkı tarafından yapılan ve halis Trablus altınından olan kılıcı kuşanacaktır.*”³⁷⁷ Yunus Nadi’ye göre, Mussolini’nin bu seyahatine Trablusgarp seyahati demek doğru değildi; seyahatin adı Kuzey Afrika Seyahati olmalıydı, çünkü Mussolini eski Roma

³⁷⁴ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1926, s. 1-2.

³⁷⁵ *Milliyet*, 13 Nisan 1926, s. 1-2.

³⁷⁶ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1926, s. 1-2.

³⁷⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1926, s. 1; *Milliyet*, 14 Nisan 1926, s. 2; *Akşam*, 14 Nisan 1926, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1926, s. 1-2.

imparatorluğunu tekrar diriltmek için ilk olarak Kuzey Afrika topraklarından başlamıştır.³⁷⁸

Mösyö Mussolini'nin o kadar tartışma yapılmış seyahati artık sona ermiştir. Basından verilen bilgiye göre Mussolini bugün Napoli'ye gelerek oradan da Roma'ya geçecektir. Mussolini'nin Trablusgarp'taki son beyanatında, bu bölgenin gelişmesi ve imarına teşvik amacıyla orada oldukları ifadesi yer almaktadır. Yunus Nadi'ye göre alaycı bir dille “*tabii ki sulh ve sükûn içinde çalışmak isteyen bir İtalya için Kuzey Afrika'da hayli geniş bir çalışma sahası vardır.*” yorumu yapılmıştır.³⁷⁹ Yani, hiç kimse Mussolini'nin Kuzey Afrika'ya barış amaçlı gittiğine inanmamaktadır. Trablusgarp seyahati, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bazı sorulara sebep olmuştur. İtalya tarafından direk Türkiye'ye söylenmiş herhangi bir söz yoktur. Yunus Nadi'ye göre zaten böyle bir söylem de olmamalıdır: “*Tarihe dün doğmamış olan Türkiye, mevcudiyet ve istikbalini en çetin bir savaş ile temin etmiş ve medeni dünyanın içerisinde yer almıştır. Sebepsiz olarak nasıl Türkiye İtalya'ya karşı bir taarruz fikri beslemiyorsa; İtalya da Türkiye'ye karşı böyle bir fikir besleyemez. Bütün dünyanın benimsemediği bir fikre karşı Türkiye'de her Türk elbette yerden göğe kadar haklı olarak bir değil bin Mussolini gibi kükreyecek ve haykıracaktır.*”³⁸⁰ Cumhuriyet gazetesinin bir yorumunda Mussolini'nin Trablusgarp seyahatinin kime karşı yapıldığının bilinmediğini; fakat Duçe'nin kayıtsızca imalarla kastettiği devletlerin, dünyayı tehdit eden bu gelişmelere karşı tedbirlerini aldıkları yazılmıştır. Mussolini'nin bu seyahati de İtalya'nın emperyalist politikasının bir parçası olduğu ifade edilmiş ve Başbakan Mussolini'nin bir karikatürü resmedilmiştir. Kendisi yeni bir “*Bonapart*” olarak gösterilirken “*Şüphe yok, bu çizmeler bana dar gelmeye başladı*” sözü kullanılmıştır.³⁸¹

Mussolini büyük bir gösterişle gittiği seyahatten döneli dokuz gün olmuştur. Bu seyahat bütün dünya basınında büyük bir dikkatle takip edilmiştir. Bu seyahatle Türk Basını 'da ilgilenmiş ve çeşitli haberlere yer verilmiştir. Yunus Nadi, Trablusgarp seyahati sona erdikten sonra bu seyahatin dünyaya bıraktığı izlerle ilgili

³⁷⁸ Yunus Nadi, “Mussolini'nin Seyahati”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1926, s.1.

³⁷⁹ Yunus Nadi, “Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1926, s. 1.

³⁸⁰ Nadi, “Vaziyet”, s. 1.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1926, s.1.

son yorumlarını yapmıştır. Bu seyahatin bir anlamda dünyaya meydan okumak gibi gösterildiğini, fakat İtalyanların bu konuya tepki göstererek “-Kime ne dedik ki, bize karşı dikkat ve asabiyet gösteriliyor?” şeklinde bir serzenişle karşılaşıldığından bahsetmiştir. İtalya o kadar önemli sözler söylemiştir ki; “*Vaktiyle bir Roma denizi olan Akdeniz yine Roma denizi olmalıdır ve olacaktır*” gibi, “*fena ve haksız bölünmüş dünyada İtalya da hakkını almalıdır*” gibi “*İtalya’nın istikbali su üzerindedir*” gibi sözlerden sadece Avrupa’daki milletler değil, Amerika’daki insanlar bile kuşkulunmuştur. Yazar, “*o halde İtalya’nın boş boşuna tepki göstermesi haksız yeredir, dünya kuşkulunmakta haklıdır*”, yorumunda bulunmuştur.³⁸² *Akşam*’ın bildirdiğine göre, Mussolini’nin bu son seyahati ile dünyaya vermek istediği mesajı vermiş ve “*ne kadar İtalya inkâr etse de*” yerine ulaştırmıştır. *Daily Express*’de, Mussolini’nin Jul Sezar rolünü oynamak istediği ile ilgili bir resmini basarak “*uluslararası ufuk siyasî bulutlarla kararıyor*”³⁸³ yorumunda bulunmuştur.

V. TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ

Millî Mücadele döneminde diğer işgalci devletlere kıyasla daha iyimser devam eden Türkiye-İtalya ilişkileri, Mussolini’nin iktidara gelmesi ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla birlikte, yerini tedirginliğe bırakmaya başlamıştır; çünkü, Mussolini’nin Başbakanlığıyla birlikte İtalya tekrar sömürgecilik faaliyetlerine başlamıştır. Mussolini’nin “*Büyük İtalya*”, “*Bizim Deniz*”, “*Akdeniz*” gibi konularda açıklamalar yapması, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kaygıyla karşılanmıştır.³⁸⁴ Millî Mücadele döneminden sonra İtalya’nın Türkiye politikası şu şekilde izah edilmiştir:³⁸⁵ “*O andan itibaren İtalya artık, fiilen savaş ganimetinin bir bölümünü hazinesine katmaya çalışan galip bir güç değil, uluslararası platformda nazik bir tartışmaya başrol oynamadan katılarak çıkarlarını korumaya çalışan herhangi bir güçtür.*”

İtalya, Balkan topraklarında ve Akdeniz’de, Türkiye’nin iki savaş arasındaki dönemde en tedbirli yaklaştığı ülke olmuştur. Millî Mücadele döneminde TBMM

³⁸² Yunus Nadi, “İtalyan siyaseti”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1926, s. 1.

³⁸³ *Akşam*, 25 Nisan 1926, s. 1.

³⁸⁴ Nuri Köstüklü, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013, s. 181.

³⁸⁵ Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, s. 178.

hükümetiyle iyi ilişkiler kuran İtalya, Anadolu'daki çıkarlarını özellikle barış ortamında elde edilecek ekonomik imtiyazlarda aramıştır.³⁸⁶ İtalya 1923 ile 1930 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik alanında ilişki kurduğu en fazla paya sahip ülke olmuştur.³⁸⁷ Başbakan Mussolini iktidara geldikten sonra, Meclis'teki ilk konuşmasını yaparken Türkiye'ye değinmiştir. Bu konuşmasında özellikle Lozan Antlaşmasının gerekliliğinden ve bu antlaşmayla birlikte Türklerin gerçekleştirmiş olduğu zaferi tanımanın bir görev olduğundan bahsetmiştir; fakat “*Türklerin aşırı isteklerinden de kaçınılması gerektiğini*” söylemekten de geri kalmamıştır.³⁸⁸

A. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE MUSSOLİNİ İTALYASI

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 20 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Toplantının davetçi isimleri İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya'dır. Katılımcı devletler ise Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dır. ABD ise gözlemci göndermiştir. Sovyetler Birliği, Boğazlarla ilgili konularda; Bulgaristan, Boğazlar ve Trakya ile ilgili konularda; Belçika ve Portekiz ise belirli bazı hususları görüşmek için katılmıştır. Lozan Barış Konferansına Türk delegasyonu başkanı olarak Dışişleri Bakanı İsmet Paşa gönderilmiştir. İtalya'yı temsilen ise yeni iktidara gelmiş olan Başbakan Benito Mussolini yer almıştır. İtalya delegasyonunda İstanbul sefiri Marki Garroni ve Atina sefiri Giulio Cesare Montagna da yerini almıştır.³⁸⁹

Mussolini iktidara geldikten sonra, Türkiye ile karşılıklı bir sessizlik hâkim olmuştur. İki devlet de birbirleri aleyhinde herhangi bir söylemde bulunmamışlardır. Lozan Barış Konferansı gündeme geldikten sonra ise İtalya'nın konferansta takınacağı tavır ortaya konulmaya başlamış ve böylece iki ülke arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Özellikle, “*Türkler 'in ılımlı olmaları gerektiği ve Türkiye payına düşeni almalı, daha fazla istememeli*” gibi söylemler, İtalya'nın da konferansa hangi niyetle katılacağını göstermek açısından önemli olmuştur.³⁹⁰

³⁸⁶ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 167-168.

³⁸⁷ İlhan Uzgel, “Batı Avrupa'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 151.

³⁸⁸ *Anadolu'da Yeni Gün*, 26 Teşrin-i evvel 1922, s. 2.

³⁸⁹ İsmail Sosyal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, (1920-1945)*, C: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 77.

³⁹⁰ Mussolini'nin Lozan Barış Konferansı öncesi Türkiye hakkındaki yorumları için bkz. Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, s. 189-203.

Mussolini yeni devraldığı iktidarın hırsı ile artık dış politikada gerçek düşüncelerini de ortaya koymaya başlamış ve bir an önce Lozan Konferansı'nın toplanmasını ve Türkiye'ye karşı ortak hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin iç politikasında birtakım sıkıntılar yaşandığı (ki saltanatın ve hilafetin durumu söz konusudur) ve bu sıkıntılardan yararlanarak Türklere isteklerin daha çabuk kabul ettirilebileceği üzerinde durmuştur. Mussolini, konferansın toplanması konusunda müttefik devletlerin kararlarına uyacağını söylemiş ve Türklerin aşırıya kaçmasına izin vermeden konunun çözülmesi gerektiği üzerinde durmuştur.³⁹¹ Lozan Konferansı öncesi dış politikada Mussolini, İngiltere ve Fransa yetkilileri ile görüşmeyi ihmal etmemiş ve "Şark Meselesi" konusunda birlikte kararlar alınacağını vurgulamıştır. Lozan'da Şark Meselesinin tamamen halledileceği konusu da o dönem Türk basınında ele alınmıştır. Ayrıca Mussolini, Türkiye'nin azınlıklar ve Avrupa'nın korunması için elinden geleni yapacağını, Boğazlardan serbest geçiş konusunda sıkıntı çıkartmayacağını ve Balkan toprakları konusunda da sadece alması gerektiği kadarını alacağını belirten söylemleri basında yerini almıştır.³⁹²

İtalya'nın Türkiye'ye karşı bütün söylemlerine rağmen Türkiye, İtalya'ya karşı olumsuz hiçbir fikir beyan etmemiştir. TBMM'de İtalya'daki hükümet değişimi değerlendirilmiş ve yeni iktidara gelen Mussolini hükümetinin Türkiye'ye bakış açısı ortaya konulmuştur. Genelde, İtalya'nın iyimser bir politika izleyeceği ve Türkiye'ye sıkıntı çıkartmayacağı üzerinde durulmuştur.³⁹³

İlerleyen günlerde Mussolini'nin Türkiye hakkındaki sert söylemleri, Türkiye kamuoyunda da değerlendirilmeye başlanmış ve İtalya'ya karşı olan iyimser hava birden dağılmıştır. Mussolini'nin Türkiye'nin bağımsızlığını gerçekten isteyip

³⁹¹ "İtalya Hükümeti'nin Fikri", *İkdam*, 10 Teşrin-i Sâni 1922, s. 3; "Mussolini'nin Türkiye Hakkındaki Beyânatı", *Akşam*, 10 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; "İtalya Başvekil Bizden Bahsediyor", *İleri*, 11 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; "Fransa ve İtalya Lozan Konferansı'nın Acilen İçtima'nı İstiyorlar", *Tevhid-i Efkâr*, 11 Kasım 1922, s. 1; "Yeni İtalyan Başvekilinin Beyanatı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 12 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2.

³⁹² "Şark meselesi ve İtalyan Efkârı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 16 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; "İtalya'nın Nokta-i Nazarı", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; "İngiliz ve İtalyan Fevkâlade Komiserleri", *Vakit*, 16 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; "Sinyor Mussolini'nin Mühim Beyânatı", *Tevhid-i Efkâr*, 18 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; "Mussolini Mebuslar Önünde Ne Diyor?", *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1-2; "Yeni İtalyan Başvekili Parlamentoda Mussolini ilk Nutkunu Bir Faşist Heyecanıyla İrad Etti", *Anadolu'da Yenigün*, 19 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2.

³⁹³ "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Siyaset-i Hariciye-Türkiye'nin Rusya, İtalya ve Balkanlarla Münasebetine Dair", *İkdam*, 16 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2.

istemediği tartışılır konuma gelmiştir; çünkü Başbakan Mussolini'nin Lozan ile ilgili istekleri ³⁹⁴, Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atmaktadır. Ayrıca, İtalya'yı ilgilendiren “*On iki Ada*” meselesinin diğer konulardan ayrı ele alınması gerektiği dile getirilmiş ve bu konuda İtalya'ya müttefik devletler tarafından da destek verilmiştir. ³⁹⁵ Başbakan Mussolini, konferansa katılmak üzere 17 Kasım'da Roma'dan hareket etmiştir. ³⁹⁶ Başbakan Mussolini'nin Lozan'a varışından bir gün sonra ise, Lozan'da bulunan Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa yaptığı mülâkatlarda İtalya ile ilgili iyimser mesajlar vermiştir. ³⁹⁷

Lozan Barış görüşmeleri sırasında orada bulunan *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) da Mussolini ile bir sohbet gerçekleştirmiştir. Sohbetten bahsederken, Mussolini ile yalnız İtalya Başbakanı sıfatıyla görüşmek istemediğini, “*İtalya'daki son ihtilâli yapan, meşrutiyeti deviren ve memleketin selâmeti namına bir faşist reisi sıfatıyla kendisiyle sohbet etmenin ayrı bir merakı vardı*” diyerek ifade etmiştir. İtalyan diktatörünü görmenin çok kolay olmadığını, görüşmek için uygun bir zaman kolladığını ve otelde yemeğini yerken bulduğunu ve zamanın uygunsuzluğuna bakmayarak Mussolini'nin kendisiyle görüşmeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Mussolini'nin hiç korku verecek bir sima olmadığından, tersine karşısındakine çabuk ısınan biri olduğundan bahsetmiştir. Hüseyin Cahit Bey Mussolini ile sohbetinde İtalya'nın içişlerine hiç değinmediğini sadece Lozan'da yapılacak görüşmelerle ilgili sorular sorduğunu ifade etmiştir. Sohbetin çok samimi geçtiğini de eklemiştir.

Hüseyin Cahit Bey ile Mussolini arasında şu şekilde bir sohbet gerçekleşmiştir:

Hüseyin Cahit, “*Türkiye'nin hakkını vermeli diyorsunuz. Pekâlâ, bu hak nedir? Öyle elastiki bir tabir ki istenildiği gibi yorumlanabilir.*” Mussolini sözünü keserek “*Evet, evet öyledir. Adalet, insaniyet vb. bunlar aynı cinsten tabirlerdir.*” Hüseyin Cahit'in, “*O halde Türkiye'nin üç çeşit menfaati olduğunu görüyorum: Manevi*

³⁹⁴ “Mussolini'nin Şartları Hakkında Bir İhtimal”; *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1.

³⁹⁵ “İtalya ve On iki Ada”, *İkdam*, 24 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; İtalyan Metâlibi”, *İleri*, 25 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; “İtalyan Metâlibi”, *Tevhid-i efkâr*, 26 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; “İtalya Oniki Adayı İsteyecekmış”, *Tanin*, 26 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1

³⁹⁶ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 392; “Mussolini'nin Lozan'a Hareketi”, *Tevhid-i Efkâr*, 21 Teşrin-i Sâni 1922, s. 3.

³⁹⁷ “İsmet Paşa'nın İtalyan Gazetecilere Beyânâtı”, *Tanin*, 24 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1; “İsmet Paşa İtalyan Gazetecilere Vuku Bulan Beyânât”, *Vakit*, 24 Teşrin-i Sâni 1922, s. 2; “İtalya Hakkında İsmet Paşa Hazretlerinin Beyânâtı”, *Açık Söz*, 26 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1.

menfaat, arazi menfaati, siyasi menfaat” demesiyle Mussolini, “*manevi menfaate, gelecek tabirini kastettiğini söylüyor ve bir devletin istiklâli ya vardır ya yoktur diyor. Onun için, Avrupa Türkiye’nin bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmelidir. Siyasi menfaatlerin ise dostlarımızı seçme hakkının olması diyerek açıklamıştır. Arazi menfaatleri ise, sınırların askerî açıdan güvenlik içinde bulunmasıdır,*” sözünü eklemiştir. Hüseyin Cahit, “*...fakat sizler çok iyi bilirsiniz ki eski diplomaside sağ el ile verilen bir şeyi ikinci derecede birtakım suçlamalarla sol elden geri almak özellikle şark için çok alışıldık bir usuldür,*” diye bir soru yöneltmiş ve Mussolini’nin el ve yüz hareketlerinden “*Artık siz gözünüzü açınız*” anlamını çıkarmıştır. Hüseyin Cahit’in, “*Pekâlâ, bizden ne isteyeceksiniz? Sevr Antlaşmasındaki nüfuz bölgeleri...*” sorusu tamamlanmadan Mussolini, “*O antlaşma, çoktan geçti gitti. Nüfuz bölgeleri tabiri artık kalmamıştır. Anlamsız bir şeydir; fakat bazı genel menfaatler söz konusu olabilir*” şeklinde cevabını vermiştir. “*Bazı İtalyan gazetelerinin yayınlarında, İtalya’nın Anadolu’yu bağımsız bir sömürge toprağı haline getirmek ve fazla nüfusunu da Anadolu’ya yerleştirmek istediğini anlıyorsunuz*” şeklinde Hüseyin Cahit’in sözü üzerine Mussolini, “*Tamamen yanlış. Celalettin Arif Bey’e de söylediğim gibi Anadolu’daki Yunanlıların yakıp yıktıkları yerleri, köprüleri inşa etmek zorundasınız. Yeterli derecede işçiniz yok. İtalyan ustaları Romalılar zamanından beri köprü yapmakta iyidirler. Bunlar sizin memleketinizde pekâlâ çalışabilirler. Anadolu’da sömürge yapmak değil, imar yapmak meselesi vardır. Örneğin İzmir şehrini yeniden inşa edeceksiniz, bunun bir mahallesini İtalyan ustalar yapabilir*” cevabını vermiştir. “*Fakat para nerede?*” sorusu üzerine ise, Mussolini, “*Hah, işte asıl mesele burada, para nerede. İtalya hükümeti Türkiye’ye bir avans verebilir*” demiştir. Son olarak Hüseyin Cahit, “*Lozan Konferansı sonuçsuz kalırsa bizimle harp edecek misiniz?*” sorusunu yöneltmiş, Mussolini ise biraz düşündükten sonra, “*Sus*” bir şey söyleyemem” demiştir.³⁹⁸

Bu sohbetten, Mussolini’nin Türkiye’ye karşı çok olumlu yaklaştığının ve Türkiye’nin bağımsızlığına saygılı olacağının işaretleri alınsa da geçen zaman Mussolini İtalya’sının Türkiye politikasını daha iyi gösterecektir.

³⁹⁸ Hüseyin Cahit, “İtalya Başvekili Mussolini ile Mülâkat”, *Tanin*, 29 Teşrin-i Sâni 1922, s. 1.

Başbakan Mussolini, Lozan Konferansı devam ederken parlamentoda yaptığı konuşmada, Lozan'da yapılan işlerden çok memnun olmadığını ve dış politikada maceracı bir siyaset takip etmediklerini dile getirmiş ve *“Mefkuremiz istilâ değil barış olmalıdır. Silaha sarılmayacağız”*³⁹⁹ ifadesiyle takip edecekleri siyaseti ortaya koymuştur. Lozan Konferansı devam ederken Boğazlar konusu üzerinde de fikrini ortaya koyan İtalya, boğazların ticaret gemilerinin serbest geçişine izin verilmesi şartıyla tamamıyla Türk hakimiyetine verilebileceği görüşünü de savunmuştur.⁴⁰⁰

İsmet Paşa iki defa Mussolini ile görüştüktan sonra İtalyan gazetecilerini kabul etmiş ve mülakatla ilgili bilgilendirmiş ve şunları söylemiştir: *“İtalya'ya karşı sevgi ve saygı hisleri içinde olduğunu, içinde bulunduğumuz büyük ve çetin mücadele günlerinde, İtalya'nın haklı ve adaletli davrandığını, Türk ve İtalyan menfaatlerinin aynı olduğu ve aynı tarafta olunduğunu ve gelecekte İtalya ile barış içinde bir ilişki kurulacağını”*. Ayrıca Mussolini ile ilgili şu sözleri de eklemiştir: *“Mussolini ile tanıştığım çok memnun oldum. Kendisiyle görüşürken cesur ve mert bir devlet adamı ile konuştuğumu hissettim. Öyle büyük bir insan ki memleketi için aşk ve şevki var. Diğer devlet adamlarından farklı olarak, Türk milletinin çektiği eziyetleri ve katlandığı fedakarlıkları anlıyor.”*⁴⁰¹

Vakit'te, *“Mussolini ve İtalya'nın Siyaset-i Hariciyesi”* adlı yazıda İsmet Paşa ile Mussolini mülakatı ve İtalya'nın konferansta Türkiye'ye karşı izlediği siyaset ele alınmıştır. Mussolini, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırlarının tespit edilmesi konusunda İtalya'nın takip ettiği niyet ve amacını Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa ile olan görüşmesinde ortaya koymuştur. İtalya Başvekili, İsmet Paşa'ya aynen şu sözleri söylemiştir: *“Kahraman ordumuzun istihsaline muvaffak olduğu, Avrupa'nın hayretle karşıladığı parlak zaferinizi suistimal etmeyiniz. Anadolu'nun ortasından İstanbul'a geldiniz ve Edirne'ye kadar gideceksiniz; fakat burada durmanız icap eder. Meriç Türkiye'nin Avrupa sınırı olmalıdır. Müttefik devletler son bir izin vererek Meriç'in diğer sahilinde bulunan Karaağaç tren istasyonuna ve Trakya'ya sahip olmanıza razı oldular. Bu sınırın ilerisine geçmeye teşebbüs edecek olursanız*

³⁹⁹ “Mussolini Lozan Konferansı'ndan Memnun Değil”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Teşrîn-i Sâni 1922, s. 2.

⁴⁰⁰ “İtalya, Boğazlar Meselesinde Ansızın Nokta-i Nazarını Değiştirdi”, *Tevhid-i Efkâr*, 7 Kânun-u Evvel 1922, s. 1.

⁴⁰¹ “Türkiye-İtalya Münasebatı, İsmet Paşa”, *İkdam*, 29 Teşrîn-i Sâni 1922, s. 1; “Lozan'da Mülakatlar”, *Akşam*, 1 Kânun-u Evvel 1922, s. 1.

karşınızda değil yalnız bir Balkan birliği ve belki de bir müttefik devletler birliği bulacaksınız.” Başbakan Mussolini’nin bu sözleri gösteriyor ki, Türkiye Avrupa’da Lozan Konferansı tarafından tayin ve tespit edilen sınırlara saldırdığı takdirde İtalya, Müttefiklerce verilen karara katılmakta tereddüt etmeyecektir. Bununla beraber İtalya Hükümeti Türklerin ılımlı ve gerçekçi olacaklarından ve ileri gitmeyeceklerinden ümitli olduğunu da dolaylı olarak anlatmaktadır.⁴⁰²

Türk Basınının aktardığı kadarıyla, Lozan Konferansı sürecinde İtalya ile Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler İtalya kamuoyu tarafından da yakından takip edilmiştir. “*Il Mondo*” gazetesinde İtalya’nın Doğu siyaseti ile ilgili çıkan bir yazıda şu şekilde bir yorum yapılmıştır: “*Türkiye’ye karşı ortak bir cephe oluşturmaları, İtilâf Devletleri’nin hukuk ve kazanılmış haklarının korunması amacını güder. Ancak, Türkiye bu fikri kabul edip ve gerekli teminatı verdikten sonra İtalya ticaret antlaşmalarının ve barışçıl hukukun kabulü karşılığında hukuk meselesinin düzeltilmesi teşebbüsünde bulunacaktır.*”⁴⁰³

Mussolini Lozan Konferansı devam ederken yaptığı bir yorumda, Türkiye’nin Millî amaçlarının tahmin edilemediğini ve yeterince hak elde etmesine rağmen durumdan hoşnut olmadığından bahsetmiştir. Konferans sürecinde, İtalya’nın çok iyi bir arabuluculuk yaptığını, çözümler ortaya koyduklarını; fakat Türkiye’nin uzlaşmaz bir şekilde davranmasını anlayamadıklarını söylemiştir.⁴⁰⁴

Konferanstaki görüşmelerde temel konularda anlaşılabilmesi üzerine, Şubat başlarında konferans kesintiye uğramıştır; fakat İtalya konferansın tekrar toplanacağından ümitli olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’nın ağırlıklarını koyarak, kesintiye uğrayan görüşmelerin devam edebilmesi için ellerinden geleni yapacaklarına inandıklarından bahsetmiştir.⁴⁰⁵ Mussolini, Türkiye’nin Müttefikler tarafından ileri sürülen şartları kabul etmesi gerektiğini dile getirmiş ve ayrıca Türkiye’nin isteklerinin de sınırlı ve açık bir dille sunulduğunda

⁴⁰² “Mussolini ve İtalya’nın Siyaset-i Hariciyesi”, *Vakit*, 13 Kânun-u Evvel 1922, s. 3.

⁴⁰³ “İtalya’nın Şark siyaseti”, *Tanin*, 3 Kanun-ı Evvel 1922, s. 2; “İtalya’nın Şark Siyaseti Ne İmiş?”, *Tevhid-i Efkâr*, 3 Kanun-u Evvel, 1922, s. 1.

⁴⁰⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 11 Şubat 1923, s. 1.

⁴⁰⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 12 Şubat 1923, s. 1; *Anadolu’da Yeni Gün*, 12 Şubat 1923, s.1.

incelenebileceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁶ İngiltere tarafından ileri sürülen Türk-Yunan savaş tazminatı, yabancılar için adli güvenceler ve ekonomik şartların değişmez olduğunu söyleyen Mussolini, görüşmelerin İstanbul'da yapılmasını tehlikeli gördüğü için tekrar Lozan'da devam edilmesini uygun bulduğunu ifade etmiştir..⁴⁰⁷ Türkiye'nin bu şartları kabul etmesi için de Müttefik Devletler tarafından baskı yapılması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁰⁸

Türk Basınına göre, İtalyan basınından *Corriere Della Sera*, konferansın kesintiye uğramasından sonra, Müttefik Devletler tarafından Türkiye'ye yapılacak antlaşma teklifleri hakkında yorumlarda bulunmuş ve Türk teklifine karşı ortak hareket edecek Müttefik Devletlerin yapacağı toplantıya gitmeyi İtalyan delegelerinin kabul ettiğini yazmıştır.⁴⁰⁹ *Corriere Della Sera*, başka bir nüshasında ise İtalya'nın taviz vermeyen tavrından bahsetmiş ve “*Türkiye'nin ne Millî ne de uluslararası hukuka hiçbir şekilde uymayan taleplerinde ısrarcı olmayacağını düşünüyoruz. Aslında İtalya, bayrağını hiç indirmek niyetinde değildir. İtalya bayrağının dalgalandığı adalarla ilgili görüşme yapılmasını kesinlikle kabul etmez*”.⁴¹⁰

Türkiye ile Avrupa devletleri arasındaki görüşmeler kesildikten sonra Lozan'da tekrar 23 Nisan 1923'te görüşmeler başlamıştır. Montagna'nın başında bulunduğu heyet İtalya'yı temsil edecektir. Montagna'nın basınla yaptığı bir konuşmada, TBMM hükümetinin birinci barış görüşmelerinde ılımlı davrandığını, ikinci görüşmelerde de aynı şekilde davranacağından şüphe duymadığını söylemiştir.⁴¹¹ Mussolini ise gazetecilere Lozan Barış görüşmelerinden kesin sonuç alınabileceğinden şüphe duyduğunu ifade etmiş ve Avrupa devletlerinin kendi isteklerini Türkiye'ye zorla kabul ettirmek acizliğinde bulunduklarını ve İtalya'nın Türkiye ile doğrudan bir görüşme yapmasının daha doğru olduğunu tavsiye ettiğini bildirmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Mart 1923, s. 1.

⁴⁰⁷ *Tanin*, 7 Mart 1923, s. 1.

⁴⁰⁸ *İkdam*, 7 Mart 1923, s. 1.

⁴⁰⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1923, s. 1.

⁴¹⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Mart 1923, s. 1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 22 Mart 1923, s. 1.

⁴¹¹ *İkdam*, 16 Nisan 1923, s. 1.

⁴¹² *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Nisan 1923, s. 1.

TBMM Hükümeti, 4 Ekim 1922 tarihinde Lozan Konferansı'nda görüşülecek konuları gösteren bir program ilan etmiştir. 14 maddelik bu programın 10. maddesi, "Anadolu sahillerine yakın olan adalar" la ilgilidir. Rodos, On iki Ada ve Meis bu adalar içerisinde yer alır. İsmet Paşa ise 25 Kasım'da arazi meselelerinin incelendiği komisyonda Anadolu sahillerine çok yakın olan adacıklarla İmroz, Bozcaada ve Semadirek'in Türkiye'ye verilmesini, diğer adaların ise askerden arındırılarak özerklik verilmesi gerektiğini iletmıştır.⁴¹³ Barış konferansının ikinci aşamasında, İsmet Paşa adalar konusu ve özellikle Meis adası üzerinde durmuştur. Başbakan Mussolini de Meis adasının Türkiye'ye verilmesinin imkânsız olduğunu dile getirmiştir.⁴¹⁴ Ahmet Emin'in yorumuna göre; *"kıyımıza yakın ancak çok da kıymetli olmayan bir adanın bize verilmemesi Türk-İtalyan ilişkilerinde pürüzlü bir nokta olacaktır."*⁴¹⁵ Konferansın ilerleyen günlerinde İtalya'nın adalar konusunda taviz vermemesi, İngiltere ve Fransa'nın da bu konuda İtalya'yı desteklemesi Türk hükümetini bu konuda daha ılımlı davranmaya zorlamıştır. 2 Haziran'da İsmet Paşa ile İtalyan heyeti başkanı Montagna arasında adalar ile ilgili bir görüşme yapılmış ve Meis adasının silahsızlandırılması ve İtalya'ya bırakılması konularında önemli kararlar alınmıştır.⁴¹⁶ İsmet Paşa ile Montagna arasında yapılan son görüşmede Meis adasının İtalya'ya bırakılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Meis adasının İtalyanlar tarafından her türlü askeri tahkimattan arındırılması ve deniz üssü olarak kullanılmaması şartıyla İtalya'ya terk edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁷

Akşam yazarı Ali Naci'ye göre; İtalya ile Türkiye adalar konusundaki bu uzlaşma ile aralarında barışa engel olacak hiçbir sıkıntı bırakmamışlardır. Böylece İtalyan dostluğu da kazanılmıştır. İsmet Paşa'nın bu girişimlerle büyük bir siyasi zafer kazandığı ve dünya barışına da önemli bir katkıda bulunduğu yorumu yapılmıştır.

⁴¹³ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 407.

⁴¹⁴ *İkdam*, 10 Nisan 1923, s. 1.

⁴¹⁵ Ahmet Emin, "Lozan'da Vaziyet" *Vatan*, 29 Nisan 1923, s. 2.

⁴¹⁶ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 412.

⁴¹⁷ Ali Naci, "Lozan Mektupları", *Akşam*, 2 Haziran 1923, s. 1; *Tevhid-i Efkâr*, 6 Haziran 1923, s. 1; *Vakit*, 2 Haziran 1923, s. 1.

Montagna, “bir taş parçası” olarak görülen Meis adasının İtalya için sadece bir şeref meselesi olduğunu, başka hiçbir amaçlarının olmadığını dile getirmiştir.⁴¹⁸ Başbakan Mussolini de Meis Adasının İtalyan egemenliğinde kalmasını “memnuniyet verici”⁴¹⁹ olarak değerlendirmiştir. İsmet Paşa, Montagna ile 20 Temmuz’da yaptığı baş başa görüşmede, konferans süresince İtalya’nın gösterdiği dostluktan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.

Lozan Barış Antlaşması’nın 24 Temmuz 1923’te imzalanmasından sonra da İtalyan devlet adamı Garroni, Mussolini’ye el yazısıyla gönderdiği mektupta; “Antlaşmanın kendilerini Doğu’da Müttefik devletlerden daha avantajlı hale getirdiğini” yazmıştır.⁴²⁰ Garroni, İtalya adına barış antlaşmasını imzalamak için Lozan’da bulunmuştur ve “Türkiye’nin eski bir dost olduğunu ve bugünleri gördüğü için çok mutlu olduğunu” gazetecilere ifade etmiştir.⁴²¹

Hakimiyet-i Milliye’den aktarıldığına göre, İtalyan basınından *Corriere Della Sera* Barış Antlaşması hakkında şu yorumda bulunmuştur: “Türkiye asıl amacı olan hakimiyet hakkını elde etmiştir. Ankara’nın Millî gururu tatmin edilmiştir. Bundan sonra Türkiye ve Avrupa’nın ilişkilerinin nasıl gelişeceğini zaman gösterecektir. Bunun dışında barış antlaşması bütün mali ve iktisâdi sorunları çözümlememiştir. Bu meselelerden bazıları özel ve ikili yapılacak görüşmeler ile çözülecektir. Lozan Antlaşması her ne kadar tam anlamıyla sonuçlandırılmadıysa da Avrupa’nın gelişimi için bir adım oluşturmuş. Şark Meselesi böylece yeni bir aşamaya girmiştir.”⁴²²

Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanma aşamasına gelindiğinde TBMM’de birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle adaların İtalya’ya verilmesi milletvekilleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Milletvekillerinden Şükrü Kaya, On iki Ada ve Meis adasının İtalya’ya bırakılmasını şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve bu şartlarda Lozan Antlaşması’nın sonuca ulaşmadığını ve pek çok sıkıntılı durum oluşturduğunu

⁴¹⁸ Ali Naci, “Lozan Mektupları”, *Akşam*, 2 Haziran 1923, s. 1.

⁴¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1923, s. 4.

⁴²⁰ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 415.

⁴²¹ “Marki Garroni İtalya Namına Sulhu İmzalamak Üzere Lozan’a Geldi”, *Vatan*, 24 Temmuz 1923, s. 1.

⁴²² *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1923, s. 2.

söyleyerek, eğer Anadolu'ya yakın bu adalar başkasının olursa kendilerinin sahillere inme şanslarının ellerinden alındığını dile getirmiştir.⁴²³

TBMM'de yapılan tüm tartışmalara ve eleştirilere rağmen Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos 1923'te onaylanmıştır.⁴²⁴ İtalya, büyük bir gururla istediğini almış ve bu istek karşısında Ankara Hükümeti taviz vermiştir. İtalya ise antlaşmanın imzasından hemen sonra adalarda hükmünü sürmeye başlamış ve bazı sıkıntılı kararlar almıştır. Örneğin Rodos adasından İzmir'e bildirildiğine göre adayı işgallerinden itibaren bir müddet iyi idare etmiş gibi görünen İtalyanlar daha sonra Müslümanları göçe zorlamışlardır. Müslümanlara ait olan emlaklara el koymuşlar, zorla ele geçirilen Müslüman mezarlığına bir İtalyan okulu inşa ettirmişlerdir.⁴²⁵ Adalarda İtalya'nın bu şeklide davranması ise Türkiye'yi adalardan gelebilecek bir tehlike için hep endişe içerisinde bırakmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Suat (Davaz) Bey Türkiye'nin Roma elçiliğine atanmıştır. Suat Bey Roma'ya vardıktan sonra *Şark Telgraf Ajansının* müdürüne bir röportaj vermiştir. İtalya'nın Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu sevgisine karşı teşekkür ederek, iki ülke arasındaki güven ilişkisinin gelişmesi için elinden geleni yapacağını söylemiş ve şu şekilde devam etmiştir: *“Türk milletinin, milletinize ve özellikle bütün Türkiye’de takdirle söz edilen yeni İtalya’nın şerefli başkanı Mösyö Mussolini’ye karşı beslediği hissiyatı sağlamlaştırmak ve kuvvetlendirmek için geldim. Türk milleti Mussolini’ye kuvvetli, cesur ve memleketi kurtaran temiz bir vatanperverlikle duygular beslemektedir. Millî Hareket mücahitlerinin azim ve iradesiyle kurtulan Türk milleti de böyle bir zatı ancak takdir eder. Gelişmemiz için bu karşılıklı mücadelemizin benzerliği zaten hiçbir şeyin ayıramadığı iki memleket arasında başka bir vâsıtayı takviyedir. Tek arzum bu güzel hissiyatın iki memleket için faydalı ve devamlı bir görüşmeyi temin edecek tarzda gerçekleşmesidir. Türk ve İtalyan milletleri birbirlerini daha iyi anlamak mecburiyetindedir. Bunun için de basınımızın yardımına çok ihtiyacımız vardır. Ben*

⁴²³ TBMMZC, Devre: 2, C: III, İctima:7, Ankara, 1961, s. 233-238.

⁴²⁴ “TBMM Dün Lozan Muahedenamesini Tasdik Etti”, *Tanin*, 24 Ağustos 1923, s. 1.

⁴²⁵ “Rodos’ta İtalyanların İdaresi”, *Vatan*, 13 Ağustos 1923, s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ağustos 1923, s. 3.

milletinizin kalbindeki duyguyu daha iyi anlamak için mümkün olduğu kadar kendisine yaklaşılmaya çalışacağım.”⁴²⁶

Vatan’ın verdiği bilgiye göre, Suat Bey ile Mussolini arasında daha sonra da bir görüşme yapılmıştır; fakat bu görüşmede geçen konular gizli tutulmuştur. İyi malumat alan bazı çevrelere göre Lozan Antlaşması’nın onaylanması konusu da bu görüşmede ele alınmıştır.⁴²⁷ Türk basını ve yabancı basında son zamanda çıkan haberlerde özellikle Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanması konusu ele alınmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya Meclislerinde yakın zamanda onaylanma konusunun gerçekleşeceği söylenmektedir.⁴²⁸

25 Ocak 1924 tarihinde Montagna, İtalya tarafından Türkiye’ye elçi olarak atanmıştır.⁴²⁹ 26 Şubat tarihinde İstanbul’a gelerek görevine başlamış ve basına önemli bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanatta şu sözleri dile getirmiştir: *“Türkiye’ye en iyi hislerle dolu olarak geldim. Memleketinizi yakından da tanımayı çok arzu ederdim. Şimdi buna da kavuştum. Lozan’da Türkiye delegeleriyle temas ettim ve bilhassa İsmet Paşa ile tanıştım. Onlarla samimi bir şekilde çalıştım ve amaçlarına ulaşmaları için uğraştım. En samimi isteğim Türkiye ile İtalya arasındaki iyi ilişkilerin bir kat daha artmasıdır. Bu amaçla İstanbul’a geldim. İtalya, Türkiye’ye dosttur. Ben bu dostluğu fazlasıyla kuvvetlendireceğim. İtalya antlaşmayı yakında onaylayacaktır. Bu antlaşma bir an önce uygulanmalıdır.*”⁴³⁰

İtalya elçisi Montagna, Lozan Antlaşması’nın onaylandığını resmen duyurmuştur. Basından alınan bilgilere göre; İngiliz Lordlar Kamarası geçen günlerde antlaşmayı onaylamış Avam Kamarasının da onaylaması beklenmektedir. Japonya’da da onaylanma işi tamamlanmak üzeredir. Fransa galiba “en son” antlaşmayı onaylayacaktır. Böylece Lozan Antlaşması tüm büyük devletler

⁴²⁶ “Türkiye ve İtalya Münasebatı Hakkında Roma Mümessilinin Beyanâtı”, *Tanin*, 31 Ağustos 1923, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1923, s. 1.

⁴²⁷ “Türkiye-İtalya”, *Vatan*, 14 Kânun-u Sani 1924, s. 1.

⁴²⁸ “Muahedenin Tasdiki”, *Vatan*, 21 Kânun-u Sani 1924, s. 1; “İtalya ve Muahedemizin Tasdiki”, *Akşam*, Kânun-u Sani 1924, s. 1; “İngiltere ve İtalya’da Lozan Muahedesinin Tasdiki”, *Akşam*, 17 Kânun-u Sani 1924, s. 1.

⁴²⁹ Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 420.

⁴³⁰ “Yeni İtalya Sefirinin (Vakit)’e Beyanâtı”, *Vakit*, 27 Şubat 1924, s. 1, 2; *Tanin*, 27 Şubat 1924, s. 1; *Vatan*, 27 Şubat 1924, s. 1; *İkdam*, 27 Şubat 1924, s.1.

tarafından onaylanmış olacaktır.⁴³¹ İsmet Paşa, Lozan'daki devlet temsilcilerinden Meclis tatil edilmeden önce Antlaşma'nın bir an önce tasdik edilmesini istemiştir. Temsilciler ise onaylamak için sürenin kalmadığını ifade etmişlerdir. İtalya ise bir Kral emri ile antlaşmayı onaylattırmıştır. İtalya Lozan'da İsmet Paşa'ya vermiş olduğu sözü tutmuştur. Böylece İtalya Lozan Antlaşması'nı onaylayan ilk devlet olmuştur.⁴³²

Ahmet Emin (Yalman), “*İtalya ile Münasebetlerimiz*” adlı makalesinde, İtalya'nın Lozan Antlaşması'nı onaylayan ülkeler arasında birinci olmasını, barış kurmaya doğru atılan önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Dünya Savaşı'ndan sonra da İtalyanların bize karşı barış tavrı içerisinde bulunma konusunda da birinci olduğunu söylemiştir: “*İstiklal mücadelesinin içeriğini ilk anlayanlar, başarılarımızı en çok alkışlayanlar İtalyanlar olmuştur. Başka memleketlerde dostların sesi ile düşmanların da sesi işitilmiştir; fakat istiklal mücadelesinin zor günlerinde İtalyan kamuoyu adeta birlik halinde bizim yanımızda olmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında da üç devlet arasında İtalya'yı daima kendi fikrimize yakın gördük*” diyor Ahmet Emin (Yalman), Sinyor Garroni'nin çoğu zaman muhalif bir tavırla yaklaştığını; fakat bugün elçi sıfatıyla aramızda gördüğümüz Montagna'nın İtalyan temsilcileri arasında en uzlaşmacı ve iyi niyetli bir kişi olduğunu da dile getirmiştir: “*Türkler kara gün dostluğunu unutacak adamlar değildirler. İtalya ile tam anlamıyla dost geçinmeyi canı gönülden isterler, geçen günlerde Başbakan Mussolini Batı taraflarında İtalya'ya ekmek olmadığını, gözleri Doğu'ya dikmek gerektiğini açıktan açığa söylemiştir. Bu durum Türkiye'nin de elbette temkinli davranmasını gerektiriyor. İtalya'nın niyetleri hakkında biz de meydana gelen şüpheleri tatlı sözler yok edemez. Trablusgarp saldırısının öncesinde İtalya tarafından yapılan dostluk girişimleri ve söylenen tatlı sözler hiçbirimizin hatırından çıkmamıştır. O zamanlardan beri o kadar acı tecrübeler geçirdik ki artık hiçbir tatlı dilin bizi*

⁴³¹ “İtalya, Lozan Antlaşmasını Tasdik Etti”, *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1924, s. 1; “İtalya Hükümeti Lozan Antlaşmasını Tasdik Etti”, *Vatan*, 13 Mart 1924, s. 1.

⁴³² “Bir Emirname-i Kral ile Muahedeyi İtalyanlar Tasdik Ettiler”, *İkdam*, 13 Mart 1924, s. 1; “İtalya, Muahedemizi Tasdik Eden İlk Büyük Devlettir”, *Tevhid-i Efkâr*, 14 Mart 1924, s. 1.

*uyuşturmasına ihtimal kalmamıştır. Asıl olan en sıkı dostun ve müttefikin bile niyetlerinden şüphe etmek ve her ihtimale karşı hazır bulunmaktır”*⁴³³

*Tan’ın Roma muhabirinin bildirdiğine göre İsmet Paşa TBMM’de yaptığı bir konuşmada bazı Türkçe gazetelerin Türk-İtalyan ilişkilerinin gidişatı hakkında olumsuz yorumlarda bulunduğunu, bunun doğru olmadığını söylemiştir ve “İtalya’nın Türkiye’ye karşı olan tavır ve hareketlerinde şüphe duymaya çalışanlar, İtalya aleyhinde olanların manevralarından ibarettir”*⁴³⁴ demiştir.

İtalya ile ilgili olumlu haberler ve açıklamalar yapılsa da yine de zaman zaman İtalya’ya karşı tedirginlik de yer almış ve bu konu basında dile getirilmiştir. Türk basını, 5 Nisan tarihinde *Daily Express* gazetesinin bir haberine yer vermiş ve bu haberde askeri kuvvetlerini arttırmaya devam eden İtalya’nın özellikle hava kuvvetlerine yeni teçhizatlar ilave ettiğinden söz edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda 100 uçağa sahip olan İtalya’nın 1924 yılında sahip olmayı düşündüğü uçak sayısı 4500 adet olarak hedeflenmiştir. Bu başarı ise Mussolini’nin başarısı olarak gösterilmiştir. Mussolini hava kuvvetlerine çok önem vermekte ve özellikle hava kuvvetlerini kendisi idare etmektedir. İtalya’nın, dünyanın ikinci en büyük hava filosuna sahip olmayı hedeflediği de haberlerde özellikle belirtilmiştir.⁴³⁵ İtalya’nın Lozan Barış Konferansı’ndaki iyimser tavrının yanında adalardan taviz vermemesi ve gittikçe güçlenen askeri kuvveti, Türk basınında endişeyle takip edilmiştir.

B. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASI TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ

1. Siyasi İlişkiler

Millî Mücadele Dönemi’nde 1921 yılından itibaren gelişme gösteren Türk-İtalyan siyasi ilişkileri, Lozan Barış Konferansı görüşmeleri sırasında oluşturulan karşılıklı samimi ilişkilerin de etkisiyle olumlu seyir izlemiştir. Ancak bu dönemde İtalya’nın Doğu’ya karşı yaptığı bazı açıklamalar ve saldırgan dış politikası iki ülke arasında zaman zaman güvensiz bir ortam oluşmasına da sebep olmuştur. Özellikle

⁴³³ Ahmet Emin, “İtalya ile Münasebetlerimiz”, *Vatan*, 14 Mart 1924, s. 1.

⁴³⁴ “Türkiye-İtalya Münasebeti”, *Tevhid-i Efkar*, 1 Nisan 1924, s. 2; *İkdam*, 1 Nisan 1924, s. 1.

⁴³⁵ *İkdam*, 5 Nisan 1924, s. 2.

Mussolini'nin, Bakanlar Kurulunda yaptığı bir konuşmada “*İtalya'nın gözü Şark'a doğrudur*” sözü, Türkiye’de tepkiyle karşılanmıştır.⁴³⁶

Cumhuriyet’in Roma muhabirinin bir İtalyan yetkiliyle “*Sinyor Mussolini'nin Şark'a ve özellikle Türkiye'ye bakış açısı*” konusu görüşülmüş ve İtalya-Türkiye ilişkileri ele alınmıştır. Bu görüşmede İtalyan yetkiliye göre; “*İtalya'nın şu aşamada en önemli amacı yeni Türk Cumhuriyeti ile samimi ve dostane bir ilişki kurmaktır. İtalya ile Türkiye arasında sıkıntı olabilecek hiçbir konu yoktur. Lozan Antlaşması her şeyi halletmiştir. İtalya'nın bundan sonra Doğu'da takip edeceği siyaset, genç Türkiye ile dostluğunu mümkün olduğu kadar geliştirmektir. Yabancı gazetelerin Mussolini'yi emperyalist ve istilacı bir kişi olarak göstermeleri büyük sorun olmaktadır. İtalyan yetkiliye göre, Mussolini emperyalist fikirlerden uzaktır; ancak İtalya'nın haklarını ve menfaatlerini korumaya çalışmaktadır. Mussolini'nin takip ettiği siyaseti takdir ediliyor, Başbakan Mussolini'nin diğer liderlerden farklıdır ve eski İtalyan siyasetini takip etmediği için de tepki çekmektedir.*” Yani Mussolini'nin Şark ile ilgili yaptığı konuşmanın Türkiye ile ilgili olmadığını, sadece basının konuyu yanlış aksettirdiğini ifade etmektedir.⁴³⁷ *Vatan* gazetesinde “*İtalya'nın Şark Siyaseti Emperyalist Değilmiştir*” başlıklı makale de yine Mussolini'nin “*gözlerimiz Şark'a doğrudur*” sözü ele alınmış ve yetkili bir İtalyan siyasetçisiyle yapılan röportaja yer verilmiştir. Bu sözlerin yanlış anlaşıldığını söyleyen yetkili, “*karşılıklı olarak hukuka saygı göstermek ve ekonomik gelişmeleri sağlamak amacını güttüklerini ifade etmiş ve İtalya siyasetinin sadece İtalya'nın ekonomisini geliştirmek olduğunu eklemiştir. İtalya'nın bugün hem ziraat hem de sanayi memleketi olduğunu; topraklarının bütün nüfusu beslemeye yetmediğini, göç ve nüfus sıkıntılarından dolayı sanayi ürünlerini Doğu'ya ihraç edebileceklerinden bahsetmiştir.*” Yani Mussolini'nin Şark ile ilgili sözlerinin sadece İtalya'nın ekonomisini geliştirmek için sarfedilen sözler olduğunu vurgulamıştır. İtalyan yetkilinin sözlerinin gazete sütunlarına aynen geçtiği; fakat buna inanılmadığını ifade

⁴³⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1924, s. 1; *Vatan*, 13 Mart 1924, s. 1.

⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1924, s. 2.

eden gazete, Mussolini'nin bu sözlerinin basite alınamayacağını ve gerçek amaçlarının ise zamanla anlaşılacağı yorumunda bulunmuştur.⁴³⁸

Ahmet Emin, *Tevhid-i Efkâr*'da yazdığı makalede Mussolini ve Faşizmin Avrupa barışı için bir tehlike olduğuna dikkat çekmiştir. Mussolini'nin Napolyon Bonapart'ı taklit ettiğini ve onun gibi savaşçı olmak istediğini iddia edenler olduğunu; Mussolini'nin hal ve tavrının, fikir ve konuşmalarının geçmiş itibarıyla alelade bir insan olmadığı, olağanüstü işler gördüğü ve bunun için bütün heyecanıyla kararsız ve kabına sığmayan bir adam olduğunu söylemektedir. Mussolini'nin bu kısa tasvirinden sonra böyle ihtilalci bir adamın İtalya'yı ele geçirince "*Napolyon*" olmak, dünyaya hükmetmeye çalışmak istemesi pek de imkânsız değildir yorumunda bulunan yazar; Mussolini'nin artık "*Batı'da yapacak bir iş kalmadığı için İtalya'nın gözünün Doğu'da olduğunu*" açıkça söylemesinin endişe verici olduğunu da eklemektedir.⁴³⁹ *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, İtalya'dan korkulmadığını; ancak yaşanan olaylardan dolayı şüphe etmeye haklarının olduğu üzerinde durmuştur. Son zamanlarda peş peşe yaşanan bazı olaylar, Mussolini'nin Doğu'da ne yapmak istediğinin sorgulanması gerektiğini de ortaya koymuştur.⁴⁴⁰

İstanbul İtalyan Elçiliği Ataşe Kommersiyali Doktor Kornelyo Di Marziyo, Mussolini ile bir mülakat gerçekleştirmiş (bu kişi, Mussolini'nin Popolo d'Italya gazetesinde yazarlığı sırasında birlikte çalışmıştır. Mussolini, eski patronudur) ve bu mülâkatta Mussolini'nin ilk ifadeleri, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hakkındaki övgü dolu sözleri olmuştur. Mussolini, İstanbul'daki İtalyanların durumunu sorduğunda ise Marziyo, "*Siz hasta olduğunuz zaman üzgün, olmadığınız zaman mutludurlar*" diye karşılık vermiş; Mussolini ise "*O halde kendilerine eğlendiğimi hem de pek iyi olduğumu söyleyiniz*" demiştir. Mussolini, Türkçe gazeteleri ve İstanbul'da hangi dillerde, ne kadar gazete çıktığını da sormuş bunun üzerine Marziyo, çıkartılan gazeteler hakkında bilgi verdikten sonra, Türkçe gazetelerin kendisinden çok fazla bahsettiğini de söylemiştir. Birçok bakanlığı elinde bulunduran Mussolini'nin kuvvetli bir adam halinde omzunda top, koltuğunda zırhlı,

⁴³⁸ "İtalya'nın Şark siyaseti emperyalist değilmiş", *Vatan*, 11 Mart 1924, s. 1; "İtalya'nın Gözleri Şark'a Neden Muteveccihdir?", *Tevhid-i Efkâr*, 25 Mart 1924, s. 2.

⁴³⁹ Ahmet Emin, "Mussolini Tehlikesi", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mart 1924, s. 1, 2.

⁴⁴⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 29 Mayıs 1925, s. 1

başında uçak olan bir karikatürünü göstermiştir. Başbakan çok memnun olmuş, gazeteyi alıp saklamıştır. Ertesi gün ise aynı karikatür, Roma'daki Faşist gazetelerin birinde yayımlanmıştır.⁴⁴¹

Akşam muhabirlerinden Mösyö Primi Roma'da bulunduğu sırada Chigi sarayında İtalyan Başbakanı Mussolini tarafından kabul edilmiştir. Yapılan görüşmede Mussolini, İtalyan basını için “*son derece gerçekçi ve tedbirli hareket eder. Esasen ben de basına göz kulak oluyorum ve şiddetli bir dil kullanmaması için dikkatli davranıyorum*” sözlerini sarfetmiş ve Türk basını için ise bu konulara dikkat etmesi gerekir, şeklinde bir eleştiride bulunmuştur. Muhabir, “*Türkiye ile İtalya arasındaki siyasi ilişki nasıldır?*” şeklinde bir soru yöneltmiş, karşılığında ise “*mükemmel*” cevabını almıştır. Mussolini, Türkiye ile ittifak konusundaki soruya ise temkinli yaklaşmış ve bu konuda acele davranılmaması gerektiği üzerinde durduktan sonra, “*İttifak olmak için herhalde kabul edilebilir menfaatler olmalıdır, ittifak bir anlamda evliliklerdir. Aşk evlilikleri olduğu gibi mantık evlilikleri de vardır. Politikada ise ancak bu ikinci evlilikler makbuldür...*” ifadelerini kullanmış ve iki devlet arasında karşılıklı menfaatlerin yer aldığı bir siyasi ilişkiden bahsetmiştir.⁴⁴²

Basında, Türkiye-İtalya siyasi ilişkilerinde karşılıklı olumlu yorumlar yapılmasının yanı sıra yaşanan bazı olaylar iki ülke arasında sıkıntılı ve zor zamanların da geçirilmesine ve yorumlarında olumsuz olmasına sebep olmuştur.

a. Musul Meselesi

Türkiye ile İtalya arasında siyasi ilişkiler olumlu seyrederken, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul Meselesi, olumlu seyreden siyasi ilişkilerin bozulmaya başlamasına sebep olmuştur.

1925 yılında Musul meselesinden dolayı Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerin olumsuz sonuçlanması üzerine, Türkiye'nin Musul'u kuvvet kullanarak almak istemesi ihtimaline karşı İngiltere, İtalya'ya Güney Batı Anadolu'yu vaat ederek Musul konusunda yanında olmasını istemiştir. Türkiye ise

⁴⁴¹ “Sinyor Mussolini”; *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1925, s. 2.

⁴⁴² *Akşam*, 30 Haziran 1926, s. 1, 2; *Vakit*, 30 Haziran 1926, s. 5; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1926, s. 1, 2.

tehlikeyi fark etmiş ve İngiltere ile irtibata geçerek istediklerini vermeye hazır bulunduklarını bildirmiştir.⁴⁴³

Cumhuriyet'e göre, İngiliz ve İtalyan Dışişleri Bakanları yaptıkları bir görüşmede, Türkiye, Cemiyet-i Akvam'ın Musul konusundaki kararını kabul etmediği takdirde İtalya'nın da bir takım zorlayıcı tedbirlere başvurmasını kararlaştırmıştır Yunanistan da aynı şekilde hareket etmeye söz vermiştir. Devletlerden sözleri alan İngiltere ise Musul meselesinde Cemiyet-i Akvam'a kendi çıkarlarına uygun bir karar çıkartmıştır. İtalya Başbakanı Mussolini ile İngiltere Dışişleri Bakanı Chamberlain (Austen Chamberlain) arasında gerçekleştirilen görüşmede ise Türkiye'ye karşı bir saldırı iş birliği veya bir suikast hazırlığı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴ Yine *Cumhuriyet'ten* alınan bir bilgiye göre, 16 Şubat 1926 tarihli nüshasında da yine İngiltere ile İtalya arasında yapılan gizli antlaşmaya değinilmiş ve “Mussolini'nin Rapollo'ya yalnızca İngiliz Dışişleri Bakanını nezaketen ziyarete gitmiş olamayacağı, iki devlet yetkilisinin Musul veya Tunus ile ilgili önemli bir görüşme yapmış olabileceği” üzerinde durulmuştur.⁴⁴⁵

İtalya'nın Türkiye'ye karşı saldırgan tutumunun devam ettiği bu günlerde Türkiye ile sanayi, ticaret, sanat anlaşması yenileme talepleri olumlu karşılanmamış ve 23 Şubat 1926 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında bu talepleri reddedilmiştir.⁴⁴⁶ 1926'da Musul Meselesinin çözüme kavuşturulması üzerine, İtalya-Türkiye ilişkileri de normalleşme dönemine girmiştir. Akdeniz'de önemli yeri olan İtalya ile büyük sahili ve karadaki kuvvetli durumu ile var olan Türkiye arasında iyi ilişkilerin sonucu dünya siyaseti açısından herkesin lehine olmuştur.⁴⁴⁷

Hakimiyet-i Milliye başyazarı Siirt Mebusu Mahmut Bey, İtalya-Türkiye ilişkileri konusunda yorumlarda bulunmuş ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı iyi niyetler beslediğini yazmıştır. Ayrıca İtalya'nın Musul konusundaki şu sözlerini paylaşarak düşüncelerinin doğruluğunu dile getirmiştir: “Azizim siz şu Musul meselesini

⁴⁴³ *Ayın Tarihi*, No: 39, Ankara, Mart 1937, s. 97.

⁴⁴⁴ “İngiltere, İtalya, Yunanistan Bize Bir Suikast mi Hazırlıyorlar?”, *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sani 1926, s. 1

⁴⁴⁵ “Gizli İtilâfname”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, s. 2; “İngiltere-İtalya-Şark-ı Garip”, *İkdam*, 24 Kânun-u Sani 1926, s. 2.

⁴⁴⁶ *CCA*, t:23.01.1926, f: 30.18.1.0, y: 18.14.8.

⁴⁴⁷ “İtalya ile Dostuz, Musul Müzakeresi İnkişaf Etmektedir”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1926, s. 1.

halletmekle en iyi harekette bulunmuş oldunuz. İnanınız ki bu kararınızla İtalya'nın Türkiye'ye karşı beslediği özel amaçları, saldırı isteklerini kökünden yok ettiniz. Belki siz bunun farkında değilsiniz. Bu ruh halini, ancak burada içimizde hissetmek mümkündür. Bundan sonra İtalyan gazetelerinde Türk dostluğundan ve Türk taraftarlığından bahsedildiğini görürseniz şaşırmayınız!”⁴⁴⁸

1926 yılında Avrupa'daki diğer siyasi yakınlaşmalar da İtalya ve Türkiye'yi birbirlerine yaklaştıracak ve daha ılımlı bir dönem ortaya çıkacaktır.

b. Adalar Konusu

1922-1930 yılları arasında Türk-İtalyan ilişkilerine baktığımız zaman bir tedirginlik ve güvensizlik görülmektedir. Egemenliği altında bulunan Rodos ve On iki Ada sebebiyle Türkiye ile komşu olan İtalya, Türkiye'deki yeni yönetimin başarısız olmasını ümit etmiş ve böylece amaçlarına daha kolay ulaşmayı istemiştir.⁴⁴⁹

1920'li yıllardan itibaren İtalya, adalar üzerindeki egemenliğini güçlendirmeye başlamış bunun için de adalarda askeri yığınaklar yaparken aynı zamanda buraları İtalyanlaştırma politikaları da izlemiştir. İtalya'nın bu politikasının temelinde ise saldırgan ve yayılmacı hedefleri yatmaktadır. İtalya'nın yapmış olduğu bu hazırlıklar Türkiye'de dikkatlerin batıdaki güvenliğe çevrilmesine sebep olmuştur.⁴⁵⁰ İtalya'nın yaptığı her girişim Türkiye'de dikkatlice takip edilmekte ve tehlikeli her girişim endişeyle karşılanmaktadır. Türkiye'nin endişeli bekleyişinin ne kadar doğru olduğu İtalya'nın Sicilya Adası'na asker yığdığı haberinin gelmesiyle sonuç vermiştir.

b.1) İtalya'nın Sicilya Adası'na Asker Çıkarma Meselesi

İtalya'nın Sicilya'ya asker yığdığı ve bunu da Anadolu'ya karşı kullanacağına dair haberlerin Türk Basınında yoğun olarak yer almaya başladığı dönemde herkesin dikkati bu konuya yönelmiştir; fakat bu konuda kesin bir bilgi de bulunmamaktadır.

⁴⁴⁸ “İtalya'nın Bugünkü Vaziyet-i Umumiyesi”; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1926, s. 1, 3.

⁴⁴⁹ Hazal Papuçcular, *Türkiye ve On iki ada (1912-1947)*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2020, s. 28.

⁴⁵⁰ Hazal Papuçcular, “İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında On iki Ada, 1923-1939), *History Studies*, C. 9, S: 5 Aralık 2017, s. 145-146.

İkdam'da yayımlanan “İtalyanların Bahr-i Sefid Siyaseti” başlıklı makalede, On iki Ada konusunda İngiltere ile İtalya'nın anlaşamadığı; çünkü “İngiltere bu adaları Yunanistan'a vermek arzusundadır. İtalya ise hiçbir vakit bu adaları iade etmek fikrinde değildir”⁴⁵¹ yorumu yer almıştır. İtalyan elçisi Montagna, İtalya'nın Sicilya Adasına askeri yığınak yaptığına dair haberlerin doğru olmadığını söylemiş ve “bu haberlerin, iki hükümet arasındaki dostane ilişkileri ihlal etmekten geri kalmıyor. Asker toplama haberleri asılsızdır. Tekzip ederim” şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁴⁵²

Sicilya Adası'nda İtalya'nın askeri yığınak yapma ihtimaline dair basında verilen başlıklar şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Sicilya'da Tahşidat Yapılıyor mu?”⁴⁵³, “İtalyanlar Bir Tecavüze mi Hazırlanıyor?”⁴⁵⁴, “Sicilya Tahşidatı Kime Karşıdır?”⁴⁵⁵, “Hâlâ Harp Ortasında mıyız?”⁴⁵⁶, “İtalya Mümessili Montagna Sicilya Tahşidatının Doğru Olmadığını Söylüyor”⁴⁵⁷ Sicilya yığınağı konusu Türkiye'de büyük eleştirilere sebep olmuş ve basında bu yığınağın Anadolu'ya karşı olduğu yorumları ardı ardına yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Mussolini'nin Doğu politikası hakkındaki “gözlerimiz Şark'a doğrudur” sözleri hatırlatılmış ve büyük tepki çekmiştir. Gerek Mussolini gerekse İtalyan elçi Montagna sözlerin yanlış anlaşıldığını ve olayların asılsız olduğunu vurgulamıştır. Basından alınan bilgilere göre, İtalyan hükümeti durumun ciddi olduğunu anlamış ve birkaç gün sonra resmî bir açıklamayla Sicilya'da yapılan yığınağın, Trablusgarp'a gönderilecek bazı askeri birliklerin hareket hattından ibaret olduğunu ve asılsız haberlere itibar etmemek gerektiğini bildirmiştir.⁴⁵⁸

b.2) İtalya'nın Rodos'a Asker Çıkarma Meselesi

İtalya'nın Sicilya'ya asker çıkarma meselesi Türkiye'de tartışılırken bu sefer de Rodos'a askeri yığınak yapılması haberi ülke gündeminde yerini almıştır.

⁴⁵¹ “İtalyanların Bahr-i Sefid, Siyaseti”, *İkdam*, 18 Mayıs 1924, s.2.

⁴⁵² “Sicilya Adası'nda İtalya Tahşidat mı Yapıyor”, *İkdam*, 23 Mayıs 1924, s. 1.

⁴⁵³ *İkdam*, 25 Mayıs 1924, s. 1-2.

⁴⁵⁴ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1924, s. 1.

⁴⁵⁵ *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1924, s. 1.

⁴⁵⁶ *Akşam*, 25 Mayıs 1924, s. 1.

⁴⁵⁷ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1924, s. 1.

⁴⁵⁸ *İkdam*, 26 Mayıs 1924, s. 1; *Akşam*, 27 Mayıs 1924, s. 1.

1 Haziran 1924 tarihinde Türk basınında yer alan habere göre, İtalyanların bir haftadan beri Rodos’a asker çıkarttıkları ve Rodos’u şimdiye kadar 3-4 alaylı kuvvetle takviye ettiklerinden bahsedilmiştir. İtalya Kralı’nın yeğeni Prens Piedmont Rodos’a gelmiş ve buradaki orduyu kumanda etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca İtalya’nın elinde bulunan adalarda askeri yığınak yaptığına dair bilgi Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından elde edilmiştir.⁴⁵⁹ Bu tür haberler gazetelerde yer alırken, diğer taraftan da Türkiye’deki İtalyan yetkililer haberlerin asılsız olduğunu ne Sicilya’da ne de Rodos’ta herhangi bir askeri yığınak yapılmadığını, İtalya’nın Türkiye ile daima dost olmak istediğini, gemi ve motorların adalarda sadece ticaret yapmak için dolaştıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁶⁰ İtalyan yetkililerin açıklamalarından sonra İsmet Paşa ise şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*İtalyanların olayları önemsizmiş gibi göstermeye çalıştıkları anlaşılıyor. İtalya ile aramızda önemli bir sorun olmadığını söyleyebilirim; ama adaya asker çıkarıldığı da ortadadır. Yapılacak şey basittir, bir taraftan konuyla ilgili açıklama beklemek, diğer taraftan şahit olunanlara karşı yine maddi tedbirleri ihmâl etmemek!*”⁴⁶¹ Görüldüğü gibi Türk yetkililer bir taraftan açıklamaları beklerken bir taraftan da yine tedbiri elden bırakmamışlardır.

Necmettin Sadak, Rodos’a asker çıkartılması konusunda sert eleştirilerde bulunmuş, bu konunun İtalya’nın yeni sömürge toprakları arama anlayışından kaynaklandığını, Mussolini’nin “*Artık gözlerimiz Şarka müteveccihdir!*” sözlerinin tekrar hatırlatılması gerektiğini ve bu askeri hareketliliğin hedefinin de Türkiye olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶² Ahmet Emin ise Sicilya ve Rodos’a asker çıkarılması konusunun tam Musul Meselesinin gündemde olduğu zamanda ortaya çıktığını; fakat amacı ne olursa olsun bu gibi hareketlerin Türk azim ve iradesi karşısında hiçbir zaman tutunamayacağını belirtmiş ve “*başkası üzerinde meydana gelecek etkiyi hesap etmeden bir işe girişen adam kendi kendini aldatır*” değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁶³ *Tevhid-i Efkâr*, İtalya’nın önce Sicilya’da sonra Rodos’ta yaptığı askeri yığınak üzerine çıkan haberlere sert bir eleştiride bulunarak, şöyle bir yorum

⁴⁵⁹ CCA, t:7.6.1924, f: 30.10.00, y: 101.653.19; *İkdam*, 1 Haziran 1924, s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1924, s. 1; *Vatan*, 1 Haziran 1924, s. 1, 2.

⁴⁶⁰ “İtalyan Sefareti Tekzip Ediyormuş”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1924, s. 1; *İkdam*, 2 Haziran 1924, s. 2; *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1924, s. 1-2.

⁴⁶² Necmettin Sadak, “Tecavüz İhtimâli”, *Akşam*, 2 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁶³ Ahmet Emin, “İtalyanlar ve Biz”, *Vatan*, 2 Haziran 1924, s. 1-2.

getirmiştir: “Sinyor Mussolini, İtalya’nın Napolyon’u olmaya karar vermiş. Gerçi İtalya pek Napolyon yetiştirmekle meşhur değildir. Nitekim Dünya Savaşı esnasında Napolyon değil ya bir Napolyoncuk bile çıkmadı! Türk topraklarında çok can yakan, pek sivri, pek keskin dikenler vardır. Türk toprakları İtalyan diktatörü için bir gül bahçesi olmayacaktır. Biz sakın insanlarız, savaş istemeyiz; fakat hakkımıza, vatanımıza saldırdıkları zamanda dövüşmeyi, ölmeyi, öldürmeyi biliriz Sinyor Mussolini siyah gömlekli faşistlerine güveniyorsa biz de Arslan yürekli Mehmetçiklerimize güveniyoruz!”⁴⁶⁴

Rodos’a asker çıkartılması konusu İtalya tarafından sürekli reddedilmiş, adaya çıkarılan askerlerin her sene yapılan garnizon değişikliğinden başka bir şey olmadığı söylenmiştir. İngilizlere göre ise, Rodos yığınağı, İtalya’nın Anadolu hakkında beslediği sömürgecilik hedeflerinin belirtisidir, bu tür tehditlere karşı ise Türkiye bütün kararlılığıyla İtalya’nın karşısında durmuş ve öyle bir durumda sonuna kadar mücadele edileceğinin işaretini vermiştir. Bu mesele ise Türk basınında ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve şöyle haberlerle karşımıza çıkmıştır: “Musul Müzakeresi-İtalyan Suikastı”⁴⁶⁵, “Rodos’a Asker Çıkarılması Meselesi Tavazzuh Etmeye Başladı”⁴⁶⁶, “Gazi Paşa’nın İştirakiyle İçtima”⁴⁶⁷, “İtalyan Tahşidatının İhvas Eylediği Vaziyet Kararsızdır”⁴⁶⁸, “İtalyanların Akdeniz Üssü Bahrisi”⁴⁶⁹, “Mussolini Roma Mümessilimize Teminat Verdi”⁴⁷⁰, “İtalyan Tahşidatı”⁴⁷¹.

Türk Basınına göre, İtalyan temsilcisi de Rodos yığınağının abartıldığını ve ortada sıkıntı yaratacak herhangi bir durumun olmadığını, Rodos’a geçen kuvvetlerin 9 asker ve 250 fırka neferi olduğunu, mühimmat ve silahlarının da olmadığından bahsetmiştir. Mussolini’nin, İtalya’nın şimdiden sonra yönünü Şark’a çevirdiğine dair sözlerinin açıklamasının da defalarca yapıldığı ve kuşkulanan bir şey olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁴ “Mussolini’nin Gözleri Şark’ta Ne Görecektir?”, *Tevhid-i Efkâr*, 2 Haziran 1924, s. 2.

⁴⁶⁵ *Vatan*, 2 Haziran 1924, s. 2.

⁴⁶⁶ *Vatan* 4 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁶⁷ *İkdam*, 4 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁶⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Haziran 1924, s. 2.

⁴⁷⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 5 Haziran 1924, s. 1-2.

⁴⁷¹ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1924, s. 1.

⁴⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1924, s. 1; *Anadolu’da Yeni Gün*, 3 Haziran 1924, s. 1.

Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey (Davaz), Mussolini ile bir görüşme yapmış, bu görüşmede İtalya Başbakanı, “*yığınağın terhis edilen askerle yeni askerlerin değişimini içerdiğini, İtalya'nın Türkiye aleyhinde askeri hazırlık yapmadığını*” söylemiş ve dostluk adına kesin güvence vermiştir. Mussolini'nin bu teminatı Türkiye'nin endişelerini biraz da olsa gidermiştir.⁴⁷³

Rodos'a asker çıkartma meselesinin şimdilik kapanmasından dolayı Türkiye ve İtalya arasında sorun kalmamıştır. İngiltere ve İtalya arasında, adalar konusundaki Türkiye karşıtı politika 1926 yılında Musul meselesinin çözülmesiyle birlikte sona ermiştir. İngiltere, İtalya'ya destek verirken bu tarihten sonra İtalya'nın Anadolu'ya saldırı planına karşı çıkmıştır.⁴⁷⁴

c. İtalyan Milletvekili Pedrazzi'nin Türkiye Hakkındaki Düşünceleri

İtalyan Milletvekili Orazio Pedrazzi, gazeteci, yazar, politikacı olarak Faşizm döneminin önemli kişilerindendir. Faşizmin lideri olarak kabul edilen Gabriele D'Annunzio'nun yakın arkadaşıdır, basın danışmanlığını da yapmıştır. Milletvekilliği ve Başkonsolosluk görevlerinde de bulunmuştur.⁴⁷⁵

Orazio Pedrazzi, İtalya Krallığının 27. Yasama Döneminde (24 Mayıs 1924-21 Ocak 1929) milletvekili olarak görevde bulunduğu sırada Türkiye hakkındaki düşüncelerini ilk defa paylaşmış ve 4 Haziran 1924 günü yapılan oturumda, geçmişte Karadeniz limanlarının İtalyan gemilerine kapalı olduğu halde faşist hükümetin çalışmalarıyla bu limanların İtalyan gemilerine açıldığını ifade etmiş; Ege Denizi'nde kendilerini ciddi sorunların beklediğini söylemiş ve Türk hükümetinin her zaman çıkardığı zorluklar nedeniyle İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşların yaşamak için uygun ortam bulamadıklarını iddia etmiştir.⁴⁷⁶ Pedrazzi, İtalyan Meclisi'nde 26 Mart 1925 günü de bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında, Lozan Antlaşması'nın uygulanmasından kaynaklanan; fakat başka sorunlara da yol açan Ege Adalarındaki

⁴⁷³ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1924, s. 1; *İkdam*, 4 Haziran 1924, s. 2.

⁴⁷⁴ Papuçcular, *Türkiye ve On iki ada*, s. 51-52; Mustafa Salep, “İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk İtalyan İlişkilerine Etkisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S: 1, Mart 2022, s. 126.

⁴⁷⁵ Mevlüt Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)”, *Belgi Dergisi*, S: 15, 2018, s. 613.

⁴⁷⁶ Mevlüt Çelebi, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, TTK yay. Ankara 2020, s.132-133; Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin”, s. 613.

İtalyan hakimiyetiyle ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. İtalya'nın Lozan Antlaşması'nı hiçbir şey kaybetmeden imzalayan tek güç olduğunu söylemiş, Anadolu'dan Türk dostluğu adına ayrıldıklarını iddia etmiştir. Rodos ve On iki Adanın kendi adaları olduğunu ve Türk halkının bu Avrupa karşıtı tutumundan vazgeçmesi gerektiğini, Akdeniz'in kapılarının Akdeniz ülkelerine açılmasının şart olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁷

İtalyan Milletvekili Pedrazzi'nin bu konuşmasından Türk kamuoyu daha sonra haberdar olmuş ve bu konuyu tepkiyle karşılamıştır. TBMM'nin 16 Nisan 1925 tarihli toplantısında Mardin Milletvekili Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey bir soru önergesi vermiş ve bu önergeye cevap veren Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü (Aras) Bey ise Bakanlığın olayı bildiğini, Pedrazzi'nin daha önce de böyle bir konuşma yaptığını, Başbakan Mussolini'nin de bütün bu söylemleri dinlediğini ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Tefik Rüşdü Bey'in İtalyan Milletvekiline sert şekilde cevap verdiği haberi basında yer alırken; İtalyan milletvekilinin konuşması ve Türkiye hakkındaki düşünceleri de haber yapılmaya başlamıştır.⁴⁷⁹ Pedrazzi'nin konuşması Ahmet Ağaoğlu tarafından da sert bir şekilde eleştirilmiş ve *“Avrupa basınında bu gibi bağrışmalara ve saçma sapan sözlerle tesadüf edilmektedir; fakat son zamanlarda İtalya'da rastladığımız kadar ahmakça birisine henüz hiçbir yerde rastlamadık”*⁴⁸⁰ şeklinde yorumda bulunulmuştur.

İtalyan Milletvekili Pedrazzi, Türkiye hakkındaki düşüncelerini 1925 yılında yayımlanan *“Şarkî Akdeniz ve İtalya”* adlı kitabında da dile getirmiştir. Pedrazzi'nin kitabı on kısımdan meydana gelmektedir. Kitabın ikinci kısmı *“Türkiye: Kapalı kapı”* başlığıyla verilmiş ve Türkiye'yi ilgilendiren konulara değinilmiştir.⁴⁸¹ Pedrazzi'nin bu kitabı 1926 yılında *Vakit*'te yayımlanmıştır. Gazetede köşe yazısı

⁴⁷⁷ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s.133; Çelebi, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü”, s. 664; Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin”, s. 613-614.

⁴⁷⁸ TBMM ZC, C: I, D: III, İ: 104, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 88.

⁴⁷⁹ “İtalyan Parlamentosundaki Nutuk”, *İkdam*, 17 Nisan 1925, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1925, s. 1; “Bir Mebusun Hezeyanı”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1925, s. 1

⁴⁸⁰ Ahmed Ağaoğlu, “Bir Konferans Münasebetiyle”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1925, s. 1; Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin”, s. 615-617.

⁴⁸¹ Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin”, s. 617.

şeklinde yayımlanırken yorumlar da dahil edilerek ara başlıklara da yer verilmiştir.⁴⁸² Gazete, kitabı yayımlamadan bir gün önce haberi, “*Yarınki nüshamızda siyasi tefrikamız. Ahiren bir İtalyan mebusunun neşrettiği (Şarkî Akdeniz ve İtalya), bizi pek yakından alakadar eden mühim bir eserdir.*”⁴⁸³ başlığıyla duyurmuştur.

Mehmet Asım’ın yorumuyla Pedrazzi’nin bu kitabının içeriğindeki Türklerle ilgili kısımda özellikle Başbakan Mussolini’nin haftalardır üzerinde durduğu Şark siyasetinden bahsedilmektedir. Pedrazzi’nin Mussolini ile sıkı dostluğu ve Faşizm temsilcilerinden biri olduğu da iyi bilinmektedir.⁴⁸⁴ Yine Mehmet Asım’a göre bu eserin en önemli amaçlarından biri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilerlemesini sindiremeyen İtalya’nın yeni bir propaganda peşinde olmasıdır. Haksızlıklarla ve yalan suçlamalarla Türkiye’yi küçük düşürmek isteyen bir eser olarak bahsedilmiştir.⁴⁸⁵

Pedrazzi’nin kitabının Türkiye ve Türklerle ilgili kısmı, “*Türkiye; Kapalı Kapı*”, “*Garba Karşı Mücadele*”, “*Bizans Can Çekişiyor*”, “*Tutulan Yol Değiştirilmeli*”, “*Anadolu’nun Çöküşü*”, “*Laik Türkiye*”, “*Hıristiyanların Tardı*”, “*Memleketin Vaziyeti*” başlıklarıyla yer almıştır.⁴⁸⁶ Pedrazzi kitabında oldukça haksız ve yalan ifadelerle Türklere karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle Türklerin nüfusu üzerinde durmuş ve zorla altı milyonu bulduğundan, Anadolu’da nüfus boşluğunu doldurmak için de yeni bir göç siyaseti takip etmeye başladıklarından bahsetmiştir.⁴⁸⁷ Pedrazzi’nin eseri *Vakit*’te bu defa “*Bir Rum Gazetesi İtalyan Mebusuna Cevap Veriyor*” haberiyle ortaya çıkmış ve Türkiye hakkındaki yazılanların gerçeklerden uzak olduğunu ifade ederek eleştiride bulunulmuştur.⁴⁸⁸ Kitaptaki bu ifadelere göre Türkiye ve Türklerin İtalyanlara karşı güvensiz olmaları ve uzak durmaları oldukça doğru bulunmuştur.

⁴⁸² “Siyasi Tefrikamız: Şarkî Akdeniz ve İtalya. Bir İtalyan Mebusunun Eseri”, *Vakit*, 17 Mayıs-4 Temmuz 1926, s. 4.

⁴⁸³ *Vakit*, 16 Mayıs 1926, s. 1.

⁴⁸⁴ Mehmet Asım, “Siyasi Bir Eser”, *Vakit*, 16 Mayıs 1926, s. 1.

⁴⁸⁵ Mehmet Asım, “Yeni Propagandalar”, *Vakit*, 20 Mayıs 1926, s. 1.

⁴⁸⁶ CCA, t:31.05.1926, f:30.10.0.0, y:236.595-31; Çelebi, “Bir İtalyan Milletvekilinin”, s. 618-628; Pınar Bulut, *1923-1933 Yılları arasında Türk-İtalyan İlişkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 86-89.

⁴⁸⁷ Mehmet Asım, “Yeni Propagandalar”, *Vakit*, 20 Mayıs 1926, s. 1.

⁴⁸⁸ *Vakit*, 13 Haziran 1926, s. 4.

d. Türkiye-İtalya Arasında Devlet Adamlarının Ziyaretleri ve Bu Ziyaretlerin Siyasi İlişkilere Yansıması

Türkiye-İtalya arasında 1924-1926 yıllarında yaşanan adalar ve Musul sorununun iki ülke ilişkilerine olumsuz yansıması sonrasında 1926-1928 yıllarında yaşanan bazı olaylar ve yapılan görüşmeler karşılıklı güven ortamını da beraberinde getirmiştir.

Türk Basınından aktarıldığı şekliyle, 1926 yılının Haziran ayında İtalya Başbakanı Mussolini, İstanbul'da Fransızca olarak çıkan "*L'akcham*"'a bir mülakat vermiş ve Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri değerlendirmiştir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkileri "*mükemmel*" olarak değerlendiren Mussolini, iki ülke arasında bir dostluk antlaşması yapılabileceğini; fakat bunun gelecekteki karşılıklı menfaatlere bağlı olduğunu, politikada bu tür anlaşmalarda akıl ile hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa için ise şu sözleri söylemiştir: "*Gazi'yi azim ve irade sahibi ve faaliyetler adamı olarak tanıyorum. Kendisi memleketin istiklâl kahramanıdır. Yalnız bu sıfatı bile kendisini muazzam tarihin ön safhasına koyuyor. Aslında ben, kuvvetli hükümetleri ve omuzlarına sorumluluk yüklemesini bilen hükümdarları severim.*"⁴⁸⁹

Mussolini'nin bu açıklamaları ortamı biraz yumuşatmış ve gerginliği azaltmıştır; fakat aynı dönemde İtalyanların Millî şairi olarak kabul edilen, aynı zamanda Mussolini'nin de yakın arkadaşı olarak bilinen Gabriella D'Annunzio'nun İtalyanlara yönelik yayımladığı ve Anadolu'yu hedef gösteren konuşması Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. *Cumhuriyet*'e göre, Gabriella D'Annunzio'nun konuşması şu şekildedir: "*Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan ve Cenab-ı Hakk'ın güzelleştirdiği bu memleket daha sonra Müslümanlar tarafından harap edildi. Bu memleketin o kadar güzel ve o kadar çok doğal serveti vardır ki Cenab-ı Hakk ilk insanı bu güzel memleketin Doğusunda yarattı. Yüz milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu memleket bugün Haç'a kurban olan Hristiyanların kanı ile boyanmıştır. Dört asırdan beri batı ile temasta bulunmalarına rağmen batının medeniyetini alan takdir edemeyen barbar Müslümanlar bu memlekette nehir gibi*

⁴⁸⁹ *Milliyet*, 30 Haziran 1926, s. 2; *Vakit*, 30 Haziran 1926, s. 5; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Haziran 1926, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1926, s. 2; *İkdam*, 30 Haziran 1926, s. 2.

kan akıttılar. İtalya! Sana yalvarıyorum. Sen yalnız iste! Ve bu memleket senin olacaktır! İlk insanın ve medeniyetin beşiği olarak bilinen bu memleketler bugün asıl sahiplerini tekrar oralara davet ediyor ve bir zamanlar Viyana'yı bile kuşatarak Orta Asya'da medeniyeti kaldıran vahşi Müslümanları, geldikleri Asya'ya geri göndermemizi bizden istiyor. İtalya! Tekrar yalvarıyorum, tarihin sana verdiği görevi hemen ve harfiyen yerine getir, uyan! Ve sevgilisinin kucağından kaçırılıp bir haydudun mağarasında paslı zincirler ile bağlanmış kadına benzeyen o güzel memlekete sahip çık. İtalya'nın siyasi rehberleri temkinli bir dil kullanmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Oysa hiçbir şair için bu gibi kayıtlar söz konusu olmaz. Fikirler kontrole tabi olamaz. Bundan dolayıdır ki, sözümü bütün millete hitap ederek beyan ediyorum, Başbakanın geçen sene bahsettiği randevu yeri Cenab-ı Hakk'ın bereketli bahçesi olan Anadolu'dur. Geliniz! Talep ediniz! Alınız! Ve o sizin olacaktır.!"⁴⁹⁰

Şairin bu yazısı İtalya'nın en azından bir kısmının gerçek düşüncelerini yansıtmaları açısından önemlidir. Şair de Mussolini'nin gazetelere önceden verdiği beyanatlardan cesaret alarak bu şekilde bir konuşma yapmıştır. Mussolini'nin iki ülke arasındaki ilişkileri "mükemmel" olarak değerlendirdikten sonra, böyle bir konuşmanın yayımlanması Türk kamuoyunun da kafasını karıştırmış ve Mussolini'nin gerçek düşüncesinin ne olduğu sorgulanmaya başlanmıştır. D'Annunzio'nun, Anadolu'yu hedef alan ifadelerine karşın Mehmet Faruk Gürtenca, "D'Annunzio'ya" şiirini kaleme alarak şu cevabı vermiştir:

"Ne Senin

Kara gömleklilerin

Ne topun ne tüfeğin

Bizi yürüdüğümüz yoldan, tez

Döndüremez...

Anadolu'nun kızıl faciası

Açtırdı adımlarımızı!...

⁴⁹⁰ "Türkiye-İtalya İttifakı Şayiaları Münasebetiyle", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1926, s. 1-2; Bulut, 1923-1933 Yılları arasında Türk-İtalyan, s. 95-96.

Vermeyeceğiz diyarımızı!

Bu topraklar,

Zeytin dalları arasında gördüğün

O muhayyel toprakların

Kimsenin değil.”⁴⁹¹

1926 yılı Türkiye-İtalya siyasi ilişkileri açısından inişli çıkışlı bir yıl olmuş, Türk basınında İtalya'nın Türkiye'yi olumlu değerlendiren bazen de topraklarını hedef alan konuşmaların yer aldığı bir dönem kendini göstermiştir. Mussolini, Türkiye'ye karşı bir işgal siyaseti izlemektense, gözdağı vererek yeni Türkiye'den, İtalya'nın menfaatlerini kollamayı, okullarını ve diğer kurumlarını korumayı ve ekonomik ayrıcalıklar almayı hesaplamıştır. Türkiye'nin İtalya'ya karşı kararlı tutum izlemesi ve Musul meselesi başta olmak üzere diğer devletlerle sorunlarını çözmesi, İtalya'yı daha olumlu bir ilişkiye yönlendirmiştir.⁴⁹²

1927 yılı Türkiye-İtalya ilişkilerinin normalleşmeye doğru gittiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. İtalya, Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle, Türkiye yıkılmamış ve sorunlarını çözmeye başlamıştır. Musul konusunda İngiltere ile anlaşma yoluna gidilmiş ve ciddi problemler çözülmüştür. Sovyetler Birliği ve İran ile dostluk antlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁹³

6 Ocak 1927'de Roma Büyükelçisi Suat Bey Mussolini ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede Türkiye-İtalya ilişkilerinin dostluk çerçevesinde geliştirilmesi kararı alınmıştır.⁴⁹⁴ Suat Bey'in basına verdiği beyanatta “*Hiçbir fikir veya menfaat iki memleketi karşı karşıya getirmemiş ve İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkiler hiçbir zaman bugünden daha derin surette dostluk çerçevesinde olmamıştır,*” sözleri ifade edilmiştir. İtalya'nın Ankara'daki seçkin elçisi Orsini

⁴⁹¹ Seçkin Özkan, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İtalyan ilişkilerinin Türk Şiirine Yansıması”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C. 13, S: 26, 2021, s. 7-8.

⁴⁹² Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S: 91, 2015, s. 107.

⁴⁹³ Dilek Barlas, “Akdeniz'de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve İtalya”, *Doğu-Batı*, No: 14, Şubat-Nisan 2001, s. 214.

⁴⁹⁴ *İkdam*, 9 Kanun-u Sani 1927, s. 1.

Boran'ın çabaları sayesinde iki ülke arasında daha çok şey yapılacağını ümit ettiğini de ilave etmiştir.⁴⁹⁵ Bu dostluk ilişkileri çerçevesinde öncelikli iki ülke arasında 1 Kasım 1927'de “*Mün'akit Seyyar Ticaret Memurlarına*” dair bir sözleşme imzalanmış ve iki ülke arasındaki ticaretin sorunsuz ilerlemesi için ticaret memurlarının görevlerini düzenleyen on maddelik antlaşma kabul edilmiştir.⁴⁹⁶

d.1) Milano Mülakatları

1927 yılında Türkiye-İtalya arasında başlayan dostluk ilişkileri 1928 yılında yapılan karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey 2 Nisan 1928'de İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi'yi ziyaret etmiştir. 3 Nisan 1928'de ise Milano'da Tevfik Rüştü Bey ile Başbakan Mussolini arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Tarihe “*Milano Mülakatı*” olarak geçen görüşmede; İtalya ile Türkiye arasında imzalanacak Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının maddeleri belirlenmiştir.⁴⁹⁷

Türkiye-İtalya arasında dostluk adına bir görüşme yapılacağını ilk işaretini, Türk Basınından aldığımız bilgiye göre, Tevfik Rüştü Bey'in İtalya'da *Corrierre Della Sera* gazetesine yaptığı konuşmadan çıkartıyoruz. Bu konuşmada özellikle Türkiye-İtalya ilişkilerine değinilmiş ve şöyle ifadeler kullanılmıştır: “*Türkiye-İtalya ilişkileri dostanedir. Avrupa'ya sık sık yaptığım ziyaretler münasebetiyle, yakında İtalya seyahatinde İtalya dış politikasının belli başlı sorumlularıyla görüşeceğimi tahmin ediyorum. Türkiye bir Akdeniz ülkesi olmakla birlikte dünyanın üç kıtasında da menfaati ve ilişkileri bulunmaktadır.*”⁴⁹⁸

Tevfik Rüştü Bey ile Başbakan Mussolini arasında Milano'da yapılan görüşmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi amacıyla önemli olmuştur. Mussolini, Tevfik Rüştü Bey'i özel olarak bir öğle yemeğine davet etmiş ve samimi bir ortamda bulunmuşlardır. İlerleyen günlerde iki ülke arasında çok önemli dostluk anlaşmaları yapılacağına dair işaretler verilmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ “Roma Büyükelçimizin Beyanâtı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Ocak 1927, s. 1.

⁴⁹⁶ *Düstur*, Tertip: III, C: IX, İstanbul, 1971, s. 1197-1205; *T.C. Resmî Gazete*, 29 Mayıs 1928, S: 901.

⁴⁹⁷ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1928, s. 1; *İkdam*, 4 Nisan 1928, s. 1.

⁴⁹⁸ *İkdam*, 4 Nisan 1928, s.1; *Vakit*, 4 Nisan 1928, s.1; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1928, s.1

⁴⁹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1928, s. 1; *İkdam*, 5 Nisan 1928, s. 1; *Vakit*, 13 Nisan 1928, s. 5; *Akşam*, 5 Nisan 1928, s.1

Bu önemli ziyarette iki devlet adamı arasında görüşülen meselelerin önemli kısımlarını Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi İnyetullah Cemal (Özkaya) Bey, Macar Elçilik Müsteşarı Wodianer'e aktarmıştır. Türk Diplomata göre, askeri savunma hatlarının kusursuzluğundan ötürü İtalya'nın Türkiye'ye denizden olası bir saldırı yapması sonuçsuz kalırmış. Geriye iki ihtimal kalıyormuş. Bunlardan biri İtalya'nın Yunanistan ile ittifak yaparak Trakya'ya saldırması, İstanbul'u işgal etmesi ve burayı askeri bir üs olarak kullanarak Anadolu'ya geçmesi. Böyle bir durumda büyük devletler İtalya'nın ilerlemesine izin vermeyecektir, deniliyor. Diğer ihtimalin ise Suriye'nin İtalya'nın mandası haline gelmesi diye söyleniyor. Bunun da hem Fransa izin vermeyeceği için hem de Arap kabilelerle uğraşmak zor olacağı için mümkün görünmediği, ifade ediliyor. Mussolini görüşmede bu durumu bizzat Tefik Rüştü Bey'e kendi açıklamıştır.⁵⁰⁰

İtalyan yetkililer, Milano'da Yunan yetkililer ile de görüşmüştür. Bu görüşmelerin asıl amacı ilerde başka devletlerle yapılacak ittifaklarda Yunanistan'ın İtalya ve Türkiye yanında yer alıp almayacağıının öğrenilmesidir. Tefik Rüştü Bey de Yunanistan Dışişleri Bakanı Michalikopoulos ile bir görüşme yapmış, bu görüşmede özellikle Lozan Antlaşması sonrasında iki devleti ilgilendiren sorunların çözümü ortaya konulmuştur.⁵⁰¹

Yunus Nadi, Milano mülakatları ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: *“Tefik Rüştü Bey Cenevre'den geliyordur, Milano'da tren değiştirecek ve kendisini Türkiye'ye götürecek trene binmek için bir müddet Milano'da kalacaktır. Mösyö Mussolini de tatil günlerinden dolayı Milano'da dinlenmeye gelmiştir. Bu fırsat bir mülakata neden vesile olmasın ki! O halde ev sahibi olan İtalyan Başvekil ve Dışişleri Bakanı hemen müsteşarına emir vererek Tefik Rüştü Bey'i getiren trene gitmesini, Türkiye Dışişleri Bakanını orada selamlamasını ve öğle yemeğine davet etmesini istemiştir. Tabii Tefik Rüştü Bey de gösterilen bu nezaket karşısında daveti kabul etmiştir. Bereket versin yemekte iki devlet adamı yalnız havadan ve sudan*

⁵⁰⁰ Saral, “Türkiye-Macaristan İlişkilerinde”, s. 162.

⁵⁰¹ *İkdam*, 7 Nisan 1928, s. 1; Barlas, “Friends or Foes?”, s. 239.

*bahsetmeyerek ciddi mevzulara da temas etmişlerdir.”*⁵⁰² Ayrıca Yunus Nadi Yunanistan’ı eleştirerek, İtalya-Yunanistan görüşmesi ve Türkiye’nin takındığı tavır ile ilgili de şu sözleri ifade etmiştir: *“Yalnız bir devlet değil, yedi devlete güvensen bile hükmü yoktur. Bize karşı söz verdiği sorumlukları yerine getireceksin. Farklı yöntemlerle Türk’ün gözünü yıldırmak imkânı mevcut ve mümkün değildir”*⁵⁰³ Yunus Nadi’ye göre Milano görüşmesinin resmî bir davet dışında aslında tesadüfen gerçekleştiği, ama sonucunda önemli adımlar atıldığı ve iki devletin anlaşmaya doğru gittiği yorumunda bulunulmuştur.

Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey 24 gün süren seyahatinden sonra artık Ankara’ya dönecektir. İtalya ile Türkiye arasındaki görüşmeler ise Ankara’da devam edecektir. Tefik Rüşti Bey bu siyasî seyahatinden oldukça memnun kalmış ve bundan sonra İtalya-Türkiye arasında imzalanacak Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının esaslarının belirleneceği üzerinde durmuştur.⁵⁰⁴ *“İtalya ile bir Âdem-i Tecavüz Misakı Akt Ediliyor”* başlığıyla haberi veren *Akşam* görüşmelerin sonuçlarının iyi olduğuna değinmiştir.⁵⁰⁵

Yunan Dışişleri Bakanı Mösyö Michalikopoulos, Türkiye ile Yunanistan arasındaki görüşmelerin Ankara’da devamı için parlamentodan izin almış olduğundan Ankara’da Tefik Rüşti Bey’le Yunan sefiri Mösyö “Popo” arasında da iki hükümet arasında yapılacak saldırmazlık anlaşması hakkındaki görüşmeler devam edecektir.⁵⁰⁶

M. Germi’nin Milano Mülakatı ile ilgili değerlendirmesi şu şekilde olmuştur: *“Ne Mussolini’nin Sezarlar Roma’sının rüyalarıyla izlenmiş nutukları ne faşist bayramları ne de Roma mülakatları son Milano mülakatı kadar Avrupa basınıni meşgul etmemiştir. Avrupa basını bu mülakat ile ilgili ayrıntılı bir bilgiye sahip değil. Onun için de bu mülakatın hangi amaçlarla yapılmış olduğuna dair çeşitli yorumlar yapılmaktadır. İtalya basını dahil olmak üzere bütün Avrupa basınında yer alan*

⁵⁰² Yunus Nadi, “Milano Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1928, s. 1; (Tefik Rüşti Bey’in Cenevre’den gelirken Milano’da kalması ve Mussolini ile görüşmesi için bkz. Tefik Rüşti Aras, *Görüşlerim*, 2. Kitap, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s.187-188)

⁵⁰³ Nadi, “Milano Mülakatı”; s. 1.

⁵⁰⁴ *İkdam*, 9 Nisan 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1928, s. 1; *İkdam*, 17 Nisan 1928, s. 1.

⁵⁰⁵ *Akşam*, 5 Nisan 1928, s. 1.

⁵⁰⁶ *İkdam*, 11 Nisan 1928, s. 1.

yazılar, Milano mülakatının Küçük İtilaf'a karşı yeni bir birliktelik amacını taşıdığını kabul etmektedir. Avrupa basını Türkiye-İtalya ilişkilerinin gelişmesine büyük önem vermektedir. Onlara göre Milano mülakatında meydana gelen dostluk, bütün Şark politikasında derin bir değişim meydana getirecek kadar büyük bir siyasi öneme sahiptir. Bu mülakatla birlikte İtalya, Türkiye'nin Adalar Denizi'nde ve Karadeniz'deki gücünü kabul etmiştir.”⁵⁰⁷ Türk Basınında ele alınan, *Il Popolo d'Italia* gazetesi de Milano Mülakatına geniş bir yer vermiş. Bu mülakatın yapılmasıyla İtalya'ya uzun süredir yüklenen sömürgeci suçlamayı çürüttüğünden ve iki devletin birbirlerini anladıklarından bahsetmiştir.⁵⁰⁸

Yunus Nadi, “Ankara Müzakereleri” başlığıyla yazdığı makalede, Milano mülakatından sonra Ankara'da gerçekleşen siyasi görüşmelerle ilgili yorumlarda bulunmuş ve şu konulara değinmiştir: “Milano mülakatından sonra Ankara'da devam eden görüşmelerde özellikle Türkiye-İtalya arasında gerçekleştirilecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yapılması ve Yunanistan ile Türkiye arasındaki sonuçlandırılmayan konuların çözümlenmesi üzerinde durulacaktır. Yıllardır İtalya ile Türkiye birbirine düşman edilmeye çalışıldı. Mösyö Mussolini Dışişleri Bakanımız Tefik Rüştü Bey'in Milano'dan geçmekte olmasından istifade etmiş, kendisini davet ederek İtalya'nın Türkiye aleyhinde düşmanca fikir ve niyet beslediğine dair iddiaların gerçek değil birer efsane olduğu hakkında teminat vermiştir. Mussolini bu şeklide davranarak sadece barış ve dostluğun değil, insanlığı seven büyük bir devlet adamı olduğunu da ispat etmiştir. İşte bu düşünceler ışığında Ankara'da önemli bir antlaşma imzası için esaslar oluşturulmaktadır. Bize göre bu durumda bir olağanüstülük yoktur. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki hedef şudur: Kimsenin mülkünde zerre kadar gözü olmamak; fakat kendi hukuk ve hududunun en küçük parçasının feda edilmesine de rıza göstermemek. Bu durumdan memnun olduğumuzu söylemeye gerek bile yoktur. Barış ve dostluğun emniyet ve selameti ve insanlığın hayır ve menfaati namına inkılapçı iki millet arasında tutulacak olan bu yol ancak öyle bir yol olabilirdi.”⁵⁰⁹ Siirt Mebusu Mahmut “Türkiye-İtalya” başlıklı makalesinde konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:

⁵⁰⁷ M. Germi, “Milano Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1928, s. 1.

⁵⁰⁸ *Milliyet*, 15 Nisan 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1928, s. 1.

⁵⁰⁹ Yunus Nadi, “Ankara Müzakereleri”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1928, s. 1.

*“Türkiye-İtalya arasında yapılacak olan dostluk antlaşmasının başka bir devlete ya da devletler grubuna karşı yapılacağı yorumları gerçeği yansıtmamaktadır; çünkü Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasındaki barış siyasetinin amacını defalarca ifade etmiştir. Sınırlarımızda lehimize bir değişiklik talep etmediğimiz gibi imzalanan anlaşmaların ortaya koyduğu sınırları çiğneyerek bir kilometre dahi gitmeye de niyetimiz yoktur. Herhangi bir devletle dost olmak, diğer bir devletle düşman olmayı da beraberinde getirmez. Türkiye’nin tek amacı dostluk ve sınırlarını korumaktır, gerçekleştirmiş olduğu bütün görüşmelerde de bu konu üzerinde durmuştur.”*⁵¹⁰

Türkiye-İtalya arasında gerçekleştirilen görüşmelerin güvenilir adımlarla ilerlemesi üzerine imzalanacak antlaşmanın maddeleri de belirlenmeye başlamıştır.

d.2) Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yapısal Çözüm Antlaşması

Türkiye-İtalya arasında yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlanması ve antlaşma maddelerinin oluşturulmaya başlanması üzerine Türk basını, antlaşmanın birkaç hafta içerisinde imzalanabileceğine dair haberler yapmıştır.⁵¹¹ Türkiye-İtalya arasında yapılacak antlaşmanın 10 güne kadar imzalanabileceği, Yunanistan ile de görüşmelerin devam ettiği ve sonuçlandırılmayan meselelerin bir an önce sonuçlandırılacağı, ayrıca Türkiye-İtalya arasında yapılacak antlaşma maddelerinin onaylanması için Heyet-i Vekile ’ye sonrasında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderileceğine dair haberler okuyucu ile buluşturulmuştur.⁵¹²

Antlaşmanın esaslarının belirlenmesine rağmen İtalya, devam eden Türk-Yunan görüşmelerinin de sonuçlanmasını beklemeyi tercih etmiştir. Böylece İtalya, Türkiye ve Yunanistan üçlüsünün anlaşması, Akdeniz’de Fransa ve Almanya birliğine karşı İtalya liderliğinde bir ittifak gerçekleştirebilecektir; fakat Türk-Yunan müzakerelerinin uzaması ve sonuçlanmaması İtalya’yı Türkiye ile yapılacak antlaşma konusunda hızlandıracaktır.⁵¹³ İtalya’nın bu tutumu basında da yer etmiş,

⁵¹⁰ Siirt Mebusu Mahmud, “Türkiye-İtalya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1928, s. 1.

⁵¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1928, s. 1; *Milliyet*, 3 Mayıs 1928, s.1; *Vakit*, 3 Mayıs 1928, s.1.

⁵¹² *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1928, s. 1; *Milliyet*, 6 Mayıs 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1928, s. 2; *Milliyet*, 9 Mayıs 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 6.7 Mayıs 1928, s.1

⁵¹³ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1928, s. 2.

Türk ve Yunan devlet adamlarının ellerini birleştirmeye çalışan Mussolini karikatürleri haber yapılmaya başlamıştır.⁵¹⁴

İtalya sefiri bugün Yunan Dışişleri Bakanı Mösyö Michalikopoulos'u ziyaret ederek Türkiye-İtalya güvenlik antlaşmasının yarın Ankara'da imzalanacağını bildirmiştir.⁵¹⁵ Ayrıca, Almanya ile İtalya arasında o sırada sıkıntıların başlaması ve İtalya ile Yugoslavya'da olaylı gösterilerin çıkartılmaya başlanması antlaşmanın imzalanmasını hızlandırmıştır. Türk-İtalyan antlaşması Roma'da Chigi sarayında imzalanacaktır.⁵¹⁶ Görüşmeleri Ankara'da devam eden Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanmıştır. Antlaşmayı İtalya adına Başbakan ve Dışişleri Bakanı Benito Mussolini, Türkiye adına Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey imzalamıştır. Antlaşma 5 maddelik bir metinden ve 9 maddelik bir protokolden oluşmuştur.⁵¹⁷ Antlaşmanın 1. ve 2. maddelerine göre taraflar birbirlerinin aleyhinde başka bir devletle antlaşma yapmayacak, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer taraf tarafsız kalacaktır. 3. maddeye göre iki ülke arasındaki uyuşmazlıklar diplomasi yöntemi ile çözülecek o da yeterli gelmezse yargı yoluna gidilecektir. 4. ve 5. maddede ise antlaşmanın uygulanmasında çıkacak sorunlar için Lahey Adalet Divanı'na gidilecek ve antlaşmanın onaylaması ile geçerlilik süresi görüşmelerle belirlenecektir.⁵¹⁸

Türkiye-İtalya Antlaşması imzalandıktan sonra basında önemli haberler yer almaya başlamıştır. Bu haberlerde genel olarak Türk-İtalyan antlaşmasının en önemli noktalarından birinin Türkiye'nin sadece doğu siyasetine önem verdiği batılı devletlerle ise dostluk ilişkisi kurmadığına yönelik eleştirilerin çürütülerek, Türkiye'nin bugün İtalya ile başka bir zaman ise başka bir batılı devletle masa başına oturulabileceğinden bahsedilmiştir.

⁵¹⁴ "Türkiye-İtalya Misakı", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1928, s. 2.

⁵¹⁵ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1928, s. 2.

⁵¹⁶ *Akşam*, 29 Mayıs 1928, s.1; *Milliyet*, 30 Mayıs 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1928, s. 1; *Vakit*, 30 Mayıs 1928, s.1

⁵¹⁷ *TBMM ZC*, D: III, C: IV, 29 Kasım 1928, s. 1-5; *Akşam*, 3 Haziran 1928, s.1; *Milliyet*, 3 Haziran 1928, s. 2; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1928, s. 1-2; *Vakit*, 3 Haziran 1928, s.6; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Haziran 1928, s. 1-2.

⁵¹⁸ *TBMM ZC*, D: III, C: V, 22 Kasım 1928, s. 2; *Vakit*, 3 Haziran 1928, s. 6; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s. 335-339.

Türk Basınından aktarıldığı şekliyle, Roma gazeteleri imzalanan antlaşmanın öneminden bahsederken, iki devleti siyasi ve ekonomik olarak yaklaştıracak olan bu vesileden istifade ile Türkiye lehinde önemli yazılar yazmışlardır. Roma gazetelerinin birinde “iki devlet arasında imzalanan antlaşmanın bir anlamı da Akdeniz’de birinci derecede mühim bir unsur olan Türkiye’nin bu sahada hakimiyetinin tanınmasıdır.”⁵¹⁹ yorumu yapılmıştır. Türkiye-İtalya Antlaşmasından dolayı “La Tribuna” ise şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Antlaşma aradaki sıkıntılı ilişkileri yok etmekte ve Türkiye ile önceki dostluktan daha farklı dostluk münasebetleri meydana getirmektedir. Türkiye kendisi için önemli olan Akdeniz siyasetine dönmekte ve İtalya ile beraber olmaktadır.” “Corriere De Italia” ise şöyle yazmıştır: “Yapmacık hallerin yok edilmesinden ve Türk-İtalyan dostluğunun sağlam esaslar üzerine kurulmasından dolayı büyük bir gurur duymaktayız. Bu antlaşma hiçbir devleti, özellikle de Yunanistan’ı sinirlendiremez. Bu antlaşma barışın devamını sağlamakta ve teminat altına almaktadır.”⁵²⁰ *II Giornale D’Italia*’nın Ankara muhabiri gazetesine gönderdiği haberde Türkiye’nin bu antlaşmadan çok memnun olduğunu ve sonrasında bu uzlaşmadan dolayı birçok menfaat elde edileceği yorumunda bulunmuştur.⁵²¹

Türk-İtalyan anlaşmasının imzalanması dolayısıyla Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey, Başbakan Mussolini’ye bir telgraf çekmiş ve Doğu barışı için çok umut verici bir olay olarak nitelendirdiği anlaşmanın imzalanmasından dolayı tebrik etmiştir. Başbakan Mussolini de Tefik Rüştü (Aras) Bey’e çektiği cevabî telgrafta, antlaşmanın meydana getirdiği dostluktan dolayı memnuniyetini ve Türkiye-İtalya arasında mevcut olan samimi ilişkilerin resmîye döküldüğünü bildirmiş ve “iki memleketin ortak menfaatleri ve Akdeniz’in selameti için bu ilişkileri geliştireceğim” demiştir. Mussolini telgrafında Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın şahsiyeti ve eserinden de bahsetmiş ve İtalya hükümetiyle milletin Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın büyük fedakârlıklarla başarıp herkesin takdirini alan bütün girişimlerini, kendilerinin de takdirle karşıladıklarını ilave etmiştir.⁵²²

⁵¹⁹ Siirt Mebusu Mahmut, “Türkiye-İtalya”, *Milliyet*, 3 Haziran 1928, s. 1.

⁵²⁰ *İkdam*, 3 Haziran 1928, s. 1.

⁵²¹ *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1928, s. 2.

⁵²² *İkdam*, 4 Haziran 1928, s. 1.

Hem Türk basınında hem de İtalyan basınında Türk-İtalyan antlaşması ile ilgili olumlu ve dostluğa yönelik hararetli makaleler yer almıştır. *Cumhuriyet*'te antlaşma ile ilgili olumlu bir habere yer verilmiştir. Bu haberde, Türkiye-İtalya arasında birkaç seneden beri çıkan dedikodular ve şayiaların artık ortadan kalktığı ve sonunda Türkiye ile İtalya arasında bir dostluk antlaşması imzalandığı, bu antlaşmanın Cumhuriyetin dış politikasının önemli bir başarısı olduğu ve bu iki devlet sayesinde Doğu Akdeniz ve Avrupa'nın barışı anlamında önemli bir adım atıldığı⁵²³, ifade edilmiştir.

Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey ise imzalanan antlaşma ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuş ve antlaşmanın yeni bir şey getirmediğini ifade etmiştir: *“Türk-İtalyan Antlaşması yeni bir şey ihtiva etmiyor. Türkiye'nin son yıllarda Rusya ve İran ile imzaladığı antlaşmaların aynısıdır. Sadece Doğu'da ve Balkanlar'da barışın geliştirilmesine yardımcıdır. Başka bir taraftan, antlaşma, uzun süreden beri bütün cihanın bize düşmanlık beslediğine inandığı bir devletle yapılması açısından önemlidir. Çünkü Türkiye barışa muhtaçtır. Görüşmeler esnasında ekonomik hiçbir mesele konuşulmamıştır.”*⁵²⁴

TBMM 29 Kasım 1928'de, 217 oyla antlaşmayı onaylamıştır. Antlaşmanın onaylanması sonrası konuşan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey *“bu antlaşmanın eski dünyanın üç kıtasını birbirine bağlayan bu büyük bölgede ve özellikle bu bölgenin doğusunda barışın geliştirilmesini sağlamıştır,”*⁵²⁵ demiştir. İtalya Meclisi ise 5 Aralık 1928'de 5 ret oya karşılık 223 kabul oyu ile antlaşmayı onaylamıştır. Antlaşmanın İtalya tarafından onaylanması da Türk basınında, *“İtalya'dan Türkiye'ye Selam”*⁵²⁶, *“İtalyan Meclisi Türk-İtalyan Misakını Büyük Bir ekseriyetle Tasdik Etti”*⁵²⁷ şeklinde haberlerle karşılanmıştır. Yunus Nadi ise bu antlaşma sayesinde, Türkiye'nin önemli ve kuvvetli bir dost kazandığı yorumunda bulunmuştur.⁵²⁸

⁵²³ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1928, s. 1, 3.

⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1928, s. 2.

⁵²⁵ TBMM ZC, D: III, C: 5, 29 Kasım 1928, s. 75-77.

⁵²⁶ *Cumhuriyet*, 7 Kanun-ı Evvel 1928, s. 1.

⁵²⁷ *İkdam*, 7 Kanun-ı Evvel 1928, s. 1, 3.

⁵²⁸ *Cumhuriyet*, 8 Kanun-ı Evvel, 1928, s. 1.

Türkiye-İtalya arasında imzalanan antlaşmadan birkaç ay sonra ise 23 Eylül 1928'de Roma'yı ziyaret eden Venizelos ile Mussolini arasında bir Dostluk, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması imzalanmıştır.⁵²⁹ Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey İtalya-Yunanistan arasında imzalanan antlaşma ve iki lider arasındaki görüşme sonrasında bilgi almak için Mussolini ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakatta, Venizelos'un, "Türkiye ile olan meselelerin sonucunun sıkıntısız bir şekilde olacağından umutlu olduğunu" söylemiştir.⁵³⁰ İtalya, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ahali mübadelesinden kaynaklanan sorunları çözmeye çalışarak iki devletin uzlaşmasını sağlamaya çalışmıştır.⁵³¹ Devletler arasında karşılıklı atılan adımlar, yapılan olumlu görüşmeler ve imzalanan dostluk antlaşmaları, İtalya-Türkiye arasında ılımlı bir dönemi de beraberinde getirmiştir.

d.3) İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi'nin Türkiye Ziyareti

İki dünya savaşı arası dönemde İtalya'dan Türkiye'ye gerçekleştirilen en üst düzeydeki resmi ziyaret 16 Aralık 1928 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dino Grandi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵³² Dino Grandi ilk önce İstanbul'a gelmiş birkaç gün sonra ise Ankara'ya geçerek 19 Aralık 1928 günü Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir.⁵³³ Dino Grandi ziyaretinin amacı öncelikle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in İtalya'ya yaptığı ziyarete karşılık vermektir. Ayrıca, Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleştirilen görüşmelerin ne düzeyde olduğunu görebilmektir.⁵³⁴ *Akşam* ve *Hakimiyet-i Milliye*'ye göre, *Giornale D'Italia*, Grandi'nin Ankara seyahatinin Akdeniz'de dostluğu getireceği yorumunda bulunmuştur.⁵³⁵

Dino Grandi'nin ziyareti 16 Aralık 1928 tarihinde İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır. Kendisini Vali ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey, Polis Müdürü Şerif Bey, İstanbul Hariciye memuru Hakkı Bey, İtalya elçisi Baroni

⁵²⁹ *Milliyet*, 25 Eylül 1928, s. 1-2; *İkdam*, 25 Eylül 1928, s. 3.

⁵³⁰ *CCA*, t: 29.8.1929, f: 030.10.00, y:236.597.14.

⁵³¹ Saral, "Türkiye-Macaristan İlişkilerinde", s. 162-163.

⁵³² *Cumhuriyet*, 19 Kanun-u Evvel 1928, s. 1, 3.

⁵³³ Mevlüt Çelebi, "Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXII, S: 2, Aralık 2007, s. 24.

⁵³⁴ *İkdam*, 23 Kanun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵³⁵ *Akşam*, 18 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

karşılamaştır.⁵³⁶ Grandi 17 Aralık günü İstanbul’da bazı görüşmelerde bulunmuştur ve şehri gezerek önemli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Akşam ise eşi ve İtalyan elçi Baroni ile Ankara’ya hareket etmiştir.⁵³⁷ Grandi beraberindekiler ile 18 Aralık 1928 günü Ankara’ya gelmiştir.⁵³⁸ Aynı günün akşamı Ankara Palas’ta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey tarafından Grandi şerefine bir yemek düzenlenmiştir. Bu yemekte hem Tevfik Rüştü Bey hem de Grandi birer konuşma yapmış ve konuşmalarında özellikle iki ülkenin dostluklarına, bir sene önce imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasına, iki devletin dostlukları sayesinde Akdeniz havzasındaki barışa ve bu ziyaretin özellikle Tevfik Rüştü Bey’in Milano’da yaptığı ziyarete karşılık bir iade ziyareti olduğuna değinilerek iki tarafta memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.⁵³⁹

Yunus Nadi, “*Baş Muharririmizin İntibaları*” başlıklı makalesinde, bu ziyaretin Milano’da Dışişleri Bakanımızın Mussolini’ye yaptığı ziyarete karşılık yapıldığına değinmiş, bir zamanlar İtalya- Türkiye arasındaki karanlık havanın imzalanan dostluk antlaşmalarıyla dağıldığını ifade ederek iki devletin iş birliği ve dostluğuna işaret etmiştir.⁵⁴⁰ *Hakimiyet-i Milliye*’de, “*Misafirimiz Sinyor Grandi*” başlıklı makalede “*Genç Türkiye*” konusu üzerinde durulmuş ve aynı görüşleri paylaşan ve İtalya’nın gelişmesi için uğraşan Mussolini’yi temsilen gelen genç ve güçlü Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Grandi’nin büyük bir hürmetle selamlandığından bahsetmiştir.⁵⁴¹

Grandi 19 Aralık günü Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Sonrasında Tevfik Rüştü Beyi ziyaret etmiş ve adına verilen yemeğe katılmıştır.⁵⁴² 21 Aralık günü Grandi tekrar İstanbul’a dönmüştür. Aynı günün akşamı gazetecileri kabul etmiş, Ankara ziyareti konusunda bilgi vermiş

⁵³⁶ *Akşam*, 17 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *İkdam*, 17 Birinci Kanun 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye* 17 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵³⁷ *Akşam*, 18 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵³⁸ *Akşam* 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye* 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Vakit*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵³⁹ *Cumhuriyet*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *İkdam*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Milliyet*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵⁴⁰ Yunus Nadi, “*Baş Muharririmizin İntibaları*”, *Cumhuriyet*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵⁴¹ Aka Gündüz, “*Misafirimiz Sinyor Grandi*”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 2.

⁵⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Kânun-u evvel 1928, s. 1; *İkdam*, 20 Birinci Kanun 1928, s. 1; *Milliyet* 20 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

ve gazetecilere göstermiş oldukları ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.⁵⁴³ Grandi Türkiye'ye yaptığı ziyareti 22 Aralık 1928 tarihinde Roma'ya hareket ederek tamamlamıştır.⁵⁴⁴

Aslında Grandi'nin ziyaretinin asıl amacının Türkiye-Yunanistan görüşmeleri olduğu daha sonra kendi yaptığı açıklamalarda da görülmüştür; çünkü Grandi, Türkiye'den sonra Yunanistan'a geçmiş burada da çeşitli görüşmeler yaptıktan sonra ülkesine dönmüştür. Döndükten sonra ise Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın barışa ihtiyaç duyduklarını bunun için de aralarında antlaşmalar imzalamaları gerektiği ve seyahatlerinin amacının da bu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁵ 1929 yılında ise Dino Grandi İtalya Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır. Roma Büyükelçimiz Suat (Davaz) Bey kendisini tebrik etmek için ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Grandi ile aralarında, Türkiye'ye dost gözüyle baktığı ve bunun için de elinden geleni yapacağıyla ilgili bir konuşma gerçekleşmiştir.⁵⁴⁶

d.4) Tefik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti

Basında, Dino Grandi'nin Türkiye ziyareti sonrasında Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey'in Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansına gideceği ve dönüşünde ise Roma'yı ziyaret edeceği ifade edilmiştir.⁵⁴⁷ Türk Basınına göre, Londra'dan gelen telgraflarda İngiliz gazeteleri bu seyahati önemli görmekte ve amacının ise Türk-Yunan meseleleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁵⁴⁸

Tefik Rüştü Bey 27 Nisan 1929 günü Roma'ya gelmiş ve çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Öncelikle İtalya Kralı ve Başbakan Mussolini tarafından kabul edilmiştir. Özellikle iki ülkeyi ilgilendiren konularda konuşma yapacakları ve dostluk ilişkileri üzerinde duracaklarından bahsedilmiştir.⁵⁴⁹ Tefik Rüştü Bey, Roma'ya gittiği gün saat 11.00'da İtalya Kralı ve öğle üzeri de Başbakan Mussolini tarafından kabul edilmiştir. Bir saat kadar samimi bir ortamda görüşme

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, 22 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Milliyet*, 22 Kânun-u Evvel 1928, s. 1; *Vakit*, 22 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵⁴⁴ *Milliyet*, 22 Kânun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵⁴⁵ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1929, s. 3.

⁵⁴⁶ CCA, t: 23.09.1929, f: 0.30.10.00, y: 236.597.16.

⁵⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1929, s. 1; *İkdam*, 1 Nisan 1929, s. 1.

⁵⁴⁸ *Akşam*, 10 Nisan 1929, s. 1.

⁵⁴⁹ *Akşam*, 27 Nisan 1929, s. 1; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1929, s. 1, 3.

gerçekleştirmişler ve bazı meselelerde fikir birliği etmişlerdir. Aynı akşam ise Dino Grandi ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁰ Tefvik Rüştü Bey'in Roma ziyareti oldukça kapsamlı geçmiş, resmi görüşmeleri gerçekleştirdikten sonra ise eşi ile kendileri için düzenlenen ziyafete ve resmî törene katılmıştır.⁵⁵¹

Tefvik Rüştü Bey şerefine verilen ziyafette Başbakan Mussolini ve Tefvik Rüştü Bey birer konuşma yapmış ve şu sözleri söylemişlerdir: Başbakan Mussolini: *"İtalya hükümet ve milletinin zat-ı âlinizi Roma'da selamlamaktan hissettikleri muhabbeti bu akşam şahsen ifade edebilmekle mutluyum. Zat-ı alinizin bu seyahati iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin yeni bir delili olup bende zat-ı âlinizle evvelce yaptığım ve iki memleket arasındaki kalıcı dostluğu perçinleyerek en samimi dostlukların temellerini atan diğer görüşmelerin hatırasını ihya etmektedir. Dostluğumuz Avrupa ve bilhassa Akdeniz için sağlam bir barış zamanı olduğu cihetle samimi münasebetimizin siyasi, iktisadi ve kültürel sahalarda ortak menfaatlerimizin karşılıklı anlaşılması esasına dayanarak gittikçe güçleneceğinden emin bulunmaktayım..."* Tefvik Rüştü Bey: *"Bizim reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin idaresi altında Türkiye'nin yükseliş yolundaki hızlı gelişimine ve az bir zaman zarfında tahakkuk ettirdiği eseri kaydederken, zât-ı âlilerinin sarf ettiği güzel sözlerden dolayı çok memnunum. Cumhuriyet hükümeti Türk-İtalyan dostluğunu Avrupa ve Akdeniz barışı için birinci derecede önemli kabul eder. Ortak gayretlerimizin ve samimi görüşmelerimizin bu alanda cevap bulacağına ve gerçek menfaatlerimizin anlaşılacağına ve devam eden ilişkilerimizin bu fikir dahilinde gerçekleşeceğine kesinlikle katılıyorum."*⁵⁵²

İki devlet yöneticisi de devamlı dostluk ilişkilerinden ve Avrupa ile Akdeniz dahil olmak üzere kalıcı bir barışın varlığından söz etmişlerdir. Dostluk ilişkilerinin de özellikle Türkiye-İtalya Antlaşmasının imzalanmasından sonra hız kazandığını ve geçmişteki anlaşmazlıkların ise Ankara'yı Roma'dan uzaklaştırmak isteyen kötü niyetli insanlar yüzünden olduğu basında özellikle yer almıştır.⁵⁵³

⁵⁵⁰ *Akşam*, 29 Nisan 1929, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Nisan 1929, s. 1; *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1929, s. 3.

⁵⁵¹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1929, s. 3.

⁵⁵² *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Nisan 1929, s. 1-2; *Vakit*, 30 Nisan 1929, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1929, s. 3.

⁵⁵³ *Vakit*, 30 Nisan 1929, s. 1.

Tevfik Rüştü Bey 29 Nisan günü basın mensuplarıyla bir araya gelmiş ve iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinden bahsetmiştir. Aynı gün İtalya Meclisi'nin toplantısına da katılmıştır.⁵⁵⁴ Tevfik Rüştü Bey 30 Nisan günü Mussolini ile tekrar bir görüşme yapmış ve sonrasında Venedik'e hareket etmiştir.⁵⁵⁵ Venedik görüşmelerini de tamamladıktan sonra İtalya'dan ayrılmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'ye geldikten sonra bu seyahatle ilgili bir basın toplantısı yapmış ve şu sözleri dile getirmiştir.⁵⁵⁶ *“Dostane münasebetlerimiz geçen seneden bu yana bir antlaşmayla taçlandırıldı. Altı yedi sene içinde İtalya'da ciddi bir takdirle karşılanması gereken önemli işleri yerine getirmiş olan büyük devlet adamı ve İtalyan Hükümeti Başkanı Mussolini ile bu ziyaretim esnasında görüşmeye fırsat oldu. Kendisinin kıymetli mesai arkadaşı Grandi ve diğer İtalyan temsilciler ile de çeşitli görüşmeler gerçekleştirildi. İtalya'da gerek görüştüğüm Kral ve Kraliçe Hazretleri gerekse Mussolini başta olmak üzere herkes tarafından büyük reisimiz hakkında Türkiye'ye karşı çok güzel hisler beslediğine şahit oldum. Ayrıca İsmet Paşa'ya, hükümetine ve gerçekleştirmiş olduğumuz seyahate gösterilen hürmet çok takdir edilir ki, bunları İtalya ile aramızda olan dostluğa dayandırmakla ifade edebiliriz.”* Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyareti esnasında yapılan üst düzey görüşmeler dostluk havası içerisinde gerçekleşmiş, basında da olumlu yorumlara yer verilmiştir.

d.5) İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti

İtalya'nın her zaman için üzerinde durduğu Akdeniz'deki yayılma politikasının bir gereği olarak Ege Denizi, Rodos ve On iki Ada, İtalyan yöneticilerin merkezinde olmuştur. Türkiye'nin adalara verdiği önem ve İtalya'nın da adalara yönelik sürekli dile getirdiği saldırgan söylemler, İtalya Kralı ve ailesinin adalara yaptığı son ziyareti Türk kamuoyunda önemli hale getirmiştir.

11 Nisan 1928'de Sen Jorj zırhlısıyla Rodos'u ziyaret eden İtalya Veliahtı Prens Umberto'nun ikametine iki otel tahsis edilmiştir. 12 Nisan 1928 günü öğle üzeri aynı zırhlıyla İtalya'ya dönen veliahtın Rodos'a gelmesinden önce

⁵⁵⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1929, s. 1; *Vakit*, 1 Mayıs 1929, s. 1.

⁵⁵⁵ *Vakit*, 1 Mayıs 1929, s. 1.

⁵⁵⁶ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1929, s. 1; *Vakit*, 6 Mayıs 1929, s. 1.

hareketlerinden şüphelenilen on kadar Rum'un nezarete alınarak veliahttın ayrılmasından sonra tahliye edilmiş oldukları İzmir Vilayetinden bildirilmiştir.⁵⁵⁷ Bir süre sonra da İtalya Kral ve Kraliçesi büyük törenlerle Rodos Adası'nı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret hem ada halkının hem de Türkiye ve Yunanistan'ın fazlasıyla dikkatini çekmiştir.

İtalya Kralı III. Vittoria Emanuele, beraberindeki Kraliçe Elena ile kızları Giovanna ve Maria ile 16 Mayıs 1929 tarihinde Roma'dan ayrılmışlardır. Kralın yola çıktığı haberinden sonra Rodos'ta da önemli hazırlıklar yapılmaya başlamıştır. Özel bir askeri taburun eşlik ettiği Kraliyet Yatı Savoy, 19 Mayıs 1929 günü sabah saat 8:00'de Rodos'a gelmiştir. Kral, Rodos Valisi tarafından karşılanmış ve halkın sevinç gösterileri arasında ailesiyle birlikte halkı selamlamıştır.⁵⁵⁸

Türkiye, bu ziyaretle yakından ilgilenmiş ve Dahiliye Vekaleti tarafından, Başbakanlık makamına, İtalya Kralı ve Başbakanın 12 parça filo ile 19 Mayıs 1929 günü Rodos'a geldiklerine dair bilgi alındığını bunun da İzmir Vilâyeti tarafından bilgisinin aktarıldığını yazmışlardır.⁵⁵⁹ Ayrıca yine Dâhiliye Vekaletinden Başbakanlık makamına gönderilen bir yazıda, İtalya Kralı ve Kraliçesi ile Mussolini ve kızının 30 harp gemisi, 40 bin asker, birkaç uçakla birlikte Rodos'a geldiği, üç gün kaldıktan sonra Meis'e gidecekleri ve iki saat de Meis'te kaldıktan sonra dönecekleri; bu sırada Meis limanının ulaşımına kapatılacağı Muğla ve Antalya vilayetlerinden bildirilmiştir.⁵⁶⁰ Bu seyahat esnasında Mussolini ve kızının olup olmadığına dair kesin bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Kral ve ailesinin Rodos'a geldiği gün Kurban Bayramı'nın birinci gününe denk gelmiştir. Bu nedenle Rodos'taki Türklerin çıkardığı *Selam* gazetesinde⁵⁶¹ Mehmet Kadri'nin yazdığı “Bugün” adlı makalede, Müslümanlar kralın “kulları” olarak gösterilmiş ve “kral” yerine “padişah” unvanını kullanarak, çok sevildiğini ifade

⁵⁵⁷ CCA, t: 28.04.1928, f: 0.30.10.0.0, y: 236.596.24; Tuğba Belenli, “Türkiye-İtalya-Yunanistan Üçgeninde Rodos ve On iki Ada (1911-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 64, Bahar 2019, s. 93.

⁵⁵⁸ Temuçin Faik Ertan-Merve Cemile Sönmez, “İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti ve Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 67, Güz 2020, s. 200-201.

⁵⁵⁹ CCA, t: 26.05.1929, f: 0.30.10.0.0, y: 236.597.4.

⁵⁶⁰ CCA, t:26.05.1929, f: 0.30.10, y:236.597.4.

⁵⁶¹ Selam Gazetesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Meryem Orakçı, *Rodos Müslümanları, Selam Gazetesi (1926-1936)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

etmiştir.⁵⁶² Bu ziyaret Türk basınında şu başlıklarla karşılanmıştır: “*İtalya Kralı Rodos’u Ziyaret Edecek*”⁵⁶³, “*İtalya Kralı 19 Mayıs’ta Rodos’u ve Diğer Adaları Ziyaret Edecektir*”⁵⁶⁴, “*İtalya Kralı’nın Rodos Ziyareti*”⁵⁶⁵. İtalya Kralı’nın Rodos ziyareti sonrasında Başbakan Mussolini’nin “*İtalya bir adayı değil bir kaya parçasını bile Yunanistan’a bırakamaz!*” şeklindeki beyanatı tepki çekmiştir.⁵⁶⁶ Mussolini ne kadar Türkiye ile ilgili dostluk nutukları atarsa atsın, aslında bu cümlesi ile hem Türkiye’ye hem de Yunanistan’a Rodos ve On iki Ada ile ilgili gerçek niyetini belli etmiştir.

21 Mayıs günü Meis’e gitmek için Kral, Kraliçe ve üç prenses iki torpido muhafazasındaki yatıyla Rodos’tan ayrılmıştır. Halk temsilcileriyle bir araya gelen Kral, halkın ne işle uğraştıklarını, nasıl geçindiklerini ve pasaport konusunda sorun yaşayıp yapamadıklarını sormuştur. Sorulara genelde olumlu cevap alan Kral, halkın gemicilik ve kömürcülük yaparak geçindiklerini, Anadolu’da yerleşik birçok Meisli olduğunu ve pasaport konusunda zorluk yaşamadıklarını öğrenmiştir. Ayrıca Meisli doktorlarla görüşen İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele, “*Anadolu’dan gelecek hastalara iyi bakılmasını, İtalyanların dostu olan Türklerle iyi geçinilmesi*” öğüdünde bulunmuştur.⁵⁶⁷ İtalya Kralı ve ailesinin Rodos ve çevresindeki adalara yapmış oldukları ziyaret, 25 Mayıs 1929 günü tamamlanmış ve dönüş yolculuğu başlamıştır. İtalya basını tarafından “*Doğu Gezisi*” olarak adlandırılan bu seyahat, kral ve ailesinin 27 Mayıs’ta Roma’ya dönmesi ile sona ermiştir.⁵⁶⁸

Türk basını İtalya Kralı’nın adalara yaptığı bu seyahati, olumlu karşılamaya çalışmış; fakat Rodos ve On iki Ada konusunda Yunanistan’ın hassasiyetini de unutmamıştır. Türk Basınında, İtalya Kralı’nın bu seyahatinin sadece On iki Ada halkının değil bütün Yunanistan halkının Millî hislerini rencide edici gereksiz bir ziyaret olarak yorumlayan Yunan gazetesi haberlerine de yer verilmiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶² Meryem Orakçı, *Selam Gazetesine Göre Rodos Türkleri (1926-1930)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s. 94.

⁵⁶³ *Vakit*, 18 Mayıs 1929, s. 1.

⁵⁶⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mayıs 1929, s. 1.

⁵⁶⁵ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1929, s. 1.

⁵⁶⁶ *Vakit*, 23 Mayıs 1929, s. 1; *Akşam*, 31 Mayıs 1929, s. 6.

⁵⁶⁷ CCA, t: 10.06.1929, f: 0.30.10.00, y: 236.597.4.

⁵⁶⁸ Ertan-Sönmez, “İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele”, s. 204.

⁵⁶⁹ *İkdam*, 20 Mayıs 1929, s. 1, 3.

İtalya Kralı ve ailesinin adalar ziyaretinden sonra basın tarafından değerlendirmeler yapılmaya devam etmiştir. *Akşam*, 29 Mayıs 1929 tarihli nüshasında İngiltere basınının bakış açısını ele almıştır. Kral ve Kraliçe'nin büyük bir tantana ile karşılandıkları üzerinde dururken, "*Times*" gazetesinin Roma muhabirinin konuyla ilgili Londra'ya çektiği telgrafi paylaşmıştır. Telgrafta, İtalya Kralı'nın görmüş olduğu ilgiden dolayı Roma'da memnuniyet duyulduğunu ve adalıların İtalya'dan başka bir devletin hakimiyetini istemedikleri için böyle coşku gösterdiklerini; Yunanistan On iki Ada ile ilgili başka devletleri ilgilendirmedeği şeklindeki açıklamasına karşılık, bütün dünyanın adalar konusunda İtalya'nın hükmü olduğunu kabul ettiğini ve İtalya'nın Doğu Akdeniz ticaretine hakim olma sinyali verdiğini; İtalya'nın artmakta olan nüfusuna bu sayede yeni yerler bulmak isteğini ele almıştır.⁵⁷⁰ *Akşam*'ın başka bir nüshasında ise, Mussolini'nin On iki Ada ile ilgili bir kaya parçasının dahi başka bir devlete bırakılamayacağına, dair haberine yer verilmiştir. Bu haberin devamında ise; "*İtalya Doğu Akdeniz'in en güçlü devleti Türkiye ile açık bir siyaset takip ederek her türlü sıkıntıları ortadan kaldırarak, samimi bir dostluk kurmamış olsaydı ve Yunanistan ile layıkıyla anlaşmasaydı İtalya Kralı'nın Rodos seyahati dünya siyasetinde büyük gürültüler çıkarır ve bir ihtimal siyasi ufuk kararardı. Halbuki Mussolini Doğu siyasetinin sınırlarını kesin surette çizmiş ve takip ettiği amaçların neden ibaret olduğunu tespit etmiş olduğundan İtalya Kralı'nın Rodos seyahati, Sardunya adası seyahati kadar doğal karşılanmıştır.*"⁵⁷¹

Bu dönemde bu seyahat çok fazla gürültü koparmamış olsa da Akdeniz, Ege Adaları, Rodos ve On iki Ada, başta İtalya, Yunanistan ve Türkiye olmak üzere bütün devletleri her zaman yakından ilgilendirmiştir.

2. Ekonomik İlişkiler

Türk-İtalyan ilişkilerinin önemli bir bölümünü ticari ilişkiler oluşturmuştur. İki savaş arası dönemde iniş çıkışlar yaşayan siyasi ilişkiler doğal olarak ticari ilişkileri de etkilemiştir. Benito Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra Türkiye ticaretinde İtalya önemli bir paya sahip olmuştur. Bu gelişimin en önemli nedenlerinden biri, İtalyan iş adamlarının Çukurova'daki pamuk üretiminin ekonomik denetimini ele

⁵⁷⁰ "Rodos Seyahati", *Akşam*, 29 Mayıs 1929, s. 3.

⁵⁷¹ "İtalya Kralı'nın Rodos Seyahati-Küçük İtilâf konferansı ve İtalya", *Akşam*, 31 Mayıs 1929, s. 6.

geçirmek ve Türkiye'yi pamuklu kumaş ithalatında kendilerine bağlama istekleridir.⁵⁷²

1923-1930 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasında yapılan tüm ekonomik görüşmelerde, İtalya'nın yapıcı olduğu ve bu konuda iş birliğine niyetli olduğu mesajları verilmiştir; fakat Türkiye, İtalya konusunda hep temkinli yaklaşmış ve acele davranmamıştır. İlk ciddi adımlardan biri 1926 yılında bir İtalyan şirketinin İstanbul'da bir uçak hava limanı ve hangar inşa etmeye yönelik girişimidir. Bu şirket Pire-İstanbul-Birindizi arasında yolcu ve eşya taşımacılığı yapmak istemiştir.⁵⁷³ İtalyan şirket bu niyetini gerçekleştirmiş ve 5 Ağustos 1927 yılında bu istasyon çalışmaya başlamıştır.⁵⁷⁴ 1928 yılında imzalanan antlaşma sonrası ticari ilişkilerin hızla geliştiğini görmekteyiz. İmzalanan antlaşma sonrası Mussolini'nin İtalya Meclisi'nde yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf edileceğinden bahsedilmiş ve İtalyan bayrağının Türkiye ile olan ticarete birinciliği taşıdığı ifade edilmiştir. Bundan sonra iki hükümetin dürüstlüğüne güven duyulacağından ekonomik alandaki görüşmelerin hızlı bir şekilde ilerleyeceğinden, bahsedilmiştir.⁵⁷⁵

Son zamanlarda İtalya'nın Türkiye'ye 80 milyon liralık kıymetinde ihracatına karşılık Türkiye'den İtalya'ya 100 milyon Türk liralık ihracat yapılmıştır. İtalya, *"Türkiye ile sadece iktisadi dostluk değil siyasi dostluk da temin etmek mecburiyetindeyiz"*⁵⁷⁶ şeklindeki açıklamasıyla iktisadi ve siyasi ilişkilerin birlikte gitmesi gerektiği konusu üzerinde durmuştur.

Türkiye-İtalya arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi ile farklı alanlarda alışverişler başlamıştır. Bu alanların önemlilerinden biri ise deniz silahları ticaretidir. İtalya için deniz donanmasının güçlü olması Doğu Akdeniz siyaseti için önemlidir. Yanında yer aldığı Türkiye'nin de bu konuda güçlü olması için Türk donanmasına gemi ve silah satma girişiminde bulunmuş ve Türk tersanelerine sipariş bedelinin %70'i oranında devlet garantisi vermiştir.⁵⁷⁷ 1929 yılının haziran ayında

⁵⁷² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt yayınları, Ankara, 1986, s. 166.

⁵⁷³ *Cumhuriyet*, 22 Kanun-u Sani 1926, s. 1.

⁵⁷⁴ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1927, s. 2.

⁵⁷⁵ *Cumhuriyet*, 7 Kanun-u Evvel 1928, s. 1.

⁵⁷⁶ "İtalya Türkiye ile iktisaden Değil, Siyaseten de Dost Olacaktır", *Milliyet*, 20 Teşrin-i Evvel 1926, s. 1-2.

⁵⁷⁷ Barlas, *Akdeniz'de Hasmane Dostlar*", s. 216.

Türkiye-İtalya arasında deniz silahları ticaret antlaşması imzalanmış ve Türkiye, İtalya'ya 1600 tonluk iki torpido muhribi, 500 tonluk iki tahtelbahir ve birkaç karakol gemisi sipariş vermiştir. Toplam 15 milyon Türk lirası ödenecek sipariş bedelinin bir kısmı teslimde yapılacak, kalanı da sekiz senelik bir döneme bölünerek ödenecektir.⁵⁷⁸

Dünya Ekonomik Krizin patlak vermesiyle 1929 yılı hem İtalya hem de Türkiye için ekonomik açıdan zor olmuştur. Bu dönemde Türkiye ile İtalya karşılıklı görüşmeler ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İtalya ile bir ticaret antlaşması imzası için Türkiye'ye bir İtalyan heyetinin gelmesi kararlaştırılmış ve öncesinde bu heyette görev yapacak olan S. Karavali, Türkiye'ye gönderilmiştir.⁵⁷⁹ İtalya ile ticari alanda görüşmeler konusunda temaslarda bulunmak için İktisat Vekili Kont Volpi de Türkiye'ye gelmiştir. Kont Volpi, İtalya'nın para istikrarını sağlayan ve Amerika ile müzakerelerde bulunan kişidir. Ankara'da devlet bankası kurulması konusunda fikirler vermiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiş, Ziraat Bankasını ziyaret etmiştir.⁵⁸⁰ Hükümet, son günlerde hesapsızca yükselen İngiliz lirası karşısında Türk parasının değerini korumak için bazı tedbirler almak istemiş, bu konuda da Kont Volpi'nin fikirlerinin önemli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸¹

Kont Volpi'nin Türkiye'ye gelişi ise, Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyareti sırasında kendisine yaptığı davet üzerine olmuştur.⁵⁸² Kont Volpi Ankara'yı ziyaretinden ve Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulünden çok memnun kalmış ve *"Memleketinizin iktisadi gelişimi ve ilerlemesi için İtalyan teknik ve tecrübelerinin uygulanması tamamen iyi olacaktır. Bu şekilde bir katılım İtalyan iktisadi ve mali çevrelerince memnuniyetle karşılanacaktır. Bunu ben de çok arzu ve temenni ederim"* sözlerini ifade etmiştir.⁵⁸³ Kont Volpi, İtalya'ya döndükten sonra ise Başbakan Mussolini ile görüşmüş ve İtalya'nın Türkiye'de ticari konularda

⁵⁷⁸ *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1929, s. 2.

⁵⁷⁹ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1929, s. 4.

⁵⁸⁰ *Akşam*, 5 Teşrin-i Sani 1929, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Teşrin-i Sani 1929, s. 1.

⁵⁸¹ *Akşam*, 9 Teşrin-i Sani 1929, s. 1.

⁵⁸² *Cumhuriyet*, 10 Teşrin-i Sani 1929, s. 2.

⁵⁸³ *Akşam*, 10 Teşrin-i Sani 1929, s. 1.

birinci geldiğini söylemiştir. Mussolini ise neticelerden dolayı İtalyan Vekili Kont Volpi'yi tebrik etmiştir.⁵⁸⁴

Bu dönemde Türkiye, İtalya'dan 10 savaş gemisi alınması ile ilgili bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarmıştır. Bu gemilerin 4 tanesinin yapılmakta olduğu, diğerlerinin ise resimlerinin gösterilmesi ile şartları sağladığı bildirilmiştir. Siparişler faiz ve taksit miktarının belirlenmesi ve bir senede teslim edilmesi şartıyla müzakerelerin başlamasına karar verilmiştir.⁵⁸⁵ İki ülke arasında gerçekleşen görüşmeler ve ticari anlaşmalar ne kadar hızlı gibi görünse de bu ilerleme beklenenden daha yavaş olacaktır. İtalya-Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin 1930 yılı sonrasında biraz daha hız kazanacağını söyleyebiliriz.

3. Kültürel İlişkiler

Türkiye ve İtalya arasındaki kültürel ilişkiler her dönem canlılığını korumaya çalışmıştır. Özellikle 1925 yılından itibaren İtalya tarafından Türkiye'ye yapılan sosyal ve kültürel seyahatlerin yoğunlaştığı görülmüştür. Bu kültür gezilerinden biri 1925 yılının Haziran ayında, içerisinde 150 kadar öğrencinin bulunduğu bir gruptur. İstanbul'a gelen grup özel arabalarla önemli ve tarihi yerleri gezmişler ve onlar için İtalyan elçiliğinde bir parti düzenlenmiştir. Ayrılırken ise duydukları memnuniyeti teşekkür ederek göstermişlerdir.⁵⁸⁶ 1925 yılının Eylül ayında ise İtalyan uçakları Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Yeşilköy havalimanına inmişlerdir. Bu uçakların savaş uçakları olması ise dikkat çekmiştir.⁵⁸⁷

1927 yılında ise 250 Bahriyeli İtalyan talebesinin Türkiye'ye geleceği ve ülkemizde bir hafta kalacaklarına dair bir haber yapılmıştır.⁵⁸⁸ 1 Eylül günü İtalyan zırhlılarıyla gelecek olan Bahriyeli talebeler söylendiği gibi o tarihte İstanbul'a gelmişler ve 21 pare top atışıyla Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ve halkı selamlamışlardır. Türkiye ve İtalya Millî marşları çalınmış, resmî ziyaretler ve kültürel geziler yapılmıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i Sani 1929, s. 3.

⁵⁸⁵ *CCA*, t: 11.11.1929, f: 30.18.1.2, y: 6.55.2.

⁵⁸⁶ *İkdam*, 21-23 Haziran 1925, s. 1.

⁵⁸⁷ *İkdam*, 27 Eylül 1925, s. 4.

⁵⁸⁸ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1927, s. 2.

⁵⁸⁹ *İkdam*, 2 Eylül 1927, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1927, s. 1; *Akşam*, 2 Eylül 1927, s. 1.

New York Times gazetesinin 7 Temmuz 1929 tarihli nüshasında İtalyan tayyarelerinin İstanbul'u ziyaretleri vesilesiyle bir makale yazılmıştır. Bu makalede “yapılan hava ziyaretinin Türkiye’yi İtalyanlaştırma hareketi olduğundan; İtalya’nın bugün İngiltere ve Rusya’dan fazla Türkiye’de nüfuz kazandığından; İtalya’nın Türkiye’deki mevkiini yükselttiğinden ve dolayısıyla bu sayede Mussolini’nin de Doğu Akdeniz hakimiyetini artırdığından; birkaç sene önce Türkler için İtalyanların hiçbir önemi yokken şimdi yıldızlarının parladığından” bahsedilmiş⁵⁹⁰ ve açık açık olmasa da üstü kapalı bir şekilde bu ziyaretlerden rahatsız oldukları ifade edilmiştir.

1928 yılından itibaren ise iki ülke arasında antlaşmaların da imzalanması ve siyasi açıdan bir rahatlamayla birlikte sosyal ve kültürel ilişkilerin de yoğunluk kazandığını söyleyebiliriz. Türk aydınları da gazetelerde İtalya’yı tanıtan yazılar yazmış ve kültürel olarak İtalya’yı övmüşlerdir.⁵⁹¹ Bu dönemde karşılıklı ziyaretler devam etmiş ve eylül ayında bir grup İtalyan izci Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Partilerin verildiği ve karşılıklı dostluk ilişkilerinin geliştirildiği önemli bir ziyaret olmuştur.⁵⁹² İtalyan izcilerinin Türkiye’de samimi bir şekilde ağırlanmaları üzerine ise Başbakan Mussolini, Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya bir teşekkür telgrafı göndermiştir.⁵⁹³ Siyasi ilişkilerde inişli-çıkışlı bir seyir izleyen İtalya ve Türkiye kültürel ve sosyal ilişkilerde daha yakın ve samimi bir dostluk görüntüsü çizmiştir.

⁵⁹⁰ CCA, t: 24.08.1929, f: 0.30.10.0.0, y: 236.597.12.

⁵⁹¹ *Cumhuriyet*, 29 Kanun-u Sani 1928, s. 1-3.

⁵⁹² *İkdam*, 9 Eylül 1928, s. 1.

⁵⁹³ *İkdam*, 18 Eylül 1928, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSSOLİNİ İKTİDARI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN SÜREÇ (1930-1938)

I. İÇ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

A. FAŞİST DEVLET SİSTEMİ VE İTALYA

Otoriter kişiliğe sahip olan Mussolini Faşizmin Duçesi (lideri) ve hükümetin de başıdır. Bakanlar parlamentoya değil ona hesap vermek zorundadırlar. Tek izin verilen siyasi parti Faşist Partidir. Yerel yönetimler tepeden denetlenmektedir⁵⁹⁴

1930'ların başında Faşist Parti üyelik kartı olmadan hiçbir kamu sektöründe çalışılmamaktadır (işte bu yüzden bu kart, “ekmek kartı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır). Faşizm, seçim düzenlemeyip bunun yerine yukarıdan talimat vermeyi tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak diktatörlük gelişmeye devam etmiş; partinin kurucusu, hükümetin başı ve İtalyan halkının Duçesi olarak Mussolini artan bir şekilde merkezi bir kişilik haline gelmiştir.⁵⁹⁵

1926 yılında Reale Academia d'Italia'nın* oluşturulmasıyla bilimsel ve kültürel örgütler devletin denetimi altına girmiştir. Akademisyenler 1931'de sadakat yemini yapmaya zorlanmışlardır (1200 profesörden sadece 13'ü bunu reddetmiştir) Mussolini eğitimi, toplumu faşistleştirmenin bir yolu olarak görmüş ve eğitim kurumlarını da buna göre oluşturmuştur. Örnek vatandaşlar yetiştirmek ve İtalya'nın modernleşip güç kazanmasına yardımcı olacak teknolojiyi geliştirmek için entelektüel, eğitsel ve toplumsal bir seferberlik tasarlanmıştır.⁵⁹⁶ Mussolini'nin bu şekilde politika gütmesinin en önemli amacı, faşist rejimi sağlamlaştırmak, güçlü bir

⁵⁹⁴ Jeremy Black, *Kısa İtalya Tarihi*, (Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2020, s. 200.

⁵⁹⁵ Claudia Baldoli, *İtalya Tarihi*, (Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu), Felsefe Kitap, Kütüphane ve Araştırma Hizmetleri Yay., İstanbul 2018, s. 227.

* *Reale Academia d'Italia*; İtalya Kraliyet Akademisi, Faşist dönemin kısa ömürlü bir İtalyan akademisidir. 7 Ocak 1926'da kraliyet kararnamesi ile oluşturulmuş, ancak 28 Ekim 1929'a kadar göreve başlamamıştır. 1929-1943 arsında faaliyette bulunmuş 1943'te Mussolini'nin düşüşüyle etkin bir şekilde feshedilmiş ve sonunda 28 Eylül 1944'te askeri kararname ile kaldırılmıştır. https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Academy_of_Italy; <https://www.lincei.it/it/reale-accademia-ditalia>.

⁵⁹⁶ Black, *Kısa İtalya*, s. 201.

devlet oluşturmak ve toplumun bütün alanlarında hakimiyet kurarak İtalyan halkını ve karşısına çıkabilecek muhalefet unsurlarını kontrol altında tutmaktır.⁵⁹⁷

B. FAŞİST DEVLETİN SİYASAL YAPISI

Faşist devlette, devletin siyasal yapısında bireylerin değil, sosyal kuruluşların ve bu kuruluşlar tarafından temsil olunan çıkarların ön planda olması gerekmektedir. Bu devlet sisteminde kişilerin hakları değil görevleri vardır. Aynı zamanda birey gerçekleştirdiği göreve göre değer kazanır. Faşist devletteki önemli görevler, sosyal kuruluşlar tarafından yerine getirilir ve temsil etme hakkı da bu kuruluşlara verilmiştir. Bu sisteme “*Korporatif Temsil Sistemi*” adı da verilmektedir.⁵⁹⁸

Mussolini, 14 Kasım 1933 tarihli konuşmasında “*Korporasyonlar Ulusal Meclisi’nin kısa bir süre sonra bugünkü milletvekilleri meclisinin yerini alması mümkündür. Milletvekilleri meclisi hiçbir zaman benim hoşuma gitmedi. Bugünkü şekliyle milletvekili meclisi çağımızın gerçeklerine aykırıdır; çünkü çok partili siyasal sistemi öngören bu meclis, bizim yıktığımız bir düzenin halen yaşadığını varsayar. Biz, çok partili siyasal sisteme son verdiğimiz göre bu meclis de artık varlık nedenini kaybetmiştir*” diyerek milletvekilleri meclisine son verileceğini açıklamıştır.⁵⁹⁹ Mussolini’nin bu konuşması Türk basınında *Cumhuriyet*’te yer almış ve İtalyan Meclisi’nin kaldırılıyor olabileceğine dair yorumlar yapılmıştır.⁶⁰⁰

Faşist rejimde sınıf çatışmalarının önüne geçmek ve üretimde genel çıkarı korumak amacıyla korporatist sistem hayata geçirilmiştir. Bu sistem 1925 ve 1939 yılları arasında bir taraftan toplumsal birliği sağlamayı, diğer taraftan ekonomik gelişmeyi garantilemeyi amaç edinmiştir. Temel amaç çalışanlar ve çalıştıranlar arasında iş birliği sağlamak, sosyal sınıfların birbirleri ile çatışmalarını önlemek ve sınıfların karşılıklı görev ve sorumluluklarına vurgu yapılarak, rejime muhalif olan tüm sendikaları kaldırmaktır. Böylelikle rejime bağlı tek sendika sistemi getirilerek 1934 yılında tamamen korporatif ekonomiye geçilmiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Çelikçi, Kakışım, “İtalyan Faşizmi”, s. 90.

⁵⁹⁸ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında*, s. 73.

⁵⁹⁹ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 75.

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i Sâni 1933, s. 3

⁶⁰¹ Burcu Baştürk, *İtalya ve Almanya Bağlamında Faşizmde Kadın İmgesi*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 43-44.

Faşist Devlet yapısının en temel konularından birisi de tek partili sistemdir. Bu yapıda parti ile devlet bütünleşir ve tüm devlet görevlerine faşist parti üyeleri atanarak devlet içinde ayrı bir devlet oluşturulur. Ulusal Faşist Parti, 1921 genel seçimlerinden sonra iktidara gelmiş ve faşist düşünce devlet yapısına egemen olmuştur. 17 Kasım 1932 tarihinde yayımlanan Kral Kararnamesi ile de Ulusal Faşist Parti, Duçe'nin emrinde ve faşist devletin hizmetinde bir milis örgütü özelliği kazanmıştır. Ulusal Faşist Parti, Mussolini'nin yönetimi altında Büyük Faşist Meclisi'nin belirlediği kurallara uyarak, kendine bağlı kurumlar ve bunların yöneticileri aracılığıyla çalışmıştır.⁶⁰² Faşist Parti, devlet iktidarının merkezileşmesini ve güçlenmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda bürokrasinin güçlenmesi şaşırtıcı olmamıştır. Mussolini, iktidarı boyunca hem parti mekanizmasını hem de bürokratik mekanizmayı büyütmüş ve yeni görevler yüklemiştir. Böylelikle kısa zaman içerisinde parti mekanizması da fazlasıyla büyümüştür. İtalya'da 1920 yılında toplam nüfusun %11'i bürokratik çevrenin bir üyesiyken 1938 yılına gelindiğinde bu rakam %18 olmuştur.⁶⁰³

Mussolini Torino'da yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın iç politikasına değinmiş ve faşist rejimin önemine, Faşist Parti'nin kapılarının herkese açık olduğuna ve bugünkü siyasi rejime ait siyasi teşkilatın adının Faşist Fırka olduğu üzerinde durmuştur.⁶⁰⁴ Mussolini yine vermiş olduğu bir röportajda, İtalya'nın siyasi yapısı üzerinde durmuş ve Faşist devletin liberal demokratik devletin zıttı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, *"Faşist devlet, memlekette bütün var olan kuvvetleri hüküm ve nüfuzu atında bulunduran ve aynı zamanda halk yığınları ile sıkı temasını hiç kaybetmeyen, hakiki otorite sahibi bir devlet yaratmak için çalışıyor,"* yorumunda bulunmuştur. Mussolini'nin mülakatından bir kısım alınan Falih Rıfkı'nın makalesinde *"faşizmin İtalya'da işe yaradığı ve İtalya'yı anarşiden kurtardığı ifade edilmiş ve eğer Faşizm imdada yetişmemiş olsaydı, İtalya'nın ya dağılacığı ya da dağılmış kadar hakimiyetini ve gücünü kaybedeceği"* belirtilmiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰² Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 70-71.

⁶⁰³ Süleyman Sıdal, "Faşizm ve Bürokrasi", *Bürokrasi*, (Ed. Nail Öztas), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2019, s. 121-122

⁶⁰⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Birinci teşrin 1932, s. 1

⁶⁰⁵ Falih Rıfkı, "Faşist İtalya", *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1932, s. 1.

Times gazetesinde, Mr. Munro'nun İtalyan inkılâbı ve Mussolini'nin şahsı hakkında yazmış olduğu bir kitabın yorumu yayınlanmıştır. Yapılan bu yorum *Hâkimiyet-i Milliye*'de ele alınmıştır. Mr. Munro, kitabının bir iki bölümünde Mussolini'nin kudretli şahsiyetini ve karakterini bütün millete nasıl yaydığını anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca, Mussolini'den "*İtalya diktatörü*" yerine "*İtalya'nın Son Hakemi*" olarak bahsetmenin daha doğru olacağına değinmiştir. Mussolini'nin İtalyan diktatörü olmadığını, Faşizm öğretisinin ta kendisi olduğunu yazmıştır.⁶⁰⁶

Mussolini, Faşist İtalya Devleti'nin oldukça iyi yerlere geldiğini, iç politikada takip ettiği siyasetin oldukça yerinde olduğunu, 15 senedir derin tetkikler içinde yer aldığını ve beş seneden beri harbiye, bahriye ve hava kuvvetleri bakanlıklarını bizzat kendisinin idare etmesinin ne kadar doğru olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca İtalya'nın askeri birliklerinin katıldığı manevralarda çok başarılı olduğunu ve bu başarının en önemli sebeplerinden birinin de iç siyasette takip ettiği metotlar olduğunu ifade etmiş ve yaptığı bir konuşma şu şekilde devam etmiştir: "*10 senelik rejimin neticesi işte budur. Bir zamanlar, bu zihniyetten eser yoktu. Manevralara şevk ve heyecanla iştirak edilmiyordu. Vuku bulan manevra davetlerine bir angaryaya gidilir gibi icabet olunuyordu. Bugün, her şey değişmiştir. Şevk vardır. Günün birinde tarih ekmeğinin mayası diye tarif etmiş olduğum bu şevk bugün mevcuttur.*"⁶⁰⁷

Faşist devlet yapısının en önemli kurumlarından biri ise ordudur. Mussolini, iktidarı devraldıktan sonra orduyu geliştirmek için önemli politikalar ele almıştır. Mussolini açısından ordu iktidara geldikten sonraki on yıl içinde önemli olmuş; fakat hayati olmamıştır. Ancak 1930'ların sonlarına doğru fiili olarak başlayan Nazi savaş politikası ve Etiyopya'ya açılan savaşla birlikte orduya olan önem de artmıştır. Mussolini orduyu siyasete karıştırmak istememiştir. Ordunun güçlü olması için subayların sadece kendi görevleriyle ilgilenmeleri gerektiğini düşünmüştür.⁶⁰⁸ Faşist devletin güçlü bir şekilde yoluna devam edebilmesi için ordunun da kendi elinde olması düşüncesini savunmuştur.

⁶⁰⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Birinci Kânun 1933, s. 3.

⁶⁰⁷ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1932, s. 2.

⁶⁰⁸ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 88.

Mussolini ordu ve donanmaya ne kadar önem verdiğini yaptığı konuşmalar esnasında göstermiş, çoğu zaman Millî ordu generali üniformasını giyerek, yanına sivil ve askeri birçok görevliyi de alarak resmi geçit törenleri düzenlemiştir. Bu törenlere çoğu zaman uçaklar da katılmış ve geniş bir halk kitleleri tarafından seyredilmiştir. Böyle resmî törende yaptığı bir konuşmada ordunun ve gençlerin İtalya için ne kadar önemli olduğunu şu sözleri ile belirtmiştir: *“Gençleri silah altında gördüğümüz zaman en evvel kral hatırıma gelir. Onun bize vereceği emri tamamen yerine getireceğiz. Kollarınızı ve kalplerinizi hazırlayınız ve kuvvetlendiriniz. Ta ki vatan sizi çağırdığı zaman onu müdafaaya hazır olunuz.”*⁶⁰⁹

Mussolini, İtalya’nın öncelikle Akdeniz’e sahip olma isteği ve tarihi emeli olan *“Mare Nostrum (Bizim Deniz)”* idealini gerçekleştirmek için güçlü bir donanmaya sahip olma konusu üzerinde de durmuştur. Özellikle İtalya’nın güçlü donanma politikası 1930 yılından sonra hızlanmaya başlamıştır. Türk Basınında da bu konu üzerinde farklı haberler ele alınmıştır.⁶¹⁰

Mussolini iktidarı devraldıktan sonra, İtalya’nın tarihi emellerini yerine getirebilmek için hem iç politikada hem de dış politikada çok güçlü olunması gerektiğine inanmış ve onun için mücadele vermiştir.

C. FAŞİST DEVLETİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1. Sosyal Yapı

İtalya birleşmiş bir kültüre, hatta ortak bir dile bile sahip değildir. Özellikle sanayileşmiş Kuzey İtalya ile kırsal ve daha geri kalmış Güney İtalya arasında belirgin bir düşmanlıktan da söz edilebilirdi. Bir milliyetçi olarak Mussolini, Millî bilinci oluşturmayı, bir İtalyan milleti meydana getirmeyi istemiştir ve bunu yapmak için tek yol İtalyan devleti oluşturmak olmuştur. Mussolini güçlü İtalya’yı göstermek için, kent mimarisine de önem vermiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁹ *Akşam*, 21 Mayıs 1930, s. 2.

⁶¹⁰ M.Ş., “İtalya Neden Kuvvetli Bir Donanmaya Malik Olmak İstiyor?”, *Akşam*, 15 Haziran 1930, s. 5; *Son Telgraf*, 15 Haziran 1930, s. 4. *Akşam*, 22 Kanun-ı Sâni 1931, s. 5; *Akşam*, 17 Teşrin-i Sâni 1931, s. 8;

⁶¹¹ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 84

Mussolini'nin İtalya kentlerini geliştirmek için göstermiş olduğu çaba Türk basınında da ele alınmış ve Yunus Nadi bu konu hakkında şu düşüncelerini paylaşmıştır:⁶¹² *“Roma benim dört sene önce gördüğüme nispetle hakikaten değişmişti. Daha ziyade büyümüş olup olmadığı belki birdenbire göze çarpmayabilirdi; fakat muhakkak surette daha güzel olmuştu ve her gün daha güzel olmak yolunda idi. M. Mussolini Roma'yı daha ziyade güzelleştirmek için sarf olunan himmet ve gayreti saklamıyor, bilâkis bu yolda pek ziyade çalışmakta olduğunu izah ediyordu. Koca şehrin içinde yepyeni büyük caddeler ve meydanlar açılmış ve açılmakta idi. Roma'yı Avrupa'nın en güzel payitahtlarından biri haline getirmek için oraya yalnız devlet bütçesinden her sene 70-80 milyon lîre (bizim paramızla 8 milyon lira) verilmekte olduğunu bizzat M. Mussolini söyledi.”*

İtalya'da Faşizm rejiminin gelişmesini sağlamak için gençlere ve eğitimlerine de büyük önem verilmiştir. Özellikle 1929 yılından itibaren başlayarak eğitim alanında yapılan yeniliklerle birlikte yeni nesillerin çocukluklarından itibaren gerek bilimsel ve ahlaki gerekse de fiziki eğitimleri devlet tarafından kontrollü şekilde yürütülmüştür. Gelecek nesillerin faşistleştirilmesi adı altında okullarda yürütülen derslerde devlet tarafından kontrol edilmeye başlamış ve özellikle ulusal tarih, askeri disiplin ve fiziki eğitim şeklinde bir program hazırlanmıştır. Hatta okul dışında boş kalan zamanlarda da gençlerin aktiviteleri üzerinde durulmuştur. 1926 yılında kurulan Genç Faşistler (Balilla) örgütüne, belirli yaştan itibaren erkek çocuklar, İtalyan Kızları örgütüne ise kız çocukların üye olmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu tarz bir eğitim sisteminin benimsenmesinin en önemli tarafı gençlerin faşistleştirilmeye çalışılmasından ileri gelmiştir.⁶¹³

İtalya'da gelenek ile modernlik, muhafazakârlık ile devrimci sloganlar faşist kültür ve siyasette eş zamanlı olarak yaşamıştır ki Faşizm beyaz beton binalı modern kentler ile gemiler ve uçakların militarist ülkesi olan yeni “fütürist” (ilerici, modern çizgiler taşıyan) İtalya'yı hem de aynı zamanda köylülüğün ulusun temel direği olduğu bir ülkeyi aynı anda yüceltmıştır.

⁶¹² Yunus Nadi, “M. Mussolini'ye Göre Şehir ve Köy Telâkkisi”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1932, s. 1.

⁶¹³ Baştürk, *İtalya ve Almanya Bağlamında*, s. 45-46.

Kadınlar, faşist rejimin daha büyük bir askeri güce gereksinim duymasından dolayı demografik seferberliğin esas nesnesi olmuşlardır. Yapılan sosyal yardımları ve annelik teşvikleri İtalyanları evlenme ve çok sayıda çocuk sahibi olmaya özendirmiştir. Kadının doğurganlığını kuşatan düşünce ve yasalar, 1929'da Faşist Devletle Laterano Antlaşmasını imzalayan kilise tarafından da desteklenmiştir. 1933'ten itibaren Anne ve Çocuk Kurumu, İtalya'nın her tarafından çok çocuğu olanları ödüllendirmek için Roma'ya getirtmiştir.⁶¹⁴

Faşist rejimin ve Mussolini'nin kadınlara bakış açısı Türk basınında *Akşam*'da bir yazıda da ele alınmıştır. "*Mussolini ve Kadınlar*" başlıklı yazıda, İtalya'nın büyük liderinin kadın düşmanlığından bahsedilmiş ve yazı şu şekilde devam etmiştir:⁶¹⁵ "*Çağdaş kadın medeniyete karşı, mecbur olduğu ilkel ve garip yaşamı unutmaya eğilimlidir Bununla birlikte kendisinin siyasetle iştiğaline muhalifim, kadınlar hiçbir şey keşif ve icat etmemişlerdir. Etrafınıza bir göz gezdiriniz, sanayi, tiyatro, kanun, tababet vs. sahalarında kadın tarafından hak edilip sonraya aktarılmış hiçbir şey göremezsiniz...Kadın daha ziyade evi ile ilgilenir. Siyasete ciddiyetle emek verdiği zaman da bunu tamamıyla benimser; fakat bunu ancak aile rahatının devamı ve eşinin rahatının fedası pahasına yapabilir.*" Kadının erkeğe oranla daha az değer taşıyan cins olduğuna yönelik inanç faşist rejimde o kadar güçlü yerleşmiştir ki, kadınların birtakım "*aşağılık*" özelliklerinin tıp yönünden incelenmesi için bazı "*bilimsel*" projeler dahi yapılmaya çalışılmıştır.⁶¹⁶

1933 yılında devlet yönetimindeki tüm birimlerde kadınların devlet memuru olma yönündeki çabaları önlenmiş ve sonrasında 1938 yılında çıkartılan bir yasa ile kadınların kamu sektöründe istihdam oranları %10 ile sınırlandırılmıştır. Faşist rejim kadınlar için başlattığı eve dönüş kampanyası kapsamında birtakım yasalarla, kuruluşlarla ve baskılarla kadınları sosyal yaşamdan, çalışma hayatından ve eğitim hayatından uzaklaştırmaya çalışmıştır.⁶¹⁷

Sosyal yapının önemli kurumlarından olan Papalık ile Mussolini İtalya'sı arasında 1929 yılında Laterano Antlaşması imzalanmış ve Vatikan Kenti ile arada

⁶¹⁴ Baldeli, *İtalya Tarihi*, s. 228.

⁶¹⁵ "Mussolini ve Kadınlar", *Akşam*, 5 Şubat 1930, s. 5

⁶¹⁶ Maria A. Macciorchi, *Faşizmin Analizi*, (Çev. Cemal Süreya), Payel Yayınları, İstanbul 2000, s. 163.

⁶¹⁷ Baştürk, *İtalya ve Almanya Bağlamında*, s. 57-58.

olan sorunlar çözümlenmiştir.⁶¹⁸ Laterano Antlaşması'nın üçüncü yıldönümünde Mussolini ve Papa XI. Pius arasında bir buluşma daha gerçekleşmiştir.⁶¹⁹ 11 Şubat 1932 tarihli buluşma, Türk ve dünya basınında bazı gazeteler tarafından ele alınmıştır. Kertzer'in "Papa ve Mussolini" adlı eserinden alınan bilgiye göre, *Chicago Daily Tribune*, "Papa ve Duçe Dostluk Havası İçinde El Sıkıştılar" şeklinde bir başlık atmış; *New York Times*'in başlığı ise "Vatikan'daki Görüşmede Sıcak Duygular Ortaya Koydular" şeklinde olmuştur.⁶²⁰ *Akşam*, "M. Mussolini ve Papa"⁶²¹ başlığı ile bu görüşmeyi haber yaparken; *Cumhuriyet*'te Muharrem Feyzi ise "Papalık ve Faşizm"⁶²² başlıklı bir makale ile "M. Mussolini Vatikan'ı ziyaret ederek İtalya Krallığı'nın ve Faşizmin cihan siyasetindeki mevkiini bir kat daha arttırmıştır." yorumunda bulunmuştur.

Genel olarak Faşist devlet sistemi İtalya'nın sosyal yapısında kendisini baskıcı bir şekilde hissettirmiştir. Toplumdaki bütün unsurlar üzerinde katı disiplini ve müdahale etme yetkisini ortaya koymuş olduğu yasalarla da göstermiştir.

2. Ekonomik Yapı

Faşist devlet yönetimi, sosyalizme ve liberal kapitalist politikalara tepki gösteren bir anlayışla ortaya çıkmış ne bireysel çıkarları ne de sınıf çatışmasını kabul etmemiştir. Böylelikle devlet toplum üzerinde olduğu gibi ekonomik yapı üzerinde de hâkim konumdadır. Kapitalizm ve sosyalizmin ortaya koyduğu ekonomik model dışında farklı bir ekonomik yapı benimsemiştir. Toplumu meslek örgütleri temelinde, uzlaşmaya dayalı, ulusun ve devletin çıkarlarını esas alarak örgütleyen korporatist-dayanışmacı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem, özel girişimi tamamen yok saymamakla birlikte devletin bizzat üretim sürecine katıldığı ve özel sektörün de devletin menfaatlerine uygun hareket ederek, kâr amacı gütmeyen, devletin koyduğu kurallara uyarak üretimde bulunduğu bir ekonomik model ortaya koymuştur.⁶²³

⁶¹⁸ Black, *Kısa İtalya*, s. 199.

⁶¹⁹ Mussolini-Papa buluşmasının ayrıntısı için bkz. Kertzer, *Papa ve Mussolini*, s. 259-266.

⁶²⁰ Kertzer, *Papa ve Mussolini*, s. 263.

⁶²¹ *Akşam*, 20 Şubat 1932, s. 8.

⁶²² Muharrem Feyzi, "Papalık ve Faşizm", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, s. 2.

⁶²³ Sıdal, "Faşizm ve Bürokrasi", s. 120.

Mussolini, faşist devlet sisteminde üç ekonomik modeli uygulamaya çalışmıştır. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına gelen dönemde liberal ekonomi modeli ki bu dönemde hem tarım hem de sanayi alanlarında kısa sürede toparlanma sağlanmıştır. 1922-1925 yılları arasında uygulanan liberal ekonomiden sonra hükümetin ekonomide tam denetiminin hissedildiği korporatist döneme geçilmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının yaşandığı yıllarda ise İtalya'da ekonomide kendi kendine yeterlilik prensibi, korumacı önlemler ve uygulamalar yürürlüğe girmiştir.⁶²⁴ 1929 yılından sonra Mussolini özellikle yatırımları arttırmak, işsizliği azaltmak ve ülke ekonomisinin modernizasyonu için altyapı yatırımlarına önem vermiştir. 1930 yılında kamu harcamaları ikiye katlanmıştır. Kamu harcamaları genellikle para basımı ve krediler yoluyla finanse edilmeye çalışılmıştır. 1933 yılı itibarıyla büyük bankalar ve kredi kuruluşları devletin kontrolüne geçmiştir. Faşist devlet, sadece bankacılık ve kredi alanını denetim altına almakla kalmamış, üretim alanına da dahil olmuştur. Altyapı yatırımlarının yanı sıra Alfa Romeo ve Fiat gibi büyük otomobil firmaları kurarak bizzat üretime katılmıştır.⁶²⁵

Faşist İtalya yönetimi ne kadar kendini üretim alanında hissettirmiş olsa ve yatırımları ön plana çıkartmış olsa da 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bu girişimlere büyük bir darbe vurmuştur. Son zamanlarda birçok fabrika ya tamamen ya da kısmen kapılarını kapatmaya mecbur olmuştur. İtalya'nın önemli otomobil fabrikası Fiat da bir ay için çalışmalarını durdurmuş, diğer bazı fabrikalar da işçilerini çıkartmaya başlamıştır.⁶²⁶ Ayrıca vekillerden belediye memurlarına kadar bütün devlet memurlarının maaşlarını %12 oranında indirmeye karar vermiştir. Hükümetin bu kararı vermesindeki en önemli neden ise son dört ay içerisinde bütçede yedi buçuk milyon İngiliz lirası açık görünmesi olmuştur.⁶²⁷

İtalya'nın ekonomik sıkıntı içerisinde olduğu bu dönemde M. Mussolini bir konuşma yapmış ve kardeşinin (Popolo D'Italia gazetesinin editörü, Arnoldo) yayımlanan makalesinde de düşüncelerini ifade etmiştir. Aslında hem konuşmasında hem de makalede ifade ettiği sözlerde en önemli nokta ekonomik bunalımın sebebi

⁶²⁴ Con, *Alman ve İtalyan Modelleri*, s. 91.

⁶²⁵ Sidal, "Faşizm ve Bürokrasi", s. 122.

⁶²⁶ *Son Posta*, 24 Kânunuevvel 1930, s. 5.

⁶²⁷ *Son Posta*, 26 Teşrin-i Sâni 1930, s. 4.

olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmaları gösterilmiş ve şu sözler ifade edilmiştir:⁶²⁸ *“Bugün bütün dünya iktisadi buhran içinde çırpınıyor ve buna karşı bir çare arıyor. Şimdiye kadar alınan tedbirlerin hiçbirisi esaslı bir tesir yapamadı, buhran gün geçtikçe tesirini artırdı. Bunun başlıca sebebi hastalığın esasının keşfedilememesidir. Bugünkü buhranın asıl sebebi muharebeden sonra akdedilen sulh anlaşmalarıdır. Bunun için anlaşmaları derhal değiştirmek lâzımdır.”* 25 Mayıs 1932 tarihinde Roma’da bir konuşma yapan Mussolini, ekonomik bunalımla ilgili şu sözleri söylemiştir:⁶²⁹ *“Ekonomik bunalımın bize o kadar zararı yoktur. Tersine, rejimimize yararı vardır. İlk başta disiplin için alınan tedbirler ağır geliyordu; fakat zamanla yararı görüldükçe anlaşıldı, beğenildi...”*

1930’larda ortaya çıkan ve İtalyan ekonomisinde uzun vadeli etkileri olacak önemli bir gelişme ise refah programları olmuştur. 1930’ların ortalarında Noel primleri ve ücretli izin uygulaması başlamıştır. 1934’te aile ödenekleri başlatılmıştır. Asıl amaç, haftalık çalışma süresinin kırk saate indirilmesi nedeniyle işçilerin uğradığı gelir kaybını telâfi etmektir. Tüm bunlar hazine üzerinde büyük baskı oluşturmuştur; ancak hükümetin asıl amacı mali dengeyi sağlamak değil siyasî destek almak ve onu işine geldiği gibi kullanmak olmuştur.⁶³⁰

Mussolini’nin İtalya ekonomisine ve dünya ekonomisine bakışı Türk basını tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Özellikle Mussolini’nin 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra liberalizm ve kapitalizme karşı düşünceleri üzerinde durulmuştur. Burhan Asaf’a göre; Mussolini, kendisinin ve faşizmin, kapitalizm aleyhtarı olduğunu açıkça ve sebepler göstererek ortaya koymuştur. Kapitalizmin rekabetten yoksun olduğunu ve yer edinmek için önce Şark’a yöneldiğini ve İtalya’nın hiçbir zaman kapitalist olmak istemeyeceği üzerinde durulmuştur. Mussolini’nin kapitalist aleyhtarlığı 1929 Ekonomik Bunalımına kadar açıkça ortaya konmuyordu. Bu ekonomik sıkıntı kapitalizme ılımlı olan Mussolini’yi de farklı bir düşünceye yöneltmiştir. Makalede, kapitalizmin iflasa doğru koştuğu ve faşizmin

⁶²⁸ *Akşam*, 7 Kânun-u Sâni 1331, s. 1.

⁶²⁹ Mustafa Salep, “İtalya’da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini’nin Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, s. 316.

⁶³⁰ Christopher Duggan, *İtalya’nın Kısa Tarihi*, (Çev. Tuna Erkmen), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2020, s.226-227.

korporasyon sistemine doğru ilerlediği ifade edilmiştir.⁶³¹ Akşam’a göre, İtalya’da Faşizm yönetiminin ekonomik esası işçi ile patronlardan meydana gelen korporasyon yani esnaf cemiyetlerine dayanmaktadır.⁶³²

1934 yılının Ocak ayında Mussolini’nin yapmış olduğu konuşma Türk basını tarafından değerlendirilmiş ve İtalya’nın artık ekonomik politikasının temelini esnaf cemiyetlerinin oluşturduğu üzerinde durulmuştur.⁶³³ *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazan Burhan Asaf da Mussolini’nin konuşması ile ilgili şu şekilde bir yorumda bulunmuştur: ⁶³⁴ *“Konuşmanın özetinden anlıyoruz ki İtalya’nın hükümet reisi sözlerine, kapitalizmin tarihi bir izahatı ile başlamıştır. Kapitalizmin ancak makinelerle birlikte doğduğunu söylemek doğrudur. Kapitalizmi devrelere ayırmış ve ilk çağ, orta çağ ve son çağ kapitalizmi olarak adlandırmıştır. Kapitalizmin ‘son çağlarında’ hâkim olan kuvvet, bütün sermayelerin idaresini ele alan finanstır. Ve Faşizm, işte bu kuvvetin hükümranlığına son vererek kapitalizme bir dördüncü çağ ilave etmiş ve buna da ‘korporasyoncu çağ’ demiştir. Peki, kapitalizmin bu korporasyoncu çağı, pazarlardan uzak durabilecek ve bu suretle bir yenilik ve adalet getirebilecek mi?”* Yazara göre Mussolini’nin benimsediği korporasyon sisteminde de pazara ihtiyaç duyulacak ve sömürge yarışı devam edecektir. Bunun en güzel delili olarak da İtalya’nın son on iki senelik politikası gösterilmiştir.

Faşist yönetimin bu uygulamaları sonucunda İtalya’da 1935 yılına gelindiğinde özel sektörün %75’i devlet kontrolüne girmiştir. 1939 itibariyle İtalya’daki tüm üretimin %40’ı bizzat devlet tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁶³⁵

Faşist yönetimin İtalyan ekonomisini iyileştirmek için 1930’lu yıllardan sonra aldığı katı önlemlerin olumsuzlukları giderdiği görülmüştür. Bu dönemde özellikle ekonominin devlet eliyle gerçekleştirildiği ve özel sektörün ekonomiden elinin çektilirdiği dikkat çekmektedir.

⁶³¹ Burhan Asaf, “Faşizm ve Kapitalizm”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 İkinci Teşrin 1933, s. 3.

⁶³² *Akşam*, 1 Kânun-u Sani 1934, s. 7.

⁶³³ *Akşam*, 15 Kânun-u Sani 1934, s. 5; *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Kânun-u Sani 1934, s. 1.

⁶³⁴ Burhan Asaf, “M. Mussolini’nin Korporasyonlar Nutku”, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Kânun-u Sani 1934, s. 3.

⁶³⁵ Sıdal, “Faşizm ve Bürokrasi”, s. 122-123.

II. DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

A. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE MUSSOLİNİ İTALYA'SININ DIŞ POLİTİKASI

İkinci Dünya Savaşı öncesinde “Değişen Dünya” düzeninde 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bütün dünyayı etkilemiş ve karışıklık içerisinde bulunan ülkelerde meydana gelen yönetim değişiklikleri revizyonist politikaları da beraberinde getirmiştir. Japonya'nın Mançurya'ya saldırması, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Almanya'nın Versailles Antlaşması'ndan kurtulma çabaları, Fransa ve İngiltere'nin sessiz kalması dünyada yeni bir sürecin başlamasını beraberinde getirmiştir. İtalya'nın Arnavutluk'u ve Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali Avrupa'da savaş sinyallerinin verilmesine sebep olmuştur.⁶³⁶

İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde İtalya kendi durumunu beğenmemiş, bu sebeple de savaş sonu anlaşmalarının kurmuş olduğu düzeni bozmak istemiştir. İtalya'ya göre Dünya haritasının değişmesi gerekmektedir; İtalya Adriyatik Denizi'ne hâkim olmalı, Yunanistan'ı nüfuzu altına almalı ve hatta bu nüfuzu Anadolu'ya kadar götürmelidir. Diğer yandan Afrika'da sömürgelerini genişletmeli, Akdeniz'deki durumunu kuvvetlendirmelidir. Bütün bu amaçlara rağmen 1935 yılına kadar İtalya açık ve belirli bir politika gütmemiştir.⁶³⁷ Saldırgan dış politikası özellikle 1935 yılından itibaren görünmüştür.

1930 yılından itibaren Mussolini İtalya'sının dış politikası Fransa karşıtı ve Almanya yanlısı olmuştur. Silahlanma konusunda Fransa'nın İtalya'ya eşit davranmaması bu politikanın nedeni olmuştur. 1933 yılında İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında Dörtlü Pakt yapılmıştır; fakat daha sonra Almanya'nın Pakt'tan ayrılması ile bu birlik sona ermiştir. İtalya başlangıçta İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış; sonrasında ise İngiltere'nin Almanya ile silahlanma konusunda antlaşma imzalaması İtalya'yı İngiltere'nin karşısına getirmiştir.⁶³⁸ 1933 yılında Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması aynı zamanda Almanya'nın

⁶³⁶ Yunus Emre Tansü – İbrahim Göktaş, “Savaşın Soğuk Yüzü”, *Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2018, S. 2/3, s. 5.

⁶³⁷ Rıfkı Salim Burçak, “İtalyan Politikasının Beş Yılı (1935-1939)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1943, C: 1, Sayı: 3, s. 472-473.

⁶³⁸ Carocci, *Faşizmin Tarihi*, s. 93-97.

da silahsızlanma konferansından ayrılması İtalya'yı bir seçim yapma zorunluluğunda bırakmıştır. 1934 yılında Mussolini ve Hitler görüşmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve Berlin-Roma Mihveri yolunu açmıştır. Tüm bu yaşanan kutuplaşmalar ise İkinci Dünya Savaşı'na gidişi hızlandırmıştır.

1. Mussolini İtalya'sı ve Dörtler Paktı

Avrupa'da değişmekte olan dengeler dolayısıyla Avrupa Devletleri bir taraftan savaş hazırlıkları yaparken bir taraftan da gizli bir şekilde ittifak seçeneklerini değerlendirmektedir. Böyle bir ortamda Mussolini birtakım girişimlerde bulunarak revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versay'ın oluşturduğu düzeni değiştirmek için iş birliği teklif etmiştir. Bu teşebbüsünde ise Sovyetler Birliği'ni saf dışı bırakmıştır.⁶³⁹

Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın devam ettiği günlerde ortaya atılan Dörtler Paktı, 7 Haziran 1933 tarihinde Roma'da İtalyan Başbakanı Mussolini ile Almanya, Fransa ve İngiltere Büyükelçileri arasında imzalanmıştır. Aslında Dörtler Pakt fikri ilk defa 1932 yılının sonlarına doğru Roma'ya gelen Alman Bakan Rosenberg ve Fransız Büyükelçisinin de katılımıyla toplanan Volta Konferansı'nda ortaya atılmıştır. Sonrasında bu fikir Mussolini tarafından da benimsenmiştir. Mart 1933'te ise Roma'da İngiltere Başbakanı Mac Donald ve Dışişleri Bakanı Sir John Simon'a Mussolini tarafından bir Dörtler Paktı tasarısı sunulmuştur. Bu tasarı üzerinde yapılan uzun görüşmeler sonrasında Pakt imzalanmıştır.⁶⁴⁰

İtalya uzun zamandan beri Milletler Cemiyeti ve kurumlarını küçümsemektedir. Mussolini'nin ortaya attığı Dörtler Paktı'nın asıl amacı Milletler Cemiyeti ve otoritesini baltalamaktır. Ayrıca bu Pakt Türkiye'nin, büyük devletlerin çıkarları gerektirdiğinde kendi aralarındaki rekabetin iş birliği yapmalarına engel oluşturmayacağı yönündeki tezini de doğrulamıştır. Bu pakt, Balkan ve Akdeniz

⁶³⁹ Abtülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 185.

⁶⁴⁰ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, s. 185.

siyaseti oluşturulurken daha küçük devletlerin çıkarlarının da görmezden gelinebileceğini göstermektedir.⁶⁴¹

Tevfik Rüştü Aras Dörtler Paktı'nın gerçek anlamını, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dünyada hükmü geçen dört büyük devletin kendi aralarındaki rekabet sebebiyle ortadan kalkan Avrupa Konseyi fikrinin yeniden ortaya çıkarılması olarak değerlendirmiştir.⁶⁴² Mussolini etrafa Dörtler Paktı'nın zararsız olduğunu hatta iyi bir düzen getireceğini anlatmaktadır. Bu sırada İtalya'nın eski Ankara Büyükelçisi olan ve Cenevre'de bulunan Baron Aloisi, 7 Mayıs 1933'te Dışişleri Bakanımız. Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret ederek kendisine Mussolini'nin adına şu garantiyi vermiştir:⁶⁴³ “Mösyö Mussolini benim aracılığım ile size İtalya'nın Türkiye'ye dostluk siyasetinin hiçbir suretle değişmediği garantisini veriyor. Türkiye Hükümeti'ni siyasi teşebbüslerimizden haberdar edeceğimize dair size de aynı surette garanti veriyor.”

Dörtler Paktı, Türk basınında da geniş yer bulmuş ve birçok haber yapılmıştır. Gazeteler, Cenevre Silahsızlanma Konferansının devam ettiği günlerde Mussolini'nin Mart 1933 tarihinde Roma'da verdiği Dörtler Paktı tasarısından itibaren konuyla yakından ilgilenmişler ve şu şekilde başlıklar kullanmışlardır: “İtalyan Başvekili de Bir Plân Teklif Etti”⁶⁴⁴, “Silahları Bırakma Konferansı Dört Devlet müzakeresi bitinceye kadar tatil olunacak”⁶⁴⁵, “Roma'da siyasi ve mali işler etrafında uzun konuşmalar oldu”⁶⁴⁶, “İngiliz ve İtalyan Başvekillerin Görüşmesi”⁶⁴⁷, “Dört Büyük Devlet Arasında Bir Nevi Direktuvar Teşkili Mevzuubahis...”⁶⁴⁸, “Roma'daki Mülakatta Neye Karar Verildi?”⁶⁴⁹, “Rusya'ya Karşı İttifak mı?”⁶⁵⁰, “Sırp Gazeteleri Yeni İttifak Teşebbüsü Karşısında Ateş Püskürüyorlar”⁶⁵¹, “Dört Büyük Devlet İtilâfı”⁶⁵².

⁶⁴¹ Dilek Barlas-Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 184.

⁶⁴² Tevfik Rüştü Aras, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2010, s. 119.

⁶⁴³ Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, s. 188.

⁶⁴⁴ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1933, s. 1.

⁶⁴⁵ *Cumhuriyet*, 23 Mart 1933, s. 1.

⁶⁴⁶ *Milliyet*, 20 Mart 1933, s. 2.

⁶⁴⁷ *Vakit*, 20 Mart 1933, s. 2.

⁶⁴⁸ *Milliyet*, 21 Mart 1933, s. 1.

⁶⁴⁹ *Vakit*, 21 Mart 1933, s. 1.

⁶⁵⁰ *Son Posta*, 23 Mart 1933, s. 1, 14.

⁶⁵¹ *Son Posta*, 24 Mart 1933, s. 3.

⁶⁵² *Akşam*, 4 Nisan 1933, s. 1.

Cumhuriyet'te Muharrem Feyzi, "Roma Mülâkatı" başlıklı makalesinde Dörtler Paktı'nı değerlendirmiş ve bu pakt tasarısından Fransa'nın çok memnun kalmadığını ifade etmiş ve şu cümleleri yazmıştır:⁶⁵³ "*M. Mussolini, Avrupa'nın geleceğine ait bütün meselelerin batılı dört büyük devlet yani İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında kararlaştırılması usulünü teklif etmiştir. Böylece bu plân Cemiyet-i Akvam'ı bir tarafa bırakıyordu; fakat bu tür önemli konular Cemiyet-i Akvam'a bırakıldığı zaman Fransa ikinci derecede birer devlet olan müttefiklerinin yardımı ile daima kendi sözünü ve fikrini kabul ettirebilecektir. İşte Fransa'nın Cemiyet-i Akvam'daki bu nüfuz ve varlığını kırmak için İngiltere ve İtalya kararları dört büyük devletin fikirlerine bırakmak istemişlerdir. Fransa ise bunu istememektedir. Yalnız kalacağını, Almanya ile İtalya'nın her zaman beraber yürüyeceğini, İngiltere'nin ise kendi çıkarlarına göre hareket edeceğini biliyordu.*"

Dörtler Paktı 7 Haziran 1933 tarihinde imzalandıktan bir gün sonra ise Türk basınında konu ele alınmaya başlanmış ve haber başlıklara taşınmıştır: "*Almanya Projenin Son Şeklini Beğenmedi, fakat Nihayet İmzalamaya Razı Oldu*"⁶⁵⁴, "Dörtler Misakının İmzalanması"⁶⁵⁵, "*Dört Büyük Devlet Misakı Roma'da İmzalandı*"⁶⁵⁶, "*Dörtler Toplanıyor mu?*"⁶⁵⁷. Muharrem Feyzi, "*Yeni Bir Harbi Umûmî Tehlikesini Atlattık*" başlıklı makalesinde, Dörtler Paktı'nın imzalanmasına Amerika'nın memnun olduğuna, Rusya'nın temkinli yaklaştığına değinmiştir. Bu misak küçük veya büyük bazı devletlerin çıkarlarına uygun olmasa da dünya barışının sağlanması için önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵⁸

Mussolini ise pakt imzalandıktan sonra bir konuşma yapmış ve bu paktın İtalya'nın senelerden beri samimi dostluk ilişkilerinde bulunduğu devletleri doğrudan ilgilendirdiğini; bu devletlerin de Tuna havzasında Avusturya ile Macaristan ve Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁹

⁶⁵³ Muharrem Feyzi, "Roma Mülâkatı"; *Cumhuriyet*, 22 Mart 1933, s. 2.

⁶⁵⁴ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1933, s. 3.

⁶⁵⁵ *Vakit*, 8 Haziran 1933, s. 2.

⁶⁵⁶ *Milliyet*, 9 Haziran 1933, s. 1.

⁶⁵⁷ *Milliyet*, 11 Haziran 1933, s. 2.

⁶⁵⁸ Muharrem Feyzi, "Yeni Bir Harbi Umûmî Tehlikesini Atlattık", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1933, s. 2.

⁶⁵⁹ *Vakit*, 10 Haziran 1933, s. 2; *Akşam*, 9 Haziran 1933, s. 1; *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1933, s. 1.

Dörtler Paktı metninde yer alan konular şu şeklide sıralanabilir: Antlaşma'nın giriş kısmında İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Milletler Cemiyeti Konseyi daimi üyesi ve Locarna antlaşmalarında imzacı taraflar olarak; Milletler Cemiyeti Antlaşması, Locarna Antlaşmaları, Briand- Kellog Paktı ile 11 Aralık 1932 ve 2 Mart 1933 tarihlerinde Silahsızlanma Konferansı Siyasal Komitesi'nde imzalanan belgelere bağlı olarak bu pakta imzacı tarafların haklarını gözetecek bir anlaşmaya varmış oldukları belirtilmektedir. Birinci maddeye göre; imzalayan taraflar kendileriyle ilgili her konuda karşılıklı danışmada bulunacaklar, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısı ve barışın muhafazası için Milletler Cemiyeti Antlaşması çerçevesinde aralarında aktif iş birliği için her türlü çabayı göstereceklerdir. İkinci maddeye göre; özellikle Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 10., 16. ve 19. maddelerine göre alınacak kararları kendi aralarında inceleyip karara bağlayacaklardır. Üçüncü maddeye göre; Silahsızlanma Konferansı'nda çözümlenemeyen konuları kendi aralarında görüşeceklerdir. Dördüncü madde; Avrupa'nın ekonomik sorunlarının Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözümü için danışmalarda bulunacaklardır. Beşinci madde ise antlaşmanın 10 yıl geçerli olacağına ve sekizinci yıl sonunda taraflardan birisi aksine bir talepte bulunmadıkça antlaşmanın uzatılacağına dairdir.⁶⁶⁰

Dörtler Paktı 15 Temmuz 1933'te Roma'da İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya arasında, 10 yıllık bir süre için imzalanmıştır.⁶⁶¹ Dörtler Paktı'nın imzalanması basında endişeyle karşılanmış ve sonucun nasıl olacağının bilinmediğine dair haberler yapılmıştır. “*Dört Devlet el ele verdiler: Bakalım sulh ne hale girecek!*”⁶⁶², “*Merasim yapılmadı, imza dokuz dakika sürdü*”⁶⁶³, “*İmza Merasimi dokuz dakika içinde olup bitti.*”⁶⁶⁴

Dörtler Paktı'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Fransa tarafından Çin Denizi'ndeki bazı adaların; İtalya tarafından ise Ege Denizi'ndeki bazı adaların işgal edilmesi sonucunda dünya kamuoyunda Dörtler Paktı'nın asıl amacının ne olduğuna

⁶⁶⁰ Yeter Mengeş, “Mussolini'nin Dört Güç Paktı Projesi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S: 102, Güz 2020, s. 171.

⁶⁶¹ “Dörtler Misakı İmzalandı, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1933, s. 1.

⁶⁶² *Vakit*, 16 Temmuz 1933, s. 1.

⁶⁶³ *Milliyet*, 16 Temmuz 1933, s. 2.

⁶⁶⁴ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933, s. 1.

dair şüpheler artmıştır.⁶⁶⁵ Mehmet Asım'a göre; Alman uçaklarının Avusturya üzerinde Anschluss (Almanya'nın Avusturya ile birleşmesi) propagandası yapan bildiriler atması dolayısıyla İngiltere, Fransa, İtalya arasında hararetli görüşmeler başlamıştır. Ayrıca, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Almanya'yı protesto etmeye hazırlandıkları bilinmektedir. Faşist İtalya'nın ise Almanya'yı güçlendirmek istemediği görülmektedir. Bu güç birliği Almanya-Avusturya düşmanlığı gibi önemli bir Avrupa meselesinde uygulanamazsa nerede bundan istifade edilecektir. Bu güç paktının asıl amacının ne olduğuna dair sorgulamalar yapılmaktadır.⁶⁶⁶

Mussolini'nin Silahsızlanma Konferansı'ndan eşitlik isteğinin yerine getirilmemesi sebebiyle ayrılan ve amacı hızlı bir şekilde silahlanmak olan Almanya nedeniyle geçici olarak ara verilen silahsızlanma sürecine "Dörtler Paktı" ile cevap vermek istediği fakat başarılı olamadığı görülmüştür. Bu pakttan istediğini alamayan İtalya, Almanya ve Macaristan ile arasını iyi tutarak, Doğu Afrika'ya genişlemek için zaman kollayacaktır.⁶⁶⁷

Türk Basınında, Dörtler Paktnın imzalanacağına dair ilk haberlerde, paktın dünya barışına katkı sağlayacağı düşüncesinin hâkim olduğu görülmesine rağmen ilerleyen zamanlarda bu pakta imza atan devletlerin asıl amaçları sorgulanmaya başlamış ve bu yönde yorumlar yapılmıştır.

2. Balkan Antantı ve İtalya'nın Tepkisi

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Sovyetler Birliği'nin Balkan topraklarından çekilmesi ve İngiltere'nin ise Balkan meselelerine uzak durmasından yararlanan İtalya bir takım diplomatik girişimleri sonucunda bölgede hakimiyetini özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'da oldukça arttırmıştır. İtalya'nın 1927'den itibaren esas hedefi ise Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ı kendi yanına çekerek, Fransa'nın ve Küçük Antant'ın⁶⁶⁸ etkinliğine karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de

⁶⁶⁵ "Son İşgaller Dörtler Misakı'nın Tatbikatından mıdır?", *Vakit*, 1 Ağustos 1933, s. 2.

⁶⁶⁶ Mehmet Asım, "Dörtler Misakı Nerede?", *Vakit*, 9 Ağustos 1933, s. 1, 4.

⁶⁶⁷ Mengeş, "Mussolini'nin Dört Güç Paktı Projesi", s. 189.

⁶⁶⁸ Balkanlar ve Tuna Havzasında 1921 yılında anti-revizyonist Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya; revizyonist Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan'ın taleplerine karşılık bir araya gelerek "Küçük Antant" adıyla bir birlik oluşturmuşlardır. Almanya'yı doğudan kuşatmak isteyen Fransa, Küçük Antant birliğindeki devletlerle ikili antlaşmalar yaparak kendi himayesine almıştır Fransa'nın himayesinde olan Küçük Antant 16 Şubat 1933 tarihinden itibaren süreklilik

bir ittifak meydana getirmektir. 1929 Dünya Ekonomik bunalımı, tarıma dayalı ekonomiye sahip olan Balkan ülkelerini kötü etkilemiş ve Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelere bağımlı hale getirmiştir. Avrupa'nın revizyonist ve anti revizyonist olarak iki gruba ayrılması, savaş söylentilerinin de giderek artması Balkanlar'da bir birlik kurulması ihtiyacını da ortaya koymuştur. 1930 yılının sonuna gelindiğinde Balkanlar'da yapılan ikili anlaşmalar bir Balkan birliği oluşması için uygun ortamı hazırlamıştır.

Balkan devletleri arasında oluşturulacak bir birliğin Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'yi İtalya'ya karşı; Romanya'yı Sovyetler Birliği'ne karşı korumak ve Bulgaristan'ın revizyonist amaçlarına karşı koymak olarak bir sonuç vereceğini gören İtalya ve Sovyetler Birliği daha başlangıçtan itibaren Balkan birliğini istememişler ve engel olmaya çalışmışlardır.⁶⁶⁹

Balkanların kaderinin Balkanlılar tarafından belirlenmesi gerektiğini belirten Türkiye, Balkan birliğini başlangıçta bir Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan Antlaşması olarak görmektedir. Pakta, Bulgaristan'ın dahil olmasının çok önemli olduğunu, İtalya ile iş birliği yapmakta olan Bulgaristan'ın bölgesel güvenlik için önemli bir tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir; fakat bu durum Bulgaristan-İtalya ilişkilerinin gelişmesiyle 1930'ların başında değişecektir. Yugoslavya ise Yunanistan'ın teklifi ile pakt çalışmalarına katılacaktır.⁶⁷⁰ Balkan Paktı'nın temelini; Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya arasında yapılan Küçük Antant ile 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Türkiye-Yunanistan Antlaşması oluşturmuştur.⁶⁷¹

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1933 yılının Temmuz ayında Atina'yı ziyareti sırasında bir konuşma yapmış ve Türkiye-Yunanistan Antlaşması'nın Balkan Birliği'ne olan katkısına değinmiştir.⁶⁷²

kazanacaktır. Bkz. Sina Akşin-Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar 1919-1939", *Balkanlar*, OBİV Yayınları, İstanbul 1993, s. 97-125.

⁶⁶⁹ Yeter Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 2021, s. 292-293.

⁶⁷⁰ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı yayınları, Ankara 1974, s. 365.

⁶⁷¹ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı*, s. 365; Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, s. 250.

⁶⁷² *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1933, s. 1.

Türkiye, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından ortaya konulan Balkan Birliği fikri konusunda Balkan Devletlerinin niyetlerini öğrenmeye başladığı dönemde, Mussolini'nin Türkiye'ye karşı yayılmacı siyasetinin farkında olan Romanya iş birliği konusunda ilk girişimde bulunulan ülke olmuştur. Bükreş'te Türkiye Büyükelçiliğinde görevli Hüseyin Ragıp Baydur, Romanya Dışişleri Bakanı Duca'ya, 1926'da altı Balkan ülkesini içine alan bir Balkan Birliğinden söz etmiştir.⁶⁷³

1925 yılından 1930 yılına kadar olan sürede meydana gelen bir takım Balkan Birliği fikirlerinden sonra ilk Balkan Konferansı 5 Ekim 1930 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk temsilcilerinin katılımıyla toplanmıştır.⁶⁷⁴ Türkiye'yi TBMM Başkanı Hasan (Saka) Bey başkanlığındaki heyet temsil etmiştir.⁶⁷⁵ İkinci Balkan Konferansı'nın İstanbul'da toplanması teklifi de oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁷⁶ Birinci Balkan Konferansı'nda, Türkiye ile Yunanistan arasındaki olumlu ilişkiler diğer Balkan Devletleri arasındaki sorunların çözümünde de yol göstermiştir. İtalya ise Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan Devletleriyle olan ilişkilerini yakından takip etmiş ve devletler arasında ittifak meydana gelmemesi için de çalışmıştır. Mussolini tarafından kurulan *Popolo D'Italia*, 17 Ekim 1930 tarihli sayısında Balkan Konferansı ile ilgili şunları yazmıştır: “*Balkan Konferansı, Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan haksızlıkları gidermek gayesiyle toplansaydı faydalı olabilirdi; fakat bu konferansın hedefinin statükoyu muhafaza etmekten başka bir şey olmadığı görülmüyor...*”⁶⁷⁷

Atina'da ilki yapılan Balkan Konferanslarının ikincisi 20 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanacaktır ve konferansa katılacak ülkelerin delegeleri İstanbul'a gelmeye başlamıştır.⁶⁷⁸ Dolmabahçe Sarayı'nın tören salonunda ikinci Balkan Konferansı gerçekleşmiştir.⁶⁷⁹ Konferansın ilk açılış konuşmasını Türk Heyet Başkanı Hasan (Saka) Bey yapmıştır.⁶⁸⁰ Sonrasında Türkiye Başbakanı İsmet (İnönü)

⁶⁷³ Dilek Barlas, “Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Ed. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 277.

⁶⁷⁴ *Cumhuriyet*, 6 Teşrin-i Evvel 1930, s. 3; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i Evvel 1930, s. 1, 4.

⁶⁷⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Teşrin-i Evvel 1930, s. 5

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet*, 14 Teşrin-i Evvel 1930, s. 3.

⁶⁷⁷ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı*, s. 310.

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1931, s. 1, 4.

⁶⁷⁹ *Milliyet*, 21 Ekim 1931, s. 1, 6; *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1931, s. 1, 5; *Son Posta*, 21 Ekim 1931, s. 1, 3.

⁶⁸⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Ekim 1931, s. 4.

Paşa kürsüye gelmiş ve her devletin kendi Millî menfaatlerini düşünmesi ve komşularının zararına bir siyaset izlememesi gerektiği üzerinde durarak bir konuşma yapmıştır.⁶⁸¹ İkinci Balkan Konferansı'nın İstanbul'da yapılan son toplantısından sonra konferansın ikinci kısım toplantısını Ankara'da yapmak için 26 Ekim 1931'de heyet Ankara'ya gelmiştir. Ankara'daki son toplantı ise TBMM Genel Kurul Salonunda yapılmış ve Mustafa Kemal (Atatürk) bir konuşma yaparak Balkan Birliği'nin oluşabilmesi için devletlerin siyasi, iktisadi, kültürel alanlarda yakınlaşmasının gerektiği üzerinde durmuştur.⁶⁸²

Ankara'daki İtalyan Büyükelçiliği İkinci Balkan Konferansı'nı, gün gün takip etmiş ve Roma'ya bildirmiştir. Elçi Aloisi, Grandi'ye 16 Mart 1932'de gönderdiği telgrafta, Balkan sorununun kutuplaşmaya doğru gittiğini bildirmiştir. Aloisi, ayrıca Türkiye'nin Balkanlarda Yugoslavya ve Yunanistan ile bir ittifak yapmasının önüne geçilmesi için Arnavutluk'a önem verilmesi gerektiğini de tavsiye etmiştir.⁶⁸³

Üçüncü Balkan Konferansı 23-26 Ekim 1932'de Romanya Bükreş'te toplanmıştır. Konferansa, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Arnavutluk ve Yunanistan katılmıştır.⁶⁸⁴ Bu konferans, katılan devletler arasında bir birliktelik meydana getirebilmek için önemli bir adım olmuştur. Balkan Birliği düşüncesini somut bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir.

5-11 Kasım 1933 tarihinde Selanik'te toplanan Dördüncü Balkan Konferansı'ndan önce 14 Eylül 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması; 17 Ekim 1933'te ise Türkiye ile Romanya arasında Dostluk ve Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması yapılmıştır.⁶⁸⁵ 5 Kasım 1933 tarihinde Dördüncü Balkan Konferansı toplanmıştır.⁶⁸⁶ Bulgaristan'ın olumsuz tavrı burada da görünmüş ve bazı Balkan Devletlerini de yanına çekmeye çalışarak Balkan Birliği'ne engel olmak istemiştir.⁶⁸⁷ Bütün engellemelere rağmen konferansta tüm

⁶⁸¹ *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1931, s. 5.

⁶⁸² *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1931, s. 1; *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1931, s. 3, 5; *Vakit*, 27 Ekim 1931, s. 1, 6.

⁶⁸³ Mevlüt Çelebi, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 430.

⁶⁸⁴ *Vakit*, 23 Ekim 1932, s. 2; *Cumhuriyet*, 23 Ekim 1932, s. 3.

⁶⁸⁵ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s. 438-440

⁶⁸⁶ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1933, s. 1, 5; *Milliyet*, 6 Kasım 1933, s. 4, 6.

⁶⁸⁷ *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1933, s. 1, 5.

Balkan Devletlerinin katılmasını istedikleri bir Balkan Paktı imzalanması konusunda açıklama yapılmıştır.⁶⁸⁸

Balkan Konferansı'ndan bir ittifak antlaşması yapılması ihtimali ortaya çıkınca, İtalya'nın da engelleme girişimleri artmıştır. Mussolini, bu ittifakı engelleyemezse de en azından etkisini azaltmaya çalışmıştır. Mussolini, Ankara Büyükelçisi Vincenzo Lajacono'ya, 21 Kasım 1933'te gönderdiği telgrafta Balkanlar'da bir Slav bloku oluşturabilecek Yugoslav tehlikesine karşı Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan arasında bir antlaşma yapılabilceğini ve bunun İtalyan menfaatlerine daha uygun olacağını belirtmiş ve Türkiye'ye karşı güven duyduklarını gösteren hareketlerde bulunulmasını istemiştir.⁶⁸⁹ İtalya'nın uğraşları boşa çıkaracak ve Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933 tarihinde Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması imzalanacaktır.⁶⁹⁰

1933 yılının sonları itibariyle İtalya, Balkan Devletlerinin ittifak kurma yolundaki düşüncelerinin ne olduğunu öğrenmek için bütün gayretiyle çalışmıştır. Türk Hükümeti tarafından Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey'e Balkan Paktı ve Türkiye'nin izlemiş olduğu politika konusunda Mussolini'ye bilgi vermesi istenmiştir. Vasıf Bey, Mussolini o dönemde Roma'da olmadığı için İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Fluro Suvich ile görüşmüştür. Görüşmenin sonucunu bir telgrafla Türk Hükümetine bildirmiş ve gönderdiği bilgi notunda Suvich, Türkiye'nin Balkan Paktı konusundaki siyasetini anladıklarını, karşı olmadıklarını, Bulgaristan'ın da bu ittifaka katılmasının zamanının gelmediğini; fakat gayret gösterilmesini arzu ettiklerini ifade etmiştir.⁶⁹¹

Balkan Paktı konusu gündeme geldiği tarihten itibaren Türkiye ve Yunanistan bu birliğin hiçbir zaman İtalya'ya karşı olmadığını ispat etmeye çalışmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birini de 1934 yılı Ocak ayında Roma, Londra ve Paris'te görüşmeler yapmak için seyahate çıkan Yunan Dışişleri Bakanı Demetre Maxsimos'un temaslarında görmekteyiz. Maxsimos, Roma'yı ziyareti sırasında İtalya Kralı ve Mussolini ile birer görüşme yapmış ve özellikle "*Balkan Paktı'nın*

⁶⁸⁸ *Milliyet*, 13 Kasım 1933, s. 1, 6.

⁶⁸⁹ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 431.

⁶⁹⁰ *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1933, s. 1; *Vakit*, 28 Kasım 1933, s. 1, 2.

⁶⁹¹ *Cumhuriyet'in İlk On Yılı...*, s. 323.

devletlerle barışı kuvvetlendirmek için bir araç olarak kullanılabileceği” üzerinde durmuştur.⁶⁹² Maxsimos Mussolini’yi ikna edememiştir.⁶⁹³ İtalyan basınında, Maxsimos’un ziyareti sonrasında Mussolini tarafından Balkan Paktı’na onay verdiğine dair haberlerin doğru olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁹⁴ Mussolini’nin üstü kapalı da olsa verdiği bu tepkilerden sonra Vasıf (Çınar) Bey 12 Ocak 1934 tarihinde Roma’dan Türk Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir raporda; Mussolini’nin Bulgar Büyükelçi Volkov’u makamına çağırdığını ve burada kendisine Bulgaristan ve Yugoslavya arasındaki ittifak konusunda sorular sorduğunu ve bu esnada sert bir üslup kullandığını bildirmiştir.⁶⁹⁵

Son Posta’ya göre, Paris’te yayımlanan *Tan*’da yer alan bir haberde; İtalya’nın Balkan Paktı’nın önemini kavrayamadığından, İtalyan basınının Balkan Paktı’nı istemediğinden ayrıca İtalya’nın Bulgaristan’ı kendi yanına çekmek istediğinden bahsedilmiştir.⁶⁹⁶

Yaşanan gelişmeler sonucunda, Şubat 1934’te İtalya’nın bütün engellemelerine rağmen Balkan Antantı imzalanma aşamasına gelmiştir. 2-4 Şubat 1934 tarihlerinde Belgrat’ta bir araya gelen Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanları yapılan toplantılar sonucunda Balkan Antantı projesi üzerinde görüş birliğine varmışlar ve antlaşma metnini 4 Şubat 1934 tarihinde Yugoslavya Dışişleri Bakanlığında imzalamışlardır.⁶⁹⁷ Bulgaristan revizyonist politikalarının neticesinde ve aynı zamanda İtalya’nın da etkisiyle, pakta girmemeye karar vermiştir. Balkan Antantı müzakerelerinin başladığı 2 Şubat 1934 tarihinden imzalandığı tarih olan 9 Şubat 1934 tarihine kadar da İtalya’nın engellemelerinin bertaraf edildiği görülmüştür. 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı Atina’da Türkiye adına Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Romanya adına Nicolas Titulescu, Yunanistan adına Demetre Maxsimos, Yugoslavya adına Bogolioub

⁶⁹² *Milliyet*, 9 Ocak 1934, s. 2.

⁶⁹³ *Cumhuriyet’in İlk On Yılı...*, s. 325.

⁶⁹⁴ *Ayın Tarihi*, S. 2, Ocak 1934, s. 99.

⁶⁹⁵ CCA, t: 12 Ocak, 1934 f: 0.30.10.0, y: 226.525.20.

⁶⁹⁶ “Balkan Misakı’na İtalya Taraftar Değilmiş”, *Son Posta*, 27 Ocak 1934, s. 1.

⁶⁹⁷ *Akşam*, 5 Şubat 1934, s. 1, 2; *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1934, s. 1, 6; *Milliyet*, 5 Şubat 1934, s. 1, 6; *Vakit*, 5 Şubat 1934, s. 1, 9; *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1934, s. 1.

Jevtich tarafından imzalanmıştır. Balkan Antantı Antlaşma metni 10 Şubat 1934 tarihli gazete sayfalarında yer almıştır.⁶⁹⁸

Mengeş'e göre, *The Evening Star*'da yer alan haberde, Balkan Antantı'nın İtalya'nın Balkanlardaki amaçları ve Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurma isteklerine karşı engelleyici bir blok oluşturduğu, antlaşmanın Türkiye ve Yunanistan'ın çabalarıyla gerçekleştirildiği, Balkanlarda İtalya tarafından kullanılmak istenen Selanik üzerindeki Yunan-Yugoslav çatışmasını ortadan kaldıracı bir güce sahip olduğu ve Yugoslavya'daki İtalyan karşıtı düşünceleri güçlendirdiği ifadesinde bulunulmuştur.⁶⁹⁹

Balkan Antantı metni üç madde ve bu metni açıklayan dokuz maddelik bir protokolden oluşmuştur. Askeri sözleşmelerin yapılacağı ve Balkan sınırlarını belirten iki imza protokolü de yer almıştır. Yunan Hükümeti'nin isteğiyle konulan İtalyan çekincesi de antlaşma metninin bir parçası olarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁰⁰ Balkan Antantı'na göre imzalayan devletler karşılıklı olarak sınırlarını güvence altına almışlardır. İmzalayan devletler belirtilen menfaatlerini ortadan kaldıracı ihtimaller karşısında birbirleriyle görüşmeyi şart olarak koymuşlardı. Balkan Antantı üyesi devletler, antlaşmada olmayan Balkan devletlerine karşı herhangi bir harekette bulunmamayı ve Balkan Antantında olan devletlerin iznini almadan hiçbir Balkan devletine karşı siyasi bir sorumluluk altına girmemeyi taahhüt etmişlerdir.⁷⁰¹ Balkan Antantı'ndan en fazla rahatsız olan devlet İtalya olmuştur. Antlaşma imzalandıktan sonra özellikle İtalya ve Mussolini'nin Balkan Antantı konusundaki düşünceleri kamuoyunda yoğunlaşmıştır.

Vakit'e göre Yugoslavya basınından *Politika*, Balkanlardaki bu son birlikteliği, "Faşist İtalya'nın şimdiye kadar takip ettiği siyasetin başarısızlığı olarak" tanımlamıştır. Alman basını ise, "*Balkan Antantı'nı, İtalya'nın Doğu'daki hakimiyetinin sona ermesinin başlangıcı*" olarak yorumlamıştır.⁷⁰² *Akşam*'dan aktarılan bilgiye göre, İtalya'da çıkan *Lavoro Fascista* ise Balkan Antantı ile ilgili

⁶⁹⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Şubat 1934, s. 1; *Son Posta*, 10 Şubat 1934, s. 1; *Vakit*, 10 Şubat 1934, s. 11; *Milliyet*, 10 Şubat 1934, s. 1; *Akşam*, 10 Şubat 1934, s. 2; *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1934, s. 1, 6.

⁶⁹⁹ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 306.

⁷⁰⁰ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s. 455-459.

⁷⁰¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s. 463-470.

⁷⁰² "Balkan Misakı Karşısında İtalya", *Vakit*, 20 Şubat 1934, s. 8.

şunları yazmıştır:⁷⁰³ “Yunanistan’ın girişimleriyle olan Balkan Misakı uluslararası ilişkilerin iyileşmesine hizmet etmiyor. Bu misak, Balkan Devletleri arasındaki sorunları ortadan kaldırmak şöyle dursun, bilakis bazı hususları zorlaştırıyor. Bulgaristan ve Arnavutluk dışarıda kaldılar. Bu misak Balkan Devletleri arasındaki dostluğu bozuyor. Balkan haricindeki vaziyeti de eski halinde bırakıyor.”

Çelebi’ye göre İtalyan yazarlar, Balkan Antantı hakkında “*Türk diplomasisinin mükemmel bir sonucu olduğuna şüphe yok*” yorumunun yanı sıra; Balkan Antantı’nı Balkanlar’da sınır güvenliğini esas alan ve gizli yönleri olan askeri bir ittifak olarak da değerlendirmişlerdir.⁷⁰⁴

6 Mart 1934 tarihinde Balkan Antantı onaylanmış ve ilk onaylayan devlet de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.⁷⁰⁵ Balkan Antantı’nda yer alan gizli protokolün 4. maddesine göre yapılacak sözleşmelerin 5 Haziran 1934 tarihinde Cenevre’de düzenlenecek olan toplantı sırasında imzalanmasına karar verilmiştir. Bu sözleşmelerden biri de Türkiye, Yugoslavya, Romanya arasında imzalanacak olan Askeri sözleşmelerdir ve 5 Haziran 1934 tarihinde ismi geçen devletler arasında imzalanmıştır. Yunanistan, Balkan Antantı’nda koymuş olduğu İtalyan çekincesi nedeniyle askeri sözleşmeleri imzalamamıştır.⁷⁰⁶ Yunanistan’ın askeri sözleşmelere katılmamasının nedeni kendi meclisinde koydurduğu “*İtalyan çekincesi*” olacaktır. Yunanistan’ın İtalya’ya karşı olan bu tutumu İtalya’dan çekinen Yugoslavya’yı da endişelendirmiştir.⁷⁰⁷ Yugoslavya’nın endişeleri 1936 yılında iyice belirginleşmiştir. Yugoslavya Dışişleri Bakanı Stoyadinovich, Nisan 1936 tarihinde Yunanistan’a endişelerini bildirmiş ve İtalya’nın Balkan topraklarına saldırması durumunda Yunanistan’ın nasıl bir tavır takınacağını sormuştur. Yunanistan’ın yeni Başbakanı Metaxas ise, İtalya’nın Balkan Antantı’na karşı olduğu bir Balkan anlaşmazlığı durumunda Yunanistan savaşa girmeyecektir ve Milletler Cemiyeti kararlarına uymak koşuluyla tarafsızlığını koruyacaktır, şeklinde bir değerlendirmede

⁷⁰³ “İtalyan ve Alman Gazeteleri Balkan Misakı’nı Aleyhinde Yazıyorlar”, *Akşam*, 16 Şubat 1934, s. 2.

⁷⁰⁴ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 433.

⁷⁰⁵ “Balkan Misakı Bir Kardeşlik devrinin Açılma Vesikasıdır”, *Akşam*, 7 Mart 1934, s. 1, 2; “Balkan Misakı Dün Meclis’te Müzakere ve Kabul Edildi”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1934, s. 1, 5.; “Meclis Balkan Anlaşma Paktını D ün Kabul Etti”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1934, s. 1.

⁷⁰⁶ *Cumhuriyet’in İlk On Yılı...*, s. 352.

⁷⁰⁷ Kâmuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C. II, İnkılâp Kitabevi Yayını, İstanbul 1997, s. 351.

bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise “*Balkan Antantı’na göre Yunanistan’a bu durumda hiçbir sorumluluklarının olmadığını*” ifade etmiştir.⁷⁰⁸

Esin Tüylü’nün tezinden alınan bilgiye göre, *The Times*’ın 9 Mart 1934 tarihli sayısında “*İtalya ve Balkan Paktı*” başlıklı haberde Balkan Antantı’nın ortaya çıkması ile ilgili İtalyan basınının verdiği haberde, imzalanan protokolün çevirisinde yanlışlık yapıldığı ifade edilmiştir. Antant imzalandığı zaman gizli bir protokol yapılmıştır. Bu protokolle ilgili olarak Atina’daki İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri bilgilendirilmiştir. Bu gizli protokolün İtalya’yı hedef aldığı yönündeki yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. Protokol şunu ifade etmektedir: “*Balkanlar dışında bir devlet, saldırgan bir Balkan devleti ile ittifak yaparsa ve pakt üyesi olmayan başka bir Balkan devleti tarafından desteklenirse, pakt üyesi devletler bir araya gelerek imzası olmayan bu Balkan devletinin saldırılarına birlikte karşı koyacaklardır ve Balkanlar dışında bir devletle mücadele etmeyeceklerdir.*” Gazetenin haberine göre Balkan Antantı İtalya’nın iddia ettiğine göre kendisine karşı yapılan bir pakt değildir.⁷⁰⁹

Türk basınından aktarıldığı şekliyle, *Bulgar gazeteleri de Balkan Antantı ile çok ilgilenmiş; bazı gazeteler “nasıl oldu da Mussolini Yunan Dışişleri Bakanına Balkan misakına taraftar olduğunu söyledi”* şeklinde yorumda bulunmuştur. Basındaki genel görüş, Balkan Paktı’nın İtalyan tehlikesine karşı yapılmış olduğudur. İtalya’nın Sofya Elçisi Cora, Utru gazetesine verdiği beyanatta, Mussolini’nin Balkan Antantı hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “*M. Mussolini’nin M. Maximos’a Balkan Misakına taraftar olduğunu söylediği efsanesinin ciddi matbuatta nasıl yer bulduğuna hayret diyorum. Mussolini, içeriğini bilmediği ve İtalya’nın dış politikasının esaslarına zıt olan bu misakı tasvip etmedi.*”⁷¹⁰

Türkiye ve Yunanistan Balkan Antantı’nın kuruluş aşamasından itibaren bu birliğin İtalya’ya karşı olmadığını ispat etmeye çalışmıştır. *United Press*’e bir demeç veren Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Menemencioğlu, “*Paktın bölgesel ve özellikle Balkanlar için olduğunu*” söylemiş, “*Rusya’ya, İtalya’ya karşı olası bir*

⁷⁰⁸ *Cumhuriyet’in İlk On Yılı...*, s. 354.

⁷⁰⁹ Esin Tüylü, *1934 Balkan Antantı’nın Dış Basındaki Yansımaları*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 134.

⁷¹⁰ “Mussolini Balkan Misakına Razi Olmamış”, *Akşam*, 29 Mart 1934, s. 1.

savaşta paktı imzalayan müttefiklerin savaşa girmesinin zorunlu olmadığını” ifade etmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Maximos da Balkan Antantı’nın Roma’ya karşı yapılmadığını bizzat söylemek için Roma’da Mussolini’yi ziyaret etmiştir.⁷¹¹

Balkan Antantı ile ilgili hem fikir olunabilecek değerlendirmelerden biri, bu birlik kurulurken İtalya’nın Balkanlarda oluşturduğu tedirginliğin ön planda yer almasıdır. İtalya da bu birliğin kendisine karşı kurulmuş olduğunun farkındadır. Balkan Antantı’nın Mussolini’de meydana getirdiği hayal kırıklığı konusunu açıklamak için Türkiye’nin Trieste Konsolosluğunda görevli memur olan Saadettin Rıza Bey’in hazırladığı 27 Temmuz 1934 tarihli siyasi raporda şu şekilde önemli bir değerlendirme yapılmıştır: *“Balkan Antantı’nı geri bıraktırmak hususunda Mussolini, Balkan hükümetleri arasında kundakçılık yaptı. Bu çabalamanın beyhudeliğini de görerek müşahade etti. Bu paktta Türkiye’nin yerinde ve iyi oynamış rolünü görünce Mussolini, “Böyle bir pakta ne gerek vardı, özellikle Türkiye ne güzel bir siyaset takip ediyordu yolundaki sözlerini istemeyerek söylemiştir. Bu sözlerle, İtalya’nın Balkanlarda oynamak istediği role. Türkiye’nin son vermiş olduğunu Duçe acı bir teessürle itiraf etmiş oluyor”*⁷¹²

İtalya’nın Balkan Antantı hakkındaki düşüncesini göstermesi bakımından 31 Ekim 1934’te Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey ile İtalya’nın Paris Elçisi Pignatti arasında geçen görüşme de önemli bir örnektir. Pignatti görüşme sırasında Türkiye-İtalya ilişkilerinden bahsetmiş ve sözü Balkan Antantı’na getirerek, bu şekilde sık toplantılar yapmaya gerek olmadığını ve bu tür birliklerin devletleri yatıştıracağına daha da endişelendirdiğini ifade etmiştir. Suat (Davaz) Bey ise Pignatti’nin Balkan Antantı karşıtı sözlerine şu şekilde karşılık vermiştir: *“İtalya ve Mussolini hükümeti eğer barışı istiyorsa Balkan İtilafı’nı tenkit değil, alkışlaması gerekir. İtilafın kaynağı ve esası Balkanlarda barışın takviyesini sağlamaktır ve ancak bunu amaçlar. Acaba İtalya barış taraftarı değil mi ki Balkan İtilafı gibi bir barış unsurunu olumlu görmüyor?”* Pignatti ise bu sözlerin karşısında İtalya’nın

⁷¹¹ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 434.

⁷¹² Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 435-436.

barışçıl bir devlet olduğunu ve Türkiye'ye karşı ise dostluk hisleri beslediğini açıklamaya çalışmıştır.⁷¹³

1935 yılında İtalya-Türkiye-Yunanistan arasında üçlü antlaşma tekliflerini getiren Mussolini Balkan Antantı'nı bitirmek için çalışmıştır.⁷¹⁴ İtalya'nın 1935 yılı Habeşistan işgali ve Almanya-İtalya yakınlaşması da Balkan birliğinde etkisini olumsuz göstermiştir. 1936 yılından itibaren büyük devletlerin ekonomik ve politik olarak yayılma hızları, Almanya'nın saldırgan politikasıyla birlikte Balkanları kontrol etmeye çalışması Balkan Antantı'nı da yıpratmaya başlamıştır. İtalya ise Balkan Antantı'nı ortadan kaldırma planlarına devam etmiştir.

3. Mussolini İtalya'sının Habeşistan Politikası

a. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgal Hazırlıkları

İtalya kendi Millî birliğini geç tamamladığı için, Almanya gibi sömürgecilik yarışına da geç çıkmıştır. İngiltere ve Fransa arasında Afrika'daki sömürgeler konusunda rekabet yaşanmakta ve İngiltere de Fransa karşısında daha güçlü olmak için çalışmaktadır. Böylelikle İtalya, İngiltere'nin de desteğiyle 1885 yılından itibaren Eritre'ye yerleşmeye başlamıştır. Sonrasında Somali'de toprak kazanımları başlamış ve bir İtalyan Somali'si oluşturulmuştur. İtalya, Doğu Afrika'da aralarında karadan bağlantı olmayan İtalyan sömürgeleri olan Eritre ve Somali arasında bulunan Habeşistan (Etiyopya) ile 1850'li yıllardan itibaren ilgilenmeye başlamıştır. 1891 ve 1894 yıllarında İngiltere ile birtakım antlaşmalar yapan İtalya Habeşistan'ın kendi hakimiyet alanında olduğunu kabul ettirmiş ve 19. yüzyılın sonunda Habeşistan'a tamamen hâkim olmaya çalışmıştır.⁷¹⁵

1906 yılında İngiltere, İtalya ve Fransa arasında imzalanan gizli bir antlaşma ile Habeşistan'ın toprak bütünlüğünü korumayı, Habeşistan konusunda kendi aralarında fikir alışverişinde bulunmayı, İtalya'nın isteğiyle Eritre ve Somali arasında bir demiryolu yapılmasını kararlaştırmışlardır. Ayrıca Habeşistan'da özellikle Adis Ababa ve Tan gölü arasında yer alan merkez topraklar ise İtalya'nın payına

⁷¹³ CCA t: 18.11.1934, f: 30.10.0.0, y: 238.605.9.

⁷¹⁴ Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde*, s. 319.

⁷¹⁵ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 335.

ayrılmıştır.⁷¹⁶ İtalya aslında Afrika'dan önce Akdeniz'i istemiştir; fakat Mısır'ı kendisine isteyen İngiltere, İtalya'yı Akdeniz'de istemediği için, onu Afrika sahillerine yönlendirmiştir.⁷¹⁷

Habeşistan bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti üyesi olduktan sonra bu süreçte İtalya ve Fransa'dan destek görmüştür. İngiltere ise bu üyeliğe karşı çıkmıştır. İtalya da Fransa'nın ısrarı üzerine Habeşistan'a destek vermiştir.⁷¹⁸ Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olmasına ve İtalya ile 1928 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalanmasına rağmen Somali ve Eritre topraklarında Habeşistan tehlikesinden dolayı İtalya harekete geçmek için uygun zamanı beklemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İtalya'da meydana getirdiği sıkıntılar, Japonya'nın 1931'de Mançurya'yı işgali ve Milletler Cemiyeti'nin sessiz kalması, Almanya'nın Versay Antlaşma düzenini değiştirme çabası ve İngiltere ile Fransa'nın etkisiz olması ile İtalya Habeşistan konusunda uygun zamanın geldiğini düşünmüştür.⁷¹⁹

1932 yılından itibaren de İtalya'da Habeşistan aleyhinde haberler yapılmaya başlamıştır.⁷²⁰ *Akşam*'a göre *Giornale d'Italia*'da yazılan bir makalede, İtalya'nın Habeşistan'ın hareketleri karşısında bir sene sabrettiğini ve bugünkü hâle Habeşliler tarafından sürüklendiği ifade edildikten sonra şu sözler ilave edilmiştir: “*O Habeşistan ki medenî bir ulusla ve asrî bir devletle aynı seviyede sayılmayacak bir memlekettir.*”⁷²¹

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesine yol açan olaylar 5 Aralık 1934 tarihinde Habeşistan-İtalyan Somali'si sınırında bulunan ve sınırdan 100 km içerde Habeşistan topraklarındaki Uwal Uwal (Ual Ual) sahasında meydana gelmiştir. İtalyan-Habeş askerleri arasındaki çatışmalarda her iki taraftan da 150 civarında kişi ölmüştür.⁷²²

⁷¹⁶ Abdulazim Şimşek, *İtalya Habeş Savaşı'nın Türkiye'deki Yansımaları (1935-1937)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012, s. 2.

⁷¹⁷ Kâzım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Emre Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 127.

⁷¹⁸ Carocci, *Faşizmin Tarihi*, s. 104-105; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Habeşistan konusundaki politikalarını, yaptıkları antlaşmayı ve Habeşistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi sonrası İngiltere'nin tutumu için bkz. “Habeşistan Meselesi”, *Servet-i Fünun Dergisi*, C.60, S:1574, 14 Ekim 1926, s. 348.

⁷¹⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 251-253.

⁷²⁰ Gürün, *Savaşın Dünyası*, C. II, s. 395.

⁷²¹ *Akşam*, 30 Mayıs 1935, s. 2.

⁷²² Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 477.

İtalya Habeşistan'ın tazminat ödemesini isterken; Habeşistan, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi tercih etmiştir.⁷²³ İtalya ise Milletler Cemiyeti'ne cevabî bir nota göndermiş ve taarruzun Habeşliler tarafından yapıldığını ve çarpışmanın meydana geldiği yerin İtalyan Somali'sine ait olduğunu ve tazminat istediğini bildirmiştir.⁷²⁴

Bu dönemde yurt dışında görev yapan Türk diplomatların İtalya'nın Habeşistan konusundaki düşüncesini ortaya koyması açısından önemli bilgiler paylaştıkları görülmüştür. 17 Ekim ve 27 Aralık 1934 tarihlerinde Roma Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda, İtalya'nın Habeşistan askerî harekâtının planlandığı, birtakım savaş hazırlıklarının yapıldığı, elverişli şartlar oluştuğunda Mussolini'nin harekete geçeceği bildirilmiştir.⁷²⁵ Mussolini, 30 Aralık 1934 tarihinde bir direktif vermiş ve Habeşistan'a yapılacak harekâtın ayrıntılarına da değinmiştir. Habeşistan sorununun gün geçtikçe İtalya'nın aleyhine ilerlediğini, çözümün silâhtan geçtiğini ve Avrupa'dan alınan silâh ve teknik desteğin Habeşistan'ı daha da güçlendirdiğini, bunun için de beklememek gerektiğini ifade etmiştir. İtalya'nın askerî harekât yapması için elindeki güçlerin neler olduğuna da değinmiştir. Eritre ve Somali'den topladıkları asker sayısının da 100.000'i bulduğu bilinmektedir.⁷²⁶ İtalyanların muhtemel Habeşistan saldırısı içinde Eylül 1935 tarihi üzerinde durulmaktadır.⁷²⁷ Mussolini, 1934 Aralık ayı itibariyle Habeşistan saldırısının ayrıntılarını belirlemiş olmakla birlikte, dünya kamuoyunda uzlaşmaz görünmemek için İtalya-Habeş anlaşmazlığı konusunda, Milletler Cemiyeti'nin vereceği kararı beklemiştir.

Türk basınında, İtalya ve Habeşistan'ın karşılıklı birbirlerini suçlamaları Milletler Cemiyeti'ni de karar verme konusunda zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Milletler Cemiyeti nasıl karar verirse versin, İtalya ile Habeşistan arasında bir

⁷²³ “Habeş Hükümeti Uluslar Kurumuna Müracaat etti”, *Cumhuriyet*, 16 Birinci Kânun 1934, s. 1, 5; *Akşam*, 16 Kânun-u Evvel 1934, s. 1, 2.

⁷²⁴ “Kabahat Habeşistan'da İmiş”, *Akşam*, 18 Kânun-u Evvel I 1934, s. 2; “İtalyanlar Haklı Görünmek İçin Milletler Cemiyeti'ne Nota Verdiler”, *Milliyet*, 18 Kânunuevvel 1934, s. 1, 6.

⁷²⁵ *CCA*, t: 17 Ekim 1934 f: 30.10.00, y: 238.605.4; *CCA*, t: 27 Aralık 1934, f: 30.10.0.0, y: 238.605.15.

⁷²⁶ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 343.

⁷²⁷ *CCA*, t: 12.5.1935, f: 30.10.0.0, y: 238.605.26.

uzlaşma sağlanamayacağı vurgulanmıştır.⁷²⁸ 1934 Aralık ayında İtalyan-Habeşistan anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti'ne gitse de İtalya'nın harekâta devam ettiği, İtalyan uçaklarının önemli yerleri bombaladığı, ölü ve yaralıların olduğu bu durumun ise başkent Addis Ababa'da endişe uyandırdığı basında yer almıştır.⁷²⁹ İngiltere ve Fransa ise İtalya'nın bu saldırgan tutumunun kalıcı barışı tehdit ettiği ve Afrika güvenliğini tehlikeye uğrattığı sebebiyle Milletler Cemiyeti'ne şikâyetle bulunmuştur. İngiltere ve Fransa'nın Roma elçileri İtalya'nın Habeşistan'a karşı saldırı hazırlıklarının devam ettiğini ve düşmanca yaklaşıklarını ifade etmişlerdir.⁷³⁰

Yunus Nadi Milletler Cemiyeti'nin verdiği karar ile ilgili şu ifadeleri belirtmiştir; Milletler Cemiyeti'nin aylarca süren incelemesinden sonra, İtalya'yı ikna edemeyen bir karar verilmiş ve iki ülkenin de suçsuz olduğu açıklanmıştır. 3 Eylül 1935 tarihli raporda, çatışmanın Habeşistan topraklarında olmasına rağmen kastî bir hareket olmadığı bildirilmiştir.⁷³¹

Fransa'nın, İtalya'nın Habeşistan'a yapacağı askerî harekâta karşı çıkışı da 4-7 Ocak 1935 tarihinde Roma'da yapılan Mussolini-Fransa Başbakanı Pierre Laval arasındaki görüşme ve antlaşma ile çözülmüştür. Bu görüşme, Habeşistan-İtalya anlaşmazlığı konusu Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeden önce İtalya'nın Fransa'dan yardım almaya çalıştığının kanıtı olmuştur.⁷³² Mussolini, Habeşistan konusunda Fransa engelini ortadan kaldırdıktan sonra, İngiltere'nin bu konu karşısında takınacağı tavırla ilgilenmiştir.

Ömer Rıza, İngiltere'nin konuya bakış açısını değerlendirmiş ve şu bilgileri vermiştir: Mussolini tarafından 15 Mayıs 1935 tarihinde İngiltere'ye gönderilen talepte Habeşistan konusunda İtalya'nın girişimlerinin anlayışla karşılanması istenmiştir. İngiltere tarafından İtalya'nın bu girişimlerinin ne olacağı sorulduğunda ise İtalya, "*Habeşistan ile Trablusgarp'ı birleştirecek bir toprak sorununun çözümlenmesi*" şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap, Mısır ve Sudan'ın tehlikede

⁷²⁸ *Akşam*, 22 Kânun-u Evvel 1934, s. 1.

⁷²⁹ "İtalya Habeşi Yutmak Sevdasında", *Yeni Asır*, 28 Kânun-u Evvel 1934, s. 1, 5.

⁷³⁰ CCA, t: 5.6.1935, f: 30.10.0.0, y: 221.491.30.

⁷³¹ Yunus Nadi, "İşin Can Alıcı Noktası Geldi Çattı", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1936, s. 1.

⁷³² Şevket Bilgin, "Roma'da Neler oldu?", *Yeni Asır*, 9 Kânun-u Sâni 1935, s. 1; "Habeşistan Paylaşıyor Gibi", *Son Posta*, 8 Kânun-u Sâni 1935, s. 1, 10; Ahmet Şükrü Esmer, "İtalya-Fransa Yakınlığı", *Milliyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1.

olduğunu göstermesi üzerine İngiltere'nin İtalya'nın karşısında olmasına sebep olmuştur.⁷³³

İtalya-Habeşistan konusunda Türkiye, 1935 yılına gelindiğinde gelişmeleri Ankara ve Roma'dan takip etmiştir. Ayrıca İtalya da Türkiye'nin Habeşistan meselesi ile ne kadar ilgili olduğunu yakından gözlemlemiştir. İtalya, Türkiye'nin Habeşistan'a Türk subaylar gönderme konusunda niyetli olduklarını düşünmüştür.⁷³⁴ Türkiye Roma Büyükelçiliği de konu hakkında sürekli bilgilendirme yapmıştır. 12 Haziran 1935 tarihinde İtalya'nın Habeşistan konusundaki düşüncelerine dair bir rapor göndermiştir Mussolini'nin Habeşistan'a yaptıklarının hesabının sorulacağına dair bir konuşma yaptığı, askerî hazırlıkların devam ettiği ve her iki tarafın da askerî kuvvetlerinin sayısını artırdığına dair bilgiler verilmiştir.⁷³⁵

İtalya hızlı şekilde savaş hazırlığına devam etmiştir. Avrupa'nın tehditlerine karşı On iki Ada ile Ege Denizi'ndeki adalarını korumaya başlamış, güvenlik tedbirlerini arttırmıştır.⁷³⁶ İtalya'nın savaş hazırlıkları karşısında Habeşistan'ın hiçbir hazırlık yapmadığı ve İtalya'nın tehditlerinden de korkmadığı Türk basınında ele alınmıştır.⁷³⁷ *Yeni Yol'daki* "Mussolini neler diyor: İtalya'nın milyonlarca süngüsü varmış! İcap ederse..." başlığıyla Roma'dan gelen haberlere göre Mücadele Alaylarının kuruluşunun on altıncı yıldönümü sebebiyle Mussolini Venedik sarayının balkonundan halka seslenmiş ve İtalya'nın her zaman güçlü olduğu ve arkasında tarihin en büyük devleti olan Roma İmparatorluğu'nun neferleri olduğunu bunun için hiçbir savaşı kaybetmeyeceği ve İtalya halkının gücünün hep yanlarında olduğunu söylemiştir.⁷³⁸

İtalya ve Habeşistan arasındaki savaş durumunun Milletler Cemiyeti'ne getirilmesi, iki ülkenin de geri adım atmaması, Mussolini'nin sürekli savaşın kaçınılmaz olduğu üzerinde durması; Avrupa Devletleri'nin İtalya'ya karşı Habeşistan'a silâh ve asker yardımında bulundukları; Habeşistan'ın ise İtalya'nın sömürgeci ve işgalci zihniyetinin Milletler Cemiyeti'ne şikayet edilmesi ve İtalya'nın

⁷³³ Ömer Rıza "Üç Emperyalizm'in Mücadelesi", *Zaman*, 2 Eylül 1935, s. 2.

⁷³⁴ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 478.

⁷³⁵ CCA, t: 12.6.1935, f: 30.10.0.0, y: 238.605.29.

⁷³⁶ *Anadolu*, 10 Mart 1935, s. 1.

⁷³⁷ *Akşam*, 21 Mart 1935, s. 1, 4.

⁷³⁸ *Yeni Yol*, 28 Mart 1935, s. 2.

durdurulması konusunda Avrupa Devletleri'nin ellerinden geleni yapmaması bu dönemde basının üzerinde durduğu konular olmuştur. Özellikle şu başlıklarla haberler yapılmıştır; “İtalyanlar Başka Konferanslarla Vakit Geçirmeyelim Diyor”⁷³⁹, “İtalya Habeşistan’ın Savaşa Hazırlanmışına İnaniyor”⁷⁴⁰, “Habeşistan’a Silah Gönderiyorlar”⁷⁴¹, “Avrupa Habeşistan’a Silah Gönderiyor”⁷⁴², “Habeşliler Hazırlanıyorlar”⁷⁴³.

Son Posta’dan aktarıldığı şekliyle Londra’da çıkartılan *Daily Mail*’e göre Habeş-İtalyan Savaşı eylül ya da ekim ayı gibi başlayacaktır. İtalya’nın Eritre limanına çok fazla silah ve asker taşıdığı belirtilmiştir.⁷⁴⁴ Habeşistan ile savaşın kaçınılmaz olduğunu ve Afrika’da var olması tehdit olarak adlandırılan Habeşistan’ı İtalya’nın göğsüne saplanmış bir hançer olarak gördüklerini ve artık o hançerin yerinden çıkarılmasının vaktinin geldiği İtalya tarafından tüm dünyaya duyurulmuştur.⁷⁴⁵

1935 yılı Haziran ayında İtalya’nın Habeşistan’a saldırmak için yaz mevsiminin geçmesini beklediği ve sonbaharda yağmurların başlaması ile işgali başlatacağı haberi basında yer almıştır. Habeşistan’da bulunan Avrupa ve diğer devletlerin görevlilerinin Habeşistan’ı boşaltarak kendi ülkelerine dönmeleri ya da güvenli başka bir yere geçmeleri ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.⁷⁴⁶ İtalya’nın Habeşistan’ı işgal ettikten sonra bu toprakları İngiltere ve Fransa ile paylaşacakları ve böylece Afrika’ya tamamen sahip olacakları üzerinde de durulmuştur.⁷⁴⁷ Habeşistan’ın da savaş hazırlıkları konusunda boş durmadığı ve bir milyon asker toplamaya başladığı haberi basını meşgul etmiştir. Habeş imparatorunun “Habeşistan bir gün manda altına girerse bu kesinlikle İtalyan mandası olmayacaktır” ve “Hiçbir Habeş damarındaki son damla kanını akıtmadan ecnebi

⁷³⁹ *Yeni Yol*, 1 Nisan 1935, s. 2.

⁷⁴⁰ *Ulus*, 5 Nisan 1935, s. 5.

⁷⁴¹ *Akşam*, 9 Nisan 1935, s. 2.

⁷⁴² *Son Posta*, 11 Nisan 1935, s. 4.

⁷⁴³ *Akşam*, 25 Nisan 1935, s. 2.

⁷⁴⁴ *Son Posta*, 29 Nisan 1935, s. 2.

⁷⁴⁵ *Son Posta*, 27 Mayıs 1935, s. 5.

⁷⁴⁶ *Tan*, 11 Haziran 1935, s. 5.

⁷⁴⁷ “İtalya, İngiltere ve Fransa Habeşistan’ı Paylaşır mı?”, *Anadolu*, 14 Haziran 1935, s. 1.

boyunduruğunu kabul etmeyecektir” sözleri gazete başlıklarına yansımıştır.⁷⁴⁸ İtalya-Habeşistan savaşının kaçınılmaz olduğu ve bazı devletlerin arasında bu konuda anlaşmazlıklar yaşanmasından dolayı Milletler Cemiyeti’nin bir toplantı düzenleyeceği ve bu konuda bir karar verileceği konusu gündemde yer bulmuştur.⁷⁴⁹ 31 Temmuz 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti’nin yaptığı toplantının sonuçsuz kalması ve İtalya’nın saldırgan tavrından dolayı savaş ihtimali de artmıştır.⁷⁵⁰

Savaş olasılığı güçlenirken İngiltere, Fransa ve İtalya arasında “Üçler Zirvesi” yapılmıştır. Bu konferansta bir savaş durumunda Avrupa’nın da etkilenebileceği bir konunun savaşı bir şekilde çözüme kavuşturulması gerektiği İngiltere ve Fransa tarafından savunulurken, İtalya ise Habeşistan’ın çevresinde genişlemek için gerekirse savaşa da hazır olduklarını ifade etmiştir.⁷⁵¹ Milletler Cemiyeti 4 Eylül 1935 tarihinde İtalya-Habeşistan savaşı gündemiyle toplanmıştır. Toplantıda İtalya’nın savaş amacından vazgeçmesi ve Afrika güvenliğinin sağlanması üzerinde durulmuştur. İtalya delegesi ise söylenilenleri kabul etmemiş ve toplantıyı terk etmiştir.⁷⁵² İtalya, 14 Eylül 1935 tarihinde Habeşistan konusunun barış yolu ile çözülemeyeceğini tek çözüm yolunun savaş olduğunu açıklamıştır.⁷⁵³

İtalya-Habeş işi bir bekleme döneminden geçmektedir. Bu esnada İngiltere ile Fransa arasında önemli görüşmeler gerçekleşmiştir. İngiltere, Fransa’yı kendisiyle birlikte gerekirse İtalya’ya karşı tedbir almaya ikna etmeye çalışırken, Fransa ise Almanya’ya karşı İngiltere’den garanti istemiştir. Bu durumda İtalya nasıl bir karşılık verecektir sorusunun cevabı merak edilmektedir. *Akşam*’a göre Mussolini *Le Matin*’e verdiği söyleşi de şu cümleyi sarfetmiştir: “*Eğer Fransa bizim aleyhimizde vaziyet alırsa biz de Almanya ile birleşiriz.*” Böylelikle Fransa, İngiltere’den kesin taahhütler almadıkça “zecri tedbirlere” yanaşmayacaktır.⁷⁵⁴

26 Eylül 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından, Cemiyet’te İtalya dışında kalan 13 üyeden (İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, İspanya, Avustralya,

⁷⁴⁸ *Akşam*, 1 Temmuz 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1935, s. 3; *Kurun*, 1 Temmuz 1935, s. 1.

⁷⁴⁹ *Son Posta*, 27 Temmuz 1935, s. 1

⁷⁵⁰ *Akşam*, 5 Ağustos 1935, s. 1.

⁷⁵¹ *Akşam*, 17 Ağustos 1935, s. 1; *Son Posta*, 19 Ağustos 1935, s. 1.

⁷⁵² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1935, s. 1-2; *Kurun*, 5 Eylül 1935, s. 1; *Tan*, 5 Eylül 1935, s. 1, 4.

⁷⁵³ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1935, s. 1, 2.

⁷⁵⁴ *Akşam*, 18 Eylül 1935, s. 1.

Çekoslovakya, Arjantin, Danimarka, Meksika, Portekiz, Polonya, Şili, Türkiye) meydana gelecek ve sadece Habeşistan meselesi için görev yapacak bir “On Üçler Komitesi” oluşturulmuştur.⁷⁵⁵

İtalya tarafından 28 Eylül 1935 tarihinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra bir açıklama yayımlanmış ve şu konular üzerinde durulmuştur: İngiltere ile iki tarafın menfaatleri gözetilerek görüşmeler yapılabileceği ve Milletler Cemiyeti tarafından “zecrî tedbirler” uygulanana kadar cemiyetten ayrılmak istemedikleri; fakat olumlu bir cevap alınamadığı.⁷⁵⁶

Habeş imparatoru 28 Eylül 1935 tarihinden itibaren genel seferberlik ilan ettiklerini Milletler Cemiyeti’ne bildirmiştir.⁷⁵⁷ İtalya ise, Habeşistan’daki yağmur mevsiminin geçmesini, bataklık haline gelen toprakların kuruması ile savaş vaziyeti alacaklarını belirtmiştir.⁷⁵⁸ Bu arada Habeşistan ordusunda görev yapmakta olan Vehip Paşa’nın bilgisi ilk defa Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilmiştir.⁷⁵⁹

Türkiye’nin İtalya-Habeşistan meselesinde takındığı tutum ve Vehip Paşa’nın da Habeşistan ordusunda yer alacağının duyulması dünya ve özellikle İtalya basınında yer almıştır. Türk basınından aktarıldığına göre, Fransız basınında *Pepit Parisien*’e, Vehip Paşa bir röportaj vermiş ve şunları dile getirmiştir; “*Habeşistan’a karşı ciddi bir harekâta girişmek için yarım milyon askere ihtiyaç vardır, İtalyanlar bu kadar orduyu nasıl besleyecekler? Bu imkânsızdır. Bugün İtalyan Somali’sinde 20.000 beyaz ve 20.000 de yerli İtalyan askeri vardır. İtalyanlar bu kadar kuvvetle harekâta nasıl girişebilirler? Ben kehanette bulunmak istemem; fakat öyle sanıyorum ki faşizmin mezarı Habeşistan’da kazılacaktır.*”⁷⁶⁰ İtalya basınından *Giornali d’Italia* da 27 Ağustos 1935 tarihinde “*Türkiye’nin Aldığı Tavırlar*” başlıklı makale, İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa bildirilmiştir. Makalenin içeriğinde özetle, İtalya-

⁷⁵⁵ *Ulus*, 27 Eylül 1935, s. 1, 2.

⁷⁵⁶ *Tan*, 29 Eylül 1935, s. 1, 10.

⁷⁵⁷ *Tan*, 30 Eylül 1935, s. 1; *Ulus*, 30 Eylül 1935, s. 1; *Son Posta*, 30 Eylül 1935, s. 1, 6.

⁷⁵⁸ *Akşam*, 28 Eylül 1935, s. 1.

⁷⁵⁹ *CCA*, t: 2.7.1935, f: 30.10.0.0, y: 06.693.28.

⁷⁶⁰ “Vehip Paşa ‘Faşizmin Mezarı Habeşistan’da Kazılacak’ Diyor”, *Akşam*, 18 Eylül 1935, s. 1, 4; “Habeşistan Faşizmin’ Mezarı Olacaktır”, *Anadolu*, 19 Eylül 1935, s. 2; Vehip Paşa’nın İtalya-Habeşistan Savaşındaki Rolü için bkz. Yüksel Nizamoglu, *Vehip Paşa (Kaçı)nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 410-431.

Habeşistan savaşında Türk basınının taraflı davrandığı ve İtalya'yı suçlayıcı yazılar yazıldığı ve resimler paylaşıldığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin bu savaşta hiçbir menfaatinin olmadığından bahsedilmiş ve İtalya'nın karşısında yer olmasının da anlamsız olduğu belirtilmiştir. İtalya'nın tek isteğinin bütün devletler ve Türkiye'den tarafsız olmalarını istemek olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶¹ Vehip Paşa Mısır'da 1939 yılında *Yeni Sabah* gazetesi muhabirine bir röportaj vermiş ve Habeşistan Savaşı'ndan söz etmiştir: “*Ah, o bahsi hiç açma evlâdım, oldu bitti, tarihe karıştı. Biz, onun son şahitleri de yakında toprağa karışacağız ve tarih sözünü söyleyecek, onu dinler hükmünüzü verirsiniz...*” Vehip Paşa kendisinin savaş başlamadan üç ay önce Habeşistan ordusunda göreve geldiğini, İtalyanları Habeş imparatoru Haile Selasiye'den önce savaşta ilkel silahlarla yendiklerini ve 1935 yılına gelindiğinde hâlâ o zaferin sarhoşluğunu yaşadıklarını; Haile Selasiye tahta çıktıktan sonra ise Atatürk'ü örnek alarak birtakım ıslahatlar yapmaya çalıştığını, askerî alanda da girişimde bulunduğunu ancak başarılı olamadığını belirtmiştir. Habeşistan'ın savaş esnasında ne eğitilmiş askerinin ne silahının ne de ekonomik gücünün olmadığını söylemiştir. Habeş ordusunun bu şekilde başarılı olamayacağını, cephede de “*esas İtalyan askeri*” olmadığını, İtalyanların Somalili, Eritreli, Trablusgarplı askerleri kullandıklarını hatta “*kim hâlis bir İtalyan askeri getirirse 100 İngiliz lirası nakdî mükâfat vereceğim*” dediğini ifade etmiştir.⁷⁶²

b. İtalya'nın Habeşistan'a Saldırısı ve Milletler Cemiyeti'nin Zecrî Tedbirler Kararı

İtalya'nın Habeşistan'a saldıracağı tarih 1935 yılının Eylül ayı olarak tahmin edilmesine rağmen; yağmurların uzun sürmesi nedeniyle İtalya 2 Ekim 1935 tarihinde harekete geçmiştir. Habeşistan hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti'ne İtalyan birliklerinin Musa Ali Dağı'nın doğusundan Habeşistan topraklarına saldırdıkları bildirilmiş ve bir heyetin bölgeye gelerek inceleme yapmasını talep etmiştir. İtalya Hükümeti savaş ilanında bulunmadan işgale başlamıştır.⁷⁶³

⁷⁶¹ CCA, t 4.9.1935, f: 30.10.0.0, y: 238.606.7, t 4.9.1935.

⁷⁶² Ayrıntılı röportaj için bkz, Kandemir, “Vehip Paşa ile Bir Mülâkat”, *Yeni Sabah*, 25, 26, 27 İlk Teşrin 1939, s. 1,3,7.

⁷⁶³ “Habeşistan'da Harp Başladı”, *Akşam*, 2 Teşrin-i Evvel 1935, 2. Baskı, s. 1; *Ulus*, 3 İlk Teşrin 1935, s. 1; *Kurun*, 3 Birinci Teşrin 1935, s. 1; *Tan*, 3 Birinci Teşrin 1935, 1.

Habeşistan, İtalyan askerlerinin Eritre ve Fransız Somali'si sınırlarının olduğu noktadan geçtiklerini bildirmiştir.⁷⁶⁴

İtalya Başbakanı Mussolini tarafından İngiliz ve Fransız Hükümetlerine 5 Ekim 1935 tarihinde birer mektup gönderilmiş ve iş birliği teklifinde bulunularak böylece barış ortamının daha kolay gelebileceği üzerinde durulmuştur.⁷⁶⁵ İngiltere ise İtalya'nın teklifine olumlu cevap vermemiş ve “*Habeşistan konusunda İtalya'nın ısrarcı olması antlaşma zeminini ortadan kaldırmakta*” yorumunda bulunmuştur. Ayrıca, Fransa'nın Akdeniz konusunda İngiltere'ye destek olup olmayacağı sorusuna Fransa olumlu cevap vermiş; fakat İngiltere çok ikna olmamıştır. Fransa da korkulu rüyası olan Almanya'nın saldırısı halinde İngiltere'nin destek olup olmayacağını sorgulamıştır.⁷⁶⁶

İtalya'nın Habeşistan'a saldırı düzenleme ihtimalinin konuşulmaya başladığı tarihten itibaren Türkiye'de basın konuyu özenle takip etmiş ve yaşanan olaylar gazete başlıklarından yansıtılmıştır. 1935 Ekim ayında savaşın başlamasıyla birlikte gün gün ayrıntısıyla haberler kamuoyu ile paylaşılmıştır. Özellikle İtalya'nın saldırgan tutumu üzerinde durulmuş, Habeşistan'ın haksızlığa uğradığı ifade edilmeye çalışılmıştır. İtalya'nın ilerleyişi ve işgalleri de adım adım takip edilerek okuyucuya ulaştırılmıştır.

1935 Ekim ayında Habeşistan-İtalya savaşı ve işgallerle ilgili ele alınan bazı başlıklar şu şekilde örneklendirilebilir: “*İtalyanlar Adiprat'ı aldılar, Aduva'da düşüyor*”⁷⁶⁷, “*Aduva'nın Zaptı Duyulunca Roma Halkı Birbirine Girdi*”⁷⁶⁸, “*İtalyanlar Somali Cephesinde Büyük Bir Taarruza Hazırlanıyorlar*”⁷⁶⁹, “*İmparatoriçe'nin Doğduğu Şehir Ateşler İçindedir. Habeş'ler Kuyuları Zehirliyor*”⁷⁷⁰, “*İtalya-Habeşistan Harbi*”⁷⁷¹, “*Şiddetli Yağmurlar Yüzünden İtalyan İleri Hareketi Durdu.*”⁷⁷²

⁷⁶⁴ *Ayın Tarihi*, s. 23; *Kurun*, 3 Birinci Teşrin 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Birinci Teşrin, 1935, s. 1.

⁷⁶⁵ “Mussolini Yeniden Konuşma Teklifleri Yaptı”, *Kurun*, 6 Birinci Teşrin 1935, s. 1, 2.

⁷⁶⁶ “Fransa İngiltere'ye Cevap Verdi”, *Kurun*, 6 Birinci Teşrin 1935, s. 2; “İngiltere Fransız Cevabından Memnun Olmadı”, *Akşam*, 8 Teşrin-i Evvel 1935, s. 2.

⁷⁶⁷ *Cumhuriyet*, 5 Birinci Teşrin 1935, s. 3.

⁷⁶⁸ *Cumhuriyet*, 11 Birinci Teşrin 1935, s. 5.

⁷⁶⁹ *Akşam*, 12 Teşrin-i Evvel 1935, s. 2.

⁷⁷⁰ *Anadolu*, 13 Birinci Teşrin 1935, s. 1.

İtalya, Milletler Cemiyeti üyesi olan Habeşistan'a yaptığı bu saldırıyla, Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 12. maddesini ihlal etmiş oluyordu. Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın böyle bir durumda 16. maddesine göre yaptırım uygulanması gerekiyordu; çünkü Milletler Cemiyeti'ne üye devletlerden birisine karşı savaşa başvurulursa o devletin tüm üyelere karşı savaş ilan etmiş olduğunun kabul edildiği ve o devletle ticari ve parasal tüm ilişkilerin kesilmesi esası hükme bağlanmıştır.⁷⁷³ Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 10 Ekim 1935 tarihinde bir toplantı gerçekleştirmiş ve İtalya'yı Milletler Cemiyeti Antlaşması hükümlerini bozmakla suçlayan konsey kararını kabul etmiş ve İtalya'ya karşı zecrî tedbirler (yaptırımlar) uygulanmasını onaylamıştır. İtalyan Baron Aloisi, bir konuşma yapmış konseyin kararını doğru bulmadığını söyleyerek şiddetli hücumlarda bulunmuştur.⁷⁷⁴

Milletler Cemiyeti Konseyi 10 Ekim – 6 Kasım 1935 tarihleri arasında birtakım toplantılar gerçekleştirmiş ve sonuçta İtalya'ya zecrî tedbirler uygulanmasına karar verilmiştir. İtalya'ya silah, stratejik malzemeler satılmayacak ve kredi verilmeyecektir. İtalya ürünlerinin boykot edilmesi, temel ithalata ambargo uygulanması ve Habeşistan'a maddi yardım yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁵

İtalya'ya uygulanacak olan zecrî tedbirlere katılma konusunda Türkiye herhangi bir tereddütte kalmamış ve bu konu hakkındaki kanun tasarısı TBMM'de 13 Kasım 1935 tarihinde görüşülmüştür. TBMM'de alınan kararla zecrî tedbirlerin uygulanması ve Türkiye'nin katılması onaylanmıştır.⁷⁷⁶

Türkiye'nin İtalya'ya uygulanan zecrî tedbirlere katılması ile ilgili *Akşam*'da bir makalede⁷⁷⁷, “*Dünya barışı ve ortak güvenlik gibi büyük bir teşebbüse girişirken her devlet, kendi payına düşecek maddi zararları önceden kabul etmişti, ifadesi*

⁷⁷¹ *Haber Akşam Postası*, 14 İlk Teşrin 1935, s. 2

⁷⁷² *Son Posta*, 15 Birinci Teşrin 1935, s. 1.

⁷⁷³ “Komite 16. Maddenin Tatbikini İstedi”, *Cumhuriyet*, 8 Birinci Teşrin 1935, s. 16.

⁷⁷⁴ “Zecrî Tedbir!”, *Kurun*, 11 Birinci Teşrin 1935, s. 1; “51 Millet İtalya'ya Karşı Tedbir Alacak”, *Haber Akşam Postası*, 11 İlkteşrin 1935, s. 1; *Yeni Köroğlu*, No: 781, 12 Birinci Teşrin 1935, s. 1.

⁷⁷⁵ “İtalya'ya Karşı Alınan Tedbirler Genişletiliyor”, *Akşam*, 6 Teşrin Sani 1935, s. 2.

⁷⁷⁶ “Kamutay Zecrî Tedbirer Layihasını Bugün Görüşecek”, *Kurun*, 13 İkinci Teşrin 1935, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 İkinci Teşrin 1935, s. 3; “Hükümete Selâhiyet Verildi”, *Kurun*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 2; “Zecrî Tedbirler Lâyhâsı Kabul Edildi”, *Akşam*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 2; “Kamutay Zecrî Tedbirleri Kabul Etti”, *Haber Akşam Postası*, 14 Son Teşrin 1935 s. 1; “Balkanlar Kurulu Kararnamesi”, *T.C. Resmî Gazete*, 18 Teşrin-i Sâni 1935, S. 3159, s. 5783-5785.

⁷⁷⁷ N.S., “Tedbirler Başlarken”, *Akşam*, 16 Teşrin-i Sâni 1935, s. 1, 7.

kullanılıyor. Türkiye'nin bu tedbirlere katılması mahiyet itibariyle İtalya'ya bizden daha az dost olmayan diğer devletlerin vaziyetinden farklı değildir" yorumunda bulunulmuştur. *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, "Zecrî Tedbirlerin Tatbikine Türkiye'nin de Katılması" başlıklı makalesinde zecrî tedbirler meselesinde bizi ilgilendiren en önemli alanın ekonomik yaptırımlar olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyesi olarak bunu yapmaya mecbur olduğunu ve barışa katkıda bulunmak için bunun büyük bir görev olduğunu dile getirmiştir.⁷⁷⁸ Falih Rıfkı Akay ise 1925 yılından beri Türkiye ve İtalya'nın birbirlerine özel bir antlaşma ile bağlı olduklarını ve son zamanlarda bu münasebetlerin gittikçe iyileştiğini belirtmiştir. İtalya-Habeşistan meselesinde Türkiye'nin durumunun iki devletin dostça ve adaletle anlaşmalarını isteyen bir tarafsızlık olduğunu; zecrî tedbirlerle ilgili konunun Türkiye'de görüşülmesinin en önemli amacının ise Milletler Cemiyeti üyesi olmasının getirdiği yükümlülükleri yerine getirmek olduğunu ve dost İtalya'ya karşı bu şekilde kararlar almanın da çok kolay olmadığını yazmıştır.⁷⁷⁹

Zecrî tedbirlere katılan devletlerin üstü kapalı bir şekilde İtalya tarafından uyarıldığı ve İtalya'ya karşı sorumluluklarının hatırlatıldığı ve tepki gösterildiği görülmektedir. Hatta bazı İtalyan gazetelerin Türkiye'ye sitem eden yazılar yayımladıkları bilinmektedir.⁷⁸⁰

Zecrî tedbirlere İtalya'nın verdiği tepkiyi değerlendirme açısından *Zaman*'daki bir makale de dikkat çekmektedir. Bu makalede İtalyanların en büyük gazetesi olan *Corriere Della Sera*'nın bir cümlesi üzerinden yorum yapılmıştır. Gazete zecrî tedbirlerden bahsederken "bu tedbirler yirminci yüzyılın kaydedebileceği en namussuzca bir cinayet teşkil etmekte ve beşeriyetin vicdanı bu cinayet karşısında isyan eylemektedir... Bu sözlere kimse itiraz etmiyor. İtalyanların zecrî tedbirler karşısındaki hassasiyetlerini herkes anlıyor. Fakat bu tedbirler İtalya'yı maddeten zarara uğratmaktan ziyade manevi bir mahiyettedir. Bu tedbirlerde, diğer devletlerin İtalya'ya savaş ilan etmesi gibi bir durum yoktur ve bu yüzden hiçbir İtalyan'ın burnunun bile kanamayacağı muhakkaktır. Tam tersi olsaydı Türkiye, dostu olan

⁷⁷⁸ Yunus Nadi, "Zecrî Tedbirler Tatbikine Türkiye'nin de Katılması", *Cumhuriyet*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 1, 3.

⁷⁷⁹ Falih Rıfkı Akay, "Zecrî Tedbirler", *Ulus*, 13 Son Teşrin 1935, s. 1, 3.

⁷⁸⁰ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 373; Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 484.

*İtalya'ya karşı kan dökücü tedbirlere katiyen katılmazdı. Bir tek İtalyan'ın burnunu bile kanatmayacak olan zecrî tedbirler eğer 'Namussuzca cinayet' ise bir hafta önce Habeş topraklarında 'çoluk-çocuk 6000 Habeşliyi boğazlamaya' ne sıfat vermeli bu faciayı tarif için hangi kelimeyi kullanmalı?'*⁷⁸¹ *Zaman* gazetesi Habeşistan'ın işgalinin haksızlığını önemli bir değerlendirme ile ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Türkiye ile İtalya arasında zecrî tedbirlerden dolayı soğuk rüzgârlar esmeye başlamış ve diğer devletlere olduğu gibi İtalya Türkiye'ye de bir protesto notası göndermiştir.⁷⁸² Türkiye de İtalya'nın bu notasına karşılık cevabını 26 Kasım'da İtalya'nın Ankara Büyükelçiliğine vermiştir.⁷⁸³

Zecrî tedbirler konusunda Mussolini'yi en çok korkutan konu İtalya'nın savaş makinelerinin çalışması için ihtiyaç duyduğu ve tamamen dışarıdan temin ettiği petrol olacaktır. Petrol listede yoktur. Kömür ve çelik de listeye alınmamıştır. Süveyş Kanalı da kapatılmayacaktır. Listedeki bulunan alüminyum ise İtalya'da çokça mevcuttur. İngiltere ve Fransa zecrî tedbirler konusunu ele alırken bir dengeleme politikası gütmüş ve Almanya'ya karşı İtalya'yı yanlarından uzaklaştırmayacak bir liste hazırlamışlardır.⁷⁸⁴ Milletler Cemiyeti'nin yaptırım kararları İtalya'yı caydıracak zorlukta olmadığı için savaş giderek Habeşistan'ın aleyhine dönmeye başlamıştır. İtalyanlar tank, uçak ve zırhlı otomobiller kullanarak ilerlemişler. İtalyan uçakları pek çok yerleşim yerini ve stratejik noktayı bombalamıştır.⁷⁸⁵

Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı yaptırımlar konusunda özellikle İngiltere ne İtalya'yı karşısına almak istemiş ne de Habeşistan'ı İtalya'ya yem etmek istemiştir. Eğer Habeşistan İtalya'nın eline geçerse Nil Nehri'nin kontrolü ve böylece Mısır'daki çıkarlar İtalya'nın olacaktır. Ayrıca Akdeniz hakimiyeti İngiltere'den İtalya'ya geçecektir.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ "Karışmak İstemiyorduk Amma..." *Zaman*, 24 İkinci Teşrin 1935, s. 1, 2.

⁷⁸² Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 486.

⁷⁸³ *Ayın Tarihi*, S. 24, Aralık 1935, s. 79; "İtalya Notasına Hükümetimiz Dün Cevap Verdi", *Son Posta*, 27 İkinci Teşrin 1935, s. 6.

⁷⁸⁴ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 374-375.

⁷⁸⁵ Yüksel Nizamoğlu, "İtalya-Habeşistan Savaşı, Vehip Paşa ve Türkiye", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, 2011, s. 283.

⁷⁸⁶ Cami, "Avrupa Politika Durumundan", *Yeni Adam*, S. 99, İstanbul 1936, s. 6-7.

İngiltere'nin İtalya karşısındaki tutumu *Yeni Köroğlu* Dergisi'nde ele alınmış ve karikatürle mizahi bir şekilde yorumlanmıştır. Karikatürde İngiltere, İtalya'yı yakalamış bırakmıyordur. İtalya ise ya kendini bırakmasını ya da karşısındaki Habeşistan askerinin pes etmesini istemiştir. İngiltere'nin fikri ise İtalya'yı bazı kısıtlamalarla yormak ve sonunda pes etmesini sağlamaktır.⁷⁸⁷ İtalya'ya getirilen yaptırımlara yönelik İngiltere'nin tavrı önemli siyasi mizah dergilerinden biri olan *Akbaba*'da ele almış ve kapak fotoğrafında yorumlamıştır. 9 Kasım 1935 tarihli sayısında İtalya olarak gösterilen bir kişinin çizmesine İngiltere tarafından bir halat bağlanmış ve o adının altındaki Habeşistan'ı ezmesine izin verilmemeye çalışılmıştır. İngiltere'nin bağladığı halat makarasında zecrî tedbirler yazmakta ve “*Artık sağlama bağladım, adım atamazsın*” cümlesi söylenmiştir. Alaycı şekilde ele alınan karikatürde, zecrî tedbirlerin bir işe yaramayacağı sadece geçici bir çözüm olduğu yorumunda bulunulmuştur.⁷⁸⁸

İtalya zecrî tedbirlere karşı protesto notası göndermenin yanında bir de tedbirleri uygulayan devletlerden mal alımını da durdurmuştur. Bu ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır.⁷⁸⁹ Milletler Cemiyeti ise zecrî tedbirleri kabul eden devletlere “*İtalya tarafından bir saldırı olursa, diğer devletler saldırıya uğrayan devlete yardım edecektir*” şeklinde bir karara imza atmıştır.⁷⁹⁰ Milletler Cemiyeti 12 Aralık 1935 tarihinde petrol üzerine ambargo konulmasına dair bir toplantı yapmış ve 10 devlet bu konuda teklif vermiştir. Fransa ve İngiltere bu kararın savaşı uzatabileceği düşüncesiyle teklife ılımlı yaklaşmamıştır.⁷⁹¹

Dünya kamuoyu Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı zecrî tedbirlerle ilgilenirken, İtalya Habeşistan harekâtına devam etmiştir. Basında, İtalya'nın Makalle'yi alabilmek için üç koldan saldırıya geçtiği, Habeş ordusunun bombalarla yıpratıldığı belirtilmiştir.⁷⁹² Üç-dört gün sonra ise İtalya'nın Makalle'yi ele geçirdiği

⁷⁸⁷ *Yeni Köroğlu*, No: 787, 2 İkinci Teşrin 1935, s. 1; İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin mizah dergilerindeki yansımalarını görmek için bkz. Yasin Kayış, “Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (1935-1936)”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 3, S.1, Mart 2020, s. 1-23.

⁷⁸⁸ *Akbaba*, No: 96, 9 Kasım 1935.

⁷⁸⁹ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 488.

⁷⁹⁰ Cami, “Siyasa Acununda Olanlar”, *Yeni Adam*, S: 110, İstanbul 1936, s. 6.

⁷⁹¹ “Petrol Ambargosunu kabul edenler”; *Akşam*, 2 Kanunu Evvel 1935, s. 4.

⁷⁹² *Akşam*, 1, 4 Son Teşrin 1935, s. 1.

haberleri yazılmaya başlamıştır.⁷⁹³ İtalyan ordularının Dogo şehrine doğru ilerledikleri ve baskınlar düzenledikleri. Ayrıca Habeşistan içlerine doğru girdikleri ve Makalle zaferi sonrası Addis Ababa'dan önceki en önemli şehir olan Harrar'ı ele geçirmek için uğraşıldığı aktarılmıştır.⁷⁹⁴ Habeşistan ordusunun da Addis Ababa'ya yakın olan şehirlere yani Opende, Makalle ve Tana'ya yerleşmeye başladığı ve savunma tertibi aldığı duyurulmuştur.⁷⁹⁵ 18 Aralık'tan itibaren İtalya'nın çok fazla sesinin çıkmaması Habeşistan'ın zaferi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Farklı bir açıdan ise İtalya'nın sessiz duruşu zaferin ayak sesleri ve büyük bir saldırı hazırlığı olarak da yorumlanmıştır.⁷⁹⁶ Aralık ayının sonlarına doğru ise Makalle şehrinde Habeşistan'ın başarılı olduğu ve İtalyan ordusunun geri püskürtüldüğü belirtilmiştir.⁷⁹⁷

İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuk yapmasına sürekli karşı çıkan İtalya'nın bu sefer İngiltere ve Fransa'nın savaşa müdahalesi karşısında onlara da saldıracağı haberi kamuoyunu meşgul etmiştir. Artık devletler İtalya'nın saldırgan tavrı karşısında bir şey yapılamayacağını ve bunun sorumlusunun da Mussolini olduğunu söylemektedir.⁷⁹⁸ İngiltere ve Fransa arasında 7 Aralık 1935 tarihinde görüşmeler yapılmış, Habeşistan topraklarının İtalya ile Habeşistan arasında paylaşılması kararı verilmiştir. Bu antlaşmaya göre İtalya'ya çok fazla toprak parçası ayrılmış görülmektedir. Milletler Cemiyeti'ne de gönderilen antlaşma metni şaşkınlıkla karşılanmış ve inanılamamıştır.⁷⁹⁹ Habeşistan delegesi tarafından da Milletler Cemiyeti'ne gönderilen notada böyle bir antlaşmanın kabul edilemez olduğu bildirilmiştir.⁸⁰⁰

İtalya-Habeş savaşında 1936 yılının ortalarına kadar süren şiddetli çarpışmalar dikkat çekmektedir; basında bu dönemde Makalle çevresinde çarpışmaların sürdüğü

⁷⁹³ *Son Posta*, 9 Son Teşrin 1935, s. 1.

⁷⁹⁴ *Anadolu*, 15 Son Teşrin 1935, s. 1; *Akşam*, 16 Son Teşrin 1935, s. 1.

⁷⁹⁵ *Son Posta*, 5 Kânun-u Evvel 1935, s. 2.

⁷⁹⁶ *Akşam*, 17 Kânun-u Evvel 1935, s. 1.

⁷⁹⁷ "Habeşistan Makalle'yi Hızlıca Abluka Altına Alıyor", *Tan*, 31 Kânun-u Evvel 1935, s. 1.

⁷⁹⁸ *Anadolu*, 9 Kânun-u Sâni 1936, s. 1.

⁷⁹⁹ "Barış Teklifi Roma ve Adis Ababa'ya Gönderildi", *Ulus*, 11 İlk Kânun 1935, s. 2.

⁸⁰⁰ "Tek bir kişi kalıncaya kadar çarpışacağız", *Ulus*, 12 İlk Kânun 1935, s. 2.

ifade edilmiştir. Ayrıca İtalya'nın petrol ambargosuna direnmeye çalıştığı, Mısır ve Arabistan'dan Habeş sınırına petrol gönderdiği üzerinde durulmuştur.⁸⁰¹

c. İtalya-Habeş Savaşı'nın Sonu

1936 yılının Mart ayından itibaren İtalya taarruzlarını iyice şiddetlendirmiş, tüm imkanlarının yanında zehirli gazlar da kullanarak ilerlemeye devam etmiştir. Habeş ordusu ise büyük zayıflar vermeye başlamıştır.⁸⁰² İtalya'nın Habeşistan'daki ilerleyişi üzerine Milletler Cemiyeti'nde uygulanan zecrî tedbirlerin yumuşatılabileceği konuşulurken, İngiltere petrol ambargosunun da tedbirlere eklenmesini teklif etmiştir. Fransa ise İtalya ve Habeşistan arasında bir orta yol bulmak istemiştir. İtalya ise Milletler Cemiyeti'nde yeni tedbir kararı alınırsa Cemiyeti terk edebileceklerini bildirmiştir.⁸⁰³

İtalyan ordusu güneye doğru ilerlemeye başlamış, Habeş kuvvetlerini başarılı bir şekilde geriye püskürtmüş ve Habeş ordusu 3 Nisan'dan itibaren geriye çekilmeye başlamıştır. 4 Nisan 1936 tarihinde Aşiangi (Hashenge) Gölü yakınlarında İtalyan uçakları tarafından zehirli gazların atılması sonucunda çok sayıda Habeş askeri ölmüştür.⁸⁰⁴ İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'da katliama giriştiğini, üst düzey Habeşistan diplomatlarını öldürdüklerini, bu durumun Milletler Cemiyeti'nde bir an önce görüşülmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁰⁵ İngiltere Başbakanı Eden, Milletler Cemiyeti toplantısından sonra, İtalya'nın son ilerleyişlerinde zehirli gazları kullandıklarını bunun da ilerde yapılabilecek barışta İtalya'yı suçlu konuma getireceğini ayrıca bu yayılcı politikanın dünya barışını da tehlikeye soktuğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁶ İtalya ise zehirli gaz kullandıklarına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ "Makalle'ye Karşı Yeni Bir Hücum Hazırlığı Var", *Son Posta*, 1 Şubat 1936, s. 1, 6; "İtalya Müşküldedir", *Yeni Asır*, 1 Şubat 1936, s. 2; "Faşist Konseyi Harbe Devam Kararı Verdi"; *Akşam*, 6 Şubat 1936, s. 1, 11.

⁸⁰² "Ras Kassa'nın Ordusu Dağıldı, Habeş Kumandanı Kendini Öldürmüştü", *Akşam*, 2 Mart 1936, s. 1, 10; "İtalyanlara Göre Habeşler Yeniliyor", *Kurun*, 2 Mart 1936, s. 1.

⁸⁰³ "Cenevre'de Birden Hava Değişti", *Akşam*, 3 Mart 1936, s. 1, 7.

⁸⁰⁴ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 380-381.

⁸⁰⁵ "Harbin Muhasebesi"; *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1936, s. 1.

⁸⁰⁶ *Tan*, 11 Nisan 1936, s. 1.

⁸⁰⁷ *Tan*, 5 Nisan 1936, s. 1.

İtalyanlar son derece şiddetli bir şekilde harbe devam ederek birkaç hafta içinde harbi bitirmek istemişlerdir. Habeş imparatoru ise İngiltere'ye bir telgraf çekerek sadece birkaç bin kişilik kuvveti kaldığını, bunun için şerefli bir barış yapabilmek için İngiltere'nin dürüst davranmasını istemiştir.⁸⁰⁸

Habeş imparatoriçesi 15 Nisan 1936 tarihinde İngiltere ve ABD'ye hitaben yaptığı radyo konuşmasında *“beşeriyet nâmına imdat istiyorum”* diye seslenmiştir. *“İmparator henüz mağlup olmamıştır. Ve sonuna kadar mücadele edecektir. Kocam harbi kazanamayacak olursa, bunun sebebi, modern fennin sahip olduğu bunca vasıtaya karşı mücadele etmek mecburiyetinde kalmasıdır...”* İmparatoriçe zehirli gazların vatandaşlarına ne ızdıraplar verdiğini bütün dünyaya duyurmak istemiştir. İmparatoriçenin kızı da annesinden sonra mikrofonun başına geçerek birkaç söz söylemiş ve sonra her ikisi de hüngür hüngür ağlamışlardır.⁸⁰⁹

Habeşistan ordusunun önemli muharebeleri kaybetmesi üzerine, İtalyan ordusu mayıs'ın ilk günlerinde Addis Ababa'ya dayanmıştır. Habeşistan İmparatoru ise ailesiyle birlikte Addis Ababa'dan ayrılarak Cibuti'ye gitmiştir.⁸¹⁰ Negüs⁸¹¹, Cibuti'den bir İngiliz savaş gemisiyle Filistin'e gitmiştir.⁸¹² Mussolini, Venedik Meydanı'nı dolduran yüz bin kişinin üzerindeki topluluğa 5 Mayıs 1936 tarihinde yaptığı konuşmasında İtalyan ordusunun Addis Ababa'ya girdiğini, savaşın sona erdiğini duyurmuştur.⁸¹³

Ulus'tan aktarıldığı kadarıyla Mussolini, Roma'da röportaj verdiği *Daily Mail* gazetesinin özel muhabiri Ward Price'a; İtalya'nın sömürgecilikte artık hiçbir isteğinin kalmadığını, Doğu Afrika zaferinin İtalya'yı tatmin edilmiş devletler arasına koyduğunu, Mısır'da gözlerinin olmadığını, Filistin ve Sudan'da hiçbir menfaat gütmediklerini ifade etmiştir.⁸¹⁴ İtalya'nın zaferini değerlendiren Sadi Ertem

⁸⁰⁸ “Askerî Harekât Durmuyor”, *Akşam*, 13 Nisan 1936, s. 2.

⁸⁰⁹ “Habeş İmparatoriçesi Feryad Ediyor”, *Kurun*, 16 Nisan 1936, s. 1.

⁸¹⁰ “Habeş imparatoru Kaçtı”; *Tan*, 3 Mayıs 1936, s. 1; *Akbaba*, S. 121, 9 Mayıs 1936.

⁸¹¹ *Negüs* (*Negus*, *Necâşi*): Habeş İmparatorlarına verilen isimdir.

⁸¹² “Negüs Milletini Bırakarak Kaçtı”; *Ulus*, 3 Mayıs 1936, s. 1, 3; Asım Us, “Günün En Müthiş Muamması”, *Kurun*, 3 Mayıs 1936, s. 1.

⁸¹³ “İtalyan Kuvvetleri”, *Akşam*, 6 Mayıs 1936, s. 1, 3.

⁸¹⁴ “B. Mussolini Bir İngiliz Gazetecisine Zaferin İtalya'yı tatmin Ettiğini Söyledi”, *Ulus*, 7 Mayıs 1936, s. 1, 5.

şu sözleri aktarmıştır.⁸¹⁵ “*Makine ruha galip geldi. Bir kış ile bir bahar arasında elektrikli motor gücü kaba insan eti ile karşılaştı. Tank, tayyare, zehirli gaz, kimya harbi, mızrak ve yağmur duasıyla mukabele gördü. Bir tarafta teknik, bir tarafta sade ruh bir mevsim dövuştü. Habeş yurdu bir istilanın dehşetini bütün kuvvetiyle yaşıyor. Belki de bu günlerde bir ses Habeş yurdunun İtalya’ya ilhakını bütün dünyaya haber verecektir.*” İtalya’nın Habeşistan’ın büyük kısmını ele geçirdikten sonra Mussolini’nin kendisini Habeşistan’ın imparatoru olarak ilan ettiğini basındaki haberlerde görmekteyiz. İngiltere ise bu haberler karşısında Mussolini’ye “*hükümet adamı değil zafer sarhoşu*” yakıştırmaları yapmıştır.⁸¹⁶

11 Mayıs 1936 tarihinde İtalya Milletler Cemiyeti’ne verdiği nota ile İtalya’nın Habeşistan’ı ilhak ettiğini bildirmiştir.⁸¹⁷ Habeşistan’ın ilhakı ve Milletler Cemiyeti’nin meseleye bakış açısını değerlendiren Yunus Nadi, Habeşistan işgalinin uluslararası arenada hâlâ halledilememiş olduğunu ve bu meseleden çıkan sonucun Avrupa’yı karıştırabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, Habeş meselesinin sonucunun bir barışa bağlanması ile Milletler Cemiyeti yıkılmaktan kurtulacak ve Avrupa barışı da sağlanacaktır, ifadesi üzerinde durmuştur.⁸¹⁸ Yunus Nadi, 11 Mayıs 1936 tarihinde yazdığı makalesinde de yine Milletler Cemiyeti’nin konuya bakış açısı üzerinde durmuş hatta ağır bir eleştiride bulunmuştur şu sözleri sarfetmiştir: “*Habeşistan içinde asıl mağlup olan yalnız Habeş imparatoru ve milleti değildir. Bu kavganın hakiki mağlubu başında İngiltere bulunan Milletler Cemiyeti ile İngiliz İmparatorluğu’nun kendisidir. Çünkü Habeşistan’ı bir mesele olarak ortaya koyanlar bu iki kuvvettir... Habeşistan hakkındaki son kararların bütün insanlığı Habeşistan’dan çok daha mühim ve çok daha ağır büyük meselelerle karşı karşıya getirmiştir. Böyle bir cemiyetin olmasındansa olmaması şüphesiz daha hayırlıdır*” yazısını ise “*Cemiyet yıkılsa bu böyledir. Cemiyet yerinde kalsa bu daha ziyade böyledir*” sözleriyle bitirmiştir.⁸¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk 16 Mayıs 1936 tarihinde

⁸¹⁵ Sadi Ertem, “Bir Harbin Bilançosu”, *Kurun*, 10 Mayıs 1936, s. 5.

⁸¹⁶ “İtalya Kralı Habeş İmparatoru mu İlan Edildi?”, *Yeni Yol*, 13 Mayıs 1936, s. 2.

⁸¹⁷ *Ulus*, 12 Mayıs 1936, s. 3.

⁸¹⁸ Yunus Nadi, “Habeş Meselesi, Milletler Cemiyeti ve Avrupa İşleri”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1936, s. 1, 3.

⁸¹⁹ Yunus Nadi, “İtalya-Habeş Harbi’nin Hakiki Mağlubu İngiltere ve Milletler Cemiyetidir”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1936, s. 1.

İngiliz Büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede özellikle İtalya'nın saldırgan politikasından bahsettikten sonra Mussolini'nin Habeşistan işgali ile yetinmeyeceğini, kısa bir süre sonra başka topraklara yönelik saldırgan eylemlerini de gerçekleştireceğini, Mussolini'nin artık durdurulması gerektiğini eğer bir tedbir alınmazsa bundan sonraki eylemlerinin de engellenemeyeceğini, belirtmiştir.⁸²⁰

Milletler Cemiyeti, Habeşistan meselesini görüşmek için 30 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır. Habeşistan İmparatoru da konuşma yapmak için toplantıya katılmıştır. Habeş imparatoru konuşmasına başlarken İtalyan gazetecileri ısıklık yaparak konuşmayı gürültüye boğmak istemişler; ancak polis İtalyan gazetecileri dışarıya çıkartarak ortamı yatıştırmıştır. Sonrasında Habeş İmparatoru konuşmasına başlamıştır. İmparator, Habeş davasının daha bitmediğini, Cemiyet'in bir an önce haksızlığı gidermesi gerektiğini ve Milletler Cemiyeti'ne güvendiğini, İtalya'nın yaptığı teklifleri millete ihanet etmemek için kabul etmediğini ve Milletler Cemiyeti'ne üye bazı devletlerin Habeşistan'a yardım konusundaki sözlerini tutmadıklarına değinmiştir.⁸²¹

*Tan'*dan Ali Naci Karacan, Milletler Cemiyeti toplantısı için gelen Habeşistan İmparatoru Haile Selassie ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. *"Habeş İmparatorunun zavallı, bedbaht çehresi son günlerde herkes tarafından konuşulur olduğu için onu yakından görmek ve konuşmak arzusunu yerine getirdiğini"* söyleyen yazar görüşme yapmadan önce Habeşistan İmparatorunun çok hüznü tavrını şöyle tarif etmiştir:

"Dairesinde kabul ettikleri ve saygılarımı arz ettiğim zaman siyah bir balmumu rengini almış yüzünden hüznü akıyor ve acayip bir keder ışıltısı ile parlayan gözlerinde sanki bütün derdi okunuyordu zavallı, Haile Selassie! Bir adam insanlara yalnız görüntüsüyle nadiren bu kadar derin bir merhamet telkin eder. On iki milyonluk bir milletin hükümdarı, binlerce yıllık bir milletin Krallar Kralı altı ay

⁸²⁰ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'nin Tanıklığı*, Remzi. Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s.114-115.

⁸²¹ "Negüs Cenevre'de Hakkını Bizzat Müdafaa Etti", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1936, s. 1, 7; "Asemble'de gürültülü bir celse", *Akşam*, 1 Temmuz 1936, s. 1, 4; "Gürültülü Hâdiseler Oldu", *Ulus*, 1 Temmuz 1936, s. 1, 6.

memleketi silahla müdafaadan sonra, nihayet aciz kalmış ve memleketini bırakmıştır... Hazin akıbet!”

Karacan’ın soru sormasına imkân bırakmadan Habeşistan İmparatoru sözlerine başlamış ve şu konular üzerinde durmuştur: *“Uluslar Kurumundan ümidi kesmiş değilim. Bu cemiyete güvendik. Şimdi bu cemiyetten milletime ne cevap vermem gerektiğini soracağım ve maruz kaldığımız büyük ve unutulmaz faciayı ona bütün ayrıntısıyla anlatacağım. Şimdi Asamble’ye gidiyorum ve hakikati orada öğreneceğim. Fakat ne olursa olsun Allah yardımcımızdır ve memleketimi sonuna kadar, ölünceye kadar müdafaa edeceğim...”*⁸²²

Yunus Nadi, Milletler Cemiyeti’nin en son yapılan toplantısının önemli olduğundan bahsetmiş ve ilk defa taarruza uğrayan bir memleketin hükümdarı bizzat Cemiyet tarafından kabul edilmiş ve davasını bütün dünyaya karşı herkesin önünde savunmuştur, şeklinde yorumda bulunmuştur. Milletler Cemiyeti’ni oluşturan üyelerin her birinin bu meselede sorumlu olduğu fakat sorumluluklarını yerine getiremediklerini ifade etmiştir. Ayrıca barış ortamının sağlanabilmesi için *“hem Habeşistan’ın sonuna kadar mücadelesini vermesi gerektiğini hem de Cemiyet’e üye bütün devletlerin barış için sonuna kadar direktmeleri lazımdır,”*⁸²³ şeklinde yazarın iki tarafı da eleştiren yorumunu görülmüştür.

Milletler Cemiyeti 30 Haziran’da yaptığı toplantıda Habeş Meselesi üzerinde durmuş ve toplantılar 4 Temmuz 1936 tarihine kadar devam etmiştir. Milletler Cemiyeti’nin dünkü toplantısına göre; İtalya tarafından Habeşistan’ın ilhak edilmesi konusu bir sonraki toplantıya ertelenmiş, Habeşistan’a 10 milyon sterlin borç verilmesi teklifi kabul edilmemiştir. Hükümetlerin zecrî tedbirlerin kaldırılması ile ilgili tekliflerini bildirmeleri gerektiği şeklinde kararlar alınmıştır.⁸²⁴ Hükümetlerin gönderdikleri teklifler öncülüğünde, Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararla

⁸²² Ali Naci Karacan, “Asamble’nin Toplandığı Gün İmparator Haile Selasiye ve Ras Nasibu ile Karton Otelinde Neler Konuştum?”, *Tan*, 6 Temmuz 1936, s. 1, 3.

⁸²³ Yunus Nadi, “Milletler Cemiyeti’nin Son Toplantısı Üzerinde Düşünceler”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1936, s. 1.

⁸²⁴ “Cenevre’de Son Görüşmeler”, *Açık Söz*, 5 Temmuz 1936, s. 1, 7; “Milletler Cemiyeti Islahatı Eylül’de Görüşülecek”, *Akşam*, 5 Temmuz 1936, s.1, 4.

uygulanan zecrî tedbirler kaldırılmıştır.⁸²⁵ Zecrî tedbirlerin kaldırılması ise İtalya’da büyük bir coşkuyla kutlanmıştır.⁸²⁶

İngiltere’nin başlangıçta zecrî tedbirler konusundaki kararlılığının sonradan değişmesindeki en önemli etken Akdeniz ve Afrika’daki çıkarları olmuştur. İtalya’nın Mısır ve Filistin’i İngiltere’ye karşı kıskırtmaya çalışması İngiltere’nin kararını değiştirmiştir.⁸²⁷ Habeşistan işgali, Milletler Cemiyeti’nde karara bağlanmış gibi görünse de 1936-1941 yılları arasında işgal devam etmiştir. Savaş esnasında 300.000 civarında Habeş insanı yaşamını kaybetmiştir. Sonrasında ise 24.000 kişi savaş suçlusu şeklinde İtalyan askerî mahkemesinde yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.⁸²⁸

Mussolini, Habeşistan savaşını çok güzel yönetmiş ve bunu da bütün dünyaya göstermiştir. Habeşistan’ı işgal ederken en önemli dayanağı gelişmemiş bir ülke olan Habeşistan’ı kalkındırmak olduğunu söylemek olmuştur. Savaş boyunca İtalya her türlü silahı kullanmaktan çekinmemiş ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olan zehirli gazları dahi kullanmıştır. Türk basını da konuyu değerlendirirken genelde Habeşistan’ın mağduriyeti üzerinde durmuş, İtalya’nın sömürgeci zihniyetini eleştirmekten de geri kalmamıştır.

4. İspanya İç Savaşı ve İtalya’nın Rolü

1936 ve 1939 yılları arasında gerçekleşmiş olan İspanya İç Savaşı, bütün Avrupa’yı etkilemiş ve İkinci Dünya Savaşı’nı meydan getiren önemli olaylardan biri olmuştur. 17 Temmuz 1936- 1 Nisan 1939 tarihleri arasında Cumhuriyetçiler ve Faşistler arasında yaklaşık üç yıl sürmüş ve dünya siyasi tarihinin en kanlı iç savaşlarından biri olmuştur. İspanya İç Savaşı’nın birçok sebebi vardır. En önemli sebeplerden birisi ise İspanya’nın 19. yüzyılın başından beri yaşamış olduğu istikrarsızlık ve iç karışıklıklardır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra komünizmin

⁸²⁵ “Asamble’nin Kararı”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1936, s. 1, 7; “Asamble Mesaisini Tatil Etti”, *Yeni Asır*, 5 Temmuz 1936, s. 5.

⁸²⁶ *Yeni Asır*, 15 Temmuz 1936, s. 3; *Tan*, 16 Temmuz 1936, s. 3.

⁸²⁷ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 483.

⁸²⁸ Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 395; İtalyanların birçok Habeşliyi idam ettiklerine dair karikatürler için bkz. *Akbaba*, S: 123, 19 Mayıs 1936; *Akbaba*, S. 125, 30 Mayıs 1936. İtalya’nın Habeşistan’ı İşgalinin *Akbaba* Dergisi’nde anlatılması için bkz. Fatih Keskin, Özlem Keskin, “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgalinin *Akbaba* Dergisindeki Yansımaları”, *Turkish Studies*, C. 10, S:4, Kış 2015, s. 659-670.

uluslararası ilişkilerde belirleyici olması İspanya'nın iç karışıklıklarını daha da şiddetlendirmiştir.⁸²⁹

1923 yılından beri İspanya'da iktidarda olan General Miguel Primo de Rivera 1930 yılının Ocak ayında istifa etmiştir. Böylelikle diktatörlük yıkılmış monarşi de son bulmuştur. Diktatörlüğün son bulmasıyla birlikte etkisini kaybeden parlamenter sistem partilerinin yerini daha radikal olan Cumhuriyetçi kuruluşlar almıştır. Nisan 1931'de yapılan seçimleri çoğunlukla Cumhuriyetçi adaylar kazanmış ve böylelikle 14 Nisan 1931'de İspanya'da İkinci Cumhuriyet ilân edilmiştir.⁸³⁰ İkinci Cumhuriyet ilan edildikten sonra 1931-1933 yılları arasında, önce Savaş Bakanı sonra da Başbakan olan Manuel Azane, önemli askerî reformlar gerçekleştirmiştir. Yapılan bu reformlar orduda tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle 17 Temmuz 1936 tarihinde İspanya'nın Fas topraklarında askerî bir isyan meydana gelmiştir.⁸³¹ Fas topraklarında meydana gelen isyanın başında General Franko ve eski diktatör Di Rivera'nın oğlu bulunmaktadır. İsyân kısa sürede İspanya'nın birçok şehrine yayılmıştır. İsyancılar Madrid'e doğru ilerlemiş, hükümet ise Madrid'i müdafaa etmek için halka çokça silah dağıtmıştır.⁸³²

İspanya'da İç Savaşın başlamasıyla birlikte Türk basınında haberler günlük verilmeye başlanmıştır. *Ulus*, “İspanya’da Karışıklık” başlığıyla haberi duyurmuş ve “İspanya’nın önemli şehirlerinde ve Madrid’de yine karışıklıklar başlamıştır” cümlesini kullanmıştır.⁸³³ *Haber Akşam Postası* “İspanya Kanlı Dahili Muharebeler arifesinde” başlığını kullanmış⁸³⁴; *Anadolu*, “İspanya Fas’ında Melilâ’da İsyân Var” cümlesini vurgulamış⁸³⁵; *Açık Söz*, “Madrid’te ve diğer şehirlerde karışıklıklar olduğu bildiriliyor” haberini yazmış⁸³⁶; *Son Posta* ise “Fas’ta 20.000 asker ayaklandı, dahilde de yer yer isyanlar var!” bilgisini paylaşmıştır.⁸³⁷

⁸²⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 325.

⁸³⁰ Gültekin K. Birlik, “İspanya İç Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası (1936-1939)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 24, Güz 2016, s. 126.

⁸³¹ Birlik, “İspanya İç Savaşı’nda”, s. 126-127.

⁸³² *Tan*, 19 Temmuz 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 3; *Akşam*, 20 Temmuz 1936, s. 2.

⁸³³ *Ulus*, 19 Temmuz 1936, s. 3.

⁸³⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 2.

⁸³⁵ *Anadolu*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 6.

⁸³⁶ “Afrika’da Kargaşalık”, *Açık Söz*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 2.

⁸³⁷ “İspanya’da ihtilâl”, *Son Posta*, 19 Temmuz 1936, s. 3.

İsyancılar ilerleyen günlerde İspanyol Fas'ını ve Endülüs'ü ele geçirmişlerdir. Barcelona ve Gerona'da yeniden birtakım karışıklıklar çıkmıştır. Madrid'deki İngiltere, Fransa elçilik memurları ayrılmaya başlamışlardır.⁸³⁸ 1936 Ağustos ayına gelindiğinde ise isyan Cumhuriyetçilerin lehine ilerlemeye başlamıştır. İspanya'nın büyük şehirleri Valencia, Barcelona, Sevilla, Bilbao, Madrid Cumhuriyetçilerin elindedir. İspanya'daki iç isyanın uzun süreceği anlaşılmaktadır. İsyancılar Fransa hududuna yaklaşmıştır.⁸³⁹ General Franco o sıralarda kendinden emin bir şekilde isyanı anlatmış ve başarılı olabilmek için gerekirse “*İspanyol milletinin yarısını feda ederiz*” demiştir.⁸⁴⁰

Franco'nun zorla ele geçirdiği hükümet ile İspanya'da Cumhuriyetçi ve Faşist iki devlet meydana gelmiştir. Franco'nun destekçileri İspanya Fas'ı olarak bilinen bölgede teşkilatlanmıştır. Bu sebeple Franco, Fas'ta yer alan güçlerini İber Yarımadası'na çıkartarak Cumhuriyetçiler ile savaşmak istemiştir. İspanya'daki deniz ve hava kuvvetleri Cumhuriyet'e bağlılıklarını dile getirmişler ve Franco'ya karşı gelmişlerdir Franco da hem Faşist İtalya'dan hem de Almanya'dan yardım istemiştir. İlk başta olumlu yaklaşmayan devletler, İspanya'da Komünizmin güçlenebileceğini düşündükleri için Franco'ya yardım etmeye karar vermişlerdir.⁸⁴¹

İtalya, Almanya ve Portekiz faşist isyancılara kendi yönetimleri de faşist olduğu için, SSCB ise Sosyalist Cumhuriyetçilere kendi yönetimi sosyalist olduğu için yardım etmişlerdir. Aslında bu yapılan yardımlarla var olan rejimler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. ABD ise İspanya'da Cumhuriyetçilerin başa geçmesinden faşistlerin başa olmasını Amerikan sermayesi açısından daha olumlu görmüştür. Bu yüzden devletler Franco yönetimine çok sayıda silah, mühimmat, asker ve büyük miktarda petrol yardımında bulunmuşlardır.⁸⁴² İngiltere ve Fransa ise “karışmazlık” politikasını benimsemiş ve İspanya'da seçimle başa geçmiş olan Cumhuriyetçi yönetimi kabul etmiştir.⁸⁴³

⁸³⁸ “İspanya'da İsyancılar Genişliyor”, *Ulus*, 23 Temmuz 1936, s. 1, 3.

⁸³⁹ *Akşam*, 29 Temmuz 1936, s. 1, 4.

⁸⁴⁰ “İspanya İhtilali Çete Harbi Şeklini Almaya Başlıyor”, *Akşam*, 30 Temmuz 1936, s. 2.

⁸⁴¹ Caner Çakı, “İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilerin Antifaşist Propagandası”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 12, 2018, s. 243.

⁸⁴² Savaş Sertel, “Türk Hariciye Raporlarına Göre İspanya İç Savaşı (1936-1939)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 34, S: 57, Sene: 2015, s. 277.

⁸⁴³ *Aydın Tarihi*, S. 41, 1-30 Nisan 1937, s. 336.

Savaş devam ettiği sürece uluslararası tarafsızlığı korumak için 1936 yılının Ağustos ayında İngiltere liderliğinde 27 ülkenin katılımıyla toplanan Uluslararası Tarafsızlık Komitesi⁸⁴⁴ İspanya İç Savaşı'na katılmamayı ve savaşta yer alan hiçbir tarafa da yardım etmemeyi karara bağlamıştır. Asıl önemli olan Almanya ile İtalya'nın meydana getirdiği faşist taraf ile komünist SSCB'nin herhangi bir tarafa destek vermesini engellemek olmuştur; ancak işler planlandığı gibi gitmemiş, İtalya ve Almanya Franco'nun ordusuna bizzat silah ve mühimmat desteği vermiştir. Avrupa'daki dengelerin bozulmasını istemeyen ve Almanya'nın tepkisini çekmek istemeyen İngiltere bu durum karşısında yine de sessiz kalmıştır.⁸⁴⁵

İspanya İç Savaşı'na İtalya'nın yardım ettiğine dair haberler ağustos ayından itibaren Türk basınında yer almaya başlamıştır. *Akşam*'da, “İtalya, İspanyol âsilerine tayyarelerle yardım ediyormuş” başlıklı haberde, Sardunya'dan Fas'a giden üç motorlu altı İtalyan uçağından birinin Nemours civarında düştüğünü ele almıştır.⁸⁴⁶ Cumhuriyet'te, “âsilerin birçok şehri kazandıkları, Madrid'e 15 kilometre yaklaştıkları ve İtalyanların asilere 14 uçak gönderdikleri” haberi verilmiştir.⁸⁴⁷ *Yeni Asır* 'da ise İspanya'ya giden İtalyan uçaklarının yaptığı kazalar üstünde durulmuştur. Bu uçaklar İspanyol Fas'ı yakınında düşmüş olmaları ile ilgili İtalyan gazetelerinde hiçbir açıklama yapılmadığı sadece bu uçakların birkaç sene önce İspanya'ya satılmış olduğu ve isyancıların eline geçmiş olabileceği ile ilgili habere yer verilmiştir.⁸⁴⁸ İtalyan gazetelerinde ise İspanyol asilere İtalya'nın uçak vermiş olduğu hakkındaki haberler yalanlanmıştır.⁸⁴⁹

Tan 'a göre, Paris gazeteleri İtalya'nın İspanyol asilere yardım ettiğini ima ederek, “artık İtalya bu iç savaşa açıktan açığa katılmış bulunuyor. Acaba Mussolini ile isyan reisleri arasında bir anlaşma mı var? 1923 ve 1926 senelerinde Duçe ile Primo De Rivera'nın müşterek bir siyaset meydana getirmek istedikleri unutulmasın” yorumlarını paylaşmışlardır.⁸⁵⁰ İtalya'nın İspanyol asilerine yardımları

⁸⁴⁴ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s. 530.

⁸⁴⁵ Özlem Şenyıldız, “Hedefine Ulaşan Bir Askeri Darbe Girişimi ve İspanyol İç Savaşı (1936-1939), *Turkish Studies*, C. 12, S:16, s. 450.

⁸⁴⁶ *Akşam*, 1 Ağustos 1936, s. 1, 4.

⁸⁴⁷ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1936, s. 3.

⁸⁴⁸ “Kaza Nasıl Oldu?”, *Yeni Asır*, 2 Ağustos 1936, s. 3.

⁸⁴⁹ *Ulus*, 1 Ağustos 1936, s. 3.

⁸⁵⁰ *Ulus*, 2 Ağustos 1936, s. 3.

karşılığında Balear adalarında İtalya'ya bir liman verileceğine dair antlaşma yapıldığı gazetelerde yer almıştır.⁸⁵¹

Fransa, İspanya'da meydana gelen iç isyana müdahale etmek istememiş ve bunu bir iç mesele sayarak diğer devletlerin de müdahale etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili olarak İngiltere ve İtalya'ya birer telgraf göndermiş, asilere yapılan silâh yardımı sebebiyle devletlerin arasında yapılan tarafsızlık sözleşmesinde artık yer almayacağını bildirmiştir.⁸⁵² Fransa'nın, devletlerin İspanya olaylarına karışmamalarını sağlamak için bir konferans düzenlenmesi fikri İngiltere tarafından hemen kabul edilmiş; İtalya ise hâlâ cevap vermemiştir.⁸⁵³ İtalya'nın, Fransa'nın ortaya koyduğu tarafsızlık konusunda sıkıntı çıkartacağı konuşulmakta ve özellikle üç şartı öne sürebileceği söylenmektedir. Şartlar ise; üç taraflı görüşmelerin yapılmaması, Almanya ve Sovyet Rusya'nın da bu konuya katılmaları gerektiği, Fransa'nın İspanya'da Faşizm aleyhinde bir harekette bulunmaması gerektiği.⁸⁵⁴

Asım Us, “*Avrupa’da Rejim Buhranı*” başlıklı yazısında, İspanya için dahili bir mesele olan ihtilalin yavaş yavaş bütün Avrupa’yı sardığı yorumunda bulunmuştur. Bunun sebebinin de Fransa, İtalya, Almanya ve Sovyet Rusya gibi devletlerin araya girmesi olarak belirtmiştir. Yazara göre “*Fransa ve Sovyetler sol partileri temsil eden Madrid hükümeti tarafındadır. İtalya ve Almanya ise asilere yani kralcılara taraftardır. Her devlet kendi rejimi tarafının lehine hareket etmektedir ve bu Avrupa’da bir rejim harbi olduğunu göstermektedir.*”⁸⁵⁵ Selim Ragıp, “*İspanya’dan Alınacak Ders*” başlıklı makalesinde, İspanya’da çıkan olaylarda ister hükümet taraftarları kazansın isterse kıyamcılar bu olaylar dolayısıyla çıkan Avrupa karışıklığı nedeniyle İspanyolların dahi kendi geleceklerini belirleyemeyeceklerini, kendi evlâtlarını bile göz kırpmadan bu kine harcamalarına rağmen sonuç alamayacaklarını, İspanya’nın iki zıt görüşe kurban gittiğini ve bu olayın diğer milletlere ders olması gerektiğini ele almıştır.⁸⁵⁶ Ahmet Emin Yalman,

⁸⁵¹ “Asilerle Mussolini arasında bir anlaşma olduğu söyleniyor”, *Tan*, 2 Ağustos 1936, s. 1, 10.

⁸⁵² “Fransa Kendisini Artık Bitaraf Addetmiyor”, *Tan*, 3 Ağustos 1936, s. 1, 11; *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1936, s. 1, 3.

⁸⁵³ “İspanya İhtilâlinin Avrupa’yı karıştırmamasından korkuluyor”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1936, s. 1, 7.

⁸⁵⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 6 Ağustos 1936, s. 1, 4; *Kurun*, 6 Ağustos 1936, s. 1, 4.

⁸⁵⁵ Asım Us, “Avrupa’da Rejim Buhranı”, *Kurun*, 7 Ağustos 1936, s. 1, 2.

⁸⁵⁶ Selim Ragıp, “İspanya’dan Alınacak Ders”, *Son Posta*, 8 Ağustos 1936, s. 3.

İtalya'nın tarafsızlık konusunu düşünürken İtalya'nın bir hesabı olduğu üzerinde durmuş ve konuyu şu şekilde değerlendirmiştir: *"İspanya'da dövüşenlerin faşist kısmı talim görmüş askerdir. Arkalarında Fas gibi bir asker ve malzeme deposu vardır. Hükümet tarafından savaşıyan köylüler ve çiftçiler talimsiz ve disiplinsiz adamlardır, eğer herkes tarafsız kalırsa sonuçta mutlaka faşist taraf kazanacaktır. İşte İtalya, Fransa'nın tarafsızlık teklifini kabul ederse yalnız bu şartla kabul edecektir."* Yazar, Almanya'nın doğrudan doğruya asilerle iş birliği içinde olduğunu, Rusya'nın da sol taraf hükümetinin yanında yer aldığını eklemiştir.⁸⁵⁷

Almanya ve İtalya henüz kesin bir cevap vermezken, İngiltere ve Fransa, 15 Ağustos 1936 tarihinde İspanya'ya silah ve mühimmat satmayacaklarına dair antlaşmayı imzalamışlardır.⁸⁵⁸

Selim Ragıp, Almanya ve İtalya'nın İspanya iç savaşına bakışı ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Selim Ragıp'a göre, dünyanın gidişatı ileride Faşizm veya komünizm rejimlerini işaret etmektedir. Bu yüzden de Almanya ve İtalya konuyla yakından ilgilenmektedir. Almanya nasyonal sosyalizm adı verilen faşizme benzer bir rejimle idare olmaktadır. İtalya ise M. Mussolini'nin ortaya koyduğu otoriter bir rejimle yönetilmektedir. İspanyol kıyamcılar, komünizme giden bugünkü hükümete karşı çıkmış ve tam onun zıddı faşizmi savunmuşlardır. İtalya ve Almanya onun için General Franko'nun başında yer aldığı İspanyol kıyamcılarına destek vermiştir. Ayrıca İspanya'da Cumhuriyetçilerin kazanması durumunda ülkede bir komünist yönetim oluşacak bu ise Akdeniz'de Fransa-Sovyet İttifakına İspanya'nın da katılmasını beraberinde getirecektir. Bu durum da Almanya ve İtalya'nın işine gelmeyecektir.⁸⁵⁹ Mussolini İtalya'sı İspanya İç Savaşı'nda Fransa askerlerini desteklemesi amacıyla gönüllü birlikler oluşturmuştur. Aslında İtalyan askeri olan bu gönüllüler gemilerle İspanya'ya gönderilmişlerdir. Sayılarının da 70.000 civarında olduğu bilinmektedir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁷ Ahmet Emin Yalman, "Bir Haftalık Tarih", *Tan*, 9 Ağustos 1936, s. 1.

⁸⁵⁸ "İngiltere ile Fransa mühimmat satmamak için anlaştılar", *Tan*, 16 Ağustos 1936, s. 1, 10; "İngiltere Hariciye Nezareti Bir Tebliğ Neşretti", *Kurun*, 16 Ağustos 1936, s. 2.

⁸⁵⁹ Selim Ragıp, "Almanya ve İtalya Niçin İspanya İşlerine Bu Derece Alaka Gösteriyorlar", *Son Posta*, 10 Ağustos 1936, s. 3.

⁸⁶⁰ Pierre Broue, Emile Temime, *İspanya İç Savaşı*, (Çev. Aydın Emeç), Hürriyet Yay., İstanbul 1976, s. 260-261.

Avrupa devletleri tarafsızlık tartışmaları yaparken bir taraftan da İspanya iç savaşı devam etmektedir. Asiler Ağustos ayından itibaren birçok yeri ele geçirmişlerdir. Talavera, Badajoz, Gurzpucoa ve birçok yerde hem katliamlar gerçekleştirilmiş hem de buralara el konulmuştur. Irun ve San Sebastian her gün İtalya'dan gelen uçaklarla bombalanmıştır. Sırasıyla 3 Eylül 1936'da Irun ele geçirilmiştir.⁸⁶¹ 12 Eylül 1936'da San Sebastian ele geçirilmiş ve Madrid hükümeti de istifa etmiştir.⁸⁶² Bilbao, Franco kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve Toledo yakınlarına kadar gelinmiştir.⁸⁶³ Franco kuvvetleri ekim ayının başında Toledo'yu ele geçirmiş ve Madrid'e doğru ilerlemişlerdir.⁸⁶⁴ Madrid'de direnişler devam ederken İspanya'nın Mayork adasında ihtilâlcilerin başında bir İtalyan Generali olduğu konuşulmaya başlanmıştır.⁸⁶⁵ İtalya, İç Savaş boyunca İspanya'ya silah, mühimmat, askeri araç ve gereç de göndermiştir. 240.000 silah, 1.830 top, 7.633 otomobil, 950 zırhlı araç ve tank, 1000 civarında da uçağın İspanya'ya Franco güçlerine gönderildiği bilinmektedir. Silah ve mühimmat yardımı dışında 14,5 milyar lîre (700 milyon ABD doları) nakdi para yardımı yapıldığı bizzat İtalya tarafından açıklanmıştır.⁸⁶⁶

Türk basınında İspanya İç Savaşı ile ilgili Ekim ayı boyunca da haberler verilmeye devam etmiş ve İspanyol milliyetçilerinin Madrid'e doğru ilerledikleri, İtalya ve Almanya'nın Franco kuvvetlerine yardımı karşısında Balear adalarının İtalya'ya, Kanarya adalarının ise Almanya'ya verileceği, Madrid'e büyük taarruzların yapılacağı ve Almanya'nın silah ve asker yardımında bulunduğu başlıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Madrid'in başkent olmasından dolayı Franco'nun elinin güçleneceği ve bunun da İtalya ve Almanya'daki faşist rejimleri güçlendireceği anlamına geldiği ifade edilmiştir. Madrid'deki taarruzlarda İtalyan ve Alman uçaklarının da yer aldığı, suçsuz 6000 civarında çocuğun şehirden uzaklaştırıldığı ve Almanya-İtalya'ya karşılık SSCB'nin de Cumhuriyetçilere yardımı üzerinde durulmuştur. Bu konular gazetelerde genel olarak şu haber

⁸⁶¹ *Akşam*, 4 Eylül 1936, s. 2.

⁸⁶² *Açık Söz*, 14 Eylül 1936, s. 1.

⁸⁶³ *Açık Söz*, 28 Eylül 1936, s. 2.

⁸⁶⁴ *Akşam*, 1 Teşrin-i Evvel 1936, s. 2.

⁸⁶⁵ "İspanya İşi ortalığı Yine Karıştıracak mı?", *Akşam*, 1 Teşrin-i Evvel 1936, s. 1.

⁸⁶⁶ Mengeş, Türkiye-İtalya İlişkileri, s. 438.

başlıklarıyla okuyucuya ulaştırılmıştır: “İspanyol Milliyetperverleri Madrid Üzerine Yürüyorlar”⁸⁶⁷, “Madrid Üzerine Kat’i hücum bugün yapılıyor”⁸⁶⁸, “Üç Sovyet Gemisinin İspanya’ya gittiği haberi heyecan uyandırdı”⁸⁶⁹, “Madrid Şehri Sükût Arifesinde Bulunuyor”⁸⁷⁰, “İspanya Cumhuriyet Ordusu”⁸⁷¹, “İspanyol İç Harbi ve Akisleri”⁸⁷², “Madrid Düşmek Üzere”⁸⁷³

İspanya İç Savaşı devam ederken Türkiye’de Karışmama Bildirisine katıldığını duyurmuş ve 1 Eylül 1936 tarihinden itibaren tedbirleri uygulamaya başlamış, İspanya’ya ve İspanyol Fas bölgesine silah, mühimmat, savaş malzemesinin gönderilmesini yasaklamıştır.⁸⁷⁴ 1936 yılı Kasım ayı süresince de Franco güçleri Madrid’i kuşatmışlar, yerle bir etmişler ve savaşı kazandıklarını belirterek, İspanya’nın yeni rejiminin askeri hükümet eşliğinde kurulacağını, sonrasında ise İtalya’da olduğu gibi korporatif sistem üzerine olacağını ifade etmişlerdir.⁸⁷⁵ Madrid çevresinde savaş devam ederken İtalya ve Almanya, 18 Kasım 1936’da Franco hükümetini tanıdıklarını ilan etmişlerdir. Hitler, Franco’ya Madrid çarpışmalarındaki başarılarından dolayı kutlama telgrafı göndermiştir. Aslında kesin olarak kazanılan bir zafer olmamıştır. Almanya Franco milliyetçilerinin yanında olduğunu bu şekilde göstermiştir.⁸⁷⁶ Franco’nun Burgos hükümetini İtalya ve Almanya’nın kabul etmiş olduğu haberi geldikten sonra 20 bin kişinin toplanarak sevinç gösterileri yaptıkları, şehirde oturan Alman ve İtalyanları omuzlarında taşıdıkları söylenmiştir. Almanya ve İtalya’nın Franco hükümetine verdikleri bu destek İngiltere’de Avam Kamarasında gündeme gelmiş ve İtalya ile Almanya’nın bundan sonra da Franco Hükümetine silah satıp satmayacakları tartışılmıştır. Dışişleri Bakanı M. Eden ise “İtalya ve Almanya’nın bu hareketi, tarafsızlık antlaşmasına sadık kalmaya karar veren İngiltere’nin tutumunu hiçbir şekilde bozmayacaktır”⁸⁷⁷ cevabını vermiştir.

⁸⁶⁷ *Son Posta*, 2 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

⁸⁶⁸ *Son Posta*, 10 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

⁸⁶⁹ *Kurun*, 16 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

⁸⁷⁰ *Tan*, 21 İlk Teşrin 1936, s. 3.

⁸⁷¹ *Yeni Asır*, 23 Teşrin-i Evvel 1936, s. 4.

⁸⁷² *Ulus*, 25 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

⁸⁷³ *Cumhuriyet*, 26 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

⁸⁷⁴ *CCA*, t: 1 Ekim 1936, f: 030.18.01.02, y: 68.73.2.

⁸⁷⁵ “İspanya İhtilâli”, *Ulus*, 13 Son Teşrin 1936, s. 1, 3.

⁸⁷⁶ *Cumhuriyet*, 21 İlkteşrin 1936, s. 3.

⁸⁷⁷ “İspanya sularında büyük bir harp bekleniyor”, *Cumhuriyet*, 20 İkinci Teşrin 1936, s. 1, 8; *Akşam*, 20 İkinci Teşrin 1936, s. 1.

Barcelona’da ise Franco hükümetine karşı başkaldırıları devam etmektedir. Franco hükümetinin Almanya ve İtalya tarafından tanınmasına karşı Barcelona’daki Alman ve İtalyan tüccarların dükkanları yağmalanmaya başlanmıştır.⁸⁷⁸

Cumhuriyet’in verdiği bilgiye göre, İtalyan basınının önemli gazetelerinden biri olan *Ciornale d’Italia*’da çıkmış bir yazı dikkat çekmektedir. Yazıda, İtalya’nın İspanya topraklarında yeni bir Rus İhtilâli çıkmasına izin vermeyeceği, Almanya ve İtalya’nın Asya’da Japonya’nın da Avrupa’da komünizmin yerleşmesine seyirci kalmayacakları ele alınmaktadır.⁸⁷⁹ Ömer Rıza Doğrul ’un belirttiğine göre, İtalyan basınının Almanya, İtalya ve Japonya’nın komünizme karşı beraber savaşacaklarına dair haberler yapması, İtalya ile Japonya arasında bu konuda gizli bir antlaşma mı yapıldı? sorusunu gündeme getirmiştir. İki taraf da bunu reddetmiştir. Sovyetler Birliği ise Japonya’nın bu hareketinden hissettiği hoşnutsuzluğu çeşitli şekillerde anlatmış, iki taraf arasında hazırlanan balıkçılık antlaşmasını imzalamamış, bundan başka tedbirler almayı da düşünmüştür.⁸⁸⁰ Muharrem Feyzi Togay, İspanya’da General Franco’nun idaresindeki ihtilal hükümetinin Almanya, İtalya ve Portekiz’le, Orta Amerika’nın iki hükümeti tarafından tanınması üzerinde meydana gelen yeni durum karşısında İngiltere’nin nasıl hareket edeceğinin merakla beklendiği üzerinde durmuştur. İhtilalciler komünist hükümetin başlıca karargâhı ve Katalonya’nın merkezi olan Barcelona’yı işgal etmek niyetini gösterdiklerinden İngiltere’nin alacağı vaziyetin önemi bir kat daha artmıştır. Togay, İngiltere’nin tarafsızlığını bozmayacağını düşünmektedir. İspanya savaşının da Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği’ni savaşın eşiğine getirebileceğini vurgulamıştır. İngiltere’nin kendisi gibi Fransa’nın da tarafsızlığını koruması gerektiğini eğer öyle yapmazsa Sovyetler Birliği’nin yanında kendisini savaşın içinde bulacağını düşünmektedir. İngiltere’nin Avrupa’da silahını ancak kendi müdafaası için ya da Fransa ve Belçika arazisinin belirlenen şartları uyarınca muhafazası için kullanacağını, başka bir sebep için savaşmayacağını üzerinde durmuştur.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ “Asiler bozguna uğramak tehlikesinde mi?”, *Kurun*, 23 İkinci Teşrin 1936, s.1, 2.

⁸⁷⁹ “İspanya Harbi Beynelmilel Bir Hâdise Çıkıyor”, *Cumhuriyet*, 22 İkinci Teşrin 1936, s. 1, 7.

⁸⁸⁰ Ömer Rıza Doğrul, “Gizli Bir Pakt mı Var?”, *Tan*, 27 İkinci Teşrin 1936, s. 2.

⁸⁸¹ Muharrem Feyzi Togay, “İspanya İşleri ve Locarno”, *Cumhuriyet*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 2.

Madrid Büyükelçiliğinden gönderilen bir yazıda, Franco'nun Burgos Hükümeti'nin Almanya ve İtalya tarafından tanınması sonrasında, İspanya Hükümeti'nin bu iki devletle ilişkilerini kesmeyi düşündüğünü, bu iki devletin büyükelçilerinin İspanya'yı terk etmesi gerektiğini, Madrid'deki elçilik binalarının kuşatıldığı ve görevlilerinin alıkonulduğu, İtalya'nın ise elçilikteki görevlileri kaçırmaya çalıştığı belirtilmiştir. Hükümetin İtalya'yı saldırgan olarak tanımladığını ve faşizmin esareti altına girmek istemedikleri için bütün insanları ayaklandırarak zafere ulaşacakları belirtilmiştir.⁸⁸²

1937 yılında da İspanya İç Savaşı bütün hızıyla devam etmiştir. Almanya açık bir şekilde Franco hükümetine destek vermiştir. İspanyol Fas'ına Alman gemilerinin demirlediği ve Alman askerlerinin de karaya çıktığı haberleri ele alınmıştır.⁸⁸³ Franco ise gazetelere beyanda bulunmuş, İspanya'da hiç Alman askeri olmadığını, Almanya ve İtalya'nın sadece İspanya ile iyi ilişkiler kurduğunun üzerinde durmuştur.⁸⁸⁴ Franco ne kadar bazı ılımlı açıklamalarda bulursa da çarpışmalar devam etmiş ve Franco güçlerinin 12 Ocak 1937'de Malaga saldırısı⁸⁸⁵, 14 Ocak 1937'de Valencia Limanı saldırısı gerçekleşmiştir.⁸⁸⁶ Bir taraftan Hitler'in İspanyol Fas'ında gözü olmadığı haberleri yer alırken bir taraftan da Franco güçlerinin ilerlemesiyle birlikte Fas'tan Alman limanlarına demir taşındığı ve Almanya'nın İspanyol Fas'ına dışını geçirmiş olduğu haberleri verilmiştir.⁸⁸⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "*İspanya'nın Murakabesi*" başlıklı yazısında İtalya'nın ve özellikle Almanya'nın yardımı olmasaydı, Franco'nun çoktan yok edileceğini, İtalya ve Almanya'nın Franco'ya istediğinden fazla yardımda bulunduğunu ortaya koymuştur.⁸⁸⁸

İspanya İç Savaşı'nın en önemli tahribatı Guernica Kasabası'na olmuştur. Alman, İtalyan ve İspanyol uçakları Barcelona, Madrid, Valencia bölgelerine her gün saldırı düzenlerken 26 Nisan 1937 tarihinde Bask bölgesinin kutsal şehri olan

⁸⁸² CCA, t: 14 Aralık 1936, f: 030.10.0.0, y: 236.593.24.

⁸⁸³ "Alman Filosu Fas'a Asker İhraç Etti", *Akşam*, 10 Kânun-u Sâni 1937, s. 1, 5.

⁸⁸⁴ *Akşam*, 14 Kânun-u Sâni 1937, s. 2.

⁸⁸⁵ *Cumhuriyet*, 13 Kânun-u Sâni 1937, s. 2.

⁸⁸⁶ *Akşam*, 14 Kânun-u Sâni 1937, s. 2.

⁸⁸⁷ "İspanyol Fas'ında Almanlar var mı, yok mu?", *Açık Söz*, 15 İkinci Kanun 1937, s. 1, 6.

⁸⁸⁸ Ahmet Şükrü Esmer, "İspanya Murakabesi"; *Ulus*, 5 Şubat 1937, s. 3.

Guernica kasabasına bir bombardıman yapılmıştır.⁸⁸⁹ Bu bombardımanın Almanlara ait hava unsurları olan Condor Lejyonu⁸⁹⁰ ve İtalyan hava gücü olan Lejyoner halk kuvvetleri tarafından sivillere karşı yapıldığı anlaşılmıştır. Burası bağımsız bir Bask yönetimi liderliğinde olmakla beraber Cumhuriyetçi hükümet tarafından da desteklenmektedir. Şimdiye kadar burada bir çarpışma görülmemiştir. Burası ayrıca İspanya'nın farklı yerlerinden gelen göçmenleri de barındırmış ve Franco güçleri için de bir tehdit oluşturmamıştır. Alman komutan emriyle birkaç saatlik alçak uçuşla vurulan kasabada 300 civarında insanın öldüğü, yüzlerce de yaralının olduğu belirtilmiştir.⁸⁹¹

1937 Eylül ayından itibaren İspanya Cumhuriyet Hükümeti çok zor durumda kaldığı için İngiltere ve Fransa'dan yardım istemiştir. Milletler Cemiyeti'nden ise İspanya'daki yabancı askeri kuvvetleri geri çekmek için çağrı yapmasını istemişlerdir.⁸⁹² Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, İtalya ile görüşmeler yapmış, İspanya bölgesine yardımı bırakmaları gerektiği ve gönüllülerini geri çekmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁹³ Bu girişim herhangi bir sonuç vermemiştir. 21 Ekim 1937'de Astrurias Gijon şehri Franco kuvvetlerinin eline geçmiştir. Böylece ülkenin kuzeyi de milliyetçi isyancıların yönetimine geçmiştir.⁸⁹⁴ Franco Hükümeti'nin bu savaşı kazanacağına inanan İngiltere, Burgos Hükümeti'ne konsolos göndermeye karar vermiştir. Bu bir anlamda bu hükümeti tanıma anlamına gelmektedir. İngiltere böylece Fransa'yı yalnız bırakmış ve İtalya, Almanya ve Japonya'nın yanında olmak için işaret vermiştir.⁸⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın belirtilerinin ortaya çıkmasıyla dünya devletleri İspanya İç Savaşını uzaktan izlemeye başlamışlar ve farklı meselelerle ilgilenmişlerdir. Franco kuvvetleri 16 Temmuz 1938'de Valencia'ya girmiş,

⁸⁸⁹ “Bir Şehir kamilen Tahrip Edildi”, *Akşam*, 28 Nisan 1937, s. 1, 4; “İspanya’da bir şehirde tatüünde taş bırakılmadı”, *Akşam*, 29 Nisan 1937, s. 2; “Tarihte misli görülmemiş bombardıman”, *Kurun*, 29 Nisan 1937, s. 4; “Bir kasaba mahvedildi”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1937, s. 1, 7; “Büyük bir Şehir Alevler İçinde Harap Oluyor”, *Tan*, 28 Nisan 1937, s. 3.

⁸⁹⁰ *Condor Lejyonu*: Hitler’in General Franco’nun kuvvetlerini desteklemek için İspanya’ya gönderdiği askeri birlik.

⁸⁹¹ Merve Aydın, *Türk Basınında Franco ve İspanya İç Savaşı*, (Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s.85

⁸⁹² *Tan*, 16 Eylül 1937, s. 3.

⁸⁹³ *Ulus*, 3 Birinci Teşrin 1937, s. 1; *Ulus*, 5 Birinci Teşrin 1937, s. 5.

⁸⁹⁴ *Anadolu*, 22 İlk Teşrin 1937, s. 3; *Ulus*, 22 Birinci Teşrin 1937, s. 3.

⁸⁹⁵ *Ulus*, 5 Son Teşrin 1937, s. 3.

Valencia kuşatmasında İtalyan uçaklarının da büyük yardımı görülmüştür.⁸⁹⁶ Franco kuvvetleri yavaş yavaş Barcelona ve Madrid kuşatmasına doğru ilerlemiştir. İtalya ve Almanya'nın yardımları da devam etmiştir. İtalya belirli sayıda birliğini, Fransa'nın İspanya'ya yardım edebileceği ihtimaline karşılık Cenova'da bekletmiş, Almanya ise topçu birliklerini ve teknisyenlerini Trablusgarp'a göndermiştir.⁸⁹⁷

26 Ocak 1939 tarihinde Barcelona Franco kuvvetlerinin eline geçmiştir. İtalya'da bu haber büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁸⁹⁸ Barcelona'dan sonra Madrid kuşatmasına önem verilmiştir. Madrid'deki son silahlı saldırı 13 Mart 1939'da Franco kuvvetleri tarafından bastırılmış, Madrid teslim olmuştur.⁸⁹⁹ Madrid'le birlikte İspanya'nın Cumhuriyetçilere ait diğer bölgelerinin de teslim olmasına karar verilmiştir.⁹⁰⁰ 28 Mart 1939'da Madrid, 29 Mart 1939'da ise Valencia'nın ve diğer kalan şehirlerin de teslim olmasıyla 32 ay süren mücadele sona ermiştir. İspanya Cumhuriyeti, General Franco tarafından mağlup edilmiştir.⁹⁰¹

Franco kuvvetlerinin zaferi sonrasında İtalya'da büyük kutlamalar gerçekleştirilmiş, İspanya İç Savaşı'na katılan İtalyan gönüllüleri İspanya ve Afrika kahramanları olarak adlandırılmıştır.⁹⁰² İspanya İç Savaşı sona ermiş ve Akdeniz'de böylece bir faşist rejim daha ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Fransa ne kadar tarafsızlık politikası gütse de kazanan taraf İtalya ve Almanya tarafı olmuş ve yatıştırma politikaları İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına engel olamamıştır.⁹⁰³ Akdeniz'de bir yerde daha faşist rejimin kurulması ve Sovyetler Birliği'nin destek olduğu yönetimin yıkılması, Mussolini İtalya'sı için bir başarı olarak kabul edilmiştir.

Türk basınına baktığımızda gazeteler bazen Cumhuriyetçi cepheyi bazen de isyancı olarak adlandırılan faşist cepheyi değerlendiren yazılar yazmışlardır. Savaşın başlangıcından yani 1936 yılından savaşın bir rutine bindiği 1937 yılına kadar gazeteler günlük olayları vermiştir. 1938 yılı ile kuşatmalar yine yoğunlaşmış Türk

⁸⁹⁶ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1938, s. 3.

⁸⁹⁷ *Cumhuriyet*, 26 İkinci Kânun 1939, s. 1.

⁸⁹⁸ *Cumhuriyet*, 27 İkinci Kânun 1939, s. 3; *Akşam*, 27 Kânun-u Sâni 1939, s. 1; *Haber Akşam Postası*, 27 İkinci Kanun 1939, s. 1, 4.

⁸⁹⁹ *Haber Akşam Postası*, 14 Mart 1939, s. 1, 6.

⁹⁰⁰ *Tan*, 25 Mart 1939, s. 3.

⁹⁰¹ *Haber Akşam Postası*, 30 Mart 1939, s. 1, 5; *Akşam*, 30 Mart 1939, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1939, s. 1, 8.

⁹⁰² Mengeş, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s. 440.

⁹⁰³ Sabit Dokuyan, Murat Sıtkı Karabulut, "İspanya İç Savaşı'nın Başlaması ve Savaşın Türk Basınındaki Yansımaları (1936)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S: 6/4, Yıl: 2019, s.1913

basınında da haberlerin yoğunluk kazandığı görülmüştür. İspanya İç Savaşı ile ilgili haberler genelde İngiliz ve Fransız ajanslarından aktarılmıştır.⁹⁰⁴ Basının ortak olduğu en önemli nokta İspanya İç Savaşında İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın müdahalesi olduğu ve bu meselenin uzun süreceği olmuştur.

Türk basınında her iki tarafı da ele alan haberler verildiğini söyleyebiliriz. İspanya İç Savaşı'nın dahili bir mesele olduğu, Avrupalı Devletlerin karışmasının doğru olmadığı ve bu mesele uzayacak olursa binlerce insan kaybına sebep olacağı haberlerin ortak noktasıdır. Türk gazetelerinin İspanya İç Savaşı'na tarafsız olarak yaklaşması, Türkiye'nin o dönemde özellikle üzerinde durduğu “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesiyle orantılı olmuştur.⁹⁰⁵

B. TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ

1. Siyasi İlişkiler

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli devletlerden biri İtalya olmuştur. 1922 yılında Mussolini faşizminin iktidara gelişiyle belirgin bir yayılma politikası izleyen İtalya, 1935 yılında Habeşistan'ın işgaliyle bu politikasını daha net şekilde göstermiştir. İtalya'nın yayılmacı dış politikasının Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren tarafı, bu ülkenin Doğu Akdeniz hakimiyetine yönelmesi, Mussolini'nin de yaptığı konuşmalarda bu emellerini açıkça ifade etmesidir.⁹⁰⁶

Türkiye 1930-1938 döneminde İtalyan saldırısına karşı hazırlıklı olmayı ve milletlerarası arenada İtalya'ya karşı güvence sağlayıcı tedbirler almayı dış politikasının temeli kabul etmiştir. O nedenle Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmaya da önem vermiş; Milletler Cemiyeti içinde toplu güvenlik ilkesinin savunucusu olmuş ve Balkan Paketi'ne yönelmiştir. Ayrıca, 1933 senesinden itibaren Avrupa'da dengelerin değişmeye başlamasıyla, Boğazların durumunu görüşmek için talepte bulunmuştur.⁹⁰⁷ Bu dönemde Türkiye-İtalya ilişkilerinde devlet adamlarının karşılıklı

⁹⁰⁴ Seçil Aladağ, *İspanya İç Savaşı ve Türkiye*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2011, s. 113-114.

⁹⁰⁵ Gültekin K. Birlik, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, C: 15, Yaz 2022, s. 128.

⁹⁰⁶ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*, Der Yay., İstanbul 2015, s. 310.

⁹⁰⁷ İsmail Soysal, “Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi”; *Belleten*, C: 45, S:177, Ocak 1981, s. 98-99.

ziyaretleri; İtalya'nın saldırgan tutumu nedeniyle adalar meselesi ve imzalanan birtakım sözleşme ve antlaşmalar; Türkiye'nin Boğazların statüsünü tekrar görüşmek için teklifte bulunması ve bu konuya İtalya'nın bakış açısı ön plana çıkan konular olarak dikkatimizi çekmektedir.

a. Devlet Adamlarının Karşılıklı Ziyaretleri

a.1) İtalyan Sefiri Baron Pompeo Aloisi'nin Ankara Büyükelçisi Olarak Atanması (6 Nisan 1930)

1929 yılının Kasım ayında İtalya'nın Türkiye Büyükelçiliğinde bir değişiklik meydana gelmiştir. İtalya'nın Ankara Büyükelçisi M. Orsini Barone'nin Berlin elçiliğine tayini çıkmış ve yerine Tokyo elçisi M. Pompeo Aloisi tayin edilmiştir.⁹⁰⁸ M. Pompeo Aloisi 1930 yılının Mart ayında görevine daha başlamadan önce Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey'i ziyaret etmiş ve Mussolini'nin ve Kralın söyledikleri talimatlara göre hareket ederek iki devlet arasında kurulan dostluk münasebetlerini daha ileriye götürmek için elinden gelen gayreti göstereceğini ifade etmiştir.⁹⁰⁹ Baron Aloisi, 6 Nisan 1930 tarihinde İstanbul'a gelmiş, kalabalık bir elçilik görevlisi tarafından karşılanmıştır. Türkiye'ye karşı derin bir takdir ve muhabbet beslediğini ve burada olduğu için de çok memnun olduğunu iletmiştir. İstanbul'da küçük bir gezinti yaptıktan sonra itimatnamesini Gazi Mustafa Kemal'e sunmak için Ankara'ya hareket etmiştir.⁹¹⁰

12 Nisan 1930 günü Gazi Mustafa Kemal tarafından yeni İtalya elçisi Baron Aloisi resmi bir törenle Çankaya'daki köşkte kabul edilmiştir. Büyükelçi Aloisi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e itimatnamesini sunmuş ve bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında; Kral Hazretlerinin kendisini büyükelçi olarak atadığına dair mektubu ve kendinden önceki elçi Baroni'nin veda mektubunu getirdiğini, iki devletin dostluk ilişkilerinin devamı için bu şerefli göreve geldiğini, İtalyan milletinin gayretli çalışmalarıyla devletin bu güçlü duruma gelebildiğini,

⁹⁰⁸ "İtalya Sefiri S. Orsini Barone tebdil edildi", *Cumhuriyet*, 8 Teşrin-i Sâni 1929, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i Sâni 1929, s. 3; *Milliyet*, 8 Teşrin-i Sâni 1929, s. 2.

⁹⁰⁹ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s.297.

⁹¹⁰ *Vakit*, 7 Nisan 1930, s. 1; *Milliyet*, 7 Nisan 1930, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Nisan 1930, s. 1; *Politika*, 8 Nisan 1930, s. 1.

Doğu Akdeniz barışı için iki hükümet başkanının da güvenilir bir yönetim sergilediğini ve kendisinin de Türkiye-İtalya dostluğu için elinden geleni yapacağını, söylemiştir.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de karşılığında bir konuşma yapmış ve şu konular üzerinde durmuştur: *“Milletlerin itimat edebilecekleri antlaşmalar yapabilmeleri için karşılıklı menfaatlere saygı duymaları gerektiğini ve Türk-İtalyan Misakında bunun şart olduğunu. İki devletin arasındaki bu münasebetlerin dürüst ve samimi siyasetlerinden ve barışa karşı olan hislerinden kaynaklandığını. Bunun için de Akdeniz’de önemli bir barış ortamı bulunduğunu. İki ülke arasındaki dostluk bağlarının geliştirilmesi için de elçinin kendisine Cumhuriyet hükümeti olarak elinden gelen yardımı yapacağını söylemiştir.”*⁹¹¹

Baron Aloisi daha sonra Başbakan İsmet Paşa tarafından kabul edilmiştir.⁹¹² Büyükelçi Baron Aloisi, Türkiye’ye geldikten sonra yapmış olduğu görüşmeler ve bu görüşmeler hakkındaki fikirlerini Dışişleri Bakanı Grandi’ye telgrafla bildirmiştir.⁹¹³

Büyükelçi Aloisi Ankara’da görüşmelerini gerçekleştirdikten belirli bir süre sonra tekrar İstanbul’a dönmüş ve gazetecilere bilgi vermiştir. Ankara’da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüştüğünü ve çok iyi izlenimlerle döndüğünü belirtmiştir. Türk-İtalyan ilişkilerinin hiç bu kadar dostane olmadığını söylemiş şunları ilave etmiştir: *“İki memleket arasında halledilmemiş önemli bir iş kalmamıştır. İki hükümet arasında Uluslararası Lahey Adalet Divanı’na gönderilmiş olan adalar konusundaki anlaşmazlıkta yapılan görüşmeler sonrasında uzlaşma sağlanmıştır. İyi bir çözüm yolu bulunarak adalar konusu halledildiği için artık Lahey’e gitmeye gerek kalmamıştır. Esasen Rodos ile Türkiye sahilleri arasında kalan bu adacıklar, ada denemeyecek kadar küçük ve önemsiz birtakım kayalıklardan ibarettir ki bunlara isim vermeye bile değmez. Bunların taksimi mümkündür. Bunların konu edilmeye değer olmadığı kanaatindeyiz... Çok yakında iki hükümet tarafından beklenen ticaret antlaşması yapılacaktır... Ağustos ayında*

⁹¹¹ “Gazi Hz. Yeni İtalya Sefirini Kabul Etti”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1930, s. 1, 3; “İtalya Sefiri İtimatnamesini takdim etti”, *Milliyet*, 14 Nisan 1930, s. 2; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930, s. 1, 2; *Vakit*, 14 Nisan 1930, s. 2; *Politika*, 14 Nisan 1930, s. 3.

⁹¹² “İtalya Sefiri İtimatnamesini takdim etti”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 1.

⁹¹³ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 299-300.

İstanbul'a bir İtalyan gemisi 15 deniz talebesi getirecektir. Bu talebeler bir hafta kadar İstanbul'da kalacaktır."⁹¹⁴

Baron Aloisi'nin gazetelere verdiği dostça demeçlerin yanında bir de İtalya Kralı'nın ziyareti basında yer almıştır. Yeni Romanya Kralı Karol'un taç giyme törenine katılmak için İtalya Kralı Vittoria Emanuele'nin "Savola" yatı ile İstanbul sularına demirleyeceği ve oradan da Karadeniz'e çıkarak Romanya'ya gideceği haberi verilmiştir. Herhangi bir İtalyan donanma gemisinin ise katılmayacağı ilave edilmiştir.⁹¹⁵

a.2) Avrupa Birliği Fikri ve İtalya'nın Türkiye'ye Yaklaşımı

1930 yılında iki ülkenin ilişkilerinin olumlu seyrettiği hatta milletlerarası alanda Türkiye'nin varlığının İtalya tarafından desteklendiğinden söz etmek mümkündür. 1930 yılının Mayıs ayında Fransa Dışişleri Bakanı Aristi'de Briand bir Avrupa Devletleri Birliği fikri ortaya koymuştur.⁹¹⁶ Briand'ın Avrupa Birliği fikrine devletlerden kimi cevap vermiş, kimi de cevap hazırlamıştır. O zamana kadar en dikkate değer cevap ise İtalya'dan gelmiştir. İtalya Avrupa Birliği fikrini kabul edeceğini fakat bazı şartları olduğunu ortaya koymuştur. Başlıca şartları şunlar olmuştur:

- Birliğin kurulması işine Türkiye ve Sovyetler Birliği de katılmalıdır.
- Galip-mağlup farkını ortadan kaldırarak, birlik fikrine küçük devletlerin haklarını koruyan geniş bir yer verilmelidir.
- Birlik projesinin güvenlik zihniyeti üzerine kurulması yanlıştır. Proje Milletler Cemiyeti misakını göz önünde tutmalıdır. Başlıca prensip silahlanmanın terki olmalıdır.⁹¹⁷

Falih Rıfkı, "*İtalya'nın Cevabı*", başlıklı makalesinde bu konuya değinmiş ve şunları söylemiştir: "*Türkiye ve Rusya olmaksızın Avrupa Birliği fikrinin ne kadar*

⁹¹⁴ "İtalya Sefiri 'Adalar İhtilafı Pek Yakında Halledilecektir' Diyor", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930, s. 1; "İtalya ile Meselelerimiz", *Vakit*, 7 Temmuz 1930, s. 1; "Pürüzlü Bir İş Daha Tasfiye Edildi", *Milliyet*, 7 Temmuz 1930, s. 1.

⁹¹⁵ Muharrem Feyzi, "İtalya Kralı İstanbul Tarikiyle Romanya'ya Gidiyor", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1930, s. 2; "İtalya Kralı Bükreş'e Giderken Buraya mı Gelecek?", *Milliyet*, 5 Temmuz 1930, s. 1.

⁹¹⁶ "Briand'ın Avrupa Birliği Muhtırası ve Devletlerin Cevapları", *Ayın Tarihi*, C: 22-23, S: 75-78, Haziran-Eylül 1930, s. 6415.

⁹¹⁷ "Briand'ın Avrupa Birliği Muhtırası", *Ayın Tarihi*, s. 6430.

*kötü sonuçlara yol açacağını anlayan İtalyanlar haklıdırlar. Bu iki devletin Avrupa işlerinin görüşülmesine çağrılmaması, bu birliğin sanki onların aleyhine olduğu gibi zararlı sonuçlara meydan verebilir. İtalyanlar bu teklifte bulunmakla hem kendilerini böyle bir zan altında kalmaktan kurtarmışlar, hem de aynı güveni duymak isteyen diğer devletlere örnek olmuşlardır.”*⁹¹⁸

İtalya Başbakanı Mösyö Mussolini de Dünya basınına verdiği demeçte, Türkiye ve Rusya'nın olmadığı bir Avrupa Birliği'nin eksik olacağını ifade etmiştir. M. Briand'ın ortaya koyduğu Avrupa Birliği fikri sonrasında Avrupa'nın büyük küçük bütün devletleri tarafından Türkiye'nin birlikte olması gerektiğinin savunulması dikkate değer olmuştur.⁹¹⁹

Vakit 'te M. Gayur ise “İtalya'nın Notası” başlıklı yazısında, İtalya'nın Fransa'nın teklifine vereceği cevabın beklendiği ifade edilmiştir. Fransız basını, İtalya'nın cevabını “*demagojik*” bulduğunu; fakat Avrupa Devletleri tarafından bu cevabın fazlasıyla yankı uyandırdığı üzerinde durmuştur. Fransız gazetelerinin fikrine şu şekilde bir karşılık verilebilir diyen yazar, İtalya'nın Türkiye ve Rusya konusunda neden ısrar ettiğine dair şunları vurgulamıştır: “*Avrupa Birliği'nde Türkiye ve Rusya'nın olmaması birlikten ziyade Avrupa'yı ikiye bölmektir. Eğer Avrupa Birliği, Milletler Cemiyeti'ndeki Avrupa hükümetlerinin birliği ise, o cemiyete mensup olmayanlara karşı meydana getirecekleri güçten başka hiçbir şeyi ifade etmeyecektir.*”⁹²⁰ Yunus Nadi, “*Avrupa İttihadı ve Türkiye*” başlıklı makalesinde, İtalya'nın Fransa'dan istedikleri üzerinde durmuş ve konuyu şu şekilde yorumlamıştır. Fransa, Avrupa Birliği fikrini ortaya atarken sadece Milletler Cemiyeti'ne mensup 27 ülkenin birliğini kastetmiştir; fakat İtalya, Türkiye ve Rusya da olmalıdır derken, Yunanistan ile bu birlikte Türkiye de olmalıdır, demek istemiştir. Avrupa Birliği fikri ortaya konurken İtalya, galip ve mağlup farklarının son izleri bile silinmelidir, demiştir. İtalya'nın Türkiye'ye bu yaklaşımı Türk çevrelerinde büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Yunus Nadi ayrıca, “*İtalyan cevabını tetkik ve münakaşa eden (Tan) gazetesi şüphesiz bize dost olmayan bazı çevrelere tercüman*

⁹¹⁸ Falih Rıfkı, “İtalya'nın Cevabı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Temmuz 1930, s. 1; *Milliyet*, 13 Temmuz 1930, s. 1.

⁹¹⁹ Muharrem Feyzi, “Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930, s. 2.

⁹²⁰ M. Gayur, “İtalya'nın Notası”, *Vakit*, 16 Temmuz 1930, s. 4.

olarak Rusya ve Türkiye'nin Avrupa Birliği teklifi dışında bırakılmış olmalarını meşru değilse bile mazur göstermeye çalışıyor. Eğer Avrupa Birliği'nin amacı barışa katkıda bulunmak ise bu iki devleti hariç bırakmak mazur gösterilemez" değerlendirmesini yapmıştır. İtalya'nın Fransa'ya verdiği cevabı da son senelerde siyasi belgeler içinde tarihe geçecek önemli bir olay olarak görmüştür.⁹²¹ Zeki Mesut ise Mussolini'nin gazetelere verdiği bir makalesine değinmiş ve bu makalede Avrupa Birliği'ne işaret ettiğinden bahsetmiştir. Mussolini, Avrupa için genel bir birliğe ancak mevcut antlaşmaların yeniden ciddi ve samimi bir şekilde tetkik edilmesiyle ulaşabileceğini belirtmiştir. Avrupa Birliği için şimdiden bile ne İngiltere ne İtalya ne de Almanya'nın fikirlerinin Fransa ile uyuşmadığını ifade etmiştir.⁹²²

Cumhuriyet'te M. Mermi, "Mussolini ve Avrupa İttihadı" başlıklı yazısında konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir: "Mussolini, Avrupa İttihadı hakkında fikrini çok açık ve çok mantıkî söylüyor: 'Anlaşmak mı istiyorsunuz, o halde çok başka bir yoldan gitmelisiniz. Şimdiki yoldan hiçbir şey beklemeyiniz.' Briand'ın düşündüğü Avrupa, iktisadî bünye ve kültür itibarı ile çok noksan bir Avrupa'dır. Asıl Avrupa dediğimiz bu değildir. Türkiye ve Rusya neden dışarıda bırakılıyor? Bu iki büyük millete karşı emri vaki mi yapılmak isteniyor. Bu kadar sakat bir görüşle tartışmasına başlanılan Avrupa İttihadı fikrinden bir şey ümit edilebilir mi?.. Biz Avrupa ittihadı fikrinin Fransa tarafından siyasi konu yapılmasını, yürekte selâmlarız; fakat istediği milleti içerisine alan, istediğini dışarıda bırakan keyfi bir fikirden en küçük bir hayat kudreti beklenilemez. Mussolini ittihat yolunu tam cesaretle göstermiştir. Bütün Avrupa bu yola yan gözle bakıyor, yüzüne hasret ve özlem çizgileri veriyor, dudağını yalancı bir aşkla kımıldatıyor; ancak yerinden fırlayan yok."⁹²³

Türk basınının üzerinde durduğu kadarıyla, diğer devletlerin aksine İtalya Avrupa Birliği konusunda Türkiye'yi desteklemiş ve Türkiye ile ne kadar ilgilendiğini de göstermiştir. Mussolini Avrupa Birliğine barış amaçlı bakmış ve bunun için de önemli iki devlet olan Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin bu birlik içinde yer almasının önemine değinmiştir. İtalya'nın bu tavrı, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini daha da perçinlemiştir 1930 yılının sonlarına doğru ise silahsızlanma

⁹²¹ Yunus Nadi, "Avrupa İttihadı ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930, s. 1.

⁹²² Zeki Mesut, "Briand'a Verilen Cevaplar", *Milliyet*, 18 Temmuz 1930, s. 1.

⁹²³ M. Mermi, "Mussolini ve Avrupa İttihadı", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1930, s. 1.

görüşmelerine katılmak için Avrupa'ya aralıklarla giden Tevfik Rüştü Bey'in Cenevre dönüşünde yine Roma'ya bir ziyarette bulunacağı konuşulmaya başlanmıştır.⁹²⁴

a.3) Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti (27-29 Kasım 1930)

Türkiye-İtalya arasında esen olumlu rüzgarlar karşısında Tevfik Rüştü Bey'in Roma'ya giderek Mussolini'yi ziyaret edeceği gündeme oturmuştur. Bu ziyaretin 6 Kasım 1930 tarihinde Cenevre'de yapılacak Silahsızlanma Konferansı dönüşünde olabileceği Tevfik Rüştü Bey tarafından gazetelere verdiği demeçten anlaşılmaktadır.⁹²⁵ Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey 11 Kasım'da Cenevre'de bir İtalyan gazeteciye röportaj vermiş ve Roma'ya ziyarette bulunacağını, kısa süre kalabileceğini, bu ziyaretin çok özel olacağını hem ülkenin büyük lideri Mussolini ile hem de Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapacağını belirtmiştir.⁹²⁶

13 Kasım 1930 tarihinde Cenevre'de Tevfik Rüştü Bey'i Fransa delegesi ziyaret etmiş, uzun müddet görüşmüşler ve oteldeki akşam yemeğine Tevfik Rüştü Bey İtalya Kâtibi Umumisi Marki Paulucci'yi de davet etmiştir. Bu gelişmeler üzerine hem yabancı hem de siyâsî çevreler Tevfik Rüştü Bey'in Roma seyahatine odaklanmışlardır.⁹²⁷

Cumhuriyet'e göre, *Giornale d'Italia*'nın 20 Kasım 1930 tarihli nüshasının baş makalesinde Türk-İtalyan ilişkilerinin çok samimi ve dostane bir şekilde ilerlediği yazılmıştır. Aynı gazete Roma'da Tevfik Rüştü Bey'le Mösyö Mussolini arasında yapılacak görüşmelerin çok önemli sonuçlar getireceğini ve Dışişleri Bakanı'nın sadece iki gün Roma'da kalacağını belirtmiştir.⁹²⁸ Tevfik Rüştü Bey'in eşi ve yanında üç milletvekili ile Roma'ya gidecekleri haberi hem Türk hem de İtalyan gazetelerinde yazılmaya başlamıştır.⁹²⁹

⁹²⁴ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 302.

⁹²⁵ *Cumhuriyet*, 6 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; *Vakit*, 6 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 2; *Milliyet*, 6 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 5.

⁹²⁶ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 302.

⁹²⁷ *Milliyet*, 15 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 15 Teşrin-i Sâni 1930, s. 3.

⁹²⁸ "Tevfik Rüştü Bey'in Roma Seyahati", *Cumhuriyet*, 21 Teşrin-i Sâni 1930, s. 3.

⁹²⁹ "Tevfik Rüştü Bey yarın Roma'ya gidiyor", *Milliyet*, 26 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; "Tevfik Rüştü Bey İtalyan Hükümeti'nin misafiri olacak", *Vakit*, 26 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; "Tevfik Rüştü Bey Roma'ya Gidiyor", *Cumhuriyet*, 26 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; "Hariciye Vekilimizin Roma Seyahati", *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1.

24 Kasım 1930 tarihinde sabah 08:40'ta Tevfik Rüştü Bey Roma'ya gelmiş ve istasyonda Dışişleri Bakanı Grandi ve Bakanlık görevlileri ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey tarafından karşılanmıştır. İlk karşılaşmanın ardından Tevfik Rüştü Bey ve yanındaki üç Milletvekili kalacakları Grand Otel'e gitmişlerdir. Sonrasında saraya gidilmiş, Kral tarafından kabul olunmuştur. Arkasından Dışişleri Bakanlığına geçilerek M. Grandi ile görüşülmüştür. Grandi ile bir saatten fazla süren görüşmede samimi bir ortam olmuş, iki ülkenin dostluklarından dolayı memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Aynı günün akşamı ise Venedik sarayında M. Mussolini Tevfik Rüştü Bey'i kabul etmiştir.⁹³⁰

İtalya Basını da bu görüşmeyi yakından takip etmiş. Gazetelerin değerlendirmeleri Türk basını tarafından ele alınmıştır.⁹³¹ *Messaggero*'da, bu ziyaretle birlikte İtalyan-Türk münasebetlerindeki önemli olaylardan birinin gerçekleştirildiği yazılmıştır. Ziyaret Doğu Akdeniz barışı için önemli bir adım sayılmıştır. *Giornale D'Italia* şöyle demiştir: “*Tamamen güven ve ortak çabalarla yapılan Türkiye-İtalya görüşmeleri büyük bir memnuniyetle sonuçlanmıştır. İtalya, Gazi'nin şahsında kendisine lazım olan geniş fikirli ve kudretli reisini bulan yeni Türkiye'nin gelişmesini özel bir alâka ile takip etmektedir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de en önemli unsurlardan biridir. İtalya bu unsurun Avrupa çehresinde gerçek bir şekilde yerini almasını istemektedir.*” Tribuna, Lavoro, Faseista ve diğer gazetelerde Türkiye-İtalya dostluğunun önemini vurgulamış ve Milano Mülakatını hatırlatarak Tevfik Rüştü Bey'in şahsiyetini ön plana çıkartmışlardır. İtalya basını Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretinin iki yerine üç gün süreceğini, İstanbul'a kara yoluyla döneceğini ve bu seyahatin resmi olmadığını onun için de resmî tören yapılmayacağını ifade etmiştir.⁹³²

27 Kasım 1930 günü akşamı M. Grandi'nin Tevfik Rüştü Bey şerefine bir ziyafet verdiği bildirilmiştir. Ziyafete, Türkiye Elçisi Suat (Davaz) Bey ile Milliyet gazetesinden Mahmut (Soydan), Vakıf gazetesinden Asım (Us) ve Akşam gazetesinden Necmettin Sadık (Sadak) Beyler, Ayan reisi M. Federzoni ile eşi,

⁹³⁰ *Vakit*, 28 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; *Milliyet*, 28 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 28 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1.

⁹³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 3; *Vakit*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 9; *Milliyet*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 2; *Cumhuriyet*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 1, 4.

⁹³² *Cumhuriyet*, 29 Teşrin-i Sâni 1930, s. 4.

Madam Grandi, Hazine Nazırı Rocco ve eşi, Harbiye Nazırı M. Gazerra, Başvekâlet Müsteşarı M. Ciunta, Başvekalet Matbuat Müdürü Mebus M. Fereti ve Hariciye Vekâleti Kalemi Mahsus Müdürü Kemal Aziz Beyler katılmışlardır.⁹³³ Tefvîk Rüştü Bey 28 Kasım 1930 günü yanında Suat Bey’le birlikte Pantheon’a giderek Kral II. Umberto’nun mezarına çelenk koyarak ziyarette bulunmuştur. Öğleden sonra da Âyan Reisi misafirlerinin şerefine bir resmi kabul düzenlenmiştir. Mussolini, Venedik Sarayı’nda Tefvîk Rüştü Bey’i kabul etmiştir. Mussolini Tefvîk Rüştü Bey ile seyahat eden Mahmut, Necmettin Sadık ve Asım Beyleri de kabul etmiştir. Akşam Tefvîk Rüştü Bey Türk elçiliğinde bir ziyafet vermiştir.⁹³⁴

M. Mussolini 28 Kasım 1930 günü Tefvîk Rüştü Bey’in yanında bulunan Milliyet başyazarı Siirt Milletvekili Mahmut Bey’i, Akşam başyazarı ve Sivas Milletvekili Necmettin (Sadak) Bey’i, Vakıf gazetesi başyazarı ve Artvin Milletvekili Mehmet Asım (Us) Bey’i Venedik Sarayı’nda kabul etmiştir. M. Mussolini üç gazeteciyle uzun uzun görüşmüştür. Görüşmede ise şu sözleri dile getirmiştir: *“Türk milletinin büyük dehası ve büyük reisiniz Gazi Hazretleri’ne hürmetlerimin iletilmesini rica ederim. Lozan’da tanıştığım ve Türk hukukunu müdafaasındaki kudretini ve ince zekâsını hayretle takdir ettiğim İsmet Paşa’ya ve bütün Türk milletine selâmlarımı yazmanızı da rica ederim. Türk milletinin maddi ve manevi sahalarındaki gelişmelerini çok büyük alâka ile takip ediyorum. Muktedir idare adamlarınızın devamlı ve muntazam mesaisi memleketinizi tartışmasız gelişmeye doğru götürmektedir. Yakın zamanda Türkiye’yi çok parlak bir gelecek bekliyor. Bunu size katiyetle söylüyorum. İtalya’nın dostluğundan emin olabilirsiniz. Ben iki yüzlü adam değilim. Sözünde duran adamım. ‘Dostunuzum’ deyince daima dost kalırım. Esasen Türkiye ve İtalya’yı ayıran hiçbir ihtilaf noktası kalmamıştır. Bilakis iki memleketi birleştiren menfaatler vardır. Gelecekte iki memleketin iktisadi ve siyasi sahada birlikte yapacağı işler vardır. Sözlerimin yakında fiiliyata geçtiğini bizzat göreceksiniz.”*⁹³⁵

⁹³³ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 3; *Milliyet*, 29 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 2; *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1930, s. 4.

⁹³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1; *Milliyet*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1.

⁹³⁵ “Türk-İtalyan Dostluğu”, *Akşam*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1; “Mussolini Diyor ki:”, *Cumhuriyet*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1; “M. Mussolini’nin Türk Gazetecilerine Beyanatı”, *Milliyet*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1; “İtalyan Başvekilinin Türk Baş Muharrirlerine Beyanatı”, *Vakıf*, 30 Teşrîn-i Sâni 1930, s. 1.

Tevfik Rüştü Bey ise *Popolo D'Italia* muhabirine röportaj vermiş ve Mussolini hakkında çok güzel sözler söyleyerek, şahsına ve dehasına olan büyük güveninden bahsetmiştir. İtalyan-Türk dostluğunun yeni olmasına rağmen kalıcı olduğunu dile getirmiştir. Sözlerini ise Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilen yeni Türkiye'den hararetli bir şekilde bahsederek bitirmiştir.⁹³⁶ Tevfik Rüştü Bey ve beraberindekiler 29 Kasım 1930 tarihinde Roma'dan ayrılmışlardır. Tevfik Rüştü Bey Roma'dan ayrılırken Mussolini'ye bir telgraf göndermiş ve teşekkür etmiştir. İtalya'dan büyük dost memleket olarak bahsetmiş ve gördüğü samimi misafirperverlikten dolayı çok memnun kaldığını belirtmiştir.⁹³⁷ Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Roma'dan dönüşünde kuvvetli fırtınaların olması dolayısıyla karayolunu tercih etmek zorunda kalmış ve bu sebeple Atina'ya uğrayamamıştır.⁹³⁸

Tevfik Rüştü Bey'in İtalya ziyareti Türk gazetelerin başyazarları tarafından da ele alınarak değerlendirilmiştir. *Milliyet*'te Ahmet Şükrü, “*Türkiye ve İtalya*” başlıklı makalesinde: Türk-İtalyan dostluğunun yeni siyasi sistemin en eski dostluklarından biri olduğundan ve bu dostluğun bazı çevreleri rahatsız ettiğinden bahsetmiştir. Fransız gazetelerinin bu ziyaretle ilgili olumsuz yorum yaptığından ve kendi menfaatleri için bu dostluğu istemediklerinden söz etmiştir. “*Fransa bu iyi ilişkilere engel olmaya çalışsa da her iki hükümetin başında bulunan realist devlet adamları buna izin vermemişler ve iki devleti, iki milleti daha çok yakınlaştırmışlardır. Nasıl ki ilk görüşmede samimi bir antlaşma yapıldıysa, o günden bugüne kadar bu dostluk da ilerlemiştir; çünkü gerek Türkiye gerekse İtalya aynı gaye için çalışmışlar ve barışı istemişlerdir. İki devlet arasındaki bu dostluk bağının önemli sonuçlar vermesi iki devletin diplomasisine düşen bir görevdir. Biz bu görevin bugün değerli ellerde olduğunu görüyoruz ve mutlu oluyoruz*”⁹³⁹ yorumunda bulunmuştur.

Cumhuriyet'te Yunus Nadi ise “*Dost Sesi M. Mussolini'nin Son Beyanati*” başlıklı yazısında Mussolini'nin Türk gazetecilerini davet ederek verdiği beyanat üzerinde durmuş ve özetle şu değerlendirmeleri yapmıştır: “*M. Mussolini'nin*

⁹³⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 2; *Cumhuriyet*, 1 Kânun-u Evvel 1930, s. 3; *Akşam*, 1 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 2; *Hür Adam*, 1 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹³⁷ *Cumhuriyet*, 2 Kânun-u Evvel 1930, s. 3; *Vakit*, 2 Kânun-u Evvel 1930, s. 1; *Milliyet*, 2 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹³⁸ *Cumhuriyet*, 1 Kânun-u Evvel 1930, s. 3.

⁹³⁹ Ahmet Şükrü, “Türkiye ve İtalya”, *Milliyet*, 3 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

gazeteci arkadaşlarımızı davet ederek verdiği beyanat bütün Türkiye’de memnuniyetle karşılanmıştır. Mussolini’nin kendisi büyük bir inkılap gerçekleştirerek İtalya’yı bugüne getirmiştir. Mussolini’nin Gazi Hazretlerine duyduğu hürmet malumdur. Türkiye’nin geleceğinin parlak olacağına dair düşüncesi de ortadadır. Lozan Konferansı esnasında tanıdığı İsmet Paşa’ya karşı samimi sözleri de dikkate değerdir. Türkiye’de de Mussolini aynı takdir ve hürmetle anılır. M. Mussolini dahili siyasetinde olduğu kadar harici siyasetinde de açık ve samimidir. Dostuna dost olan Mussolini düşmanına da gizli kapaklı iş çevirmek yerine açıkça niyetini belli eden bir dil kullanır. Bizim gazeteci arkadaşlarımıza da açık olmuş ve düşüncelerini söylemiştir. ‘Ben iki yüzlü adam değilim. Sözünde duran adamım’ diye sözlerine başlamıştır. Biz de bütün samimiyetimizle diyoruz ki Türk milleti Mussolini’nin idaresindeki şerefli İtalya’nın açık vefakâr dostudur.”⁹⁴⁰

Tevfik Rüştü Bey Roma’dan ayrıldıktan sonra 1 Aralık 1930’da Sofya’ya varmıştır.⁹⁴¹ Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı’nı ziyaret etmiş ve bazı görüşmeler gerçekleştirdikten sonra 4 Aralık 1930 tarihinde Türkiye’ye gelmiştir.⁹⁴² Basına, yaptığı seyahatle ilgili bir demeç vermiş ve şunları söylemiştir: “Seyahatimden çok memnun olarak dönüyorum. Size evvelâ şunu söylemek isterim. Türkiye’ye, bütün dost milletlerin her gittiğimiz yerde çok yakın şekilde şahit olduğumuz dostluk ve muhabbet tezahüratını getiriyoruz. Ziyaret ettiğimiz memleketlerde, en büyük şeflerden halk kütlelerine kadar herkes, şahsımızda, Türk milletinin necip şahsiyetini selâmladı. Cenevre’den Roma’ya gittik. Orada bütün heyetimizi çok samimi ve dostane şekilde karşıladılar. Bu suretle dostumuz İtalya ricaliyle ve büyük komşu memleketin saygıdeğer Hükümet Reisi M. Mussolini ve kıymetli Hariciye Nazırı M. Grandi ile tekrar görüşmek fırsatını buldum. Bilhassa Kral Hazretleri tarafından çok şerefli bir şekilde kabul edildim.”⁹⁴³

Gerçekleştirilen İtalya seyahati hakkında gazetelerin başyazarları tarafından değerlendirmeler yapılmaya devam etmiştir. *Hakimiyet-i Milliye*’den Yakup Kadri, “İtalya-Türkiye Dostluğu” başlıklı makalesinde, İtalya’nın Türkiye’nin resmi

⁹⁴⁰ Yunus Nadi, “Dost sesi: M. Mussolini’nin Son Beyanati”, *Cumhuriyet*, 3 Kânun-u Evvel 1930, s. 1-2.

⁹⁴¹ *Vakit*, 2 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴² *Akşam*, 4 Kânun-u Evvel 1930, s. 2; *İnkılâp*, 4 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴³ *İnkılâp*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 3; *Milliyet*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 6; *Vakit*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1-2; *Hür Adam*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

yetkililerini dostça ve candan bir şekilde karşılamasının bütün Türkleri mutlu ettiğini belirtmiştir Makalede özellikle M. Mussolini'nin Türk gazetecilere verdiği beyanatta söylediği sözler üzerinde durulmuş ve Mussolini'nin mert olduğu ve iki yüzlü politikadan uzak durduğundan bahsedilmiştir: “*Mussolini'nin emsalsiz bir hamle ile kadim ve asil İtalyan toprakları üzerinde kurduğu sağlam, mazbut ve bir cepheli binanın mimarî tarzı yalnız İtalyan milletine değil bütün dünyaya emniyet verecek bir manzara arz etmektedir. Türkiye de küllerinden yeni bir devlet olarak doğmuştur. Onun için İtalya'nın devlet reisi Türklerle, sadece menfaati İtalya'nın menfaatleriyle zıt olmayan bir deniz komşusu değil aynı zamanda bir siyasi iş arkadaşı da olabilir.*”⁹⁴⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur. *Vakit*'te Mehmet Asım, “*Türkiye'ye Hâriçten Bakan Bir Türk İftihar Duyar*” başlıklı makalesinde özellikle İtalya ve Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı gösterdiği misafirperverliğin beklenenden daha üstün olduğu üzerinde durmuştur. Cenevre'den hareket edip İtalya sınırlarından içeri girdiklerinde dost bir devletin görevlileri ile karşılaşacağını bilmediğini, hem M. Mussolini'nin hem de M. Grandi'nin büyük bir ilgi ile karşıladığını ifade etmiştir.⁹⁴⁵

Tevfik Rüştü Bey'in Roma ziyaretinin etkileri sürerken, 3 Aralık 1930 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'da İtalyan Büyükelçi Pompeo Aloisi adına Ankara'da bir ziyafet düzenlemiştir. Bu yemek sırasında iki devleti ilgilendiren konular hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.⁹⁴⁶

Tevfik Rüştü Bey İstanbul'da bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yapmış olduğu seyahatler hakkında bilgi vermiş ve getirdiği selamları iletmıştır.⁹⁴⁷ Tevfik Rüştü Bey 7 Aralık 1930 günü Ankara'ya gelmiş ve Başbakan İsmet Paşa'ya Roma seyahati ile ilgili bilgi vermiştir.⁹⁴⁸ 8 Aralık 1930 tarihinde ise toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nda Roma seyahati ile bir konuşma gerçekleştirmiştir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ Yakup Kadri, “İtalya-Türkiye Dostluğu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴⁵ Mehmet Asım, “Türkiye'ye Hâriçten Bakan Bir Türk İftihar Duyar”, *Vakit*, 6 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4.

⁹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 4 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kânun-u Evvel 1930, s. 1-2; *Milliyet*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1; *Akşam*, 5 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴⁸ *İnkılap*, 7 Kânun-u Evvel 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 8 Kânun-u Evvel 1930, s. 3; *Vakit*, 8 Kânun-u Evvel 1930, s. 1; *Milliyet*, 8 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁴⁹ *Yeni Asır*, 10 Kânun-u Evvel 1930, s. 1; *Milliyet*, 10 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

Roma seyahatine katılanlardan biri olan Siirt Mebusu Mahmut *Hakimiyet-i Milliye*'de yazmış olduğu makalede seyahatle ilgili değerlendirmelerini paylaşmıştır: “*Hariciye Vekili'nin Avrupa seyahatinin önemini sadece maddi sonuçlarla ölçmek tam bir hüküm vermeye yeterli gelmez. Getirdiği manevi ve ruhi sonuçları da düşünmek gerekir. Avrupa şimdiye kadar bizi iyi tanımadığı için fenalıklar yaptı. Kendimizi olduğumuz gibi tanıtmamak bizi türlü zararlara uğrattı. Artık yeni bir hayat var ve ona göre şartları belirlemeliyiz. Hariciye Vekili'nin son seyahati, Yeni Türkiye'yi ve takip ettiği politikayı iyi bilmeyenlere yeniden güven temin etti, dostlarımızın ilgi ve sempatisini bir kat daha arttırdı. Kendisiyle Akdeniz'de, Balkanlarda ve genel olarak siyasi ve iktisadi zeminlerde alaka ve menfaatlerimizin ortak bulunduğu İtalya ve samimi münasebetlerimizin kuvvet ve samimiyeti son roma seyahatiyle bir kat daha arttı. Resmî ve hususî Roma; bu ziyaret vesilesiyle âdeta iki Türk günü yaşadı.*”⁹⁵⁰

Vakit başyazarı Mehmet Asım (Us) Tevfik Rüştü Bey'le Roma seyahatinde bulunmuş ve döndükten sonra seyahatle ilgili izlenimlerini gazetesindeki köşesinde yazmıştır. Bu seyahatle birlikte Türkiye'nin Avrupa'da yerinin başka olduğu ve İtalya'da büyük bir dostlukla karşılandıklarını; M. Mussolini ile görüşmelerinde neler yaşadıklarını; Mussolini'nin İtalya için yaptıklarını ve ekonomik bir mücadele içinde olduklarını ve bu mücadeleden zaferle çıkacaklarını; Faşizmin İtalya'nın ilerlemesi için hizmet ettiğini, İtalyan şehirlerindeki önemli imar faaliyetlerinden ve İtalya'nın büyük bir gelişim hamlesi yaptığından bahsetmiştir. Asım Us bu konuları *Vakit*'te şu başlıklarla okuyucuya ulaştırmıştır: “*Türkiye'ye Hariçten Bakan Bir Türk İftihar Duyar*”⁹⁵¹, “*Kapısı Kurun-u Vusta'ya Açılan Venedik Sarayı'nda İtalya'nın Duçesi ile Nasıl Görüştük?*”⁹⁵², “*M. Mussolini İtalya'yı İktisadî Bir Mücadeleye Soktu*”⁹⁵³, “*Faşizm İdaresi Memleketin Terakkisine Birçok Maddî Misaller Gösterebilir*”⁹⁵⁴, “*Roma'nın Tarihi Kıymetini Canlandırabilmek İçin...*”⁹⁵⁵

⁹⁵⁰ Siirt Mebusu Mahmut, “Son Seyahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Kânun-u Evvel 1930, s. 1.

⁹⁵¹ *Vakit*, 6 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4

⁹⁵² *Vakit*, 7 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4

⁹⁵³ *Vakit*, 8 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4

⁹⁵⁴ *Vakit*, 9 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4

⁹⁵⁵ *Vakit*, 10 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4

Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in beraberindeki milletvekili ve aynı zamanda gazetecilerle yapmış olduğu seyahatin yankıları Türk basınında olumlu karşılanmış hem Türkiye hem de İtalya için olumlu yorumlar yapılmıştır.

a.4) Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati

Başbakan İsmet Paşa'nın İtalya'ya gideceğı ve Başbakan Mussolini ile görüşme yapacağına dair ilk bilginin 3 Haziran 1927 tarihli olduğu bilinmektedir. Ankara'da bulunan İtalyan diplomatik temsilci Silenzi'nin İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta, İsmet Paşa'nın İtalya'yı ziyaret etme isteğinden söz edilmiştir.⁹⁵⁶ Türkiye Başbakanının bu isteğinin üzerinden 4 yıl gibi bir süre geçtikten sonra iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler tekrar gündeme gelmiştir. Bu dört yıl süresince Türkiye-İtalya ilişkilerinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş, önemli antlaşmalara imza atılmıştır. Son olarak da Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in Roma ziyareti önemli sonuçlar meydana getirmiştir. İki ülke arasındaki bu dostluk ilişkisi İsmet Paşa'nın İtalya'ya bir ziyaret düzenlemesi için ortam hazırlamıştır.

Bu dönemde Türkiye'den İtalya'ya en üst düzeyde ziyaret olan İsmet Paşa'nın seyahati 1931 yılı Eylül ayından itibaren Türk basınında ele alınmaya başlamıştır.

Milliyet'in 21 Eylül 1931 tarihli haberinde “Başvekil ve Hariciye Vekili Peşte'ye giderken İtalyan topraklarında İtalyan siyasî ricali ile temas edecektir. Bu mülâkatın Venedik'te olması ihtimali galip gelmektedir” bilgisi verilmiştir.⁹⁵⁷ Yeni Gün'ün 21 Eylül 1931 tarihli sayısında ise büyük puntolarla “İsmet Paşa – Mussolini Mülakatı” başlığı atılmış ve “Başvekilimizin Atina'dan sonra Peşte ziyaretini yapmak üzere denizden Marsilya'ya giderken Venedik'te Mussolini ve Grandi ile görüşeceği haber verilmektedir”⁹⁵⁸ ifadeleri yer almıştır. 24 Eylül 1931 tarihli *Milliyet*, *Yeni Gün*, *Son Posta* gazetelerinde “Başvekil İsmet Paşa Roma'ya Davet Edildi” başlığıyla bu konu haber yapılmıştır.⁹⁵⁹

⁹⁵⁶ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 333.

⁹⁵⁷ *Milliyet*, 21 Eylül 1931, s. 1.

⁹⁵⁸ *Yeni Gün*, 21 Eylül 1931, s. 1, 15.

⁹⁵⁹ “Başvekilimiz Roma'ya Davet Edildi”, *Milliyet*, 24 Eylül 1931, s. 1; “Başvekil Roma'ya Davet Edildi”, *Son Posta*, 24 Eylül 1931, s. 2; “Başvekil İsmet Paşa Roma'ya Davet Edildi”, *Yeni Gün*, 24 Eylül 1931, s. 1, 15.

İsmet Paşa'nın İtalya'dan yapılan daveti kabul ettiği ve bu davete en yakın zamanda icabet edeceği ve bu haberin resmî kesimlerce de onaylandığı belirtilmiştir.⁹⁶⁰ İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey 10 Ekim 1931 tarihinde Trieste'ye varmışlardır. Burada İtalyan Hükümeti adına Vali, İtalya Dışişleri Bakanlığı Protokol Müdürü ve Roma Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey tarafından karşılanmışlardır. Öğleden önce lüks İtalyan vapurunu gezmişler, öğleyin belediyede verilen yemeğe katılmışlardır. Öğleden sonra şehri gezmişler ve akşam saat 20:00'da Budapeşte'ye hareket etmişlerdir.⁹⁶¹ İsmet Paşa hareket etmeden önce Faşist İtalya hakkındaki hayranlığını ve gördüğü resmî kabulden dolayı minnettarlığını beyan etmiştir. Ayrıca, *"İtalya sanayisinde çok dikkat çeken bir atılım olduğunu ve dost memleketin müthiş faaliyeti hakkındaki mükemmel intibalarının tazelendiğini"* ifade etmiştir.⁹⁶²

İsmet Paşa Budapeşte'den dönüşte 15 Ekim günü Venedik'e gelmiş ve burada İtalya Maliye Bakanı Volpi ile görüşmüştür. Venedik'ten dönüşte Ege Vapuru 'nu kullanmış ve Türkiye'ye hareket etmiştir.⁹⁶³ İsmet Paşa bu seyahati sırasında vakti müsait olmadığı için Roma ziyaretini gerçekleştirememiş daha sonra bu ziyaretin yapılacağı sözünü vermiştir.

İsmet Paşa'nın Roma'yı ziyaret edeceği ve bu teklifin İtalya Başbakanı Mussolini tarafından Ankara'daki elçilik aracılığıyla yapıldığı haberi 30 Ekim 1931 tarihinde resmî olarak kamuoyuna açıklanmıştır.⁹⁶⁴ Ziyaret teklifinin kabul edildiği tarihten itibaren İtalya ve Türkiye'deki resmi makamlar tarafından seyahatin tarihinin ve programın belirlenmesi için görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerde Türk resmi makamların özellikle üzerinde durduğu konu, İsmet Paşa'nın

⁹⁶⁰ "Başvekilin Avrupa Seyahati", *Milliyet*, 28 Eylül 1931, s. 1, 5.

⁹⁶¹ *Vakit*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1, 4; *Milliyet*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1, 5; *Cumhuriyet*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1, 3; *Akşam*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1.

⁹⁶² "Başvekilimizin İtalya Hakkında Dostça Beyanati", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1.

⁹⁶³ *Milliyet*, 16 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1; *Vakit*, 16 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1, 2; *Akşam*, 16 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1.

⁹⁶⁴ "Roma'yı Ziyaret", *Milliyet*, 31 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1; "Başvekilimiz M. Mussolini'nin davetini memnuniyetle kabul etti", *Vakit*, 31 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1; "Başvekilimiz İtalya'ya Gidecek", *Anadolu*, 4 Teşrin-i Sâni 1931, s. 1; "İsmet Paşa'nın Roma, Moskova Seyahati", *Cumhuriyet*, 1 Teşrin-i Sâni 1931, s. 3; "Başvekilimiz İtalya'ya Davet Edildi", *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Teşrin-i Evvel 1931, s. 1; "Başvekil Moskova, Roma'ya Seyahate Çıkacak", *Son Posta*, 31 Teşrin-i Evvel 1931, s. 3.

ziyaretinin Mussolini tarafından iade edilmesi talebi de İtalya Başbakanı tarafından kabul edilmiştir.⁹⁶⁵

14 Nisan 1932 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ve İtalya Dışişleri Bakanı Dino Grandi Cenevre’de görüşmüşler ve bu görüşmede İsmet Paşa’nın İtalya seyahati konusundaki ayrıntıları ele almışlardır. Görüşmede ziyaretin tarihi olarak 20 Mayıs’ı kararlaştırmışlardır.⁹⁶⁶ 5 Mayıs 1932 tarihinde Grandi’nin İtalyan Mebusan Meclisi’nde Türkiye-İtalya ilişkileri hakkındaki konuşması sırasında bu seyahatle ilgili bilgi şu şekilde verilmiştir: “*Bu ayın on beşinden sonra Türkiye Başvekili İsmet Paşa ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendi’nin pek kıymetli misafirlerimiz olacaklarını şimdiden size haber vermekle bahtıyarım. Buradaki ikametleri esnasında her iki memleketin siyasi ve iktisadi sahalarındaki faaliyetleri üzerinde çok verimli bir şekilde fikir alışverişinde bulunacağız.*”⁹⁶⁷

Türk Basını 1932 Mayıs ayının ikinci haftasından itibaren, İsmet Paşa’nın İtalya’ya yapacağı seyahat hakkında haberler vermeye başlamıştır. *Cumhuriyet*; “*Başvekil İsmet Paşa, 22 Mayıs’ta Loyd Tirvestino vapuruyla Brendizi’ye hareket edece, oradan Roma’ya giderek İtalya Hükümeti’nin davetine icabet buyuracaklardır*”⁹⁶⁸ şeklinde haberi duyururken; *Hakimiyet-i Milliye*, “*Başvekil Hazretleri 22 Mayıs’ta İtalya’ya gidecek ve Hariciye Vekili ile bir hafta kadar orada kalacaklar*”⁹⁶⁹ sözleri ile haberi vermiştir. *Akşam*’da, “*İtalya Seyahati*”⁹⁷⁰ başlığıyla haber yapılırken; *Son Posta*’da, “*Başvekil Paşa Bu Ayın 22’nci Günü Roma’ya Hareket Edecektir*”⁹⁷¹ başlığı kullanılmıştır. *Vakit*’te ise “*Mayıs’ın 21’inde Ankara’dan Roma seyahati için Hareket Edilecek*”⁹⁷² sözleriyle haber okuyucusuyla buluşturulmuştur. Mehmet Asım, “*Türkiye-İtalya*” başlıklı yazısında İsmet Paşa’nın İtalya seyahati konusunda şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Beş on gün içinde*

⁹⁶⁵ Mevlüt Çelebi, “Başvekil İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C: XXII, S: 2, Aralık 2007, s. 25-26

⁹⁶⁶ Mevlüt Çelebi, *Başvekil İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati ve Yankıları*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009, s. 18.

⁹⁶⁷ “Türk-İtalyan Dostluğu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Mayıs 1932, s. 3; “Türk-İtalyan Dostluğu İçin Mühim Bir Nutuk”, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1932, s. 1; “M. Grandi Türk-İtalyan Dostluğundan Hararetle Bahsediyor”, *Milliyet*, 6 Mayıs 1932, s. 2; “İsmet Paşa. Hz. Roma’ya Gidiyor”, *Vakit*, 6 Mayıs 1932, s. 1; “Türkiye ve İtalya Dostluğu”, *Son Posta*, 6 Mayıs 1932, s. 3.

⁹⁶⁸ “İsmet Paşa Hz. 22 Mayıs’ta Roma’ya Gidecek”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁶⁹ “Rusya’dan Avdet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷⁰ *Akşam*, 10 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷¹ *Son Posta*, 10 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷² *Vakit*, 10 Mayıs 1932, s. 1.

Rusya'dan dönerek İtalya Başvekili M. Mussolini'yi ziyaret için Roma'ya gidecek olan İsmet Paşa'nın seyahati çok güzel bir hava içinde yapılacaktır. Bu seyahat zaten iki devlet arasında mevcut dostluk ilişkilerini bir kat daha artıracaktır. Ve sonunda Doğu Akdeniz sularında meydana gelen ve gün geçtikçe biraz daha genişleyen ve kuvvetlenen bu dostluk havası medeniyet âleminin sulh ve sükûnuna da ayrıca yeni gelişmeler katacaktır."⁹⁷³

Birkaç gün sonra gazetelerde İsmet Paşa'nın İtalya seyahatinin tarihinin değiştiğiyle ilgili haberler verilmeye başlamıştır.⁹⁷⁴ Seyahat tarihinin yanı sıra İsmet Paşa'nın yapacağı İtalya seyahatinin programı ve seyahate kimlerle gideceği ile ilgili haberler de gazetelerde yer almaya başlamıştır. *Cumhuriyet*, "Roma Seyahati" başlığıyla haberi vermiş ve "İsmet Paşa bu seyahatinde Hariciye Vekilimiz, Fırka Grup Reisi Afyon Mebusu Ali Bey, Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey, Erzurum Mebusu Saffet, Siirt Mebusu Mahmut, başyazarımız Yunus Nadi, Reşit Galip, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakup Kadri ve Vakıf başyazarı Mehmet Asım Beyler eşlik edeceklerdir. Heyet salı günü Roma'ya varacak ve İtalya'da dört gün kalacaktır. Hazırlanan programa göre Başvekilimizi İtalya Kralı kabul edecek, şereflerine Mussolini tarafından bir ziyafet verilecektir. Heyetimiz, Roma'da iki gün kaldıktan sonra Napoli'ye gidecek ve tekrar deniz yoluyla dönecektir."⁹⁷⁵ şeklinde bilgilendirmiştir. *Akşam*'da, İsmet Paşa'nın heyetiyle birlikte salı günü sabah Roma'da olacağına dair bir bilgi paylaşılmıştır.⁹⁷⁶ *Milliyet*, "Roma seyahati, program kat'ini şekline aldı"⁹⁷⁷ başlığıyla haberi okuyucusuyla buluşturulmuştur. *Son Posta*'da ise seyahate katılacak kişiler ve program bilgisi haber olarak yer almıştır.⁹⁷⁸

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından uygun bulunan seyahat programı İtalya Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp basılmıştır.⁹⁷⁹ Seyahat programına göre Başbakan İsmet Paşa Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve eşleri ile Türk

⁹⁷³ Mehmet Asım, "Türkiye-İtalya", *Vakit*, 9 Mayıs 1932, s. 1-2.

⁹⁷⁴ "Ziyaret tarihi 24 Mayıs olarak tespit edildi", *Milliyet*, 14 Mayıs 1932, s. 1; "Roma Seyahati", *Son Posta*, 14 Mayıs 1932, s. 1; "Başvekilimizin Roma Seyahati", *Vakit*, 14 Mayıs 1932, s. 1; "Roma Seyahati 24 Mayıs'ta Olacak", *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1932, s. 2.

⁹⁷⁶ *Akşam*, 15 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷⁷ *Milliyet*, 19 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁷⁸ *Son Posta*, 15 Mayıs 1932, s. 3.

⁹⁷⁹ Çelebi, *Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati*, s. 28-31; Çelebi, "Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati", s. 28-29.

Heyeti 21 Mayıs akşamı Ankara'dan hareket ederek 22 Mayıs sabahı İstanbul'a gelmişlerdir. İstanbul'da heyete diğer kişilerin de katılmasıyla, bekleyen Tevere Vapuruna binmişlerdir. Bu vapurda bir albayın komutasında 7 subaydan oluşan bir İtalyan heyeti bulunmaktadır. Vapurdaki görevli kişilerin göğüslerinde Türk ve İtalyan bayrakları yer almaktadır.⁹⁸⁰ İsmet Paşa'nın bindiği Tevere Vapuru 22 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul'dan Birindisi'ye hareket etmiştir. İsmet Paşa, Tevere vapurunda “*Yaşasın Türkiye*” sözleriyle karşılanmış, Başbakan ise “*Yaşasın Dostluk*”, “*Yaşasın İtalya*” sözleriyle karşılık vermiştir. *Cumhuriyet* muhabiri, Başbakan İsmet Paşa'nın Haydarpaşa Garı'nda nasıl karşılandığını, karşılamada kimlerin yer aldığını, istasyondan vapura geçerken yaşananları, Tevere vapurunda geçen konuşmaları, Başbakan'ın beyanatını, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya seyahatin başladığına dair çekilen telgrafi, vapurun hareket edişini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.⁹⁸¹

İsmet Paşa, Anadolu Ajansı'na bir açıklama yapmış ve iki ülkenin birbirlerine verdikleri sözleri tutan bir yapıları olduğunu, iki devletin kaderini elinde tutan liderlerinin sözlerinin samimiyetine, görüşlerinin doğruluğuna inanılacak müstesna kişiler olduklarını söylemiş ve “*sözlerim yaptığımız politikanın sağlam olduğunu ve istikbalde daha kuvvetli olacağını aynı zamanda ifade eder*” diyerek konuşmasını bitirmiştir.⁹⁸²

İtalya seyahatinde İsmet Paşa'ya eşlik eden gazeteci ve aynı zamanda milletvekili de olan devlet görevlileri gazetelerinin köşelerinde seyahat hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Bu gazetecilerden biri olan *Cumhuriyet* başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) şu şekilde yorumlarda bulunmuştur: “*Türkiye Başvekili ve Hariciye Vekili ve beraberindeki kişiler salı günü İtalyan topraklarına ayak basmış olacaklar ve çarşamba gününden itibaren de Roma'da Faşist İtalya yetkilileriyle el sıkışacaklardır. Faşist İtalya ile Kemalist Türkiye'nin dostlukları harp sonu olaylar*

⁹⁸⁰ *Milliyet*, 21 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2; *Son Posta*, 22 Mayıs 1932, s. 1; *Vakit*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2; *Akşam*, 22 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁸¹ “İsmet Paşa Dün İtalya'ya Gitti”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1932, s. 1, 2

⁹⁸² “İsmet Paşa Roma Seyahatine Başladı”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1932, s. 1, 4; “Başvekil Paşa'nın Roma Yolunda Beyanatı”, *Son Posta*, 23 Mayıs 1932, s. 1; “İsmet Paşa Hazretlerinin Beyanatı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1932, s. 1, 3; “Roma Seyahati”, *Akşam*, 23 Mayıs 1932, s. 1, 2; “Başvekilimiz Bugün Brendizi'ye Hareket Etti”, *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Mayıs 1932, s. 1, 2.

içinde başlı başına tarih sayılacak kadar önemli bir olaydır. Başvekilimizin Roma'yı ziyareti bu büyük dostluğun doğal bir sonucu olduğu kadar onu en samimi ve en parlak şekilde kuvvetlendirecek bir göstergedir de..."⁹⁸³ İtalya seyahatine katılan *Vakit* başyazarı Mehmet Asım (Us) ise, Başvekil İsmet Paşa'nın geçen sene Peşte'ye giderken Trieste'den geçtiğini, dönüşünde Venedik'e uğradığını, büyük bir misafirperverlikle karşılandığını ve Roma'ya davet edildiğini fakat o zaman müsait zaman olmadığı için ve bu ziyaret teklifi önemli olduğu için başka zamana ertelediğini ve o ziyaretin şimdi yapılacağını belirtmiştir. Ayrıca bu ziyaretin İtalya'nın Türkiye Devleti'ne gösterdiği dostluğun bir karşılığı da olacağını ifade etmiştir.⁹⁸⁴ Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) da *Milliyet*'te yazdığı makalede, Türkiye'nin Rusya seyahatinin hem dahilde hem de hariçte birtakım dedikodulara yol açtığını, bu ziyaret sonrası Türkiye'nin rejimini bile değiştirebileceğini düşünenler olduğunu; fakat bunun doğru olmadığını, Rusya ile dostluk yapmak Bolşevik olmayı gerektirmediği gibi, İtalya ile dost olmanın da faşist olmayı mecbur kılmadığını belirtmiştir. Ayrıca şu yorumlarını da eklemiştir: "*Başvekilimizin son seyahatlerini, bilhassa gittikleri memleketlerin rejimlerini tetkik ile alâkadar farz etmek yanlış bir hükümdür. Bu ziyaretler, geçen seneden beri kararlaştırılmış dostane ziyaretlerden başka bir içeriğe sahip değildir. İsmet Paşa'nın Rusya'dan olduğu gibi Atina'dan sonra Roma'dan da en samimi intibalarla döneceğine şüphe etmiyoruz.*"⁹⁸⁵ *Son Posta* ise Başbakan İsmet Paşa'nın Rusya ve İtalya seyahatleri konusunda vatandaşların fikirlerini sormuş ve aldığı cevapları yayımlamıştır.⁹⁸⁶

İsmet Paşa'nın İtalya seyahati ile ilgili yabancı basında da önemli haberlere yer verilmiş ve bu haberlerde Türk basınında ele alınmıştır. Belgrad'da çıkan *Novosti*'de 10 Ocak 1932 tarihinde yayımlanan yazıda; Türkiye Başvekili İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve Millî Müdafaa Vekili Zekai Bey'in Moskova'ya gideceği dönüşte ise Roma'yı ziyaret ederek Başbakan M. Mussolini tarafından misafir edileceği yazılmıştır. Bu seyahatle birlikte İtalya ile Türkiye arasında dostluğun kuvvetlendiği belirtilmiştir.⁹⁸⁷ Alman *Vossische Zeitung*'un 24 Mayıs 1932 tarihli

⁹⁸³ Yunus Nadi, "Başlı Başına Bir Tarih...", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2.

⁹⁸⁴ Mehmet Asım, "İsmet Paşa'nın Roma Seyahati", *Vakit*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2.

⁹⁸⁵ Siirt Mebusu Mahmut, "İtalya'ya Giderken", *Milliyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁸⁶ "İsmet Paşa'nın Son Harici Seyahati", *Son Posta*, 23 Mayıs 1932, s. 3.

⁹⁸⁷ CCA, t: 18.02.1932, f: 030.10.0.0, y: 12.73.26.

sayısında İstanbul muhabiri Dr. Wilhelm Feldman'ın İsmet Paşa'nın seyahati ile ilgili bir mektubu yayımlanmıştır. Bu mektupta; İsmet Paşa'nın 24 Mayıs'ta Roma'da Mussolini tarafından kabul edileceğini ve iki hükümet başkanının birbirlerini Lozan'dan beri tanıdıklarını belirtmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı'nın mart ayında Cenevre'den dönüşünde Sofya'da durduğu sırada Roma'dan gelen bir telgrafta Tevfik Rüştü Bey'in "*Cenevre-İstanbul ekspres treninin zaten gecikmekte bulunduğunu, İtalya üzerinden Sofya'ya geçmek zorunda olduğu bildiriliyordu. İsmet Paşa'nın Rusya ziyaretinde de İtalya elçiliğinin verdiği ziyafete katıldığını ve Roma ziyaretinde de nezaketle karşılanacaklarını ve onların Avrupa'nın samimiyetine dair kanaatleri bu seyahat ile daha güçlü hale gelebilecektir,*" ⁹⁸⁸ yorumunda bulunulmuştur.

İsmet Paşa ve Türk Heyeti 22 Mayıs 1932'de İstanbul'dan hareket etmiş ve 23 Mayıs 1932 günü Pire Limanı'na gelmiştir. Yunan Hükümetini temsilen Dışişleri Bakanı Michalakopulos yanında Bayan Venizelos ile vapura gelerek İsmet Paşa'yı karşılamıştır. Vapurda iki ülkenin temsilcileri arasında bir görüşme gerçekleşmiştir.⁹⁸⁹ İsmet Paşa'nın heyetinde yer alan gazeteciler de seyahat sırasında yaşananları yazılarında ele almışlardır. İstanbul'dan yolculuk başladıktan sonraki kısımda gördüklerini değerlendiren makalelerin başlıkları şu şekildedir: "*İtalya Seyahati Mektupları:1, Roma Yolunda*" ⁹⁹⁰, "*Türk-İtalyan Dostluğu ve Onun Yolunda*" ⁹⁹¹, "*Mare Nostra, Bizim Denizimiz, Adriyatik!*" ⁹⁹², "*Moskova'dan Roma'ya*"⁹⁹³

24 Mayıs'ta İsmet Paşa ve heyeti Brindisi'ye ulaşmış ve Brindisi Valisi ile Roma'dan gelen bir heyet sıcak bir karşılama yapmışlardır.⁹⁹⁴ İsmet Paşa, Pire'den Brindisi'ye gelirken bir açıklama yapmış ve Roma ziyaretinin amacının iki millet arasındaki dostluğu güçlendirmek ve yetkililerle yakından görüşmek olduğunu,

⁹⁸⁸ CCA, t: 19.06.1932, f: 030.10.0.0, y: 13.74.8.

⁹⁸⁹ *Akşam*, 24 Mayıs 1932, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Son Posta*, 24 Mayıs 1932, s. 1, 8; *Milliyet*, 24 Mayıs 1932, s. 1, 6; *Vakit*, 24 Mayıs 1932, s. 1; *Yeni Asır*, 24 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁹⁰ Mehmet Asım, "İtalya Seyahati Mektupları: 1, Roma Yolunda", *Vakit*, 29 Mayıs 1932, s. 5.

⁹⁹¹ Siirt Mebusu Mahmut, "Türk-İtalyan Dostluğu ve Onun Yolunda", *Milliyet*, 29 Mayıs 1932, s. 2.

⁹⁹² Yunus Nadi, "Mare Nostra, Bizim Denizimiz, Adriyatik!", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 3.

⁹⁹³ İsmail Hakkı, "Moskova'dan Roma'ya", *Yeni Asır*, 26 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁹⁴ *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 25 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Akşam*, 25 Mayıs 1932, s. 2.

Faşizmin büyük liderinin başarılarını görmekten zevk aldığını, Mussolini'nin hatırasını Lozan Konferansı'ndan beri sakladığını belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “İki memleketin dostluk münasebetlerinde idarecilerin karşılıklı güveni en büyük etkindir. İtalyan-Türk dostluğu bu tecrübeyi geçirdi. Siyasetimizin bir özelliği vardır: Kurulan her dostluk bizimdir; aziz olarak muhafaza olunur. Türk-İtalyan dostluğu bu zihniyette açıklanabilir. Bakış açılarında tam bir birlik vardır.”⁹⁹⁵

Mehmet Asım'dan alınan bilgiye göre, İsmet Paşa, Brindisi'ye giderken, *La Stampa* muhabiri C. Manzini'nin röportaj isteğini geri çevirmemiştir. İsmet Paşa bu röportajda özetle; Mussolini'yi Lozan'dan beri tanıdığını, Grandi ile de tanışmış olduğunu, İtalya'nın siyasetini idare eden bu kişileri takdir ettiğini, Türk-İtalyan ilişkilerinin günden güne geliştiğini ve Türkiye'nin uluslararası siyasetinin her şey önce kendi komşularıyla iyi ilişkiler kurmak olduğunu ve herhangi bir devletle kurulan dostluğu da muhafaza etmeyi bildiklerini belirtmiştir.⁹⁹⁶

İsmet Paşa ve beraberindekiler İtalya Başbakanlığına ait özel bir trenle Brindisi'den hareket etmiş, 25 Mayıs günü Bari üzerinden sabah saat 09.30'da Roma'ya varmışlardır. Roma Tren Garı'nda Mussolini, Grandi ve İtalyan Bakanları ile çok sayıda üst düzey yetkili tarafından karşılanmışlardır.⁹⁹⁷ İsmet Paşa ve beraberindeki Türk heyeti önce kralların mezarlarının bulunduğu Pantheon'u sonra da Meçhul Asker Anıtını ziyaret etmiş ve çelenk koymuşlardır. Burada yapılan törenleri ilgiyle takip eden halk İsmet Paşa ve beraberindekileri büyük bir coşkuyla alkışlamışlardır.⁹⁹⁸ İtalya Kralı III.Vittorio Emanuele, 25 Mayıs günü İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'i öğle yemeğine davet etmiştir. Davete İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ve eşleri, Parti Genel Sekreteri Recep Bey, Afyon Milletvekili Ali Bey, Roma Elçisi Vasıf Bey ve Siirt Milletvekili Mahmut Bey katılmışlardır.⁹⁹⁹

⁹⁹⁵ *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mayıs 1932, s. 4; *Milliyet*, 25 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Vakit*, 26 Mayıs 1932, s. 2; *Son Posta*, 25 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁹⁶ Mehmet Asım, “İtalya Seyahati Mektupları: 3 Sulhperverliğimiz Sözde Değil, Faaliyettendir”, *Vakit*, 29 Mayıs 1932, s. 1-2.

⁹⁹⁷ *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Milliyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Vakit*, 26 Mayıs 1932, s. 1.

⁹⁹⁸ *Milliyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Vakit*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Son Posta*, 26 Mayıs 1932, s. 1, 15.

⁹⁹⁹ *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Mayıs 1932, s. 1, 3; *Son Posta*, 26 Mayıs 1932, s. 1, 15; *Vakit*, 27 Mayıs 1932, s. 4.

25 Mayıs günü M. Mussolini ile İsmet Paşa arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye Dışişleri Bakanları Grandi ve Tevfik Rüştü Bey’ler de katılmış ve görüşme bir saat civarında sürmüştür. Sonrasında Mussolini ve İsmet Paşa arasında özel bir görüşme daha gerçekleşmiştir. Bu görüşmede 1928 yılı Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması’nın 5 yıl süreyle daha uzatılması kararlaştırılmıştır. Antlaşmanın 5 yıl süreyle uzatıldığına dair iki taraf arasında protokol imzalanmıştır.¹⁰⁰⁰

İsmet Paşa’nın ve Türk heyetinin Roma’daki ziyaretlerinin ilk günü ile ilgili heyette bulunan gazetecilerden de değerlendirme mektupları gelmiştir. *Cumhuriyet*’te Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini” başlıklı makalesinde şunları yazmıştır: “Roma’ya vardığımız gün M. Mussolini istasyonda İsmet Paşa’yı bekliyordu. Bunun hiç de önemsiz bir ayrıntı olduğunu düşünmeyiniz. M. Mussolini ilk defa bir ecnebi şahsiyeti karşılamak üzere bu defa istasyona gelmiştir. Olayı işiten İtalyanların hayretler içinde kaldıklarını gördük. Ayrıca istasyonda bir nezaket eseri daha gösterdi ve heyet üyelerinden her birinin arabalara binmelerine bizzat eşlik etti. Ertesi akşam verilen resmî yemekte M. Mussolini samimi, sade, hürmet gösteren tavırlarıyla dikkat çekiyordu. Herkesle samimi bir şekilde konuşuyor; fakat İsmet Paşa ile özellikle konuşmak için zaman kolluyordu. M. Mussolini bizzat idare ettiği araba ile İsmet Paşa’yı Roma’da kalacağı otele getirmiş ve münasebetleri de samimi bir arkadaşlığa dönüşmüştür. Hatta İsmet Paşa M. Mussolini’ye: ‘-Türklerin de ne mert adamlar olduklarını göreceksiniz’ demiş ve etrafındakiler tarafından bu sözler işitilmişti.”¹⁰⁰¹ *Milliyet* ‘te Siirt Mebusu Mahmut ise şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “İsmet Paşa ve Türk Heyeti Brindisi ve Bari’den Roma’ya kadar Başbakanlığın tahsis ettiği tren ile gelmişlerdir. Garda karşılayanlar arasında Başbakan Mussolini de yer almaktadır. Mussolini İsmet Paşa’nın elini samimiyetle sıktıktan sonra, ‘On senedir Lozan’dan beri görüşmediklerini; fakat burada uzun uzadıya görüşme imkanlarının olduğunu ve burada olduklarından memnun olduğunu’ söylemiştir.” Yazar, ziyaret esnasında gördüklerinin yanı sıra yazısında Faşizm kavramına ve faşizmin İtalya’da nasıl uygulandığına ve neleri değiştirdiğine

¹⁰⁰⁰ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1932, s. 1; *Akşam*, 26 Mayıs 1932, s. 1-2; *Milliyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Mayıs 1932, s. 1; *Vakit*, 27 Mayıs 1932, s. 4; *Son Posta*, 27 Mayıs 1932, s. 11.

¹⁰⁰¹ Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini”; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s. 1.

de değinmiştir.¹⁰⁰² *Vakit* yazarı Mehmet Asım'ın değerlendirmeleri de kısaca şu şekildedir: “*Dost bir hükümet başkanı sıfatıyla Roma’ya giden İsmet Paşa bizzat İtalya’nın Başbakanı Mussolini tarafından samimi bir şekilde karşılanmıştır. Bu olayın şimdiye kadar Faşist İtalya tarihinde ilk defa gerçekleşen bir şey olduğu düşünülürse, Türk-İtalyan dostluğunun ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. Gösterdiği nezaket bununla da sınırlı kalmamış, bütün heyet üyeleri arabalarına binip istasyondan ayrılincaya kadar orada beklemiştir. Mussolini’nin Başbakan İsmet Paşa ve Türk heyetine göstermiş olduğu nezaket bütün İtalya’nın samimi ifadesi olarak kabul edilebilir.*”¹⁰⁰³

Türk basınına göre, *Popolo d’Italia* da Roma ziyareti ile ilgili olumlu yorumlarda bulunmuştur. Mussolini’nin Türk heyetini içtenlikle selamladığını, Faşist İtalya’nın Gazi Paşa’nın yönetimi altındaki Türkiye’ye karşı sempati beslediğini, iki dost ülke arasındaki iş birliğinin Akdeniz’de sulha hizmet ettiğini ve Yakın Doğu’da barışı kalıcı hale getireceğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁴

Seyahatin ikinci günü olan 26 Mayıs’ta İsmet Paşa ve Türk heyeti bazı ziyaretlerde bulunmuştur. Roma’da at yarışlarını izlemeye giden İsmet Paşa’nın İtalyan gazetecilerle de bir mülâkatı olmuştur.¹⁰⁰⁵ 26 Mayıs akşamı İsmet Paşa ve eşi şerefine, Mussolini tarafından bir yemek verilmiştir. Yemeğe Dışişleri Bakanları ile çok sayıda devlet yetkilisi de katılmıştır. Yemekte hem Mussolini hem de İsmet Paşa birer konuşma yapmıştır.¹⁰⁰⁶ 27 Mayıs günü de İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey ve Türk heyeti çeşitli ziyaretlerde ve görüşmelerde bulunmuştur. Aynı günün akşamı İsmet Paşa, Türkiye Büyükelçiliğinde Mussolini şerefine bir yemek daveti vermiştir.

Roma seyahati esnasında yaşananlar, Türk gazetelerinde şu başlıklarla okuyucuya ulaştırılmıştır: “*İsmet Paşa Dost İtalya’nın Askerleri Arasında*”¹⁰⁰⁷,

¹⁰⁰² Siirt Mebusu Mahmut, “İtalya’da Umûmi ve Heyecanlı Bir Faaliyet Var”, *Milliyet*, 29 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰⁰³ Mehmet Âsım, “İtalya Seyahati İntibalarından: 5 Mussolini ile İlk Temas”, *Vakit*, 3 Haziran 1932, s. 1-2.

¹⁰⁰⁴ *Milliyet*, 26 Mayıs 1932, s. 1; *Son Posta*, 26 Mayıs 1932, s. 4; *Vakit*, 26 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰⁰⁵ *Akşam*, 27 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1932, s. 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Mayıs 1932, s. 3; *Milliyet*, 27 Mayıs 1932, s. 6; *Vakit*, 27 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Son Posta*, 27 Mayıs 1932, s. 11.

¹⁰⁰⁶ *Akşam*, 28 Mayıs 1932, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1932, s. 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1932, s. 1, 3; *Milliyet*, 28 Mayıs 1932, s. 1-4; *Vakit*, 28 Mayıs 1932, s. 4; *Son Posta*, 27 Mayıs 1932, s. 11.

¹⁰⁰⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1932, s. 1, 6.

“Kışlaları Ziyaret, Ziraat Enstitüsünde, Kanat Günü”¹⁰⁰⁸, “Roma’da Başvekil Paşa Ziyafet Verdi”¹⁰⁰⁹, “600 Tayyare Büyük Bir Uçuş Yaptı, Dün Gece Türk Sefaretinde M. Mussolini Şerefine Büyük Bir Ziyafet Verildi”¹⁰¹⁰, “Başvekilimizin Roma’daki Ziyaretleri”¹⁰¹¹, “İsmet Paşa Dün Hava Manevralarında Bulundu, Dün Akşam Sefaretimizde Bir Ziyafet Verildi”¹⁰¹², “İsmet Paşa Hazretlerinin Ziyaretleri”¹⁰¹³, “Başvekil Paşa Roma’yı Geziyor”¹⁰¹⁴

Hakimiyet-i Milliye’de çıkan başmakalede Türk-İtalyan dostluğuna değinilmiş ve İsmet Paşa’nın Roma ziyaretinin olumlu sonuçlarından bahsedilmiştir. Başvekilin İtalya seyahatinin iki millet arasındaki derin dostluk ilişkilerini daha da kuvvetlendirdiğinin, bu dostluğun sadece iki Akdeniz komşusunun ilişkisi anlamına gelmediğinin, uluslararası olaylara temel oluşturduğunun ve Avrupa barışı ile Doğu Avrupa’nın huzur ve sükûneti için gerekli olduğunun üzerinde durulmuştur.¹⁰¹⁵ *Milliyet*’te Ahmet Şükrü Bey ise, Türk-İtalyan dostluğunun gelişiminin İtalya’da Faşist idare altında olduğunu; İtalya’da Mussolini ve Faşist idarenin gelmesi ile bütün Avrupa siyasetinde yeni bir ufuğun belirmiş olduğunu ve Mussolini’nin idareyi ele almasıyla Avrupa’nın siyasî hayatına yeni bir ruh ve yeni bir fikir anlayışının geldiğine değinmiştir. Türk-İtalyan dostluğunun gerçek bir ihtiyacın eseri olduğuna vurgu yapmış ve İsmet Paşa’nın Roma’yı ziyareti amacıyla kendisine gösterilen samimi tezahüratın da bu dostluğa İtalyan milletinin özel bir önem verdiğinin kanıtı olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁶

28 Mayıs günü İsmet Paşa ve Mussolini, Venedik Sarayı’nda önemli bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme bir saat kadar sürmüştür. Görüşmeden sonra İsmet Paşa ve Türk heyetindeki temsilciler İtalya Senatosu’nu ziyaret etmişlerdir. Ziyaret sırasında Başbakan Mussolini bir kabul töreni gerçekleştirmiş ve İsmet Paşa

¹⁰⁰⁸ *Milliyet*, 28 Mayıs 1932, s. 6.

¹⁰⁰⁹ *Son Posta*, 28 Mayıs 1932, s. 3.

¹⁰¹⁰ *Vakit*, 28 Mayıs 1932, s. 1, 4.

¹⁰¹¹ *Vakit*, 29 Mayıs 1932, s. 2.

¹⁰¹² *Akşam*, 28 Mayıs 1932, s. 1, 2.

¹⁰¹³ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1932, s. 3.

¹⁰¹⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Mayıs 1932, s. 1, 4.

¹⁰¹⁵ “Türk-İtalyan Dostluğunun Manası”, *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰¹⁶ Ahmet Şükrü, “Roma’daki Samimi Kabul”, *Milliyet*, 28 Mayıs 1932, s. 1.

ile heyet bu törene de katılmışlardır.¹⁰¹⁷ Aynı gün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey Tören Ofisi Başkanı Italiani de Marchio'nun eşliğinde Littorio Sarayı'nda Faşist Parti Merkezi'ni ve Faşist Parti Genel Sekreterini ziyaret etmiştir. Aynı günün akşamı ise Faşist Parti Genel sekreteri Türk gazetecilerine bir akşam yemeği vermiştir.¹⁰¹⁸ 28 Mayıs günü Mussolini, Roma'ya gelen Türk gazetecilerini kabul ederek bir röportaj vermiştir. Özellikle Türkiye-İtalya dostluğuna değinen Mussolini, Türk inkılâbının tarihin kaydettiği en büyük inkılâplardan biri olduğu üzerinde durmuştur.¹⁰¹⁹

Türk gazetelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, Paris gazetelerinden biri olan *Le Jurnal*'da 28 Mayıs'ta yayımlanan bir makalede İsmet Paşa'nın Roma seyahatinin İtalya-Türkiye arasında gerçekleşecek olan ittifaka işaret ettiğini, hatta ileride Rusya ve Almanya'nın da bu ittifakta yer alacağı ifade edilmiştir. *Le Temps* de İsmet Paşa'nın Roma seyahatinin ileride hiçbir şey getirmeyeceği; çünkü Faşist politika ile Kemalist politikanın birbirine eşit olmadığından bahsedilmiştir.¹⁰²⁰

29 Mayıs günü İsmet Paşa kaldığı Grand Otel'de İtalyan gazetecileri kabul etmiş ve İtalya'ya yaptıkları seyahat hakkında bilgi vermiştir.¹⁰²¹ İtalya'nın resmi ajansı olan Stefani ajansı da 29 Mayıs günü yayımladığı resmi bildiri ile iki ülke liderleri arasında yapılan görüşmeleri ve sonuçlarını açıklamıştır.¹⁰²² 29 Mayıs günü İsmet Paşa Roma'da ziyaretlerine devam etmiştir. Gönüllü askerlere ait olan Mussolini kışlasını ziyaret etmiş ardından Farnese Sarayı'ndaki Beden Eğitimi Akademisi'nde incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra Başbakan Mussolini, Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey şerefine bir öğle yemeği daveti vermiştir. Yemek sonrasında Türk heyeti Meclis binasını ziyaret etmiş ve

¹⁰¹⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mayıs 1932, s. 3; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Son Posta*, 29 Mayıs 1932, s. 3.

¹⁰¹⁸ *Anadolu*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 5; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 5; *Yeni Asır*, 30 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰¹⁹ *Akşam*, 30 Mayıs 1932, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 5; *Son Posta*, 30 Mayıs 1932, s. 3; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Yeni Asır*, 30 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰²⁰ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1932, s. 6; *Yeni Asır*, 29 Mayıs 1932, s. 4.

¹⁰²¹ *Akşam*, 30 Mayıs 1932, s. 2; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Yeni Asır*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 4.

¹⁰²² *Akşam*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 5; *Son Posta*, 30 Mayıs 1932, s. 11; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 5.

Roma Valisi tarafından resmî bir törenle kabul edilmiştir.¹⁰²³ 29 Mayıs günü Mussolini ve İsmet Paşa arasında yapılan görüşmede İtalya'dan Türkiye'nin kredi alacağına dair bir haber ele alınmıştır. Türkiye'ye 25-30 milyonluk bir kredi verileceği ve bu kredinin yarısının nakit verileceğine dair bir ayrıntı paylaşılmıştır.¹⁰²⁴ 29 Mayıs gecesi İsmet Paşa ve Türk heyeti Roma'dan ayrılmış ve Brindisi'ye hareket etmiştir. 30 Mayıs günü Brindisi'ye gelmiştir.¹⁰²⁵ 30 Mayıs akşamı İsmet Paşa ve heyeti Brindisi'den yola çıkarak, İstanbul'a hareket etmiştir. Halkın “*Yaşasın Türkiye!*” sesleri ve tezahüratları arasında yola çıkılmıştır.¹⁰²⁶ İsmet Paşa dönüş yolunda, Anadolu Ajansı'na bir açıklamada bulunmuş ve İtalya seyahatinden çok memnun ayrıldıklarını ve iki ülke arasındaki dostluğun bu seyahatle daha da samimi şekil aldığı ifadesini kullanmıştır.¹⁰²⁷

Başbakan İsmet Paşa, İtalya'dan ayrılırken Başbakan Mussolini'ye bir telgraf göndermiş ve İtalya'da görmüş oldukları ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.¹⁰²⁸ Başbakan Mussolini ise İsmet Paşa'nın telgrafına karşılık teşekkür mesajı ve dostluklarını ifade eden bir telgraf göndermiştir.¹⁰²⁹ Roma seyahati vesilesiyle, diğer Türk ve İtalyan devlet adamları arasında gerçekleşen telgraflaşmalar da Türk basını tarafından ele alınmıştır.¹⁰³⁰

İsmet Paşa ve Türk heyetinin bindiği Pilsna vapuru 1 Haziran 1932 tarihinde Pire Limanı'ndan hareket etmiş ve 2 Haziran 1932 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Vali, Belediye Başkanı, Kolordu Komutanı ve her kesimden halk tarafından büyük

¹⁰²³ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 5; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5.

¹⁰²⁴ *Akşam*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Son Posta*, 31 Mayıs 1932, s. 1, 3; *Vakit*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 5. *Akşam*, 30 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 31 Mayıs 1932, s. 1, 6; *Son Posta*, 30 Mayıs 1932, s. 1, 11; *Vakit*, 31 Mayıs 1932, s. 5.

¹⁰²⁶ *Milliyet*, 1 Haziran 1932, s. 1; *Vakit*, 1 Haziran 1932, s. 2; *Son Posta*, 31 Mayıs 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1932, s. 1, 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1932, s. 1.

¹⁰²⁷ *Akşam*, 3 Haziran 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1932, s. 1; *Milliyet*, 3 Haziran 1932, s. 6; *Son Posta*, 3 Haziran 1932, s. 1; *Vakit*, 3 Haziran 1932, s. 1, 4.

¹⁰²⁸ *Akşam*, 31 Mayıs 1932, s. 1; *Milliyet*, 1 Haziran 1932, s. 1; *Vakit*, 1 Haziran 1932, s. 1, 2.

¹⁰²⁹ *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1932, s. 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1932, s. 1, 3; *Milliyet*, 5 Haziran 1932, s. 1; *Son Posta*, 5 Haziran 1932, s. 2; *Vakit*, 5 Haziran 1932, s. 2.

¹⁰³⁰ *Vakit*, 1 Haziran 1932, s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1932, s. 1, 4; *Milliyet*, 1 Haziran 1932, s. 4; *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1932, s. 4.

bir coşku ile karşılanmışlardır.¹⁰³¹ İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey geceyi İstanbul'da geçirmişler ve 3 Haziran günü Ankara'ya hareket etmişlerdir. 4 Haziran sabahı ise Ankara'ya varmışlardır. İstasyonda başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Bakanlar, askeri ve mülki devlet memurları tarafından karşılanmışlardır. Sonrasında İtalya seyahati hakkında İsmet Paşa ile Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiştir.¹⁰³² 7 Haziran 1932 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Grubu toplanmış ve bu toplantıda İsmet Paşa İtalya seyahati hakkında bilgi vermiştir.¹⁰³³

İsmet Paşa'nın İtalya seyahati ile ilgili değerlendirmeleri Türk, İtalyan ve Avrupa basınında oldukça önemli bir yer tutmuştur. İtalya seyahati ile ilgili haberler Türk basınında baş makalelerle de okuyucuya ulaştırılmıştır.

Falih Rıfki (Atay), *Hakimiyet-i Milliye*'de İtalya seyahati ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İsmet Paşa, Lenin Rusya'sının ve Mussolini İtalya'sının yüksek şahsiyetleriyle temas etti. Moskova-Ankara ve Roma-Ankara dostluklarının samimi ve tam olduğunu gördük. Ankara, Moskova ve Roma arasında birbirlerine benzeyen özelliklerinden biri, siyasetlerinde açık olmalarıdır. Hepsi kendi memleketlerinde eski düzeni değiştirmişlerdir. Her üç devletin de kendi gelişimleri için ihtiyaç duydukları en önemli unsur güvenlik ve sükunettir. Dünyaya o kadar dürüst tanıtılan Mussolini, en tatlı yüzlerden çok daha barış adamıdır. Tehlikenin gölgesi, sertlerin açık yüzünde değil, yumuşakların karışık tebessüm kıvrımları arasında görünüyor.”¹⁰³⁴ Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini” başlıklı makalesinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Başbakan İsmet Paşa'nın Ankara'dan hareketiyle başlayan İtalya seyahati dün İstanbul'a gelişimizle noktalanmış ve yarın kendilerinin Ankara'ya dönmesiyle sonuçlandırılmış olacaktır. Tamamı on üç on dört gün süren seyahatin sadece dört beş günü Roma'da geçmiştir. Süresi kısa olmasına rağmen içeriği çok önemlidir. Yeni İtalya'nın, Faşist İtalya'nın ne

¹⁰³¹ *Akşam*, 3 Haziran 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s. 1-2; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1932, s. 1; *Milliyet*, 3 Haziran 1932, s. 6; *Son Posta*, 3 Haziran 1932, s. 1, 11; *Vakit*, 3 Haziran 1932, s. 1, 4.

¹⁰³² *Akşam*, 5 Haziran 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1932, s. 1, 4; *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1932, s. 5; *Milliyet*, 5 Haziran 1932, s. 1; *Son Posta*, 5 Haziran 1932, s. 2; *Vakit*, 5 Haziran 1932, s. 1.

¹⁰³³ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1932, s. 1; *Milliyet*, 8 Haziran 1932, s. 1; *Vakit*, 8 Haziran 1932, s. 1; *Akşam*, 7 Haziran 1932, s. 1.

¹⁰³⁴ Falih Rıfki, “İki Seyahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1932, s. 1.

olduğunu iyice anlamak için, bütün bir salâhiyetle kendi şahsında hülâsa etmekte olan Mussolini'yi görmek yeterlidir. Faşizm; Mussolini'nin şahsında tıpkı ok gibi fırlayan bir fikrin bükülmez bir kol ile tatbikat sahasına geçirilmiş şeklidir”¹⁰³⁵ M.T., *Son Posta*’da yazdığı makalesinde Türk-İtalyan dostluğuna değinerek, bu dostluğun tarihin eski zamanlarına kadar uzandığından bahsetmiş ve şunları yazmıştır: “Başvekilin Roma seyahatinde 523 senelik bir tarihi temsil eden eski dostlukların, bugünkü Millî ihtiyaçlara ve medeni ihtiyaçlara uygun şekilde tazelendiğini görüyoruz. Her samimi temas ve münasebet gibi bu yakınlığın da sonu elbette hayırlı olur.”¹⁰³⁶ Ahmet Şükrü, *Milliyet*’te yazdığı makalesinde İsmet Paşa’nın İtalya seyahati ve dönüşü ile ilgili şu yorumlarda bulunmuştur: “Bize İtalya’nın dostluğunu kazandıran Lozan’dan beri takip edilen doğru, dürüst ve açık dış politikadır. İtalya ile Türkiye’nin dost olmaları için ortada çok sebep vardır. Dost olmamaları için de hiç sebep yoktur. İnönü ve Batı Cephesinin muzaffer kumandanı, Mudanya’nın ve Lozan’ın başarılı diplomatu, Cumhuriyet’in başarılı devlet adamı bugün bize İtalya’dan selam getiren İsmet Paşa’dır. Geçen sene Yunan dostluğunu, geçen ay Rus dostluğunu, bugün de İtalyan dostluğunu getiren İsmet Paşa ‘Hoş geldiniz’ diyoruz.”¹⁰³⁷

İtalya basını da Türkiye Başbakanı İsmet Paşa’nın seyahati üzerinde fazlaca durmuş ve önemli değerlendirmeler ele almıştır. Bu değerlendirmelerde Türk gazeteleri aracılığıyla okuyucuya ulaştırılmıştır.

Il Giornale D’Italia seyahatle ilgili şu yorumları yazmıştır. “1928 yılında gerçekleştirilen Milano mülakatından beri Türk-İtalyan ilişkileri dürüstlük esasına göre dostluk içinde devam etmiş ve güçlenerek bir canlanma göstermiştir. Her iki ülkenin halkı ve basını tarafından büyük bir ilgi ile takip edilen bu ziyaret Türk-İtalyan iş birliği siyaseti iki ülkenin halkı tarafından derin bir şekilde hissedilmiştir.”¹⁰³⁸ İtalya Başbakanı M. Mussolini tarafından idare edilen *Il Popolo d’Italia* da Türkiye, Türk İnkılâbı, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk-İtalyan dostluğu konularına değinen makaleler ele almıştır. “Türk-İtalyan Dostluk Muahedesi”

¹⁰³⁵ Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s. 1.

¹⁰³⁶ M.T., “Türkler, İtalyanlar”, *Son Posta*, 3 Haziran 1932, s. 3.

¹⁰³⁷ Ahmet Şükrü, “İsmet Paşa’nın Avdeti”, *Milliyet*, 2 Haziran 1932, s. 1.

¹⁰³⁸ *Milliyet*, 2 Haziran 1932, s. 4; *Son Posta*, 2 Haziran 1932, s. 11; *Vakit*, 2 Haziran 1932, s. 2.

sözcüklerinin yer aldığı bir resim ve “Gazi” başlıklı bir makale ele alan gazete şu konulara değinmiştir: “*Türkiye, bittabi, boğaz suları arasında kaybolup gitmeyecektir. Onu, Avrupa sofrasının oburları, büyük lokmalarla yutacaklardı. Bir parça imparatorluk Rusya’sına, güzel ve nefis bir parça Fransa’ya, diğer bir parça İngiltere’ye verilecekti. Kâğıt üzerinde diğer birçok şeyler arasında İtalya’ya da küçük bir lokma vaat edilmişti; fakat Gazi yetişti ve bütün bu hülya şatosu yıkıldı, bin parça oldu. Mustafa Kemal eski Türkiye’yi tasfiye etti, yeni bir Türkiye yarattı. Onun Başvekili Moskova’da Stalin ile görüştü. Bugün Roma’da Mussolini’nin yanındadır...*”¹⁰³⁹ *Il Giornale d’Italia*’da Milletvekili Virginio Gayda imzasıyla bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede, İsmet Paşa’nın beş gün süren Roma seyahatine ve seyahat sonrasında yayımlanan resmî tebliğlerin önemine değinilmiştir.¹⁰⁴⁰

Başbakan İsmet Paşa’nın İtalya seyahati haberi duyulur duyulmaz bu konudan rahatsız olan ve sürekli aleyhte haberler yapan Fransız basını da önemli yorumlarda bulunmuştur. Bir Fransız gazetesi olan *Temps*’in Roma muhabiri Türk-İtalyan dostluğu üzerine özetle şu yorumları yapmıştır: “*Türk-İtalyan Dostluk Antlaşması, bir Tarafsızlık ve Hakem Antlaşmasıdır. Her iki hükümet kendilerini tehdit eden siyasi birliklere girmemeyi taahhüt ediyor. Bu antlaşma Türkiye’ye Akdeniz havzasında aradığı güveni temin ediyor. İtalya ise bu antlaşmayla birçok iktisadi menfaat elde edeceğini ümit ediyor. Türkiye ile İtalya’nın münasebetlerinde daha çok anlaşacakları konular vardır. İtalya, Doğu’da özellikle Karadeniz havzasında, Türkiye’de Irak’ta Rusya’nın güneyinde, Kafkasya’da sanayi ve ticaret bakımından genişlemeye müsait sahalarda aramaktadır. Bu tür konular İtalya’yı Doğu’da dost arama yarışına sokmuştur. Rusya ve Türkiye ile anlaşmıştır.*”¹⁰⁴¹ Yani *Temps*, iki ülkenin anlaşmasını başka ülkelere karşı yapılmış çıkar birlikteliği olarak görmektedir.

Roma seyahatinin tamamlanmasından sonra *Tan*’ın Roma muhabiri “*Şark ve İtalya*” başlıklı çok dikkat çekici bir makale yayımlamıştır. Makalede özetle şu değerlendirmeler yapılmıştır: “*Türk heyetinin dönüşü münasebetiyle İtalyan gazetelerinde çıkan makaleler, Roma ile Ankara’nın takip etmek istedikleri politika*

¹⁰³⁹ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1932, s. 1, 3; *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Haziran 1932, s. 4.

¹⁰⁴⁰ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1932, s. 4.

¹⁰⁴¹ *Milliyet*, 1 Haziran 1932, s. 4; *Akşam*, 8 Haziran 1932, s. 1.

hakkında birçok malûmat vermektedir. Giornale D'italia, Türkiye ile İtalya'nın Yakın Doğu'daki Müslüman âlemine karşı takip ettikleri mütevazı siyaseti geliştirme konusunda ısrar etmektedir. Bu gazete, bir süreden beri Müslüman âleminin büyük bir kaynaşma halinde olduğunu söylüyor. 'Hasta Adam' hurafesini ortadan kaldıran yeni Türkiye'nin dirilişi, İslam-Doğu âleminde tesirlerini yapmaktan uzak kalmamıştır. Türkiye ile olan münasebetiyle kuvvetlenen Roma bundan sonra, Kafkasya'dan Habeşistan'a, Anadolu'dan Afganistan'a, yani Hindistan sınırlarına kadar olan arazide hazır bulunmak istiyor. Kemalist Türkiye saflarına girerek İtalya, İslâm âleminde doğmuş olan yenilik ve kuvvet fikrini açıktan açığa güçlendirmektedir. Sonuç itibariyle, İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetinin odak noktası daimî ve mecburi bir cazibe altındaymış gibi, Doğu'ya doğru yönelmektedir. Eğer İtalya gelişmek için bakışlarını Doğu'ya çeviriyorsa esasen İtalya'nın Batı Akdeniz'deki ekonomik ilişkileri gittikçe azalmaktadır."¹⁰⁴²

Temps'in yayımladığı son makaleyi değerlendiren Yunus Nadi ise *Cumhuriyet*'te şunları yazmıştır: "Nüshası bugün buraya da gelen 4 Haziran tarihli *Tan* gazetesinin 'İtalya ve Biz' başlıklı makalesi Ankara'da sonsuz bir hayret ve pek haklı olarak da hiddet doğurmuştur. Konu şudur: İtalya'nın özellikle Fransa'yı hedef alarak ileri sürmekte olduğu bazı isteklerini inceleyen makale İtalya'yı memnun edecek çareler tavsiye etmek için Habeşistan ile Güney Anadolu'da hâkimiyet bölgeleri gösteriyor ve biraz zor da olsa Fransa'nın bu fedakârlıklara belki göz yumabileceğini yazıyor. *Tan*'ın yazısı İtalya ile iş birliği adı altında Suriye mandateri olan Fransa'nın âdeta yardımını bile vaat eder görünmektedir. İstiklâl ve bütünlüğü İtalya tarafından da kabul olduğuna şüphe olmayan *Cumhuriyet* Türkiye'si vatani üzerinde sanki İtalya ile bizim aramızda bir mesele varmış gibi ortaya bu kadar hassas bir tartışma konusu çıkarmakta ki ara bozuculuğu biz görmüyor ve anlamıyor değiliz. Amaç Fransa'da her nedense kıskanılan Türk-İtalyan dostluğu üzerine soğuk su dökmeye çalışmaktan ibarettir. Ne Ankara ne de Roma, siyasette böyle bir oyuna alet olmayacak kadar pişkin iki inkılâpçı kutuptur. *Cumhuriyet* Türkiye'sinin kurduğu dostluklar her nedense Fransa'da bazı kimselerin hoşuna gitmiyor. İtalya'ya tavsiye etmeye ve İtalya'yı teşvik etmeye ne hacet. Eğer

¹⁰⁴² "Şark ve İtalya", *Akşam*, 8 Haziran 1932, s. 1-2, *Vakit*, 7 Haziran 1932, s. 4.

Fransa İtalya'nın taleplerinden kurtulmak istiyor ve bunu Türkiye'nin bir kısmını İtalya'ya peşkeş çekmekte buluyorsa gelsin Türkiye'nin o bir kısım yerini kendisi alarak İtalya'ya hediye etsin. Türkiye kolay yenilir yumuşak bir ceviz değildir. Dışlerinin sağlamlığına emin olanlar için işte tecrübe meydanı!”¹⁰⁴³

Fransız *Temps*'deki makaleyi eleştiren yazılardan biri de Ahmet Şükrü tarafından *Milliyet*'te yazılmıştır. Yazıda özetle “*Temps* gazetesinin ağzıyla Fransızlar İtalya ile Anadolu'da nüfuz mıntıkası arıyorlar. Başvekil İsmet Paşa'nın Roma'ya ziyaretiyle kuvvet bulan Türk-İtalyan dostluğunun tezahüratı arasında ileri sürülen bu saçma fikirler karşısında hiddetimize mağlup olacak değiliz. Yalnız ne sinsi amaçlarla ileri sürüldüğünü bilmek hem İtalya hem de Türkiye için faydalıdır. İşin iç yüzü şudur ki Fransa İtalya'yı kıskanıyor...”¹⁰⁴⁴ Ayrıca *Milliyet*'te “*Temps* gazetesinde bir akıl hocalığı” başlıklı yazıda son gelen *Temps*'deki Türkiye-İtalya ilişkileri hakkında Roma'daki muhabirin yeni çıkan makalesi konusunda değerlendirme yapılmıştır. Öncelikle *Temps*'deki makalede yer alan bazı noktalar şu şekilde özetlenmiştir: “Biz, İtalya'nın Doğu'da bilhassa Türkiye'de meşru ve normal açılımının ancak barışçı bir mahiyeti olabileceğini açıkça ısrar etmiştik. Buna ilave edelim ki, bu vaziyetin her sahada ancak güzel neticeleri olabilir. Avrupa'nın ve özellikle Fransa'nın bunu teşvik etmekte ve kolaylaştırmakta menfaati vardır. Biz ısrarla söylüyoruz ki Kemalist Cumhuriyet, artık eski Osmanlı İmparatorluğu değildir ve hiçbir nüfuzu kabul edemez. Fransa her zaman için sömürgelerinde yüz binlerce İtalyan'a kapılarını açmıştır. Eğer İtalya demografik hayatı içinde yine sıkılıyorsa, gereğini yapmış olan Fransa'ya karşı çıkışamaz. İtalya söylediği gibi bütün evlatlarını besleyemiyorsa kendisine lazım olan demografik çıkış yerlerini başka sahalarda aramaktadır. Bu noktada nüfusu az fakat arazisi geniş memleketlere başvurması gayet doğaldır. Biz de işte Türkiye'den bahsettiysek sırf Türkiye'nin böyle bir vaziyette bulunuşundandır. Hem de Türkiye'yi İtalya'ya bağlayan samimi dostluk bağları da vardır. Eğer genç Cumhuriyet kapılarını, İtalyan göçmenlerine geniş yer açarsa bu hadise, toplumsal yükselişinde önemli neticeler verebilir. Böyle bir çözüm hem alâkadar taraflar için hem de Avrupa meselesinin geneli için faydalı olacaktır!” Bu makaleye karşılık İstanbul'da çıkan *Messaggero Degli Italiani*

¹⁰⁴³ Yunus Nadi, “Siyasi Bir Terbiyesizlik”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1932, s. 1, 4.

¹⁰⁴⁴ Ahmet Şükrü, “Türkiye, İtalya, Fransa”, *Milliyet*, 10 Haziran 1932, s. 1.

gazetesi şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Türkiye ile İtalya ekonomik sahada uzlaşmaya varmışsa Fransa’nın bu uzlaşmaya olur vermesinin ya da vermemesinin ne manası vardı? Yok Türk hükümetinin kendi arazisi üzerindeki mutlak hakimiyetine saldıracak herhangi bir hareket keşfediliyorsa Türklerle İtalyanların pek iyi bildikleri bir manevra tekrarlanacak demektir. Biz açıkça ilan ederiz ki İtalya kendi Millî arzularının gerçekleşmesi için hiçbir zaman dost bir memleketin hürriyetine saldırmaz...”¹⁰⁴⁵

Temps’de çıkan bu yazının yayınlanmasını eleştirenlerden biri de Mehmet Asım olmuştur. Mehmet Asım, *Vakit*’teki baş makalesinde şu konulara değinmiştir: “Tan gazetesinin muhabiri bu yazılarında, bugünkü Türkiye eski Osmanlı imparatorluğu değildir; bugünkü Türkiye artık eski Hasta Adam değildir; bugünkü Türkiye tamamen Avrupalı bir bağımsız devlet haline gelmiştir... şeklinde bir takım sözler söylüyor ve Türkiye’nin izzeti nefesine karşı tatminkâr görünüyor, fakat diğer taraftan Fransa’dan müstemleke isteyen İtalya’ya, Anadolu topraklarından şu ya da bu şekilde istifade imkanı bulunduğunu ifade etmek suretiyle Türk-İtalyan dostluğunu kundaklama gayretinden de geri kalmıyor...”¹⁰⁴⁶

İki savaş arası dönemde Türkiye ile İtalya arasında gerçekleştirilen bu en üst düzeydeki ziyaret, başlangıcından bitişine kadar gerek Türkiye gerek İtalya gerekse diğer devletlerin basını tarafından dikkatle izlenmiş ve özellikle Türk-İtalyan dostluğuna vurgu yapan haberlere yer verilmiştir. Türk Basını tarafından Türk-İtalyan dostluğunu kıskanmakla suçlanan Fransa’ya ise ağır eleştirilerde bulunulmuştur. Genel olarak Türk Basınında Mussolini’yi övücü sözlerin yanı sıra; İtalyan Basınında da Gazi Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’yı öven sözler dikkat çekmektedir.

b. Adalar Meselesi

b.1) Meis Adası ile Anadolu Kıyıları Arasındaki Adacıkların Hâkimiyet Durumu

Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletlerinden biri olan İtalya, Adalar meselesinin Lozan Barış Konferansı’nda gündeme getirilmesine karşı çıkmıştır; fakat

¹⁰⁴⁵ “Tems Gazetesinde Bir Akıl Hocalığı”, *Milliyet*, 10 Haziran 1932, s. 1, 6.

¹⁰⁴⁶ Mehmet Asım, “Samimi Türk-İtalyan Dostluğuna Suikast”, *Vakit*, 10 Haziran 1932, s. 1.

bu mesele konferans başlamadan önce 22 Kasım 1922 günü İsmet Paşa ile Mussolini arasında yapılan görüşmede gündeme gelmiştir. Bu konunun çözümlenmiş olduğunu söyleyen Mussolini bir daha görüşülmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁰⁴⁷ Mussolini'nin destek aldığı İngiltere ve Fransa olmuştur. Konferans öncesinde İtalya'nın müttefik devletleriyle yaptığı görüşmede bu mesele dile getirilmiş ve İtalya'nın istediği yönde de karar alınmıştır.¹⁰⁴⁸

Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde 8 Mart 1923'te İsmet Paşa, İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarına birer mektup göndererek "*Türkiye'nin kendi sahillerine yakın olan Bozcaada ve İmroz adaları gibi Türk egemenliğinde kalmasına 1914'te karar verilen Meis adasının da Türk egemenliğine bırakılması*" gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴⁹ 4 Haziran 1923 tarihinde yapılan görüşmelerden önce İtalyan Baş Delegesi Montagna, Meis'in Türkiye aleyhine kullanılmayacağına dair kesin teminat vermiş ve işgal ettikleri Menteşe Adaları'nın Osmanlı borçlarından paylarına düşen kısmını bu adaları ele geçirdikleri tarihten itibaren yükleneceklerini taahhüt etmiştir. Böylece Türk Heyeti, İsmet Paşa'nın "*Meis adası Anadolu'nun parçalarındandır. Ona malik olmak davamız meşru ve haklıdır. Fakat cihan sulhunun temini gayesi ile bu ada hakkındaki isteğimizden vazgeçiyoruz.*" sözleri ile sırf dünya barışını sağlamak için Meis adası ile ilgili talebini geri almak gibi çok ağır bir fedakârlığa katlanmıştır.¹⁰⁵⁰ Ege adaları ve Meis Adası üzerindeki hâkimiyet hakları 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın sırasıyla altı, on iki, on üç, on dört, on beş ve on altıncı maddeleri ile düzenlenmiştir. Egemenlik devirlerini düzenleyen maddeler sadece on iki ve on beşinci maddeler olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın on ikinci maddesi ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya, Taşoz, Bozbaba ve İpsara adaları askersiz statüde kalmak şartıyla Yunanistan'a bırakılmıştır. Aynı antlaşma ile Menteşe Adaları; İstanbulya, Rodos, Herke, Kerpe, Çoban Adası, İlyaki, İncirli, Kilimli, İleriye, Batnoz, Lipso, Sömbeki ve İstanköy adaları bunlara bağlı adacıkları ile Meis Adası

¹⁰⁴⁷ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 321.

¹⁰⁴⁸ "Mussolini İtalya'sının Siyaset-i Hariciyesi"; *Vakit*, 13 Kânunuevvel 1922, s. 3.

¹⁰⁴⁹ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Takım: 1, C: 4, (Çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1972, s. 22, 30.

¹⁰⁵⁰ Şerafettin Turan, "Rodos ve On iki Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, C: XXIX, S: 113, 1 Ocak 1965, s. 112; Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:53, 2013, s.120

İtalya'ya verilirken Gökçeada, Bozcaada, Tavşan Adaları ve Anadolu sahillerine üç milden az uzaklıkta bulunan adalar üzerindeki Türk egemenliği kabul edilmiştir. Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık yirmi dört yıl sonra, 10 Şubat 1947 Paris İtalyan Barış Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'nda İtalya'ya bırakılan Menteşe Adaları'nı ve Meis'i de bitişik adacıkları ile askersiz statüde olmaları şartıyla elde etmiştir.¹⁰⁵¹

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki senelerde ise Meis adası ile Türkiye arasındaki adaların egemenliği konusu İtalya ve Türkiye arasında sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. Sıkıntı ise İtalya'nın saldırgan politikasından kaynaklanmıştır. İki ülke arasında yapılan görüşmelerin adalar konusuna bir çözüm getirememesi üzerine konunun uluslararası kurumlara taşınması gündeme gelmiştir. 1928 senesinin başlarında Orsini Baroni ile Tevfik Rüştü Bey arasında yapılan görüşmede İtalya ile Türkiye arasındaki Meis adası ve adacıklar hakkında yaşanan anlaşmazlığın Lahey Adalet Divanı'na gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵² Türkiye ile İtalya arasında yapılan görüşmeler neticesinde ilişkilerin ılımlı bir seyir izlemesi üzerine 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da Türkiye ile İtalya arasında Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁵³ Bundan sonraki zamanda ise Meis adası ile Anadolu sahilleri arasındaki ada ve adacıkların egemenliği konusundaki sorunları çözmek için iki taraf arasında çalışmalar devam etmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1929 tarihinde Meis Adası'na bağlı adacıklar konusundaki uzlaşmazlığın Lahey Adalet Divanı'na götürülmesini tavsiye eden tahkimnâme imzalanmıştır. 9 Aralık 1929 tarihinde TBMM'de görüşülerek onaylanmıştır.¹⁰⁵⁴

Adalar meselesinin Lahey Adalet Divanı'nda çözümlenmesi için çalışmalar yapılırken İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Elçiliğine 26 Haziran 1930'da gönderilen bir belgede şu bilgiler yer almıştır: “*Meis adasına bağlı adacıklarla ilgili*

¹⁰⁵¹ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Takım: 1, C: 4, s. 8-12; İnce, Lozan Barış Antlaşması, s.121,124

¹⁰⁵² *Milliyet*, 18 Kânun-u Sâni 1928, s. 1; *Vakit*, 18 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.

¹⁰⁵³ *Akşam*, 29 Mayıs 1928, s. 1; *Vakit*, 30 Mayıs 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1928, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1928, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Haziran 1928, s. 1.

¹⁰⁵⁴ *CCA*, t: 6.12.1929, f: 030.10.0.0, y: 237.598.1; *TBMM ZC.*, D: III, C: 14, İ: III, 12. İnikat, 9 Aralık 1929, s. 21-22, 25; *T.C. Resmî Gazete*, 24 Kânun-u Evvel 1929, Sayı:1379; *Milliyet*, 10 Kânun-u Evvel 1929, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Kânun-u Evvel 1929, s. 1.

konular Lahey Adalet Divanı'na gitmeye gerek bırakılmadan Türkiye ile İtalya arasında yapılacak görüşmelerle çözülebilir.”¹⁰⁵⁵ Bu talimatı alan İtalya Büyükelçisi Pompeo Aloisi “iki ülke arasındaki adalar meselesinin çözümlendiğini ve artık Lahey Adalet Divanı'na gitmeye gerek kalmadığı” ile ilgili gazetelere bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁵⁶ İtalyan elçisinin kendinden emin bir şekilde ve bu kadar ılımlı bir açıklama yapmasına rağmen 1931 yılına gelindiğinde adaların hakimiyet konusu hâlâ çözülememiş durumdadır. Tevfik Rüştü Bey, 15 Temmuz 1931 tarihinde TBMM’ de adalar ile ilgili yöneltilen bir soru karşısında adalar meselesi ile ilgili Lahey Adalet Divanı'na gitmeye gerek kalmadan sorunun iki ülke arasında çözüme kavuşturulması için çalışmaların devam ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁵⁷

Adalar meselesinin çözülmesi konusunda yapılan çalışmalar neticesinde en önemli gelişmelerden biri Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile İtalyan Büyükelçisi Pompeo Aloisi arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara’da “Anadolu kıyıları ile Meis adası arasındaki ada ve adacıkların ve Bodrum Körfezi karşısındaki adanın hakimiyeti konusunda” bir sözleşme imzalanmasıdır.¹⁰⁵⁸ Sözleşmenin imzalanmasından sonra Tevfik Rüştü Bey bir açıklama yapmış ve “İtalya ile aramızda Meis adası mıntıkasındaki deniz hududumuzu kesin bir şekilde belirleyen sözleşme imza edilmiş ve mıntıkada taraflara ait olan adalar tespit edilmiştir. Bu mesele esasen hakeme havale edilmişti. Daha sonra iki hükümet arasında, dostane bir itilaf zemini bulundu. Sözleşme Büyük Millet Meclisi’ne arz edilecek, onaylandıktan sonra yayımlanacaktır”¹⁰⁵⁹ ifadelerini kullanmıştır. İtalya Büyükelçisi Pompeo Aloisi de Ankara’dan İstanbul’a gelmiş ve Türkiye-İtalya arasındaki deniz hududu meselesi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Son zamanlara kadar ihtilaflı olan deniz hududu meselesi iki tarafın iyi niyeti ve güveni sayesinde tamamen hallolmuştur. Bu amaçla imzalanan sözleşmede Türk-İtalyan deniz hududu

¹⁰⁵⁵ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 327.

¹⁰⁵⁶ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1930, s. 1.

¹⁰⁵⁷ TBMM ZC., D: IV, C: 3, Fevkalade İçtima, 28. İnikat, 15 Temmuz 1931, s. 129-131.

¹⁰⁵⁸ Dışişleri Bakanlığı *Türk Diplomatik Arşivi*, t: 4.01.1932, f: 541, y: 43948 207598; *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 3; *Milliyet*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 1; *Son Posta*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 3; *Vakit*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 1; *Yeni Asır*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 1; *Akşam*, 5 Kânun-u Sani 1932, s. 4.

¹⁰⁵⁹ *Akşam*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 2; *Cumhuriyet*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 5; *Milliyet*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 5; *Son Posta*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 2; *Vakit*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 2; *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kânun-u Sani 1932, s. 1.

tespit edilmiştir. Yeni sözleşme bir iki güne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanarak yayımlanacaktır. Bu suretle bertaraf edilen Meis mıntıkası anlaşmazlığından sonra iki memleket arasında en ufak bir anlaşamamazlık bile kalmamıştır. İlişkilerimiz bundan sonra daha ziyade gelişecektir.”¹⁰⁶⁰

Antlaşma, İtalya Bakanlar Kurulu’nun 16 Şubat 1932 tarihinde yapılan toplantısında kabul edilmiştir.¹⁰⁶¹ Dışişleri Bakanı Grandi 4 Nisan 1932 tarihinde imzalanan sözleşmenin Faşist Meclisi’nde görüşülmesi üzerine bir bilgilendirme yapmış; iki ülke arasındaki deniz hududu sorununun Lahey Adalet Divanı’na götürülmeden taraflar arasında halledildiğini, 4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan sözleşme ile iki ülke ilişkilerinde karşılıklı güvenin ve dostluğun ispatlandığını ve deniz hududu ve taraflara ait adaların hangileri olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁶² 9 Nisan 1932 tarihinde Faşist Meclisi Türk-İtalyan Antlaşmasını onaylamıştır.¹⁰⁶³ Dışişleri Bakanı Grandi 4 Mayıs 1932 tarihinde Faşist Meclis’te bütçe görüşmeleri sırasında bir konuşma yapmış ve Türk-İtalyan antlaşması ile ilgili de düşüncelerini söylemiştir.¹⁰⁶⁴

14 Ocak 1933 tarihinde TBMM’de Türk-İtalyan antlaşması onaylanmıştır.¹⁰⁶⁵ 25 Ocak 1933 tarihli Resmî Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶⁶ Anadolu sahilleri ile Meis adası arasındaki ada ve adacıkların hangilerinin Türkiye hangilerinin İtalya’ya ait olduğu ise şu şekilde açıklanmıştır: “Çatalada, Uvundere, Furunkaya, Katavolo, Pirasudi, Çatalova, Pikmi, Nisilis, Kayalıklar, Maratince, Rocci, Duçaki, Dayse, Presudi, Alimantaraya, Kıvola adaları ile Bodrum körfezinde kâin Kara ada Türkiye’ye ait olacaktır. Psaradia, Polyphadis, Gearpes, Psomi, Custamba, Madropunina, Mavropinis adaları ile Geores, Dragonos, Resso ve Hypsili adaları üzerinde İtalya hakimiyeti tanınacaktır.”¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁰ *Cumhuriyet*, 7 Kânun-u Sani 1932, s. 3.

¹⁰⁶¹ *Milliyet*, 17 Şubat 1932, s. 2; *Vakit*, 17 Şubat 1932, s. 2.

¹⁰⁶² *Milliyet*, 5, 6, 7 Nisan 1932, s. 1-2; *Son Posta*, 5 Nisan 1932, s. 3; *Vakit*, 6 Nisan 1932, s. 2; *Yeni Asır*, 8 Nisan 1932, s. 3.

¹⁰⁶³ *Milliyet*, 10 Nisan 1932, s. 2; *Vakit*, 10 Nisan 1932, s. 2.

¹⁰⁶⁴ CCA, t: 7.05.1932, f:030.10.0.0, y: 237.599.18; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1932, s. 1, 5; *Milliyet*, 6 Mayıs 1932, s. 2; *Son Posta*, 6 Mayıs 1932, s. 3; *Vakit*, 6 Mayıs 1932, s. 1-2.

¹⁰⁶⁵ TBMM ZC., D: IV, C: 12, İ: II, 24. İnikat, 14 Ocak 1933, s. 79-80.

¹⁰⁶⁶ T.C. Resmî Gazete, 25 Kânun-u Sâni 1933, Sayı: 2313, s. 2173-2174.

¹⁰⁶⁷ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1933, s. 3.

Türkiye ve İtalya aralarında imzalanan antlaşmadan sonra İtalya'nın egemenliğinde yer alan Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis adası) ile Anadolu kıyıları arasında kalan adaların hakimiyetinin belirlenmesi ve deniz sınırının tespit edilebilmesi için iki taraf arasında yapılan mektuplaşmalardan sonra bir Türk-İtalyan teknisyenleri toplantısı gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁶⁸ 26 Aralık 1932 tarihli her iki ülkenin teknisyenleri arasında bir “Teknisyenler Zabıtnamesi” imzalanmıştır. Bu belge aynı gün TBMM'ye gönderilmiş fakat onaylanmamıştır. Çünkü toplantıya katılanların ne unvanları ne de isimleri vardır, belgede sadece imzaları yer almıştır.¹⁰⁶⁹ Türkiye ile İtalya arasında adalar konusu yapılan iyi niyetli görüşmeler ve sözleşmelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.

b.2) İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye-İtalya İlişkilerinde Adalar Meselesi

4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan adalar ile ilgili antlaşmaya rağmen iki ülke arasında yaşanan bazı sıkıntılar sebebiyle adalar konusu sürekli problem oluşturmıştır. Adalar konusunda yaşanan sorunları genellikle şu başlıklar altında ifade edebiliriz: “*Adalarla Anadolu kıyıları arasında gerçekleştirilen ticarete meydana gelen sorunlar, Rodos ve On iki Adada yaşayan Türklerin emlakları hakkında yaşanan sıkıntılar, Faşist İtalya hükümetinin adalar halkı üzerindeki baskıları ve savaş öncesi adalarda meydana gelen askeri hareketlilikler.*”¹⁰⁷⁰

Türkiye'yi rahatsız eden olaylardan biri 1933 yılının Nisan ayında yaşanmıştır. 19 Nisan 1933 tarihinde yayımlanan İtalyan vatandaşlığı hakkındaki kararnameye göre, adalarda yaşayan vatandaşların İtalyan vatandaşlığına geçmesi ve 32 yaşına kadar olan erkeklerin askere alınmasına dairdir. Bu karar Rumlar ve Türkler arasında büyük sıkıntılar meydana getirdiği için uygulanamamıştır.¹⁰⁷¹ 1934 yılında da adalar konusu Türkiye-İtalya arasında sıkıntı oluşturmaya devam etmiştir. 26 Mart 1934

¹⁰⁶⁸ Erdem Denk, “Ege Denizi’ndeki Egemenliği Tartışmalı Adacık ve Kayalıklar”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C: 17, S: 1-2, Haziran 2011, s. 138.

¹⁰⁶⁹ Sertaç Hami Başeren, “Ege Adalarının Hukuki Statüsü”, *Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut), TTK Yay., Ankara 1999, s. 114.

¹⁰⁷⁰ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 574.

¹⁰⁷¹ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 576.

tarihinde İtalya'nın idaresi altında bulunan Meis adasında halk, yönetimin uygulamalarına karşı çıkmış ve gösteriler düzenleyerek belediye binasına saldırmıştır. İtalyan jandarmaları halka süngü ile karşı koysalar da halk jandarmanın elinden silahlarını alarak belediye binasına girmiş ve her tarafı dağıtmıştır. İtalyanlarca tutulan Belediye Başkanı Alagerdi istifaya mecbur olmuş ve kaymakamlık odasında saklanmıştır. Bunun üzerine Meis Adasına eski Kaymakam M. Trinili tayin edilmiş ve olayları yatıştırmaya çalışmıştır.¹⁰⁷²

Türk basınında, adalardaki halk içinde bir huzursuzluk olduğu ve buradaki Türklerin Türkiye'ye göç etme arzusu içinde olduğu haberleri yer almıştır. Türklerin adalardan göç etmeleri için propagandalar yapıldığı ve resmî makamlarca bu haberlerin hayretle karşılandığı üzerinde durulmuştur.¹⁰⁷³ Rodos adasında da halk arasında huzursuzluklar ve silahlı hareketler olduğu, on altı kişinin öldüğü, otuz kişinin yaralandığı ve ayrıca adalara asker sevk edilmeye başlandığı ve İtalyan harp gemilerinin Rodos açıklarında dolaştığı haberleri de basında ele alınmıştır.¹⁰⁷⁴

“İtalyan adalarında vaziyetin gergin olduğuna” dair haber başlıkları o dönemde gazetelerde ön plana çıkmıştır. Halk ile yönetim arasında bir gerginlik olduğu üzerinde durulmuş; özellikle İtalya'nın Kalimno adası, Rodos ve Meis adalarında halkla mahalli idare arasında bir zıtlasma yaşadığı bildirilmiştir. Bu anlaşmazlık o kadar artmıştır ki Rodos adasına birkaç savaş gemisi ile uçak sevkine gerek görülmüştür. Ayrıca ne olur ne olmaz diye bir de İngiliz torpidosu gelmiştir. Durumun bu hale gelmesindeki en önemli sebebin adalardaki işsizlik ve açlık olduğu belirtilmiştir. Adalardan gelen bazı Rumlardan elde edilen bilgiye göre On iki Adanın on ikisinde de İtalyan idaresine karşı bir memnuniyetsizlik vardır. Meis adasının haberleşmesine sansür konulması da olayın önemini ortaya koymuştur. Türk gazetelerindeki bu haberler Roma Stefani Ajansından verilen haberlerle yalanlanmış ve İtalya'nın On iki Adada asker biriktirdiğine dair haberlerin asılsız olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷² *Akşam*, 29 Mart 1934, s. 2.

¹⁰⁷³ *Milliyet*, 22 Nisan 1934, s. 1.

¹⁰⁷⁴ “Rodos'ta Yeni Bir İhtilâl Çıktı”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1934, s. 2.

¹⁰⁷⁵ “İtalyan Adalarında Vaziyet Gergindir”, *Son Posta*, 5 Mayıs 1934, s. 1.

1934 yılının sonuna doğru İtalyanların adalarda tahkimat yaptığına dair haberler ön plana çıkmıştır. İtalyanların On iki Adada askeri hazırlıklar yaptığı, Leros adasında bir uçak karargâhı oluşturdukları ve Leros adasının Laki limanına 45 uçağın geldiği haberleri bildirilmiştir.¹⁰⁷⁶

Haber (Akşam Postası)'de yayımlanan “İtalya’da Gürültü ve On iki Ada” başlıklı makalede İtalya’nın ve Türkiye’nin adalara bakış açısı değerlendirilmiş ve şu ifadeler yer almıştır: “Yunan eski Erkânı Harbiye Komutanı, On iki Ada meselesinde şu fikri yazıyor: Rodos’u da içine alan ve Anadolu sahillerinde bulunan On iki Ada, iktisadi ve askeri pek kıymet arz etmezler. İtalyanlar burasını zararına olarak ellerinde tutuyorlar. Buraların yegâne kıymeti, Anadolu’yu istilaya hazırlanmaktadır; fakat biz o noktayı Türkler perişan vaziyetteyken bile istilâ edemedik. Mustafa Kemal bugün, Türkiye’yi demir leblebi haline getirmiştir! İtalyanlar orasını ısıramaz. Onun için ekseriyette ahalisi Rum olan bu On iki Adayı Yunanistan’a bıraksınlar!.. İtalya burasını bıraksın bırakmasın, bizi orası alâkadar etmez. İtalya on iki adayı silahlandırmaya devam ettikçe bizim emniyet ve muhabbetimizi kazanamayacaktır. Ben o adaları gözümle gördüm: Bazıları, Moda ile Kalamış kadar birbirine yakındır. Höt desek öteden işitilir. İtalya’nın buraları tahkime kalkışması, saygısız bir adamın çizmesini burnunuza uzatmasından farksızdır. Çizmenin nalçınlarını sahilimize yanaşmış gördükçe biz böyle kötü kötü söyleneceğiz...”¹⁰⁷⁷

Cumhuriyet’te Abidin Daver makalesinde On iki Ada ile ilgili özetle şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Yunan Generali Dusmonis yazısında On iki Adanın ve bunlar arasında Rodos’un Anadolu kıyılarına asker çıkarmaktan başka bir işe yaramayacağını açıkça anlatıyor. Yunan Generali vaziyeti pek iyi kavramıştır. Türkiye’nin, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarındaki hatta Dünya Savaşındaki Osmanlı İmparatorluğu olmadığını İstiklâl Harbi pekiyi ispat etmiştir. Onun içindir ki General Dusmonis, açıkça 20 sene evvelki vaziyet değişmiştir, diyor. Eğer Yunanistan ve herhangi başka bir devlet bizim 1919-1922’de düştüğümüz hatayı tekrar ederse er geç bizim düştüğümüz akıbeti uğrayacaktır, diyor. On iki Ada o

¹⁰⁷⁶ “On iki Ada”, *İzmir Postası*, 8 Eylül 1934, s. 1; “Adalarda Tahkimat”, *İzmir Postası*, 8 Teşrin-i Evvel 1934, s. 3.

¹⁰⁷⁷ Vâ-Nû, “İtalya’da Gürültü ve On iki Ada”, *Haber (Akşam Postası)*, 18 Birinci Kânun 1934, s. 3.

zaman elden gitmiştir, şimdi Akdeniz'in şark havzası emperyalist siyasiler için bir mezar olmuştur ve gene de olabilir. General Dusmonis'in sözleri kaplarına sığmayanlara verilmiş iyi bir nasihattir."¹⁰⁷⁸

Adalar meselesi 1935 yılında da devam etmiş ve özellikle; "*Adalılar İtalyanları istemiyor, Kalimnos Adasında İsyan Çıktı, Askerle Halk Arasında Kanlı Çarpışmalar*" başlıklarıyla Türk basınında yer almıştır. Adalarda yaşayan ahali ve özellikle Rumlar İtalyan yönetimini istemediklerini ve Yunanistan'a bağlanmak istediklerini söyleyerek ayaklanmalar çıkartmışlar, İtalyan askerleri ise sert önlemlerle karşı koymuştur. Özellikle Kalimnos adasında büyük ayaklanmalar başlamış, kanlı çarpışmalar meydana gelmiş ve adanın etrafı İtalyan savaş gemileriyle sarılmıştır. Vaziyetin çok tehlikeli olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷⁹ Kalimnos adasındaki son olay, On iki Adalar Ortodoks kilisesinin, Rum Patrikhanesinden ayrılması hakkında verilen karar yüzünden patlak vermiştir. Buca'da çıkan Rumca gazetelerden birine Atina'da gelen bilgi şu şekildedir: "*İtalya hükümetinin On iki Adada müstakil bir kilise teşkiline teşebbüs etmesi ve oradaki papazları kendi tarafına çekmek için çalışmalar yapması halkı galeyana getirmiştir.*"¹⁰⁸⁰

Türk basınında yer aldığı şekliyle, Atina gazetelerinin bildirdiğine göre, İtalya'da yaptığı seyahatten dönen Atina Belediye Başkanı Bay Kocas İtalyan okulunda "*İtalya nasıl görünüyor?*" konulu bir konferans verirken dinleyiciler arasından On iki Adalı bir Rum ayağa kalkarak: "*On iki Adalardaki Rumların zulüm altında bulundukları bir sırada İtalya'dan bahsetmeye utanmıyor musun?*" diye sormuş sonra da Yunanlılara dönerek "*Mazlum kardeşlerinize acı mıyor musunuz?*" demiştir. Konferans'ta bunun üzerine taşkınlıklar çıkartılmış, İtalyan okuluna dinamit atılmış, Atina'daki İtalyan Enstitüsü'nün de camları kırılmıştır.¹⁰⁸¹

1935 yılı adalarda yaşayan Rum ahali ile buranın yönetiminde yer alan İtalya hükümeti arasındaki sıkıntıların devam ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır.

¹⁰⁷⁸ Abidin Daver, "On İki Ada Meselesi Etrafında İhtiyar Yunan Generali Doğru Söylüyor", *Cumhuriyet*, 16 Kânunuevvel 1934, s. 1, 6.

¹⁰⁷⁹ "Kalimnos Adasında"; *Yeni Asır*, 25 Kânun-u Sâni 1935, s. 3.

¹⁰⁸⁰ "Kalimnos Kıyımı", *Cumhuriyet*, 25 Kânun-u Sâni 1935, s. 1, 6; "Yunan Adalarında Galeyan, *Son Posta*, 25 Kânun-u Sâni 1935, s. 1, 11.

¹⁰⁸¹ "Kalimnos Kıyımı", *Milliyet*, 25 Kânun-u Sâni 1935, s. 2; "Kalimnos'da İtalyanları Denize Kadar Kovalamışlar"; *Haber (Akşam Postası)*, 25 Kânun-u Sâni 1935, s. 2.

Ayrıca, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve öncesinde adalarda bir askeri tahkimat yapması Türkiye'yi endişelendiren durumlar olarak görülmüştür. 1936 yılında İtalya'nın Anadolu kıyılarına yakın adaları, özellikle de Leros adasını tahkim etmesi Türkiye-İtalya arasında bir gerginliğe sebep olmuş. Bu gerginlik 2 Ocak 1937 tarihinde İngiltere ile İtalya arasında imzalanan anlaşmayla birlikte İtalya'nın Akdeniz'deki statükoya bağlı kalacağını taahhüt etmesiyle biraz daha azalsa da iki ülke arasındaki güven ortamı sarsılmıştır.¹⁰⁸²

1936 yılı haberleri de genellikle adalarda İtalya'nın askeri hazırlık yapmasına dairdir. Türk basınından edindiğimiz bilgiye göre, *Daily Telegraph* gazetesinde Atina'dan gelen haberlere yer verilmiş ve şu bilgiler paylaşılmıştır: “Yunanistan’a gelen gizli bir kuryeye göre, İtalyanlar On iki Adada İngilizlerin Mısır’daki garnizonuna muadil olarak mühim kuvvet biriktirmişlerdir. Rodos ve Leros adalarında tahminen 50 bin kişi bulunmaktadır. On iki Ada sularında 17 torpido muhribi ve 12 denizaltı gemisi olduğu bildirilmiştir. 250 uçak da kısmen yeraltı hangarlarına yerleştirilmiştir. Bu uçaklar için de 900 pilot tahsis edilmiştir. Leros adasına 300 ton dikenli tel götürülmüş ve İtalyanlar üç telsiz istasyonu inşa etmişlerdir.”¹⁰⁸³ *Son Posta*’da, “İtalyanlar Adalara 5000 Asker Gönderdiler” şeklinde haber bilgisi paylaşılmıştır.¹⁰⁸⁴ *Yeni Asır*’da haber “İtalya, Leryos ve Rodos adalarında tahşidat yaptı”¹⁰⁸⁵ başlığıyla verilirken; *Kurun* ‘da ise “On iki Adada tahşidat”¹⁰⁸⁶ başlığı kullanılmıştır.

İtalya Büyükelçiliği bu “adaların tahkimi” haberinden rahatsız olduğu için bir tekzip hazırlamış ve Anadolu Ajansından bu tekzibi yayımlamasını rica etmiştir. “3 Aralık tarihli *Daily Telegraph* gazetesine Atina’dan verilen bir haberde İtalya’nın güya 12 adada tahşidatta ve askeri hazırlıklarda bulunduğu bildirilmektedir. *Daily*

¹⁰⁸² Günlübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası*, s. 109-112.

¹⁰⁸³ “İtalyanların 12 Adada Hazırlıkları”, *Akşam*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1; “On iki Adada Süel Hazırlıklar Başlamıştır”, *Anadolu*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 2; *Haber (Akşam Postası)*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1.

¹⁰⁸⁴ “Akdeniz’de Hazırlıklar”, *Son Posta*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1.

¹⁰⁸⁵ *Yeni Asır*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 3.

¹⁰⁸⁶ *Kurun*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1.

Telegraph tarafından neşredilen bu haberlerin kat'i surette Ajansınız vasıtasıyla yalanlanması rica ederim.”¹⁰⁸⁷

Türk basınındaki bilgiye göre, Adaların İtalya tarafından tahkimi meselesini *The Times*'da ele almış ve “*İtalyanların On iki Adayı tahkim etmeleri Türklerin şüphelerini uyandırmıştır*” şeklinde bir yorum yapmıştır. *Times* gazetesi yazdığı makalede, Boğazlar meselesi konusu değerlendirdikten sonra şu ifadelerle yer vermiştir: “*Türklerin Boğazları tahkim etmek istemekte haklı olduğunu; çünkü On iki Adanın İtalyanların elinde bulunması ve Türk toprakları sınırındaki Leros adasının İtalyanlar tarafından kuvvetli bir üs haline getirilmeye çalışılması Türklerin haklı şüphelerini ortaya çıkartmış bulunuyor ki bu şüpheden yeni Roma İmparatorluğu’nu ihyaya çalışanların sorumlu olmaları lâzım gelir.*”¹⁰⁸⁸ Boğazların tahkimi ve On iki Ada hakimiyeti konusuna İtalyan gazeteleri de yorumda bulunmuştur. *Gazzetta Del Popolo*, Türk tezini reddetmek amacıyla bir başmakale yazmıştır. Makalede On iki Ada konusu özetle şu şekilde ele alınmıştır: “*Ege Denizi’ndeki İtalyan adaları, Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit oluşturmamaktadır. Bu adalar yarımada ya uzaktır ve bazı durumlarda bunlar İtalyan arazisinin savunulması için ağır bir yük oluşturmaktadır. Bu adalar Kızıldeniz’den ve Karadeniz’den İtalya’ya gelen nakliye vasıtalarının savunulması için önemli bir noktayı teşkil etmektedir. İşte İtalya’nın Ege Denizi’ndeki adalarının en önemli görevi budur ve Boğazlar kapandığı takdirde, İtalyan vapurlarının Boğazlardan transit geçemeyecekleri de bellidir. On iki Adalar Türk topraklarının istilası için bir üs olarak kullanılamaz. On iki Adaların, İtalya için taarruz özellikleri değil savunma önemi vardır. Bu İtalya’nın doğu seferleri için önemli bir noktadır. Bu sebeple İtalya’nın Rodos’taki mevcudiyeti, Türkiye’nin boğazları tekrar silahlandırmak ve bu suretle uluslararası seferler için zorunlu bir geçiş üzerinde kontrolü kendi hakimiyetine almak hususunda talebini haklı göstermez.*”¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁷ *Akşam*, 6 Kânun-u Sâni 1936, s. 2; *Kurun*, 6 Kânun-u Sâni 1936, s. 2; *Son Posta*, 6 Kânun-u Sâni 1936, s. 1.

¹⁰⁸⁸ “Türkiye Boğazları Lütfen Açık Tutuyordu – Ecnebi Matbuatın Konferansa Dair Mütalaaları”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1936, s. 1, 8; “Taymis’in Çok Mühim Bir Makalesi”, *Tan*, 26 Haziran 1936, s. 1, 6.

¹⁰⁸⁹ “On iki Adaların Rolü”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1936, s. 5.

Cumhuriyet'te bir sonraki gün Yunus Nadi yazdığı başmakalesi ile *Gazzetta Del Popolo*'nun yaptığı değerlendirmeye cevap vermiş ve özellikle Türkiye'nin Boğazların tahkimini istemesindeki amacın On iki Adalardaki İtalya hakimiyetinden kaynaklanmadığını; boğazların tahkimini zorunlu kılan sebebin bir yer veya bir devlet olamayacağını belirtmiştir. Ayrıca prensip olarak dünyanın değişimi sonucunda Boğazların tamamen açıkta kalması Türkiye'nin güvenliğini riske atacağından bahsetmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “Biz On iki Adadaki İtalyan vaziyetinden korkmuyoruz. İtalya da Boğazların tahkimi ile oluşacak durumdan endişe etmesin. Boğazların gayet doğal surette mantıkî olan tahkiminde bize gösterilecek müşkülâtı gizli veya açık düşmanlıklar diye almaya hakkımız olacağı da unutulmamalıdır.”¹⁰⁹⁰

Mussolini İtalya'sının adalarda uyguladığı politikalara 1936 yılının sonunda On iki Ada valiliğine De Vecchi'nin atanması ile devam edilmiştir. Vali, Faşist İtalya yönetiminin adalardaki yansıması olmuştur. Askeri bir yönetim anlayışına sahip olan Vali De Vecchi ile adalar adeta bir karargâha çevrilmiştir. Ayrıca kültürel bir baskı siyaseti izleyerek hem Rum hem de Türk okullarında İtalyanca eğitimini zorunlu tutmuş ve adalarda sadece İtalyan kültürünün hâkim olduğunu ilân etmiştir. Rum okullarına Rumca bilmeyen Türk öğretmenler, Türk okullarına da Türkçe bilmeyen Rum öğretmenleri görevlendirmiştir. Rum ve Türk çocukları İtalyan misyonerlerle Katolik ayinleri yapmaya zorlanmışlardır. Adalarda İtalyan politikalarının yerine getirilmesi için de baskılar artmıştır.¹⁰⁹¹ 1937 yılında İtalyanların yaptığı baskıya bir yenisi eklenmiş ve Rodos'taki Süleymaniye Medresesi kapatılmıştır.¹⁰⁹² 1938 yılında ise müftülük kaldırılmış ve büyük bir asimile politikası uygulanmıştır.¹⁰⁹³

Adalar konusu 1939 yılına kadar İtalya'nın uyguladığı faşist politika ve adalar halkının protestolarıyla devam etmiştir. Türkiye ise İtalya'nın yayılmacı politikasına karşı tavrını biraz daha sertleştirmiş ve artık On iki Ada ve Rodos adasının

¹⁰⁹⁰ Yunus Nadi, “Boğazların Tahkimi Talebinde 12 Adanın Rolü Yoktur”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1936, s. 1.

¹⁰⁹¹ Adnan Muhacir, *On iki Ada'da Türklerin Durumu 1923-1947*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011, s. 45-46.

¹⁰⁹² Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 2008, s. 171.

¹⁰⁹³ Zeki Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 4.

Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ifade eden değerlendirmelere yer vermeye başlamıştır.

c. Benito Mussolini'nin Faşist Kongresindeki Konuşması ve Türkiye'deki Yankıları (18 Mart 1934)

Türkiye Başbakanının Roma ziyareti, karşılıklı dostluk açıklamalarının yapılmasından kısa bir süre sonra 18 Mart 1934'te Mussolini'nin, İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde öncelikle Faşist yönetimin başarılarını ele aldığı ve takip ettikleri amacın yanlış anlaşılması gerektiğini ifade eden ayrıca İtalya'nın tarihi amaçlarının iki ismi olduğunu biri Afrika biri Asya olarak belirttiği uzun konuşması, Türkiye'nin büyük tepkisini çekmiştir. Mussolini'nin tepki çeken konuşması özetle şu şekildedir:

“İtalya'nın tarihî gayelerinin iki istemi vardır: Asya ve Afrika...Güney ve Doğu, İtalyanların ilgilerini ve iradelerini uyandırması gereken iki asıl konudur. Kuzey'de pek az yahut hiç iş yoktur, keza Batı da öyle. İtalya'nın Avrupa'da ve Atlas Okyanusu'nun ilerisinde de işi yoktur. Gayelerimizi coğrafya ve tarih de muhakkak göstermektedir. Avrupa'nın büyük devletlerinden Afrika'ya ve Asya'ya en yakın olan İtalya'dır. Birkaç saatlik deniz seyahati ve bundan daha kısa bir hava seferi İtalya'yı Afrika ve Asya'ya bağlamak için kâfidir. Hiç kimse bugünkü İtalyan nesli ile yarınki İtalyan nesline bıraktığım bu asırlık amacın manasını yanlış anlamasın. Arazi fethi konu değil. Konu edilen Afrikalılar ve Uzak ve Yakın Doğu'daki milletlerle ortak hareket etmeye lüzum olan bir istektir. Takip edilen amaç bu iki kıtanın ve bilhassa Afrika'nın bugün bile sayılamayacak derecede çok olan kaynaklarını, servetlerini kıymetlendirmek ve bu kıtaları dünya medeniyeti dairesine kazandırmaktır. İtalya Doğu ile Batı arasında irtibat vücuda getirmekten ibaret olan tarihi vazifesini tekrar yerine getirmeye başlamış olan Akdeniz'de bu işi görebilir. Biz birtakım tekeller ve imtiyazlar istemiyoruz. İsteğimiz ve elde etmek arzusunda olduğumuz şey. Faşist İtalya'nın fikrî, siyasî ve iktisadi gelişmesine mâni olunmamasıdır.”¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁴ Akşam, 20 Mart 1934, s. 1; Cumhuriyet, 20 Mart 1934, s. 3; Milliyet, 19 Mart 1934, s. 5; Vakit, 19 Mart 1934, s. 2; Hakimiyet-i Milliye, 20 Mart 1934, s. 2; Ayın Tarihi, C: 2, No: 4-5-6, (1-31 Mart 1934), s. 299.

Mussolini'nin nutku Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Gerek devlet katında gerekse kamuoyunda İtalya'nın dostluğunun irdelendiği bir durum ortaya çıkmıştır. Türk basınında da Mussolini'nin nutku geniş yankı uyandırmıştır.

Akşam'da “*Ya Sezar, Ya Hiç*” başlıklı makalede, M. Mussolini'nin eski Roma İmparatorluğu'nun azamet ve haşmetine hayran olduğunu ve hep bu kudretli maziye hatırlattığını ve İtalya'nın iki önemli hedefi olduğunu, bunların ise Asya ve Afrika olduğu üzerinde durduktan sonra Roma İmparatorluğu'nun üzerinden iki bin sene geçtiğini ve Mussolini'nin nereleri kastettiğini pek iyi anlayamadığını ifade eden yazar Asya ve Afrika'da müstakil devletler olduğunu ve bu yerlerin İtalya için tehlikeli olduğunu ne çabuk unuttuğunu dile getirerek; Mussolini'nin bu tavrını Roma tarihinden, Roma'yı ele geçiren ve kılıcını terazinin gözündeki ağırlığa koyarak Romalılara hitap eden Brennus'un tarihi “*Vae Victis*”¹⁰⁹⁵ sözlerini ortaya koyarak eleştirmektedir.¹⁰⁹⁶

Yunus Nadi ise konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: “*Mussolini, bütün dünyanın epey zamandır işitmeye alıştığı ve nihayet unutmayı istediği savaşçı ve saldırgan eda tarzını her nedense tekrar ortaya koymuştur. Bir hastalığın tekrarlamasını andıran bu emperyalist politika, canla başla barışın istikrarını temine çalışan diğer dünya memleketlerini muhakkak büyük bir hayrete düşürecektir. Bu sözlerin bütün dünyaya bir diken gibi batacağını gizlemeye gerek yoktur... Biz Türkler İtalya ile dost olduğumuz için Mussolini'nin Ümit Burnu'na kadar Afrika'ya ve Uzak Şark'a varıncaya kadar Asya'ya bakan sözlerinden alınmaklığımıza tabii mahal yoktur. Yalnız, Duçe'nin tarihten ve coğrafyadan çıkardığı ahkâm ile ortaya koyduğu düsturlar içinde yaşadığımız zamanın barış endişeleri ile tam ve kat'i bir tezat teşkil ediyor da onun için bunlar üzerinde bir parça tevakkuf etmek lüzum ve zarureti hissetmiş bulunuyoruz. İtalya ile aramızda bir dostluk antlaşmasıyla beraber gerçekten dostluk ilişkileri bulunan İtalya'nın Başvekili, Asya'dan ve Afrika'dan bahsederken şüphesiz Türkiye'yi düşünmüş olamaz...*”¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹⁵ Vae Victis: Yazık Mağluba! (Latince 'deki anlamı).

¹⁰⁹⁶ Politikacı, “Aut Car-esar, Aut Nihil, Ya Sezar Ya Hiç”, *Akşam*, 21 Mart 1934, s. 1-2.

¹⁰⁹⁷ Yunus Nadi, “M. Mussolini'nin Nutku”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1934, s. 1.

Mehmet Asım, “*Mussolini Harp İstemiyor mu?*” başlıklı makalesinde; Mussolini’nin nutkunun bütün Avrupa’da büyük heyecan uyandırdığından bahsetmiştir. Yazar, Mussolini’nin Avusturya ve Macaristan ile imzalanan son antlaşmadan sonra Asya ve Afrika’yı hedef alan bu şekilde bir konuşma yapmasının herkes tarafından hayretle karşılandığı üzerinde durmuş; ayrıca İtalyan milletinin ilerleme hareketine kimsenin engel olmaması gerektiğini ifade eden Mussolini, yazar tarafından eleştirilmiştir. Yapılan konuşmada barışseverlik aramanın doğru olmadığını, faşist liderin fırkasını heyecanlı tutmak için daima sözlerine mistik bir hava kattığını, bu tür hamleler bittiğinde Faşizm inkılabının da önemini kaybedeceğinden korkulduğunu ve Mussolini’nin bu konuşmasının Asya ve Afrika’ya doğru esen bir savaş esintisi olduğunu bunun da barışseverleri endişeye sevk ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁸

Mussolini’nin konuşması Türkiye’de olduğu gibi Avrupa’da da büyük yankı uyandırmıştır. Türk basınındaki bilgilere göre, *Echo de Paris*; “*M. Mussolini’nin şimdiye kadar bu derece sert bir dil kullanmadığını, artık soğukkanlı olmadığını; bir seneden beri öneyak olduğu teşebbüslerin kötü neticeler verdiğini ve bu yüzden de kendisini dinleyenleri son derece heyecanlandırmak lüzumunu hissettiğinden*” bahsetmiştir.¹⁰⁹⁹ *Le Pögl* Mussolini’nin konuşmasından bahsederek, “*bunun zehirlerini hafifletecek formüller bulunabilir; fakat mana ve iddialar değiştirilemez. Konuşma sahibinin bütün düşüncesini izah etmesi bakımından denebilir ki, ihtiraslarını, hareketlerini izahtan çok uzaktır. Bu konuşma Fransız hükümetinin ve yarı resmî matbuatın uzun izah ettiği ümitleri kökünden silip süpürmüştür...*”¹¹⁰⁰ cümlelerini kullanmıştır. Tan, İtalya’nın tarihi hedefleri Asya ve Afrika’da olduğu hakkındaki sözlerin uyandıracığı endişelerden ve İngiltere’nin de buna kayıtsız kalamayacağından bahsederek açıklığa ihtiyaç olduğunu resmî metin diye yayımlanan cümlelerin bazı kelime farklarından başka bir şey ifade etmediğini ve esasın aynı kaldığını yazmıştır.¹¹⁰¹ *Daily Telegraph*, “*İtalya’nın müstemlekât siyaseti ve hammadde ihtiyacı*” başlıklı makalesinde; Mussolini’nin konuşmasındaki

¹⁰⁹⁸ Mehmet Asım, “Mussolini Harp İstemiyor mu?”, *Vakit*, 25 Mart 1934, s. 1, 4.

¹⁰⁹⁹ “M. Mussolini’nin Nutkundan Fransa Hoşlanmadı”; *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s. 3.

¹¹⁰⁰ “M. Mussolini’nin Nutku” *Vakit*, 23 Mart 1934, s. 2.

¹¹⁰¹ *Vakit*, 23 Mart 1934, s. 2.

en önemli sözlerin Afrika kıtasına ait sözler olduğuna dikkat çekerek, bu sözlerin ilk hedefinin Fransa'nın himayesi altındaki Tunus olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰² *Enternasijan* ise “*Duçe'nin arzusu ne olursa olsun, Fransız-İtalyan dostluğu iki memleketin geleceği için önemlidir. Bütün kuvvetleriyle dirilen bir Almanya ve tekrar teşkil edilen Avusturya-Macaristan bloku Fransa için de İtalya için de tehlikelidir...*”¹¹⁰³ değerlendirmesini yapmıştır. Fransız Radikal Sosyalist Fırkası Organı *La Repüplik* yazarı Pier Dominik, “*Tarihi Meyiller*” başlıklı yazısında “*İtalya'nın Asya ve Afrika'dan başka yerlerde de onlardan daha az tarihi olmayan meyilleri vardır.*”¹¹⁰⁴ yorumunda bulunarak Mussolini'nin konuşmasını eleştirmiştir.

Vakit'te “*Mussolini'nin Muammaya Benzeyen Sözleri*” başlıklı yazı da Mussolini'nin konuşmasını beş bin kişiye karşı yaptığını ve bu konuşmanın her tarafta büyük bir tepkiyle karşılandığını, bütün Avrupa gazetelerinin konuyu ele alarak konuşmanın aslını yayımladıklarını ve konuşmadan da özellikle şöyle bir anlam çıkardıkları belirtilmiştir: “*Önce Asya ve Afrika'da İtalya'nın gelişmesi tamamlanacak, ondan sonra ise Avrupa ve Afrika kıtalarına mı sıra gelecektir.*”¹¹⁰⁵

Türkiye'de ve Türk basınında Mussolini'nin konuşması, İtalya'nın Türkiye'yi tehdit etmesi olarak algılanmış ve sert bir şekilde eleştirilmiştir. İtalya Başbakanı Mussolini yapılan konuşmanın yanlış anlaşıldığını savunmuş ve bu yanlışı düzeltmek için de çaba sarf etmiştir.

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvich, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey ile 23 Mart 1934 tarihinde bir görüşme yapmış ve bu görüşmede “Mussolini'nin Türkiye'yi bir Avrupa Devleti olarak değerlendirdiğini ve konuşmanın Türkiye ile alâkalı olmadığını, Türk basınında yer alan yorumlardan da rahatsız olduğunu dile getirmiştir. İki diplomat arasında yapılan görüşmeyi yeterli bulmayan Mussolini, 30 Mart 1934 tarihinde Roma Büyükelçisi Vasıf Bey'i kabul etmiş ve şu şekilde bir açıklama yapmıştır. “*Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki konuşmamda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim.*”

¹¹⁰² “İtalya'nın Müstemleke Emelleri”, *Akşam*, 25 Mart 1934, s. 5.

¹¹⁰³ “Mussolini'nin Nutku Fransız Gazetelerince Pek Kötü Karşılandı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Mart 1934, s. 1-2.

¹¹⁰⁴ “Roma Nutku”, *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Mart 1934, s. 1.

¹¹⁰⁵ “Mussolini'nin Muammaya Benzeyen Sözleri”, *Vakit*, 23 Mart 1934, s. 1-2.

Bütün konuşma dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir. Asya'dan bahsederken Büyük Asya'daki bazı memleketlerle bir iş birliğine işaret etmek istedim. Ben Türkiye'nin hakiki bir dostu olduğumun ve hiçbir art niyet taşımadığımı size tekrar tekrar söyledim. Dost olduğum zaman hakiki dost olurum, özellikle Türkiye ve daima çok takdir ettiğim inkılâpçı rejiminize karşı derin bir sempati vardır. Emin olunuz ben sizleri Avrupalı bilirim ve eğer konuşmamda münhasıran müşterek hududumuz olan devletlerden bahsetmek kararını almasaydım Türkiye'den ve Yunanistan'dan çok dostane bahsederdim. İlk Dostluk Antlaşmamızın imzasından beri siyasetim ve dostluğum katiyen değişmemiştir. Daima aynıdır. Nitekim aramızdaki Dostluk Antlaşmasını müddeti bitmeden memnuniyetle uzattım. Türkiye'ye karşı dostluğum samimidir.”¹¹⁰⁶

TBMM'nin 5 Nisan 1934 tarihli oturumunda İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey İtalyan idaresinde bulunan adaların Türkiye'nin hemen bitişiğinde olması itibariyle İtalya Başbakanı Mussolini tarafından yapılan son konuşmanın uluslararası barış davası ve Millî hassasiyet bakımından ne anlama geldiği ile ilgili bir açıklama yapılması talebinde bulunmuştur.¹¹⁰⁷ Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey de hemen bir açıklama yapmıştır. Tefik Rüşti Bey özetle şu sözleri söylemiştir: “Mussolini iç politika münasebetiyle ve bilhassa İtalya seçimleri öncesinde yapılan konuşmada Afrika'nın yanında Asya'dan da bahsetmiştir. Gerek coğrafi bakımdan gerekse mukadderatı itibariyle bir Avrupa devleti olan memleketimizin Asya'da vatanımızın ayrılmaz parçası kıymetli dostları ve büyük menfaatleri vardır. Bu itibarla bilhassa Ön ve Orta Asya'ya yönelik her siyasi faaliyetle ilgilenmek alışkanlığımızdır. Mussolini'nin konuşmasında büyük bir Akdeniz devletinin fikirlerini temsil etmesi ve bizim memleketimizin Akdeniz'e sahildar iki büyük yarımada da bulunması durumunda İtalya Başbakanı'nın dış politikaya dair beyanatıyla doğal olarak ilgilenecektik. Aynı zamanda uluslararası silahları azaltma konferansı ve silahlanma hususunda hepimizi ilgilendiren sözler geçmektedir. Ortaya koyduğum bütün bu sebeplerle İtalya Başbakanı'nın konuşmasını dikkatle okuduk.” Tefik Rüşti Bey bu

¹¹⁰⁶ TBMM ZC., D: IV, C: 21, İ: III, 35. İnikat, 5 Nisan 1934, s. 15; Akşam, 6 Nisan 1934, s. 1-2; Cumhuriyet, 5 Nisan 1934, s. 1; Haber (Akşam Postası), 5 Nisan 1934, s. 1; Milliyet, 6 Nisan 1934, s. 1, 7; Son Posta, 5 Nisan 1934, s. 3.

¹¹⁰⁷ Akşam, 6 Nisan 1934, s. 1-2; Cumhuriyet, 6 Nisan 1934, s. 1, 4; Hakimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1934, s. 1; Milliyet, 6 Nisan 1934, s. 1, 7; Son Posta, 6 Nisan 1934, s. 3; Vakıf, 6 Nisan 1934, s. 1.

açıklamadan sonra Roma Büyükelçisi Vasıf Bey'in İtalya Dışişleri Müsteşarı Suvich ile 23 Mart'ta yaptığı görüşmeden sonra gönderdiği telgrafi okumuştur. Daha sonra ise bizzat Vasıf Bey'in Mussolini ile görüşmesini içeren 30 Mart'ta yapılan açıklamasını ele alan telgraf paylaşılmıştır.¹¹⁰⁸

Başbakan Mussolini'nin yaptığı açıklamanın TBMM'de görüşülmesi ile ilgili haberler Türk basınında değerlendirilmeye başlanmıştır. Ahmet Şükrü Bey *"Mussolini'nin İzahı"* başlıklı makalesinde; *"bir hükümetin durup dururken dost bir devletten kendine karşı asla taarruz amacı gütmeyeceğinin teyit edilmesini istemesi belki garip gelebilir, bundan daha garip olanı bir Başbakanın durup dururken istilâ amaçlarından bahsetmesidir. Bize göre Mussolini'nin konuşması çok önemli değildir. Çünkü iki devlet adamı tipi vardır. Bir; az söyler çok yapar. Bu İngiltere devlet adamı özelliğidir. İkincisi ise çok söyler az yapar. Buna da örnek Mussolini'dir. Biz haklı dostluk hisleri beslediğine dair teminattan dolayı Mussolini'yi tebrik edecek değiliz. İtalyan Başbakanı bize izahat verirken bile açık değildi..."*¹¹⁰⁹ Mehmet Asım ise Mussolini'nin konuşmasının değerlendirmesini şu şeklide yapmıştır: *"İtalyan Başbakanının sözlerinden Asya ve Afrika ile alâkadar olan memleketler rahatsız oldular. Bilhassa hem Asya hem de Afrika'da müstemlekeleri bulunan Fransızlar bundan kuşkulandılar. Müstemlekeci bir millet olmayan Türkler de Avrupa Devleti olmakla beraber arazisinin, anavatan topraklarının mühim bir kısmı Asya'da olduğu için tabii olarak hassasiyet gösterdi. Acaba Mussolini son konuşması ile Faşist İtalya'nın gözlerini üzerine çevirdiği Asya kıtasının hangi noktasına işaret ediyordu? İşte Türk basını bütün sulh teminatlarına rağmen en yüksek bir harp adamı hararetiyle bağırarak Mussolini'nin sözleri üzerinde durarak bu noktayı anlamak istiyordu. Herkes İtalya Başbakanının çok manalı bir şekilde Asya'dan bahsettiğini görünce bu sözlerin Türkiye ile bir alâkası olup olmadığını soruşturdu. Böyle bir durumda Türkiye'ye karşı her fırsatta dost olduğunu söyleyen İtalya ricalinin yapacakları şey şu olmalı idi: Türkiye tarafından en küçük bir teşebbüse bile hacet bırakmaksızın derhal münasip bir vasıta ile Türk kamuoyunun hassasiyetini tatmin*

¹¹⁰⁸ Cumhuriyet, 6 Nisan 1934, s. 1, 4; Milliyet, 6 Nisan 1934, s. 1, 7; Hakimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1934, s. 1, 4; Akşam, 6 Nisan 1934, s. 1-2; Son Posta, 6 Nisan 1934, s. 3; Ayın Tarihi, S: 5 (1-30 Nisan 1934), s. 82.

¹¹⁰⁹ Ahmet Şükrü Esmer, "Mussolini'nin İzahı", Milliyet, 7 Nisan 1934, s. 1.

etmekti... *Acaba İtalyanlar Türkiye'ye karşı hem suçlu hem güçlü rolünü oynamak mı istiyorlar?*"¹¹¹⁰ Mehmet Asım, birkaç gün sonra konuyla ilgili bir makale daha ele almış ve iki devlet arasındaki dostluğun bir sarsıntı geçirdiğini ve bu sarsıntıya dostlukta samimiyet buhranı denilebileceğini; Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in Meclis'teki açıklaması ile son bulduğu anlaşılan bu buhranın son konuşmadaki, Asya ile ilgili açıklamaları olduğunu belirtmiştir.¹¹¹¹

Hakimiyet-i Milliye, Mussolini'nin konuşmasına daha ılımlı yaklaşmış ve gazetelerin de daha olumlu değerlendirmeleri gerektiğini ve ortalığı yatıştırmaları gerektiğini savunmuştur. Ayrıca yanlış anlaşılmanın ortadan kalktığına Ankara'nın sevineceğini belirtmiştir. Mussolini'nin de bütün açıklığıyla Venedik Sarayı'nda elçimiz Vasıf Bey'e her şeyi anlattığına memnun olduğu da yazılmıştır.¹¹¹² *Son Posta*, Mussolini'nin konuşmasının kamuoyundaki etkilerini ortaya koymak için halkın fikirlerine başvurmuş ve bunları da yayımlamıştır.¹¹¹³

Türk basınında Mussolini'nin nutkunun etkileri değerlendirilirken iki ülkenin dostluğuna değinen Başbakan İsmet Paşa 5 Temmuz 1934'te TBMM'de yapmış olduğu konuşmayla son noktayı koymuştur ve "*Türkiye ile İtalya arasında hiçbir ihtilaflı meselenin olmadığını ve iki ülke arasındaki ilişkilerde en önemli konunun güven olduğunu*" ifade etmiştir.¹¹¹⁴ Mussolini'nin konuşması Türk basınında iki türlü yorumlanmıştır. Bazı gazeteler bu konuşmanın hadsizlikle yapıldığını ve Mussolini'nin asıl niyetini gösterdiğini ön plana çıkartırken; bazıları ise konuya daha olumlu bakılması gerektiğini ve sadece bazı yanlış anlamalar olduğunu, bunun da devletlerin yetkili kişileri tarafından düzeltildiği değerlendirmesinde bulunmuştur.

d. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İtalya'nın Tutumu

Lozan Barış Antlaşması'nda boğazlara ilişkin düzenleme kısaca şu şekilde yapılmıştır: "*Ticaret gemilerinin boğazlardan geçişi barış ve savaş koşulları esas alınarak düzenlenmiştir. Barış zamanlarında ticaret gemileri ülke farkı ve yük*

¹¹¹⁰ Mehmet Asım, "İtalya Hem Suçlu Hem Güçlü Rolünde mi?", *Vakit*, 6 Nisan 1934, s. 1, 4.

¹¹¹¹ Mehmet Asım, "Dostlukta Samimiyet Buhranı", *Vakit*, 9 Nisan 1934, s. 1, 4; *Ayın Tarihi*, S: 5, (1-30 Nisan 1934), s. 111-112.

¹¹¹² "Roma Nutkundan Sonra...", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1934, s. 1.

¹¹¹³ "M. Mussolini Teminat Verdi, Fakat...", *Son Posta*, 6 Nisan 1934, s. 2.

¹¹¹⁴ *TBMM ZC.*, D: 4, Yasama Yılı: 1, C: 23, s. 457-458; *Milliyet*, 6 Temmuz 1934, s. 7; *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Temmuz 1934, s. 5; *Vakit*, 6 Temmuz 1934, s. 8; *Akşam*, 6 Temmuz 1934, s. 2.

miktarı gözetilmeksizin sağlıkla ilgili hükümler saklı tutulmak şartı ile gece veya gündüz boğazlardan geçiş yapabilecektir. Savaş zamanlarında Türkiye tarafsız olduğu durumlarda geçişlerin barış zamanlarında olduğu gibi yapılması kabul edilmiştir. Türkiye'nin herhangi bir savaşa dahil olduğu durumlarda savaşa tarafsız kalan devletlerin gemilerine ve sivil uçaklarına boğazlardan geçme hakkı verilmiştir. Savaş gemilerinin geçişi ise çeşitli güvenlik tedbirlerinin ve kısıtlamalarının ışığında barış zamanlarında bayraklarına bakılmaksızın gece veya gündüz şartlarında hiçbir vergi ve harç ödenmemesi şeklinde kabul edilmiştir. Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda barış şartları geçerli olacaktır. Türkiye'nin savaşa taraf olduğu durumlarda ise tarafsız olan devletlerin gemileri, düşman kuvvetlerine yardım etmemek şartıyla boğazlardan geçebilecektir. Ayrıca boğazların her iki tarafında 15 kilometrelik askersiz alan oluşturulacaktır. Boğazlardan geçiş, başkanlığını Türkiye'nin yapacağı uluslararası bir komisyon tarafından denetlenecektir.”¹¹¹⁵

1930'lu yılların başında Avrupa'da ve Uzakdoğu'da meydana gelen bazı değişimler ve yaklaşan bir dünya savaşı tehlikesi, boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunda Türkiye'yi harekete geçirmiştir. 1933 yılında Japonya Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş¹¹¹⁶, 1935 yılında ise İtalya Habeşistan'a saldırmıştır. İngiltere ve Fransa ise mevcut durumun devamından yana olmuşlardır. Almanya ise Ren bölgesine askerlerini sokmuş ve Versay Antlaşmasını yok saymıştır. Milletler Cemiyeti barış koşullarını sağlama konusunda oldukça etkisiz duruma gelmiştir.¹¹¹⁷ Türkiye ise yaklaşan tehlike karşısında boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunu 1933 yılından itibaren gündeme getirmeye başlamıştır.¹¹¹⁸ Türkiye, boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunu daha sonra Balkan Antantı ve Milletler Cemiyeti'ndeki toplantılarda da dile getirmiştir.

1935 yılında Boğazlar Sorunu yine Türkiye tarafından gündemde tutulmuştur. Ayrıca uluslararası politikada meydana gelen bazı önemli olaylar ki özellikle

¹¹¹⁵ Harp Akademileri Komutanlığı, *Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi*, İstanbul 1987, s. 451-452.

¹¹¹⁶ Muhlis Nadas, *Geo-Astral Siyaset, Boğazlar Deltalar-M.Ö. 3000/M.S.1991*, C: 2, Kastaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 716.

¹¹¹⁷ Gönübol-Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 114.

¹¹¹⁸ *Montreux Boğazlar Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*, (Çev. Seha L. Meray, Osman Olcay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1976, s. 1.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve Mart 1936'da Almanya'nın Ren bölgesine askerlerini sokması boğazlar konusunun tekrar görüşülmesi için uygun ortamı meydana getirmiştir.¹¹¹⁹ Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile görüşen Tevfik Rüştü Aras boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunda olumlu cevap almıştır. Tevfik Rüştü Aras, boğazlar konusunu Atatürk'le de görüşmüş ve şu cevabı vermiştir: *"Biz böyle bir adım attıktan sonra bir daha dönemeyiz. Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir... Bu işte mutlaka başarılı olacağız."*¹¹²⁰ 10 Nisan 1936 günü Başbakanlık makamı boğazlar hakkında bir açıklama yayımlamıştı. Bu açıklamada ilgili devletlere boğazlar konusunda başvuru yapılacağı bildirilmiştir.¹¹²¹ Necmeddin Sadak, yazmış olduğu baş makalesinde Türkiye'nin hukuki ve siyasî kuvvetli delillere dayanarak Milletler Cemiyeti'ne müracaat ettiğini ve bununla da bütün dünyaya örnek olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bu şekilde davranarak vatanını müdafaada çok dikkatli bir devlet olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir.¹¹²²

Yapılan açıklamalar ve çalışmalardan sonra Türkiye, 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya Bulgaristan, Yunanistan ile Lozan Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katıldığı halde onaylamayan Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'ne bir nota göndermiş ve Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi için konferans toplanmasını istemiştir.¹¹²³

Yunus Nadi, Cumhuriyet'te yazdığı baş makalesinde boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusunda Türkiye'nin talebini değerlendirmiş ve *"az çok insaf sahibi olup da bu husustaki hakkımızı tanımayacak hiçbir millet tasavvur etmiyoruz"* yorumunda bulunmuştur.¹¹²⁴ Türk basınından alınan bilgiye göre, Türkiye'nin boğazlarla ilgili talebine Fransa olumlu yanıt vermiş ve *"Notayı tetkik ederken şunu da göz önünde bulundurmak lâzımdır ki Türkiye Atatürk'ün rehberliği ile bugün"*

¹¹¹⁹ Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *Historie Studies*, C.7, S:1, Mart 2015, s. 28.

¹¹²⁰ Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, C. I, Semih Lütfi Kitabevi Yay., İstanbul 1945, s.125-126.

¹¹²¹ *Akşam*, 11 Nisan 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1936, s. 1; *Ulus*, 11 Nisan 1936, s. 1; *Tan*, 11 Nisan 1936, s. 1.

¹¹²² Necmeddin Sadak, "Hükümet Lozan Muahedesinde Boğazlar hakkındaki Ahkâmın Değiştirilmesi İçin Devletlere Nota Verdi", *Akşam*, 11 Nisan 1936, s. 1, 7.

¹¹²³ "Notamız Devletlere Tebliğ Edildi", *Akşam*, 12 Nisan 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936, s. 1; "Boğazlar notası dokuz devlete verildi", *Kurun*, 12 Nisan 1936, s. 1; *Son Posta*, 12 Nisan 1936, s. 1; *Tan*, 12 Nisan 1936, s. 1; *Ulus*, 13 Nisan 1936, s. 1.

¹¹²⁴ Yunus Nadi, "Boğazlar İçin Müracaatımız Tamamıyla Yerindedir", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936, s. 1.

modern ve kuvvetli bir hükümet olmuştur. Türk ricali çok akıllıca hareket etmiştir” ifadelerini kullanmıştır.¹¹²⁵ İngiltere de Türkiye’nin boğazlar ile ilgili notasını doğal karşılamış ve İngiliz gazeteleri “*Türkiye’nin isteği hiç şüphesiz kabul edilecektir”* yorumunda bulunmuştur. Times gazetesi, “*Geçen Haziran’da Habeşistan’da yapılan istilâ ile Avrupa nizamına vurulan darbe olmamış olsaydı her halde Türkiye bu talebi bu kadar erken yapmazdı”* ifadesini kullanmıştır.¹¹²⁶

Ali Naci Karacan, “*Boğazlar Meselesi*” başlıklı makalesinde Türkiye’nin notasına devletlerin verdiği tepki konusunu şu şekilde yorumlamıştır: “*Hükümetimiz tarafından verilen notanın alâkadar merkezlerde uyandırdığı ilk akisler, haklı bir davanın nihayet olumlu muhataplar bulacağı hususundaki ümitlerimizi kuvvetlendirecek mahiyettedir. Zaten başka türlü bir hava da beklenemez. Çünkü bu kadar doğal bir hakkı tanımamak, kendi topraklarımızın emniyeti noktasından bizi serbest bırakmak istememek demek olur ki, bundan kötü bir niyet tezahür de tasavvur edilemez.*”¹¹²⁷ S. Gezgin ise “*Hak Böyle İstenir*” başlıklı yazısında, uzun zamandır fısıltı halinde dolaşan boğazlar meselesinin bütün aydınlığı ile ortaya çıktığını ve devletin yayımladığı tebliğde kullanılan dilin ise, siyasal olgunluğun en güzel ve en temiz örneği olduğu ifade edilmiştir. Türkiye devleti de kendi gücüne inandığı bir dönemde hakkını uygun bir şekilde istemiştir,¹¹²⁸ yorumu yapılmıştır.

Boğazlarla ilgili notanın İtalya’da ilk olarak nasıl karşılandığına gelince; Türkiye’nin talebinin İtalya’da normal karşılandığı¹¹²⁹ ve İtalya Hükümeti tarafından değerlendirileceği şeklinde olmuştur.¹¹³⁰ İlerleyen günlerde İtalya’nın tavrı netleşmiş ve Habeşistan saldırısı esnasında Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya uyguladığı zecri tedbirlere Türkiye’nin de katılması konusu üzerinde durularak, “*İtalya’nın, Türk notasına nasıl cevap vereceği şekillenecektir*” yorumları yapılmıştır.¹¹³¹ İtalyan gazeteleri de konuyla yakından ilgilenmiş ve çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Roma Havas ajansından bildirildiğine göre, bazı siyasi çevreler İngiltere’yi,

¹¹²⁵ *Akşam*, 13 Nisan 1936, s. 1.

¹¹²⁶ *Akşam*, 14 Nisan 1936, s. 1, 7; *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1936, s. 1; *Son Posta*, 14 Nisan 1936, s. 1, 11.

¹¹²⁷ Ali Naci Karacan, “Boğazlar Meselesi”, *Tan*, 13 Nisan 1936, s. 1, 5.

¹¹²⁸ S. Gezgin, “Hak Böyle İstenir”, *Kurun*, 13 Nisan 1936, s. 3.

¹¹²⁹ *Son Posta*, 14 Nisan 1936, s. 1; *Tan*, 14 Nisan 1936, s. 1, 10.

¹¹³⁰ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1936, s. 1.

¹¹³¹ “İtalyanlar Ne Diyor?”, *Yeni Asır*, 14 Nisan 1936, s. 1, 10.

Akdeniz’de İtalya’ya karşı Türkiye’nin de iş birliğini temin etmek amacıyla Türk notasından faydalanmak istemekle suçlanmaktadır.¹¹³² Roma’dan gelen haberlere göre ise yarı resmî çevrelerin bu notaya İtalya hükümeti tarafından hiçbir itiraz yapılmayacağına dairdir.¹¹³³ İtalya’nın notaya verdiği kesin cevap Dışişleri Bakanlığı’ndan 28 Nisan 1936’da Türkiye Büyükelçiliği’ne gönderilmiştir: “İtalyan Hükümeti, Türk Hükümeti’nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ne dair 11 Nisan tarihli notasına atfen konunun görüşülmesine katılmayı kabul etmişlerdir; fakat meselenin esası hakkındaki fikirlerini muhafaza ettiklerini bildirmişlerdir.”¹¹³⁴

Türk basınında, Türkiye’nin boğazlar ile ilgili notasına Avrupa ve Sovyet gazetelerinin verdiği tepkiler de ele alınmış ve yaptıkları yorumlara yer verilmiştir. Sovyet gazeteleri genel olarak, Türkiye’nin bu isteğinin normal olduğunu ve barışın tehdit altında olmasından dolayı haklı bir talep olarak değerlendirmiştir. İngiliz gazeteleri “*yeni ve gerçek bir barış için belki önemli bir başlangıçtır*” yorumunda bulunmuştur. Fransız gazeteleri ise “*...Türkiye’nin kurtuluş ve yükselme eserini vücuda getiren Büyük Şef boğazlar üzerindeki ipoteği kaldırmak suretiyle muazzam eserini tamamlamıştır...*” ifadelerini kullanmıştır.¹¹³⁵ Boğazlar notası Almanya basınında “*gerçek bir güvenlik politikası*” olarak değerlendirilmiş ve “*kimsenin bu politikayı kendisine bir tehdit olarak algılamaması gerekir*” şeklinde yorumlanmıştır. Yunanistan gazeteleri ise destek olacaklarını ifade etmiş ve “*Türkiye, boğazların silahlandırılması için mükemmel bir şekilde hareket etmiştir*” yorumunda bulunmuştur.¹¹³⁶ Yugoslavya da Türk Hükümeti’nin teklifinin büyük bir iyi niyetle görüşüleceğini ve olumlu sonuçlanması için de gayret edeceklerini, bildirmiştir.¹¹³⁷ Bulgaristan’ın notaya gösterdiği tepkide ise “*boğazların tahkimine itiraz edilmeyeceği ancak adalar denizinde bir çıkış hakkı istenileceği*” şeklinde ifade kullanılmıştır. Yunanistan da Türkiye’ye hak vermiş; lakin kendi adalarının

¹¹³² *Ulus*, 15 Nisan 1936, s. 3; *Akşam*, 15 Nisan 1936, s. 8.

¹¹³³ *Yeni Asır*, 15 Nisan 1936, s. 3.

¹¹³⁴ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1936, s. 1; *Akşam*, 3 Mayıs 1936, s. 1; *Son Posta*, 3 Mayıs 1936, s. 1; *Tan*, 3 Mayıs 1936, s.1.

¹¹³⁵ *Ulus*, 15 Nisan 1936, s. 1, 3; *Akşam*, 15 Nisan 1936, s. 1, 8.

¹¹³⁶ *Ulus*, 15 Nisan 1936, s. 4. *Tan*, 15 Nisan 1936, s. 10.

¹¹³⁷ *Ulus*, 16 Nisan 1936, s.1; *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1936, s. 1; *Tan*, 16 Nisan 1936, s. 1.

tahkimini istemiştir.¹¹³⁸ Romanya ise boğazların tahkimi konusunda hiçbir fikir yürütmemiştir.¹¹³⁹

Yunus Nadi yazdığı baş makalesinde Türkiye'nin boğazların tahkimi notasına dair Avrupa basınının ele aldığı yorumlar üzerinde durmuş ve yapılan değerlendirmelerin genel olarak olumlu olduğunu ve Türkiye'nin müracaatının sonucunun sevindirici olacağını belirtmiştir.¹¹⁴⁰ Ali Naci Karacan ise Tan'da yazdığı baş makalesinde devletlerin göstermiş olduğu tepkileri ele almış ve şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “...İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya gibi bütün siyasi tarihlerinde boğazlarla özellikle ilgilenmiş büyük devletler basının hep birden hakkımızı teslimde bir an tereddüt etmemiş olmaları, 1923'teki havanın ne kadar değişmiş ve boğazlara hâkim, kudretli, fakat sulhperver bir Türkiye'nin uluslararası dünyada nasıl bir siyasi emniyet ve güven temsili haline gelmiş olduğunu göstermesi itibariyle ayrıca dikkat ve memnuniyet uyandıracak bir vaziyettir. Bu arada mesela Yunanlıların da gayri askeri muntika dahilinde bulunan kendilerine ait adaları tahkim etmek istemelerini, aramızdaki ittifak antlaşması bakımından olduğu kadar boğazların tahkiminden meydana gelen emniyetin tam temini noktasından da tasvip etmemek uygun değildir.”¹¹⁴¹ Kurun'dan aldığımız şekliyle, Mısır'daki Elehram gazetesi “Boğazların kapanmak istenmesini askeri bir zorunluluk” olarak değerlendirmiş ve şu ifadeleri yazmıştır: “Türkiye'nin bu yeni hareketi ne Avrupa'nın müşkülâtını çoğaltmak ve ne de gasp edilmiş olan bir hakkı geri almaktan ileri gelmiştir. Türkiye'nin erişmesini arzu ettiği hedef, herhangi bir düşmanın saldırısına maruz kalmamak için tedbir almaktır. Şüphesiz Türkiye, tam hakimiyete kavuşmak için ve herhangi bir saldırıya karşı hazır bulunmak için boğazların tahkimi meselesinde ısrar edecektir. Türkiye bunu yaparken vatanına hizmet etmiş olur ve buna kimse itiraz edemez.”¹¹⁴²

Milletler Cemiyeti'nin 12 Mayıs 1932 tarihinde yapılan toplantısında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için

¹¹³⁸ *Son Posta*, 15 Nisan 1936, s. 1.

¹¹³⁹ *Akşam*, 15 Nisan 1936, s. 8.

¹¹⁴⁰ Yunus Nadi, “Boğazlara Dair Türk Notası ve Avrupa Matbuatı”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1936, s. 1-2.

¹¹⁴¹ Ali Naci Karacan, “Notamızın Uyandırdığı Tesirler”, *Tan*, 16 Nisan 1936, s. 1.

¹¹⁴² “Mısır'daki Elehram Yazıyor: Boğazların Kapanmak İstenmesi Askerî Zarurettir”, *Kurun*, 3 Mayıs 1936, s. 6.

Montreux şehrinde bir konferans toplanması teklifini sunmuş ve 22 Haziran 1936 tarihinde bu konferansın toplanması kararı verilmiştir.¹¹⁴³ Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanacağı tarih Cumhuriyet, Son Posta ve Tan'ın 17 Mayıs 1936 tarihli nüshalarında ise 27 Haziran 1936 olarak verilmiştir.¹¹⁴⁴

Milletler Cemiyeti'nde Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ve bir konferans toplanması kararı verildikten sonra İtalya, Cenevre'deki görüşmelerden çekilmiştir. Ayrıca 14 Haziran'da zecrî tedbirlerin kaldırılmasına imkân olmazsa Milletler Cemiyeti'nden çekilme kararı veren İtalya, Avusturya, Macaristan, İsviçre ve Arnavutluk'tan başka bazı devletleri de arkasından sürüklemeye çalışmıştır. İtalya'nın yaptığı bu girişim basında *"İtalya Cenevre'yi torpillemek istiyor"* başlığıyla verilmiştir.¹¹⁴⁵ Boğazlar Konferansı'nın toplanma konusu netleştikten sonra ise İtalya için konferansa katılıp katılmayacağı tartışılmaya başlamıştır. İtalya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Carlo Galli tarafından 10 Haziran 1936 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano'ya gönderdiği telgrafta; Tevfik Rüştü Aras'a İtalya'nın Boğazlar Konferansı'na katılmayacağını bildirdiği ve İtalya katılmazsa bu konferansın başarılı olamayacağını ifade etmiştir. Tevfik Rüştü Aras ise konferansın ertelenemeyeceğini, İtalya'nın konferansta gözlemci olarak bile bulunabileceğini ifade ettiği belirtilmiştir.¹¹⁴⁶

Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığındaki heyet 14 Haziran 1935 sabahı İstanbul'a gelmiştir. Bu tarihten sonra da heyet Avrupa'ya hareket edecektir. Paris'ten gelen bir habere göre Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye tarafından boğazlar hakkında teklif edilecek yeni projenin ana hatları üç madde halinde belirlenmiştir.¹¹⁴⁷ Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki heyet 15 Haziran 1936 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.¹¹⁴⁸ Roma'dan bildirilen haberlere göre; İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nda yetkili kişiler tarafından zecrî tedbirler

¹¹⁴³ *Akşam*, 17 Mayıs 1936, s. 1; *Anadolu*, 17 Mayıs 1936, s. 1, *Ulus*, 17 Mayıs 1936, s. 1; *Yeni Asır*, 17 Mayıs 1936, s. 1; *Son Posta*, 13 Mayıs 1936, s. 1, 10.

¹¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1936, s. 1; *Son Posta*, 17 Mayıs 1936, s. 1; *Tan*, 17 Mayıs 1936, s. 1.

¹¹⁴⁵ *Yeni Asır*, 15 Mayıs 1936, s. 1.

¹¹⁴⁶ Mengeş, *Türkiye-İtalya*, s. 413-414.

¹¹⁴⁷ *Akşam*, 15 Haziran 1936, s. 1; *Tan* 15 Haziran 1936, s. 1, 3.

¹¹⁴⁸ *Akşam*, 16 Haziran 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1936, s. 1; *Yeni Asır*, 16 Haziran 1936, s. 1; *Tan*, 16 Haziran 1936, s. 1.

kalkmadığı sürece İtalya'nın Avrupa işlerine karışmayacağı bildirilmiştir. İtalya ne Milletler Cemiyeti toplantısına ne de boğazlar meselesini görüşecek olan Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmayacaktır, bilgisi verilmiştir.¹¹⁴⁹ *Kurun'a* göre, İngiltere'de çıkarılan *Morning Post* gazetesinin Roma'dan aldığı bilgi neticesinde, İtalyan hükümeti zecrî tedbirlerin kaldırılması ile yetinerek kendisi daha fazlasıyla ortaya koyduğu zecrî tedbirleri kaldıracaktır. Bu demektir ki İtalya Boğazlar Konferansı'na katılacak ve sonunda Akdeniz'de bir deniz antlaşmasının imzasını görüşecektir.¹¹⁵⁰

İtalyan Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano, 21 Haziran 1936 tarihinde İtalyan Elçisi Galli'ye gönderdiği yazıda, İtalya'nın Montrö Boğazlar Konferansı'na katılmayacağını, Türk Hükümeti'ne bildirmesini istemiştir. Ayrıca zecrî tedbirler kalktıktan sonra Konferansa katılacaklarını, şimdilik ise İtalya adına bir kâtip göndereceklerini bildirmişlerdir.¹¹⁵¹ İsviçre'nin Montrö (Monterux) şehrinde 22 Haziran 1936 tarihinde çalışmalarına başlayan Montrö Boğazlar Konferansı'na, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerden sadece İtalya katılmamıştır. Konferans İsviçre Dışişleri Dairesi Şefi Bay Motta'nın başkanlığında toplanmıştır. İtalya, Genel Siyaset sebepleri dolayısıyla konferansa delege göndermediğini; fakat Cenevre toplantılarından sonra bu konferansa katılacaklarını iletmiştir. Motta'nın açılış konuşmasından sonra ise Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Türk talebini açıklamış ve “*Boğazlar Medenî Milletler arasında bir sulh aracı olacak*” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁵²

Türk basınından öğrendiğimiz kadarıyla, İtalya gazetesi olan *Giornale d'Italia* Boğazlar Konferansı hakkında şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır: “*Türk istekleri tahmin edildiğinden daha geniş bir mahiyeti içermektedir. Bu talepler halen Akdeniz'de bir savaş tehlikesi bulunduğu fikri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu hususta İtalya'nın durumuna gelince, M. Mussolini, Habeş meselesini müstemleke içerikli bir iş olarak meydana geldiğini ve bu meselenin bir Avrupa meselesi haline gelmesinin*

¹¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1936, s. 1.

¹¹⁵⁰ *Kurun*, 19 Haziran 1936, s. 2.

¹¹⁵¹ *Akşam*, 23 Haziran 1936, s. 1, 4; *Anadolu*, 23 Haziran 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1936, s. 1; *Yeni Asır*, 23 Haziran 1936, s. 1; *Tan*, 22 Haziran 1936, s. 1.

¹¹⁵² *Kurun*, 23 Haziran 1936, s. 1, 2; *Akşam*, 23 Haziran 1936, s. 1, 4; *Anadolu*, 23 Haziran 1936, s. 1, 3; *Tan*, 23 Haziran 1936, s. 1, 7; *Yeni Asır*, 23 Haziran 1936, s. 1, 5.

*önüne geçeceğini defalarca tekrar etmiştir. İtalya Montrö’de temsil edilmeyi istememektedir. Bu keyfiyet, İtalya’nın kendisi orada mevcut olmadan alınacak her türlü kararı kabul edemeyeceği hakkında bir uyarı olarak kabul edilmelidir.”*¹¹⁵³

Montrö’den bildirildiğine göre Tefik Rüştü Aras Bey, İtalya’nın konferansa katılmayacağını ve katılmama sebebini içeren cevabını konferansa bildirmiştir. İtalya’nın zecrî tedbir görüşmelerinden sonra konferansa katılacağı haberi memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹⁵⁴ Roma’dan gelen haberlere göre Cenevre toplantısından ve zecrî tedbirler kalktıktan sonra bizzat İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano, Montrö’ye giderek Boğazlar Konferansı’na katılacaktır. Siyasi çevrelerin ortaya koyduğu fikirlere göre İtalya da boğazların tahkimini kabul edecektir. Roma’nın önemli ajanslarından Stefani ajansına göre; Montrö’de başlayan Konferans Akdeniz’in başlıca meselelerinden birine değinmiştir. Boğazlar ticaret, siyaset ve askerlik bakımlarından birçok devlet ve özellikle Akdeniz devletleri için çok önemli bir geçit görevi görmektedir. İtalyan hükümeti, genel şartların bu konu hakkında görüşmelerde bulunmaya müsait olmadığı hususunda dikkat çekmiş ve genel vaziyet düzelmedikçe konferansa katılım olmayacağı ortaya konulmuştur.

İtalya basınının konferansın, Akdeniz’in önemli devletlerinden biri olan İtalya dışında yapılmasının doğru olmadığını ve bu yüzden konferansın normal şartlarda yapılmadığını ifade etmektedir. Anadolu Ajansı ise İtalya basınının ortaya koyduğu fikre cevap vermiş ve İtalya’nın notasına Montrö’de Dışişleri Bakanımız tarafından karşılık verildiğini ve yeni başlayan ve devam eden konferansa İtalya’nın katılımının memnuniyetle karşılanacağını belirtmiştir. Ayrıca diğer milletlerin hayatî izlerini İtalya’nın uygun göreceği zamanlara denk getirmenin de mümkün olmayacağı vurgulanmıştır.¹¹⁵⁵

Yeni Asır’da yer alan habere göre “*Geri alır ümidiyle İtalya’nın konferans hakkında gönderdiği telgrafın Dışişleri Bakanımız Tefik Rüştü Aras Bey tarafından yayımlanmadığına*” dairdir.¹¹⁵⁶ İtalya, konferansın Montrö’de 22 Haziran’da

¹¹⁵³ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1936, s. 1; *Akşam*, 24 Haziran 1936, s. 4.

¹¹⁵⁴ *Anadolu*, 24 Haziran 1936, s. 1.

¹¹⁵⁵ *Akşam*, 25 Haziran 1936, s. 1-2; *Anadolu*, 25 Haziran 1936, s. 1, 5; *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1936, s. 1; *Son Posta*, 25 Haziran 1936, s. 1, 10; *Ulus*, 25 Haziran 1936, s. 3; *Tan*, 25 Haziran 1935, s. 6.

¹¹⁵⁶ *Yeni Asır*, 25 Haziran 1936, s. 1.

toplanmasını kabul etmiş ancak toplantılara katılmamıştır. Basında yer alan haberlere baktığımızda konferans başladığında İtalya'nın katılıp katılmayacağı konusunda bir fikir birliği yoktur; ancak İtalya'nın Cenevre'de yapılacak zecrî tedbirlerin kaldırılması toplantısından sonra konferansa katılabileceği değerlendirmeleri yapılmıştır. İtalya'nın konferansa katılmama kararı vermesi ve konferans çalışmalarını önlemeye yönelik bazı çabaları Türk basını tarafından eleştirilmiştir. Özellikle gazetelerin başmakalelerinde bu konu ele alınmaya çalışılmıştır.

Abidin Daver, *Cumhuriyet*'te kaleme aldığı başmakalesinde boğazlar meselesinde İtalya'nın uyguladığı siyasetin yanlış olduğunu vurgulamış ve şöyle bir değerlendirme yapmıştır: *“Boğazlar Konferansı'na davet ettiğimiz dokuz milletten sekizi hem davetimize icabet etmişler hem de davamızın ana direği olan Boğazların emniyet ve müdafaası prensibini kabul etmişlerdir. Sadece İtalya konferansa gelmemiş, ertelenmesini istemiş, kendisi bulunmadan verilecek kararları kabul etmek istememiş ve Türkiye üzerinde tatsız tesirler bırakan birtakım tavırlar takınmıştır. İtalya'nın resmî ve yarı resmi düşünce kesimlerine göre boğazlar konferansının toplanması mevsimsizdir; en önemli Akdeniz meselelerinin görüşüleceği bir toplantıda önemli bir Akdeniz devletinin olmaması düşünülemez; İtalya, Montrö'ye katılmamıştır bunun için de alınan kararları kabul edemez; Türkiye'nin Boğazlar hakkındaki talepleri, Akdeniz'de hâlâ bir savaş tehlikesi mevcut olduğu bir zamana denk getirilmiştir. İtalya'nın ortaya koyduğu düşünceleri çürüten bizim düşüncelerimize göre Boğazlar Konferansı tam zamanında toplanmıştır ve davet edilen dokuz milletten sekizinin gelmesi de bunun ispatıdır. Önemli bir Akdeniz meselesinde İtalya'nın olmaması doğru değildir; fakat yapılan daveti İtalya'nın geri çevirmesi kendi hakkından vazgeçmesi anlamını taşır. İtalya konferansa katılmadığı için alınan kararları da kabul etmek zorunda değil derken, zaten bu katılmama kararını kendi vermiştir ve bu tutum Avrupa düzenini bozmaktan başka bir anlama gelmez. Türkiye boğazların tahkimini şu ya da bu devleti düşünerek değil sadece kendi emniyet ve müdafaasını düşünerek ortaya getirmiştir. İtalya'nın Boğazlar Konferansına karşı aldığı tavır, yanlış ve haksızdır ve bu yanlış tavır bizi tuttuğumuz*

yoldan kesinlikle geri döndüremeyecektir...”¹¹⁵⁷ *Tan*’da çıkan başyazıda Montrö Konferansı’na, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nde imzası olan devletlerden sadece İtalya’nın katılmadığı ve zecrî tedbirler kaldırıncaya kadar da Avrupa işlerine karışmayacağı üzerinde durulmuştur. Akdeniz havzasında mühim bir rolü olan İtalya’nın Montrö Konferansı’na gelmesi sadece bir Avrupa işi değil aynı zamanda kendi menfaatleri için de önemlidir, denilmiştir. İtalya’nın konferansa katılmamak için ortaya koyduğu bahaneler ele alınmış sonrasında ise zecrî tedbirler kaldırılrsa bile konferansa katılma şartları ileri sürmesi eleştirilmiştir. İtalya ne yaparsa yapsın Türkiye’nin güvenliği söz konusu iken bu meselenin ortada bırakılmasına asla razı olunamayacağı belirtilmiştir.¹¹⁵⁸

Falih Rıfki Atay, “*Konferans ve İtalya*” başlıklı makalesinde İtalya’nın tavrını şu şekilde özetlemiştir: “...*İtalyan gazetelerinin ve özellikle Giornale d’Italia’nın, hele dış politika yazılarında, asla hususi mütalaalar olmadığını bilmeyen yoktur... Boğazlar Konferansı karşısında İtalyan yayınlarının her tarafından zayıf olduğunu anlamak için uzun tahlillerde bulunmaya da gerek yoktur. Türkiye boğazları silahlandırmak teşebbüsüne, Akdeniz’de yakın bir hücumu uğramak tehdidi altında bulunduğunu hissederek girişmiş değildir. Konferansa katılan ya da katılmayan hiçbir devlet, Lozan Antlaşmasının boğazlar hakkındaki hükümlerinin Türkiye müdafaasını emniyette bulundurmakta olduğunu iddia edemez. Bunun içindir ki gerek notamıza cevap veren devletler gerek Montrö’ye gelen delegeler Türk isteklerinin haklı olduğu hususunda ittifak halindedirler. Boğazlar hakkındaki notamıza zamanında İtalya’dan aldığımız cevap dahi, Türkiye’nin bu meseleyi meydana atmak için ileri sürdüğü sebeplerin yerinde olmadığını kaydetmiş değildir... Montrö Konferansı’nda İtalya gibi bir Akdeniz devletinin henüz temsil olunmamasına baş delegemiz de teessüf etmiştir. Montrö Konferansı, İtalya’nın aynı sebepleri ileri sürerek iştirak etmediği ilk konferans değildir. Boğazlar davasıyla İtalya’nın sıkı ilgisini gösteren mütalaalar, ancak boğazlar emniyetinin süratle temin olunmasının İtalya için dahi ne kadar zarurî olduğuna delil olarak alınabilir. Çünkü Türk teklifleri boğazlarda hiçbir seyir ve sefer menfaatini ihlâl etmemekte, yalnız*

¹¹⁵⁷ Abidin Daver, “Boğazlar Meselesinde İtalyan Siyasetinin Yanlış Düşünceleri”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1936, s. 1, 5.

¹¹⁵⁸ “Boğazlar Konferansı ve İtalya”, *Tan*, 26 Haziran 1936, s. 1, 6.

boğazların herhangi bir amaçla zorlanmasını imkânsız kılacak tedbirlere işaret etmektedir. Biz, İtalyan yayınlarının daha fazla Milletler Cemiyeti azalarını zecrî tedbirler hakkında bir an önce karar almaya sevk etmek amacını takip ettiklerine inanmayı tercih ediyoruz. Hükmümüzü söyleyelim: İtalya'nın Montrö Konferansı'nda mümkün olduğu kadar süratle temsil edilmiş olduğunu görmek isteriz. Bu konferansın mevzu olan boğazlar emniyeti davasının hiçbir gecikme taviz ve ertelemeye tahammülü olmadığı hususunda Türk milletinin titiz bir hassasiyet göstermekte olduğunu hatırlatmak isteriz."¹¹⁵⁹

Türk basınında, İngiliz *The Times*'ın boğazların tahkimi konusunda yazdığı bir makalesi yayımlanmıştır. Gazete, boğazların tahkimi meselesinde Akdeniz havzasındaki memleketlerin vaziyetlerine dair dikkat çekici konulara değinmiş ve Türkiye'nin tezine sonuna kadar hak vermiştir. "*İtalyanların On iki Adayı tahkim etmeleri Türklerin şüphelerini uyandırmıştır. Türkiye boğazları tahkim etmede çok haklıdır*" ifadelerine yer verilmiştir.¹¹⁶⁰ Milano'dan bildiren *Gazetta del Popolo*, zecrî tedbirlerin kaldırılması ile İngiltere'nin Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile yaptığı Akdeniz anlaşmalarının feshini talep ettiğini belirtmiş ve şu yorumu yapmıştır: "*İtalya, serbest bir Akdeniz istiyor ve Akdeniz'de serbestlik ve dengenin İtalya aleyhine değişmesine müsaade edemez. Eğer yeni anlaşmalar yapılırsa, İtalya bunlara katılmayı istemektedir ve özellikle boğazlar hakkındaki anlaşma için böyledir.*"¹¹⁶¹ Yani İtalya Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamak için zecrî tedbirlerin kaldırılmasını yeterli görmeyip başka şartlar da ileri sürmüştür. Türk kamuoyunun ise İtalya'nın öne sürdüğü şartlara verdiği karşılık nettir ve şöyledir: "*Türk vatanının emniyeti hakkında verilecek bir karar için şu veya bu siyasetin uygunluğu veyahut da şu veya bu devletin arzusunu bekletmek imkânı yoktur.*"¹¹⁶² Montrö'de boğazların tahkimi için açılan konferansa İtalya hükümetinin katılmadığını görüyoruz. Bütün dünyada Türkiye'nin tezi olumlu karşılanırken, İtalyan gazeteleri aleyhte yazılar yazmaya devam etmiş, Türk gazeteleri de bu

¹¹⁵⁹ Falih Rıfık Atay, "Konferans ve İtalya", *Ulus*, 26 Haziran, 1936, s. 1; bu makale aynı zamanda Kurun gazetesinde de yayımlanmıştır; Falih Rıfık, "Konferans ve İtalya", *Kurun*, 26 Haziran 1936, s. 2.

¹¹⁶⁰ *Tan*, 26 Haziran 1936, s. 1, 6; *Anadolu*, 30 Haziran 1936, s. 1.

¹¹⁶¹ *Kurun*, 28 Haziran 1936, s. 1.

¹¹⁶² *Anadolu*, 30 Haziran 1936, s. 1.

yazıları yayımlamayı sürdürmüştür. Bunlardan *Il Popolo d'Italia* 'nın fikri şu şekilde özetlenmiştir: “*Türkiye'nin ortaya koymuş olduğu taahhütlere karşı dürüst hareket etmiş olması diğer devletlere karşı misal olarak gösterilmek istenmiş ve bu itibarla Türkiye'ye birçok takdir yapılmıştır. Halbuki konuyu başka açıdan görenler, Türkiye'nin boğazlarda kısmen tahkimat yaptığını ve şimdi ise bunun onaylanmasını garanti altına almak istediğini ve bu talebi kabul edilmez ise dahi tahkimatta bulunacağını temin etmiştirler.*” *Stampa* ise Tuna üzerinde uluslararası önemli bir ticaretin olduğunu ve bunun bir antlaşmaya bağlı olduğunu ifade etmiştir. Montrö Antlaşması'yla bu ticaretin tek bir devletin kontrolüne tâbi kalmak zorunda olduğu üzerinde de durmuştur.¹¹⁶³

22 Haziran'da Montrö'de başlayan Boğazlar Konferansı'nın üçüncü gününde Türk Heyetinin teklif ettiği yeni sözleşme projesinin görüşmelerine umumi toplantılarda başlanmıştır.¹¹⁶⁴

Montrö Boğazlar Konferansı devam ederken, İtalya'nın konferansa katılmaması hem devletler tarafından hem de dünya basını tarafından değerlendirilmeye devam etmiştir. Amerika'ya göre İtalya, Montrö'ye gelmemek için geçerli bir sebep bulamamıştır. *Son Posta*'ya göre, *New York Times*'in başyazısında boğazlar meselesinden bahsedildikten sonra konu İtalya'nın durumuna getirilmiştir. İtalya'nın konferansa katılmadığı anlatılarak şu sözler ifade edilmiştir: “*İtalya güya zecrî tedbirleri ileri sürerek konferansa katılmamıştır. İtalya'nın boğazlarda yapılması istenen değişikliğe onay vermemesi için daha başka sebepleri vardır. Atatürk devrinde Türkiye'nin büyüyen kuvveti, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki ihtiraslarına set çekmiştir. Türkiye, Boğazlarda da kuvvetini sağlamlaştırırsa İtalya'nın bundan memnun olması beklenemez.*”¹¹⁶⁵ *Son Posta*'nın 4 Temmuz tarihli haberinde Boğazlar Konferansı'nın 11 Temmuz'da çalışmalarını bitireceği ve aynı günde boğazlarla ilgili yeni protokolün imzalanacağı yazılmıştır. Ayrıca 10 Temmuz'a kadar zecrî tedbirlerin kaldırılacağı ve İtalyan heyetinin de 11

¹¹⁶³ *Haber (Akşam Postası)*, 3 Temmuz 1936, s. 1, 9; *Tan*, 4 Temmuz 1936, s. 1, 5.

¹¹⁶⁴ B.O., “Yeni Türk Boğazlar Projesinin Esasları”, *Kurun*, 29 Haziran 1936, s. 1, 2.

¹¹⁶⁵ *Son Posta*, 4 Temmuz 1936, s 1-2.

Temmuz'da konferansa katılarak sözleşmeyi imzalayacağı ile ilgili bir tahminde bulunulmuştur.¹¹⁶⁶

İtalya'ya karşı uygulanmakta olan zecrî tedbirler Milletler Cemiyeti'nde yapılan oylama sonucunda kaldırılmış ve kaldırılma tarihi olarak da 15 Temmuz kabul edilmiştir.¹¹⁶⁷ Zecrî tedbirlerin kaldırılması haberlerinden sonra Türk basınında, İtalya'nın Boğazlar Konferansı'na karşı tutumunun ne olacağı ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır: “*İtalya Montreux Konferansı'na İştirak Etmiyor, Yalnız Bir Müşahid Gönderecek*”¹¹⁶⁸; “*İtalya Montrö'ye Akdeniz Meselesini Düşünerek Gelmiyor. Fakat Müşahit Gönderecek*”¹¹⁶⁹; “İtalya'nın İştiraki İhtimali Son Dakikada Gecikmiştir”¹¹⁷⁰; “*İtalya ve Boğazlar Konferansı*”¹¹⁷¹; “*İtalyanlar Boğazlar Konferansı'na İştirak Etmeyeceklerini Resmen Bildirdiler*”¹¹⁷²; “*İtalya İştirak Etmiyor*”¹¹⁷³; “*İtalya Delege Göndermeyecek mi?*”¹¹⁷⁴

Boğazlar Konferansı devam ederken İtalya, imzalarının bulunmayacağı bir antlaşmayı kabul etmeyeceklerini de duyurmuştur.¹¹⁷⁵ *Tan*'ın Roma muhabiri *Stampa* gazetesinin bir makalesini ele almıştır. Bu makalede İtalya'nın Boğazlar Konferansı'nı kendine karşı yapılan bir manevra olarak değerlendirdiği yer almıştır.¹¹⁷⁶ İtalyanların Boğazlar Konferansı'na katılmamak için bahaneler ortaya koymaları Türk basınında “*İtalyanlar kendilerini naza çekiyorlar! Montrö'ye gelmek için Akdeniz Antlaşması'nın feshi lazımmış!*”¹¹⁷⁷ ifadeleriyle okuyucuya duyurulmuştur.

İtalya'nın Montrö Konferansı'na katılmama kararı diğer devletlerin basını tarafından da değerlendirilmiş ve Türk basınında da okuyucuyla buluşturulmuştur. Fransız basınından *Maten*, “*İtalyan hükümetinin daha fazla tatmin edilmek*

¹¹⁶⁶ *Son Posta*, 4 Temmuz 1936, s. 3.

¹¹⁶⁷ *Akşam*, 7 Temmuz 1936, s. 1; *Açık Söz*, 7 Temmuz 1936, s. 1; *Anadolu*, 7 Temmuz 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1936, s. 1; *Tan*, 7 Temmuz 1936, s. 1; *Yeni Asır*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁶⁸ *Akşam*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁶⁹ *Anadolu*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷⁰ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷¹ *Haber (Akşam Postası)*, 7 Temmuz 1936, s. 1-2.

¹¹⁷² *Son Posta*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷³ *Tan*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷⁴ *Yeni Asır*, 7 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷⁵ *Anadolu*, 8 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1936, s. 6; *Son Posta*, 8 Temmuz 1936, s. 5; *Kurun*, 8 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁷⁷ *Tan*, 8 Temmuz 1936, s. 1, 7.

arzusunda olduğunu” belirtirken; Övr de şu satırları yazmıştır: “*Mademki İtalya hâlâ tatmin edilmemiştir ve Cenevre’ye dönmek için Cenevre’nin artık bir şeye yaramamasını şart koyuyor. O halde zecrî tedbirleri kaldırmak faydasız bir şeydir.*” İngiltere basınından *Daily Telegraph*; İtalya’nın ortaya koyduğu haklarını kabul etmek gerektiğini, çünkü Akdeniz meselesinde ilgili bütün devletlerin oyunun olması gerektiğini ve İngiltere’nin Akdeniz meselelerinde İtalya ile uzlaşmaya taraftar olduğunu. İtalya hükümetinin boğazların tahkimine taraftar olmadığını ancak diğer konuların görüşülmesi ve çözümünde Türkiye’nin hakkını vereceğini belirtmiştir.¹¹⁷⁸

Montrö Boğazlar Konferansı’nın 13 Temmuz 1936 tarihli görüşmesinde, Tevfik Rüştü Aras, İtalya’nın konferansa katılmaktan kaçındığını ve buna karşılık da Türkiye heyetinin bazı taleplerde bulunduğunu söylemiştir. Bu taleplerin şu maddelerden meydana geldiğini belirtmiştir: “1- *İmzalanacak olan Montrö Antlaşması’nın konferansta hazır olmayan devletlerin imzasına açık bulundurulmaması. 2- Montrö’de bir antlaşma elde edilince, sözleşmenin takibinin evrensel olması. 3- Türkiye’nin imzalanacak Montrö sözleşmesi prensipleri çerçevesinde, isteyeceği memleketlerle gerekli antlaşmalar imzalayabileceği.*”¹¹⁷⁹ Tevfik Rüştü Aras’ın 13 Temmuz’da Montrö Konferansı’nda yaptığı konuşma sonrasında 16 Temmuz günü yapılan Boğazlar Konferansı’nın görüşmelerinde Boğazlar Sözleşmesi İtalya’nın imzasına açık bırakılmıştır. İtalya’nın Milletler Cemiyeti gözetimindeki daimî delegesi M. Rova Scopa Montreux’a gelerek Tevfik Rüştü Aras Bey’le uzun bir görüşme yapmıştır. Sonrasında ise Boğazlar Sözleşmesi’nin İtalya’nın imzasına açık bırakılmış olduğu bildirilmiştir.¹¹⁸⁰

Londra’da çıkartılan *The People*’daki “*İtalya Montrö Konferansı’na katılacak ve antlaşmaya da imza atacaktır*” görüşü, *Yeni Asır*’da paylaşılmıştır.¹¹⁸¹ *Daily Telegraph*’da İtalya hükümetinin Boğazlar Sözleşmesi’ni çok yakında

¹¹⁷⁸ *Anadolu*, 9 Temmuz 1936, s. 1; *Ulus*, 8 Temmuz 1936, s. 1, 5.

¹¹⁷⁹ *Açık Söz*, 14 Temmuz 1936, s. 2; *Akşam*, 14 Temmuz 1936, s. 1; *Anadolu*, 14 Temmuz 1936, s. 6; *Haber (Akşam Postası)*, 14 Temmuz 1936, s. 4; *Son Posta*, 14 Temmuz 1936, s. 1, 8; *Tan*, 14 Temmuz 1936, s. 1, 6; *Ulus*, 14 Temmuz 1936, s. 3.

¹¹⁸⁰ *Akşam*, 17 Temmuz 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1936, s. 1; *Son Posta*, 18 Temmuz 1936, s. 1; *Tan*, 18 Temmuz 1936, s. 3; *Ulus*, 17 Temmuz 1936, s. 1; *Ayin Tarihi*, No: 32, (1-31 Temmuz 1936), s. 26.

¹¹⁸¹ *Yeni Asır*, 18 Temmuz 1936, s. 3.

imzalayacağına dair fikri Akşam'da yayımlanmıştır.¹¹⁸² *Cumhuriyet*'in 12 Temmuz 1936 tarihli sayısında *Gazetta del Popolo* adlı gazetede yayımlanan “*On iki Ada ve Boğazların Tahkimini*” konu alan makalesi ele alınmıştır. Bu makalede özellikle İtalya'nın On iki Ada üzerindeki hakimiyeti ve Leros adasının tahkimatından şüphelenilerek Türkiye'nin Boğazları tamamen egemenliği altına almaya çalışması iddiaları vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bu endişesinin lüzumsuz olduğu ve İtalya'nın Ege Denizi'ndeki hakimiyetinden kuşku duyulmaması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁸³

Yunus Nadi, 13 Temmuz 1936 tarihli *Cumhuriyet*'te yazdığı baş makalesinde, *Gazetta del Popolo* adı gazetenin yayımladığı makaleyi ele almış ve değerlendirmiştir. Ele alınan noktalar özetle şu şekildedir: “*Torinolu gazetenin makalesinde bizce düzeltilmesi gerekli nokta, güya boğazların tahkimi için On iki Adadaki İtalyan vaziyetinden dahi endişe etmiş olduğumuzu söyleyen kısımdır. Ayrıca Türkiye'nin On iki Adadaki İtalyan vaziyetinden korkmasına hiçbir sebep olmadığını izah ve ispata çalışıyor. İşte düzeltilmesi gereken nokta budur. Boğazların tahkimi talebinde On iki Adadaki İtalyan vaziyetinin yakından veya uzaktan bir ilgisi yoktur. Boğazların tahkimi genel vaziyetin gidişatından ileri gelmiştir... Boğazların tahkimini zorunlu kılan sebep bir yer veya bir devlet şeklinde düşünülemez... Biz On iki Adadaki İtalyan vaziyetinden korkmuyoruz. İtalya da boğazların tahkimi ile oluşacak durumdan endişe etmesin...*”¹¹⁸⁴ Selim Ragıp, *Son Posta*'da yazdığı makalede, Boğazlar Konferansı ile ilgili İtalyan gazetelerinin yazılarını değerlendirmiş ve özellikle *Gazetta del Popolo*'nun yazısını “*her bakımdan sakattır*” şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁸⁵

Ulus'ta, “*İtalya ve Boğazlar Konferansı*” başlıklı makalede “*bir İtalyan diplomatı tarafından kaydedilen ve Roma'dan Noyes Viner Saytung gazetesine yazılan bir makale*” ele alınmıştır. Makalede özetle şu konulara yer verilmiştir: “*...Montrö Konferansı'na katılma kararını vermek, İtalya için de kolay olmamıştır;*

¹¹⁸² *Akşam*, 18 Temmuz 1936, s. 2.

¹¹⁸³ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1936, s. 5.

¹¹⁸⁴ Yunus Nadi, “Boğazların Tahkimi Talebinde 12 Adanın Rolü Yoktur”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁸⁵ Selim Ragıp, “Boğazlar Konferansı ve Bir Kısım İtalyan Gazetelerinin Neşriyatı”, *Son Posta*, 13 Temmuz 1936, s. 3.

çünkü bugün Akdeniz'deki menfaatleri İtalya kadar büyük ölçüde olan bir ikinci devlet yoktur. Akdeniz İtalya için, İngilizler için olduğu kadar yalnız önemli bir geçit değil memleket ve milletin içine işlemiş bir hayat unsurudur. İtalyanın olan On iki Ada ve Rodos'un yakınlığı ve bu adaların Doğu Afrika yolunu korumak bakımından çok değerli durumları, Boğazlar Meselesinin İtalya için olan önemini yükseltmektedir. Sırf ekonomik mahiyeti olan boğazlar ticaretinin bile İtalya için önemi çok büyüktür. İtalya'nın boğazlardaki bu menfaatleri dolayısıyla, İngiliz gazetelerinin sandıkları gibi, İtalya'nın Boğazlar Konferansı'nın sözleşmesini imzalayarak onaylayacağı düşünülemez..."¹¹⁸⁶

Boğazlar Konferansı 18 Temmuz 1936 günü yaptığı son toplantılar sonrasında Boğazlar Sözleşmesi'nin kesin şeklini madde madde belirlemiş ve bütün delegelerin ortak oyuyla kabul etmiştir. Sözleşmenin 20 Temmuz akşamı imzalanacağı duyurulmuştur.¹¹⁸⁷ Başbakan İsmet İnönü, 17 Temmuz 1936 günü İtalya Büyükelçisi Kont Galli'yi kabul etmiş ve konferansla ilgili bir görüşme yapmışlardır. Kont Galli, *"Türklerin Montrö Boğazlar Konferansı konusunda birtakım endişeleri olduğunu"* ifade etmiştir. Bir gün sonra Boğazlar Sözleşmesinin maddelerinin kabul edilmesi bu düşüncenin doğru olmadığını göstermiştir. İtalyan gazeteciler ise, *"Montrö Boğazlar Konferansı'nda İtalya'nın bulunmadığı için verilecek kararı imzalamayacağını ve bu konuda hakkının saklı tutulmasını istediğini"* yazmışlardır.¹¹⁸⁸ Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde akşam saat 22.00'da bütün delege ve gazetecilerin katıldığı bir törenle İngiltere, Fransa, Yunanistan, Avusturya, Türkiye, Romanya, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Yugoslavya ve Japonya tarafından imzalanmıştır. İmza töreninden sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bir konuşma yapmıştır.¹¹⁸⁹

Türk kamuoyunda büyük bir coşkuyla karşılanan Boğazlar Sözleşmesi; İtalyan kamuoyu tarafından da farklı yorumlarla ele alınmıştır. İtalya siyasi çevrelerinin verdiği beyanatlara göre, İtalya Montrö Konferansı'na katılmamakla beraber

¹¹⁸⁶ "İtalya ve Boğazlar Konferansı", *Ulus*, 15 Temmuz 1936, s.4.

¹¹⁸⁷ *Açık Söz*, 19 Temmuz 1936, s. 1-2; *Anadolu*, 19 Temmuz 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1936, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 19 Temmuz 1936, s. 1, 4; *Son Posta*, 19 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁸⁸ *Anadolu*, 19 Temmuz 1936, s. 1.

¹¹⁸⁹ *Açık Söz*, 21 Temmuz 1936, s. 1-2; *Akşam*, 21 Temmuz 1936, s. 1, 4; *Haber (Akşam Postası)*, 21 Temmuz 1936, s. 1-2; *Son Posta*, 21 Temmuz 1936, s. 1, 7; *Tan*, 21 Temmuz 1936, s. 1, 10.

boğazlar için Türkiye ile görüşmeye girişmesi gecikmeyecekmiş.¹¹⁹⁰ Roma'dan *Tan*'a bildirildiğine göre, Montrö Konferansı'nın sonucuyla ilgili İtalyan basını çok fazla yorumda bulunmamıştır. Sadece *Lavaro* gazetesinde konferansın hukuki olarak hükümsüzlüğüne dair bir haber yer almıştır.¹¹⁹¹ Fransa basını da İtalya'nın tavrını değerlendirmiş ve “*İtalya Montrö'ye katılmamakla tamir götürmez bir hata işlemiştir ve onun Balkanlarda nüfuz ve itibar kaybını İngiltere kazanmıştır*” yorumunda bulunmuştur.¹¹⁹²

Yunus Nadi'nin Montrö Konferansı'nın sonuçlarını ele aldığı baş makalesinde İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Boğazlar Konferansı'na yansımaları yorumlanmış ve özetle şu şekilde bir değerlendirme yapılmıştır: “*...İtalya'ya gelince biz bu Akdeniz devleti ile dostuz. Habeş macerasından dolayı Milletler Cemiyeti kararı ile milletlerarası alınan bazı tedbirlere katılımımız, bizim insanlık âleminde üzerimize aldığımız bazı mecburiyetlerden ileri gelmiş olduğunu İtalya bilmez değildir. Yine aynı Milletler Cemiyeti kararı ile zecrî tedbirler kalktı. Buna rağmen İtalya henüz normal milletlerarası rejimine dönmek için kendisince bazı sebepler ortaya koyarak Montrö Konferansı'na gelmedi. Bizce bu sebepler dostumuz İtalya'nın bizim için ve dünya barışı için bu kadar önemli bir meseleye katılımına mâni değildi. Bununla beraber konferans kararlarına katılması için İtalya'ya kapı daima açıktır ve şüphe yoktur ki biraz geç de olsa isabet bunda olacaktır...*”¹¹⁹³

Son Posta'dan edindiğimiz bilgiye göre, Roma gazetelerinden *Mesajero*, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'den fazla Rusya'ya yarayacağını ve bu sözleşmeden sonra Türkiye ile Fransa ve Fransa ile Rusya arasında birer ittifak sözleşmesi imzalanacağını anlatmıştır. İtalyan gazetelerine göre, yeni Boğazlar Sözleşmesi bütün barış antlaşmalarının yeniden incelenmesini gerektirmiştir.¹¹⁹⁴ Türkiye de İtalya'nın Boğazlar Sözleşmesi'ne katılması için ılımlı bir siyaset izlemiştir. Tevfik Rüştü Aras ve Türk Heyeti Montrö'den dönerken *Nemzeti Upsag*

¹¹⁹⁰ *Akşam*, 21 Temmuz 1936, s. 1; *Tan*, 22 Temmuz 1936, s. 3.

¹¹⁹¹ *Anadolu*, 21 Temmuz 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1936, s. 4; *Haber (Akşam Postası)*, 21 Temmuz 1936, s. 2.

¹¹⁹² *Akşam*, 22 Temmuz 1936, s. 1; *Tan*, 22 Temmuz 1936, s. 3.

¹¹⁹³ Yunus Nadi, “Montrö Konferansı Neticeleri Bütün Dünya'da Nasıl Telâkki Olundu”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1936, s. 1, 3.

¹¹⁹⁴ *Son Posta*, 23 Temmuz 1936, s. 10.

adlı bir Macar gazetesine röportaj vermiş ve İtalya ile ilgili, “*İtalya’nın, Montrö Antlaşmasına katılımını temin etmeyi kendime birinci derecede bir vazife telâkki ederim...*”¹¹⁹⁵ sözlerini söylemiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin görüşmeleri 31 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde onaylanmıştır. Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras beyler birer konuşma gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁹⁶ Boğazlar Komisyonu 3 Ağustos 1936 tarihinde İstanbul Tophane’deki binasında bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede İtalyan Konsolosu M. Arneo da bulunmuştur.¹¹⁹⁷ Boğazlar Komisyonu İtalya temsilcisi Başkonsolos Arneo bir beyanatta bulunmuş, İtalya’nın yeni Boğazlar Sözleşmesi karşısındaki durumunu anlatmış ve İtalya’nın bu sözleşmeyi tanımadığını söylemiştir.¹¹⁹⁸

1937 yılının başlarından itibaren, Habeşistan’da yaşanan gelişmeler, İngiltere-İtalya Akdeniz Antlaşması’nın imzalanma çabaları ve İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında yapılacak bir görüşmenin gündeme gelmesi Türk basınında İtalya’nın Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalayabileceği yönünde haberlerin yapılmasını ortaya çıkarmıştır. İtalya’nın zecrî tedbirler dolayısıyla geri plâna attığı İngiltere Deniz Antlaşması’nı ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalama ihtimalinin arttığı; Roma’da yeni imzalanan İngiliz-İtalyan Akdeniz Antlaşması’nın başlıca şartlarından birinin de “*daha sonra İtalya’nın Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalaması*” olduğu ile ilgili haber içeriklerini gördüğümüz başlıklar basında karşımıza şu şekilde çıkmıştır: “*İtalya’nın Mukaveleye İştiraki Bekleniyor*”¹¹⁹⁹, “*İngiltere-İtalya Ne Gibi Şartlarla Anlaştılar? Bu Meyanda İtalya Montrö Muahedesini de Tanıyacak.*”¹²⁰⁰, “*İtalya’nın da Montreux Muahedesine İltihakı İhtimalleri Kuvvetlendi.*”¹²⁰¹, “*Boğazlar*

¹¹⁹⁵ *Anadolu*, 23 Temmuz 1936, s. 4; *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1936, s. 4; *Tan*, 24 Temmuz 1936, s. 6.

¹¹⁹⁶ *Akşam*, 1 Ağustos 1936, s. 1, 10; *Açık Söz*, 1 Ağustos 1936, s. 1-2; *Anadolu*, 1 Ağustos 1936, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1936, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Ağustos 1936, s. 6; *Son Posta*, 1 Ağustos 1936, s. 1, 10; *Tan*, 1 Ağustos 1936, s. 1; *Ulus*, 1 Ağustos 1936, s. 1-2; *Yeni Asır*, 1 Ağustos 1936, s. 1, 3, 6.

¹¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1936, s. 7; *Son Posta*, 4 Ağustos 1936, s. 1-5; *Tan*, 4 Ağustos 1936, s. 3; *Yeni Asır*, 4 Ağustos 1936, s. 1.

¹¹⁹⁸ *Son Posta*, 5 Ağustos 1936, s. 1.

¹¹⁹⁹ *Akşam*, 5 Kânun-u Sâni 1937, s. 2.

¹²⁰⁰ *Anadolu*, 5 Kânun-u Sâni 1937, s. 1.

¹²⁰¹ *Cumhuriyet*, 5 İkinci Kânun 1937, s. 1.

Mukavelesine İtalya da Girecek”¹²⁰², “İngiltere ile Yapılan Antlaşmadan Sonra İtalya, Alâkadar Olduğumuz İki Muahedeye Girecek”¹²⁰³, “İtalya’nın İleride Boğazlar Muahedesine İştiraki Nazarı Dikkate Alınacak”¹²⁰⁴, “Montrö Muahedesine İtalya da İştirak Edecek”¹²⁰⁵, “Akdeniz Antlaşması İtalya’yı Montrö’ye Yaklaştırıyor”¹²⁰⁶

Türk basınından elde ettiğimiz bilgilere göre, bu dönemde Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili yabancı basın tarafından da önemli haberler paylaşılmıştır. *Giornale d’Italia* baş makalesinde Akdeniz meselelerine değindikten sonra Montrö meselesinin İtalya ile Türkiye arasında doğrudan doğruya halledileceğini; Türkiye’nin siyaseten anlaşılabilir sebeplerle İtalya’ya karşı bir düşmanlık beslediğini ve bunun yanlış olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁷ *Morning Post*’da, İtalya’nın Montrö Sözleşmesi’ni imzalamayı düşündüğünü yazmış ve Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin pek iyi olmadığına işaret ederek, resmi görüşmeler başlamadan aradaki dostluğun kuvvetlendirilmeye çalışıldığından, bahsetmiştir.¹²⁰⁸ *Giornale d’Italia*’nın yazdığı makaledeki söylemlerin doğru olmadığı ve İtalyan gazetesinin yazdığı haber ise “İtalya’ya husumet hislerimiz yoktur. Türk-İtalyan dostluğunun resmen tasdiklenmesine de mâni olmamak gerekir” başlığıyla *Haber* gazetesinde verilmiştir.¹²⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, *Ulus*’ta yazdığı baş makalesinde *Giornale d’Italia*’nın değerlendirmelerini ele almış ve şu fikirleri sunmuştur: “...*Giornale d’Italia*’nın, bütün okurlarımızın güzelce tahlil ettiklerine şüphe olmayan başyazıları dost memleketin kendini ilgilendiren rivayetleri nasıl düşündüğünü göstermiştir. Bu yazılardaki bazı cümleler, bizi gerçekten etkilemiştir. İtalya ile münasebetlerimizin bugün Fransa ile İtalya münasebetlerinden çok daha iyi olduğunu söylemeye lüzum var mı?”¹²¹⁰ *Cumhuriyet*’e göre, bir İngiliz gazetesi olan *The Times* da “İtalya’nın

¹²⁰² *Haber (Akşam Postası)*, 4 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁰³ *Haber (Akşam Postası)*, 5 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁰⁴ *Kurun*, 4 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁰⁵ *Son Posta*, 4 İkinci Kânun 1937, s. 2.

¹²⁰⁶ *Tan*, 5 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁰⁷ *Akşam*, 9 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Kurun*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 1-2; *Son Posta*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Tan*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Ulus*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 2.

¹²⁰⁸ *Cumhuriyet*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 8.

¹²⁰⁹ *Haber (Akşam Postası)*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 2.

¹²¹⁰ Falih Rıfkı Atay, “Muhtelif Akisler”, *Ulus*, 11 Son Kânun 1937, s. 1, 6.

Türkiye ile boğazlar meselesini görüşmeye hazır olduğunu” ifade eden bir yazı kaleme almıştır.¹²¹¹

Anadolu Ajansı ise “*yetki sahibi bir kaynaktan öğrendiği*” ni ifade ederek şöyle bir haber paylaşmıştır: “*Kont Ciano’ya Türkiye’nin Roma Büyükelçisi tarafından bildirilen istek üzerine İtalya Hükümeti, İtalya’nın Montrö’de imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi’ne katılmak için Türk Hükümeti ile doğrudan doğruya temaslarda bulunmaya karar vermiştir.*”¹²¹² İtalya ile Türkiye arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılacağı ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano tarafından Roma’ya davet edildiği basında yer alan haberler arasındadır.¹²¹³ İtalya ile Türkiye arasında yapılacak doğrudan görüşmeler konusu İtalya basını tarafından da ele alınmıştır. *Giornale d’Italia* yazarı Virginio Gayda, “*İtalya’nın Montrö Sözleşmesi’nin Türkiye hakkındaki görüşüne itiraz etmesine hiçbir sebep yoktur. Eğer Türkiye anlamak isterse, İtalya da bu arzuyu memnuniyetle karşılar.*”¹²¹⁴ yorumunda bulunmuştur.

Milano’da 3 Şubat 1937 tarihinde Tevfik Rüştü Aras ve Kont Ciano arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve Türkiye-İtalya arasında tartışmalı hiçbir durum bulunmadığı ifade edilmiştir. “*Boğazlar, Habeş İşleri de memnuniyetle neticelendirilecek*”, haberleri yayımlanmıştır.¹²¹⁵ Milano görüşmelerinden sonra açıklama yapan Tevfik Rüştü Aras, Boğazlar Meselesi ile ilgili “*Boğazlar Meselesi hakiki surette halledilmiştir. İtalya sonuçları iyi olacak bir süreç takip etmektedir. İtalya’nın Montrö’ye katılması uygun zamanı bekleme meselesidir*” sözlerini sarf etmiştir.¹²¹⁶ Milano görüşmelerinde iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının aldığı karara göre, İtalya’nın Montrö Sözleşmesi’ne katılması konusu iki ülke diplomasi

¹²¹¹ *Cumhuriyet*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²¹² *Cumhuriyet*, 21 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Son Posta*, 21 İkinci Kânun 1937, s. 3; *Tan*, 21 İkinci Kânun 1937, s. 3.

¹²¹³ *Akşam*, 22 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Anadolu*, 22 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Yeni Asır*, 22 Kânun-u Sâni 1937, s. 1, 8; *Yeni Yol*, 22 İkinci kânun 1937, s. 1.

¹²¹⁴ *Akşam*, 23 Kânun-u Sâni 1937, s. 5; *Cumhuriyet*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 5; *Kurun*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 2; *Son Posta*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 11; *Tan*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 10; *Ulus*, 23 Son Kânun 1937, s. 4.

¹²¹⁵ *Akşam*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Anadolu*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Açık Söz*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Son Posta*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Tan*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Ulus*, 4 Şubat 1937, s. 1.

¹²¹⁶ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937, s. 4; *Tan*, 6 Şubat 1937, s. 9; *Ulus*, 6 Şubat 1937, s. 5; *Yeni Yol*, 6 Şubat 1937, s. 1.

heyetlerinin normal görüşmelerine bırakılmıştır.¹²¹⁷ 1937 yılının Ekim ayında Kont Ciano'nun Türkiye'yi ziyareti konusu gündeme gelmiştir.¹²¹⁸ Bu ziyaretin yapılacağı haberleri Montrö Sözleşmesi'nin de İtalya tarafından imzalanacağına dair umutları ortaya çıkarmıştır. Kont Ciano'nun Türkiye'yi ziyareti gerçekleşmemiş ve Boğazlar Meselesi görüşmesi de sonraya bırakılmıştır.

1938 yılının Nisan ayından itibaren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İtalya tarafından imzalanacağı konusu gündemi tekrar meşgul etmiştir.¹²¹⁹ İtalya Hükümeti de 2 Mayıs 1938 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesine katıldığını resmen bildirmiştir. Bu haber, Türk basınında farklı başlıklarla okuyucuyla paylaşılmıştır: “Boğazlar Mukavelesi, İtalya'nın iştirak ettiği resmen bildiriliyor”¹²²⁰, “İtalya bazı ihtirazî kayıtlarla Montrö Konferansı'na iştirak ediyor”¹²²¹, “İtalya Boğazlar Mukavelesine İştirak Etti”¹²²², “İtalya'nın Boğazlar Mukavelesine İştirak Ettiği Bildirildi.”¹²²³, “Boğazlar Mukavelenamesi”¹²²⁴, “İtalya Resmen Montrö'ye İştirak Etti”¹²²⁵, “Türkiye-İtalya”¹²²⁶ İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne katılması münasebetiyle Tefik Rüştü Aras ile Kont Ciano arasında durumdan memnun olduklarını bildiren telgraflar yapılmıştır.¹²²⁷

Mösyö Mussolini'nin başkanlığında toplanan İtalya Bakanlar Kurulu, İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ne katılımını 28 Mayıs 1938'de onaylamıştır.¹²²⁸ İtalya tarafından Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması Türk basını tarafından ilgiyle takip edilmiş ve gazetelerde memnuniyet içerikli yazılar yazılmıştır. Muhittin Birgen, *Son Posta*'da yazdığı makalesinde konuyu şöyle değerlendirmiştir:

¹²¹⁷ *Tan*, 31 Mart 1937, s. 1, 10.

¹²¹⁸ *Tan*, 11 İlk Teşrin 1937, s. 1.

¹²¹⁹ *Akşam*, 10 Nisan 1938, s. 2; *Tan*, 10 Nisan 1938, s. 3.

¹²²⁰ *Akşam*, 3 Mayıs 1938, s. 2.

¹²²¹ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1938, s. 3.

¹²²² *Haber (Akşam Postası)*, 3 Mayıs 1938, s. 1; *Son Posta*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹²²³ *Kurun*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹²²⁴ *Son Telgraf*, 3 Mayıs 1938, s. 6.

¹²²⁵ *Tan*, 3 Mayıs 1938, s. 1; *Ulus*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹²²⁶ *Yeni Yol*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹²²⁷ *Ayin Tarihi*, S: 54 (1-31 Mayıs 1938), s. 133; *Akşam*, 4 Mayıs 1938, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1938, s. 3; *Haber (Akşam Postası)*, 4 Mayıs 1938, s. 4; *Son Posta*, 4 Mayıs 1938, s. 3; *Son Telgraf*, 4 Mayıs 1938, s. 6; *Tan*, 4 Mayıs 1938, s. 2; *Ulus*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Yeni Asır*, 4 Mayıs 1938, s. 3.

¹²²⁸ *Akşam*, 29 Mayıs 1938, s. 1; *Anadolu*, 29 Mayıs 1938, s. 3; *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1938, s. 3; *Haber (Akşam Postası)*, 29 Mayıs 1938, s. 4; *Kurun*, 29 Mayıs 1938, s. 1; *Son Posta*, 29 Mayıs 1938, s. 3; *Tan*, 29 Mayıs 1938, s. 3; *Ulus*, 29 Mayıs 1938, s. 1.

“...Türkiye ile İtalya arasında bu iki memleketin kendi karşılıklı münasebetleriyle alâkası olmayan sebeplerden dolayı bir zamandan beri mevcut olan çekinceler, bu son tasdik neticesinde tamamen ortadan kalkmış bulunuyor. Cenevre müessesesinin İtalya’ya yapmış olduğu haksızlığı gidermek için ilk teşebbüsü yapanlar arasında Türkiye bulunmakla İtalya’ya karşı olan eğilimlerini göstermiş, İtalya da buna boğazlar rejimini tanımakla karşılık vermiştir.”¹²²⁹ F. Tanur, *Akşam*’da ele aldığı makalesinde İtalya’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalamasıyla İtalya ve Türkiye arasında zaten var olan dostluğun bir kere daha teyit edildiğinden bahsetmiştir.¹²³⁰

Hamdi Nüzhet Çınar, “Boğazlar ve İtalya” başlıklı baş makalesinde İtalya’nın Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalamasını şu şekilde yorumlanmıştır: “...İtalya’nın katılmasıyla da dostluk çerçevesinde tamamlanmış olan Boğazlar mukavelenamesi yalnız hükümetimiz için değil bütün dünya ve özellikle Doğu Akdeniz sulhu için de en kıymetli bir belge niteliğinde bulunmaktadır. Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanıp tamamlanmasından dolayı barış namına ne kadar derin bir memnuniyet duyuyorsak; İtalya ile aramızdaki iyi münasebetin en samimi bir safhaya girmiş olmasından dolayı da hiç şüphesiz ayrıca büyük bir ferahlık duymaktayız...”¹²³¹ *Cumhuriyet*’te, “Hem Nalına Hem Mıhına” başlıklı köşede yayımlanan makalede Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’nin toplantısını beklemeden İtalya’nın Habeşistan İmparatorluğu’nu tasdik ettiğini bunun için de İtalya’nın bir dostluk tavrı göstererek Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni tasdik ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Montrö Sözleşmesini kabul edenlerin, Türkiye’nin emniyet ve iyiliğini isteyen gerçek dostlar olduğunu ve İtalya’nın da sözleşmeyi kabul etmesinin Türkiye’de memnuniyetle karşılandığını yazmaktadır.¹²³²

Nizamettin Nazif ise *Haber*’de özet olarak şu konulara değinmiştir: “...İtalya tarafından gösterilen bu dostane hareket, asla unutulmadık, beklenilmedik bir fevkalâdelik suretinde tefsire müsait değildir. Montrö Konferansı kararlarına İtalya’nın sonsuza kadar katılmayacağını sanmak, ancak olayların seyrini iyice takip edemeyenlerin hatası olabilirdi... Burada, tarihi olayın bir detayını unutturmamak

¹²²⁹ Muhittin Birgen, “Boğazlar Muahedesine İtalya’nın da İştiraki”, *Son Posta*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹²³⁰ F. Tanur, “Türk-İtalyan Dostluğu”, *Akşam*, 6 Mayıs 1938, s. 2.

¹²³¹ Hamdi Nüzhet Çınar, “Boğazlar ve İtalya”, *Anadolu*, 6 Mayıs 1938, s. 1-2.

¹²³² “İtalya ve Montrö”, *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1938, s. 3.

için, Dışişleri Bakanımız Doktor Aras'ın, imza gecesinin neşeli havası için de kendisini belki yirminci defa tebrik ettiğim zaman, bana söylediği şu sözleri kaydetmeliyim: 'İtalyanlar da imzalayacaklardır. Onlar da bu muahedeye imza koyacaklardır. İtalya'nın bu antlaşmayı imzalamaması için ortada hiçbir sebep yoktur...' İtalya'nın Montrö Konvansiyonu'na katılması, Türk-Elen İttifakının Ege'de kurduğu emniyet ve ahenge Adriyatik kıyılarında duyulan hayranlığın bir ifadesi suretinde de tefsir edebilir...'”¹²³³

Asım Us, *Kurun*'da yazdığı baş makalesinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili olarak şu konulara dikkat çekmiştir: İtalya'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladığını ve bu olayı bazı kişilerin İtalya'nın Türkiye'ye karşı gösterdiği sempati olduğunu ve Yakın Şark'ta barış ve sükûnetin oluşmasına hizmet edeceğini ifade etmiştir. Bu konuların doğru olduğunu, İtalya'nın sözleşmeyi imzalamasıyla birlikte Türkiye'nin önemli bir güvenlik konusunda şimdiye kadar açık duran bir noktanın kapandığını ve bunun da ülkemize gösterilen dostluk eseri olduğunu belirtmiştir. Ancak konunun bu şekilde açıklanmasının yeterli olmadığını, meselenin asıl anlamının Yakın Doğu ve Akdeniz'de iyi bir barış ve sükûn devrinin girmek üzere olduğunu gösteren uluslararası bir iyilik işareti bulunduğunun da üzerinde durmuştur.¹²³⁴

Son Posta'da yazan Selim Ragıp Emeç de İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ni imzalamamış olmasını sadece boğazlar üzerinde Türk hakimiyetinin kesin oluşumuna taraftar olmamasından değil, Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş olmasına bağlamıştır. İtalya'nın Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış olması belirli zamandan beri Avrupa'da meydana gelen gerginliğin ortadan kalkması olarak da yorumlamıştır. Bu tür olumlu hareketlerden sadece iki milletin değil, bütün milletlerin ilişkilerinin yararlanacağı üzerinde de durmuştur.¹²³⁵ Ahmet Emin Yalman, “*İtalya'nın Montrö'ye İltihakı*” başlıklı yazısında özetle şu noktalar üzerinde durmuştur: “...İtalya'nın Montrö Antlaşması'na katılması, bize karşı gösterdiği dostluk eseri, çok müspet bir toprağa düşmüş tohum tesirini yapacaktır. İki memleket arasında yeni bağlar doğacak ve Doğu Akdeniz'in barış ve emniyeti bu sayede bir kat daha

¹²³³ Nizamettin Nazif, “Montrö ve İtalya”, *Haber (Akşam Postası)*, 6 Mayıs 1938, s. 2.

¹²³⁴ Asım Us, “Sulh Barometresinde Bir iyilik Alâmeti”, *Kurun*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 4.

¹²³⁵ Selim Ragıp Emeç, “Türkiye ve İtalya”, *Son Posta*, 7 Mayıs 1938, s. 3.

kuvvetlenmiş olacaktır. Türk milleti, İtalya'nın dostça hareketini büyük bir sevinç ve memnuniyetle karşılamıştır."¹²³⁶ Ahmet Şükrü Esmer, *Ulus*'ta yazdığı "Türkiye-İtalya" başlıklı makalesinde İtalya'nın Montrö Sözleşmesi'ni imzalamamasının sebeplerinden bahsetmiş ve Türkiye olarak İtalya'nın durumunun anlaşıldığını ve aleyhte herhangi bir anlam çıkartılmadığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "...İtalya gibi Türkiye'ye çok eski dostluk bağlarıyla bağlı bulunan en büyük Akdeniz devletinin mukaveleye katılmaması, Türkiye için bir üzüntü mevzusu ve Montrö için de bir pürüzdü. İtalya'nın bu sözleşmeye katılmasına mâni olan engelleri kaldırmak kendi elimizde olmadığı için daha çok üzüliyorduk. İtalya Garp devletleri arasında Türkiye Millî devletine karşı sempati gösteren ilk büyük devlettir. Türk milleti, bu kara günler içinde kendisine yapılan maddi ve manevi her yardımın şükran borcunu asla unutmamıştır... Türk-İtalya dostluğu Akdeniz'e ait mesainin kıymetli bir parçasını teşkil ediyordu. İtalya'nın Boğazlar Sözleşmesine katılması, Türk-İtalyan dostluğunu takviye ettiği gibi, Akdeniz'in ahenkli bir elbirliği ile feyizli inkişafını temin edecek şartların hazırlanmasına da yardım etmiştir."¹²³⁷ Şevket Bilgin, *Yeni Asır*'da özetle şu konulardan bahsetmiştir: "...Montrö Antlaşması Akdeniz'de bir 'emniyet unsuru' olarak vücut bulduğuna göre, kendisi ile samimi ve dostane münasebetler kurduğumuz İtalya'nın bu antlaşmada imzası olmaması bir eksiklikti. Türkiye-İtalya arasında halledilmemiş hiçbir mesele yoktu... Habeş Harbinin uyandırdığı anormal vaziyet olmasaydı muhakkak ki İtalya şimdiye kadar bu mukaveleyi imzalamış olacaktı. 20 Temmuz 1936'da yapılması gereken hareketi, dostumuz İtalya ancak şimdi yapmış bulunuyor. Bundan yine de memnunuz..."¹²³⁸

Türk Basını İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesini geç imzalamasının sebebini Habeşistan Harbi'ne ve bu harp esnasında uygulanan zecri tedbirlere verilen bir tepki olarak değerlendirmiştir. Basında yer alan yorumlarda yine de İtalya'nın dostluğuna güvenildiği ve İtalya'nın bu durumu çok isteyerek yapmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

¹²³⁶ Ahmet Emin Yalman, "İtalya'nın Montrö'ye İltihakı", *Tan*, 5 Mayıs 1938, s. 1.

¹²³⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Türkiye-İtalya", *Ulus*, 5 Mayıs 1938, s. 3; *Ayin Tarihi*, S: 54, (1-31 Mayıs 1938), s. 153-154.

¹²³⁸ Şevket Bilgin, "Montrö ve Türk-İtalyan Dostluğu", *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 3.

**e. Tevfik Rüştü Aras-Kont Galeazzo Ciano Görüşmesi, Milano Mülâkatı
(3 Şubat 1937)**

Türkiye-İtalya ilişkileri açısından 1930'lu yıllar önemlidir. Boğazların statüsünün değiştirilmesi, Habeş Meselesi, Balkan Antantı'nın imzalanması, İtalya ve İngiltere arasında Akdeniz'deki statükoya bağlı kalınacağına dair bir antlaşmanın yapılması, Hatay Meselesinden dolayı Türkiye ile Fransa arasında yaşanan birtakım gerginlikler ve İtalya'nın bu meseleye karşı tutumu, Türkiye-İtalya ilişkilerini de hassas bir döneme sürüklemiştir. Türkiye-İtalya dostluk ilişkilerinin daha fazla yıpranmaması amacıyla İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında Milano'da yapılacak görüşmeler önem arz etmektedir.

1937 yılının Ocak ayında İtalya ve Türkiye Dışişleri Bakanları arasında bir görüşme yapılacağı haberleri basında yer almaya başlamıştır. 21 Ocak 1937'de Kont Ciano'nun, Tevfik Rüştü Aras'ı Roma'ya davet ettiği haberi gazetelerden duyurulmuştur.¹²³⁹ Tevfik Rüştü Aras da hatıralarında Milletler Cemiyeti toplantısı için gideceği Cenevre'ye hareket etmeden önce İtalya Büyükelçisi Carlo Galli ile görüştiklerini ve İtalya Dışişleri Bakanı Ciano ile Milano'da görüşeceklerinin kararını aldıklarını belirtmiştir.¹²⁴⁰

Ocak ayının sonlarına doğru Türk basınında, Kont Ciano ve Tevfik Rüştü Aras arasındaki görüşmenin yakın bir tarihte gerçekleşeceği ile ilgili haberler yazılmaya başlanmış ve gazetelerde şu başlıklar yer almıştır: "*Türk ve İtalyan Hariciye Vekillerinin Mülâkatı, İtalya'nın Şimal Şehirlerinden Birinde Olacak*"¹²⁴¹, "*İtalya'da Vuku Bulacak Konuşmalar, Avrupa'da Mühim Tesirler Yapacak*"¹²⁴², "*Türk-İtalyan Dostluğu*"¹²⁴³, "*Hariciye Vekilimiz Kont Ciano ile Yakında Görüşecek*"¹²⁴⁴, "*Türk-İtalyan Müzakereleri Başlayacak*"¹²⁴⁵ "*Rüştü Aras-Kont Ciano Mülakatı 3-4 güne*

¹²³⁹ *Akşam*, 22 Kânun-u Sâni 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Anadolu*, 22 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Son Posta*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Tan*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 3.

¹²⁴⁰ Aras, *Görüşlerim*, C: I, s. 137.

¹²⁴¹ *Akşam*, 23 Kânun-u Sâni 1937, s. 1.

¹²⁴² *Anadolu*, 23 Kânun-u Sâni 1937, s. 1.

¹²⁴³ *Cumhuriyet*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁴⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 6.

¹²⁴⁵ *Kurun*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 1.

kadar olacak, İtalya Dış Bakanının Ankara'ya Geleceği de Söyleniyor"¹²⁴⁶, *"Tevfik Rüştü-Ciano Yakında Müzakereye Başlayacaklar"*¹²⁴⁷, *"Türkiye-İtalya Münasebetleri"*¹²⁴⁸, *"Dr. Tevfik Rüştü Aras Roma'ya Gidiyor."*¹²⁴⁹

Türkiye-İtalya Dışişleri Bakanları arasında yapılacak olan görüşmeler yabancı basının da ilgi odağında olmuş ve yapılan farklı yorumlar Türk basınında ele alınmıştır. İngiltere ve Fransa basını, özellikle Londra ve Paris kaynaklı gazetelerde, Cenevre'de bulunan Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, Ankara'ya dönüşünde Roma'ya geçmesinin muhtemel olduğu ve bu görüşmede, İtalya'nın Boğazlar Sözleşmesi'ne katılıp katılmayacağı konusunun ele alınacağı üzerinde durulmuştur.¹²⁵⁰ Alman basını da konu ile ilgili görüş bildirmiş ve Montrö Sözleşmesi'nin imzalanma konusunun daha kesinlik kazanmadığını ifade eden *Koerrespondans Politische* gazetesi *"Roma ile Ankara Akdeniz'i bir sulh unsuru haline getirmekte ve iki memleketin refahına engel olabilecek her şeyi bertaraf eylemekte ortak fikirdedirler. Akdeniz havasının endişe unsurlarını kaldırmak amacıyla yapılacak olan görüşmenin olumlu bir neticeye varması umumiyetle iyi ve memnuniyetle karşılanacaktır."*¹²⁵¹ yorumunda bulunmuştur.

Türkiye ve İtalya Dışişleri Bakanlarının görüşme yeri Milano olarak belirlenmiş ve sonrasında Tevfik Rüştü Aras, İtalyan basınına davet ederek bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Aras, düşüncelerini özetle şu şekilde belirtmiştir: İtalya'ya gideceğinden mutlu olduğunu, Ciano ile görüşmesinin Milano'da gerçekleşeceğini, İtalyan temsilcileriyle ilk görüşme yeri olan Milano'nun seçilmesi dolayısıyla bir kat daha fazla memnun kaldığını ve Mussolini ile de ilk defa Milano'da görüştüğünü ve hayran kaldığını ifade etmiştir.¹²⁵² Ciano-Aras görüşmesinin Milano'da gerçekleştirileceğinin ilân edilmesinden sonra, görüşme

¹²⁴⁶ *Son Posta*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁴⁷ *Tan*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁴⁸ *Ulus*, 23 Son Kânun 1937, s. 1.

¹²⁴⁹ *Yeni Asır*, 23 Kânun-u Sâni 1937, s. 1.

¹²⁵⁰ *Kurun*, 23 İkinci Kânun 1937, s. 2; *Son Posta*, 22 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Ulus*, 26 Son Kânun 1937, s. 1; *Akşam*, 27 Kânun-u Sâni 1937, s. 1.

¹²⁵¹ *Son Posta*, 25 İkinci Kânun 1937, s. 1, 11; *Ulus*, 25 Son Kanun 1937, s. 3; *Ayın Tarihi*, S. 38, (1-31 Son Kânun 1937), s. 51.

¹²⁵² *Akşam*, 27 Kânun-u Sâni 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 İkinci Kânun 1937, s. 7; *Haber (Akşam Postası)*, 27 İkinci Kânun 1937, s. 2; *Son Posta*, 27 İkinci Kânun 1937, s. 1, 11; *Yeni Asır*, 27 Kânun-u Sâni 1937, s. 7.

tarihi olarak da 3 Şubat belirlenmiş ve bu haber Türk basınında yer almıştır.¹²⁵³ 29 Ocak 1937 tarihinde İtalya'nın Ankara Büyükelçisi M. Carlo Galli, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve 3 Şubat'ta Kont Ciano ve Tevfik Rüştü Aras arasında gerçekleşecek olan görüşmeler hakkında konuşmuşlardır.¹²⁵⁴

Bütün İtalyan gazeteleri de 3 Şubat'ta yapılacak olan Milano görüşmelerinin önemine değinmiş; özellikle Türk-İtalyan dostluğunun bu görüşmelerden kuvvetlenmiş bir şekilde çıkacağı yorumunu yapmışlardır.¹²⁵⁵ Yunan gazeteleri Milano mülakatından son derece memnun olduklarını ifade eden yorumlar ele almıştır. Türkiye-İtalya ilişkilerinin bu görüşmeyle birlikte yeni ve daha iyi bir safhaya girdiğini yazmışlardır.¹²⁵⁶ Türkiye ve İtalyan Dışişleri Bakanları arasında yapılacak olan Milano Mülâkatına yabancı basın tarafından büyük önem verildiği için birçok gazete muhabiri görüşme tarihinden önce Milano'ya hareket etmiştir.

Tevfik Rüştü Aras, Milano'daki görüşme için Cenevre'den ayrılmadan önce bir Fransız gazetesi olan L'Intansigeant'a verdiği röportajda Milano mülakatı ile ilgili şunları söylemiştir: *"Kont Ciano ile görüşmek üzere İtalya'ya gidiyorum. Görüşmemiz herhalde Montreux'de akdedilen Boğazlar Mukavelesine dair olacaktır. Bu mülâkat, İtalya ile Türkiye arasında mevcut dostane münasebetlerin hissedilir bir iyilik getirdiğinin delilidir."*¹²⁵⁷

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 2 Şubat'ta Milano'ya gelmiştir. Roma Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı, Milano Valisi ve Belediye Başkanı başta olmak üzere önemli isimler tarafından istasyonda karşılanmıştır. Halk tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış ve büyük bir ilgi görmüştür. Kont Ciano ile ertesi gün görüşmek üzere ayrılmışlar ve Tevfik Rüştü Bey oradan otele geçmiştir. Otelde *Popolo d'Italia*

¹²⁵³ *Akşam*, 26 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Anadolu*, 26 Kanun-u Sâni 1937, s. 3; *Cumhuriyet*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 6; *Kurun*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Son Posta*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 3; *Tan*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Ulus*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Yeni Asır*, 26 Kânun-u Sâni 1937, s. 1; *Yeni Yol*, 26 İkinci Kânun 1937, s. 1.

¹²⁵⁴ *Son Posta*, 30 İkinci Kânun 1937, s. 1, 3.

¹²⁵⁵ *Akşam*, 30 Kânun-u Sâni 1937, s. 2.

¹²⁵⁶ *Akşam*, 2 Şubat 1937, s. 3.

¹²⁵⁷ *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1937, s. 1, 6; *Son Posta*, 31 İkinci Kânun 1937, s. 1; *Açık Söz*, 3 Şubat 1937, s. 6.

ve *Corriere Della Sera* gazeteleri muhabirlerini kabul etmiştir. Muhabirlere Milano'ya bu defa tekrar geldiği için ayrıca mutlu olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵⁸

Türk basınında ele alınan İtalyan gazeteleri görüşmenin öncesinde yayımladıkları bazı makalelerle, Milano görüşmesi ile ilgili değerlendirmelerini yapmışlardır. Roma'da çıkan *Corriere Diplomatico e Consolere* bir makalesinde şu konular üzerinde durulmuştur: Milano Mülakatıyla birlikte İtalya ile Türkiye arasındaki dostluğun daha iyiye doğru gideceği ve artık aradaki soğukluğun kalkacağından söz edilmiştir. Türkiye ile İtalya menfaatlerinin birbirine uygun olduğu önemli bir meselenin konuşulacağını; tarihin Türkiye'yi boğazların muhafızı yaptığını ve İtalya'ya geçiş serbestisini garanti edecek bir Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu bunun için de samimi bir görüşme gerektiğini ifade etmiştir. Makale şu cümle ile sona ermiştir: “Doğu Akdeniz’de ve Karadeniz’de barışın, dengenin ve adaletin yegâne emniyeti Türk İtalyan dostluğudur.”¹²⁵⁹ *Giornale d'Italia* ise bu mülakatın çok önemli olacağını ve hayırlı sonuçlar vereceğini yazdıktan sonra bu görüşmede Türkiye ve İtalya'yı ilgilendiren bütün meselelerin gözden geçirileceğini; fakat herhangi bir protokol ya da sözleşme imzalanmasının mevzubahis olmadığını üzerinde durmuştur.¹²⁶⁰ *Il Popolo d'Italia*, yayımladığı bir makalede ise İtalya'nın Türkiye'ye karşı hep dürüst ve dostane yaklaştığını, buna karşılık da Türkiye'nin dostça yaklaştığını ifade ettikten sonra Milano görüşmelerinin Akdeniz'deki ilişkilerde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldıracağını yazmıştır.¹²⁶¹

Tevfik Rüştü Aras ile Kont Ciano arasındaki görüşmeler 3 Şubat günü Milano Hükümet Konağında başlamıştır. Bu ilk görüşme 2 saat kadar sürmüştür. Bu görüşmede iki ülkeyi ilgilendiren çeşitli meselelerle ilgili genel bir görüşme, özellikle Boğazlar yönetimi hakkında Montrö Sözleşmesi ve iki ülkenin Doğu Akdeniz'deki vaziyetleri ile ilgili konuları içeren konuşmalar yapılmıştır. Akşam üzeri de görüşülen konuları içeren bir tebliğ yayımlanmıştır. Bu tebliğin Milano

¹²⁵⁸ *Ayin Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 71; *Açık Söz*, 3 Şubat 1937, s. 1, 6; *Akşam*, 3 Şubat 1937, s. 1, 10; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1937, s. 1, 7; *Anadolu*, 3 Şubat 1937, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 3 Şubat 1937, s. 1, 6; *Kurun*, 3 Şubat 1937, s. 1-2; *Son Posta*, 3 Şubat 1937, s. 1, 6; *Yeni Asır*, 3 Şubat 1937, s. 3.

¹²⁵⁹ *Akşam*, 3 Şubat 1937, s. 1, 10.

¹²⁶⁰ *Son Posta*, 3 Şubat 1937, s. 3.

¹²⁶¹ *Ayin Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 90.

Mülâkatına ait tek belge olacağı ve başka herhangi bir belge imzalanmayacağı açıklanmıştır. Görüşmelerden sonra resmi bir tebliğ yayımlanmıştır.¹²⁶² Milano görüşmelerinden sonra İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano da *Cumhuriyet*'e bir röportaj vermiştir. Özellikle Türk-İtalyan dostluğunun Batı Akdeniz'de barışın muhafazası için çok önemli olduğunu dile getirmiştir.¹²⁶³

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 4 Şubat günü Milano'dan hareket ederek Belgrad'a gideceği bilgisi verilmiştir.¹²⁶⁴ Tevfik Rüştü Aras Belgrad'a giderken, *Vreme* gazetesinin muhabirine bir beyanatta bulunmuştur. Bu beyanatta; Milano görüşmelerinden çok memnun ayrıldığını ve bu görüşmelerden sadece Türkiye'nin değil bütün Balkan Antantı devletlerinin istifade edebileceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir.¹²⁶⁵ Tevfik Rüştü Aras yola çıktıktan sonra İtalyan topraklarından ayrılmadan Kont Ciano'ya bir telgraf göndermiş ve Milano'da gördüğü güzel kabulden dolayı teşekkür etmiştir.¹²⁶⁶ Milano'dan dönen Kont Ciano ise 4 Şubat günü Mussolini tarafından kabul edilmiş ve görüşme ile ilgili bilgi vermiştir.¹²⁶⁷

Milano Mülâkatı ile Türk basını yakından ilgilenmiş, önemli değerlendirmeler yapmıştır. Ahmet Emin Yalman 3 Şubat tarihinde yaptığı değerlendirmede özetle şu konular üzerinde durmuştur: “*İtalya bir Akdeniz devletidir. Adalar denizinde komşumuzdur. İki memleket arasında asırlardan beri kurulmuş iktisâdi münasebetler vardır. Bunların canlanması iki taraf için de faydalıdır. Montrö sözleşmesinin, Akdeniz işleri ile büyük alâkası vardır. İki Akdeniz memleketi elbette ilk fırsatta karşılaşacaklar ve Montrö hakkında konuşacaklardı. Milano'da neler konuşulursa konuşulsun umumi hedef, mutlaka Avrupa'nın sulhunu, Akdeniz'in huzur ve emniyetini, Balkanların birlik bağlarını kuvvetlendirmekten başka bir şey*

¹²⁶² *Açık Söz*, 4 Şubat 1937, s. 1, 4; *Akşam*, 4 Şubat 1937, s. 1, 4; *Anadolu*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1, 7; *Haber (Akşam Postası)*, 4 Şubat 1937, s. 1, 6; *Kurun*, 4 Şubat 1937, s. 1-2; *Son Posta*, 4 Şubat 1937, s. 1, 12; *Tan*, 4 Şubat 1937, s. 1, 7; *Ulus*, 4 Şubat 1937, s. 1, 5; *Yeni Asır*, 4 Şubat 1937, s. 1, 4; *Yeni Yol*, 4 Şubat 1937, s. 1.

¹²⁶³ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 4 Şubat 1937, s. 6.

¹²⁶⁴ *Akşam*, 4 Şubat 1937, s. 4; *Haber (Akşam Postası)*, 4 Şubat 1937, s. 6.

¹²⁶⁵ *Açık Söz*, 6 Şubat 1937, s. 1; *Akşam*, 6 Şubat 1937, s. 4; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1937, s. 4; *Son Posta*, 6 Şubat 1937, s. 3; *Tan*, 6 Şubat 1937, s. 9; *Ulus*, 6 Şubat 1937, s. 5.

¹²⁶⁶ *Yeni Asır*, 6 Şubat 1937, s. 1.

¹²⁶⁷ *Son Posta*, 5 Şubat 1937, s. 1.

olamaz”¹²⁶⁸ Yunus Nadi, Milano Mülakatını *Cumhuriyet*’te kısaca şu şekilde yorumlamıştır: “...İtalya’nın genç Dışişleri Bakanı Akdeniz’in garbındaki emniyeti şarkındaki emniyete bağlamıştır. Sulha kıymet veren devletler ve devlet adamları işte vaziyetleri bu kadar hakiki ve bu kadar geniş görürler... Şimdi Milano’da İtalyan-Türk dostluğunun yeniden kurulması hesabına bütün Akdeniz’de umumi ve kapsamlı bir anlaşmanın sağlam temelleri atılmaktadır...”¹²⁶⁹ Etem İzzet Benice, “İtalya, Türkiye, Sulh” başlıklı makalesinde şu konular üzerinde durmuştur: “...Türkiye dünya sulhunun temel devletlerden biri ve başlıcası olduğunu bir kere daha göz önüne koymuştur. Batı Akdeniz’deki çalkantı ve bulantı karşısında Doğu ve Güney Akdeniz’in emniyetini ve sulhunu elde tutmak ve İngiltere-İtalya-Türkiye şeridi halinde bütün Akdeniz’e uzanmak ancak en büyük çaptaki bir diplomasinin ve onun idare edilişinin eseridir.”¹²⁷⁰ Hamdi Nüzhet Çançar, *Anadolu*’da konuyla ilgili özetle şu değerlendirmeleri yapmıştır: “...Tevfik Rüştü Aras’a Milano’da yapılmış olan çok samimi tezahüratın yeni devreye giren Türk-İtalyan dostluğunda bir dönüm noktası teşkil edecek kadar önemli olduğunu kaydetmek isterim. İki vekilin mülakatını ortaya koyan resmi tebliğ İtalya’nın da Montrö Sözleşmesine katılması için farklı diplomasi yollarından temasa devam edileceğini gösteriyor.”¹²⁷¹ Muhittin Birgen, “Milano’da Neşredilen Tebliğ” başlıklı makalesinde şöyle yorumlarda bulunmuştur: “Yayımlanan tebliğe bakılacak olursa, görüşmelerin esası 1928 dostluk antlaşması ruhu dahilinde olmuştur. Aradaki zaman zarfında bazı olaylar gerçekleşmiş olmasına rağmen bizde bu dostluğun hiçbir zaman ve hiçbir taraftan ihlal edilmiş olmadığı kanaatindeyiz. İki bakan, farklı konular üzerinde durmuşlardır. Boğazlar meselesi ile Montrö Konferansı meselesini gözden geçirmişler ve bütün bunlarda aralarında tam bir fikir birliği bulunduğunu da görmüşlerdir...”¹²⁷²

Ahmet Emin Yalman da yazdığı makalesinde Milano Görüşmelerinin sonuçlarını değerlendirmiş ve şu noktalara değinmiştir: “Milano buluşması çok samimi bir hava içinde geçmiştir. Türk ve İtalyan Dışişleri Bakanları, Boğazlar

¹²⁶⁸ Ahmet Emin Yalman, “Milano’da Bugünkü Buluşma”, *Tan*, 3 Şubat 1937, s. 1, 10.

¹²⁶⁹ Yunus Nadi, “Milano Mülakatı Vesilesiyle Türk-İtalyan Münasebetleri”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1, 7; *Ayın Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 76-77.

¹²⁷⁰ Etem İzzet Benice, “İtalya, Türkiye, Sulh”, *Açık Söz*, 5 Şubat 1937, s. 1, 6.

¹²⁷¹ Hamdi Nüzhet Çançar, “Milano Mülakatı...” *Anadolu*, 5 Şubat 1937, s. 1, 4.

¹²⁷² Muhittin Birgen, “Milano’da Neşredilen Tebliğ”, *Son Posta*, 5 Şubat 1937, s. 2.

rejimi, Montrö Sözleşmesi, Doğu Akdeniz'deki gelecekteki vaziyetler üzerinde durmuşlardır. Türkiye ile İtalya arasındaki dostluk, iki memleketin Akdeniz'deki vaziyetinin ve çeşitli iktisadi şart ve menfaatlerin icap ettirdiği tabii haldir. İki memleketin münasebetleri, tabii hâle dönmek yeteneğini kazanmıştır. Bu tabii hâlin, Doğu Akdeniz'de tam sulh ve istikrar hüküm sürmesi haricinde hiçbir hedefi, başka bir milletin menfaatine karşı çevrilmiş hiçbir maksadı yoktur ve olamaz.”¹²⁷³ Kemal Ünal, *Ulus*'ta konuyla ilgili özet olarak şunları yazmıştır: “En yakın Akdeniz komşularımızla olan iyi münasebetlerimizin teyit edilmiş olmasından ve iki komşunun bu havzadaki sükûn ve istikrar işlerinde birbirlerini tamamlamasından bütün sulh severlerin memnun olacaklarını tabii buluruz. Büyük önder Türkiye'nin dostluklarına, ittifaklarına ahval ne olursa olsun değişmez bir sadakatle bağlı olacağına inanılmış olmasını milletlerarası münasebetlerde köklü bir vasfımız olarak ifade etmişlerdi. Bunu her zaman hatırlamak bizim için bir vazife, sulh için de teminattır.”¹²⁷⁴ Asım Us, “Roma Mülakatı Türk-İtalyan dostluğunun yenilenmesi yolunda ilk adım olmuştur” alt başlığıyla yazdığı makalesinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Tevfik Rüştü Aras'ın Cenevre dönüşünde Kont Ciano ile Milano'da yaptığı görüşme Türk-İtalyan dostluğunun yenilenmesi yolunda ilk adım olmuştur. Bu münasebetle Tevfik Rüştü Aras'a karşı İtalya'da gösterilen dostane tezahürat Türk efkâr-ı umumiyesini hakikaten mütehassıs edecek bir mahiyettedir. İki memleket arasında şimdiye kadar bir takım yanlış anlamalara sebep olan noktalar ne ise bunların tekrar etmemesi için çareler aranacaktır. Herhalde bundan sonra iki memleket münasebetleri çok ümit verici bir safhaya girmiş sayılabilir.”¹²⁷⁵ Sadri Ertem Milano mülakatını farklı bir şekilde değerlendirdiği “Bir Konuşma ve Karadeniz'e Dair Bir Rüya” başlıklı yazısında özetle şu cümlelere yer vermiştir: “Rüştü Aras'la Kont Ciano'nun Milano konuşması hakkında Harp sanayinin gölgesinde defineler keşfeden, dünyayı sadece top namlusunun ve zehirli gaz tüccarının arkasında muazzam bir cennet, bir altın tarlası halinde görenlerin gazeteleri dile geldiler. Neler neler konuşulmuş! Bu bir rüyadır. Tabii meşhur Şarlo'nun 'Altına Hücum' filmine benzeyen bir rüya. Harp açlığını duyan harp taciri

¹²⁷³ Ahmet Emin Yalman, “Tabii Hale Dönüş”, *Tan*, 5 Şubat 1937, s. 1, 10.

¹²⁷⁴ Kemal Ünal, “Milano'dan Sonra”, *Ulus*, 5 Şubat 1937, s. 1, 5; *Ayın Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 77.

¹²⁷⁵ Asım Us, “Haftada Bir Dünya Siyasetine Toplu Bir Bakış”, *Kurun*, 6 Şubat 1937, s. 4.

ve onun organları denizleri, dağları, ufukları ve insanları, memleketleri, bayrakları birer semiz kaz halinde görmekte hiç mi hiç müşkülât çekmemektedirler... Türkiye'nin dış politikasını harp tacirinin rüyası ile tabir ederek yürütmeyi kim hatırlayabilir? Bu sadece gülünçtür; fakat Türk nasyonalizmini kendi maksatlarına âlet etmek isteyenler bundan hiç olmazsa propaganda harbinde bir yardımcı kuvvet olarak istifade etmek isterler. Türkiye'nin iç politikası ile dış politikası arasındaki irtibatını: 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' şartı ifade ediyor. Bu söz Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika tarihinin belkemiği olmuştur..."¹²⁷⁶

Yabancı gazete ve dergiler de Milano görüşmeleri üzerinde oldukça yoğunlaşmış ve bu haberler Türk gazetelerinden kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bir İtalya gazetesi *Corriere della Sera*, Milano görüşmelerinin hedefinin, İtalya ve Türkiye'nin gerçek siyasi hedeflerini aydınlatmak ve tam bir güvenlikten meydana gelen yapıcı münasebetlerin yeniden başlaması için esas bulmak olduğunu ifade etmiştir. Paris'te yayımlanan *Le Temps* ise bu görüşmelerde İtalya'nın Balkan ve Akdeniz meselelerinden bahsedeceğini ve Türkiye'yi, İtalya'nın Doğu Akdeniz havzası siyasetine katacağına dair bir yorum yapmıştır.¹²⁷⁷ Bir Fransız yayın organı olan *Le Populaire* Milano görüşmeleri hakkında çok da olumlu görüş paylaşmamıştır. Sadece genel konuların konuşulduğunu, yayımlanan resmî tebliğde de bunun görülebileceğini ve olumlu bir netice alınmadığı yorumunda bulunmuştur.¹²⁷⁸ Fransız gazetesi olan *La Republique* ise Fransa'nın her zaman için Türkiye ve İtalya ile dost olduğunu; fakat Milano görüşmelerinin tam Türkiye ile Fransa arasında İskenderun meselesi gibi sıkıntılı bir durumun olduğu zamanda ortaya çıktığını ve bu görüşmelerde asıl amaç Türkiye-İtalya dostluğu ise buna Fransa'nın sevineceğini; fakat böyle olmadığını ifade etmiştir.¹²⁷⁹ İngiliz basınında *Great Britain and the East* siyasi dergisinin 11 Şubat tarihli nüshasının baş makalesi, "İngiltere, İtalya ve Türkiye" başlığı altında, Milano'da yapılan görüşmeler münasebetiyle Akdeniz'de bu üç devletin arasındaki ilişkilerin bugünkü durumunu

¹²⁷⁶ Sadri Ertem, "Bir Konuşma ve Karadeniz'e Dair Bir Rüya", *Kurun*, 8 Şubat 1937, s. 5.

¹²⁷⁷ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1937, s. 6; *Kurun*, 5 Şubat 1937, s. 1-2; *Ulus*, 5 Şubat 1937, s. 1, 5; *Son Posta*, 5 Şubat 1937, s. 1, 10.

¹²⁷⁸ *Ayın Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 86.

¹²⁷⁹ *Ayın Tarihi*, S: 39, (1-28 Şubat 1937), s. 86-87.

değerlendirmiştir. Milano görüşmelerinin iyi bir netice verdiğini ve her iki tarafın görüşleri arasında tam bir fikir birliği sağlandığını yazmıştır.¹²⁸⁰

Türk ve Dünya basınının da yakından takip ettiği Milano görüşmeleriyle ilgili özellikle Türk ve İtalyan basınında olumlu yazılar yer aldığını görmekteyiz. Diğer devletlerin basın organlarında ise bu görüşmelerin gerçek sebebinin ne olduğunu anlamaya çalışan değerlendirmelere rastlıyoruz. Milano görüşmelerinden sonra ortaya çıkan ılımlı hava sonrası İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'nun mart ayı gibi Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı ziyaret etmek için Ankara'ya geleceği haberi basında yer almıştır.¹²⁸¹ Bu ziyaretin ise çeşitli sebeplerle söylenen zamanda gerçekleştirilemediği görülmüştür.

2. Ekonomik İlişkiler

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden Türkiye-İtalya ticari ilişkileri de etkilenmiştir. Kriz dolayısıyla Türkiye ithal ürün alma oranını azaltmış bununla birlikte İtalya'dan ithal edilen ürünlerde de azalma oluşmuştur. Bu dönemde ticari ilişkiler anlamında en önemli gelişme 1932 yılında Türkiye ile İtalya arasında yapılan yeni bir antlaşmayla, 1928 yılında gerçekleştirilen anlaşmanın 5 yıl süreyle uzatılması olmuştur. Bu antlaşma ile Türkiye-İtalya deniz sınırının kesin şekilde belirlenmesi sağlanmıştır.¹²⁸²

1933 yılının Mart ayında İtalyan İhracat Ofisi Müdürü Komantor Mazi Ankara'ya gelmiştir. Komantor Mazi verdiği demeçte; İtalya ile Türkiye arasında çeşitli iktisadi konuların görüşüldüğü ve kendisinin de ihtiyaç duyulduğu için bir teknisyen sıfatıyla çağrıldığını özellikle iki ülke arasında takas meseleleri, gümrük meseleleri ve kontenjan konusunun görüşüldüğünü bildirmiştir.¹²⁸³ 1933 yılının Aralık ayında ise İtalya ile bir ticaret antlaşması yapılabilmesi için oluşturulan heyetin İtalya'ya gönderildiği haberi verilmiştir. Ayrıca bu heyet İtalya'ya gönderilen ihraç ürünlerinin incelemesini de gerçekleştirecektir; çünkü yapılan

¹²⁸⁰ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1937, s. 1, 3.

¹²⁸¹ *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1, 7; *Akşam*, 4 Şubat 1937, s. 4; *Ulus*, 8 Şubat 1937, s. 1; *Kurun*, 10 Şubat 1937, s. 1-2.

¹²⁸² *Akşam*, 5 Kânun-u Sâni 1932, s. 3; *Milliyet*, 5 Kânun-u Sâni 1932, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sâni 1932, s. 3; *Milliyet*, 5 Kânun-u Sâni 1932, s. 1; *Son Posta*, 5 Kânun-u Sâni 1932, s.3; *Vakit*, 5 Birinci Kânun 1932, s. 2.

¹²⁸³ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1933, s. 1; *Son Posta*, 14 Mart 1933, s. 3; *Vakit*, 14 Mart 1933, s. 1.

istatistiklerden İtalya'ya gönderilen ürünlerin bir kısmının başka ülkelere gönderildiği anlaşılmıştır.¹²⁸⁴

Türkiye ile İtalya arasında gerçekleştirilen ticari görüşmeler iki taraf arasında bir anlaşmayla sonuçlandırılmış ve 4 Nisan 1934 tarihinde bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.¹²⁸⁵ 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti İtalya'yı saldırgan ilan etmiştir. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. maddesine göre İtalya'ya iktisâdi ve mali bir takım zecrî tedbirlerin uygulamaya konulmasına karar verilmiştir.¹²⁸⁶ İtalya'ya ambargo uygulanması kararı alındıktan sonra Türkiye de bu karara katılmıştır.¹²⁸⁷ Ambargonun uygulanması Türkiye-İtalya ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İtalya'ya uygulanan ambargoda kömür yer almadığı için Türkiye, İtalya'ya kömür vermeye devam etmiştir. Türk hükümeti, 29 Kasım 1935 tarihinde İtalya'ya kömür ihraç etmeye devam edilmesine karar vermiştir.¹²⁸⁸ 15 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin İtalya'ya uyguladığı ambargo kaldırılmıştır.¹²⁸⁹ 15 Ekim 1938 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında bir ticaret ve borç ödeme antlaşması yapılmıştır. 30 Haziran 1940 tarihine kadar yapılan antlaşmanın yürürlükte kalmasına karar verilmiştir.¹²⁹⁰

1930-1938 döneminde Türkiye ile İtalya arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli ölçüde süreklilik gösterdiği ve ticaret antlaşmalarıyla sonuçlandırıldığını görmekteyiz. Akdeniz havzası ve buradaki ticaretin iki ülke açısından önemi düşünüldüğünde ticari ilişkilerin vazgeçilmezliği ön plana çıkmıştır. Bu dönemde

¹²⁸⁴ *Cumhuriyet*, 29 Kânun-u Evvel 1933, s. 4; *Vakit*, 29 Birinci Kânun 1933, s. 4.

¹²⁸⁵ *CCA*, t: 12.04.1934, f: 30.18.1-2, y: 44.22.17; *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1934, s. 5; *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1934, s. 1; *Son Posta*, 5 Nisan 1934, s. 3; *Milliyet*, 5 Nisan 1934, s. 3.

¹²⁸⁶ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 482.

¹²⁸⁷ *Akşam*, 14 Teşrin-i Sâni 1935, s. 2; *Cumhuriyet*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 1; *Son Posta*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 10; *Ulus*, 14 Son Teşrin 1935, s. 1; *Yeni Asır*, 14 Teşrin-i Sâni 1935, s. 3.

¹²⁸⁸ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 488.

¹²⁸⁹ *Akşam*, 16 Temmuz 1936, s. 2; *Anadolu*, 16 Temmuz 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1936, s. 2; *Haber (Akşam Postası)*, 16 Temmuz 1936, s. 3; *Son Posta*, 16 Temmuz 1936, s. 3; *Tan*, 16 Temmuz 1936, s. 3; *Ulus*, 16 Temmuz 1936, s. 2.

¹²⁹⁰ *CCA*, t: 15.11.1938, f: 30.18.1.2, y: 85.98.9; *Akşam*, 16 Teşrin-i Evvel 1938, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Birinci Teşrin 1938, s. 1; *Kurun*, 16 Teşrin-i Evvel 1938, s. 4; *Son Posta*, 16 Birinci Teşrin 1938, s. 1, 11; *Son Telgraf*, 16 Birinci Teşrin 1938, s. 2; *Ulus*, 16 İlkteşrin 1938, s. 1; *Yeni Asır*, 16 İlkteşrin 1938, s. 1.

Türkiye ile İtalya arasında gemi ticareti önemli bir rol oynamış ve Türkiye'nin donanmasının güçlendirilmesinde İtalya başı çekmiştir.¹²⁹¹

C. AVRUPA-İTALYA İLİŞKİSİ

1. İtalya- Almanya İlişkileri ve Roma-Berlin Mihveri

1919 yılında Weimar Anayasası ile kurulan Alman Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, başlangıçta kuvvetli bir sol akım kendisini göstermiş ve özellikle Versailles Antlaşması'nın meydana getirdiği tepkiler dolayısıyla bir süre sonra milliyetçi sağcı akım bu solcu akımın karşısında yer almıştır. Almanya'nın içinde bulunduğu şartlar ise merkezi sol akımı zayıflatmış ve sağcı akımı da kuvvetlendirmiştir. Sonunda Hitler'in Nasyonal-Sosyalist Partisi'ni iktidara götürmüştür.¹²⁹² Bu parti 1920'de Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve 1920-1924 yılları arasındaki karışıklıklardan yararlanarak yükselmeye başlamıştır. 1924-1929 yılları arasında ise gittikçe güçsüzleşmiş ve bunda Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik şartlar rol oynamıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Alman ekonomisi üzerindeki kötü etkileri Nazi Partisine iktidar yolunu açmıştır. 1930 seçimlerinde oyların yüzde 18,3'ünü alarak bir merkez partisi olan Sosyal Demokrat Partisi'nden sonra en güçlü parti konumuna gelmiştir. 1931 Mart ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Nazi Partisi, Mareşal Hindenburg'un karşısına kendi adayı ve parti lideri Adolf Hitler'i çıkarmıştır. Hitler bu seçimde oyların yüzde 30,1'ini alarak kaybetmiştir. 1932 yılının Temmuz ayında ise Nazi Partisi oyların çoğunluğunu alarak mecliste birinci parti olmuştur. Cumhurbaşkanı Hindenburg ise Hitler'i başbakan olarak atamak yerine Nazilerin desteğini kazanan Von Pagen'i atamıştır. Von Pagen'in güvenoyu alamaması üzerine ise 1932 yılının Aralık ayında emekli General Schleicher'e hükümet kurma görevi verilmiş¹²⁹³, onun da güvenoyu alamaması üzerine görev tekrar Von Pagen'e verilmiştir.¹²⁹⁴ Von Pagen de Hindenburg ve Hitler ile görüşmelerde bulunmuş ve 30 Ocak 1933'te Başbakanlığa Nazi Partisi lideri Adolf Hitler getirilmiştir. Hitler'in hükümet

¹²⁹¹ Barlas-Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti*, s. 138.

¹²⁹² Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 295.

¹²⁹³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 296-299.

¹²⁹⁴ *Akşam*, 29 Kânun-u Sâni 1933, s. 2.

kurmakla görevlendirilmesi Türk basınında farklı haber başlıklarıyla okura ulaştırılmıştır: “Hitler Başvekil oldu, Von Pagen de muavini...”¹²⁹⁵, “Hitler en nihayet arzusuna kavuştu”¹²⁹⁶, “Hitler en nihayet arzusuna kavuştu”¹²⁹⁷, “Hitler Başvekil Oldu ve Kabineyi Teşkil etti”¹²⁹⁸, “Hitler Başvekil Oldu”¹²⁹⁹

Almanya’da gerçekleştirilen seçimleri ve Hitler ile Von Pagen’in durumunu değerlendiren Muharrem Feyzi, *Cumhuriyet*’te; Von Pagen ve Hitler’in sık sık görüşüğünü, Hitler’in kendisinden ayrılanları tekrar etrafına toplamaya çalıştığını, Von Pagen’in 1932 seçimlerinde ağır sanayinin ileri gelenlerini ve aristokratları yanına çektiğini ve Hitler’in de kendisini desteklediğini fakat her şeye rağmen 1932 seçimleri sonrasında Von Pagen’in güvenoyu alamadığını ve hükümeti kuramadığını sonuçta ise Almanya’nın bir iç karışıklığa sürüklendiğini yazmıştır.¹³⁰⁰ Yine Muharrem Feyzi, Hitler’e hükümet kurma görevi verildikten sonra da *Cumhuriyet*’te yazmış ve özetle şu konulara değinmiştir: “...M. Hitler yalnız faşistlere istinat eden bir kabine teşkili hakkında öteden beri beslediği tasavvurdan vazgeçmiş ve hükümeti milliyetperverlerle paylaşmıştır. Bu itilaf neticesi olarak Mareşal Hindenburg, M. Hitler ile M. Von Pagen’in ortak bir kabine teşkil etmelerine müsaade etmiştir. Bu kabinede Reis ve Başvekil M. Hitler ise de asıl hakimiyet reisicumhurun görevlendirdiği M. Von Pagen’in elindedir...”¹³⁰¹

Ahmet Şükrü, “Hitler Hükümeti” başlıklı yazısında konuyu özetle şu şekilde değerlendirmiştir: “Hitler’in Başvekâlete geçmesiyle, Almanya’da 1930 senesinden beri büyük bir siyasi kuvvet şeklinde beliren Millî Sosyalist Fırkası ilk hedefine varmış bulunuyor, bu Almanya’da savaş sonrası politika mücadelesinin en önemli sonucudur. Hitler Hükümeti merkez fırkasının müsamahası ile iktidarda kalacak, fakat Hitler Hükümeti, herkesin beklediği gibi olmayacaktır. Esasen üç seneden beri, vaziyet ve şartlar o kadar değişmiştir ki Hitler ve fırkası korkunç olmaktan

¹²⁹⁵ *Akşam*, 30 Kânun-u Sâni 1933, s. 2; *Milliyet*, 30 Kânun-u Sâni 1933, s. 2; *Vakit*, 30 Kânun-u Sâni 1933, s. 1; *Son Posta*, 30 Kânun-u Sâni 1933, s. 3.

¹²⁹⁶ *Cumhuriyet*, 31 Kânun-u Sâni 1933, s. 1, 7.

¹²⁹⁷ *Milliyet*, 31 Kânun-u Sâni 1933, s. 1.

¹²⁹⁸ *Son Posta*, 31 Kânun-u Sâni 1933, s. 5.

¹²⁹⁹ *Vakit*, 31 Kânun-u Sâni 1933, s. 1.

¹³⁰⁰ Muharrem Feyzi, “Almanya’da Dahili Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 26 Kânun-u Sâni 1933, s. 2.

¹³⁰¹ Muharrem Feyzi, “Hitler-Pagen Kabinesi”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1933, s. 2.

çıkıştır... ”¹³⁰² Vakit’te “*Yeni Alman ve Fransız Hükümetleri*” adlı başlıkla haber verilmiş ve yeni kurulan Alman hükümeti ile ilgili şunlar yazılmıştır: “...*Reisicumhur Hindenburg idaresi doğrudan hükümet dışında kalmıştır. Hitler tek başına hükümete hâkim değildir, yanında Von Pagen yer alacaktır. Hitler’in Almanya’da hükümete geçmesi İtalya hariç birçok memlekette heyecan uyandırmıştır. Bunun sebebi Hitler’in öteden beri her hususta şiddet yanlısı olmasıdır. İtalya’da Mussolini ve onun programı ne ise Almanya’da da Hitler odur...*”¹³⁰³

Hitler, Başbakan olduktan sonra 14-16 Mart 1934’te İtalya’yı ziyaret etmiş ve Mussolini ile görüşmüştür.¹³⁰⁴ 1935 yılında ortaya çıkan İtalya-Habeş Savaşı’nın en önemli sonuçlarından birisi ise Nazi Almanya’sı ile Faşist İtalya’nın birbirine yaklaşması ve iki devlet arasında İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam edecek olan sıkı dostluğun başlaması olmuştur.¹³⁰⁵ İtalya-Habeş Savaşı’nda Alman Dışişleri Bakanlığı daha tedbirli yaklaşırken; Hitler gibi birkaç ileri gelen ise daha ziyade İtalya’nın lehinde hareket etmeyi tercih etmiştir.¹³⁰⁶ 1936 yılından itibaren İtalya ile Almanya karşılıklı yakınlaşma çabaları içerisine girmiş ve Mussolini Habeşistan işgalini sona erdirmiş, Hitler de Ren havzası işgalini gerçekleştirmiştir. Bundan sonra İtalya ve Almanya yalnız kalma kaygısıyla birbirlerine iyice yakınlaşmıştır.¹³⁰⁷

1936 yılının Eylül ayında Hitler, Faşist ihtilalinin şefini Almanya’ya davet etmiştir. Ekim ayında ise Mussolini’nin yerine Dışişleri Bakanı Kont Ciano Berlin’e gitmiş ve büyük gösterilerle karşılanmıştır.¹³⁰⁸ Kont Ciano’nun Berlin’e gitmesi Türk basınında farklı haber başlıklarıyla okuyucuya ulaştırılmıştır: “*İtalya Hariciye Nazırı Dün Berlin’e Gitti*”¹³⁰⁹, “*İtalya Hariciye Nazırı Kont Ciano Berlin’de*”¹³¹⁰, “*Kont Ciano Berlin’de Hararetle Karşılandı*”¹³¹¹, “*Mussolini’nin Damadı Hitlerle Neler*

¹³⁰² Ahmet Şükrü, “Hitler Hükümeti”, *Milliyet*, 1 Şubat 1933, s. 1.

¹³⁰³ “Yeni Alman ve Fransız Hükümetleri”, *Vakit*, 1 Şubat 1933, s. 2.

¹³⁰⁴ *Akşam*, 15 Mart 1934, s. 1; *Milliyet*, 15 Mart 1934, s. 7.

¹³⁰⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 320-321.

¹³⁰⁶ Ettore Anchieri, “Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü (1937-1940)”, (Çev. S. Derbil), *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, S: 16/1, Ankara, s. 60.

¹³⁰⁷ Anchieri, “Roma-Berlin Mihveri”, s. 60-61.

¹³⁰⁸ Anchieri, “Roma-Berlin Mihveri”, s. 61; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 459.

¹³⁰⁹ *Akşam*, 20 Teşrin-i Evvel 1936, s. 1.

¹³¹⁰ *Anadolu*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

¹³¹¹ *Cumhuriyet*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

Görüşecek”¹³¹², “İtalya Locarno’ya İştirak Ediyor, Almanya Habeşistan’ın İlhakını Tanıyacakmış”¹³¹³, “İtalya-Almanya Anlaşması”¹³¹⁴, “İtalya ile Almanya Neler Görüşecekler?”¹³¹⁵, “Kont Ciano’nun Ziyareti Dolayısıyla”¹³¹⁶, “Kont Ciano Berlin’e Gitti, Alman-İtalyan Nazırları Tuna İşini de Konuşacak.”¹³¹⁷

Kont Ciano 19 Ekim 1936 tarihinde Berlin’e hareket etmiş ve 20 Ekim 1936 tarihinde görüşmelere başlamıştır. Kont Ciano önce Almanya Dışişleri Bakanı M. Von Neurathı’yı ziyaret edecek sonra ise Hitler’in davetine katılacaktır.¹³¹⁸ İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano’nun öncelikli görevinin Habeşistan’ın İtalya’ya ilhakının Almanya tarafından tanınmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. Sonrasında ise Locarno Konferansı, Belçika’nın tarafsızlık kararı, Rusya’nın İspanya olaylarına müdahalesi ihtimali konuları görüşülecektir.¹³¹⁹

Türk basınından öğrendiğimiz kadarıyla Kont Ciano’nun Berlin seyahati ile yabancı basın da özellikle ilgilenmiş ve haberler yapmıştır. Alman gazetelerinden *Germania* şu konular üzerinde durmuştur: “Bu ziyaret Avrupa siyaseti için bilhassa önemli olan bir anda gerçekleşmiştir. İtalya’nın bütün dünyadaki kargaşa arasında tek düzenli olan Almanya’nın yanı başında olmaya hakkı vardır.”¹³²⁰ *Berliner Tageblatt* gazetesi ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İtalya’nın genç Hariciye Nazırı, gençliğin idealini temsil etmektedir. Kendisi çok zarıf bir zattır, fakat çelik gibi bir irade sahibidir. Abartılı sözler sarfetmez. Sözde kalmaz, fiiliyata geçer. İtalya’nın dış politikasına şahsiyetinin damgasını vurmuştur”¹³²¹ İtalyan gazetelerinden *Corriere Della Sera* diyor ki: “Bu ziyaret hakkında muhtelif hükümet merkezlerinde çıkarılan ve birbirini tutmayan yorumlara İtalya hiçbir önem vermemektedir. Görüşmeler herhangi bir resmî programa ihtiyaç hissettirmeyecek samimi bir hava içinde gerçekleşecektir. Bu arada Avrupa vaziyeti gözden

¹³¹² *Haber (Akşam Postası)*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 4.

¹³¹³ *Kurun*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³¹⁴ *Son Posta*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 1.

¹³¹⁵ *Tan*, 21 İlkteşrin 1936, s. 3.

¹³¹⁶ *Ulus*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³¹⁷ *Yeni Asır*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 4.

¹³¹⁸ *Akşam*, 20 Teşrin-i Evvel 1936, s. 1, 5; *Ulus*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³¹⁹ *Cumhuriyet*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 3; *Haber (Akşam Postası)*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 4; *Kurun*, 20 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³²⁰ *Akşam*, 21 Teşrin-i Evvel 1936, s. 1, 7.

¹³²¹ *Cumhuriyet*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

geçirilecek ve bu hususta verimli fikir alışverişleri gerçekleştirilecektir.”¹³²² Fransız gazeteleri de bu seyahatle özellikle ilgilenmişlerdir. *Echo de Paris* Fransa’nın bu seyahatten korkması için birçok sebebi olduğunu yazmıştır.¹³²³ *Le Journal* ise İtalya ve Almanya’nın İspanya ile ilgili ciddi kararlar alacaklarına dair olan konulara önem verdiklerini yazmıştır.¹³²⁴ *Intransigeant* gazetesine göre “İtalyan-Alman dostluğu bir aşk izdivacı değil, bir hesap izdivacıdır. Bu dostluğa mâni olan sebepler vardır”; *Dep du Centre*’ye göre “bu olay aralarında bir ittifak antlaşması olmamakla beraber hareketleri arasında dengeden daha fazla sıklık olan iki memleket arasındaki anlaşmanın gürültülü bir tezahürüdür”; *Progres de Lyon* ise “bu görüşmelerin bir Alman-İtalyan paktı derecesinde olup olmayacağı merak ediliyor” diyor. *Phare du Haure*, iki taraf arasında bir pazarlık olacağını tahmin ediyor.¹³²⁵

21 Ekim 1936 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano Berlin’e gelmiş ve Almanya Dışişleri Bakanlığında görüşmelere başlamıştır. Kont Ciano’nun ilk resmi ziyaretidir. Almanya’da beş gün kalacaktır. İlk üç günde Almanya Dışişleri Bakanı ile görüşecek daha sonra ise Hitler tarafından kabul edilecektir. Almanya ile İtalya’yı birbirlerine yaklaştıran başlıca sebep Avrupa’nın ve hatta dünyanın faşist ve komünist olarak ikiye ayrılmış olmasıdır. Bu ziyaretler iki büyük faşist devletin artık iyice anlaşmak istediklerinin kanıtıdır.¹³²⁶

Kont Ciano’nun ziyareti esnasında özellikle üzerinde durulan konular basında şu şekilde yer almıştır: Milletler Cemiyeti’nin bundan sonra zecrî tedbirleri hiçbir devlete uygulayamaması; Macaristan, Avusturya ve Balkanlarda Alman ve İtalyan menfaatlerin korunması; Almanya’nın silahlanması, İspanyol asileri Madrid’e girince, İtalya’nın ve Almanya’nın İspanyol faşistlerini meşru hükümet diye tanımaları ve Almanya tarafından İtalya’nın Habeş ilhakının tasdik edilmesi.¹³²⁷ 22 Ekim günü de görüşmelere devam edilmiştir. İki bakan birbirlerinin şerefine yemek daveti

¹³²² *Ulus*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³²³ *Yeni Asır*, 20 Teşrin-i Evvel 1936, s. 4.

¹³²⁴ *Son Posta*, 21 Birinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³²⁵ *Yeni Asır*, 21 Teşrin-i Evvel 1936, s. 5.

¹³²⁶ *Akşam*, 22 Teşrin-i Evvel 1936, s. 4.

¹³²⁷ *Haber (Akşam Postası)*, 22 Birinci Teşrin 1936, s. 4; *Kurun*, 22 Birinci Teşrin 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 7.

düzenlemiş ve birer konuşma yapmışlardır.¹³²⁸ 23 Ekim günü ise Kont Ciano Hitler ile görüşecektir.¹³²⁹

Asım Us Kurun'da yazdığı makalesinde, gerçekleşen görüşmelerle ilgili şu yorumda bulunmuştur: *“Olayların gidişatı bu iki memleketi bir taraftan birbirine yaklaştırdığı halde diğer taraftan geleceğe dair emellerin gizli istekleri de yine kendini hissettirmekten geri kalmamaktadır. Rivayete göre İtalya, Almanya tarafından Locarno'ya katılmak için Fransız-Rus ittifakının bozulması şeklinde bir teklif ileri sürülmesine mâni olmaya çalışıyormuş. Almanya ise bir gözü İngiltere'de olarak İtalya ile konuşuyor ve İngiliz-İtalyan gerginliğini ortadan kaldırmak için uğraşıyormuş.”*¹³³⁰

Almanya'dan bildirilen haberlere göre Alman ve İtalyan Dışişleri Bakanları arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde bir anlaşmanın ortaya çıktığı ve önemli noktalarının ise şu esaslar olduğu ifade edilmiştir:

“* *Yeni Locarno Misakında ancak belirli birkaç devletin imzası bulunacaktır.*

* *İki devlet Milletler Cemiyeti'ne karşı menfî menfaatlerine devam edecektir.*

* *Tuna havzasında iki devlet kendi menfaatlerine aykırı harici tesir ve nüfuzları ortadan kaldırmak için beraberce çalışacaklardır.*

* *Almanya ile İtalya, İspanya'daki âsi hükümetinin meşruiyetini tanıyacaktırlar, âsilere yardıma devam edecekler ve Katalonya hükümetine mâni olacaklardır.*

* *İki hükümet arasında iktisadi bir anlaşma yapılacaktır.*

* *Almanya ile İtalya müstereken komünizmle mücadele edeceklerdir.”*¹³³¹

Almanya ve İtalya Dışişleri Bakanları arasında bazı belgelerin imzalanacağı ve bu belgelerin ne askeri ittifak için ne de herhangi bir antlaşma mahiyetinde olmadığı sadece Almanya ile İtalya arasında bir fikir birliği olduğunu kanıtlamak için yapıldığı haberleri yayımlanmıştır.¹³³² 24 Ekim günü İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano

¹³²⁸ *Akşam*, 23 Teşrin-i Evvel 1936, s. 1, 5.

¹³²⁹ *Haber (Akşam Postası)*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 6.

¹³³⁰ Asım Us, “Almanya ile İtalya el ele...”, *Kurun*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 7.

¹³³¹ *Akşam*, 24 Teşrin-i Evvel 1936, s. 2; *Anadolu*, 24 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 5; *Kurun*, 24 Birinci Teşrin 1936, s. 1-2; *Son Posta*, 24 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 3.

¹³³² *Cumhuriyet*, 24 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 5.

Hitler’le görüşmüş fikir birliği yapıldıktan sonra iki taraf anlaşma yoluna gitmiştir. Beyan edilen anlaşma şartları dışında İtalya’nın Habeşistan’ın bir kısmını Almanya’ya vereceği bunun karşılığında ise Almanya’nın İtalya İmparatorluğu’nu tanıyacağı haberleri de bazı çevreler tarafından bildirilmiştir.¹³³³

*Tan ve Ulus’a göre İtalya ve Almanya arasında yapılan bu antlaşmayı Moskova gazetelerinden biri olan İzvestiya şu şeklide yorumlamıştır: “Almanya garpta bir tecavüz için ellerini boş bulundurmak üzere şarkta serbest hareket etmek istemektedir. İtalya’nın takip ettiği hareket ise, Habeşistan Harbi ve İngiltere ile olan zıddiyetlerin fazlalaşması yüzünden vahimleşen vaziyeti ile alâkadardır. Faşistler tarafından yapılmaya başlanan bu psikolojik hücum kimseyi aldatmayacaktır. Avrupa ‘dostluk’ orijinal reklamını yeni bir şantaj teşebbüsü gibi telâkkide haksız değildir”*¹³³⁴

25 Ekim günü Dışişleri Bakanı Kont Ciano yanında Almanya’nın Roma Büyükelçisi ile Roma’ya dönmüştür. Roma’ya hareket etmeden önce Münih’te bir beyanatta bulunmuştur. Beyanatında; Hitler ile görüşmelerinden sonra büyük bir memnuniyetle memleketine döndüğünü, Locarno Paktı’nın tadili, Milletler Cemiyeti Meselesi, Tuna havzası, Avusturya İstiklâli, İspanya İhtilâli meseleleri hakkında gerek M. Hitler ve gerek Baron Fon Nevrahlamla tam bir fikir birliği meydana getirdiklerini söylemiştir.¹³³⁵

İtalya ve Almanya Dışişleri Bakanları arasında yapılan bu görüşmeler Türk ve dünya basını tarafından gündemde tutulmaya devam etmiştir.

Muharrem Feyzi Togay, “Almanya-İtalya” başlıklı makalesinde şu konular üzerinde durmuştur: “İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano Almanya’nın misafiri oluyor. İkamet müddeti beş gün olacaktır. Almanya Dışişleri Bakanı ve Hitlerle görüşmeler yapacaktır. Yapılan bu görüşmelerle iki faşist devlet arasındaki yakınlık derecesinin artmış olduğu bütün dünyaya ilan edilmiştir. Yakın zamana kadar bu iki büyük devlet, rejim tarzları kardeş olduğu halde, politika aleminde başka yollar takip

¹³³³ Haber (Akşam Postası), 24 Birinci Teşrin 1936, s. 6; Kurun, 25 Birinci teşrin 1936, s. 1.

¹³³⁴ Tan, 24 İlk Teşrin 1936, s. 7; Ulus, 24 Birinci Teşrin 1936, s. 5.

¹³³⁵ Akşam, 26 Teşrin-i Evvel 1936, s. 2; Anadolu, 27 Birinci Teşrin 1936, s. 3; Cumhuriyet, 26 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 3; Son Posta, 26 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 11; Tan, 26 İlk Teşrin 1936, s. 1, 9; Ulus, 26 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 6; Yeni Asır, 27 Teşrin-i Evvel 1936, s. 4.

ediyorlardı. Şimdi ise rejimlerini ve mevcudiyetlerini tehlikede gördüklerinden birlikte hareket etme lüzumu hissetmişler ve aralarında Avusturya ve Orta Avrupa gibi meseleleri doğal gidişine bırakmışlardır...’’¹³³⁶ Muhittin Birgen, *Son Posta*’daki yazısında, Kont Ciano’nun Almanya seyahatinin bütün Avrupa gazeteleri tarafından takip edildiğini ve 33 yaşındaki Kont Ciano’nun Avrupa’nın en genç bakanı olup Almanya’da Avrupa’nın en önemli ve en korkunç meselelerini görüştüğünü ifade etmiştir. Bu görüşmelerde İtalya’yı doğrudan ilgilendiren Habeşistan ve Akdeniz meseleleri, Almanya ile İtalya’yı ortak ilgilendiren Avrupa ve Tuna memleketleri meseleleri, Komünizm ve Halk Cephesi hareketleri, Almanya’yı özellikle ilgilendiren koloni işleri üzerinde durulmuştur. Muhittin Birgen, Almanya ve İtalya’nın şimdilik ittifak yapacaklarını ve bu konuyla ilgili kağıtlar imzalayacaklarını, iki tarafın da yakında ortak bir siyasetle hareket edeceklerini yazmıştır.¹³³⁷ Ömer Rıza Doğrul konuyla ilgili yazısında özetle şöyle bir değerlendirmede bulunur: “İtalya ve Almanya Dışişleri Bakanlarının anlaşmaları hakkında yaptıkları beyannameler, ilk bakışta pek büyük işler başarılmış olduğu hissini veriyorsa da eski vaziyetin değiştiğini yahut yeni bir adım atıldığını gösterecek neticeler göze çarpmamaktadır. Kont Ciano verdiği beyanatta Avrupa’nın ortak yapısını korumak, Avrupa medeniyetini tehdit eden tehlikeleri ortadan kaldırmaktan bahsediyorsa da sonuçta iki memleketin bütün meselelerini kavrayan bir antlaşmanın imzalandığını söylemiyor.”¹³³⁸ Muharrem Feyzi Togay, “Almanya-İtalya Tesanüdü” başlıklı yazısında bu sefer iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucunda alınan kararlara değinmiş, ayrıca İtalya ve Almanya’yı bu görüşme masasına oturtan sebepler üzerinde de durmuştur. Görüşmelerden sonra her iki devletin de birlikte yürümeye karar verdiğini, İspanya işlerinde ortak hareket edeceklerini, Habeşistan’ın ilhakının Almanya tarafından tanınacağını, Almanya’nın müstemlekelerinin iadesi konusunda İtalya’nın yardım edeceğini ve yeni Lokarno Misakına Sovyetlerin iştirak ettirilmesine dair sonuçlar çıktığını da ele almıştır.¹³³⁹

¹³³⁶ Muharrem Feyzi Togay, “Almanya-İtalya”, *Cumhuriyet*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³³⁷ Muhittin Birgen, “Kont Ciano’nun Seyahatinden Çıkacak Neticeler”, *Son Posta*, 25 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³³⁸ Ömer Rıza Doğrul, “Berlin Anlaşması”, *Tan*, 27 İlk Teşrin 1936, s. 2.

¹³³⁹ Muharrem Feyzi Togay, “Almanya-İtalya Tesanüdü”, *Cumhuriyet*, 27 Birinci Teşrin 1936, s. 2.

İtalya ve Almanya Dışişleri Bakanları tarafından yapılan bu görüşmeler ve imzalanan protokoller 1 Kasım 1936'da Mussolini tarafından “*Berlin-Roma Mihveri*” olarak tarif edilmiştir. Mussolini, bu görüşmeler için “*bu bir diyaframdan daha ziyade bir mihverdir ki etrafına iş birliği ve barış iradesi taşıyan her Avrupa Devleti toplanabilir*” demiştir.¹³⁴⁰ Berlin-Roma Mihveri, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uluslararası ilişkilerde çok sözü edilen bir olay olacaktır.¹³⁴¹ Almanya ve İtalya Dışişleri Bakanları arasında gerçekleştirilen bu görüşmeler, Türk basını tarafından iki ülkenin ilerleyen dönemlerdeki politikalarında birlikte hareket edeceklerinin işareti olarak yorumlanmıştır. Gerek sadece İtalya'yı gerekse sadece Almanya'yı ilgilendiren konularda da ortak kararlar alınacağını işaretlerinin verilmesi olarak değerlendirilmiştir.

2. Anti-Komintern Pakt ve İtalya'nın Katılımı

Berlin-Roma Mihveri kurulduktan sonra Kasım 1936'da Berlin-Tokyo Mihveri de kurulmuştur. Bu birliktelik Almanya ile Japonya'nın Sovyetler Birliği'ne ve uluslararası komünizm faaliyetine karşı imzalamış oldukları Anti-Komintern Pakt'tır.

1935 tarihli Fransız-Sovyet ittifakının Almanya üzerinde yarattığı etki, Almanya'nın 1936 yılından itibaren komünizme ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne karşı güçlenme isteğini başlatmıştır. Almanya'nın bu faaliyetleri Japonya'yı da Almanya'ya yaklaştırmıştır. Japonya, Mançurya ve Jehol'ü ele geçirdikten sonra, İç Moğolistan'da faaliyete geçmiştir. Bu olay Japonya'nın Asya'nın içlerine doğru ilerleme niyetinde olduğunu göstermiştir. Bu hareket üzerine Sovyetler Birliği de Dış Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Japonya da bu ittifakın kendisine karşı yapıldığını anlamıştır. Yaşanan olaylar gerek Almanya gerekse Japonya için Sovyetler Birliği'ni ortak tehlike durumuna getirmiştir. Böylece Almanya ve Japonya 25 Kasım 1936 tarihinde Anti-Komintern Pakt'a imza atmışlardır.¹³⁴² Japonya bu paktın Sovyetler Birliği'ne karşı değil, kominterne (komünist enternasyonaline) karşı olduğunu söylemiştir. Almanya ise bu pakta

¹³⁴⁰ Anchieri, “Roma-Berlin Mihveri”, s. 61.

¹³⁴¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 322-323.

¹³⁴² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 323-324; Uçarol, Siyasi Tarih, s. 122-123.

İngiltere ve İtalya'nın da girmesini istemiş. İtalya ise komünizme karşı mücadeleyi kabul etmekle beraber böyle bir anlaşmaya girmek istemediklerini beyan etmiştir.¹³⁴³

Anti-Komintern Pakt'ın imzalanması Türk basınında da önemli yer bulmuş ve şu başlıklarla okuyucuya duyurulmuştur: *“Alman-Japon İttifakı dün imzalandı”*¹³⁴⁴, *“Alman-Japon Paktı hakkında bir Japon Tebliği”*¹³⁴⁵ *“Alman-Japon İttifakı Berlin’de imzalandı”*¹³⁴⁶, *“Almanya ve Japonya Gizli bir protokolle Felemenk müstemlekelerini paylaşıyorlar mı?”*¹³⁴⁷, *“Alman-Japon Anlaşması dün Berlin’de imzalandı – Anlaşma kime veya neye karşı?”*¹³⁴⁸, *“Komünizme Karşı Alman-Japon Anlaşması”*¹³⁴⁹, *“Komünizme Karşı Cephe Kuruldu”*¹³⁵⁰, *“Komintern ile Mücadele İçin Almanya ve Japonya Berlin’de Dün Bir Mukavele İmzaladılar”*¹³⁵¹, *“Japonya-Almanya Anlaşması Dün Berlin’de İmzalandı”*¹³⁵²

Anti-Komintern Pakt imzalandıktan sonra İtalya'nın bu pakta katılıp katılmayacağı tartışılmaya başlanmıştır. Basında yer alan haberlerden birine göre İtalya sefiri M. Grandi'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda İtalya'nın bu antlaşmaya katılmayacağını bildirdiği ifade edilmiştir. İtalya'nın gerek komünizm aleyhtarı cephe gerek İspanya meselesinde, İngiltere ile anlaşmayı güçleştirecek bir yol tutmayacağı söylenmiştir.¹³⁵³ Anti-Komintern Pakt'ın İtalya'da gayet doğal karşılandığı ve İtalya'yı doğrudan ilgilendirmediği üzerinde durulmuştur. Ayrıca İtalya'nın yaptığı açıklamaya göre, İtalya ile Japonya'nın komünizm hakkındaki görüşlerinin aynı olduğu ve İtalya ile Japonya'nın dostluk ilişkilerinin çok iyi olması dolayısıyla böyle bir pakt imzalamalarına da gerek olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁵⁴ Almanya ile Japonya arasında komünizme karşı yapılan paktı şiddetle

¹³⁴³ *Akşam*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2.

¹³⁴⁴ *Anadolu*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 1, 6.

¹³⁴⁵ *Akşam*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2.

¹³⁴⁶ *Cumhuriyet*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1.

¹³⁴⁷ *Haber (Akşam Postası)*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1, 6.

¹³⁴⁸ *Kurun*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1-2.

¹³⁴⁹ *Son Posta*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1, 3.

¹³⁵⁰ *Tan*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1, 3.

¹³⁵¹ *Ulus*, 26 Son Teşrin 1936, s. 1, 6.

¹³⁵² *Yeni Asır*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 1.

¹³⁵³ *Akşam*, 28 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2; *Anadolu*, 28 Teşrin-i Sâni 1936, s. 1; *Son Posta*, 28 İkinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 27 İkinci Teşrin 1936, s. 8.

eleştiren Sovyet gazeteleri, İtalya'nın da bu antlaşmaya katılacağını ve cephe alacağını yazmışlardır.¹³⁵⁵

Anti-Komintern Pakt'ın açık ve gizli olmak üzere iki kısımdan oluştuğu bilinmektedir. Açık kısmına göre, iki taraf Komünist Enternasyonalî'nin (Komintern) faaliyetleri ve buna karşı yapılması gerekenler hakkında uluslararası fikirlere açık olacaklardır; mevcut kanunlar çerçevesinde içte ve dışta doğrudan doğruya ve dolayısıyla komünist faaliyetlere yardım edenlere karşı şiddetli tedbirler alacaklardır; pakt beş sene geçerli olacaktır. Gizli kısma göre ise taraflardan biri Sovyetler Birliği'nin saldırısına veya saldırı tehdidine uğrarsa birbirlerine danışacaklar ve tarafların birbirlerinden haberi olmadıkça Sovyetler Birliği ile hiçbir siyasal anlaşma yapmayacaklardır.¹³⁵⁶

İtalya ile Japonya arasında da bu esnada bir anlaşma gerçekleşmiştir. Bu anlaşmaya göre Japonya, İtalya'nın Habeşistan İmparatorluğu'nu ve İtalya da Japonya'nın Mançuko'daki hakimiyetini tanımıştır. Antlaşma Japonya'nın Habeşistan'da ticaret hakkını da tanımakta ve İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a katılması konusunda hiçbir madde içermemiştir. İtalya'nın Sovyetler Birliği ve İngiltere ile olan hassas münasebeti böyle bir pakta katılmasını şimdilik imkânsız kılmıştır.¹³⁵⁷

Türk basınında Alman-Japon Paktı ve bu pakta İtalya'nın bakış açısı değerlendirilmiş ve çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Hamdi Nüzhet Çançar, *Anadolu'da* özetle şöyle bir değerlendirme yapmıştır: *“İtalya ile Almanya'nın anlaştığı herkes tarafından biliniyor İtalya ile Almanya'nın anlaşmaya gitmesindeki önemli noktalardan biri de komünizmdir. İtalya da Japonya gibi komünizme karşı mücadelede Almanya ile ortak olduğuna göre, İtalya da bu itilafa girmiş sayılmaz mı?.. İtalya'nın Almanya ile anlaşmış olduğu noktalar vardır; fakat bunlar İtalya'nın tam anlamıyla her konuda Almanya ile aynı fikirde olduğunu göstermez. Fransa ile arasındaki soğukluk ortadan kalktığında ve özellikle İngiltere*

¹³⁵⁵ *Son Posta*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³⁵⁶ *Anadolu*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 1, 6; *Akşam*, 26 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1; *Kurun*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1-2; *Son Posta*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 1-3; *Tan*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 3.

¹³⁵⁷ *Ulus*, 29 Son Teşrin 1936, s. 6.

ile Akdeniz konusunda aynı düşünceyi paylaştıktan sonra Avrupa'da Almanya ile kendisi arasında aşılmaz bir Avusturya meselesi olduğunu hatırlayacaktır ve Hitler'den uzaklaşacaktır..."¹³⁵⁸ Muharrem Feyzi Togay ise konu ile ilgili şu yorumlarda bulunmuştur: "...Japonya ile Almanya arasındaki ittifaka İtalya, Macaristan ve Avusturya dahil değildir. Bu beş devletin hep birlikte komünistlik ve dolayısıyla Sovyetler aleyhinde ortak bir anlaşma ile birleşmemiş olmalarının çeşitli sebepleri vardır. Almanya daima müşterek emniyet prensibi aleyhinde bulunduğundan yalnız ikişer taraflı anlaşmalarla bağlanmaktadır. Bunun için polonya, İtalya ve Avusturya ile sadece iki taraflı anlaşmalarla bağlanmıştır. İtalya, Avusturya ve Macaristan komünistlik aleyhinde Almanya ile ayrı ayrı ve aynı zamanda kendi aralarında da birleşmiş olduklarından fiiliyatta beş devlet Sovyetler aleyhinde ittifak etmiş bulunuyorlar..."¹³⁵⁹ Hüseyin Faruk Tanur, *Haber'de* İtalya'nın Anti-Komintern Pakta katılmamasının sebepleri üzerinde durmuş ve amacı nedir? sorusunu sormuştur. Japonya ve Almanya'nın komünizm aleyhtarı cepheyi kurmaktaki amaçlarının ilk fırsatta Rusya'yı ortadan kaldırmak olduğunu; fakat İtalya'nın bu cephedeki asıl amacının henüz bilinmediğini yazmıştır.¹³⁶⁰ Sadri Ertem, "Üç Başlı Anlaşma" başlıklı makalesinde konuya farklı bir bakış açısı getirmiş ve şunları yazmıştır: "Günün büyük politika meselesi İtalya-Almanya-Japonya Anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın komünizme karşı bir set olduğunu, onu Avrupa'da ve Asya'da benlik maksadını takip ettiğini iddia etmek her işe nazari bir sebep arayanları belki de tatmin eder; fakat bir felsefeye, bir sosyal harekete karşı üç büyük devleti seferber eden sebep yalnız bir felsefe, bir fikir hareketini durdurmak emeli olamaz... Kökleri ekonomiye dayanan büyük çapta bir politika davası karşısındayız. Büyük harpten istediğini almış memleketler Fransa, İngiltere; büyük harpten sonra barışı isteyen devletlerle iş birliği yapan ve dünya sulhuna destek olan devletler Türkiye, Sovyet Rusya, İran, Afganistan, Yunanistan gibi; Büyük harpten mağlup çıkmış veya tatmin olmamış devletler, Almanya, Japonya, İtalya gibi... dünyaya yön veren birliktelikler buradan başlamıştır..."¹³⁶¹ Ömer Rıza Doğrul ise

¹³⁵⁸ Hamdi Nüzhet Çançar, "Ya İtalya? ...", *Anadolu*, 29 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2.

¹³⁵⁹ Muharrem Feyzi Togay, "Japonya-Almanya İttifakı", *Cumhuriyet*, 28 İkinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³⁶⁰ Hüseyin Faruk Tanur, "Komünizme Karşı Mücadele ve İtalya"; *Haber (Akşam Postası)*, 28 İkinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³⁶¹ Sadri Ertem, "Üç Başlı Anlaşma", *Kurun*, 27 İkinci Teşrin 1936, s. 5, 7.

Anti-Komintern Pakt'dan en çok memnun olan kesimin İtalya olduğunu; İtalya'nın anlaşmaya katılıp katılmayacağını belli olmadığını ve Japonya ile İtalya arasında da buna benzer bir anlaşmanın yapılabileceğinin üzerinde durmuştur.¹³⁶²

Berlin-Roma Mihveri ve Anti-Komintern Pakt'ın imzasından hemen hemen bir yıl sonra 1937 yılının Eylül ayında Mussolini Hitler'i ziyaret etmiştir. Mussolini'nin Almanya'da geçirdiği günlerde, askerî törenlerin haşmeti, Berlin'de halkın alkışlarla karşılaması, sanayi gücünün her yerde göze çarpması, her bakımdan teşkilatlanmış ve düzenlenmiş bulunan Alman hayatı Mussolini'de Hitler'e karşı büyük bir hayranlık uyandırmıştır.¹³⁶³ Mussolini, beraberinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile 25 Eylül'de Münih'te olacak şekilde yola çıkmıştır.¹³⁶⁴ İki dost başkan on beş dakikalık bir görüşme yapmıştır. Görüşmeden sonra bir yemek daveti verilmiştir. Mussolini ve Hitler arasındaki görüşmeden sonra bir protokol imzalanmayacak ve tebliğ yayımlanmayacaktır. İki hükümet şefi, düşüncelerini Berlin Stadında yapacakları konuşmalarla herkesle paylaşacaklardır.¹³⁶⁵ 26 Eylül'de Mussolini Berlin'e geçecektir. Berlin Mussolini'nin gelişi için süslenmiştir. Mussolini Berlin'e geçmeden önce Münih'te Hitler'le bir saat süren bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. İspanya meselesi, Nyon İtilâfı ve bu itilâfa karşı İtalya'nın alacağı vaziyetin görüşüldüğü tahmin edilmektedir.¹³⁶⁶

Londra'dan gelen haberlere göre İngiltere ve Fransa, İtalya'yı İspanya meselesinde keyfî davranmaktan ve iki liderin bu meseleyi kendi görüşlerine göre yönlendirmelerinden dolayı sert bir dille uyarmıştır.¹³⁶⁷

Münih'teki mülâkatta Mussolini, Hitler'e şimdiye kadar kimseye verilmemiş olan “*Faşizm Fahri Onbaşı*” unvanını vermiş, Hitler de buna karşılık Duçe'ye “*Alman Kartalı Murassa Altın Nişanını*” vermiştir.¹³⁶⁸ 27 Eylül'de Berlin'e gelen Mussolini istasyonda Hitler, hükümet üyeleri, sivil ve askerî memurlar tarafından

¹³⁶² Ömer Rıza Doğrul, “Japonya-Almanya Anlaşması”, *Tan*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 2.

¹³⁶³ Anchieri, “Roma-Berlin Mihveri”, s. 61.

¹³⁶⁴ *Anadolu*, 25 Eylül 1937, s. 1, 6; *Akşam*, 25 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1937, s. 1, 9; *Haber (Akşam Postası)*, 25 Eylül 1937, s. 4; *Kurun*, 25 Eylül 1937, s. 1; *Son Posta*, 25 Eylül 1937, s. 3; *Son Telgraf*, 25 Eylül 1937, s. 1; *Tan*, 25 Eylül 1937, s. 3; *Ulus*, 25 Eylül 1937, s. 3; *Yeni Asır*, 25 Eylül 1937, s. 1.

¹³⁶⁵ *Akşam*, 26 Eylül 1937, s.1, 6.

¹³⁶⁶ *Akşam*, 27 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1937, s. 3; *Ulus*, 26 Eylül 1937, s. 3.

¹³⁶⁷ *Haber (Akşam Postası)*, 27 Eylül 1937, s. 1, 4.

¹³⁶⁸ *Tan*, 26 Eylül 1937, s. 10; *Ulus*, 27 Eylül 1937, s. 4.

büyük bir törenle karşılanmıştır. Mussolini adına büyük bir yemek daveti verilmiştir. Hitler bir konuşma yapmış ve Mussolini'yi Faşizmin ve İmparatorluğun temsilcisi olarak selamladıktan sonra, dünyanın bu sıkıntılı döneminde Mussolini'nin Almanya'ya yaptığı bu ziyaretin çok önemli olduğunu, yapılan son görüşmelerle iki devletin farklı konularda görüş birliğine vardığını ve bu görüşmelerin asla diğer devletler aleyhine bir bloklaşma gibi düşünülmemesi gerektiğini söylemiştir. Mussolini ise yaptığı cevabî konuşmada Almanya ve İtalya'nın birlikteliğinin sarsılmaz bir güçte olduğunu ve her türlü güçlüğe göğüs gerebileceğini beyan ettikten sonra “*beraberimde karşılıklı kuvvetli dostluğumuzun inancını götürüyorum*” cümlesini kullanmıştır. Berlin'de iki lider arasında yapılan görüşmeler bütün gizliliğiyle devam etmiştir.¹³⁶⁹

Hitler-Mussolini görüşmeleri devam ederken dünya basını da bu görüşmeleri ilgiyle takip etmiş, Türk gazetelerinde de yabancı basının değerlendirmeleri yayımlanmıştır. *Daily Telegraph*, “*İtalya hükümet reisini, 500 bin Berlinli dün heyecanla alkışlamıştır.*” *Morning Post*, “*Tarihte ilk defa bir yabancı devlet adamına muhteşem olması istenen bir kabul hazırlamak için modern bir Avrupa hükümet merkezinin hayatı durdurulmuştur.*” *D.N.B Ajans*, “*28 Eylül günü resmen millî bayram mahiyetini almıştır*” şeklinde yorumlar yapılmıştır.¹³⁷⁰

Berlin'de yapılan görüşmelerden sonra Hitler ve Mussolini Nasyonal Sosyalist Partisi'nin Alman spor sahasında yapılan törenlere katılmıştır. İki lider kalabalık halk grubuna birer konuşma yapmıştır.¹³⁷¹ 29 Eylül günü, Alman kabinesi Hitler'in başkanlığında toplanmıştır. Bu toplantıda İtalyan Başbakanı Mussolini de bulunmuştur. Bu toplantıdan sonra beraber ziyaretler gerçekleştirilmiş ve sonrasında Mussolini Roma'ya dönmek üzere istasyona gelmiştir.¹³⁷²

Mussolini ve Hitler arasında gerçekleşen görüşmeler Türk basınında önemli yazarlar tarafından değerlendirilmiş ve okuyucuyla buluşturulmuştur. Yunus Nadi,

¹³⁶⁹ *Akşam*, 28 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1937, s. 7; *Tan*, 28 Eylül 1937, s. 3.

¹³⁷⁰ *Anadolu*, 29 Eylül 1937, s. 1, 6.

¹³⁷¹ *Akşam*, 29 Eylül 1937, s. 1, 4; *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1937, s. 1, 7; *Haber (Akşam Postası)*, 29 Eylül 1937, s. 1, 7; *Kurun*, 29 Eylül 1937, s. 1, 6; *Son Posta*, 29 Eylül 1937, s. 1, 3; *Ulus*, 29 Eylül 1937, s. 1, 5; *Yeni Asır*, 29 Eylül 1937, s. 1, 6.

¹³⁷² *Anadolu*, 30 Eylül 1937, s. 1, 3; *Akşam*, 30 Eylül 1937, s. 1, 4; *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937, s. 1, 8; *Kurun*, 30 Eylül 1937, s. 1; *Son Posta*, 30 Eylül 1937, s. 3; *Yeni Asır*, 30 Eylül 1937, s. 6.

*Cumhuriyet'te şu yorumda bulunmuştur: "İtalya ile Almanya arasında gittikçe kuvvetlenen yakınlaşmanın hakiki sebebi her iki devletin siyasi sahada yalnızlıklarıdır. Milletler Cemiyeti'nden çekildikten sonra Almanya yalnız kalmıştı. Habeş macerasından sonra İtalya yalnız kalmıştır."*¹³⁷³

Ömer Rıza Doğrul, konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: *"İtalya Başbakanının Alman kuvvetlerini yakından görmesini, iki faşist devlet adına güç gösterisi sayanlar ve hatta iki tarafı askeri bir ittifak için toplanmış sayanlar vardır. Bazı çevreler ise Almanya'nın böyle bir ittifaka muhalefet ettiğini söylemişlerdir. Almanya kendisini herhangi bir saldırıya karşı koruyacak şekilde güçlenmiş ve bunun için başkalarının adına da savaşa karışmak istemiyor İtalya ile Almanya arasında bir 'âdem-i tecavüz' paktının imzalanması muhtemeldir. Hatta Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya ile birer saldırmazlık antlaşması yapmak istemekte ve böylece Küçük İtilâfı bozarak Fransa'yı zayıflatmak düşüncesinde olabilirler. Küçük İtilâf dağılırsa Roma-Berlin mihveri de genişleyecektir."*¹³⁷⁴

Burhan Belge, konuyla ilgili yazısında Hitler ile Mussolini'nin birleştiği ve ayrıldığı konular üzerinde durduktan sonra Berlin-Roma Mihveri'nin ideolojik olarak kuvvetli, diplomatik olarak da bir o kadar zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmeler Dörtler Misakı'nı gerçekleştirerek Sovyet Rusya'yı uzaklaştırmak için mi yapılıyor acaba? sorusunu sormuştur. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın bu konuya nasıl yaklaşacaklarını da zaman gösterecektir, yorumunda bulunmuştur.¹³⁷⁵ Muhittin Birgen, *"Mussolini-Hitler Mülâkatı"* başlıklı makalesinde şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *"Hitler ve Mussolini karşılaşmasının sonucu arada herhangi bir siyasi sözleşme yazılmasına ve imzasına kadar gitmeyecektir. Her iki şef de nasyonal sosyalizm ile Faşizm arasında sıkı bir ideoloji birliği bulunduğunu tespit edecekler ve Bolşevizm'e karşı açıkça vaziyet alacaklardır. Her iki devlet adamı da sulhtan bahsedeceklerdir. Bu seyahat Almanya ve İtalya arasında dört seneden beri takip edilen siyasetin esaslarında hiçbir değişiklik yapmayacaktır. Sadece bu siyaseti daha canlı hâle getirecektir..."*¹³⁷⁶ Ahmet Rauf, *Son Telgraf* da şu hususlardan bahsetmiştir: *"Berlin-*

¹³⁷³ Yunus Nadi, "Hitler-Mussolini Mülâkatı", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1937, s. 1, 3; *Haber (Akşam Postası)*, 26 Eylül 1937, s. 3-4.

¹³⁷⁴ Ömer Rıza Doğrul, "Hitler-Mussolini Konuşmaları", *Tan*, 28 Eylül 1937, s. 3.

¹³⁷⁵ Burhan Belge, "Mussolini-Hitler", *Ulus*, 28 Eylül 1937, s. 2.

¹³⁷⁶ Muhittin Birgen, "Mussolini-Hitler Mülâkatı", *Son Posta*, 29 Eylül 1937, s. 2.

Roma Mihverinin, Mussolini-Hitler mülâkatı ile bir kat daha kuvvetleneceğinden bahsedilirken, Londra'nın bu mülâkata tepkisinin ne olacağı da merak konusudur. İlerleyen zamanlarda Londra-Roma görüşmelerinin olup olmayacağı rivayetleri de yer almaktadır. İtalya ise şimdilik sadece İspanya'da herhangi bir istilâ politikası takip etmediğini söylemek lüzumunu gösteriyor."¹³⁷⁷

Yunus Nadi, yazdığı başmakalesinde özetle şu konular üzerinde durmuştur: "...İki devlet adamının Berlin'deki nutuklarını sadece Berlin stadyumundaki 500 bin kişi değil tüm dünya dinledi. Barışseverlik amacıyla birleşen nutuklar birbirlerine benzeyen iki rejimin kardeşliğini ilân etmiştir. Nutuklarda bir hedef olarak komünizm ve Bolşevizm aleyhinde hareket birliği görülmüştür. İtalya Başbakanı Mussolini Almanya seyahatine çıkmadan önce, İtalya'nın İngiltere ve Fransa ile ılımlı siyaseti dikkat çekmektedir. Yani Mussolini Almanya'ya icabında İngiltere ve Fransa ile de anlaşabilir bir lider olarak gitmiştir. Yani Almanya ile anlaşmak zorunda olmayan bir lider kimliği yer almaktadır. Yayınlanmayan iki liderin konuşmalarında belli başlı konunun Rusya'ya karşı alınacak vaziyet olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Ancak herkes kendi âleminde kendi memleketinde Bolşevikliğe karşı tedbirler alabilir. Bundan azıtarak Rusya gibi geniş bir kıt'ayı ve büyük bir ülkeyi milletler camiası haricinde bırakmaya çalışmak ne mantıken ne de maddeten yürüyecek bir dava değildir. Mussolini'nin Almanya seyahati sulh aleyhinde ciddi bir tehlike değildir. Bu da insanlık için bir kârdır."1378 Asım Us, iki liderin mülâkatını özetle şöyle değerlendirmiştir: "...Bütün Almanya adına söz söyleyen Hitler ile yine bütün İtalya adına söz söyleyen Mussolini'nin milyonlarca halk kalabalığı önünde aynı rakamı tekrar ederek yüz on beş milyon Alman ve İtalyan birliğinden bahsetmeleri hayli manalı bir ifadedir. Bu iki hatip bol bol sulh kelimesinden de bahsetmiştir. Hitler ile Mussolini'nin mülakatlarından çıkan netice açıktan açığa dünya haritasının yeni baştan çizilmesini içeren tahminlerdi; fakat iki lider nutkunda böyle bir amaçtan bahsetmiyor. Bu sözler Avrupa işlerinde bir sulh ümidini de göstermiyor."1379 Şevket Bilgin, *Yeni Asır*'daki makalesinde şu yorumlara yer vermiştir:

¹³⁷⁷ Ahmet Rauf, "İtalyanlar ve Bir iki teminat", *Son Telgraf*, 28 Eylül 1937, s. 2.

¹³⁷⁸ Yunus Nadi, "İtalyan-Alman Münasebetlerinin Hakiki Mahiyeti", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937, s. 1,4.

¹³⁷⁹ Asım Us, "Hitler-Mussolini Mülâkatı"; *Kurun*, 30 Eylül 1937, s. 1, 4; *Haber (Akşam Postası)*, 30 Eylül 1937, s. 3-4.

“Mussolini’nin Alman şehirlerine yaptığı resmi ziyareti bir sulh gösterisine sokmak için, Berlin ve Roma büyük bir gayret göstermektedir. Mussolini, Berlin’de ne hazırlanıyor? Sorusuna: ‘-Sulh hazırlanıyor’ cevabını vermiştir. İtalyan diktatörünün son nutkunda, maalesef böyle bir intiba görülmemektedir. Duçe’nin ‘sulh hazırlıyoruz’ sözü, sulhu teşkilatlandırmak isteyen Milletler Cemiyeti’ne karşı husumet ilân eden bir şekilde söylenmemiş olsaydı kabul edilebilirdi. Faşizm ve Nazizm kendilerine göre, kendi ideolojilerine göre bir sulh nizamı kurmak istediklerini söyleyebilirler. Fakat insanlığın selâmeti öğreti kavgalarına yer vermemektedir...”¹³⁸⁰ Selim Ragıp Emeç, kaleme aldığı yazısında Mussolini’nin Almanya’ya olan seyahatinin, Avrupa barışını kurtarma konusunu kimler gerçekleştirecektir? sorusunu bir kez daha gündeme getirdiğinden bahsetmiştir. İngiltere-Fransa mı, Almanya-İtalya mı bu sulhu gerçekleştirecektir? sorusunun tartışılmaya başlandığı üzerinde durmaktadır. Berlin’de iki devlet adamı tarafından söylenen nutukların kapalı bir tarzda bu meseleyi içerdiğinden söz etmektedir.¹³⁸¹

Mussolini, 30 Eylül’de Roma’ya gelmiş, kendisini kalabalık bir halk kitlesi karşılamış ve Almanya seyahatini de içeren bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Hitler’e bir teşekkür telgrafı göndermiş ve yakında kendisini de Roma’da görmek istediğini bildirmiştir.¹³⁸²

Yeni Asır, Moskova gazetesi olan *Izvestia*’da yayımlanan bir yazıyı ele almış ve Moskova’nın Mussolini-Hitler görüşmesini nasıl karşıladığına dair değerlendirmesini yorumlamıştır. Bu yazıda Alman-İtalya iş birliğinin hedefinin saldırı siyasetinde birbirine yardım etmek ve üçüncü devletlere karşı harekette bulunmak için aralarında kendi kıymetlerini artırmak yorumu yapılmıştır. Bütün kusurlarına rağmen Nyon Antlaşması Roma’ya ve Dünya’ya faşist saldırganların hareketleri Londra ve Paris’in bu entrikalara göz yumup yummamalarına bağlıdır,

¹³⁸⁰ Şevket Bilgin, “Bu Ne Biçim Sulh Hazırlığı?”, *Yeni Asır*, 30 Eylül 1937, s. 1-2.

¹³⁸¹ Selim Ragıp Emeç, “Avrupa’nın Sulhunu Kimler Tehdit Ediyor?”, *Son Posta*, 30 Eylül 1937, s. 3.

¹³⁸² *Anadolu*, 1 İlk Teşrin 1937, s. 1, 6; *Cumhuriyet*, 1 Birinci Teşrin 1937, s. 1, 3; *Haber (Akşam Postası)*, 1 İlk Teşrin 1937, s. 2; *Son Posta*, 1 Birinci Teşrin 1937, s. 3; *Ulus*, 1 Birinci Teşrin 1937, s. 4.

ifadesi kullanılmıştır. Bu yeni durumun da Roma-Berlin Mihveri'nin iki tarafında da şaşkınlığa sebep olduğunun üzerinde durulmuştur.¹³⁸³

Mussolini-Hitler görüşmesi gerçekleşikten kısa bir süre sonra 6 Kasım 1937 tarihinde İtalya, Almanya ve Japonya arasında imzalanmış olan Anti-Komintern Pakt'a katılmıştır. Bu paktın hiçbir devlet aleyhine olmadığı beyan edilmiştir. Türk basını da İtalya'nın Pakt'a katılma haberini manşetlerine taşımıştır: “*Alman-Japon-İtalyan Paktı dün imzalandı*”¹³⁸⁴, “*Alman-Japon İttifakına İtalya da dün girdi*”¹³⁸⁵, “*Komünizmle mücadele protokolünü İtalya’da imzaladılar*”¹³⁸⁶, “*Roma’da imzalanan Pakt’tan sonra Faşizm, Komünizm mücadelesi alevlendi*”¹³⁸⁷, “*Almanya, İtalya ve Japonya arasındaki pakt imzalandı*”¹³⁸⁸, “*Komünizme karşı Almanya, İtalya ve Japonya arasında bir İtilaf imzalandı*”¹³⁸⁹, “*Komünizm aleyhindeki pakta İtalya da girdi.*”¹³⁹⁰

Hamdi Nüzhet Çançar, Anadolu’da İtalya’nın Anti-Komintern Pakta katılmasını değerlendirmiş ve özetle şunları yazmıştır: “*Geçen sene Almanya ile Japonya arasında dünyada komünizme ortak olarak karşı koymak için yapılan antlaşmaya İtalya’nın da katıldığı haberi verilmektedir. İtalya Habeşistan seferini gerçekleştirdikten sonra Avrupa’da düştüğü durum onu Almanya’ya yaklaştırmış ve Almanya’nın fikrine tâbi olarak komünizme karşı mücadele, idealist halk kitlelerini sürüklemek için bahaneden başka bir şey değildir. Asıl amaç çeşitli emellerin gerçekleşmesi için birbirine yardım etmektir*”¹³⁹¹ Ahmet Şükrü Esmer ise Roma-Berlin-Tokyo Mihveri hakkında şöyle bir yorumda bulunmuştur: “*Almanya ile Japonya arasındaki anlaşma komünistliğe karşı tedbir almak için yapılmış olmakla beraber gerçekte Sovyet Rusya’yı işaret ediyordu. Sovyet Rusya’dan uzak olan İtalya geçen sene paktın içine alınmadı. Milletler Cemiyeti’nden çekildikten sonra Uzak Şark’taki emellerine varmayı amaçlayan Japonya, İtalya’yı da pakt içine alarak*

¹³⁸³ *Yeni Asır*, 1 Birinci Teşrin 1937, s. 3.

¹³⁸⁴ *Cumhuriyet*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 1, 8.

¹³⁸⁵ *Haber (Akşam Postası)*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

¹³⁸⁶ *Kurun*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 4.

¹³⁸⁷ *Son Posta*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

¹³⁸⁸ *Son Telgraf*, 6 İkinci Teşrin 1937, s. 1-2.

¹³⁸⁹ *Tan*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 1, 8.

¹³⁹⁰ *Ulus*, 7 İkinci Teşrin 1937, s. 3.

¹³⁹¹ Hamdi Nüzhet Çançar, “Komünizme karşı mücadele”, *Anadolu*, 7 Teşrin-i Sâni 1937, s. 1, 8.

Avrupa işlerine tekrar karışmak istemedi; fakat aradan geçen bir sene zarfında gerek Avrupa’da gerekse Uzak Şark’ta meydana gelen gelişmeler İtalya’nın da pakta girmesini sağlamıştır. Roma-Berlin-Tokyo mihverinin kurulmasıyla Avrupa, Asya, Amerika politikası diye ayırım ortadan kalkıyor. Artık bir dünya dengesi, bir dünya politikası vardır. Bu dengede İtalya, Almanya, Japonya yerini almıştır.”¹³⁹²

Türk basınında Alman-Japon-İtalyan ittifakı değerlendirilirken özellikle bu birleşmenin Sovyet Rusya’ya veya İngiltere’ye karşı mı yapıldığı ile ilgili haberler de yer almıştır: “*Alman-Japon-İtalyan İttifakı İngiltere’ye karşı*”¹³⁹³, “*M. Hitler iki müttefik devlete teşekkür etti – Bir gazete, artık Almanya Londra’yı, İtalya Mısır’ı, Japonya da Hong-Kong’u tehdit edebilir, diyor*”¹³⁹⁴, “*İtalyan –Alman-Japon Antlaşması Sovyetlere karşı değilmiş, hedefi İngiltere’ymiş!*”¹³⁹⁵, “*Rusya ile harp Mukadder mi?*”¹³⁹⁶, “*Komünistliğe karşı Pak-Roma Paktı İngiltere Aleyhine mi Yapılmış?*”¹³⁹⁷

Roma-Berlin-Tokyo Mihverinin kurulmasıyla kutuplaşmalar artmaya başlamış ve dünya ciddi bir savaşa biraz daha yaklaşmıştır. Roma-Berlin Mihveri devamında Roma-Berlin-Tokyo mihverinin yapılması ve Mussolini’nin Almanya’yı ziyareti İtalya-Almanya ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. İki devletin münasebetleri 1938 yılında Hitler’in İtalya’yı ziyareti ile iyice perçinlenmiştir.

Türk basınında Hitler’in İtalya ziyareti farklı başlıklarla ele alınmıştır: “*B. Hitler Roma’ya Gidiyor*”¹³⁹⁸, “*B. Hitler Mussolini ile siyasî konuşmalara bugün başlıyor*”¹³⁹⁹, “*Hitler Bu Akşam Roma’da bulunacaktır*”¹⁴⁰⁰ “*M. Hitler Roma’da – Alman Başvekiline dün büyük tezahürat yapıldı*”¹⁴⁰¹, “*Hitler İtalya’da – Seyahate ehemmiyet verilmesinin sebebi Avusturya’nın ilhakından sonra aradaki dostluğa halel gelmediği intibainı uyandırmakmış*”¹⁴⁰², “*Hitler dün gece Roma’ya Muvasalat*

¹³⁹² Ahmet Şükrü Esmer, “Roma-Berlin-Tokyo Mihveri”, *Ulus*, 8 Son Teşrin 1937, s. 3.

¹³⁹³ *Haber (Akşam Postası)*, 8 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

¹³⁹⁴ *Cumhuriyet*, 8 İkinci Teşrin 1937, s. 1, 6.

¹³⁹⁵ *Kurun*, 8 İkinci Teşrin 1937, s. 1, 4.

¹³⁹⁶ *Son Telgraf*, 8 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

¹³⁹⁷ *Tan*, 8 İkinci Teşrin 1937, s. 1.

¹³⁹⁸ *Akşam*, 2 Mayıs 1938, s. 2.

¹³⁹⁹ *Akşam*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁰ *Anadolu*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰² *Haber (Akşam Postası)*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

etti”¹⁴⁰³, “Hitler Roma’da coşkun tezahüratla karşılandı”¹⁴⁰⁴, “Müzakere Hitler’le-Mussolini arasında bugün başladı”¹⁴⁰⁵, “Hitler Roma’ya Gitti”¹⁴⁰⁶, “Alman Şefi Roma’da”¹⁴⁰⁷, “Sınırdan itibaren yapılan muazzam tezahürler arasında B. Hitler dün akşam Roma’ya vasil oldu.”¹⁴⁰⁸

3 Mayıs 1938 akşamı Hitler Roma’ya ulaşmıştır. İtalya Kralı III.Victor Emanuel ve İtalya Başbakanı Mussolini başta olmak üzere önemli bir protokol tarafından karşılanmıştır. Daha sonra beraberindekilerle Quirinale (Kiral) sarayına gitmiştir. Mussolini ve Hitler arasındaki önemli siyasi konuşmalara ise ertesi gün başlanacağı bildirilmiştir.¹⁴⁰⁹ 4 Mayıs günü Hitler ve Mussolini Venedik Sarayı’nda görüşmüşlerdir.¹⁴¹⁰ Mussolini’nin, şahsî nüfuzunu kullanarak Alman nüfusunun olduğu Sudet bölgesindeki azınlık meselesini Fransa ve İngiltere’nin, arzusuna göre halletmesini Hitler’den isteyeceği konuşulmaktadır.¹⁴¹¹ Görüşmelerin esasını Almanya’nın müstemleke talebi oluşturmaktadır. Almanya, Çekoslovakya’da askeri bir müdahalede bulunmaya mecbur olduğu bir zamanda ve Fransa tarafından saldırıya uğradığı bir durumda İtalya’nın duruşunun ne olacağını öğrenmek istemiştir.¹⁴¹² Ayrıca Berlin-Roma Mihveri’nin İngiltere ve Fransa tarafından resmen tanınması istenecek ve bu takdirde Almanya’nın da İtalya-İngiltere, İtalya-Fransa anlaşmalarını onaylayacağı meseleleri de görüşmelerin önemli noktalarından olmuştur.¹⁴¹³

5 Mayıs günü Hitler Napoli’ye geçmiştir. Görkemli karşılama burada da yapılmıştır. Hitler, şerefine düzenlenen deniz manevralarına katılmıştır.¹⁴¹⁴ Bu manevralar devam ederken Hitler ve Mussolini arasında gerçekleşen ikili görüşmelerde Hitler’in Çekoslovakya harici siyasetinin, Çekoslavak-Sovyet ve

¹⁴⁰³ *Kurun*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁴ *Son Posta*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁵ *Son Telgraf*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁶ *Tan*, 3 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁷ *Yeni Asır*, 5 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁸ *Ulus*, 4 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴⁰⁹ *Akşam*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 6; *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 7; *Haber (Akşam Postası)*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 7; *Kurun*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 6; *Son Posta*, 4 Mayıs 1938, s. 1, 11.

¹⁴¹⁰ *Akşam*, 5 Mayıs 1938, s. 1, 13; *Anadolu*, 5 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴¹¹ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1938, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 5 Mayıs 1938, s. 1, 12.

¹⁴¹² *Son Posta*, 5 Mayıs 1938, s. 1, 12.

¹⁴¹³ *Son Telgraf*, 5 Mayıs 1938, s. 1, 6.

¹⁴¹⁴ *Akşam*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Anadolu*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 6; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 9.

Çekoslovak-Fransız itilâflarının ılımlaştırılması ve imkân olursa feshedilmesi için İtalya'nın yardımını istemiştir. Ayrıca Mussolini'ye üç buçuk milyon Sudetin Alman sınırları dışında yaşamasına Almanya'nın izin vereceğini; fakat Çekoslovakya'nın dış politikasında hızlı bir değişiklik yapması gerektiği isteğinde bulunmuştur.¹⁴¹⁵ Hitler 6 Mayıs günü Napoli'den tekrar Roma'ya gelmiştir. Roma'da yine Hitler şerefine büyük resmî törenler gerçekleştirilmiştir. Törenlerden sonra İtalya Kralı sarayda Hitler şerefine bir yemek daveti vermiştir.¹⁴¹⁶ 7 Mayıs günü iki devlet lideri karşılıklı konuşmalar gerçekleştirmişlerdir. Hitler'in ziyaretinin iki ülkenin dostluk ilişkilerini daha da sağlamlaştırdığını; Almanya ve İtalya'nın menfaatlerinin aynı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca iki devlet arasında ortak bir sınırın kurulduğunu ve bu sınırın Alman ve İtalyan milletleri arasında bir köprü görevi göreceği üzerinde de durmuşlardır. Hitler Almanya'nın şefi sıfatıyla İtalya'dan ayrılmadan önce İtalyan hükümdarlarını Almanya'ya davet etmiştir.¹⁴¹⁷

Hitler'in İtalya ziyareti yabancı basın tarafından yakından takip edilmiştir. Alman basını bu ziyaretten heyecanla bahsetmiş ve Roma-Berlin Mihverinin daha da sağlamlaştığı yorumunda bulunmuştur. İtalya basını da ziyaretin olumlu olduğu yorumunda bulunmuş ve iki memleketin kendilerini ve diğer medeniyet ve memleketlerini yabancı saldırılarına karşı savunmayı amaç edindikleri değerlendirmesini yapmıştır.¹⁴¹⁸ Türk basını ise Hitler'in İtalya ziyaretini ayrıntısıyla takip etmiş ve sonuna kadar konu hakkında okuyucularını bilgilendirmiştir.

Hitler ziyaretinin sonuna geldiğinde Floransa'da *Stefani* ajansının bir temsilcisi ile konuşmuş ve kendisine karşı gösterilen dostluktan dolayı mutlu olduğunu ve İtalya'nın askerî deniz ve hava kuvvetlerine karşı hayranlık duyduğunu söylemiştir. Ayrıca Faşizm ile Nasyonal Sosyalizmin birbirini anladığını görerek memnun olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁴¹⁹

¹⁴¹⁵ *Haber (Akşam Postası)*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Kurun*, 7 Mayıs 1938, s. 6.

¹⁴¹⁶ *Akşam*, 7 Mayıs 1938, s. 1, 7; *Anadolu*, 7 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1938, s. 1, 7; *Son Posta*, 7 Mayıs 1939, s. 11; *Yeni Asır*, 7 Mayıs 1938, s. 1.

¹⁴¹⁷ *Akşam*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 13; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Haber (Akşam Postası)*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 8; *Kurun*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 4; *Tan*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 10; *Ulus*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 3.

¹⁴¹⁸ *Akşam*, 9 Mayıs 1938, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1938, s. 3.

¹⁴¹⁹ *Akşam*, 11 Mayıs 1938, s. 2; *Anadolu*, 11 Mayıs 1938, s. 3; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1938, s. 1, 3.

Muharrem Feyzi Togay, “İki Mihver” başlıklı makalesinde Hitler’in İtalya ziyaretine değinmiş ve bu ziyaretin asıl amacının dünyaya iki devletin arasında sıkı dostluk, iş birliği olduğunu, Berlin Roma Mihveri’nin sağlam bulunduğunu ve iki büyük devletin siyasetlerinin önemli temellere dayandığını coşkulu bir şekilde ilan etmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya Seyahatinden Sonra” başlıklı yazısında özellikle iki lider arasında yapılan görüşmelere dikkat çekmiş ve bu görüşmelerin hiçbir zaman öğrenilemeyeceği yorumunda bulunmuştur. Hitler’in bu seyahati esnasında söylediği sözlerden ziyade söylemediği sözlerin önemli olduğu; örneğin İtalyan-Alman dostluğundan çok bahsedildiği; Faşist ve Nazi kardeşliği üzerinde çok durulduğu fakat İtalya-Almanya münasebetleri söz konusu olduğu zaman daima ileri sürülen Roma-Berlin Mihverinden hiç söz edilmediği konusundan bahsetmiştir. Yazar, dünya kamuoyunu ilgilendiren asıl kısmında Roma-Berlin Mihveri olduğunu; fakat bu konu hakkında görüşmeler yapılmadığı değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁴²¹ *Son Posta*’ya göre, *Jurnal dö Mosku* adlı bir Sovyet gazetesi ise Hitler-Mussolini görüşmesinin en önemli noktasının ortak bir saldırı planı hazırlanması olduğunu yazmıştır.¹⁴²² Hakkı Ocakoğlu, *Yeni Asır*’daki makalesinde ise özetle şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “*Berlin ile Roma arasında birçok noktada menfaatler vardır. Bu menfaatlerin üzerine şimdilik bir perde çekilmiştir. Alman ve İtalyan milletlerinin mukadderatı avuçları içinde bulunan iki şahsiyetin aralarında geçen gizli görüşmeler hakkında kesin malûmat almaya imkân yoktur. Bu ziyarete ve gösterilere verilen önem, her şeye rağmen Berlin-Roma Mihverinin kuvvetini göstermektedir Ayrıca Roma görüşmelerinde Hitler ile Mussolini’nin Güneydoğu Avrupa’da hakimiyet bölgeleri taksiminde bir sözleşmeden bahsedilmiştir. Bu haber Balkanlıları bu iki devlet aleyhine tahrik için bir manevra şeklinde de kabul edilebilir. Balkan devletlerinin İtalya ve Almanya ile olan münasebetleri çok dostanedir. Balkanlar tarihinin kanlı hadiselerinden derslerini almışlar ve aralarında çok kuvvetli bir birlik oluşturmuşlardır. İstiklallerine asla el sürdürmezler. Bu itibarla Roma görüşmelerinden endişemiz yoktur. Temenni edelim*

¹⁴²⁰ Muharrem Feyzi Togay, “İki Mihver”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938, s. 2.

¹⁴²¹ Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya Seyahatinden Sonra”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Mayıs 1938, s. 2; *Ulus*, 12 Mayıs 1938, s. 3.

¹⁴²² *Son Posta*, 12 Mayıs 1938, s. 3.

ki Roma görüşmelerinde dünya sulhu lehine uysal hareket etmek kararları alınmış olsun...”¹⁴²³

Hitler’in İtalya ziyareti sonrasında Türk basınındaki genel görüşe göre; iki lider arasındaki görüşmelerin açık ve gizli mahiyette iki şekilde yapıldığı üzerinde durulmuştur. Açık yapılan görüşmelerin herkes tarafından doğal olarak bilindiği; fakat gizli görüşmelerin içeriğinin Roma-Berlin Mihveri ile ilgili olduğunun tahmin edildiği vurgulanmıştır. Bu gizli görüşmelerde neler konuşulduğuna dair herhangi bir bilgilendirme yapılmamasının da dikkat çektiği ifade edilerek, dünya barışına katkısı olur temennisinde bulunulmuştur.

3. İtalya, İngiltere ve Fransa İlişkileri

a. İtalya-Fransa (Mussolini-Laval) Antlaşması

Müttefik devletlerin İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya’nın silahlanmasına karşı ilk tepkileri 17 Nisan 1934 tarihli Barthou notası olarak ortaya çıkmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Barthou’nun Hitler’in isteklerinin arttırılmasına ve Alman silahlanmasının meşrulaştırılmasına karşı bir protestoda bulunması bu yoldaki ilk teşebbüs olmuştur. Hitler’in ilk amacı olan muazzam bir Alman ordusu kurma girişimine ulaşmayı hiçbir teşebbüs durduramamıştır. Mussolini bu sırada meseleyi açıktan açığa ortaya koymuştur ve eğer silahsızlanma konferansı başarısızlıkla sonuçlanırsa, Almanya serbestçe silahlanabilecektir. Almanya’nın bu tehdidini ortadan kaldırmak için ise tek çare önleyici bir savaş olacaktır. Fransa tek başına savaşımaya hazır mıdır? Bu sorunun cevabı net değildir. Fransa’nın yapacağı en doğru şey ise diplomatik durumunu güçlendirmek; Batıda (İngiltere’de) bulamadığı desteği Doğu’da aramak; Rusya’yı da içine alarak, Almanya’nın en iyi şekilde kontrolünü sağlamaktır.¹⁴²⁴ Mussolini için bu dönemde önemli bir tehlike de bir İngiliz-Fransız bloğu oluşması ve bu bloğun karşısında kalmasıdır; ancak

¹⁴²³ Hakkı Ocakoğlu, “Roma Görüşmelerinden – Balkanlıların Hiçbir Endişesi Yoktur”, *Yeni Asır*, 12 Mayıs 1938, s. 1-2.

¹⁴²⁴ Ettore Ancieri, “II. Cihan Savaşı’nın Sebepleri-Avrupa Büyük Devletleri ve Hitler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Çev. Coşkun Üçok), No: 16(1), Ankara 1959, s. 48-49.

Almanya'nın 1934 yılında silahlanmaya başlaması üzerine Fransa'nın İtalya'ya kayması bu tehlikeyi ortadan kaldırmıştır.¹⁴²⁵

1934 yılının Ekim ayında bir suikast sonucu ölen Fransa Dışişleri Bakanı Barthou'un yerine geçen Pierre Laval da eski mevkidaşının politikasını sürdürmüş ve İtalya ile olan ilişkilerini düzeltmek için çaba göstermiştir. 4-7 Ocak 1935 tarihleri arasında Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval Roma'yı ziyaret etmiş ve Mussolini ile birtakım görüşmeler yapmıştır.¹⁴²⁶ Türk basınında Laval, Roma'ya gitmeden haberler verilmeye başlamış, yapılacak görüşmelerin içeriği ile ilgili yorumlarda bulunulmuş ve farklı başlıklarla okuyucuya duyurulmuştur. *“Laval Nihayet Roma'ya Gidiyor-fakat Orta Avrupa Meselelerinde Henüz Anlaşma Olamadı”*¹⁴²⁷, *“Fransız Dış Bakanı Bugün Roma'ya Gidiyor”*¹⁴²⁸, *“Laval Evvelâ Titülesko sonra da Mussolini ile Görüştü”*¹⁴²⁹, *“En Sonunda, Bay Laval Roma'ya Gidebiliyor”*¹⁴³⁰, *“B. Laval Neticeye Varmak İçin Tam Salâhiyet Aldı”*¹⁴³¹, *“Bay Laval Bugün Roma'da Bulunacak”*¹⁴³², *“Roma'da İlk Görüşmeler”*¹⁴³³

Fransız Dışişleri Bakanı M. Laval'ın Roma'da özellikle Avusturya istiklâlinin temini, Tunus'taki İtalyanların vaziyeti, Trablus ve Somali sınırlarının belirlenmesi hakkında görüşmelerde bulunacağı bildirilmiştir.¹⁴³⁴ Yunus Nadi bu görüşmeler konusunda özetle şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *“Roma'da konuşulacak işlerin epeyce çok olduğu söylenebilir, bulunabilecek düzenler içinse iş böyle değildir. Özet olarak ilk önce Orta Avrupa'ya dokunur bir Avusturya işi var, ondan sonra da Tuna boyundaki ulusların ekonomik bir iş birliği etmeleri isteği. Acaba Roma'da dünden beri gerçekleşen Laval-Mussolini karşılaşması az çok Arap saçını*

¹⁴²⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 313.

¹⁴²⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 313.

¹⁴²⁷ Akşam, 3 Kânun-u Sâni 1935, s. 2.

¹⁴²⁸ Cumhuriyet, 3 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴²⁹ Haber (Akşam Postası), 3 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴³⁰ Kurun, 3 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴³¹ Milliyet, 4 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴³² Ulus, 4 Son Kânun 1935, s. 1.

¹⁴³³ Yeni Asır, 6 Kânun-u Sâni 1935, s. 1.

¹⁴³⁴ Akşam, 4 Kânun-u Sâni 1935, s. 1-4.

andıran bu Orta Avrupa'ya bir çekidüzen verebilecek mi? Bunu Roma konuşmalarının sonunda göreceğiz..."¹⁴³⁵

Laval ile Mussolini arasında yapılan görüşmeler 7 Ocak günü sona ermiş ve resmî bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiri şu şekildedir: *"M. Mussolini ile M. Laval anlaşmaları imzalamak suretiyle Fransız-İtalyan müzakerelerini sonuçlandırmışlardır. Bu anlaşmalar, iki ülkenin Afrika'daki menfaatlerine ve Avrupa meselelerindeki ortak fikirlerine göredir. İki hükümet, Orta Avrupa meseleleri hakkında bir anlaşma imzalanması konusunda fikir birliğine varmışlardır..."*¹⁴³⁶

Türk basınından alınan bilgiye göre, İtalyan-Fransız Antlaşmasının içeriğinde şu noktalar üzerinde durulmuştur: *"Genel politika işlerine ait başlıca meselelerde Fransız-İtalyan görüşlerinin bir olduğu; Avusturya'nın komşu devletleriyle bugünkü sınırlarını korumak ve birbirlerinin içişlerine karışmamak için bir mukavele yapmalarının tavsiye edilmesi; Avusturya'nın istiklâli tehlikeye girerse Fransa ve İtalya'nın birbirleri ile görüşerek tedbir alacaklarına dair bir pakt imzası; Güney Afrika'da müstemleke işlerini halleden bir mukavele imzası"* Avusturya'nın istiklâli hakkında anlaşma olmuştur. Romanya ve Lehistan da ileride bu anlaşmaya girmeye davet edileceklerdir.¹⁴³⁷

Müstemleke konularında imzalanan antlaşma özetle şu maddeler içermiştir:

"1- Tunus'taki İtalyan tebaası tabiiyeti iki nesil için daha muhafaza edilecektir.

2- İtalya'ya Tibesti'de Madilf'in güneyinde 800 mil kadar genişlikte arazi parçası ile Fransız Somali'sinde Babil Mendeb Boğazı civarında 40 mil kadar uzunlukta bir arazi verilecek, bu son araziye Obak Limanı dahil olmayacaktır.

*3- İtalya, Cibuti ile Addis Ababa deniz yolundan iki üç bin hisse satın alacaktır."*¹⁴³⁸

¹⁴³⁵ Yunus Nadi, "Roma'da Hangi İşler Konuşulacak, Hangi Düzenler Bulunacak", *Cumhuriyet*, 5 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴³⁶ *Akşam*, 9 Kânun-u Sâni 1935, s. 2.

¹⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1, 8; *Haber (Akşam Postası)*, 8 İkinci Kânun 1935, s. 2.

¹⁴³⁸ *Kurun*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1, 9; *Milliyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1, 6.

Fransız-İtalyan Antlaşması diğer devletler tarafından da değerlendirilmiş ve farklı yorumlar yapılmıştır. İngiltere, bu anlaşmanın Avrupa'nın istikrarına büyük yardımı olacağını ve bundan bütün Avrupa işleri için bir iyilik çıkacağını vurgularken; Almanya ise anlaşmayı hayretle karşılamış ve anlaşma resmî bir şekilde bildirilmeden herhangi bir vaziyet almayacaklarını söylemiştir. Amerika iki devlet arasında yapılan anlaşmada özellikle Almanya'nın silahlanması konusundaki protokol üzerinde durulduğunu ve yakında bir silahsızlanma konferansı yapılabileceğini ifade etmiştir; Ancak İtalya-Fransa Anlaşmasında silahsızlanma konusunun kesin olarak ele alınıp alınmadığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.¹⁴³⁹

Laval-Mussolini arasında gerçekleşen ve “Roma Anlaşmaları” olarak yansıyan görüşmeler Türk basını tarafından da farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

Yunus Nadi, “Almanya’yı Çeviren Demir Çember” başlıklı makalesinde özetle şu konulara değinmiştir: “Roma konuşmalarının sonu Almanya’yı demir bir çember içinde kısıvrak bağlamak isteyen anlaşmalara varmış gibidir Fransa ile İtalya görünüşte Avusturya’yı çevirip susturmak amacını gütmüşlerdir. Fransa ile İtalya ellerinden gelse dünyanın bütün uluslarını Almanya’ya karşı yığacaklardır... Almanya’dan korkan iki büyük ulus var: İtalya ve Fransa. Roma konuşmalarının şimdi söylenmeyen gizli bir yönü var o da Fransa ile İtalya arasında. Bu iki ulusa göre Almanya çaresiz kalınca bu çemberden çıkmak için ya İtalya ile ya da Fransa ile anlaşmak zorunda olacaktır. Roma konuşmalarında Almanya’ya karşı kurulan çembere Almanya’nın da girmesi istenmiştir. Yani Avusturya’nın bütünlüğünü esas alan anlaşma Almanya’ya da sunulacakmış. Buna kediler bile gülse yeridir. Ayrıca diğer bir sıkıntı 70 milyonluk kocaman bir Alman ulusunu olduğu yerde kısıvrak bağlamak ve elden gelirse boğup öldürebilmek kuruntusudur. İşte bu anlaşmalarda ortaya çıkan en büyük sıkıntı budur. Çok sıkılan şey bir gün patlar. Almanya’nın da bir gün patlak vermesi Avrupa’nın orta yerinde şimdiye kadar dengi görülmemiş bir yangın ortaya çıkarabilir...”¹⁴⁴⁰

Ahmet Şükrü Esmer, *Milliyet*’te yazdığı makalesinde Mussolini ile Laval arasındaki anlaşmayı değerlendirmiştir. Yazara göre bu anlaşmada varılan kararlar

¹⁴³⁹ *Ulus*, 10 Son Kânun 1935, s. 1-2.

¹⁴⁴⁰ Yunus Nadi, “Almanya’yı Çeviren Demir Çember”, *Cumhuriyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1.

pamuk ipliğine bağlanmış ve Orta Avrupa işine, üzerinde anlaşmaya varılmış süsü verilmiştir. İki ulus arasında gizli bir anlaşma yapıp yapılmadığı bilinmemektedir; lakin ilk düşünüldüğü gibi Orta Avrupa sınırlarının karşılıklı garanti altına alınması da yoktur. Fransa, Avrupa’da statükonun devam etmesini ve sınırların değişmesini; İtalya ise bunun tersini savunmaktadır. İki ulusun temel politikaları birbirine uymamaktadır; ancak her iki ulusun da istediği bir şey vardır. Gerek İtalya gerekse Fransa Avusturya sınırlarının değişmemesini istemektedir. Bu ülkenin Almanya’ya katılmasını istememektedirler. Yapılan anlaşmayı da bu görüş yönlendirmiştir. Bunun nasıl yapılacağı konusunda da yine iki ulus ayrılmaktadır; çünkü *“her iki ulusun da verilmiş sözleri, koltuk altına alınmış küçük ulusları vardır”*.¹⁴⁴¹

Asım Us ise *“Roma Uzlaşması”* başlıklı yazısında özetle şu görüşlerini okuyucu ile paylaşmıştır: *“...İki devlet adamının onayladıkları belgelerde doğrudan Türkiye’yi ilgilendiren bir şey yoktur. Bu belgelerde doğrudan Orta Avrupa’nın barış düzeni vardır. Bu da bizim yakından ilişkili olduğumuz Balkanları ilgilendirmektedir. Balkanlarda müttefikimiz olan Yugoslavya ve Romanya da bu Roma anlaşmasını benimseyecektir. Bazı ortamlarda bu anlaşmanın herhangi bir yönde Türkiye’yi etkileyip etkilemediği konuşulmuştur. Bize göre bu konuda merak edecek bir şey yoktur. Fransa, Orta Avrupa ve Balkanlar’da sınır değişimlerinin önüne geçmek için amacına ulaşmıştır. Bundan dolayı bazı Avrupa gazeteleri Orta Avrupa uzlaşması için yapılacak anlaşmalara Türkiye ile Yunanistan’ın da girmesi için çağrılacağını yazmaktadır. Kamuoyu da Roma uzlaşmaları çevresinde olup bitenleri yakından takip etmektedir...”*¹⁴⁴²

Burhan Belge ise iki devlet lideri arasında yapılan bu anlaşmanın en çok prensipler üzerinde olduğu ve bu anlaşmayı tam anlamıyla gerçekleştirmek için her iki devletin de zaman faktörüne inandığını ve anlaşmanın büyük devletleri ilgilendiren önemli bir anlaşma olduğunu yazmıştır. Büyük devletler arasında hep emperyalizm savaşı olduğunu ve hiç olmazsa bundan sonra yapılacak anlaşmalarda bu amacın güdülmemesinin bütün büyüklü küçüklü uluslar tarafından beklendiğini; Avrupa barışına inanmadıkça dünya barışının da gelmeyeceğini ve bu Roma

¹⁴⁴¹ Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya-Fransa Yakınlığı”, *Milliyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1.

¹⁴⁴² Asım Us, “Roma Uzlaşması”, *Kurun*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1-2.

uzlaşmasında bu amacın güdülmüş olmasını temenni ettiklerini ifade etmiştir.¹⁴⁴³ Şevket Bilgin, Yeni Asır'da Roma Anlaşması ile ilgili görüşünü özetle şu şekilde ifade etmiştir: *“Roma’da ne vakit bir görüşme olsa emperyalist siyasetten kuşkulanan ülkelerde üzüntülü bir rüzgâr esmeye başlar. Mussolini yine neler karıştırıyor; gizli isteklerine yer vermek için ne önlemler düşünüyor, denilir. İki komşu devlet adamının görüşmesinden barışçıl bir siyasetin çıkacağına dair beklentiler yerine bu görüşmeler altında barış ortamını bozacak isteklerin olmasından korkuluyor. Belki de bu üzüntüler yersizdir. Bunu doğuran şeyler ortadan kalkmadıkça gösterişi çok seven Faşizm, emperyalizm kokusunu kaybetmedikçe barışın en sağlam direği olan evrensel inancı yüreklere sokmak güçtür. Laval-Mussolini görüşmeleri de bu tedirgin düşünceleri uyandırmaktan kurtulamamıştır...”*¹⁴⁴⁴

Türk basınında iki devlet liderinin anlaşmasının tedirginlikle karşılandığı ve Avrupa barışını hatta dünya barışını getirme konusunda ümitsiz yaklaşıldığı üzerinde durulmuştur. Kamuoyu ile paylaşılan ve resmî açıklamalarda ortaya konulan anlaşma bilgileri dışında gizli tutulan iki anlaşmadan daha bahsedilmektedir. Bu anlaşmalardan birinin Fransa Dışişleri Bakanı Laval’ın Habeşistan meselesinde Mussolini’ye hareket serbestliği tanıdığı, diğeri ise iki devlet arasındaki bir askeri anlaşma olduğudur.¹⁴⁴⁵ Özellikle, Habeşistan’a İtalya’nın ileride saldıracağı ve Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı başlatacağı zorlayıcı tedbirlere rağmen Fransa’nın İtalya’ya destek vermeye devam etmesi, Roma anlaşmaları konusunda hem Türkiye’nin hem de diğer devletlerin tedirginliğinin doğruluğunu da bir anlamda ispatlamıştır.

b. Stresa Konferansı (11-14 Nisan 1935)

Mussolini-Laval Antlaşması (Roma Antlaşması) sonrasında İtalya için yaşanan önemli gelişmelerden biri de Stresa Konferansı olmuştur. Versay Antlaşması’na göre Saar bölgesi Fransa’ya bırakılmakla beraber burada yirmi yıl sonra plebisit yapılması ve bu bölgenin geleceğinin bu şekilde belirlenmesine karar verilmiştir. 13 Ocak 1935

¹⁴⁴³ Burhan Belge, “Roma Anlaşması”, *Ulus*, 10 Son Kânun 1935, s. 3.

¹⁴⁴⁴ Şevket Bilgin, “Roma’da Neler Oldu?”, *Yeni Asır*, 9 Kânun-u Sâni 1935, s. 1.

¹⁴⁴⁵ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C. II, s. 375.

tarikhinde yapılan Saar Plebisiti'nin sonucuna göre 539.000 kişiden 477.000'i Almanya ile birleşme isteğini kabul edince¹⁴⁴⁶, 1 Mart 1935 tarihinde Saar bۆlgesi Almanya'ya teslim edilmiştir. ¹⁴⁴⁷ Hitler bu şekilde Versay Antlaşması'nın dayatmalarının birinden kurtulmuş ve belirli bir sۆre sonra da yaptığı açıklama ile Versay Antlaşması'nın mecburi askerlik sistemini yasaklayan hۆkۆmlerini de reddedecektir.

İngiltere Hۆkۆmeti'nin 1 Mart 1935'te yayımladığı Beyaz Kitap'ta Almanya'nın silahlanma faaliyetine girişmesi ve silahsızlanma çağrılarının boşa gitmesi sonucunda savunma harcamalarını arttıracadığını ilan etmesi; Fransa'nın da 15 Mart 1935'te zorunlu askerlik sۆresini uzatan bir teklifi meclise sunup kabul etmesi Hitler'i de harekete geçirmiştir. Hitler de 16 Mart 1935'te Alman milletine yayımladığı demeçte Versay Antlaşması'nın askerī yۆkۆmlۆlۆklerinin ortadan kaldırıldığını açıklamıştır. Yaşanan bu olaylar karşısında İngiltere, Fransa ve İtalya Almanya'nın kararını protesto etmişlerdir. ¹⁴⁴⁸ Fransa çok daha sert bir tepkide bulunmuş, Londra, Paris ve Roma arasında bu olayın gۆrۆřۆlmesini ve gerekirse Milletler Cemiyeti'ne başvurulması gerektiğini ifade etmiştir. İngiltere, Almanya ile bir uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. ¹⁴⁴⁹ İtalya ise Almanya'ya karşı girişilecek konularda ۆ devletin de fikir birliği yapması gerektiğini savunmuştur. ¹⁴⁵⁰

Yaşanan gelişmelerden sonra, 11-14 Nisan 1935 tarihlerinde Stresa-Isola Bella'da; İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanları ve Dışışleri Bakanları arasında gۆrۆřmeler gerçekleştirilmiştir. Tarihe Stresa Konferansı olarak geçen gۆrۆřmelerde Almanya'daki son gelişmeler değerlendirilmiştir. Konferans Tۆrk basını tarafında da ilgiyle takip edilmiş ve farklı haber başlıkları ile okuyucu ile buluşturulmuştur: *"Avrupa'yı sulha yahut harbe sۆrۆkleyecek konferans"*¹⁴⁵¹, *"Stresa Konferansında İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar"*¹⁴⁵², *"ۆ Devlet Adamı Stresa'da baş başa verdi; ne konuştular? Bilinmiyor"*¹⁴⁵³, *"Stresa Konferansı toplandı-Mۆzakereler sıkı bir*

¹⁴⁴⁶ Armaoğlu, 20. Yۆzyıl, s. 305.

¹⁴⁴⁷ *Akşam*, 2 Mart 1935, s. 2; *Haber (Akşam Postası)*, 1 Mart 1935, s. 1; *Milliyet*, 1 Mart 1935, s. 1.

¹⁴⁴⁸ *Milliyet*, 19 Mart 1935, s. 1, 6; *Son Posta*, 19 Mart 1935, s. 3; *Cumhuriyet*, 19 Mart 1935, s. 1, 7.

¹⁴⁴⁹ *Akşam*, 20 Mart 1935, s. 1, 7.

¹⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1935, s. 1.

¹⁴⁵¹ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵² *Haber (Akşam Postası)*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵³ *Kurun*, 12 Nisan 1935, s. 1.

ketumiyet içinde yapılıyor, İngilizler plan götürmediler”¹⁴⁵⁴, “Stresa konuşmaları; Avrupa’nın genel güvenliği ve barışı koruma yolları görüşülüyor.”¹⁴⁵⁵

Konferansın çalışması adada tam bir sessizlik içinde ve her şeyden yalıtılmış bir durumda yapılmıştır. Gazeteciler dahi şatoya alınmamıştır. Devletler arasında yapılan ilk görüşmelerden birinde Almanya’nın silahlanmasına karşı Milletler Cemiyeti’nde konuşulacak Fransız fikri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, İngiltere’nin İtalya ve Fransa birliğini güçlendirmek için elinden geleni yapacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁵⁶ İtalya ise Almanya’ya mücadele açılmasın; ancak anlaşmaları kendiliğinden bozmasının önüne geçilsin görüşünü paylaşmıştır.¹⁴⁵⁷ Stresa Konferansının bütün gözlerden uzak ve gizli yapıldığını vurgulayan Kurun, “*Vaktiyle Napolyon’un oturduğu Majör gölünün dört güzel adasından biri olan Isola Bella’daki şato, bugün kapağına koca kilit vurulmuş bir sandıktır!*” yorumunda bulunmuştur.¹⁴⁵⁸

Ulus’tan öğrendiğimiz kadarıyla İtalya’nın önemli gazetelerinden biri olan *Popolo D’Italia*’nın bir yazısında ise “*Stresa’da ne bir savaş ne de savaşı kaçınılmayacak duruma sokacak bir karar çıkmayacağını; yalnız bunun sonsuz bir barış anlamına da alınmaması gerektiği*” değerlendirilmesi yapılmıştır.¹⁴⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliğinden Türkiye Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen yazıda da Stresa Konferansından bahsedilerek, katılacak devletlerin fikirlerinin ne olduğuna dair bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu yazıda İtalya’da çıkan *Popolo D’Italia* ve *Messaggero* adlı gazetelerdeki Stresa Konferansının değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Fransa ile İtalya’nın aynı fikirde olduğu, İngiltere’nin ise fikir ayrılığının giderilmesi için çalışıldığı; konferansın sonucunun olumlu ya da olumsuz mu olacağına dair bir fikrin olmadığından da bahsedilmiştir. Ayrıca belgede İtalyan, Fransız ve İngiliz heyetlerinin listesi de bilgi için yer almıştır.¹⁴⁶⁰ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Ali Türk geldi’nin ele aldığı raporda da Stresa

¹⁴⁵⁴ *Milliyet*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵⁵ *Ulus*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵⁶ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, s. 1, 6; *Ulus*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵⁷ *Haber (Akşam Postası)*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵⁸ *Kurun*, 12 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁵⁹ *Ulus*, 12 Nisan 1935, s. 4.

¹⁴⁶⁰ *DBTDA*, 04.11.1935, 534-37170-148359-7.

Konferansına ele alınmış ve Stresa’da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında ortak bir cephenin meydana getirildiği, özellikle de Almanya’nın silahlanması konusunun önem kazandığı ifade edilmiştir.¹⁴⁶¹

Stresa’da yapılan görüşmeler 14 Nisan 1935 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte devletler arasında bir takım ortak fikirler ortaya çıkmıştır: “*Almanya’nın tekrar silahlanması hakkında Fransa’nın Milletler Cemiyeti’ne yaptığı şikayet ve Milletler Cemiyeti’nin vereceği karar; Avusturya’nın bağımsızlığı; Macaristan ve Bulgaristan ile Avusturya’nın da silahlanması işi; Anlaşmaların yeniden ihlâl edilmesine karşı alınacak tedbirler; Almanya’nın bazı şartlar dahilinde Doğu Misakına girme kararı; hava taarruzlarına karşı ortak bir anlaşma meselesi, Almanya ile müzakere ve Milletler Cemiyeti’ne çağırılması; İtalya’nın teklifi üzerine Avrupa barışının temini hususunda daha geniş bir konferans toplanması.*”¹⁴⁶²

14 Nisan günü konferans fiilen sona ermiştir. Paris gazeteleri, konferansın bitmesi münasebetiyle yayımlanan tebliğden memnun olmuşlardır. Üç devlet arasındaki cephe birliğinin siyasî değil manevî olduğunu vurgulamışlardır. Stresa Konferansı’ndan sonra yapılan ortak açıklamada; “*Siyasî amaçları barışın Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde korunması olan üç devlet Avrupa barışını tehlikeye atabilecek her türlü anlaşmanın tek taraflı olarak ihlâl edilmesine ellerindeki tüm imkanlarla karşı koymak hususunda kararlıdırlar*” cümlesi kullanılmıştır.¹⁴⁶³ Konferansın son toplantısı sebebiyle Bay Macdonald, Mussolini’ye teşekkür etmiş ve şu sözleri söylemiştir: “*Şimdiki vaziyet, (Ya harp ya sulh)’tur. Son dakikaya kadar sulhun kapısını açık bulundurmaya çalışmalıyız ve o kapının kapanması gerekir ise, tarafımızdan kapatılmış olmasın...*”; Bay Mussolini ise konferansın çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve üç devletin çalışmasının Avrupa barışını getirecek mahiyette olduğu cümlesinin ilave etmiştir.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁶¹ CCA, t:18.11.1935, f:30.10.0.0, y:219-476.5; Melih Duman, “1935 Yılı Dış Politika Raporları Doğrultusunda Türkiye’nin Uluslararası Gelişmelere Bakışı”, *Turkish Studie-History*, C. 15, S:3, 2020, s. 918.

¹⁴⁶² *Son Posta*, 14 Nisan 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1935, s. 1, 6; *Haber (Akşam Postası)*, 14 Nisan 1935, s. 1-2.

¹⁴⁶³ *Akşam*, 15 Nisan 1935, s. 1, 4; *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1935, s. 8; *Kurun*, 15 Nisan 1935, s. 1-2; *Milliyet*, 15 Nisan 1935, s. 6; *Son Posta*, 15 Nisan 1935, s. 1, 3; *Ulus*, 15 Nisan 1935, s. 1, 3.

¹⁴⁶⁴ *Milliyet*, 16 Nisan 1935, s. 1, 7.

Stresa Konferansı dünya basını tarafından da yakından takip edilmiş ve farklı yorumlarda bulunulmuştur. *Cumhuriyet*'e göre, Londra merkezli *Royter* Ajansının Stresa muhabirine göre, Stresa Konferansının sonuçları sadece konferansa katılan devletleri değil, bütün dünyayı memnun etmiştir. Fransa basını, İngiltere ve İtalya'nın Locarno prensiplerine sadık kalmalarını memnuniyet verici olarak değerlendirmiş ve bunu Ren mıntıkasının askersiz bir bölge olarak kalması için teminat olarak kabul etmiştir. İtalya basını da konferansın neticelerini Avrupa barışı için atılmış önemli bir adım saymıştır. Berlin basınına göre Stresa Konferansı'nın sonucu Almanya için bir zaferdir. Versay Antlaşması'nın askeri hükümlerinin Almanya tarafından çiğnenmesinden sonra kuvvetli bir tedbirin alınmaması endişe ile karşılanmış, fakat Locarno prensiplerinin İngiltere tarafından kabul edilmesini ve silahsızlanma ile ilgili ciddi bir tedbirin olmaması memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁴⁶⁵

Türk basınından Asım Us, "*Karanlıkta Bir Konferans*" başlıklı yazısında, Stresa Konferansı'nın gözlerden uzak ve çok gizli bir şekilde gerçekleştirildiğini ve bu şekilde olmasının sebebini merak ettiğini vurgulamıştır. Konferansta konuşulacak konu herkes tarafından bilinen Almanya'nın silahlanması konusudur. Ayrıca konferansa katılan devlet yetkilileri de bu konudaki düşüncelerini zaten önceden belirtmişlerdir. Şöyle bir durum söz konusudur. Aslında ayın 15'inde Cenevre'de toplanacak olan Milletler Cemiyeti'nin bu konu ile ilgili alacağı tavır önemlidir. Stresa Konferansı'nda konuşulan konular açığa çıkarsa ilgili devletlerin Cenevre'de takınacağı tutum da ortaya çıkmış olacaktır. İşte konferansın bu kadar gizli tutulmasının sebebini yazar bu şekilde yorumlamıştır.¹⁴⁶⁶ Asım Us, *Kurun*'da ele aldığı diğer bir makalede ise Stresa Konferansı'nda devletlerin Almanya'ya karşı takındıkları tutumu değerlendirmiştir. Almanya'nın 16 Mart'ta zorunlu askerlik usulünü kendi kendine koyarak, Versay Antlaşması'nı yok saymış olmasına karşılık neler yapılacaktı. Fransa, bu konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürüp Almanya'ya karşı zorlayıcı tedbirlerin alınmasını istemiştir. Fransa yalnız değildi. Roma Antlaşması'nda birlikte yürümeye karar veren İtalya'da yanındaydı. Onun için söz sadece İngiliz devlet adamlarına kalıyordu. İlk başta İngiltere bu teklifi kabul etmedi. Çetin tartışmalardan sonra bir orta yol bulundu. Alınan karara göre Almanya'nın

¹⁴⁶⁵ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1935, s. 3.

¹⁴⁶⁶ Asım Us, "*Karanlıkta Bir Konferans*", *Kurun*, 12 Nisan 1935, s. 1-2.

anlaşmayı bozduğu kabul edildi ve şimdilik bir zorlayıcı tedbir alınmayacağı sadece bundan sonra aynı tavırlarla devam ederse ekonomik bir zorlayıcı tedbir alınacağı belirtilmiştir. İngiltere kendinin ve sömürgelerinin ekonomik bakımdan herhangi bir ülkeyle ilişkisini kesmesini zararlı gördüğü için bu karara da sıcak bakmamıştır. Ama önemli olan bu üç devletin aldığı karara Milletler Cemiyeti'nin nasıl bakacağıdır.¹⁴⁶⁷

Muharrem Feyzi Togay ise *Cumhuriyet*'te ele aldığı yazıda, Stresa Konferansı'nda üç devlet tarafından alınan kararların Avrupa barışını tehdit eden vaziyetin sıkıntısını ortadan kaldırdığını, Batı Avrupa Devletlerinin birleşmesi için de yeni bir adım olduğu yorumunda bulunmuştur.¹⁴⁶⁸ Muharrem Feyzi Togay, "Avusturya Meselesi" başlığıyla değerlendirdiği başka bir yazıda ise Stresa Konferansı ile ilgili özetle şu yorumlarda bulunmuştur: "*Stresa Konferansı'nın önemli konularından biri Avusturya meselesinin ilgili devletler tarafından ayrıca görüşüleceğidir. Bu amaçla bir ay sonra tekrar bir konferans toplanacaktır. Avusturya meselesi İtalya'yı doğrudan doğruya ilgilendirdiği için Mussolini çok faal davranmıştır. İngiltere ise sadece bir şahit bulunduracaktır; çünkü İngiltere devlet adamları İngiltere'nin Locarno Antlaşması ve Batı Avrupa devletleri arasında yapılacak karşılıklı yardım esasına dayanan hava güvenlik anlaşması dışında Avrupa'nın kara kısmında yeni bir taahhüt altına girmesini istememektedirler. Avusturya Meselesinin özel bir toplantıya bırakılmasının önemli sebeplerinden biri bu meselede İtalya'nın karşısında olan başka devletlerin de yer almasıdır. Konu sadece Almanya ile ilgili değildir. Yugoslavya ve Avusturya da İtalya'nın hakimiyetine karşıdır. Yugoslavya, Fransa'nın müttefiki olmakla birlikte Avusturya meselesinde fikirleri farklıdır. Fransa, Almanya'nın Orta Avrupa'ya ve Balkanlara girmemesi için Avusturya'nın İtalya'nın himayesi altına girmesine bile taraftardır...*"¹⁴⁶⁹

Entransijan gazetesinde Gallus adlı köşe yazarı "Stresa'da alınan neticeler" başlıklı bir başmakale ele almıştır. Bu başmakale *Kurun*'da olduğu gibi yayımlanmıştır. Bu makalede özetle şu konular üzerinde durulmuştur: "*Almanya bir daha anlaşmaları bozacak olursa kendisine karşı ekonomik ve mali tedbirler*

¹⁴⁶⁷ Asım Us, "Almanya Karşısında Devletler", *Kurun*, 18 Nisan 1935, s. 1-2.

¹⁴⁶⁸ Muharrem Feyzi Togay, "Stresa'da Neşrolunan Tebliğ", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s. 2.

¹⁴⁶⁹ Muharrem Feyzi Togay, "Avusturya Meselesi", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935, s. 2.

alınması için Fransa tarafından Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuştur. İngiltere de bu konuda Fransa'ya destek olacaktır. Bu bir iyi niyet gösterisidir. İtalya'nın fikrinden herkes emindir; ancak İngiltere'ye güvenilemiyordur. Sonunda onlar da kendilerine biraz rica edildikten sonra destek olacaklarını bildirmişlerdir. Bu suretle iki memleket arasında manevi hususiyet oluşmuştur... ”¹⁴⁷⁰

Stresa Konferansı sonrası Fransa'nın, Almanya'nın silahlanması ve Versay Antlaşması'nı yok saymaya yönelik hareketlerinin ekonomik birtakım tedbirlerle engellenmeye çalışılması ve konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülerek onaylatılmak istenmesi Almanya'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca Fransa'nın karar suretinin Milletler Cemiyeti'nde kabul edilmesi üzerine Alman hükümeti Stresa Konferansı'nın kararlarını kabul etmemeyi ve Roma'da toplanacak Orta Avrupa Konferansı'na gitmemeye karar vermiştir.¹⁴⁷¹ Almanya, Stresa ve Cenevre'deki kararlar sonrası İngiltere ve İtalya'yı protesto etmiş ve Cenevre ile ilişkilerinin de kesildiğini ifade ederek, *“aradaki köprülerin yıkıldığını, bu köprüyü yeniden kurmak işinin de Milletler Cemiyeti'ne ait olduğuna”* dair bir açıklama yapmıştır.¹⁴⁷² Stresa Konferansı'ndan birkaç ay sonra İtalya-Habeş savaşının başlaması ile Avrupa büyük bir bunalımın içine girmiştir. Avrupa'daki bu sıkıntı bir İngiliz-Fransız iş birliğine ihtiyaç duyacak; fakat bu iş birliğinin meydana getirilememesi İtalya ve Almanya'nın lehine olacaktır. Bundan dolayı 1935 yılı Almanya ve İtalya'nın yakınlaşması için önemli bir dönem olarak karşımıza çıkacaktır.¹⁴⁷³

c. Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937)

1937 yılının Ağustos ayında bir İngiliz muhribi Valencia dolaylarında saldırıya uğramış, aynı tarihlerde bir İspanyol ticaret gemisine de saldırı olmuş ve önemli bir hasar almıştır.¹⁴⁷⁴ Havock adlı İngiliz muhribinin 31 Ağustos günü San Antonio burnu açıklarında meçhul bir denizaltı tarafından saldırılması sonucunda hemen araştırmalar başlamıştır. Bu saldırıların İspanyol sularında gerçekleşmesi önemli kabul edilmiş ve acilen bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Korsan saldırılar

¹⁴⁷⁰ Gallus, “Stresa’da Alınan Neticeler”, *Kurun*, 17 Nisan 1935, s. 1-2.

¹⁴⁷¹ *Akşam*, 18 Nisan 1935, s. 1.

¹⁴⁷² *Haber (Akşam Postası)*, 19 Nisan 1935, s. 1-2.

¹⁴⁷³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 309.

¹⁴⁷⁴ *Akşam*, 1 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1937, s. 1.

İngiltere ve Fransa’da dikkat çekmiş ve Fransa bu konuyla ilgili bütün Akdeniz devletlerinin toplanmasını istemiştir. İtalya ise İspanyol sularındaki saldırıyı gerçekleştiren denizaltının kendilerine ait olduğu iddiasını kabul etmemiştir.¹⁴⁷⁵ 2 Eylül 1937 tarihinde “*Woodford*” isimli bir İngiliz petrol gemisinin de Valencia ile Barcelona arasında bilinmeyen bir denizaltı tarafından batırılması sonrasında İngiltere’den ciddi tepkiler yükselmeye başlamıştır.¹⁴⁷⁶

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden başkanlığında İngiltere Kabinesi toplanmıştır. Kabine, Akdeniz’de İngiliz gemilerine karşı yapılan saldırılar üzerine Batı Akdeniz’deki donanmanın güçlendirilmesine karar vermiştir. Ayrıca Akdeniz devletlerinin katılımıyla bir Akdeniz Konferansı toplanması için Fransız hükümeti tarafından yapılan teklif görüşülerek kabul edilmiştir. Bu konferansın önümüzdeki haftalarda Cenevre’de yapılması planlanmış ve Konferansa İtalya’nın katılıp katılmayacağı da netlik kazanmamıştır.¹⁴⁷⁷

Asım Us, Akdeniz sularında yapılan bu gemi saldırılarını “*Akdeniz Emniyeti*” başlıklı makalesinde kısaca şu şekilde değerlendirmiştir: “*İlk zamanlarda General Franko’ya ait olduğu söylenen bu bilinmeyen denizaltılar saldırılarını açık denizlerde sadece Valans hükümetine karşı yapıyorlardı. Bu aşamada olayların mahiyeti nispeten basitti. Halbuki son olaylar artık basit bir mesele olmaktan çıkmıştır. Artık Akdeniz’in emniyeti uluslararası önemli meseleler safhasına girmiştir. Fransa’nın Akdeniz devletlerini içine alan Akdeniz Konferansı çağrısı bu önemli olayların ortadan kalkmasına yardımcı olabilir. İtalya da bir Akdeniz devleti olduğu için bu çağrıya cevap verip katılım sağlarsa iyi niyetini ortaya koymuş olur. Ancak ortada zihinleri bulandıran bir vaziyet yer almaktadır. Fransız gazeteleri General Franco’nun elinde bir tanesi açık denizlere çıkamayacak derecede bozuk olan iki denizaltıdan başka araç olmadığını, Akdeniz’de korsanlık yapan gemilerin mutlaka başka devletlere ait olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddia ne kadar doğrudur? Bilinmemektedir. Akdeniz Konferansı bir anlamda Akdeniz’in emniyetini bozup, Avrupa barışını ortadan kaldırmak isteyen bir devlet varsa onu meydana*

¹⁴⁷⁵ *Akşam*, 2 Eylül 1937, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1937, s. 2; *Haber (Akşam Postası)*, 2 Eylül 1937, s. 1, 7; *Kurun*, 2 Eylül 1937, s. 1, 10; *Son Posta*, 2 Eylül 1937, s. 1, 6.

¹⁴⁷⁶ *Akşam*, 3 Eylül 1937, s. 2.

¹⁴⁷⁷ *Akşam*, 3 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1937, s. 1; *Kurun*, 3 Eylül 1937, s. 1, 6.

çıkacaktır...”¹⁴⁷⁸ Bir İngiliz petrol gemisinin ve ardından Bozcada açıklarında bir Sovyet ticaret gemisinin batırılması haberleri Akdeniz emniyetini iyice tehlikeye düşürmüştür.¹⁴⁷⁹

Akdeniz’de olayların öneminin artmasıyla Akdeniz Konferansı’nın toplanma hazırlıkları da hızlanmıştır. Konferansın İsviçre’nin Montrö şehrinde toplanacağı; görüşmelerin iki üç gün sürebileceği, konferansa Fransa, İngiltere, İtalya, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Mısır’ın davet edileceği; İspanya Valence hükümetinin İtalya’dan dolayı davet edilmeyeceği ifade edilmiştir. Türkiye’de de Akdeniz’in emniyeti konuların görüşülmesi için Başbakan İsmet İnönü’nün başkanlığında Bakanlar Kurulu’nun toplanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁸⁰ İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmeler neticesinde Akdeniz Konferansı’na katılacak devletler netleşmiş ve Fransa Dışişleri Bakanlığı bu listeyi yayımlamıştır. Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya, Romanya, Mısır, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Arnavutluk konferansa davet edilecektir. Konferansın 10 Eylül 1937 tarihinde Cenevre’ye yakın bir kasabada toplanması için açıklama yapılmıştır.¹⁴⁸¹

Sovyetler Birliği kendi ticaret gemilerinin Akdeniz’de korsan denizaltılar tarafından batırılması sonrasında sorumluluğu İtalya’ya yüklemiştir. İtalya ise verdiği cevapta Sovyet gemilerinin batırılmasıyla İtalya’nın hiçbir alâkası olmadığını ve bu ithamı reddettiklerini bildirmiştir. İtalya, Sovyetler Birliği’nin bu hareketi yüzünden Akdeniz Konferansı hakkında vereceği cevabı da geri çektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸² Sovyetler Birliği, İtalya’nın cevabına karşılık ikinci bir nota daha vermiştir. Sovyetler Birliği İtalya’yı desteksiz bir şekilde suçlamadığını, elinde bu konuyla ilgili deliller olduğunu vurgulamıştır. Sovyetler Birliği’nde büyük gösteriler düzenlenmiş. Sovyet Hükümeti’nin İtalya ile siyasi ilişkilerini kesmesi ihtimalinden bahsedilmiştir. Ayrıca Akdeniz’deki Sovyet gemileri Karadeniz’e dönmek için emir almışlar ve bazıları şimdiden geri dönmüşlerdir. Bu olaylar da iki devlet arasındaki

¹⁴⁷⁸ Asım Us, “Akdeniz Emniyeti”, *Kurun*, 3 Eylül 1937, s. 1-2.

¹⁴⁷⁹ *Son Posta*, 3 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁰ *Akşam*, 5 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1937, s. 1; *Son Posta*, 5 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 5 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸¹ *Akşam*, 6 Eylül 1937, s. 1, 5; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1937, s. 1, 7; *Haber (Akşam Postası)*, 6 Eylül 1937, s. 1, 4; *Kurun*, 6 Eylül 1937, s. 1, 4; *Son Posta*, 6 Eylül 1937, s. 1, 8; *Ulus*, 6 Eylül 1937, s. 1, 3.

¹⁴⁸² *Akşam*, 7 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1937, s. 1.

vaziyetin ne kadar gergin olduğunu göstermiştir.¹⁴⁸³ “Sovyetlerin İtalyanlara korsan, İtalyanların da Sovyetlere Asya barbarları” dedikleri haberler gazetelerin başlıklarında yer almıştır.¹⁴⁸⁴ İtalya her türlü iddiayı reddetmiş; lakin her ihtimale de hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁸⁵ İtalya, Sovyetlerin ikinci notasına cevap vermemiş, konferansa katılmak için de bazı şartlar ileri süreceğini bildirmiştir.¹⁴⁸⁶

Akdeniz Konferansı 10 Eylül öğleden sonra Nyon’da toplanacaktır. İtalya ve Almanya konferans davetini reddetmiştir. Konferansın birinci celsesi Nyon’da, diğer celseleri de Cenevre’de gerçekleştirilecektir.¹⁴⁸⁷ Konferansa İngiltere Dışişleri Bakanı B. Eden’in başkanlık edeceği bilgisi verilmiştir. Konferansın, Akdeniz’de hava ve denizaltı hücumlarına karşı zorlayıcı tedbirler almak yolunda kararlar vereceği anlaşılmaktadır. *Haber (Akşam Postası)*’e göre İtalyan gazeteleri konferansın “suya düşmüş” olduğunu ve hiçbir olumlu netice alınamayacağını yazmıştır.¹⁴⁸⁸ Asım Us, *Kurun’da Akdeniz Konferansı* ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Akdeniz Konferansı’nın toplanmasına rağmen Avrupa işleri barışa doğru gitmekten çok uzaktır. Çünkü ortada mevcut olan buhran her gün önemini ve şiddetini arttırmaktadır.”¹⁴⁸⁹

Konferansta Türkiye’yi Cenevre’de bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras temsil edecektir.¹⁴⁹⁰ Nyon Konferansı bütün olumsuzluklara rağmen 10 Eylül 1937 tarihinde başlamıştır. Konferansa İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Mısır katılmış; Karadeniz devletlerinden ise Bulgaristan, Romanya ve Sovyetler Birliği katılmıştır. İtalya ve Almanya ise yer almamıştır.¹⁴⁹¹

Necdet Sadri, *Akşam’da* yazdığı makalesinde “Nyon Konferansı Sadece Teknik Bir Konferanstır” yorumunda bulunmuştur. Akdeniz’in her zaman için önemli olduğunu ve Akdeniz meselesinin ise İspanya ihtilalinden sonra doğmuş bir mesele olmadığını, Habeş Savaşı’nın böyle bir mesele olduğunu zaten kanıtladığını

¹⁴⁸³ *Akşam*, 8 Eylül 1937, s. 1-2, 4; *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1937, s. 1; *Yeni Asır*, 8 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁴ *Son Posta*, 8 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁵ *Ulus*, 8 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁶ *Akşam*, 9 Eylül 1937, s. 2; *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1937, s. 1, 7; *Tan*, 9 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁷ *Akşam*, 10 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1937, s. 1; *Kurun*, 10 Eylül 1937, s. 1, 6; *Son Posta*, 10 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁸⁸ *Haber (Akşam Postası)*, 10 Eylül 1937, s. 4.

¹⁴⁸⁹ Asım Us, “Konferans Toplanırken”, *Kurun*, 10 Eylül 1937, s. 1, 6.

¹⁴⁹⁰ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1937, s. 1; *Kurun*, 9 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁹¹ *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1937, s. 1.

vurgulamıştır. Nyon Konferansı'nın ise Akdeniz'deki korsanlığı engelleyebilecek tedbirleri bulmak için toplandığını, siyasi bir konferans olmadığını sadece teknik bir konferans olduğunu yazmıştır.¹⁴⁹²

Nyon Konferansı'nın açılışı yapılmış, ilk önce herkes tarafından takip edilebilen bir toplantı sonra ise gizli bir celse düzenlenmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı M. Litvinov söz almış ve *“olayları ortaya çıkaran ve sorumlu devletin herkes tarafından bilindiğini; ancak kendisinin bu ismi söylemeyeceğini”* vurgulamıştır. Yapılan konuşmalardan sonra gizli celse toplanmış ve burada da özellikle İngiltere ve Fransa'nın konuyla ilgili projeleri görüşülmüştür.¹⁴⁹³ Konferansın birinci gününde, Akdeniz'in batı kısmının İngiltere ve Fransa, doğu kısmının ise Sovyet Rusya, Türkiye ve Yunanistan gemileri tarafından güvenlik altına alınması fikri ortaya konulmuştur.¹⁴⁹⁴ B. Litvinov Konferanstan bir sonuç çıkmazsa Sovyetlerin tedbirler alacağını söylemiş. Roma ise, Sovyetlerin alacakları tedbirleri *“tecâvüz telâkki”* edeceklerini bildirmiştir.¹⁴⁹⁵ Falih Rıfkı Atay, Akdeniz'de yaşanan bu olayları ve konferans öncesi devletler arasındaki ilişkileri şu cümlesi ile değerlendirmiştir: *“1914 Temmuz'u ile 1937 Eylül'ünün gazeteleri arasında bir kıyaslama yapacak olanlar, Cihan Harbi'nden daha büyük bir faciaya sürüklenmekte olduğumuzu hükmedeceklerdir. Harp sonrasının belki en nazik buhran devresini geçiriyoruz...”*¹⁴⁹⁶

Konferans 11 Eylül'de devam ederken Balkan devletleri temsilcileri, kendilerine verilen Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlama görevinin kendileri için ağır bir yük olduğunu söylemişlerdir. Roma Hükümeti'nden konferansa gönderilen bilgiye göre de İtalya; Sovyet filosunun Akdeniz'de herhangi bir görev almasına kesinlikle karşı gelmiştir.¹⁴⁹⁷ 11 Eylül günkü konferans oturumunda yapılan görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre: Konferansa katılan her devlet kendi karasularının emniyetini korumakla görevli olacaktır; 1936

¹⁴⁹² Necdet Sadri, “Nyon Konferansı Sadece Teknik Bir Konferanstır”, *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1, 4.

¹⁴⁹³ *Tan*, 11 Eylül 1937, s. 1, 10.

¹⁴⁹⁴ *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1937, s. 1; *Kurun*, 11 Eylül 1937, s. 1; *Son Posta*, 11 Eylül 1937, s. 1; *Yeni Asır*, 12 Eylül 1937, s. 1, 5.

¹⁴⁹⁵ *Ulus*, 11 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁹⁶ Falih Rıfkı Atay, “Buhran”; *Ulus*, 11 Eylül 1937, s. 1.

¹⁴⁹⁷ *Son Posta*, 12 Eylül 1937, s. 1.

Londra Deniz Antlaşması maddelerine karşı davranan denizaltılar, korsan gemisi sayılacaktır; denizaltı gemileri açık denizde sadece suyun üstünden gidecekler ve ticaret gemilerini rahatsız ettikleri zaman korsan sayılarak, kendilerine karşı ona göre davranılacaktır; Herhangi bir denizaltı gemisi bir ticaret gemisini batırdığı takdirde imha edilecektir; İngiliz ve Fransız gemileri ortak olarak Akdeniz’de genel kontrolü sağlayacaklardır; bu kararlar Roma Hükümeti’ne bildirildikten sonra, İtalya da kendi karasularını emniyet altına almaya davet edilecektir; Almanya, konferansta alınan sonuçlardan haberdar edilecektir.¹⁴⁹⁸

Şevket Bilgin, *Yeni Asır*’daki makalesinde özetle şu görüşlerini paylaşmıştır; Paris ve Moskova’nın görüşüne göre, âsi İspanyol generaller kendilerine yardım edenlerin teşviklerinden cesaret almamış olsalardı Akdeniz’de dünyanın en büyük deniz kuvvetlerini hiçe sayacak hareketlere girişmezlerdi; bütün Akdeniz devletleri, İspanyol Harbi’nin Akdeniz’e sıçramasını imkânsız kılacak tedbirlerin alınmasını bir zorunluluk olarak görmektedirler. Akdeniz’deki emniyetsizlikten de en çok İngiltere endişelenmektedir. Aynı zamanda İngiliz-İtalyan dostluğunun ilk şartı Akdeniz’in güvenliğidir; kime ait olduğu bilinmeyen denizaltıların saldırılarının dünya barışını çıkılmaz bir hale götürmektedir.¹⁴⁹⁹

Konferans’ta alınan karara göre Akdeniz’in kontrolünü İngiltere ve Fransa sağlayacaktır. Sadece Konferansa katılan diğer devletler yardımda bulunacaklardır. İngiliz ve Fransız savaş gemileri bu devletlerin limanlarından yararlanacaklardır.¹⁵⁰⁰ İngiltere ve Fransa’nın Akdeniz’in güvenliği için üzerine aldıkları bu sorumluluğu, İsmet İnönü ile Mustafa Kemal Atatürk arasında yapılan konferans ile ilgili yazışmalarda da görmekteyiz. İsmet İnönü Atatürk’e; İngiltere ve Fransa’nın bu şekil bir karar almasını Akdeniz’in egemenliği karşısında yapmaları gereken zorunlu bir görev olarak değerlendirdiğini yazmıştır.¹⁵⁰¹ Konferans dört günde tamamlanmış ve hızlı şekilde kararlar alınmıştır. Ankara’da antlaşma memnuniyetle karşılanmıştır.

¹⁴⁹⁸ “Konferansta tam anlaşma oldu”, *Akşam*, 12 Eylül 1937, s. 1, 6; “Nyon Konferansı dünkü ictimada kararlarını verdi”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1937, s. 1, 3; “60 Muhrip Akdeniz’i kontrol edecek”, *Kurun*, 12 Eylül 1937, s. 1; “Akdeniz Konferansı’nda Tam Bir Anlaşma oldu”, *Son Posta*, 12 Eylül 1937, s. 1, 5; “Akdeniz Devletleri Anlaşıyorlar”, *Tan*, 12 Eylül 1937, s. 1, 10; “Akdeniz Konferansı Bitti”, *Ulus*, 12 Eylül 1937, s. 1, 5;

¹⁴⁹⁹ Şevket Bilgin, “Akdeniz Konferansı”, *Yeni Asır*, 11 Eylül 1937, s. 1-2.

¹⁵⁰⁰ *Akşam*, 12 Eylül 1937, s. 2.

¹⁵⁰¹ CCA, t:11.09.1937, f:30.10.0.0, y:45.29.52, s. 4.

Başbakan İsmet İnönü, Nyon'da bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile telefonla görüşmüş ve konferansın sonuçlarıyla ilgili bilgi almıştır.¹⁵⁰²

Konferans kararları 13 Eylül günü İtalya'ya resmi olarak bildirilecektir. Roma hükümetinin cevabını sonra vereceği tahmin edilmektedir. İtalya'nın yapılan antlaşmaya katılmak için bazı şartlar öne sürmesi beklenmektedir.¹⁵⁰³ Fransız ve İngiliz elçileri Nyon'da kararlaştırılan, Akdeniz'in kontrolüne İtalya'nın da katılması için Kont Ciano'ya bir davetiye vermişlerdir. Kont Ciano İtalya hükümetinin bu konuda bir cevap vereceğini belirtmiştir.¹⁵⁰⁴ İtalya, Sovyetlerin Akdeniz'den çıkarılmasına memnun olmuş; fakat Almanya'nın da Akdeniz'deki kontrole katılması hususunda ısrar etmiştir.¹⁵⁰⁵ Ankara'da Bakanlar Kurulu toplanmış, Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon'da karar verilen anlaşmayı imzalanmasına dair kararı vermiştir.¹⁵⁰⁶

Nyon Konferansı'nda alınan kararları içeren antlaşma 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma imzalanır imzalanmaz uygulamaya konulmuştur. Konferans Başkanı B. Delbos, Nyon'da sadece denizaltıların taarruzu meselesinin çözülmeye çalışıldığını, diğer önemli konuların ise yakında Cenevre'de görüşüleceğini söylemiştir.¹⁵⁰⁷ İngiliz ve Fransız muhripleri antlaşmadan sonra Akdeniz'deki sayılarını arttırmışlardır. Akdeniz'deki İngiliz muhriplerinin sayısı kırka ulaşmıştır.¹⁵⁰⁸ *Haber* gazetesine göre, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Akdeniz'e yönelmesi üzerine Moskova'da çıkan *Izvestiya*; İtalya'nın Akdeniz'deki askeri ve deniz hakimiyeti gücünü artık kaybettiği ve İtalya'nın büyük bir devlet olmadığı yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁰⁹ İngiltere ve Fransa'nın gönderdikleri gemiler o güne kadar kendilerine verilen bölgelerde bulunacaktır. Denizaltı gemilerine karşı alınan tedbirlerden sonra sıra denizin üstündeki gemilere ve uçaklara gelmiştir. Bunların meşru olmayan faaliyetlerine karşı alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere aynı hafta

¹⁵⁰² *Son Posta*, 12 Eylül 1937, s. 5.

¹⁵⁰³ *Son Posta*, 14 Eylül 1937, s. 11.

¹⁵⁰⁴ *Akşam*, 14 Eylül 1937, s. 4; *Ulus*, 14 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵⁰⁵ *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵⁰⁶ *Yeni Asır*, 14 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵⁰⁷ *Akşam*, 15 Eylül 1937, s. 1, 5; *Anadolu*, 15 Eylül 1937, s. 1, 3.

¹⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1937, s. 8.

¹⁵⁰⁹ *Haber (Akşam Postası)*, 15 Eylül 1937, s. 4.

içinde ilgili devletlerden oluşan bir heyet Cenevre’de toplanacaktır.¹⁵¹⁰ Basına yansıdığı kadarıyla, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ise Nyon’da devletlerle yapılan antlaşmayı incelemek ve onaylamak için TBMM’yi 18 Eylül 1937 tarihinde toplantıya davet etmiştir.¹⁵¹¹

Cenevre’de 17 Eylül 1937 tarihinde Nyon Antlaşmasını imzalayan devletlerin katılımıyla bir konferans toplanmış ve Nyon Antlaşması’nda belirlenmiş kararların açık denizlerde ve karasularında uçak ve deniz üstü gemilerinin saldırılarında da geçerli olması konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma Nyon Antlaşması’nı tamamlayıcı niteliktedir. Antlaşmada yer alan her devlet kendi savaş gemilerinin Cenevre Antlaşması’na uymasını sağlayacaktır. Önemli maddelerinden biri de Akdeniz’de korsanlığa karşı güvenliği sağlamakla görevli gemiler, saldırıda bulunan deniz üstü gemilerden güçsüz olursa, antlaşmaya dahil diğer devletlerin karakol gemilerini yardıma çağırabilecektir.¹⁵¹² Cenevre Antlaşması da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano’ya verilmiştir.¹⁵¹³ 30 Eylül 1937 tarihinde yapılan yeni bir antlaşma ile İtalya’nın Nyon Antlaşması’na katılımı sağlanmıştır. Batı Akdeniz’de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında kontrol sahaları oluşturulmuştur. Doğu Akdeniz’de de savunma bölgeleri belirlenmiş ve İtalya Nyon’da yer almıştır.¹⁵¹⁴

18 Eylül 1937 tarihinde TBMM de toplanmış; Nyon Antlaşması ve Cenevre Antlaşması görüşülmüştür. Başbakan İsmet İnönü, “*Avrupa’da bir harp patlamasını biz Türkler bir facia addediyoruz; harbe mâni olmak için elimizden geleni yapmaya mecbur olduğumuzu zannediyoruz*” diyerek antlaşma maddelerini meclise sunmuştur.¹⁵¹⁵ Nyon ve Cenevre Antlaşmalarını yabancı basın ve Türk basını yakından takip etmiş, haberleri günü gününe vermenin yanında, yazarlar konuyu makaleleriyle de yorumlamışlardır.

¹⁵¹⁰ *Akşam*, 16 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 15 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵¹¹ *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵¹² *TBMM ZC*, D: V, İ: 2, C: 19, 18 Eylül 1937; *Akşam*, 18 Eylül 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1937, s. 1; *Tan*, 18 Eylül 1937, s. 1; *Ulus*, 18 Eylül 1937, s. 1, 4.

¹⁵¹³ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937, s. 9.

¹⁵¹⁴ *Anadolu*, 1 İlk Teşrin 1937, s. 1, 6; *Cumhuriyet*, 1 Birinci Teşrin 1937, s. 3; *Haber (Akşam Postası)*, 1 İlk Teşrin 1937, s. 1, 4.

¹⁵¹⁵ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937, s. 1, 9; *Haber (Akşam Postası)*, 19 Eylül 1937, s. 1; *Kurun*, 19 Eylül 1937, s. 1; *Son Posta*, 19 Eylül 1937, s. 1.

Ahmet Şükrü Esmer, Akdeniz Konferansı'ndaki devletlerin amaçlarını değerlendirmiş ve “*Konferans İtalya ’sız ve Almanya ’sız devam edecek; İngiltere ile Fransa bu defa azimkâr hareket ettiklerinden bu denizde emniyet ve asayişin muhafazası neye bağlı ise o yapılacaktır...*” ifadesini kullanmıştır.¹⁵¹⁶ Ahmet Emin Yalman ise “*Akdeniz Korsanlığı, barış ve emniyet arayan memleketleri o kadar sarstı ki, milletlerarası işlerde hiç görülmemiş bir süratle harekete geçildi*” yorumunda bulunmuştur.¹⁵¹⁷ Yunus Nadi, “*Nyon ’da kabul olunan prensiplere karşı ne İtalya ’nın ne de Almanya ’nın itiraz ve muhalefette ileri gitmeyecekleri şüphesiz sayılabilir. Nyon ’da varılan neticelerle Avrupa sulhunun bir daha tehlike atlattığına hükmetmek mümkün olur*” cümlesiyle Akdeniz’in güvenlik meselesinden söz etmiştir.¹⁵¹⁸ Ömer Rıza Doğrul, Akdeniz Konferansı’nın kararlarını değerlendirmiş ve büyük bir deniz kuvvetinin deniz yollarını kontrol etmesinin, meçhul denizaltıların başıboş dolaşmalarına ve rast geldikleri gemilere saldırımlarına engel olabileceğinin üzerinde durmuş. Bütün ümitlerin, alınacak tedbirlerin sulhu sağlaması olduğunu da eklemiştir.¹⁵¹⁹

Ahmet Şükrü Esmer, Nyon Konferansı ile ilgili kısaca şu konulara yer vermiştir: “*Nyon Konferansı belki de savaş sonrası dönemin en kısa konferanslarından biri olarak tarihe kaydedilecektir. Nyon Konferansı ’nın yirmi dört saat içinde olumlu sonuç vermesi göstermiştir ki Akdeniz ’deki korsanlık meselesini, İspanya Savaşı ’nın meydana getirdiği diğer meselelerden ayrı tutarak buna karşı çareyi farklı yoldan aramak isabetli olmuştur. Nyon Konferansı göstermiştir ki İngiltere ve Fransa azimkâr hareket ettikleri zaman işler başırlır. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Nyon ’da karar vermek, işi başarmak demek değildir...*”¹⁵²⁰ Şevket Bilgin, Yeni Asır’da Nyon Konferansı’nı, Akdeniz’de taarruz zihniyetini ortadan kaldıracak ve Avrupa barışını getirecek bir yol olabilir mi? Sorusuyla yorumlamıştır. Taarruz fikrine cesaret veren olaylar barış için bir tehlike mahiyetini alınca Akdeniz’in emniyetini bütün endişelerin başında önemli bir gözle gören milletlerin, denizlerin vebası olan Korsanlığa karşı birleştiklerini ve enerjik bir

¹⁵¹⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “Almanya, İtalya ve Akdeniz Konferansı”, *Ulus*, 12 Eylül 1937, s. 3.

¹⁵¹⁷ Ahmet Emin Yalman, “Bir Haftalık Tarih”, *Tan*, 12 Eylül 1937, s. 1, 3.

¹⁵¹⁸ Yunus Nadi, “Akdeniz’in Emniyeti Meselesi”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵¹⁹ Ömer Rıza Doğrul, “Akdeniz Konferansının Kararları”, *Tan*, 13 Eylül 1937, s. 3.

¹⁵²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Korsanlığa Karşı Tedbir”, *Ulus*, 14 Eylül 1937, s. 3.

“barış cephesi” kurmak ihtiyacını hissettiklerini belirtmiştir. Herkes bilir ki iş bir kere çığırından çıkınca Akdeniz’i ve dolayısıyla Avrupa’yı korkunç bir savaş sahnesi olmaktan çıkaramayız. Onun için Nyon Konferansı’nın aciliyetinin önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁵²¹ Muharrem Feyzi Togay, “Akdeniz ve Devletler” başlıklı makalesinde, Akdeniz Konferansı’nda ön planda yer alan devletlerin amaçlarından ve konferansa bakış açılarından bahsetmiştir. Sovyet Hükümeti’nin İtalya’ya verdiği notalardan dolayı İtalya ve Almanya’nın konferansa katılmadığını, ona rağmen görüşmelerin hızlı bir şekilde sonuçlandığını; şöyle ki İngiltere ve Fransa’nın konferansı kendi düzenledikleri gibi alınacak kararları da kendi aralarında önceden belirlediklerini; Sovyetler Birliği ve İtalya savaş gemilerinin Akdeniz’de bir olay çıkartmamaları için de her devletin kendi karasularının emniyetini sağlamasını; fakat İngiltere ve Fransa’nın ise bütün açık denizin güvenliğini sağlamaları ile ilgili karara imza attıklarını belirtmiştir. Ayrıca yazar, Akdeniz’in güvenliğinin İngiltere ve Fransa tarafından sağlanması kararına karşı çıkmayan İtalya ve Almanya’nın fikrine yön veren konunun ise Sovyetler Birliği’nin Akdeniz’in kontrolüne katılmaması olduğunun da altını çizmiştir.¹⁵²² Ahmet Emin Yalman, Nyon Konferansı’nı “mükemmel bir eser” olarak değerlendirmiş ve şu cümlelerle fikrini ortaya koymuştur: “İnsan hangi sahada olursa olsun, mükemmel bir eserle karşılaşınca derin bir haz duyuyor. Akdeniz’de seyrüsefer emniyetini korumak amacıyla Nyon’da toplanan konferans her bakımdan mükemmel bir eserdir. İşini iyi ve çabuk görmüştür. Şiddetli bir kasırganın önüne geçmiş, Avrupa’nın havasındaki ağır baskıyı şimdilik olsun dağıtmıştır...”¹⁵²³ Yunus Nadi Cumhuriyet’te Nyon Konferansını şu şekilde değerlendirmiştir: “Akdeniz emniyetini korsanlıktan korumak için tedbir alan devletlerin bu tedbirlerde tamamen barışçı oldukları açık bir hakikatti. Yalnız şurasını teslim etmemek imkânı yoktur ki bu tedbirlerle, sulhun silâhla muhafazasına geçilmiş bir vaziyetin başlangıcındayız. Bununla sulhun, harbin muhafazasına mecbur olmak vaziyeti arasında ancak bıçak sırtı kadar mesafe vardır...”¹⁵²⁴

¹⁵²¹ Şevket Bilgin, “Nyon, Taarruz Zihniyetini Ezebilecek midir?” *Yeni Asır*, 14 Eylül 1937, s. 1-2.

¹⁵²² Muharrem Feyzi Togay, “Akdeniz ve Devletler”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1937, s. 2.

¹⁵²³ Ahmet Emin Yalman, “Mükemmel Bir Eser”, *Tan*, 14 Eylül 1937, s. 1, 10.

¹⁵²⁴ Yunus Nadi, “İspanyol Çıkmazı Önünde Müsellâh Sulh”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1937, s. 1, 3.

Muhittin Birgen Viyana’da olduğu sırada meydana gelen olay hakkında; Akdeniz’de gerçekleşen ve kime ait olduğu bilinmeyen korsan denizaltılar tarafından gemilere yapılan saldırıların Avrupa’da büyük bir heyecan uyandırdığını ve Avrupa’da kimsenin savaş istemediğini vurgulamıştır. “*Kör bir hâdisenin kör bir hareketle bir harbe sebep olabileceğini kabul etmekle beraber, bu gürültünün de geçeceğini ve savaş olmayacağını*” belirtmiştir. Ayrıca meçhul denizaltının bayrağı ne olursa olsun, amacın bir taraftan Franco Hükümetinin tanınmasını sağlamak, diğer taraftan da Valencia Hükümeti’ni zora sokmak olduğunu yazmış ve Avusturya’nın da İtalya ile ilgili iddialara inanmadığını da eklemiştir.¹⁵²⁵ Falih Rıfkı Atay, *Ulus’taki* makalesinde Akdeniz’in önemine değinmiş ve şu cümleleriyle yorumda bulunmuştur: “...Akdeniz bütün Avrupa’nın ve kıtalar arasının ulaşım denizidir Bu denizin kıyısında oturanlar onun sükûn ve güvenliğini her türlü menfaatlerin üstünde tutarlar... Ümit edelim ki konferans kararının tatbikatı Akdeniz’imizin üstünde cihan milletlerinin şüphesini gidermeye muvaffak olacak, 1937 yılının en şiddetli harp tehlikesi buhranının da bu suretle önüne geçilmiş olacaktır.”¹⁵²⁶ Yunus Nadi, “İspanyol işinden azıtarak ortaya bir Akdeniz emniyetsizliği meselesi çıkmış olması dünyayı başlı başına meşgul olunabilir ayrı bir vaziyet karşısında bulundurmıştır” yorumunda bulunarak Akdeniz’in güvenliği konusunun bütün dünyayı ilgilendirdiğini ve ilgili devletlerin hepsinin konferansın öncesinde veya sonrasında üzerlerine düşeni yaptığını vurgulamıştır.¹⁵²⁷ Şekip Gündüz, *Haber (Akşam Postası)*’de yazdığı makalede özellikle İngiltere’nin Nyon Antlaşması sonrasındaki konumunu değerlendirmiştir. İngiltere Antlaşma sonrası ne kadar Akdeniz’de ticaret gemilerinin emniyeti ve korsanlığın imhası için bulunduğunu söylese de İngiltere’nin çünkü vaziyeti ile bugünkü vaziyetinin aynı olmadığını kaleme almıştır. Ayrıca İngiltere’nin Fransa’yı da yanına alarak bambaşka bir konuma geldiğini ve İtalya’nın ise İngiltere’nin Akdeniz’de olmak istemesinin gerçek amacını bildiğini; fakat ses çıkartmadığını belirtmiştir. Ayrıca yazar, devletlerin bu amaçları güttüğü sırada Akdeniz’de de korsanlığın artmasının mümkün olabileceğini de eklemiştir.¹⁵²⁸

¹⁵²⁵ Muhittin Birge, “Anlaşamayan Avrupa”, *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 2.

¹⁵²⁶ Falih Rıfkı Atay, “Akdeniz’de”, *Ulus*, 16 Eylül 1937, s. 1.

¹⁵²⁷ Yunus Nadi, “Nyon İtilâfinin Tekemmülünden Sonra”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1937, s. 1, 3.

¹⁵²⁸ Şekip Gündüz, “Korsanlık bitecek derken ya arttığını görürsek?”, *Haber (Akşam Postası)*, 16 Eylül 1937, s. 2.

Daily Express gazetesinde 16 Eylül 1937 tarihinde yayımlanan bir makalede Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon Konferansı'ndan ayrılışının sebebinin aslında Ankara'da toplanacak olan Mecliste konferans ile ilgili açıklama yapması konusu olmaması; Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon'da çok açık bir şekilde Rus dostu olduğunu belli etmesi ve Ankara ile temasları devam eden Roma hükümetinin bundan şikâyet etmesi üzerine Tevfik Rüştü Bey'in Duçe'nin bir entrikasına “*kurban gitmesi*” cümleleri yer almıştır. Yazıda ikinci bir sebep olarak da Milletler Cemiyeti yarı daimî üyeliğine tekrar seçilemeyeceğini anlayan Türkiye'nin durumu karşısında Tevfik Rüştü Aras'ın çekilip gitmeyi tercih ettiği vurgulanmıştır.¹⁵²⁹

TBMM 18 Eylül 1937 tarihinde Nyon Konferansı ile ilgili yaptığı toplantıda Nyon ve Cenevre Antlaşmaları görüşülmüş ve yapılan oylama sonucunda antlaşmalar onaylanmıştır.¹⁵³⁰ Türkiye, Nyon Antlaşması'nın yapılmasını gerektiren sebeplerin ortadan kalkması dolayısıyla 8 Nisan 1939 tarihinde antlaşmadan çekilmiştir. Yunanistan 12 Nisan 1939; İngiltere, Fransa, Bulgaristan 6 Mayıs 1939 tarihlerinde antlaşmadan çekilmişlerdir. Türkiye'nin antlaşmadan çekildiği hakkındaki bilgi Roma Büyükelçiliğimiz tarafından İtalya Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiş ve Bakanlıktan gelen cevapta antlaşmalara İtalya'nın da artık bağlı olmadığı beyan edilmiştir. Bu bilgi Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 11 Mayıs 1939 tarihinde Başbakanlıkla paylaşılmıştır.¹⁵³¹

Türk Basını Nyon da toplanan ve Akdeniz'in güvenliği konusunu esas alan Konferansı oldukça yakından takip etmiş ve günlük olarak kamuoyunu bilgilendirmiştir. İngiltere ve Fransa'nın isteğiyle toplanan Konferans'ta yine bu devletlerin isteği doğrultusunda kararlar alındığı üzerinde durulmuştur. İngiltere ve Fransa Akdeniz'de bizde varız diyerek, İtalya ve Sovyetler Birliği arasındaki sıkıntıdan ortaya çıkan ve bir savaşa ortam meydana getirebilecek sebepleri ortadan kaldırmak için öncülük ettikleri Konferansın toplanmasındaki asıl niyetin ne olduğuna bakılmaksızın, önemli olanın Akdeniz'de barışı sağlamak olduğu ifade edilmiştir.

¹⁵²⁹ CCA, t:28.09.1937, f:30.10.0.0, y:228-535-10.

¹⁵³⁰ TBMM ZC., D: V, İ: 2, C: 19, 72. İnkat, 18 Eylül 1937, s. 341-343.

¹⁵³¹ CCA, t: 01.06.1939, f:30.10.0.0, y:219-476-10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İTALYA (1938-1945)

I. İTALYA'NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SİYASİ FAALİYETLERİ

A. HİTLER ALMANYASI'NIN AVUSTURYA'YI İLHAKI (ANSCHLUSS) VE İTALYA

Almanya'nın 1938 Mart'ında Avusturya'yı ilhakı Nazi Almanya'sının dış politikasında dönüm noktası olmasının yanında, iki savaş arası dönemin de önemli bir buhranını ortaya çıkarmıştır. 1935'ten itibaren Almanya'nın silahlanmaya başlaması, 1936'da askerlerini Ren kıyılarına yerleştirmesi, Nazizm'in Almanya'yı Versay'ın en zorlu şartlarından kurtaran adımlarını oluşturmaktaydı. İşte bu durumlar Hitler'i dış politikanın ikinci adımına yönlendirmiştir. Bu da Almanya dışındaki bütün Almanların tek sınır içinde toplanmasıydı. Doğal olarak bu politikanın gerçekleşmesi ve özellikle Almanlardan meydana gelen Avusturya'nın Almanya'ya katılması, aynı zamanda Versay Antlaşması'nın son halkasının da yok edilmesi anlamına gelecektir.¹⁵³²

Hitler Avusturya'yı ilhak etmeye karar verdiğinde, Japonya'nın Uzakdoğu'da Çin'e saldırmasından ve İspanya İç Savaşı'nın meydana getirdiği ortamdan da yararlanmış görünmektedir. Hitler'e göre İspanya'da milliyetçilerin kazanması İtalya'nın Balear adalarına yerleşmesi anlamına gelmektedir ve ne İngiltere ne de Fransa bunu kabul etmeyecekleri için İtalya'ya savaş açamazlardı. Almanya, böyle bir savaş çıkmadan Avusturya ve Çekoslovakya'ya saldırma planını uygulamak istiyordu. Ayrıca, Japonya'nın Uzakdoğu'daki hareketi ile İngiltere'nin de Uzakdoğu'da gücü kalmamıştı, Habeşistan işi dolayısıyla da İtalya ve İngiltere'nin Akdeniz sahasında bir çatışma içine girmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁵³³

William Shirer, Wilhelmstrasse'de hükümet adamlarından ve parti üyelerinden birçoğu ile görüştüğünü ve Mussolini'nin Afrika işleri ile çok fazla ilgileneceğini bu yüzden Avrupa'daki gücünü kaybedeceğini ve Hitler'in de bu durumdan

¹⁵³² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 343.

¹⁵³³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 344.

yararlanarak Mussolini'nin o döneme kadar koruduğu Avusturya'yı ele geçireceğinden bahsedildiğini belirtmiştir.¹⁵³⁴

Avusturya'nın ilhakı konusunda İngiltere ve Fransa'dan çekinmeyen Hitler'in İtalya'dan çekindiği bilinmektedir; çünkü Avusturya 1922 yılından itibaren dış politikasında İtalya'yı arkasına almıştır. 1934 yılında Viyana'da Naziler bir hükümet darbesi girişiminde bulundukları zaman İtalya Brenner sınırlarına önemli bir askeri kuvvet göndermiştir. 1936 yılından beri Berlin-Roma Mihveri'nin geçerli olması ve 1937 yılında ise İtalya'nın Anti-Komintern Pakt'a dahil olması Almanya'nın endişelerini biraz hafifletmiştir.¹⁵³⁵ Hitler, Avusturya'nın ilhakı için birdenbire güce başvurmamış ve bu işi içerden Avusturya Nazileri vasıtasıyla hükümeti ele geçirerek yapmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Almanya'nın ilhak isteklerine bütün gücüyle karşı koyan Avusturya Başbakanı Schuschnigg'in hükümeti yıkılmamak için son bir karar ile plebisit yapılması konusunu gündeme taşımıştır.¹⁵³⁶ Avusturya Başbakanının bu hareketi Hitler'i son derece sinirlendirmiş ve Alman askeri kuvvetlerine Avusturya'nın işgal edilmesi için emir vermiştir.¹⁵³⁷

Hitler'in, Avusturya'nın işgali için Mussolini'ye kendisini desteklemesi adına bir mektup gönderdiği, Mussolini'nin ise 11 Mart 1938 tarihinde Hitler'e bu yolda başarılar dilediğini bildiren bir karşılık verdiği bilinmektedir.¹⁵³⁸ Hitler'in Mussolini'ye gönderdiği mektupta İtalya için kesin bir sınır belirlediği ve bu sınırın Brenner olduğu, bundan sonra da bu sınırın değişmeyeceği kaydedilmiştir.¹⁵³⁹

Avusturya Başbakanı Schuschnigg, Almanya'nın baskıları üzerine aldığı plebisit kararını iptal etmiştir ve Başbakanlıktan da istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Miklas, 11 Mart günü Avusturya Başbakanlığına Nazi yanlısı Seyss-Inquart'ı getirmek zorunda kalmıştır. Yeni Başbakanın görevdeki ilk talebi ise Avusturya'ya Alman kuvvetlerinin gelebileceği onayını vermek olmuştur.¹⁵⁴⁰ Hitler, Avusturya'nın

¹⁵³⁴ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Doğuş*, C. I, (Çev. Rasih Güran), Ağaoğlu Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1970, s. 458.

¹⁵³⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 344.

¹⁵³⁶ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, C. I, s. 523.

¹⁵³⁷ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, C. I, s. 525.

¹⁵³⁸ Gürün, *Savaşın Dünyası*, C. II, s. 549.

¹⁵³⁹ Mengeş, *Türkiye-İtalya*, s. 499-500.

¹⁵⁴⁰ *Cumhuriyet*, 12 Mart 1938, s. 1; *Anadolu*, 12 Mart 1938, s. 1; *Kurun*, 12 Mart 1938, s. 1; *Tan*, 12 Mart 1938, s. 1.

işgali üzerine bir beyanname yayımlamış ve özetle şu cümlelere yer vermiştir: “...Avusturya’yı ilhak ettim; çünkü milletten kanuni hiçbir vekâleti olmayan bir rejim, mevcudiyetini muhafaza için Avusturya milletini eziyordu...Senelerden beri Avusturya’da tazyik ve zulüm altında bulunan ırkdaşlarımızın bu vaziyetleri karşısında artık daha fazla tahammül edemezdik! ...”¹⁵⁴¹

Alman kuvvetleri 12 Mart 1938 günü Viyana’yı işgal etmiş ve Avusturya’da hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Eski Başbakan ve arkadaşları tutuklanmış ve gerekli kurumlar ele geçirilmiştir.¹⁵⁴² Avusturya’nın işgali İngiltere ve Fransa tarafından protesto edilmiş; fakat bu protestolar Almanya tarafından reddedilmiştir.¹⁵⁴³ İşgal karşısında İtalya suskunluğunu sürdürmüştür. Fransa İtalya’dan, Avusturya’ya müdahale teklifinde bulunmuş; ancak teklif karşılık görmemiştir.¹⁵⁴⁴ Türk basınından alınan bilgiye göre, Hitler’in Mussolini’ye özel bir mektup göndererek Avusturya işgali ile ilgili bilgi verdiği bilinmektedir.¹⁵⁴⁵ Hitler’in bu mektubunda şu noktalara değindiği görülmektedir: Avusturya’daki hareketi bir Millî müdafaa hareketi olarak görmek gerektiği; İtalya için önemli bir dönemde iyi duyguların beslendiği, gelecekte de bu hususta hiçbir şeyin değişmeyeceği; meydana gelecek olayların sonuçları ne olursa olsun, Fransa ile kesin sınırın tespit edildiği ve İtalya için de bir sınırın belirlendiği, onun da Brenner olduğu.¹⁵⁴⁶

Seyss-Inquart baskıyla Cumhurbaşkanlığı yetkililerine de müdahale etmiş ve 13 Mart günü Miklas Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmiştir.¹⁵⁴⁷ Avusturya’nın Almanya’ya ilhakı da resmen ilân edilmiştir.¹⁵⁴⁸ Mussolini başkanlığında toplanan faşist meclisinin aldığı karara göre Avusturya işine müdahale edilmeyecek ve son olaylar Avusturya’ya ait bir iç mesele olarak kabul edilecektir.¹⁵⁴⁹

Viyana’da çıkan yeni bir kanunla Avusturya, Almanya’nın bir vilayeti haline gelmiştir. Avusturya’nın Alman devletine tekrar iltihakı hususunda 10 Nisan 1938

¹⁵⁴¹ *Haber (Akşam Postası)*, 12 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴² *Anadolu*, 13 Mart 1938, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Mart 1938, s. 1; *Ulus*, 13 Mart 1938, s. 1; *Yeni Asır*, 13 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴³ *Haber (Akşam Postası)*, 13 Mart 1938, s. 1; *Kurun*, 13 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴⁴ *Son Posta*, 13 Mart 1938, s. 1, 13; *Tan*, 13 Mart 1938, s. 1, 10; *Ulus*, 13 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴⁵ *Anadolu*, 13 Mart 1938, s. 1; *Yeni Asır*, 13 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴⁶ *Haber (Akşam Postası)*, 13 Mart 1938, s. 8; *Son Posta*, 13 Mart 1938, s. 11.

¹⁵⁴⁷ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938, s. 1; *Son Posta*, 14 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴⁸ *Kurun*, 14 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁴⁹ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938, s. 7.

tarhinde bir plebisit yapılmasına karar verilmiştir.¹⁵⁵⁰ 10 Nisan günü gerçekleştirilen plebisit çok geniş bir katılımıla gerçekleştirilmiştir. Almanya halkının %99,08'i, Avusturya halkının %99,75'i ilhak için onay vererek evet demiştir. Hitler, Avusturya'daki kesin sonuçları kendisine bildiren plebisit komiserine verdiği cevapta *"Bu netice, ümit ve tahminimin fevkine çıktı. Bu an hayatımın en mesut dakikasıdır"* diyerek memnuniyetini ortaya koymuştur.¹⁵⁵¹

Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı konusuna Türk basınında da önemli bir yer verilmiş ve İtalya'ya etkileri noktasında da fazlasıyla makale ele alınmıştır. Nadir Nadi, Avusturya'nın yeni durumuna devletlerin nasıl yaklaştığına dair ele aldığı yazısında *"şimdiye kadar yaptıkları gibi"* cümlesini kullanmış ve İtalya'nın Almanya'ya sıkı bir bağ ile bağlandığını; İngiltere'nin Orta Avrupa işinde hassas olmadığını, Fransa'nın kendi sıkıntıları ile uğraştığını; Avusturya'nın 1918'den beri bu işkenceye dayandığı yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁵² Yunus Nadi ise *"Zamanla İtalya Almanya'ya bağlandıktan sonra Avrupa'nın ortasında tamamen korunaksız kalan Avusturya nihayet Alman işgali altına geçmiş bulundu"* cümlesiyle İtalya-Almanya yakınlığına vurgu yapmıştır. Ayrıca Berlin-Roma Mihveri'nin de sadece Almanya işine yarayan bir silah olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵³ Asım Us, *Kurun'daki* yazısında Avusturya ilhakında Almanya ve İtalya ilişkisine değinmiş ve özetle şu konuları ifade etmiştir: *"...Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi ve Alman ordularının Brenner geçidine inmesi Trieste limanının tehlikeye düşmesi anlamına gelmektedir. Bu da İtalya'yı ilgilendirmektedir. Onun için birkaç sene önce ilhak konusu bir yana dursun, Avusturya ile Almanya arasında bir gümrük birliği projesi gündeme geldiğinde İtalya ordularını Brenner geçidine yığmıştır; fakat o zaman İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında bir cephe birliği vardır ve bu cephe Habeşistan Savaşı'ndan sonra dağılmıştır. Daha sonra İngiltere ve Fransa'ya karşı Berlin-Roma Mihveri kurulmuştur. Avusturya'nın ilhakı konusunda da İtalya askeri bir işgal olmaksızın Avusturya'da bir Nazi idaresini hoş görmüştür. Bundan daha fazlasına izin vermesi düşünülemez. Yani Avusturya'daki Almanya'nın bugünkü*

¹⁵⁵⁰ Tan, 14 Mart 1938, s. 1; Yeni Asır, 15 Mart 1938, s. 1, 5.

¹⁵⁵¹ Akşam, 11 Nisan 1938, s. 2; Anadolu, 12 Nisan 1938, s.1; Cumhuriyet, 12 Nisan 1938, s 7; Haber (Akşam Postası), 11 Nisan 1938, s. 1; Kurun, 11 Nisan 1938, s. 1, 4.

¹⁵⁵² Nadir Nadi, "Anclusun Bilânçosu", Cumhuriyet, 13 Mart 1938, s 1, 3.

¹⁵⁵³ Yunus Nadi, "Avusturya'nın Almanya'ya İlhakından Sonra", Cumhuriyet, 14 Mart 1938, s. 1.

*durumunda İtalya'dan bu şeklide bir onay almış olması mümkün değildir. Avusturya'daki Almanya işgaline devletlerin itirazları sadece diplomatik protestolar olarak görünse de uluslararası politikada zamanla büyük değişiklikler görülebilir...*¹⁵⁵⁴

Muhittin Birgen, *Son Posta*'da Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakının sonuçlarına değinmiş ve bu olayın sadece Dünya Savaşı'nı takip eden Avrupa sınırlarının değişmesi, bir düzenin yıkılması, Milletler Cemiyeti'nin can çekişmesi anlamına gelmediğini; bilâkis Almanya sınırlarının birdenbire İtalya ve Balkan sınırları ile birleşmesi, Macar sınırları ile temas etmesi ve Çekoslovakya'nın etrafındaki Alman çemberinin bir daha sıkışması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Almanya'nın İtalya ile sınırdas olmasının bundan sonra Avrupa tarihini de değiştireceğini vurgulamıştır.¹⁵⁵⁵ Ahmet Şükrü Esmer, Avusturya'daki olayları değerlendirdiği yazısında İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı protesto ettiğini vurgulamış, İtalya'nın ise tavrının önemli olduğunu ifade ederek şu yorumda bulunmuştur: “...İtalya'ya gelince: En çok heyecanın Roma'da uyanması beklenirken, telgraf haberlerine göre İtalya hükümeti ve İtalya basını sakinidir. Bu sakinlik İtalya için büyük bir tehlike teşkil eden sonuca karşı kayıtsızlık anlamına gelmemektedir. Bu, İtalya dış politikasının dikte ettiği zarurettir. Mussolini'nin bu jesti, bir bakışta felakete karşı boyun eğen adamın tevekkülü, bir bakışta vücudu üzerinde ameliyat yapılırken tebessüm eden bir adamın kahramanlığı bir bakışta da önüne geçilemeyecek bir sonucu kabul eden devlet adamının realizmi gibi görünüyor. Mussolini, Almanya'ya karşı, sadece Roma-Berlin Mihverini döndürmek için bu ağır fedakârlığa katlanmış bir adamın tavrını takınmıştır. Hakikaten büyük fedakârlık ve yahut ağır bir darbe! Acaba bunun karşılığı ne olacak.”¹⁵⁵⁶ Hakkı Ocakoğlu, *Yeni Asır*'daki makalesinde; Berlin-Roma arasındaki sıkı dostluğun İtalya'nın Avusturya konusunda tarafsızlığını getirdiğini; Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı konusunda İtalya'nın fiili ve siyasi hiçbir şey yapmayacağını bilmesi bir güç darbesiyle Avusturya olaylarını getirdiği ve sonunda ilhakın gerçekleştiği

¹⁵⁵⁴ Asım Us, “Avrupa Muvazenesini Sarsan Siyasi Zelzele”; *Kurun*, 13 Mart 1938, s. 1-2.

¹⁵⁵⁵ Muhittin Birgen, “Avrupa'nın Siyaset Mihverleri Yerinden Oynadı”, *Son Posta*, 14 Mart 1938, s. 2.

¹⁵⁵⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “Avusturya'da Nazi Darbesi”, *Ulus*, 14 Mart 1938, s. 3.

değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁵⁵⁷ Muharrem Feyzi Togay, İtalya'nın Habeşistan'da ve Akdeniz'de politikasını istediği gibi yürütmek için arkasını Almanya'ya dayamaya karar verdiği günden itibaren, Avusturya meselesinin halledilmiş olduğunu ve Almanya, ikinci ve küçük bir Almanya olan Avusturya'nın başındakilerle dilediği gibi oynadığını; Fransa'nın ise İtalya ile birlikte yürümek istediğini ancak Mussolini'nin buna imkan olmadığını ifade ederek, başka taleplere de maruz kalmamak için uçak fabrikalarını ziyaret etmek bahanesiyle Roma'dan ayrıldığını yazmıştır.¹⁵⁵⁸ Nadir Nadi, *“Avusturya ilhakı karşısında İtalya”* başlıklı yazısında özetle şu konuları ele almıştır: *“Yeni durum karşısında İtalya'nın takınacağı tavır hangisidir? sorusu herkes tarafından soruluyor. Birçok kişi İtalya Başbakanının hatalı bir yol takip ettiğini savunuyor. Mussolini'nin hatasından er geç döneceğini söylüyorlar. Bu yorumlar eşliğinde Mussolini'nin Roma'da söyleyeceği nutuk heyecanla bekleniyordu. Söylenen sözlerden kesin hükümler çıkarmak pek mümkün olmamıştır. Mussolini nutkunda kısaca Almancılık (Almancılık kelimesini Hitler'in ideali anlamında kullanıyorum) hissiyatının hâkim bulunduğu ve bu hissiyatın her şeye rağmen yaşayacağına; bir gün mutlaka gerçekleşeceğine inandığı Alman birliğine mâni olmanın anlamsız olduğuna ve Avusturya'nın geleceği konusunda ısrar etmenin Berlin-Roma Mihverine uygun olmadığına değinmiştir.”* Yazar, Mussolini'nin Berlin-Roma Mihveri kurulur kurulmaz Avusturya'yı kendi haline bıraktığını vurgulamıştır. Yani Mussolini'nin Berlin-Roma Mihveri'nden eline geçireceği kazançlara Avusturya istiklâlini feda ettiğini de belirtmiştir.¹⁵⁵⁹

Avusturya'nın ilhakı dolayısıyla Mussolini'nin 16 Mart günü yaptığı konuşma da Türk Basınında önemli bir yer bulmuş ve bu konu üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Muhittin Birgen, *Son Posta*'daki yazısında Avusturya hadiseleri ve İtalya'nın etkisi konusunda şu noktalar üzerinde durmuştur: *“Merhum bağımsız Avusturya Cumhuriyeti, İtalya'nın olduğu gibi muhafazasına büyük ehemmiyetle itina ettiği siyasî bir varlıktır. Halbuki kırk sekiz saatlik bir olayla bugün Avusturya yoktur. Sadece İtalya değil bu konuya Fransa da çok önem verirdi. Fransa ile İtalya*

¹⁵⁵⁷ Hakkı Ocakoğlu, “Son Darbe-Uzun Yıllardan Beri Beklenen Bir Hadisedir”, *Yeni Asır*, 15 Mart 1938, s.1-2.

¹⁵⁵⁸ Muharrem Feyzi Togay, “Tek Bir Alman Milleti”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938, s. 2.

¹⁵⁵⁹ Nadir Nadi, “Avusturya İlhakı Karşısında İtalya”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1938, s. 1, 3.

arasında ittifak edilebilen bir mesele olarak sadece Avusturya'nın muhafazası davası kalmıştı... Biz biliyoruz ki İtalya ile Avusturya ve Macaristan arasında imzalanmış önemli bir belge 'Roma Protokolü' vardı ve bu belgeye göre İtalya'nın Avusturya'yi savunması lazımdı; fakat her şeyin boş olduğu görülmekte. Bunları bir anda yıkan şey kuvvetti... Saklamaya gerek yok bugün İtalya'nın bir kolu zedelenmiş bulunuyor. Kuvvet politikasını, bugünkü hayat sahnesinde tek gerçek sayan İtalya, yediği yumruğu doğal bulan tek gözlü bir boksör gibi hiç ses çıkarmadan sadece dişlerini sıkıyor..."¹⁵⁶⁰ Ömer Rıza Doğrul, *Tan*'da yazdığı makalesinde, 16 Mart tarihinde Mussolini'nin Avusturya ilhakı ile ilgili yaptığı konuşmasını değerlendirmiş ve özetle şu konuları ele almıştır: "İtalya Başvekilinin dünkü nutku, İtalya'nın her zaman Almanya'nın Avusturya siyasetine destek verdiğini, tarihî delillerle ileri sürüyordu. İtalya er geç gerçekleşecek bu olaya karşı gelmeyi doğru bulmamış ve Roma-Berlin Mihveri'nin de bu olaydan sarsılmaması gerektiği üzerinde durmuştur." Yazar şu soruyu sormaktan da geri kalmamış ve "İtalya, Avusturya macerasına benzeyen bir olaya girerse Almanya da aynı şekilde hareket ederek, İtalya'nın hareketini bütün kuvvetiyle destekleyecek mi?" Bu sorunun cevabını zamanın göstereceğini de belirtmiş ve "İtalya belki de bir gün mihverini değiştirmeye mecbur olacaktır..." yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁶¹ Ahmet Şükrü Esmer, Mussolini'nin söylemiş olduğu nutuk üzerinde durmuş ve bu nutukta Mussolini'nin ilk amacının Avusturya'nın ilhakı konusunda İtalya kamuoyunu bilgilendirmek olduğunu ikinci olarak da İtalya-Almanya arasındaki münasebetlerde bir sıkıntı olmayacağını ve Berlin-Roma Mihveri'nin eskisi gibi devam etmekte olduğunu dünyaya ilân etmek istediğini kaydetmiştir. Ayrıca yazar, Hitler'in Mussolini'ye "yaptığın iyiliği unutmayacağım" sözlerinin samimi olabileceğini; Mussolini'nin de Hitler'e cevap verirken "Bunu senin için yaptım" sözlerinin gerçeği yansıtılabileceğini fakat olayların Hitler ve Mussolini'den sonra da devam edeceğini, geleceğin nasıl şekilleneceğini kimsenin bilmediği yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁶²

Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi konusu basında ayrıntısıyla ele alınan başlıklardan olmuştur. Basında, özellikle İtalya ve Fransa arasında ittifak

¹⁵⁶⁰ Muhittin Birgen, "Son Hadiseler ve İtalya", *Son Posta*, 17 Mart 1938, s. 2.

¹⁵⁶¹ Ömer Rıza Doğrul, "Mussolini'nin Nutku", *Tan*, 18 Mart 1938, s. 3.

¹⁵⁶² Ahmet Şükrü Esmer, "Mussolini'nin İzahı", *Ulus*, 19 Mart 1938, s. 3.

kurulabilen nadir konulardan biri olarak bilinen Avusturya'nın korunması meselesine bile sahip çıkılamadığından bahsedilmiştir. İtalya'nın Almanya'nın gücü karşısında bir şey yapamadığını ve sonucu kabullendiği üzerinde durulmuştur. Mussolini'nin Roma-Berlin Mihveri'ne zarar vermemek için Hitler'in karşısında durmak istemediği ve Avusturya'nın geleceğinin belirlenmesi konusuna da müdahale etmediği vurgulanmıştır.

B. MÜNİH KONFERANSI VE ÇEKOSLOVAKYA'NIN PARÇALANMASI

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda parçalanan Avusturya-Macaristan topraklarında Saint-Germain Antlaşması gereği farklı etnik gruplardan meydana gelen bir devlet kurulmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda Çekoslovakya kurulmuştur. Çekoslovakya 1938 senesinde içlerinde Rutenyalı, Polonyalı, Romen ve Macar gibi azınlıkların olduğu 15 milyon nüfusa sahiptir.¹⁵⁶³ Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinde 3,5 milyon kadar Alman yer almaktadır. Almanya'da Nazizm'in yerleşmesi ile Südet'te yaşayan Almanlar da birlik kurmaya başlamışlardır. Avusturya'nın Almanya topraklarına katılmasından sonra Südet Almanları arasındaki teşkilatlanmalar ilerlemiş ve Çekoslovakya'nın Sovyet Rusya'dan uzaklaşarak Almanya'ya yaklaşması amaç edinilmiştir.¹⁵⁶⁴ Nazi Almanya'sı ise Avusturya'dan sonra gözünü Çekoslovakya'ya çevirmiş ve Südet bölgesi meselesi tekrar ortaya çıkmıştır.

Fransa ise Almanya'nın Çekoslovakya'ya girmesini istememiş ve bu konuda İngiltere'den destek beklemiştir. İngiltere ise Çekoslovakya'da Almanların çok iyi muamele gördüklerini, Çekoslovakya'nın Almanya ile sorununu halledebileceğini, *"yeter ki Almanya gönüllü olsun"* değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu konuda ise taraf olmayacağını belirterek Fransa'yı hayal kırıklığına uğratmıştır.¹⁵⁶⁵ Sovyet Rusya da 1935'te Çekoslovakya ile bir antlaşma imzalamıştır ve bu konuda Çekoslovakya'ya destek olacağı düşünülmüştür. Fransa'nın yardımını beklemiş; fakat İngiltere'den destek göremeyen Fransa, Sovyet Rusya'nın yanında yer

¹⁵⁶³ Mengeş, *Türkiye-İtalya*, s. 482.

¹⁵⁶⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 349-350.

¹⁵⁶⁵ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1938, s. 1, 8.

alamamıştır. Böylece, üç devlet Çekoslovakya konusunda aynı tarafta yer bulamamıştır. Bu durumdan yararlanan Almanya ise Çekoslovakya sınırlarına asker göndermeye başlamıştır. 28 Mayıs'ta Çekoslovakya'yı istilâ kararı, 2 Ekim'de ise işgalin tamamlanması hedeflenmiştir.¹⁵⁶⁶ 12 Eylül 1938 tarihinde Nazi Kongresi'nde Hitler'in yaptığı konuşmada; Südet Almanlarına özgürlükleri verilmezse, bunu Almanya'nın kendisinin vereceği vurgulanmıştır.¹⁵⁶⁷

Almanya'nın Çekoslovakya konusunda her an bir çıkış yapabileceği ve Hitler'in yaptığı önemli konuşma konusunda Nadir Nadi, "*Sulh bugün pamuk ipliğine bağlı ve üstelik iplik de kopmak üzeredir*" yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁶⁸ Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali konusunda İtalya'nın duruşuna baktığımızda ise Mussolini'nin Çekoslovakya'da yaşayan azınlık gruplar için bir plebisit önerisinde bulunduğu ve İngiltere'nin uzlaşmacı yaklaşımının da yanında olduğu görülmüştür. Ayrıca 18 Eylül günü Mussolini'nin yaptığı bir konuşmada, "*Harp olur ve mevzii kalmazsa alacağımız mevki şimdiden bellidir*" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁵⁶⁹ Mussolini bu konuşmasında Çekoslovakya'nın, İngiltere ve Fransa'nın yaptığı teklifleri de kabul etmesi gerektiği üzerinde de durmuş ve "*İtalya'nın huzur içinde olduğunu*" eklemiştir.¹⁵⁷⁰

İngiltere ve Fransa aldığı son kararda, Südet bölgesinin Almanya tarafından alınabilmesini; Çekoslovakya'nın diğer bölgelerinin ise İngiltere ve Fransa tarafından korunabilmesini kabul etmişlerdir.¹⁵⁷¹ 24 Eylül 1938 günü Mussolini Padova'da yaptığı konuşmada; Çekoslovakya meselesinin sadece totaliter devletlerin hareketine göre sonuçlanabileceğini; uyuşmazlık ortaya çıktığında İtalya'nın Almanya tarafını tutacağını ve bu taktirde demokrasilerin karşılarında ortak bir ideoloji bloğu bulacaklarını dile getirmiştir.¹⁵⁷² 26 Eylül 1938 tarihinde Hitler bir konuşma yapmış ve tek amaçlarının Almanları kurtarmak olduğunu dile getirdikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Bu benim son arazi talebidir. Bu talebidimden*

¹⁵⁶⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 350-351.

¹⁵⁶⁷ Akşam, 13 Eylül 1938, s. 1, 13; Cumhuriyet, 13 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁶⁸ Nadir Nadi, "Hitler'i Dinlerken", Cumhuriyet, 13 Eylül 1938, s. 1, 3.

¹⁵⁶⁹ Akşam, 19 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷⁰ Ulus, 22 Eylül 1938, s. 3.

¹⁵⁷¹ Akşam, 19 Eylül 1938, s. 1; Kurun, 19 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷² Akşam, 25 Eylül 1938, s. 1; Cumhuriyet, 25 Eylül 1938, s. 1.

vazgeçmem mümkün değildir. Sabrım tükenmiştir. 1 Ekim’de 20 senelik facia nihayet bulacaktır...”¹⁵⁷³

İngiliz Başbakanı B. Chamberlain, 27 Eylül 1938 günü İngiliz halkına bir konuşma gerçekleştirmiş ve bu konuşmada “Çekoslovakya için savaşa giremeyeceklerini ama bir devlet zorla dünyaya hâkim olmak isterse ona da karşı geliriz” şeklinde İngiltere’nin takip edeceği yolu göstermiştir.¹⁵⁷⁴ Chamberlain bütün uzlaşma girişimlerinin yanında son bir çağrı olarak Almanya, Çekoslovakya, İngiltere, İtalya ve Fransa’dan oluşacak bir konferans toplanması, Almanya’nın seferberlik ilanını sona erdirmesi adına aracılık yapması için Mussolini’ye bir mektup göndermiştir.¹⁵⁷⁵ Almanya ile İtalya arasında yapılan görüşmeler neticesinde öncelikle Hitler seferberliğin 24 saat müddetle ertelenmesini kabul etmiştir.¹⁵⁷⁶ Hitler daha sonra ise 29 Eylül’de İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya’nın katılımıyla Münih’te bir konferans toplanmasına razı olmuştur.¹⁵⁷⁷ 29 Eylül 1938’de Münih Konferansı Hitler, Ribbentrop; Chamberlain, Horace Wilson; Mussolini, Ciano; Daladier, Alexis Leper’in bir araya gelmesiyle başlamıştır. 30 Eylül sabah saatlerinde ise konferans alınan birtakım kararlarla son bulmuştur.¹⁵⁷⁸

Münih Konferansı’nın toplanması ve alınan kararlar Türk basınında farklı başlıklar ile kamuoyu ile paylaşılmıştır. “Münih Antlaşması dünyanın her tarafında memnuniyetle karşılandı”¹⁵⁷⁹, “Münih Konferansı’nda tam bir anlaşmaya varıldı”¹⁵⁸⁰, “Münih Konferansı’nda Hitler’in istekleri kabul edildi”¹⁵⁸¹, “Dünya Sulhu Kurtuldu”¹⁵⁸², “Çekoslovakya davası nihayet sona erdi”¹⁵⁸³

30 Eylül sabahının ilk saatlerinde yayımlanan resmî yazıda anlaşmanın imzalandığı bildirilmiş ve anlaşma maddeleri belirtilmiştir. Anlaşma maddelerine

¹⁵⁷³ *Akşam*, 27 Eylül 1938, s. 1; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1938, s. 1; *Kurun*, 27 Eylül 1938, s. 4.

¹⁵⁷⁴ *Akşam*, 27 Eylül 1938, s. 2; *Ulus*, 27 Eylül 1938, s. 3.

¹⁵⁷⁵ *Akşam*, 28 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷⁶ *Akşam*, 28 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷⁷ *Akşam*, 29 Eylül 1938, s. 1; *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1938, s. 1; *Kurun*, 29 Eylül 1938, s. 1; *Ulus*, 29 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷⁸ *Ulus*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁷⁹ *Akşam*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁸⁰ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁸¹ *Haber (Akşam Postası)*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁸² *Ulus*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁸³ *Son Posta*, 30 Eylül 1938, s. 1; *Ulus*, 30 Eylül 1938, s. 1.

göre; “Südet topraklarının Almanya’ya terk edilmesi ve bu toprakların Almanya’ya tesliminin 1 Ekim gününde başlayıp, 10 Ekim gününe kadar tamamlanması” kararlaştırılmıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa, “Çekoslovakya’nın yeni sınırları için herhangi bir saldırıya karşı garanti” vermemişlerdir.¹⁵⁸⁴ 1 Ekim 1938 tarihinde Almanya Südet topraklarında işgale başlamıştır.¹⁵⁸⁵ Çekoslovakya Cumhuriyet hükümeti milletini korumak için, bugün başka bir şey yapmaya imkân bulunmadığını belirtmiş ve tek taraflı imzalanan Münih Anlaşmasını protesto ettiklerini bildirmişlerdir.¹⁵⁸⁶

Falih Rıfki Atay, Münih Anlaşması ile ilgili olarak; toplanan bu Dörtler Konferansı’nın Mussolini’nin eski bir düşüncesi olduğunu ve ilk defa Rusya olmadan toplandığını vurgulamış; üstelik bir devletin haklı veya haksız, fakat toprak bütünlüğünü ilgilendiren bir davada kendisinin taraf olarak hazır bulunmadan sonuca bağlanan bir “Münih Konferansı” yorumunda bulunmuştur.¹⁵⁸⁷ Ahmet Şükrü Esmer ise, “Münih Konferansı enternasyonal münasebetlerde yeni bir devrin başlangıcı olacaktır” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁵⁸⁸ Türk basınından edinilen bilgiye göre, *Popolo D’Italia* gazetesi konu ile ilgili şunları yazmıştır: “Mussolini, barış ve adalet davası lehinde büyük bir harp kazanmış diyerek; son yıllar içinde yapılan tecrübeler, dört büyük Avrupa devleti arasında asgari bir anlayış ve teşriki mesai mevcut olmadıkça, 50 devletin Avrupa’nın geleceğini idare edemeyeceklerini göstermiştir”¹⁵⁸⁹ Münih’ten hareket eden Mussolini, özel trenle Roma’ya ulaşmış ve zafer kazanmışçasına büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İtalya Kralı, Mussolini’yi Floransa’da karşılamış ve İtalyan milletinin kendisiyle gurur duyduğunu söylemiştir.¹⁵⁹⁰

Muhittin Birgen yazdığı makalesinde bu barış ortamının uzun sürmeyeceğini ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir: “...Avrupa bu ruh içinde yaşayamaz. Bugün bu mesele halledilse dahi, yirmi senedir süren Avrupa’ya hâkim olan ruh devam ettikçe

¹⁵⁸⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 30 Eylül 1938, s. 1; *Ulus*, 30 Eylül 1938, s. 1.

¹⁵⁸⁵ *Kurun*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 1; *Ulus*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 1.

¹⁵⁸⁶ *Kurun*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 4.

¹⁵⁸⁷ Falih Rıfki Atay, “Haklar ve Usuller”, *Ulus*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 1, 3.

¹⁵⁸⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “Dörtlerin Kararı”, *Ulus*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 3.

¹⁵⁸⁹ *Ulus*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 3; *Son Posta*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 11.

¹⁵⁹⁰ *Cumhuriyet*, 1 Birinci Teşrin 1938, s. 7.

harp, mutlaka bir zorunluluk olacaktır. Avrupa'yı Mussolini'nin dediği gibi, mutlaka başka bir ruh içinde başka bir kalıba dökmek lazımdır..."¹⁵⁹¹ Asım Us ise *Kurun'da* kaleme aldığı makalesinde; Çekoslovakya'nın yok olmasına sebep olacak bir savaşın İtalya'nın menfaatlerine uymayacağı için bir arabuluculuk rolü üstlendiğini ve böylece Dörtler Konferansının Avrupa'yı büyük bir sıkıntıdan kurtardığını, yazmıştır.¹⁵⁹²

9 Ekim 1938 tarihinde Hitler yaptığı konuşmasında, Almanya dışında yaşayan çok fazla sayıdaki Alman'ın kurtarılmasından dolayı büyük mutluluk duyduğunu ve Südet bölgesinin sorunsuz bir şekilde Almanya topraklarına katılmasında büyük yardımı olan Mussolini'ye de ne kadar teşekkür etse az olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹³ Münih Konferansı'nın hemen devamında 2 Ekim'de Polonya Teschen bölgesini ele geçirmiştir. 2 Kasım'da ise Macaristan ile Çekoslovakya arasında yapılan bir anlaşma ile Çekoslovakya, Slovakya'dan sınır boyunca bir toprak şeridini Macaristan'a bırakmıştır. Böylece Çekoslovakya parçalanmıştır.¹⁵⁹⁴ Hitler, 21 Ekim 1938'de orduya gönderdiği gizli yazıda Çekoslovakya'nın işgali için hazır olunması emrini vermiştir.¹⁵⁹⁵

Bu arada Almanya'nın Südet bölgesini ele geçirmesiyle birlikte Çekoslovakya'daki azınlıklar da muhtariyet için harekete geçmişlerdir. Prag Hükümeti de Çekoslovakya için federal bir sistemi uygulamak zorunda kalmıştır. Slovakya ve Rutenya muhtariyetlerini kazanmışlardır.¹⁵⁹⁶ Slovakya liderleri, Berlin'in talimatlarına uyarak bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Bunun üzerine Dr. Benes'in yerine gelen Cumhurbaşkanı Dr. Emil Hacha ise Slovak Hükümeti görevden uzaklaştırmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹⁵⁹⁷ Slovakya Hükümeti 13 Mart'ta Hitlerle görüştüktan sonra, 14 Mart'ta bağımsızlığını ilan etmiş ve Almanya himayesine girmek istediklerini belirtmişlerdir.¹⁵⁹⁸ 14 Mart'ta

¹⁵⁹¹ Muhittin Birgen, "Avrupa'yı Kurtarmak İçin", *Son Posta*, 1 Birinci Teşrin 1938, s. 2.

¹⁵⁹² Asım Us, "Münih Konferansı", *Kurun*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 1.

¹⁵⁹³ *Son Posta*, 10 Birinci Teşrin 1938, s. 1.

¹⁵⁹⁴ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 352.

¹⁵⁹⁵ Shirer, William L., *Nazi İmparatorluğu*, C. II, (Çev. Rasih Güran), İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2002, s. 547.

¹⁵⁹⁶ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 356.

¹⁵⁹⁷ *Son Posta*, 11 Mart 1939, s. 1.

¹⁵⁹⁸ *Cumhuriyet*, 15 Mart 1939, s. 1.

Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Hacha'yı Berlin'e davet eden Hitler, baskı altında olan Cumhurbaşkanı Çekoslovakya'nın Almanya himayesine girdiğini gösteren yazıyı imzalatmıştır.¹⁵⁹⁹ Aynı zamanda 15 Mart sabahı Alman orduları da Çekoslovakya sınırlarından içeri girmiş ve aynı gün öğlen Prag işgal edilmiştir. Çekoslovakya bu şekilde haritadan silinmiştir.¹⁶⁰⁰

İtalyan basınında Çekoslovakya'nın işgali memnuniyetle karşılanmış ve Roma-Berlin Mihveri'nin güçlenmesi için atılan bir adım yorumu yapılmıştır.¹⁶⁰¹ Türk basınında ise Çekoslovakya'nın yok olmasının İtalya'nın işine gelmeyeceği için Mussolini'nin üstlendiği arabuluculuk rolü üzerinde durulmuştur. Savaşın ayak seslerinin duyulmaya başladığı bir dönemde, Almanya'nın saldırgan tutumuna karşılık İtalya'nın savaş içinde yer almak istememesi ve Avrupa'nın düzeninin bozulmaması için elinden geleni yaptığı vurgulanmıştır.

C. İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİ

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Almanya-İtalya ilişkileri ile yakından ilgilidir. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano 1938 yılından itibaren Arnavutluk konusunda Mussolini'yi ikna etmeye çalışsa da Mussolini acele etmek istememiştir; ancak Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi İtalya Başbakanı Mussolini'nin de farklı düşünmesine sebep olmuştur.¹⁶⁰² 1936 yılında İtalya Dışişleri Bakanlığı'na atanan ve Mussolini'nin damadı olan Kont Galeazzo Ciano, İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki amaçlarını yerine getirebilmek için 1938 yılının Aralık ayında Kral Zogu'na bir suikast düzenlemeyi planlamıştır. Planına göre, Kralın öldürülmesi Arnavutluk hakkında bir huzursuzluk oluşturacak ve bu sıkıntıyı gidermek için de İtalya'dan yardım isteyecektir. Böylece İtalya sessizce Arnavutluk'a sahip olacaktı. Bu teklifi Mussolini Arnavutluk'un bu şekilde ilhakının dünyada büyük tepki oluşturacağını düşündüğü için kabul etmemiştir.¹⁶⁰³

¹⁵⁹⁹ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, s. 566-570.

¹⁶⁰⁰ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1939, s. 1; *Akşam*, 16 Mart 1939, s. 1; *Son Telgraf*, 16 Mart 1939, s. 1.

¹⁶⁰¹ Mengeş, *Türkiye-İtalya-*, s. 502.

¹⁶⁰² Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 362.

¹⁶⁰³ Kevin Doko, *İtalyan İşgalinde Arnavutluk (1939-1943)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2020, s. 32.

İtalya ile Arnavutluk ilişkileri 1939 yılında özellikle gerilmeye başlamıştır. Şubat 1939'da İtalya'nın, donanması için gerekli olan petrolü tamamıyla kendi elinde bulundurmak için Arnavutluk'u işgal edeceğine dair bir haber yayılmıştır. Eğer böyle bir durum yaşanırsa İtalya-Yugoslavya ilişkisinin de büyük bir darbe alacağı bildirilmiştir.¹⁶⁰⁴ 7 Şubat 1939 tarihinde Ciano, Arnavutluk hakkında artık bir şeyler yapılması gerektiğini Mussolini'ye anlatmaya çalışmıştır. Yugoslavya'da Stayodinoviç'in hükümetten gidebileceğini öngören Ciano, böyle bir durumda İtalya'nın Yugoslavya'daki hakimiyetini kaybedeceğini ve İngiltere ile Fransa'nın devreye girerek durumu zorlaştıracaklarını izah etmiştir. Ayrıca iki devlet adamı arasında, Arnavutluk işgalinin 1-9 Nisan tarihleri arasında yapılabileceği de konuşulmuştur.¹⁶⁰⁵

15 Mart 1939 tarihinde Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinden sonra Hırvatistan'da meydana gelen huzursuzluklar ve bu bölgenin de Almanya'ya bağlanma konusu Mussolini'yi artık çok rahatsız etmiştir. Arnavutluk'un işgali kararını daha ciddi düşünmeye başlamıştır. Mussolini öncelikle Arnavutluk'a bir himaye antlaşması sunulmasını, bu anlaşmanın kabul edilmemesi durumunda işgalin başlatılması fikrindedir.¹⁶⁰⁶ 1939 Nisan ayında İtalya'nın işgal hazırlıklarına başladığı, Arnavutluk'ta bulunan İtalyanların oradan boşaltılmaya başladığı ve limanlarda bir hazırlık telaşı görüldüğü İtalyan basınında haber olarak yer almıştır.¹⁶⁰⁷ Ciano hatıralarında hazırlanan eylem planını şu şeklide aktarmıştır: *“Arnavutluk Kralına durumun ciddiyeti açıkça anlatılacak; Kral kendisine sunulan teklifi kabul ederse, Arnavutluk'un İtalyan olduğunun sembolü olacak güçlü bir hava filosu eşliğinde Tiran'a gidilip antlaşma imzalanacak; yapılan teklif kabul edilmezse Arnavutluk'un dört bir yanında isyanlar patlak verecek ve askerî işgal başlayacak”*¹⁶⁰⁸

7 Nisan 1939 tarihinde Bari ve Birindisi'de hazır bulunan İtalyan askeri kuvvetleri Arnavutluk topraklarına girerek işgali başlatmıştır. İşgal haberleri Türk

¹⁶⁰⁴ *Vakit*, 25 Şubat 1939, s. 1.

¹⁶⁰⁵ Galeazzo Ciano, *Savaş Günlükleri, 1939-1943*, (Çev. Selçuk Uygur), Kronik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 71.

¹⁶⁰⁶ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 94-100.

¹⁶⁰⁷ *Ayın Tarihi*, Nisan 1939, S. 65, s. 74.

¹⁶⁰⁸ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 105.

basınında gazetelerin ilk sayfalarından verilmiştir. “Arnavutluk’un askeri işgali”¹⁶⁰⁹, “Arnavutluk’ta Harp”¹⁶¹⁰, “İtalyanların Tiran’a girdikleri bildiriliyor”¹⁶¹¹, “İtalya Arnavutluk’a asker çıkardı-şiddetli bir harp oluyor”¹⁶¹², “170 İtalyan Harp Gemisi 400 Tayyare Arnavutluk’a karşı harekete geçti”¹⁶¹³, “Taarruz Başladı”¹⁶¹⁴, “İtalya, Arnavutluk’u İşgale Başladı-İstilâ hareketine karşı şiddetli mukavemete rağmen 5 şehrin işgali tamamlandı”¹⁶¹⁵, “İtalya Arnavutluk’u işgal ediyor-Arnavutların saatlerce devam eden kahramanca müdafaalarından sonra sahil şehirleri İtalyanlar tarafından zapt edildi.”¹⁶¹⁶ İtalya askeri birlikleri 8 Nisan günü başkent Tiran’ı işgal edeceklerdir.¹⁶¹⁷

12 Nisan 1939 tarihinde toplanan Arnavutluk Meclisi yeni anayasayı kabul etmiş ve Arnavutluk tacının İtalya Kralı III.Vittorio Emanuele’e verilmesini kararlaştırmıştır. Bir Arnavut heyeti de Krallık tacını İtalya Kralına vermek için Roma’ya götürmüştür.¹⁶¹⁸ 14 Nisan 1939 tarihinde İtalya Bakanlar Kurulu toplanarak bir kanun hazırlamış ve Arnavutluk’un, Tiran’da kalacak bir vali tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. İtalya Kralı ise Arnavutluk tacını kabul etmiş ve bundan sonra “İtalya ve Arnavutluk Kralı ve Habeşistan İmparatoru” unvanını almıştır.¹⁶¹⁹

Arnavutluk’un işgali Türk kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş, işgal adımları günlük olarak okuyucu ile paylaşılmıştır. Ayrıca gazetelerin yazarları konu ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Asım Us yazısında, Arnavutluk’un tamamının İtalyanların eline geçmesinin birkaç günden fazla sürmeyeceğini; Kral Zogu’nun ise Avrupa’da tahtsız kalan Kral sırasına gireceğini; İtalya’nın en önemli amacının ise Arnavutluk sayesinde Balkanlarda bir üs elde etmek olduğunu bir nevi

¹⁶⁰⁹ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁰ *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹¹ *Son Telgraf*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹² *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹³ *Yeni Asır*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁴ *Yeni Yol*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁵ *Tan*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁶ *Vakit*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁷ *Ulus*, 9 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶¹⁸ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1939, s. 1, 8.

¹⁶¹⁹ *Ulus*, 15 Nisan 1939, s. 3.

Almanya'nın Çekoslovakya'yı ilhak etme amacıyla aynı olduğunu vurgulamıştır.¹⁶²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, *Ulus'ta* Arnavutluk işgalini kısaca şu şekilde değerlendirmiştir: Arnavutluk meselesinin İtalya ile Arnavutluk arasında bir mücadele olarak kalıp kalmayacağı ya da bu meselenin Dünya Savaşını etkileyip etkileyemeyeceği merak edilmektedir; ancak İtalya ve Almanya bu işgallerle yetinmeyip daha büyük bir teşebbüse girerse savaş kaçınılmaz olur. Bunun yanında İngiltere ve Fransa İtalya'nın yayılmasına karşı çıkarsa başlangıçta bir Avrupa savaşı da kaçınılmaz olur.¹⁶²¹ Şevket Bilgin kaleme aldığı yazısında İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin amaçları üzerinde durmuştur. Arnavutluk işgalinin arka planında önemli askeri ve siyasi amaçların olduğunu belirtmiş; ilk hedefin İngiltere'nin kurmak istediği güvenlik bloğuna Yugoslavya ve İtalya'nın katılmasını önlemek olduğunu vurgulamıştır. İtalyan-Yugoslavya dostluğunun bozulmaması ve Yunanistan'ın da ortaya çıkmaması için Adriyatik'teki statükonun ihlâl edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶²² Selim Ragıp Emeç ise İtalya'nın Otranto kanalından iç tarafta, Adriyatik Denizi'nde bir üçüncü devletin yerleşmesini istemediği için Arnavutluk'u işgal ettiği yorumunu yapmıştır.¹⁶²³ H. Emir Erkilet de Selim Ragıp gibi bir yorumda bulunmuş; İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Otranto kanalını kapattığını ve böylece Adriyatik'i bir İtalyan gölüne çevirdiğini belirtmiş ve Arnavutluk işgalinden en çok etkilenecek devletin ise Yugoslavya olacağını belirtmiştir.¹⁶²⁴ M. Zekeriya Sertel de yazdığı baş makalesinde yine İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinin sebeplerini açıklamaya çalışmıştır.¹⁶²⁵ Ahmet Şükrü Esmer işgal ile ilgili kaleme aldığı diğer bir makalesinde; Arnavutluk işgalinin en önemli sonuçlarından birinin İtalya'nın bu sayede Balkanlar'a yerleşmiş olduğu ve bunun neticesinde ise İngiltere ve Fransa'nın kabullenmeyerek Avrupa'da büyük bir savaşa sebep olabileceğinin üzerinde durmuştur. Üstelik, Almanya ve İtalya'nın bu şekilde ilerlemesi karşısında Demokrat Devletlerinde ne yapacakları konusunda kararsız olduklarını da ifade etmiştir.¹⁶²⁶

¹⁶²⁰ Asım Us, "İtalya Arnavutluk'ta", *Vakit*, 9 Nisan 1939, s. 1, 6.

¹⁶²¹ Ahmet Şükrü Esmer, "Zavallı Arnavutluk!", *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 3.

¹⁶²² Şevket Bilgin, "Tasallût Sahası...", *Yeni Asır*, 8 Nisan 1939, s. 1-2.

¹⁶²³ Selim Ragıp Emeç, "İtalya, Arnavutluğa neden asker çıkarmış deniyor?", *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s. 3.

¹⁶²⁴ H. Emir Erkilet, "Arnavutluk Haritadan Silinirse İtalya Neler Kazanır?", *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s. 1, 11.

¹⁶²⁵ M. Zekeriya Sertel, "İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor?", *Tan*, 8 Nisan 1939, s. 1, 10.

¹⁶²⁶ Ahmet Şükrü Esmer, "Demokrat Devletler Cephesinin Tereddüdü", *Ulus*, 12 Nisan 1939, s. 3.

Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah'ta işgal konusuna değinmiş ve özetle şu şekilde değerlendirmiştir: “*Balkanlar şimdiye kadar kendi memleketlerinde nispetle emin ve tehlikeden uzaktılar. Şimdi bahçelerinin kenarına kuvvetten başka bir hak tanımayan mucize komşu yerleşiyor!*”¹⁶²⁷ Aka Gündüz, Tan'daki yazısında konuya farklı bir açıdan bakmış ve İtalyan basınının Arnavutluk işgalini çarpıtarak aktardığını, üstü kapalı bir şekilde Türkiye'yi tehdit ettiğini belirtmiş; İtalya'nın işgalini Ege Denizi ve Karadeniz'e kadar genişletebileceğini vurgulayan İtalyan basınıni eleştirerek, Türkiye'nin bu şekilde asılsız haberlere cevap vereceğini ifade etmiştir.¹⁶²⁸ Yunus Nadi, 10 Nisan 1939 tarihli makalesinde İtalya'nın, Adriyatik'in doğu sahilinde Arnavutluk'u işgal ederek Balkan topraklarına ayak bastığını; iç işleri ile meşgul olan Yugoslavya'nın kendisini saran tehlikeye karşı göz açamayacak durumda olduğunu ve diğer Balkanlıların ise her şeyi hayretle seyrettiklerini belirttikten sonra bu hârici düşmanlara karşı alınacak en önemli tedbirin Balkanlıların kendi arasında kuracağı güçlü bir birlik olduğunu vurgulamıştır.¹⁶²⁹ Muhittin Birgen de yazısında İtalya ve Almanya'nın Balkan topraklarındaki girişimlerinin Avrupa karışıklığını tetikleyeceğini ve sonrasında büyük bir savaşa sebep olabileceğini kaleme almıştır.¹⁶³⁰

Arnavutluk işgalinden sonra Mussolini'nin Türkiye'ye ve özellikle adaları kastederek ortaya koyduğu saldırgan söylemleri, Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır. Basında yapılan yorumların yanı sıra yazılan bazı şiirlerle de bu tepki gösterilmiştir. Hüseyin Nihal Atsız'ın yazdığı “*Davetiye*” adlı şiiri 'de buna güzel bir örnek olmuştur. Şiir 1940 yılında yazılmış; ancak ilk defa 1946 yılında yayımlanmıştır. Şiirde Mussolini'nin hayalperest bir Romalı olduğu ve etrafına tehditler savurduğundan; fakat hiçbir zaman başarılı olamayacağından, Türk milletinin tarih boyunca gösterdiği kahramanlıktan, bağımsızlık mücadelesinden ve vatan sevgisinden bahsedilmiştir.

“*Ey Benito Musolini! Ey gayet yüce,*

¹⁶²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Arnavutluk Faciası”, *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1939, s. 1.

¹⁶²⁸ Aka Gündüz, “Başıbozuk İtalyan Gazeteleri Çok Gülmünç Mevkie Düşüyorlar”, *Tan*, 13 Nisan 1939, s. 7.

¹⁶²⁹ Yunus Nadi, “Balkanlar Bloku”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1939, s. 1, 3.

¹⁶³⁰ Muhittin Birgen, “Muhtemel Harp ve Türkiye”, *Son Posta*, 16 Nisan 1939, s. 1, 8.

İtalyanlar başvekili muhterem Duce!
Duydum ki, yelkenleri edip de fora
Gelecekmiş orduların yeşil Bosfora.
Buyursunlar... Bizim için savaş düğündür;
Din Arap'ın, hukuk sizin, harp Türklüğündür.
Açlar nasıl bir istekle koşarsa aş
Türk eri de öyle gider kanlı savaşa.
Hem karadan hem denizden ordular indir!
Çarpışalım, en doğru söz süngülerindir!
Kalem, fırça, mermer nedir? Birer oyuncak!
Şaheserler sungtillerle yazılır ancak!
Çağrı Beg'le Tuğrul Beg'in kurduğu devlet
İtalyalı melezlerden üstündür elbet;
Bizim eski uşakları alda yanına
Balkanlardan doğru yürü er meydanına;
Çelik zırhlı kartalları göklere saldır...
Fakat zafer sizin için söz ve masaldır...
Dirilerek başınıza geçse de Sezar
Yine olur Anadolu size bir mezar.
Belki fazla bel bağladın şimal komşuna,
Biz güleriz Cermenliğin kuduruşuna,
Tanıyoruz Atilla'dan beri Cermenî,
Farklı mıdır Prusyalı yahut Ermeni?
Senin dostun Cermanyaya biz Nemse deriz,
Bir gün yine Bec önünde düğün ederiz.

Söyle, kara gömlekliler etmesin keder;
 Olum-dirim savaş bir gün mukadder!
 Gerçi bugün eskisinden daha çok diksin;
 Fakat yine biz Osmanlı, sen Venedik'sin!
 Tarihteki eski Roma hoş bir hayaldir;
 Hayal bütün insanlarda olan bir haldir.
 Bu hayaller zamanları hızla asmalı,
 Gök Türklerle Romalılar karşılaşmalı!
 Görmüyorsan gönlümüzün içini, korsun!
 Kılıçlarımız kınlarından çıkmaya görsün!

 Top sesleri, bomba sesi bize saz gelir;
 17'ye karşı 44 milyon az gelir.
 Arnavut'u yendim diye kendini avut,
 Yiğit Türkle bir olur mu soysuz Arnavut?
 Kayalara çarpmalıdır korkunç türküler!
 Dalmalıdır gövdelere çelik süngüler!
 Sert dipçikler ezmelidir nice başları!
 Ecel kuşu ayırmalı arkadaşları!
 En yiğitler serilmeli en önce yere!
 Kızıl kanlar yerde taşıp olmalı dere!
 Ülkü denen nazlı gelin erde şan ister!
 Büyük devlet kurmak için büyük kan ister.

*Damarında var mı senin böyle bol kanın?
 Türkün kanı bir eşidir lavlı volkanın!
 Tarihteki eski Roma hoş bir hayaldir,
 Kurulacak yeni Roma boş bir hayaldir,
 Karşısında olmasaydı şanlı 'Türk Budun'
 Belki gerçek olacaktı bir gün umudun,*

*İnsanoğlu ümitlerle dolup taşmalı,
 Aryalarla Turanlılar karşılamalı.
 Tabiatın yürüyüşü belki yavaştır;
 Hız verecek biricik şey ona savaştır!
 Keskin olur Iikörlerden ayranla kımız,
 Karnera'yı yere serer Tekirdağlımız.
 Yurdumuzun çok tarafı olsa da kuru
 Makarnadan kuvvetlidir yine bulguru...
 Biz güleriz Faşyo'ların felsefesine,
 Dayanır mı kırkı bir tek Türk efesine?
 Bizim yanık Fuzuli'miz engin biz deniz!
 Karşısında bir göl kalır sizin Dante'niz!
 Bizler ulu bir çınarız, sizler sarmaşık!
 'Generaller 'Paşalarla atamaz aşık!...
 Ey İtalyan başvekili! Ey Musolini!
 İki ırkın kabarmalı asırlık kini...
 Hesabını göreceğiz elbette yarın
 Yedi yüzlü, yedi dilli İtalyan'ların!*

İrkinizi hiçe saydı Hazreti Fatih.
Biraz daha yarasaydı Hazreti Fatih
Ne Venedik kalacaktı ne Floransa...
Hoş geldiniz diyecekti bize Fransa!
Haydi, hamle kafirindir... İlk önce sen gel
Ecel ile zaman bize olmadan engel!
Burada tanklar yürümezse etme çok tasa;
Sungitlerle çarpışmadır savaşta yaşa.
Olma böyle sinsi çakal yahut engerek!
Bozkurt gibi, kartal gibi dövüşmek gerek!

Kılıç Arslan öldü sanma, yaşıyor bizde!
Attila'nın ateşi var içimizde!
Kaniye'nin gazileri daha dipdiri!
Sınırdadır Plevne'nin kırk bir askeri!
Edirne'de Şükrü Paşa bekliyor nöbet!
Dumlupınar denen şeyi bilirsin elbet!
Şehitlerden elli milyon bekçisi olan
Asılmaz bir kayadır bu ebedi Vatan!''¹⁶³¹

Türk basınında özellikle bu konuyla ilgili olarak Almanya'nın Çekoslovakya'yı ilhakı ve İtalya'nın da Arnavutluk'u işgali sayesinde iki devletinde Balkanlara yerleşeceği ve İngiltere ile Fransa'nın ise bu durumu kabul etmeyeceği üzerinde durulmuştur. Yaşanan bu son işgal olaylarının ise Avrupa'yı karıştıracığı ve bir harbe sebep olabileceği öngörüsünde bulunulmuştur.

¹⁶³¹ Nihal Atsız, *Yolların Sonu*, Ötüken yay., İstanbul 2021, s.63-66.

D. İTALYA-ALMANYA DOSTLUK VE İTTİFAK ANTLAŞMASI (ÇELİK PAKT)

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Almanya'nın da Çekoslovakya topraklarında hüküm sürmesi Doğu Akdeniz ve Balkanlar dengesini bozmuştur. Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi karşısında yeterli tepkiyi gösteremeyen Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da içinde bulunduğu Küçük Antant sona ermiştir. Arnavutluk işgali karşısında ise Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya iş birliği olan Balkan Antantı dağılmaya yüz tutmuştur. Üstelik Yugoslavya artık Mihver 'in yanında yer almaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın Yugoslavya ve Romanya'ya yaklaşması, Almanya'nın ise Batı Avrupa harekâtından emin olmak için Sovyetler Birliği'ne karşı ılımlı tutumu 1939 Nisan ayından itibaren İtalya'nın Almanya ile ittifak konusunda fikrini netleştirmiştir.¹⁶³²

20 Nisan 1939 tarihinde Ciano, Mussolini'yle görüşmüş ve Almanya'nın Polonya'ya taarruzlarının hemen gerçekleşebileceğine dair bir raporun İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Bernardo Attolico tarafından gönderildiğini bildirmiştir. Bunun savaş anlamına geldiğini söyleyen Ciano bir an önce hazırlanmalı ve Ribbentrop'la görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁶³³ 6 Mayıs 1939 tarihinde Ciano ile Ribbentrop Milano'da bir araya gelerek görüşmüşlerdir.¹⁶³⁴ Bu görüşmenin temel konusunun Polonya olduğu varsayılarak, aslında Almanya, Polonya'ya savaş ilan ederse İtalya'nın tutumunun ne olacağı merak edilmiştir.¹⁶³⁵ Ayrıca, Mussolini'nin iki tarafı da gözden çıkaramadığı ve bir arabuluculuk rolü üstleneceği tahmin edilmiştir.¹⁶³⁶ Kont Ciano ile Alman-İtalyan askeri paktını ve iki devleti ilgilendiren uluslararası genel ve özel meseleleri görüşen Dışişleri Bakanı Ribbentrop 9 Nisan'da Berlin'e dönmüş ve Milano'da yapılan görüşmeler konusunda Hitler'i bilgilendirmiştir. Milano görüşmesi sonrasında Almanya ile İtalya arasında yapılacak olan Askeri Pakt'ın Berlin'de imzalanması kararlaştırılmıştır. Bu paktın bir hafta sonra

¹⁶³² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 363-364.

¹⁶³³ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 117.

¹⁶³⁴ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1939, s. 1, 8; *Haber (Akşam Postası)*, 7 Mayıs 1939, s. 1, 5; *Son Posta*, 7 Mayıs 1939, s. 1, 11; *Vakit*, 7 Mayıs 1939, s. 1, 6.

¹⁶³⁵ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1939, s. 8; *Ulus*, 7 Mayıs 1939, s. 1.

¹⁶³⁶ *Tan*, 7 Mayıs 1939, s. 1.

imzalanacağı ve pakta Japonya'nın da katılacağına resmî makamlardan duyurulduğu basındaki haberlerde yer almıştır.¹⁶³⁷

13 Mayıs 1939 tarihinde Mussolini, Torino'da önemli bir konuşma yapmış ve sözlerine “*Sulha doğru mu gidiyoruz, yoksa harbe doğru mu?*” sorusuyla başlamıştır. Mussolini'ye göre Avrupa'daki sorunlar halledilebilir ve böylelikle Avrupa'da savaş çıkma ihtimali de yok olabilirdi. Mussolini Milano görüşmesine de değinmiş ve burada sağlanan iş birliğinin, bu ay sonunda Berlin'de imzalanacak olan Alman-İtalyan askeri ittifakı ile tamamlanacağını da vurgulayarak iki devletin bundan sonra birlikte hareket edeceğini ifade etmiştir. Konuşmasını “*arkadaşlar size kesinlikle şunu söylemek isterim ki ne olursa olsun bütün hedeflerimizi elde edeceğiz*” sözleriyle bitirmiştir.¹⁶³⁸

Hüseyin Cahit Yalçın, Mussolini'nin konuşmasını “*Şimdiye kadar alışılmış olan silah tehditlerinden uzak az çok makul ve gelecek hakkında ümit verici bir konuşma*” olarak değerlendirmiştir.¹⁶³⁹ Basındaki haberlere göre İngiltere ve Fransa ise Mussolini'nin konuşmasını; Mihver Devletleri bu dönemden sonra daha ılımlı hareket edecektir, şeklinde yorumlamış ve bu konu çok fazla ilgi uyandırmamıştır.¹⁶⁴⁰ Şevket Bilgin, Mussolini'nin Torino konuşmasını “*bir bocalama*” olarak tarif etmiş ve şimdiye kadar hiç sulhtan bahsetmeyen Mussolini'nin “*Hakkaniyetle sulhtan*” söz ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁴¹ Ahmet Şükrü Esmer ise Mussolini'nin bu konuşmayla İtalya'da ortaya çıkan savaş söylentilerini yatıştırmak istediğini belirtmiş ve konuşmanın üç bölümden meydana geldiğini ifade ederek bu bölümlerin neler olduğu üzerinde durmuştur; Almanya ile yapılan anlaşmanın sebeplerini açıklamak, İtalya'nın ve Mihver Devletlerin barışçı politikalarını göstermek, Faşist yönetimin yedi senelik dış politikasının analizini yapmak. Ayrıca Almanya ile İtalya'nın konuşmalarından da anlaşılacağı üzere birbirinden hiç kopmayacaklarını ve İtalya'nın her zaman güçlünün yanında olacağını üzerinde durmuştur.¹⁶⁴²

¹⁶³⁷ *Son Telgraf*, 9 Mayıs 1939, s. 1, 6.

¹⁶³⁸ *Ulus*, 16 Mayıs 1939, s. 3; *Yeni Asır*, 16 Mayıs 1939, s. 1, 4.

¹⁶³⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mussolini'nin Nutku”, *Yeni Sabah*, 16 Mayıs 1939, s. 1, 3.

¹⁶⁴⁰ *Tan*, 16 Mayıs 1939, s. 1, 10.

¹⁶⁴¹ Şevket Bilgin, “İki Ahlâk Çarpışıyor”, *Yeni Asır*, 16 Mayıs 1939, s. 1-2.

¹⁶⁴² Ahmet Şükrü Esmer, “Mussolini'nin Nutku”, *Ulus*, 16 Mayıs 1939, s. 3.

Milano’da yapılan görüşmeler sonrasında İtalya-Almanya, Dostluk ve Askeri İttifak Antlaşmasını imzalamak için Ciano 21 Mayıs 1939 tarihinde Berlin’e gitmiştir.¹⁶⁴³ 22 Mayıs 1939 tarihinde Ciano ve Ribbentrop tarafından Berlin’de İtalyan-Alman Dostluk ve İttifak Antlaşması imzalanmıştır. İki Bakan, radyoda yayımlanan konuşmalarında Mihver Devletlerinin menfaatlerinden, dayanışmalarından ve birliklerinden bahsetmiş ve antlaşmayı duyurmuştur.¹⁶⁴⁴ İtalyan-Alman Askerî Paktı, 7 maddeden oluşmaktadır. Birinci madde, iki tarafın ortak güvenlikleri ve Avrupa vaziyeti hakkında daima temas halinde olunacaktır; ikinci madde, ortak menfaatler tehdit edildiği taktirde iki tarafda derhal diğeriyle konuyu paylaşacak, iki taraftan biri tehdit edildiğinde ise diğer taraf ona diplomasi ve siyasi alanda yardım edecektir; üçüncü madde de taraflardan biri savaş durumuyla karşılaştığında diğer taraf bütün kara, hava ve deniz kuvvetleriyle ona yardım edecektir; dördüncü madde, askeri ve harp ekonomileri alanında iki taraf aralarında işbirliğini derinleştirecektir; beşinci madde, savaş durumunda iki taraf ayrı barış antlaşması imzalamayacak ve dost devletlerle münasebetlerini ortak kararlarla devam ettirecektir; yedinci madde, paktın imza edildiği günden itibaren uygulamaya girmesi ve 10 sene müddetle geçerli olması konuları yer almıştır.¹⁶⁴⁵

Dostluk ve İttifak Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte Türk basını da bu haberi okuyucusuyla buluşturmuştur. “*Alman-İtalyan İttifakı dün imza edildi*”¹⁶⁴⁶, “*Japonya askerî ittifaka girmiyor*”¹⁶⁴⁷, “*Misakın gizli maddeleri varmış*”¹⁶⁴⁸, “*Alman-İtalyan İttifakı imzalandı ve Düünden İtibaren Uygulamaya Girdi*”¹⁶⁴⁹, “*Japonya ve İspanya İttifaka girmiyorlar*”¹⁶⁵⁰

Nadir Nadi, Cumhuriyet’te yayımladığı makalesinde; imzalanan son ittifak antlaşmasının bugünkü dünya düzenini değiştirip değiştirmediği üzerine bir değerlendirme yapmış ve özetle şu konulara değinmiştir: “...*Almanya’nın tesiri altına gömülen İtalya, askeri ittifak yapmadığı sıralarda da yine yakasını Berlin’den*

¹⁶⁴³ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1939, s. 1; Haber (Akşam Postası), 22 Mayıs 1939, s. 1.

¹⁶⁴⁴ Akşam, 23 Mayıs 1939, s. 2.

¹⁶⁴⁵ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1939, s. 1, 8; Son Posta, 23 Mayıs 1939, s. 1, 3.

¹⁶⁴⁶ Akşam, 23 Mayıs 1939, s. 2.

¹⁶⁴⁷ Haber (Akşam Postası), 23 Mayıs 1939, s. 1, 5.

¹⁶⁴⁸ Son Posta, 23 Mayıs 1939, s. 1, 3.

¹⁶⁴⁹ Tan, 23 Mayıs 1939, s. 1, 6.

¹⁶⁵⁰ Son Telgraf, 23 Mayıs 1939, s. 1, 6.

kurtaramamıştı. Eğer İtalya o sıkı bağları çözebilecek kudrette diplomatlara sahip olduğunu iddia ediyorsa, bu işi bugün imzalanan askerî ittifaktan sonra da pekâlâ başarabilir; çünkü, Alman-İtalyan münasebetleri açısından dünle bugün arasında hiçbir fark yoktur. Onlar taarruza kalkmadıkça karşı taraftan bekledikleri çılgınca hareket hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.”¹⁶⁵¹ Muharrem Feyzi Togay kaleme aldığı yazısında; büyük devletler arasında ikili ittifakların belirlendiğini, İngiltere ile Fransa’nın karşısında imzalanan son ittifak antlaşması ile Almanya ve İtalya’nın yer aldığını; bu ittifakların sadece iki devletle sınırlı kalmayıp Japonya’nın, İtalya-Almanya ittifakına alınmaya çalışıldığını; Sovyetler Birliği’nin ise İngiltere ve Fransa ittifakında yer alması için bazı görüşmelerin yapıldığına değinmiştir.¹⁶⁵² Ahmet Şükrü Esmer *Ulus’taki* makalesinde; Ciano ile Ribbentrop tarafından imzalanan siyasî ve askerî ittifak antlaşmasıyla iki devlet arasında devam eden ilişkilerin resmileştiğini yazdıktan sonra “*Almanya tanımadığı bir nazenin ile evlenmiş olmuyor*” yorumunda bulunmuştur.¹⁶⁵³ Asım Us, Alman-İtalyan İttifak Antlaşmasının imzalanmasının herkeste şaşkınlık yarattığını ifade eden yazısında bu şaşkınlığın sebebi olarak aylardan beri Almanya ile İtalya arasında öyle şeyler yaşanıyordu ki bu antlaşmanın çoktan imzalandığı tahmin ediliyordu yorumunu yapmıştır. Ayrıca Alman ve İtalyan kamuoyu tarafından, imzalanan bu ittifak antlaşmasının Türk-İngiliz antlaşmasına karşı yapıldığına dair seslerin olduğu da vurgulanmıştır. Bu antlaşmanın maddelerine de değinen yazar, ifade edilen barışın sürekliliğini sağlamak sözünün gerçeği yansıtmadığını, maddelerin içeriğine bakıldığında savaşa hazırlık için bir iş birliği kokusu alındığını belirtmiştir.¹⁶⁵⁴ Tan’da, “*Almanya ile birleşmek ne demektir?*” başlıklı bir makalede; İtalya’nın bile bugün Almanya’nın sömürgesi olmaya başladığı; İtalyan istihbarat bürosunda Almanların çalıştığı, ordu ve donanmanın başında Alman kumandan ve amirallerin olduğu; bütün resmi dairelerde Alman müşavirlerin yer aldığından bahsedilmiştir. Almanya ile birleşmenin işgal edilme anlamına geldiği; Berlin’de Alman-İtalyan

¹⁶⁵¹ Nadir Nadi, “Ne lüzumu vardı?”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1939, s. 1, 9.

¹⁶⁵² Muharrem Feyzi Togay, “İki İttifak”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1939, s. 2.

¹⁶⁵³ Ahmet Şükrü Esmer, “Alman-İtalyan ‘İzdivacı’”, *Ulus*, 23 Mayıs 1939, s. 3; *Son Telgraf*, 24 Mayıs 1939, s. 2.

¹⁶⁵⁴ Asım Us, “Alman-İtalyan Askerî İttifakı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1939, s. 1, 8.

ittifakı imzalanırken İtalya'nın düştüğü ve daha da düşeceği vaziyeti tahmin etmenin mümkün olmadığı vurgulanmıştır.¹⁶⁵⁵

Dostluk ve İttifak Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte İtalya ve Almanya'nın Demokratik Devletler olarak tanımlanan İngiltere ve Fransa ile ilişkileri daha da gerilmiştir. Mussolini'nin daha sonra Çelik Pakt (Patto d'Acciaio) olarak adlandıracağı antlaşmaya İtalya'nın uymayacağı görülecek ve 1942 yılından önce savaş için hazır olamayacaklarına dair açıklamalar tarihte yerini alacaktır.¹⁶⁵⁶

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE İTALYA'NIN TARAFSIZ TUTUMU

İtalya'nın hemen savaşa dahil olamayacağını açıklaması, Almanya'nın kendisine başka müttefikler aramasına yol açmış ve haziran ayından itibaren Sovyetler Birliği ile görüşmelere başlanmıştır. Sovyetler Birliği ilk başta Almanya'ya güvenemediği için olumlu yaklaşmamış; fakat ağustos ayından itibaren Polonya sorununun ortaya çıkması, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ordusunun Polonya'dan geçişinde sıkıntı çıkarması, Sovyetleri Almanya'ya yaklaştırmıştır.¹⁶⁵⁷ İki devlet arasında yapılan olumlu görüşmeler sonrasında 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.¹⁶⁵⁸ İngiltere, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'na karşılık 25 Ağustos 1939'da Polonya ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır.¹⁶⁵⁹

25 Ağustos 1939 tarihinde Hitler, Mussolini'ye bir mektup göndermiş ve Polonya'ya karşı taarruz yapıldığı takdirde, İtalya'nın tutumunun ne olacağını sormuştur. Mussolini ise cevabında; savaşa girmeye henüz hazır olmadıklarını, eğer ihtiyaç duyulan lojistik destek sağlanırsa savaşa girebileceklerini iletmıştır.¹⁶⁶⁰ Mussolini'nin mektubu üzerine Almanya, ihtiyaç listesini göndermeleri için İtalya'yı sıkıştırmaya başlamıştır. İtalya'nın hazırlayıp gönderdiği liste Almanya tarafından aşırı bulunmuş ve sadece demir, kömür, kereste ve birkaç uçaksavar bataryası temin

¹⁶⁵⁵ “Almanya ile Birleşmek Ne Demektir?”, *Tan*, 23 Mayıs 1939, s. 5.

¹⁶⁵⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 366-368.

¹⁶⁵⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 372.

¹⁶⁵⁸ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1939, s. 1; *Tan*, 24 Ağustos 1939, s. 1, 6.

¹⁶⁵⁹ *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1939, s. 1.

¹⁶⁶⁰ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 180.

edebilecekleri cevabını vermiştir. Ayrıca İtalya'nın içinde bulunduğu durumu anlamaya çalıştıklarını, dostluklarını istediklerini; Polonya'yı kendilerinin halledebileceklerini ve İngiltere ile Fransa'ya karşı savaşlarını da kazanabileceklerini belirtmişlerdir. Mussolini ise savaşa katılamayacaklarından dolayı üzgün olduklarını belirtmiştir.¹⁶⁶¹

Bu sıkıntılı günlerde İngiltere arabuluculuk üstlenerek Almanya ile Polonya arasındaki sıkıntılı konulara çözüm bulmak için birtakım teklifler ortaya koymuş, karşılığında Almanya'dan da teklifler istemiştir. Almanya özellikle Danzig'in Almanya'ya iade edilmesini, koridordan bir Alman otomobil yolunun geçmesine izin verildiği takdirde Danzig limanında Polonya'ya bazı haklar tanınabileceğini; Polonya'nın yeni sınırlarını on sene için garanti eden bir saldırımazlık antlaşmasını imzalayabileceğini ifade eden teklifler sunmuştur.¹⁶⁶² Almanya'nın durdurulması ve savaşın önlenmesi için Mussolini de üzerine düşeni yapmış ve Polonya ile görüşmelerin devam ettirilmesini istemiştir.¹⁶⁶³ Belirli süre sonra İtalya'nın İngiltere ile haberleşmesi de kesilecek ve barış girişimleri başarısız olacaktır. Mussolini, İtalya'nın tarafsızlığını ilân etmekte kararlıdır. Ciano, İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ile bir görüşme planlayarak, İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşma niyetinde olmadığını iletmiş ve tarafsızlığını ortaya koymuştur.¹⁶⁶⁴

Ciano'nun hatıralarından, Almanya'nın Polonya topraklarına karşı taarruz hareketinin 1 Eylül 1939 tarihinde sabaha karşı saat 05:25'te başlamış olduğu aktarılmıştır.¹⁶⁶⁵ 3 Eylül 1939 tarihinde saat 11:00'da İngiltere, saat 17:00'da Fransa Almanya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁶⁶⁶ Avrupa devletlerinin birbirlerine savaş ilanlarıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında Japonya savaş dışı kalıncaya kadar devam edecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla şimdilik tarafsızlığını ortaya koyan İtalya'nın tutumunun ne olacağı ve bundan sonra nasıl bir yol izleyeceği Türk basınında merak konusu olmuştur. Necmeddin Sadak; son günlerin en önemli

¹⁶⁶¹ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 181.

¹⁶⁶² *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1939, s. 1, 7.

¹⁶⁶³ *Akşam*, 29 Ağustos 1939, s. 2.

¹⁶⁶⁴ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 186.

¹⁶⁶⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 187.

¹⁶⁶⁶ *Akşam*, 3 Eylül 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1939, s. 1.

olayının İtalya'nın takındığı tavır olduğunu ifade etmiş. İtalya'nın bir taraftan savaşa dahil olmayacağını ortaya koyduğunu, diğer taraftan ise barış fikrini ileri sürdüğünü vurgulamıştır. Ayrıca yazar, İngiltere ve Fransa'nın savaş için bu kadar istekli görünmesine karşın Mussolini'nin barış için ısrar etmesini de anlayamadığını yazmıştır.¹⁶⁶⁷ Haber'de Hasan Kumçayı, İtalya'nın tarafsızlık tutumunda samimi olup olmadığını değerlendirmiş ve eğer Mussolini tarafsızlık konusunda eminse bir dünya savaşı tehlikesinin önüne geçilebilme şansı vardır, yorumunu yapmıştır.¹⁶⁶⁸ Ömer Rıza Doğrul "*Harp*" başlıklı yazısında "*İtalya'nın savaşa karşı tarafsızlığı acaba ne zamana kadar sürecek?*" sorusunun cevabını bulmaya çalışmış ve bu sorunun cevabının henüz belli olmadığını, olayların alacağı şeklin neticeyi göstereceğini belirtmiştir.¹⁶⁶⁹ M. Zekeriya Sertel kaleme aldığı yazısında Almanya'nın tek başına kaldığına vurgu yapmış ve yazısına şöyle devam etmiştir: "*Senelerden beri etrafa savurduğu küfürlerle, zaman zaman şu veya bu millete yaptığı tehditlerle ve bilhassa cihana hâkim olmak hirsını meydana vurmakla bütün dünyanın husumetini kazanan Almanya bugün tek başınadır. Hatta dostu, müttefiki, ideoloji ve ihtiras arkadaşı İtalya bile Almanya'nın bu yeni istila hareketine iştirak etmemiştir. Mussolini niçin Hitler'i yarı yolda bırakmıştır? Acaba İtalyan Kralı ile İtalyan halkının bir savaşa sürüklenmek istemediklerinden olabilir mi? Bunun düşük bir ihtimal olduğunu düşünüyoruz. Mussolini savaşa girerse Batılı devletler ilk İtalya'ya hücum edeceklerdir; ayrıca Almanya sadece Danzig ve koridor meselesini halletmek için savaşa girecek hallettikten sonra da savaşı devam ettirmeden Batı devletleriyle müzakereye başlayacak, bu durumda aracı rolü yine İtalya'nın olacaktır. Bunları düşünen İtalya şimdilik tarafsızlığı seçmiştir...*"¹⁶⁷⁰ Falih Rıfkı Atay, İtalya'nın tarafsızlığı konusunda yine cevap arayan yazarlar arasındadır. Almanya'nın Polonya'dan başka hiçbir yere saldırmayacağını şartı olarak ileri sürdüğü, hiçbir devletin savaşa müdahalede bulunmaması olmuş ve İtalya'ya da şimdiye kadar yaptığı yardımlar için teşekkür etmiştir. Bu mücadelede hiçbir yabancı yardıma ihtiyaç duymadığını söyleyen Hitler'in amacı merak edilmektedir. Mussolini ise gerçekten Almanya'nın saldırganlığına karşı çıktığı için mi yoksa iki müttefik

¹⁶⁶⁷ Necmeddin Sadak, "İtalya'nın Son Teşebbüsleri", *Akşam*, 2 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶⁶⁸ Hasan Kumçayı, "İtalya Bitarafılıkta Samimi mi?", *Haber (Akşam Postası)*, 2 Eylül 1939, s. 1, 4.

¹⁶⁶⁹ Ömer Rıza Doğrul, "Harp", *Tan*, 2 Eylül 1939, s. 3.

¹⁶⁷⁰ M. Zekeriya Sertel, "Tek Başına Kalan Almanya", *Tan*, 3 Eylül 1939, s. 5.

muharebeyi mevzileştirmek için mi tarafsız kaldı bunu zaman gösterecektir.¹⁶⁷¹ Vakı'te değerlendirmede bulunan Sadri Ertem, İtalya'nın durumunu özetle şu şekilde belirtmiştir: “...Hem aç kalacak hem yarımada sahilleri harap olacak. Hem adalar elden gidecek hem de müstemlekelerle irtibatı kesilecek. Bu şartlarla sulh kongresine çıkan İtalya, 1918'in galip İtalya'sından daha mı mutlu olacak?”¹⁶⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, İtalya'nın tarafsızlığını ortaya koymasını bir anlamda Almanya'nın da istediği ve amaçlarının ise İtalya'yı İngiltere ve Fransa'nın haklı gazabından kurtarmak olduğunu vurgulamış; fakat “sulh cephesinin bu oyuna ne kadar inandığı da tartışılır” cümlesini de eklemeyi ihmal etmemiştir.¹⁶⁷³

17 Eylül 1939'dan itibaren Polonya'da askeri hareket sona ermeye başlamış ve Leh Hükümeti Romanya'ya göç etmeye başlamıştır.¹⁶⁷⁴ Varşova ise 22 günlük kahramanca bir savunmadan sonra 27 Eylül'de Almanlar tarafından teslim alınacaktır.¹⁶⁷⁵ Polonya, 18 Eylül'de Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmeye başlanacak¹⁶⁷⁶ ve 28 Eylül'de ise Alman-Sovyet Sınır ve Dostluk Antlaşması imzalanacaktır.¹⁶⁷⁷

Sovyetler Birliği'nin ve Almanya'nın birlikte Polonya'yı işgal etmesi, Mussolini'nin barışçı ve tarafsız tutumunun yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın sakin kalma politikasını da sona erdirecek savaş ortamını biraz daha yaklaştıracaktır.

III. İTALYA'NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞ'NA GİRMESİ

A. MUSSOLİNİ-HİTLER GÖRÜŞMESİ – BRENNER BULUŞMASI

28 Eylül 1939 tarihinde imzalanan Alman-Sovyet Paktı hakkında, Hitler ile Mussolini arasında herhangi bir görüşmenin gerçekleşmediği ve bu antlaşma hakkında bilgilerin İtalya tarafından önce gazetelerden sonra da büyükelçilerden öğrenildiği Ciano tarafından aktarılmıştır.¹⁶⁷⁸ 1 Ekim günü ise Hitler tarafından

¹⁶⁷¹ Falih Rıfkı Atay, “Harp”, *Ulus*, 2 Eylül 1939, s. 1, 7.

¹⁶⁷² Sadri Ertem, “Harp Halinde İtalya'nın Vaziyeti”, *Vakit*, 2 Eylül 1939, s. 2.

¹⁶⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tecavüz”, *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1939, s. 1, 3.

¹⁶⁷⁴ *Yeni Sabah*, 18 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶⁷⁵ *Akşam*, 27 Eylül 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1939, s. 1; *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶⁷⁶ *Son Posta*, 19 Eylül 1939, s. 1; *Tan*, 19 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶⁷⁷ *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1939, s. 1; *Vakit*, 30 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶⁷⁸ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 205.

Ciano Berlin'e davet edilmiş ve bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Ciano bu görüşmeye gitmeden önceki görüşünü şu şekilde belirtmiştir: “...Berlin’de, Avrupa’da barışının yeniden tesis edilmesine yönelik bir katkı yapabileceğime inanmıyorum; fakat İtalyan ulusunun sulhunu muhafaza etmek adına aslanlar gibi mücadeleye edeceğim kesin.” Ciano, Hitler’le görüşükten sonra bir rapor hazırlamış ve Mussolini’ye sunmuştur. Ciano, savaşın ilk yıllarında Almanların zafere ulaşacağını, sonra her şeyin daha da zorlaşacağını ifade ederken; Mussolini ise İngiltere ve Fransa’nın daha sağlam duracağını düşünüyor ve Hitler’in büyük yükselişinin hoşnutsuzluk yarattığını, Hitler’in hızının kesilmesi gerektiğini öngörüyordu.¹⁶⁷⁹

7 Aralık 1939 tarihinde toplanan Büyük Faşist Meclisi’nde önemli kararlar alınmıştır. Mussolini 1,5 saat süren bir konuşma gerçekleştirmiş ve sonunda; Tuna ve Balkan havzalarında meydana gelen olaylar karşısında İtalya’nın sınır olması itibariyle kayıtsız kalamayacağını vurgulamıştır.¹⁶⁸⁰ 16 Aralık 1939 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano Faşist ve Korporasyonlar Meclisi’nde İtalya dış politikası hakkında önemli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında, Habeş ve İspanya Savaşı’ndan bahsettikten sonra Berlin-Roma Mihveri’nden söz açmıştır. Roma-Berlin Mihveri’nin ilk defa İspanya Savaşı’nda ortaya çıktığını söylemiştir. Ciano daha sonra konuşmasında; Almanya’nın 1939 senesinde Bohemya ve Moravya’yı, İtalya’nın ise 1939 Nisan ayında Arnavutluk’u işgal ettiğini ve bu işgalin tamamen İtalya’nın menfaatleri için gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Almanya ile Polonya arasını açan olaylardan Sovyet-İngiliz-Fransız müzakerelerinden, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı’ndan da söz etmiştir. İtalya’nın Avrupa harbinde yer almayacağını ve barışın gerçekleştirilmesi için de ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduklarını dile getirmiştir. Almanya’nın Sovyetler Birliği ile bir araya gelerek Polonya’yı işgal ettiğini ve İtalya’nın bilgilendirilmediğini; İtalya’nın Balkanlar bölgesi ve Tuna havzasında barışın kazanması gerektiğini de vurguladığı konuşmasında Türkiye ile ilişkilerinde bir sıkıntı olmadığını da belirtmiştir.¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁹ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 207.

¹⁶⁸⁰ *Akşam*, 8 Aralık 1939, s. 1.

¹⁶⁸¹ *Akşam*, 17 Kânun-u Evvel 1939, s. 1, 5; *Cumhuriyet*, 17 Birinci Kânun 1939, s. 1.

Avrupa’da ve özellikle Almanya’da büyük etkiler yaratan Ciano’nun konuşması, Türk basını tarafından da önemle değerlendirilmiştir. Muharrem Feyzi Togay, Kont Ciano’nun konuşmasını özetle şu şeklide değerlendirmiştir: “*Büyük Faşist Meclis’te ve Meslekî Cemiyetler Meclisi’nde gerçekleştirilen toplantıda İtalya’nın tarafsız olduğuna ve istediği zaman da harbe girmekte serbest olduğuna karar verilmiştir. Ancak Almanya ile yapılan antlaşmalara da sadık olunduğu belirtilmiştir. Kont Ciano konuşmasında Almanya ve İtalya arasında ittifakın sebeplerini ve amaçlarını ortaya koymuştur. Berlin-Roma Mihveri’nin gereklerini yerine getirdiklerini ve Almanya’nın da sempatisini kazandıklarını ifade etmiştir. Yani İtalya, savaşın gidişine göre bir siyaset takip edecektir.*”¹⁶⁸² Nadir Nadi ise Kont Ciano’nun konuşması için, “*Faşist siyasetinin dünya siyaseti karşısında kuvvetli bir müdafaasıdır*” demiştir. Mussolini’nin Avrupa’nın en zeki ve gerçekçi siyasetçilerinden birisi olduğunu ifade eden yazar, gerçek bir barış ortamı için Mussolini’nin elinden geleni yaptığını vurgulamıştır. Moskova ile Berlin arasındaki sıkı iş birliği karşısında İtalya’nın nasıl bir yol izleyeceğini bilmediğini söyleyen Nadir Nadi, Mussolini İtalya’sının Avrupa’yı tehdit eden şüursuz güçler arasına gireceğini düşünmediğini de belirtmiştir.¹⁶⁸³

Ahmet Şükrü Esmer, *Ulus*’taki yazısında, İtalya’nın dış politikasının Kont Ciano’nun Faşist Meclisi’nde yaptığı son konuşma ile belirlendiğini; İtalya’nın dış politikasının “*intizar*”, “*teyakkuz*” ve “*hazırlanma*” sözcükleriyle açıklanabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸⁴ Asım Us, Kont Ciano’nun konuşmasının bütün dünya siyasetini alâkadar ettiğinden, ayrıca Türkiye ve Türkleri ilgilendiren konuların da yer aldığından söz etmiştir. 1928 yılında imzalanan Türk-İtalyan Antlaşması’nın 1932 yılında yenilendiğini söyleyerek İtalya’nın Arnavutluk’tan sonra Boğazlar ve Karadeniz’e doğru yöneleceğine dair kamuoyunda yer alan haberlerin asılsız olduğunu bu antlaşma ispat etmiştir. “*1932 tarihli Türk-İtalyan Dostluk Antlaşması’nın fitili olarak da hâlâ geçerli olduğunu bilmek Akdeniz ve Balkanların sulhu namına çok kıymetlidir*” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁸⁵ F.K adlı yazar *Akşam*’da

¹⁶⁸² Muharrem Feyzi Togay, “İtalya’nın Politikası”, *Cumhuriyet*, 17 Birinci Kânun 1939, s. 2.

¹⁶⁸³ Nadir Nadi, “Ciano’nun Nutku”, *Cumhuriyet*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 1, 5.

¹⁶⁸⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “Kont Ciano’nun Nutku”, *Ulus*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 3.

¹⁶⁸⁵ Asım Us, “İtalya’nın Balkanlar’da Mevkii”, *Vakit*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 1, 3.

Ciano'nun konuşması ile ilgili özetle şu sözleri ifade etmiştir; “*İtalya bugünkü felâketi çoktan görmüş ve Avrupa’da yeni bir düzen kurmak, barışı korumak için çalışmıştır. İtalya harbin büyümesini istememiş ayrıca bir yaptırım altına girmeyi de doğru bulmamıştır. Balkan topraklarında barışın sağlanmasını isterken bu bölgede bir blok oluşmasına da sıcak bakmamıştır...*”¹⁶⁸⁶

Mussolini uzun bir aradan sonra Almanya’ya karşı suskunluğunu bozmuş ve 3 Ocak 1940 tarihinde Hitler’e gönderilmek üzere bir mektup hazırlamıştır. Ciano hatıralarında “*okuduğum kadarıyla mektubun içeriği bana fazla tavizkâr görünmedi*” diye belirtmiştir.¹⁶⁸⁷ Mussolini’nin göndermiş olduğu mektuba Hitler 8 Mart 1940 tarihinde oldukça ayrıntılı bir cevapla karşılık vermiş ve mektubu bizzat elden teslim etmesi için de Ribbentrop’u 10 Mart günü Roma’ya göndermiştir. Ribbentrop ve Mussolini 10-11 Mart günleri görüşmelerini gerçekleştirmiş, Hitler’in mektubu da bu görüşmede Mussolini’ye teslim edilmiştir. Mussolini bu ziyaret ve mektuptan oldukça memnun olmuştur.¹⁶⁸⁸

Ribbentrop-Mussolini görüşmesini değerlendiren Necmeddin Sadak, bu ziyaretin hedefini savaşın kesin nasıl bir şekil alacağı ve önümüzdeki aylarda İtalya’nın durumunun belirlenmesi olarak ifade etmiş; Almanya’nın amacının savaş öncesinde bir taraftan Sovyetleri Finlandiya harbinden kurtarmak, diğer taraftan ise İtalya ile Sovyetleri uzlaştırmak, gelecek olaylar karşısına üçlü bir blok olarak çıkmaya çalışmak olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁸⁹ Yunus Nadi, Roma’nın Sovyet-Fin anlaşmasını samimiyetle onaylaması ve bu konuda destek vermesi için Alman Dışişleri Bakanı ve Mussolini arasında birtakım görüşmelerin gerçekleştiğini gazetesinde ele almıştır.¹⁶⁹⁰ Selim Ragıp Emeç, Berlin-Roma görüşmeleri ile ilgili yayımladığı yazıda; Almanya Dışişleri Bakanı’nın Roma’ya yaptığı seyahatin, Sovyet-Fin anlaşması ile de alâkalı olduğunu belirtmiş ve yazısına özetle şu şekilde devam etmiştir; İtalya’ya gönderilen Alman kömürlerinin İngilizler tarafından ambargoya tabi tutulması, İtalya’yı müttefiklere karşı bir tutum içine sokmuştur.

¹⁶⁸⁶ F.K., “Kont Ciano’nun Nutku”, *Akşam*, 19 Kânunuevvel 1939, s. 5.

¹⁶⁸⁷ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 240.

¹⁶⁸⁸ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 265-267.

¹⁶⁸⁹ Necmeddin Sadak, “Almanya’nın Teşebbüsleri”, *Akşam*, 10 Mart 1940, s. 1, 5.

¹⁶⁹⁰ Yunus Nadi, “Moskova’da ve Roma’da”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1940, s. 1, 5.

Bunun üzerine İtalya'yı Sovyet-Fin görüşmelerine yaklaştırarak yanlarına çekmeye çalışan bir Almanya görülmüştür.¹⁶⁹¹

Etem İzzet Benice ise Roma-Berlin görüşmelerinin bir değil birkaç sebebi olabileceğinin üzerinde durmuştur: *“Alman-İtalyan askeri ittifakının ve siyasi ilişkilerinin son şeklini belirlemek; İngiltere-İtalya anlaşmazlığı münasebetiyle yeni bir yol ortaya koymak; Sovyet-Finlandiya Anlaşmasında İtalya'yı manen tatmin edecek bir fikirle Fin savaşını sonuçlandırmak; Sovyet Rusya-İtalya ilişkilerini düzenlemek; Avrupa savaşına ve milletler cephesine yeni bir yön vermek. Ortaya konan bu görüşme sebeplerinden hangisinin asıl hedef olduğunu ise zaman gösterecektir.”*¹⁶⁹² Etem İzzet Benice yazdığı diğer bir makalede ise, *“Roma'nın Almanlarla aralarındaki askeri ittifakı bazı hayallere kapılarak harekete geçirmeyi kabul etmesi bile intihara gitmesi olur. Bunun için Mussolini'nin Almanya ile müzakereye fazla bir anlam yüklememesi gerekir”* şeklinde bir yorum ele almıştır.¹⁶⁹³ Zekeriya Sertel ise İtalya nasıl bir karar verecek? sorusuna şöyle bir cevap vermiştir: *“İtalya ile İngiltere arasındaki kömür anlaşmazlığının Sovyetlerle-Finler arasındaki anlaşma görüşmelerinin başladığı zamana gelmesi yeni bir yol izlenmesine sebep olmuştur. Öncelikle İtalyan basınında Almanlar ve Sovyetler lehinde yazılar yazılmaya başlamıştır. Ayrıca İtalya Finlandiya'nın Sovyetlerle anlaşmasına olumlu yaklaşmaktadır; ancak İtalya ne Sovyet-Berlin grubu ile ne de müttefiklerle birlikte savaşa girmek istememektedir. İtalya'nın hedefi mümkün olduğu kadar tarafsızlığını korumaktır. İtalya'nın Berlin ve Sovyetlere yaklaşmasının asıl amacı İngiltere ile olan kömür anlaşmazlığını bir şekilde bu ilişkileri kullanarak halletmektir.”*¹⁶⁹⁴

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop-Mussolini görüşmeleri sırasında Mussolini'ye verilen mektupta Hitler özellikle savaşı başlatmakta kararlı olduğunu ve İtalya'nın Almanya'nın yanında olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁹⁵ Bu görüşmelerde Hitler ve Mussolini'nin kısa zaman içerisinde Brenner Geçidi'nde bir araya gelmeleri konusu da konuşulmuş ve Mussolini bu teklifi hemen kabul etmiştir.

¹⁶⁹¹ Selim Ragıp Emeç, “Sovyetler-Finlandiya Müzakereleri ve Roma Temasları”, *Son Posta*, 10 Mart 1940, s. 3, 9.

¹⁶⁹² Etem İzzet Benice, “Almanya-İtalya”, *Son Telgraf*, 9 Mart 1940, s. 1.

¹⁶⁹³ Etem İzzet Benice, “Roma-Berlin”, *Son Telgraf*, 11 Mart 1940, s. 1, 3.

¹⁶⁹⁴ M. Zekeriya Sertel, “İtalya Ne Yapacak”, *Tan*, 10 Mart 1940, s. 1, 6.

¹⁶⁹⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 266.

Ciano, “gerçekleştirilen bu görüşmenin amacı eğer Mihver’i kuvvetlendirmekse bunun gerçekleştiğini, amaç savaşa girmemizi hızlandırmaksa bu hedefe ulaşamamıştır”, şeklinde fikrini ortaya koymuştur.¹⁶⁹⁶ Ribbentrop ile Mussolini arasında gerçekleştirilen görüşmelerin olumlu olduğu ve İtalya’nın siyasetini Mihver istikametine doğru yönelttiği basında çıkan haberlerde yer almaya başlamış, ayrıca İtalya ile Sovyetlerin arası bulundu şeklinde yorumlar yer almıştır.¹⁶⁹⁷

Ribbentrop-Mussolini görüşmesi gerçekleştikten sonra; ABD Başkanı Roosevelt tarafından Avrupa’ya görevlendirilen ABD Dışişleri Müsteşarı Sumner Welles İngiltere, Almanya ve Fransa görüşmelerini gerçekleştirmiş ve 16 Mart 1940’ta İtalya’ya gelmiştir. Burada Mussolini ile bir görüşme yapmıştır. Welles’in gelme amacının Almanya’nın savaş hazırlıkları karşısında sulhun yapılmasını sağlamaktır. Roma-Berlin görüşmesi sonrasında İtalya’nın tarafsızlığının devam etmesi ABD tarafından istenilen sulh için gereklidir.¹⁶⁹⁸ Welles, Hitler ile Mussolini arasında gerçekleşecek olan Brenner görüşmesine kadar Roma’da kalacaktır. Ribbentrop ile Mussolini arasında gerçekleştirilen görüşmede karar verilen Brenner buluşmasının 18 Mart Pazartesi günü yapılması istenmiştir. Ribbentrop’un telefon ederek bildirdiği bu tarihe Mussolini önce sinirlenmiş; “*Bu Almanlara katlanmak mümkün değil ne nefes almaya ne de konuları düşünmeye zaman veriyorlar*” şeklinde cevap vermiştir. Sonrasında ise bu görüşmenin hemen yapılması konusunda fikir birliğine varmışlardır.¹⁶⁹⁹

18 Mart 1940 tarihinde Hitler, Mussolini, Ribbentrop ve Ciano arasında Brenner’de iki buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin samimi bir hava içinde olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁰⁰ Mussolini, Alman şartları ile sulh olacağını düşünmemektedir.¹⁷⁰¹ Brenner geçidi İtalya sınırında Mussolini’nin treninde gerçekleşen görüşmede; Almanya ve İtalya’nın ya barış için kesin bir kararla hareket

¹⁶⁹⁶ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 267.

¹⁶⁹⁷ *Haber (Akşam Postası)*, 14 Mart 1940, s. 1.

¹⁶⁹⁸ *Tan*, 17 Mart 1940, s. 1, 6; Ciano, *Savaş Günlükleri*, 269.

¹⁶⁹⁹ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 268.

¹⁷⁰⁰ *Akşam*, 19 Mart 1940, s. 1; *Tan*, 19 Mart 1940, s. 1.

¹⁷⁰¹ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1940, s. 1.

etmeleri ya da iki müttefikin bir araya gelerek her alanda beraberce savaşa yürümeleri gerektiğinin kararı verilmiştir.¹⁷⁰²

M. Zekeriya Sertel, Almanya'nın sulh istediğine inanılmadığını çünkü sulhun adalet ve kardeşlik esasına dayandığını; Alman ideallerinin ise bu fikirlerle bağdaşmadığını, İngiltere ve Fransa'nın ise Almanya'yı Avrupa'nın en büyük ve kuvvetli devleti halinde bırakmayı düşünmediklerini; onun için de sulh teşebbüslerinin başarılı olamayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁰³ Necmeddin Sadak ise Almanya'nın nasıl bir sulh istediğine değinmiş ve özetle şu cümleleri yazmıştır; *"...Almanya bir 'Cermen Sulhu' istiyor. Yani bugün Avrupa'nın yarısını kaplayan işgal sahasını elinde bırakan, yarın da muhtaç olduğu ve olacağı yeni 'hayat sahalarını' emrine ve arzusuna tevdi eden, şimdiden yüz milyonu geçmiş nüfusuna gelecekte daha kırk-elli milyon kişi ilave edebilmek için elindeki cehenneme hükmedecek makinesine olduğu gibi bırakacak bir sulh... Bir sulh ki bugünkü nizamı bozmasın... Böyle bir sulha da Mussolini'nin alet olacağını zannetmiyoruz."*¹⁷⁰⁴ Necmeddin Sadak, başka bir yazısında da Hitler-Mussolini görüşmesinin amacına değinmiş ve bunun zamanla belli olacağının üzerinde durmuştur. Ayrıca Hitler'in barış çareleri aradığını; Almanya ile İtalya'nın harp sahasını genişletmek ve özellikle Balkanların tarafsızlığı için siyasi birtakım faaliyetlerde bulunabileceğinin de altını çizmiştir.¹⁷⁰⁵ Muharrem Feyzi Togay ise Hitler-Mussolini görüşmesi öncesinde iki devlet arasında iş birliğine engel olabilecek meselelerin çözülebilmesi için bazı adımların atıldığını ve Alman Dışişleri Bakanı'nın Roma'da iken Papa ile görüşerek mezhep işlerini hallettiğini, ayrıca bazı ekonomik konuları da görüşerek çözüme kavuşturduklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Brenner görüşmelerinin gerçekleştiğini ve iki devletin barış mı yoksa savaş mı kararını verdiklerini bunu ise zamanın göstereceğini ifade etmiştir.¹⁷⁰⁶ Selim Ragıp Emeç, Amerikalı müşahit Sumner Wells'in Amerika'ya dönüşünü erteleme ve bunun üzerine Hitler-Mussolini görüşmesinin gerçekleşmesini basının barış sinyalleri olarak algıladığını ve Almanya tarafından ateşkesin ilân edilebileceği şeklinde yorumlandığı üzerinde durmuştur.

¹⁷⁰² *Akşam*, 19 Mart 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁰³ M. Zekeriya Sertel, "Bugün Sulh Olabilir mi?", *Tan*, 19 Mart 1940, s. 1, 6.

¹⁷⁰⁴ Necmeddin Sadak, "Cermen Sulhu ve Fransa Efkarı", *Akşam*, 18 Mart 1940, s. 1, 10.

¹⁷⁰⁵ Necmeddin Sadak, "Hitler-Mussolini Mülakatı", *Akşam*, 20 Mart 1940, s. 1, 10.

¹⁷⁰⁶ Muharrem Feyzi Togay, "Brenner Mülakatı", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1920, s. 2.

Gerçeğin ortaya çıkması içinse “*sabırımızı tüketecek kadar uzun sürmeyecektir*” cümlesi ile düşüncesini belirtmiştir.¹⁷⁰⁷ Etem İzzet Benice ise görüşmeden önce Almanya’nın takip edeceği yolun ve Avrupa Harbi’nin kaderinin bu mülâkat ile bir nebze daha aydınlanabileceğini yazmıştır.¹⁷⁰⁸ Mussolini-Hitler görüşmesi gerçekleşikten sonra ise yazar bu düşüncesinden ayrılarak görüşme sonrasında durumun zannedildiği kadar aydınlanmış olmadığını ve görüşmenin sonucunu zamanın göstereceğini yazmıştır.¹⁷⁰⁹ Asım Us ise sulhun gerçekleşmesinin zor olduğunu, “*Gerçekleşen görüşmede Hitlerin ağzından sulhu mümkün kılacak bir söz çıkabilmesi için her şeyden önce ‘Hitlerizmin’ kendi kendini inkâr etmesi gerektiğini*” vurgulamıştır.¹⁷¹⁰ Reşad Sagay ise Avrupa barışı için Hitler-Mussolini görüşmesinin son bir şans olduğunun üzerinde durmuştur.¹⁷¹¹ “*Brenner’de*” başlıklı yazısında Hitler-Mussolini görüşmesini değerlendiren Şevket Bilgin ise “*Dünyanın hürriyetine karşı bir suikast planı görüşülmüştür*” yorumunu yaparak bu görüşmenin barışı getirmeyeceğini vurgulamıştır.¹⁷¹²

Mussolini, Brenner buluşmasından sonra siyasi ve stratejik eylemlerin ne olacağına ilişkin bir durum değerlendirmesi yapmış, bir rapor hazırlatmıştır. Kont Ciano’ya göre bu raporda iki sonuç oraya çıkmaktadır. İtalya büyük güçler arasındaki yerini kaybetmeden ne geri adım atabilir ne de savaşın sonuna kadar tarafsız kalabilir. Yani şartlar ortaya çıktığında İtalya çıkarları için Almanya’nın yanında savaşa dahil olabilir.¹⁷¹³ İtalya ve Almanya’nın yaptığı birtakım görüşmelerin barışı getirmeyeceği ve Hitler’in artık harekete geçeceğinin sinyalleri nisan ayından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Basınında üzerinde durduğu gibi İtalya’nın asıl amacı tarafsızlığını sonunu kadar götürebilmektir. Bunun savaşın sonuna kadar olmayacağını farkında olan Mussolini ise gerektiği yerde Almanya’nın yanında savaşa girmeyi planları arasına almıştır.

¹⁷⁰⁷ Selim Ragıp Emeç, “Sulh Taarruzu Her Tarafta Birden Başladı Gibi”, *Son Posta*, 20 Mart 1940, s. 3.

¹⁷⁰⁸ Etem İzzet Benice, “Mussolini-Hitler Mülâkatı”, *Son Telgraf*, 18 Mart 1940, s. 1, 3.

¹⁷⁰⁹ Etem İzzet Benice, “Mülâkattan Sonra”, *Son Telgraf*, 19 Mart 1940, s. 1.

¹⁷¹⁰ Asım Us, “Hitler Mussolini Mülâkatı”, *Vakit*, 19 Mart 1940, s. 1, 5.

¹⁷¹¹ Reşad Sagay, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Yeni Sabah*, 19 Mart 1940, s. 2.

¹⁷¹² Şevket Bilgin, “Brenner’de”, *Yeni Asır*, 20 Mart 1940, s. 1-2.

¹⁷¹³ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 279.

B. İTALYA’NIN İNGİLTERE VE FRANSA’YA SAVAŞ İLÂNI

9 Nisan sabahı, Almanya Büyükelçisi Von Mackensen Hitler’in yazmış olduğu mektubu Duçe’ye iletmek üzere gelmiştir. Mektupta, Hitler’in Danimarka ve Norveç’i işgal etme kararı ele alınmıştır. Duçe ise Hitler’in bu kararına karşılık Alman Büyükelçisi Mackensen’a düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Hitler’in bu hareketini gönülden destekliyorum. Bu, hesaplanmayan sonuçlar doğurabilecek bir hareket ki, savaşlar da bu şekilde kazanılır. Demokrasiler, yarışı kaybetti. İtalyan basını ve İtalyan halkına Almanların bu hareketini her yerde alkışlamaları için emir vereceğim*” Büyükelçi, Mussolini’nin sözleri karşılığında mutluluğunu gizleyememiş ve istediği cevabı alarak Almanya’ya dönmüştür.¹⁷¹⁴

Almanya mektupta da belirtildiği üzere 9 Nisan 1940 tarihinde Danimarka ve Norveç’i işgale başlamıştır.¹⁷¹⁵ İtalya’da ise ne kadar savaştan uzak kalınmaya çalışılsa da bir taraftan da savaş hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Savaşta lazım olacağı düşünülerek devlet, demir madeni toplamaya başlamış ve toplumsal değeri olmayan demirler değerlendirilmeye götürülmüştür.¹⁷¹⁶ Ayrıca yedek askerler İtalyan ordusunda görevlendirilmek için çağırılmışlar,¹⁷¹⁷ belirli yaştaki çocukların, kadınların da savaşa katılabilecekleri duyurulmuştur.¹⁷¹⁸

İtalya’nın savaş karşısındaki durumunu değerlendiren yazarlar, basında bu fikirlerini şu şekilde paylaşmışlardır. Hasan Kumçayı, *Haber’deki* yazısında Almanya’nın Akdeniz’de üstünlük sağlamak için İtalya’yı bir an önce yanında görmek istediğini, İtalya’nın ise şu anda Akdeniz’de gücünü yeterli görmemesi ve bunun için zamanını beklediğini belirtmiştir.¹⁷¹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın da İtalya’nın Akdeniz’deki düşüncelerinin ne olması gerektiğini ele almış; İtalya Akdeniz’in güvenliğini düşünüyorsa bunun için Hitler gibi saldırgan bir politika amacı

¹⁷¹⁴ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 281-282.

¹⁷¹⁵ “Müttefikler Norveç’in İmdadına Koşuyorlar”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1940, s. 1; “Almanya Bugün Danimarka’yı İstila Etti”, *Haber (Akşam Postası)*, 9 Nisan 1940, s. 1; “Almanlar Norveç ve Danimarka’ya Girdiler”, *Son Posta*, 9 Nisan 1940, s. 1; “Harbin Şimale Sirayeti Muhtemel”, *Tan*, 9 Nisan 1940, s. 1.

¹⁷¹⁶ *Ayın Tarihi*, Nisan 1940, S. 77, s. 309-310.

¹⁷¹⁷ *Son Telgraf*, 2 Nisan 1940, s. 1.

¹⁷¹⁸ *Tan*, 3 Nisan 1940, s. 1.

¹⁷¹⁹ Hasan Kumçayı, “İtalya’nın Vaziyeti Aydınlanıyor”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Nisan 1940, s. 1.

gütmemelidir, yorumunda bulunmuştur.¹⁷²⁰ Asım Us, *Vakit*'te yayımladığı yazısında; İtalya'nın bir taraftan tarafsızlığını ilan etmişken diğer taraftan sanki savaşın içindeymiş gibi hazırlık yaptığını; İtalyan ordusuna asker topladığını, savaş malzemesi üretebilmek için halkın elindeki demirlerin toplatıldığını, Almanya'nın işgalleri karşısında büyük coşkular yaşandığını ve İtalya'nın savaşa girmek için bir zorunluluğu olmamasına rağmen dünyaya savaş tehditleri ilan ettiğini ifade eden yazar; İtalya'nın çok tehlikeli bir oyun oynadığı yorumunda bulunmuştur.¹⁷²¹ Nadir Nadi ise *Cumhuriyet*'teki yazısında İtalya'nın hemen savaşa dahil olmak istemediğini; çünkü savaşa girebilecek yeterli hazırlığa sahip olmadığını ve uygun zamanı kolladığını; eğer Almanya savaşı kazanırsa savaşa gireceğini, bunun için de Almanya'yı da şimdilik elinin tersiyle geri çevirmek istemediğini yazmıştır.¹⁷²²

Bu dönem Türk basınında İtalya'nın savaşa girip girmeyeceği ile ilgili haberler yoğunluk kazanmış ve İtalya'nın yaptığı her hareket dikkatle takip edilmeye başlanmıştır. İtalya'nın Akdeniz'de saldırgan bir tutumu kabul etmediği¹⁷²³, İtalya için Akdeniz'in önemli olduğu ve burada kısıtlanıp kalmak istemediği¹⁷²⁴ ile ilgili yazılar gazetelerde art arda verilmeye çalışılmıştır.

İtalya'nın savaş nâraları attığı dönemde, Almanya da işgallerini hızla devam ettirmektedir. Danimarka ve Norveç topraklarını ele geçiren Almanya daha sonra İngiltere ve Fransa'nın Belçika ve Hollanda ile birleşerek Almanya'ya savaş ilan edeceklerini bahane ederek Hollanda ve Belçika üzerinden Fransa'ya taarruzu başlatmıştır.¹⁷²⁵ Almanya'nın saldırıları devam ederken İngiltere'de bir hükümet değişikliği yaşanmış, Chamberlain Hükümeti çekilmiş ve yerine Winston Churchill Hükümeti kurulmuştur.¹⁷²⁶ Hitler'in Mussolini'ye gönderdiği son mektupta; karada ve özellikle de Almanların hâkim olduğu havadaki zaferlere yönelik güvence verilmiştir. Bu mektuptan sonra Mussolini, Alman Büyükelçisi Von Mackensen'e;

¹⁷²⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Akdeniz'de İtalyan Emelleri", *Yeni Sabah*, 20 Nisan 1940, s. 1, 5.

¹⁷²¹ Asım Us, "İtalya Ateşle Oynuyor", *Vakit*, 20 Nisan 1940, s. 1, 4.

¹⁷²² Nadir Nadi, "İtalya'nın Harbe Girmesi İhtimalleri Karşısında", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1940, s. 1, 5.

¹⁷²³ *Haber (Akşam Postası)*, 20 Nisan 1940, s. 1.

¹⁷²⁴ *Tan*, 24 Nisan 1940, s. 1.

¹⁷²⁵ *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940, s. 1; *Son Posta*, 11 Mayıs 1940, s. 1; *Ciano*, Savaş Günlükleri, s. 294.

¹⁷²⁶ *Akşam*, 11 Mayıs 1940, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940, s. 1; *Tan*, 11 Mayıs 1940, s. 1.

“İtalya’nın savaşa dahil olmasının aylar içinde değil, haftalar, belki de günler içinde gerçekleşebileceğini” ifade etmiştir.¹⁷²⁷

Almanya’nın ilerleyişi, Müttefik cephesinde endişe ile takip edilmeye devam etmektedir. 14 Mayıs 1940 tarihinde Hollanda Başkumandanı General Vinkelman bir beyanname ile ordusuna teslim emrini vermiştir.¹⁷²⁸ 28 Mayıs 1940 tarihinde Belçika Kralı III. Leopold, Müttefiklerini haberdar etmeden Almanya’ya mütareke teklifinde bulunmuştur. Almanya’nın bu teklifi kabul etmesiyle Belçika Kralı, 400 bin kişilik ordusuyla teslim olmuştur.¹⁷²⁹ 10 Haziran 1940 tarihinde ise Norveç teslim bayrağını kaldıracaktır.¹⁷³⁰

Almanya’nın taarruzlarına hızla devam etmesi İtalyan milletini de endişelendirmeye başlamıştır. Roma gazeteleri merakla bekliyor ve İtalyan devlet adamları olaylar hakkında sükuneti sağlamaya çalışıyorlardır.¹⁷³¹ Almanya’nın batıda ilerleyişi karşısında İtalya’nın nasıl bir siyaset izleyeceği konusunda yorumda bulunan Ebüzziya Zade Velid , Almanya’nın Hollanda ve Belçika’ya girmesiyle asıl savaşı başlattığını, Mussolini’nin ise bu hareket karşısında nasıl davranacağını merak edildiği; Polonya Savaşında olduğu gibi seyirci mi kalacak yoksa Brenner buluşmasında bir anlaşma gerçekleşti ve bunun üzerine harekete mi geçecek?¹⁷³² şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Yunus Nadi, Almanya’nın Hollanda, Lüksemburg ve Belçika taarruzlarından sonra tarafsızlıkta ısrar eden üç memleketin daha saldırıya uğramasıyla, geçen seneden beri istilâ siyasetinin hücumuna maruz kalan memleketlerin sayısının sekize yükseldiğini belirtmiştir. Bu saldırılar karşısında ise *“İtalya’nın tarafsızlığını bozup bozmayacağı merak edilmektedir”* yorumunda bulunmuştur.¹⁷³³ Hüseyin Cahit Yalçın ise Almanya, Rusya ve İtalya arasında gizli bir ittifak olup olmadığını sorgulamıştır. Almanya’nın Danimarka ve Norveç’i işgalinin ardından İtalya’nın eli boş oturmayacağını ve sadece Arnavutluk ile yetinmeyeceğini ifade eden yazar şimdi sıranın İtalya ve Rusya’ya geldiğini

¹⁷²⁷ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 298.

¹⁷²⁸ *Akşam*, 15 Mayıs 1940, s. 1; *Yeni Sabah*, 15 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁷²⁹ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁷³⁰ *Akşam*, 11 Haziran 1940, s. 1; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷³¹ *Akşam*, 11 Mayıs 1940, s. 2.

¹⁷³² Ebüzziya Zade Velid, “Garp Cephesinde Büyük Harp Nihayet Başladı mı?”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 5.

¹⁷³³ Yunus Nadi, “Varan altı, yedi, sekiz! ...”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 3.

vurgulamıştır.¹⁷³⁴ M. Zekeriya Sertel de “*Herkesin Sorduğu Sualler*” başlıklı yazısında; “*Bu savaşın Almanya, İngiltere ve Fransa arasında meydana gelen bölgesel bir savaş olmadığını; dünya üzerinde Cermen ve Nazi hegemonyasını kurmak isteyen bir devletle, mevcut dünya düzenini ve bugünkü dünya paylaşımını korumak isteyen devletler arasında meydana gelen bir Dünya Savaşı olduğunu*” vurgulamış, İtalya’nın da bu savaşta çok yakın bir zamanda yer alacağını belirtmiştir.¹⁷³⁵ Hakkı Ocakoğlu ise İtalya’nın şu andaki tarafsızlık ve belirsizlik siyasetinin müttefikler için bir tehlike meydana getirdiğini ve Balkanlar için de bir huzursuzluk oluşturduğunu; İtalya’nın ne yapmak istediğinin ve ne yapacağının da kimse tarafından anlaşılamadığı değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁷³⁶

13 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini, Kont Ciano’ya; “*Müttefiklerin birkaç ay önce savaşı kaybettiklerini, İtalyanların şerefine yeterince leke sürüldüğünü, artık herhangi bir gecikme yaşayamayacaklarını, bir ay içinde savaşı ilan edeceklerini, Fransa ve İngiltere’ye karşı havadan ve denizden taarruz başlatacaklarını, Yugoslavya’ya karşı bir saldırıda bulunmayacaklarını; çünkü bunun küçük düşürücü bir hareket olduğunu*” söylemiştir. Kont Ciano ise; Mussolini’nin savaşa girme konusunda artık kararlı olduğunu ve kimsenin onu geri döndüremeyeceğini belirtmiştir.¹⁷³⁷ 19 Mayıs 1940’ta Kont Ciano Milano’da bir konuşma yapmış ve “*Mussolini parolayı verir vermez, İtalya’nın harekete geçeceğini*” ifade etmiştir.¹⁷³⁸

İtalya’nın savaş yanlısı politika güttüğü günlerde ABD Başkanı Roosevelt, Almanya’nın saldırgan tutumunun önüne geçmek ve barışı sağlamak amacıyla İtalya’nın arabuluculuk yapması için Mussolini’ye bir mektup göndermiştir. Mussolini ise bu teklifi nazik ama kesin bir dille reddetmiştir.¹⁷³⁹ 15 Mayıs 1940 tarihinde Roosevelt, Mussolini’ye yeni bir barış mesajı daha göndermiştir.¹⁷⁴⁰ Gönderilen bu mektuplarda özellikle İtalya’nın savaş dışında kalması için telkinlerde bulunduğu görülmüştür. 27 Mayıs 1940 tarihinde Mussolini’ye Roosevelt tarafından

¹⁷³⁴ Hüseyin Cahid Yalçın, “Bir Yağma Projesi”, *Yeni Sabah*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 5.

¹⁷³⁵ M. Zekeriya Sertel, “Herkesin Sorduğu Sualler”, *Tan*, 12 Mayıs 1940, s. 1, 4.

¹⁷³⁶ Hakkı Ocakoğlu, “İtalya’nın Müdahalesi”, *Yeni Asır*, 15 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁷³⁷ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 297.

¹⁷³⁸ *Akşam*, 20 Mayıs 1940, s. 2; *Tan*, 20 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁷³⁹ *Tan*, 10 Mayıs 1940, s. 1, 6.

¹⁷⁴⁰ *Akşam*, 16 Mayıs 1940, s. 1.

bir mektup daha getirilmiş, fakat mektubu getiren ABD'nin Roma Büyükelçisi Philips, Mussolini yerine Kont Ciano ile görüşmüştür. Bu mektupta Roosevelt, Müttefikler ile İtalya arasında arabuluculuk rolünü oynamak ve savaş sonrasında yapılacak antlaşmaların düzenlenmesinden bizzat sorumlu olmak istemiştir. Kont Ciano, Philips'e Mussolini'yi vazgeçirmenin zor olduğunu söylemiş ve *"Mussolini'nin istediği şu veya bu değil, Mussolini'nin istediği savaş ve istediklerinin iki katını barışçıl yollarla elde edebilecek olsaydı bile yine de savaşa girerdi"* sözleriyle cevap vermiştir.¹⁷⁴¹

27 Mayıs 1940'ta İtalya Devlet Bakanı Farinacci, *"İtalya'nın yeri, ortak düşmana karşı mücadele eden Hitler'in, kahraman Almanya'nın yanındır"*¹⁷⁴² şeklinde bir konuşma gerçekleştirmiştir. 28 Mayıs'ta Roma'dan bildirilen haberlere göre, İtalya'nın farklı yerlerinde bulunan faşist teşkilatlardan, harbe hazır olduklarına dair birtakım telgraflar gelmiştir. Ayrıca İtalya'nın ancak savaşa girerse Akdeniz'e hâkim olabileceğini destekleyen mesajlar da verilmiştir.¹⁷⁴³

Tan'dan aktarıldığı şekliyle, *Giornale D'Italia*, Daily Mirror'un bir makalesine cevap vermiş ve İtalya'nın neden Almanya'nın yanında yer alacağını şu şekilde açıklamıştır: *"İtalya yolunu kendisi çizmektedir. Müttefik ve dostu Almanya ile mutabık kalarak hareket etmektedir. Bundan önceki harpte, İtalya, müttefiklerin en zor zamanlarında onların yanında yer almış ve üç buçuk sene içinde 680 bin kişiyi kaybetmiştir. İş bittikten ve müttefiklerin zaferleri onaylandıktan sonra, bu kadar fedakârlığa rağmen İngiltere ve Fransa barış konferansında İtalya'ya ihanet etmişlerdir. İtalyan milleti, müttefiklerin bu hançer darbelerini hatırlamakta ve bugün de acısını duymaktadır."*¹⁷⁴⁴

Mussolini, 30 Mayıs 1940 tarihinde Hitler'e verilmek üzere Berlin Büyükelçisi Alfieri'ye bir mektup teslim etmiş ve bu mektubunda Almanya ile 5 Haziran günü itibariyle savaşa dahil olma kararını iletmiştir. Hitler'in bu mesajı memnuniyetle karşıladığı ve tarih konusunda Generallerine danıştıktan sonra kesin bir cevap vereceğini belirtmiştir. Mussolini'ye 1 Haziran'da Hitler'den gelen cevapta ise

¹⁷⁴¹ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 303-304.

¹⁷⁴² *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1940, s. 4.

¹⁷⁴³ *Tan*, 29 Mayıs 1940, s.1, 4.

¹⁷⁴⁴ *Tan*, 31 Mayıs 1940, s. 4.

Fransızların havaalanlarına son bir taarruz yapmak istediğinden İtalya'nın savaşa giriş tarihini birkaç gün ertelemesi istenmiştir. Mussolini ise kendisi için “*uğurlu bir tarih*” olarak kabul ettiği 11 Haziran'ın olmasını tercih etmiştir.¹⁷⁴⁵

Necmeddin Sadak, İtalya'nın savaşa girmek için haftalardır neden beklediği ile ilgili bir yorumunda bulunmuş ve kısaca; İtalya'da Kral ve milletin savaşa girmek istemediğini, savaşı sadece Mussolini ve birkaç faşist teşkilatın istediğini; İtalya için tarihin en önemli felaketi olabilecek bir savaşı tamamen ferdî bir arzu olmaktan çıkarak millî bir temenni hâline getirmek için Mussolini'nin haftalardır beklediğini ve zamanı geldiğinde savaşın içinde yer alacağını,¹⁷⁴⁶ ifade etmiştir. *Cumhuriyet*'te bir makalede ise İtalya'nın savaşa girdikten sonraki durumunu da düşünmesi gerektiğinden söz edilmiş ve “*Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmayalım*” atasözünü İtalya için uyarlayarak, İtalya'nın hesaba katmadığı olayların olabileceği vurgulanmıştır. İtalya'nın istediklerini alamamak veya alıp da Almanya'ya kaptırmak ihtimali de olabilir, yorumunda bulunulmuştur.¹⁷⁴⁷

4 Haziran 1940 tarihinde İtalya'da Bakanlar Kurulu toplanmış; Roma'dan gelen haberlere göre İtalya'nın savaşa müdahalesi ile ilgili herhangi bir karar alınmamıştır. Duçe'nin herhangi bir karar almak için bakanlarına sormaya da ihtiyacı olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁴⁸ Etem İzzet Benice, İtalya savaş dışında kalarak 9 ay Almanya'ya çok büyük yardımda bulunduğunu, şimdi ise savaşa girme kararını Almanya'nın hareketi öncesinde göstererek daha büyük bir yardım yaptığını ifade etmiştir.¹⁷⁴⁹ İtalya resmî olarak savaşa girdiğini açıklamasa da savaş hazırlıklarına başlamıştır. İtalya Hükümeti; İtalya, Arnavutluk ve İtalya müstemlekeleri sahillerini tehlikeli bölge ilan etmiş ve birçok noktaya mayın döşemiştir. Vapurlar sahillerden 12 mil açıktaki duracak ve kılavuz bekleyeceklerdir.¹⁷⁵⁰ İtalyan hükümetinin emrini bekleyen İtalyan gemileri Meksika limanlarına demirlemiştir.¹⁷⁵¹ Asım Us, İtalya'nın savaşa girmek için beklemesinin nedenini, her an savaşa girecekmiş gibi gösterip

¹⁷⁴⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 305-307.

¹⁷⁴⁶ Necmeddin Sadak, “İtalya Niçin Hâlâ Harbe Girmiyor”, *Akşam*, 3 Haziran 1940, s. 1, 5.

¹⁷⁴⁷ “İtalya'nın İstedikleri”, *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1940, s. 3.

¹⁷⁴⁸ *Son Telgraf*, 5 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁴⁹ Etem İzzet Benice, “Gene İtalya”, *Son Telgraf*, 7 Haziran 1940 s. 1, 3.

¹⁷⁵⁰ *Akşam*, 6 Haziran 1940, s. 2.

¹⁷⁵¹ *Vakit*, 10 Haziran 1940, s. 1.

Fransa'yı güneyde tutmak suretiyle Almanya'ya yardım etmek olarak açıklamıştır.¹⁷⁵² Muharrem Feyzi Togay ise İtalya'nın savaşa gireceğine şüphe etmeyen müttefik devletlerin gereken tedbirleri aldıklarından bahsetmiştir.

Mussolini 10 Haziran 1940 tarihinde saat 18:00'de Venedik Sarayı'nın balkonunda beklenen konuşmasını yapmıştır.¹⁷⁵³ Mussolini bu konuşmasında; *“kara, deniz ve hava muharıpleri, inkılâbın ve lejyonun kara gömleklileri, İtalya'nın, İmparatorluğun ve Arnavutluk'un kadın ve erkekleri diye hitap etmiştir. Kader saatinin artık çalmaya başladığını, İtalya'nın savaş dışı kalmak için her şeyi yaptığını, vicdanının rahat olduğunu, savaş ilanının İngiliz ve Fransız büyükelçilerine bildirilmiş olduğunu, İtalya'nın savaş içindeyken bütün fedakarlıkları yerine getireceğini, kara sınırları meselesini hallettikten sonra, deniz sınırlarını savunmak için silaha sarıldıklarını”* belirtmiştir. Ayrıca konuşmasında kara ve deniz sınırı olan, İsviçre, Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye ve Mısır'la herhangi bir çatışma durumunda olmak istemediklerini de ifade etmiştir.¹⁷⁵⁴

Mussolini'nin savaş ilanı, Türk basınında ilk sayfadan manşetlerle verilmiştir. *“İtalya dün gece harbe girdi”*¹⁷⁵⁵, *“Mussolini Kararını verdi Dün Akşam İlan Etti”*¹⁷⁵⁶, *“İtalya, İngiltere ve Fransa'ya Harp İlân Etti”*¹⁷⁵⁷, *“İtalya Nihayet Harbe Girdi”*¹⁷⁵⁸, *“İtalya Müttefiklere Harp İlân Etti”*¹⁷⁵⁹, *“Mussolini İtalyan ordusunun Kumandasını Ele Aldı”*¹⁷⁶⁰, *“Mussolini Kararını Resmen Bildirdi”*¹⁷⁶¹

Ebüzziya Zade Velid, İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilân etmesinin, mevcut olan karışıklığı ortadan kaldırma umudunda olanların yanıldığını gösterdiğini, üstelik İtalya'nın dâhil olmasının ortalığı daha da karıştıracaklarını vurgulamıştır. Yazar, İngiltere ve Fransa batı cephesinde yenilse bile onlardan kalacak mirasın paylaşılması, Almanya ve İtalya'yı senelerce sürececek bir savaşın içine sokacaktır,¹⁷⁶²

¹⁷⁵² Asım Us, “İtalya'yı Düşündüren Sebepler”, *Vakit*, 10 Haziran 1940, s. 1, 3.

¹⁷⁵³ Muharrem Feyzi Togay, “Harp ve İtalya”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1940, s. 2.

¹⁷⁵⁴ *Akşam*, 11 Haziran 1940, s. 1, 4; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁵⁵ *Son Posta*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁵⁶ *Tan*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁵⁷ *Vakit*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁵⁸ *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁵⁹ *Ulus*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁶⁰ *Son Telgraf*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁶¹ *Tasvir-i Efkâr*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁶² Ebüzziya Zade Velid, “İtalya da Nihayet Kendini Ateşe Attı”, *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1940, s. 1, 5.

yorumunda bulunmuştur. Necmeddin Sadak’a göre, İtalya Almanya’nın tam olarak ihtiyaç duyduğu zamanı kollamış ve öyle savaşa girmiştir. Bu şekilde ittifakın daha değerli olacağını düşünmüştür. Ayrıca Sadak, Mussolini’nin konuşmasında geçen Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan gibi memleketler hakkında kötü niyetli olunmayacağına dair cümlesine de değinmiş ve bunu inandırıcı bulmadığını da belirtmiştir.¹⁷⁶³ Nadir Nadi, İtalya’nın savaşa girmesiyle birlikte batı cephesinde devam eden savaşın, dünyanın başka yerlerine de sıçradığını ve daha hareketli safhalara doğru ilerlediğini yazmıştır.¹⁷⁶⁴ Etem İzzet Benice, İtalya’nın savaş durumunu şu şekilde özetlemiştir: “*Yıllar boyunca bilinç altına kadar telkin edilen ‘Millî emel’ programına kendisini adayan İtalya nihayet yine kendisini bu uğurda kanlı ve ölümlü bir girdabın sonu bilinmez hareketi içine atmış bulunuyor*”¹⁷⁶⁵ M. Zekeriya Sertel’e göre İtalya’nın savaşa girmesiyle savaş sahası Garp’ten Akdeniz’e geçmiştir. İtalya, müttefikleri en zayıf zannettiği bir zamanda ve onları arkadan vurabilmek ümidiyle bu maceraya atılmıştır. Fransa’nın zor durumda olması, İngiltere’nin kendi adalarının geleceği ile meşgul olması, Mussolini’yi harekete geçirmiştir. İtalya Doğu Akdeniz’de statükoyu bozmadıkça savaşın Akdeniz’in bu kısmına sıçraması mümkün değildir. Ancak olaylar o kadar çabuk gelişiyor ki yarını bugünden kestirmek mümkün değildir.¹⁷⁶⁶ Ahmet Şükrü Esmer de *Ulus*’da yazdığı makalesinde İtalya’nın bir sene önce Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamasına rağmen neden savaşa eylül ayında girmemiştir? sorusuna yanıt bulmaya çalışmıştır. Özellikle İtalya’nın savaşa hazır olmadığını ve bunun için zamana ihtiyacı olduğunu düşünen yazar, İtalyan milletinin geleceği için Mussolini’nin çok ince ölçüp tartmak mecburiyetinde olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶⁷ Murat Sertoğlu ise İtalya’nın Fransa için en zor günlerde savaşa girmesini ve böyle bir zamanda silâh çekmesini büyük bir ahlaki zayıflık olarak açıklamıştır. Ayrıca İtalya’nın içine girdiği bu harpten zaferle

¹⁷⁶³ Necmeddin Sadak, “İtalya’nın Harbe Girişi”, *Akşam*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁶⁴ Nadir Nadi, “İtalyan Müdahalesinden Sonra Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁶⁵ Etem İzzet Benice, “İtalya Harp Halinde İken Hâlâ Neyi Bekliyor?”, *Son Telgraf*, 13 Haziran 1940, s. 1, 3.

¹⁷⁶⁶ M. Zekeriya Sertel, “İtalya’nın Harbe Girmesi ve Akdeniz’deki Vaziyet”, *Tan*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁶⁷ Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya’nın Kararı”, *Ulus*, 13 Haziran 1940, s. 1, 3.

çıkmasının imkânı olmadığını söyleyen yazar İtalya'nın bu hâlini, “*eceli gelen piliç, tilkinin ayağına dolanır*” sözleriyle betimlemiştir.¹⁷⁶⁸

İtalya'nın savaş ilanı sonrasında Fransa Başbakanı Paul Reynaud bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında Mussolini'nin Hitler'e verdiği sözü tutmak için savaşa girdiğini söyleyerek, Fransa'nın bu savaşa da açık bir yüreklilikle girdiğini vurgulamıştır. Sonunda ise “*Fransa ölemez*” sözüyle konuşmasını bitirmiştir.¹⁷⁶⁹ İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya açtığı savaş¹⁷⁷⁰ ile cephelerde taarruzlar yoğunlaşmış, kara ve denizde hedefler vurulmaya başlamıştır. İtalya ne kadar tarafsız kalmaya çalışsa da Almanya'nın yanında kendine göre girmesi gerektiği zamanda savaşa dahil olmuştur. Türk basını özellikle Fransa'nın zor durumda kaldığı zamanı kollayan Mussolini'nin vakti geldiği için İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek bende varım diyerek dahil olduğunu vurgulamıştır...

C. İTALYA'NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MÜCADELE VERDİĞİ CEPHELER

a. İtalya'nın Fransa Alplerindeki Mücadeleleri

İtalya, savaşa Almanya yanında gireceğinin işaretlerini vermesine rağmen, Alpler bölgesindeki Fransa askerlerine herhangi bir saldırıda bulunulmaması emrini vermiştir. İtalyan ordularının Alplerde taarruza başlayabilmek için daha zamana ihtiyaçları olduğu ve bunun için de en uygun zamanın haziran ayının sonu olduğu Mussolini tarafından da ifade edilmiştir. 10 Haziran 1940'ta Mussolini'nin İngiltere ve Fransa'ya savaş ilânı ile başlayan süreçten sonra Alplerde Fransa orduları tarafından İtalyan birliklerine taarruz ateşi başlamıştır. 14 Haziran 1940 tarihinde ise Cenova ve Savona bölgeleri Fransa tarafından resmî olarak taarruza uğramıştır.¹⁷⁷¹ Kont Ciano hatıralarında, Cenova'yı bombalamış olan Fransız gemilerini bulmak için Nice'e kadar gittiklerini fakat iki saatlik uçuşun arkasından düşmanı tespit edemedi geri döndüklerini anlatmıştır.¹⁷⁷² Taarruzlar devam ederken Fransa'da bir

¹⁷⁶⁸ Murat Sertoğlu, “İtalya ve Girdiği Harp”, *Yeni Sabah*, 13 Haziran 1940, s. 3.

¹⁷⁶⁹ *Vakit*, 11 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁷⁰ CCA, t:19 Haziran 1940, f:030.10.00, y:239.612.14.

¹⁷⁷¹ Emilio Fargella, *Hükümlerin Yeniden İncelenmesi, İtalya ve İkinci Dünya Savaşı*, (Çev. Avni Omaykan ve Afif Büyüktuğrul), C. I, K.K.K. Yay., İstanbul 1968, s. 154-155.

¹⁷⁷² Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 313.

hükümet değişikliği gerçekleşmiş ve yeni hükümeti kuran Mareşal Petain 17 Haziran 1940 tarihinde Almanya'ya ateşkes talebini iletmıştır. Hitler ise Fransa'nın talebini Mussolini'ye iletmış ve görüşmek için Münih'e davet etmiştir.¹⁷⁷³ 18 Haziran günü Hitler ile Mussolini görüşmüşler ve Fransa'nın ateşkes müracaatına verilecek cevabı kararlaştırmışlardır.¹⁷⁷⁴ Roma'ya göre Fransız toprakları paylaşılacak, altınları alınacak, silahlar ve ham maddelerine el konulacak, harbin bitimine kadar işgal altında bulundurulacak, şartlar Fransa önüne konulacaktır.¹⁷⁷⁵

Mussolini, Fransa'ya ateşkes konusunda olumlu cevap verilmesinden huzursuz olmuş ve barışın hemen gerçekleşmemesi, savaşın devam etmesi yönünde bir duruş sergilemiştir. 19 Haziran'da Roma'ya dönen Mussolini, Fransa'ya Alpler 'den taarruz edilmesi emrini vermiştir. Kont Ciano, verilen bu emrin doğru olmadığını, yenilmiş bir orduya taarruz etmenin şerefli bir hareket olmadığını dile getirdiğini; mütarekenin imzalanacağı bir zamanda bu saldırının yapılmaması gerektiğini Mussolini'ye ifade etmiş; Mussolini ise taarruzun İsviçre sınırındaki ufak bir bölgeyle sınırlanacağını belirtmiştir.¹⁷⁷⁶ 20 Haziran'da kararını kesinleştiren Mussolini Alpler 'den taarruzlarına başlamıştır. Mon Blan dağından denize kadar bütün sınırdaki oldukça önemli harekâtlar gerçekleştirilmiş; ancak İtalyanların taarruzları durdurulmuştur.¹⁷⁷⁷

Almanya-Fransa arasındaki görüşmeler sonuçlanmış ve 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya-Fransa Mütarekesi imzalanmıştır.¹⁷⁷⁸ Ateşkesin, İtalyan-Fransız mütarekesinden 6 saat sonra uygulanmaya başlayacağı kararı alınmıştır.¹⁷⁷⁹ Fransa heyeti, 23 Haziran'da Roma'ya gelmiş,¹⁷⁸⁰ yapılan görüşmeler neticesinde 24 Haziran 1940 tarihinde İtalya-Fransa Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁸¹ Almanya, Fransa ve İtalya arasındaki savaş sona ermiştir.¹⁷⁸² Fransa-İtalya arasında

¹⁷⁷³ *Akşam*, 18 Haziran 1940, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1940, s. 4.

¹⁷⁷⁴ *Tan*, 19 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁷⁵ *Tan*, 20 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁷⁶ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 315.

¹⁷⁷⁷ *Akşam*, 23 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁷⁸ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1940, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 23 Haziran 1940, s. 1; *Yeni Sabah*, 23 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁷⁹ *İkdam*, 23 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁸⁰ *Ulus*, 24 Haziran 1940, s. 3.

¹⁷⁸¹ *Vakit*, 25 Haziran 1940, s. 1; *Ulus*, 25 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁸² *Tan*, 25 Haziran 1940, s. 1; *Yeni Sabah*, 25 Haziran 1940, s. 1.

gerçekleştirilen Ateşkes antlaşması 24 maddeden oluşmuştur. Bu antlaşmaya göre, İtalyan işgali altında bulunan arazi ile Fransız işgali altında bulunan arazi arasında 50 kilometrelik bölge Fransa tarafından silahtan arındırılacaktır; Libya ile Tunus sınırının Tunus tarafından da 50 kilometrelik bir bölge Fransa tarafından silahtan arındırılacaktır; Cezayir ile Libya hududu arasında 200 kilometrelik bir saha ile Fransız Somalisi de silahtan arındırılacaktır; İtalya mütareke süresince Cibuti limanı ile Cibuti-AdisAbaba demiryolundan yararlanacaktır; İtalya, Fransa'da kalan tankların, silahların ve mühimmatın gerektiğinde kendisine teslimini talep edebilecektir; mayın tarlaları ve tahkimat plânları İtalyan kontrol heyetine teslim edilecektir; Fransa, İtalya'ya karşı savaşa tekrar başlamayacağını ve Fransız tebaasının savaşa devam etmek için başka memleketlere gönderilmesine müsaade etmeyeceğini taahhüt edecektir; İtalyan esirleri ile Fransa'da mahkum olan İtalyanlar hemen serbest bırakılacaktır.¹⁷⁸³

Fransa ile imzalanan mütareke Mussolini'yi çok ikna etmemiştir. Savaş ortamı olmadan Almanya'nın teklifiyle imzalanmasına karar verilmiş, Mussolini bu kadar çabuk bir ateşkes ortamı istememiş; fakat Almanya'nın ısrarına karşı duramamıştır. Kont Ciano hatıralarında, İtalyan halkının Fransa'nın önemli bir kısmının işgal edilmesini beklerken, bir antlaşma ile karşılaşmasına şaşırıldığını, buna rağmen silah gücüyle fethedilmemiş toprakların da antlaşmayla İtalya'ya verileceğini düşünen halkın mütareke şartlarını görünce büyük bir hayal kırıklığına uğradığını belirtmiştir.¹⁷⁸⁴

İtalya'nın savaşa girişi ve İngiltere ile Fransa'ya karşı savaş ilanları ile Fransız topraklarındaki mücadeleleri basın tarafından yakından takip edilmiş ve farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

Falih Rıfkı Atay, Fransa'nın duruşunun, İtalya-Fransa-Almanya Ateşkes Antlaşması yapılmadan önce bu antlaşmanın içeriğine göre belli olacağını vurgulamıştır. Yapılacak antlaşmaya göre Fransa ya bütün kuvvetleriyle İngiltere'nin yanında kalacak ya da İngiltere'yi kendi kaderine terk edip tarafını belirleyecek

¹⁷⁸³ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1940, s. 4.

¹⁷⁸⁴ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 318.

yorumunda bulunmuştur.¹⁷⁸⁵ Mümtaz Faik Fenik, İtalya'nın savaşa girmesiyle üzerine düşeni yaptığını ve artık "*aidatını*" beklediğini ifade etmiş; Mussolini'nin amacı "*ordusunu yıpratmamaktır, şimdilik onu da başardı*" cümlesiyle İtalya'nın amacını ortaya koymuştur.¹⁷⁸⁶ Mümtaz Faik Fenik diğer bir makalesinde ise İtalya'nın Fransa'dan ne isteyeceğine ve amacının ne olduğuna değinmiş. "*Sadece Cibuti, Tunus, Nis ve Korsika mı? Yoksa İtalya'nın hafif atlamış bir hali mi var*" sorusunu soran yazar İtalya'nın Fransa savaşının kesin olarak Almanya tarafından kazanılacağına inandıktan sonra savaşa girdiğini ve Alp cephesinde küçük bir harekete bile geçmediğini belirtmiştir. Almanların arkadan çevirdikleri Alpler, İtalyanlar tarafından hiç mücadele verilmeden kazanılmıştır. Doğal olarak Almanların izin verdiği kadar konuşacaklar ve ortaya koydukları şartlar da Alman kontrolünden geçtikten sonra Fransa'ya sunulacaktır.¹⁷⁸⁷ Sadri Ertem, Almanya-İtalya ve Fransa arasında yapılan mütarekeye değinmiş ve bu sulhun, dünyanın merakla beklediği bir olay olduğunu söyleyerek; "*bu barışın karada Almanya ve İtalya için bir destek vazifesi görebileceği gibi, bir tehlike işareti de olabilir*" değerlendirmesini yapmıştır.¹⁷⁸⁸ Ö. Rıza Doğrul, Fransa ile imzalanan antlaşmanın Fransız milleti için kötü şartlar doğurduğunu vurgulayarak, tutacakları matem uzun soluklu olacağını yazmıştır.¹⁷⁸⁹ Almanya-Fransa ve İtalya mütarekesini değerlendiren Hüseyin Cahit Yalçın, Fransa'nın Bordeaux Hükümeti'ni değerlendirmiş; Fransa'nın şeref ve gururunu ortadan kaldıracak mütareke şartlarını kabul etmemesi gerektiğini ve sonuna kadar savaşa devam etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca bir hükümet tarafından bu şartların kabulü, "*gevşeklik, miskinlik, korkaklık haddini çoktan aşarak bir hıyanet derecesine varan harekettir*" cümlesiyle yorumlamıştır.¹⁷⁹⁰ Muharrem Feyzi Togay, Fransa, İtalya ile mütarekeyi imzaladıktan sonra Fransa'da ve dolayısıyla Avrupa kıtasının bütün karalarında savaşın bittiğini bundan sonra deniz savaşlarının başladığını belirtmiştir. Savaşın tamamen bitmesini de deniz mücadelelerine bağlamıştır.¹⁷⁹¹ Necmeddin Sadak ise imzalanan ateşkes

¹⁷⁸⁵ Falih Rıfkı Atay, "Fransız Muharebesinin Sonu", *Ulus*, 18 Haziran 1940, s. 1, 5.

¹⁷⁸⁶ Mümtaz Faik Fenik, "Ancak Şerefli Bir Sulh!", *Ulus*, 18 Haziran 1940, s. 5.

¹⁷⁸⁷ Mümtaz Faik Fenik, "İntikam Sulhü!", *Ulus*, 22 Haziran 1940, s. 5.

¹⁷⁸⁸ Sadri Ertem, "Fransa Sulhunun Manası", *Tan*, 25 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁸⁹ Ömer Rıza Doğrul, "Fransa'nın Matem", *Tan*, 26 Haziran 1940, s. 3.

¹⁷⁹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Mütareke şartları ilan edildi", *Yeni Sabah*, 25 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁹¹ Muharrem Feyzi Togay, "Avrupa'da Kara Harbinin Sonu", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1940, s. 2.

antlaşmasıyla savaşın bitmediğini ve bundan sonraki yaşanacak savaşın ise dokuz aydan beri devam eden kargaşalık ve kararsızlık devrinden daha kısa olmayacağını üzerinde durmuştur.¹⁷⁹² Abidin Daver’de yazdığı makalede; imzalanan ateşkes antlaşmasının düşmanlığı durdurduğunu ancak mücadelenin devam edeceğini belirtmiştir.¹⁷⁹³

İtalya, Fransa ile yapılan mütareke sebebiyle amacına ulaşamayınca bu kez yönünü Afrika ve Balkanlara çevirmiştir. Çok daha çetin çatışmalar bu topraklarda gerçekleşmiş İtalya için savaşın sonucunu da bu topraklardaki mücadeleler belirlemiştir.

b. İtalya’nın Afrika Cephesi Mücadeleleri

Afrika cephesi mücadeleleri İkinci Dünya Savaşı’nın seyrini belirleyen en önemli muharebeleri beraberinde getirir. 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya’nın Fransa’ya savaş ilan etmesi İngiltere’yi birçok cephede zor duruma sokmuştur. Özellikle, Akdeniz’de İtalya’nın güçlü bir donanma bulundurması Malta ile Süveyş Kanalı arasındaki bağlantıyı koparmıştır. Diğer taraftan Vichy Hükümeti’nin Cezayir ve Tunus’un yönetiminde olması da Malta ile Cebelitarık arasındaki bağlantıyı zor duruma sokmuştur. Ayrıca, İtalya, Mısır’ı Libya’dan almak için harekete geçmiş bu da İngiltere için önemli olan Cebelitarık-Malta-Süveyş-Aden yolunu güvensiz duruma getirmiştir.¹⁷⁹⁴ Mussolini, Akdeniz’de hakimiyet kurmak ve Kuzey Afrika’yı ele geçirmek için süratle harekete geçmiştir. Libya’da İtalya’nın 200.000 civarında kuvveti, Habeşistan ve Eritre’de ise 300.000 civarında ordusu olduğu bilinmektedir. Mısır’daki İngiliz kuvvetlerinin ise İtalyan ordusundan çok daha az olduğu söylenmektedir. Libya Valisi Mareşal Balbo’nun ölümü üzerine yerine görevlendirilen Mareşal Graziani ağustos ayında sıcaklık sebebiyle Mısır’a taarruz gerçekleştirmenin doğru olmadığını, ertelenmesi gerektiğini Ciano’yla paylaşmıştır.

¹⁷⁹² Necmeddin Sadak, “Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak”, *Akşam*, 26 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁷⁹³ Abidin Daver, “Fransa’da Muhasama Durmuştur Amma Mücadele Durmamıştır”; *İkdam*, 26 Haziran 1940, s. 1.

¹⁷⁹⁴ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 453.

Ciano bu durumdan Mussolini'nin hiç memnun olmayacağını ve nasıl bir karar vereceğini bilmediğini ifade etmiştir.¹⁷⁹⁵

Etem İzzet Benice, Avrupa Savaşı'nın en müşkül ve başarılması zor safhalarının İtalya'nın omzuna yüklendiğini belirterek, İtalya'nın bu ağır ve zor mecburiyetler altında büyük sarsıntılar yaşayabileceğini de eklemiştir. Ayrıca yazar, İngiltere'nin büyük kudreti ile Akdeniz'de ve Afrika'da İtalya'nın karşısında durduğunu; İngiliz donanması Akdeniz'de iken İtalyan donanmasının nefes almaya imkânı olmadığını; İngiliz donanmasının gözü önünde İtalya'nın Trablusgarp'a, Habeşistan'a ve İtalyan Somali'sine yardım göndermesinin imkânsız olduğunu da yazısında ifade etmiştir.¹⁷⁹⁶

Mussolini, Fransız Somali'sinin işgalini 5 Ağustos 1940 tarihinde tamamlamıştır.¹⁷⁹⁷ Bu işgal hareketinden sonra İtalyanlardan Mısır'a yakın bir taarruz beklendiği ve İngilizlerin de bu taarruza karşı tedbirler aldığı haberi basında yer almıştır.¹⁷⁹⁸ Ahmet Şükrü Esmer yayımladığı makalede İtalya'nın Afrika muharebelerine değinmiş ve Fransa ile mütareke imzalandıktan sonra İtalya'nın Afrika'da rahatladığını ve mücadeleye başladığını yazmıştır. Afrika'da müstemlekeleri birbirine sınır olan İngiltere ve İtalya'nın kuzeyde Trablusgarp ve Bingazi, doğuda Mısır, güneyde Sudan ile iki ülkenin topraklarının birbiri ile iç içe geçmiş durumda olduğunu söyleyen yazar, İngilizlerin muharebelerde daha üstün olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁹⁹

Afrika cephesinde İtalyanlar ile İngilizler arasında mücadele devam ederken daha Mısır sınırının geçilemediği ve savaşın dört cephede devam ettiğine dair haberler ulaşmıştır. Libya, Sudan, Habeşistan, Somali ve Tobruk'ta iki devletin kuvvetleri arasında çatışmaların ilerlediği haberleri verilmiştir.¹⁸⁰⁰ 15 Ağustos günü İngiltere'den İtalya şehirlerine önemli bir saldırı gerçekleştirilmiş; Milano, Torino şehirleri bombalanmış; Kaproni ve Fiat uçak fabrikalarında büyük yangınlar

¹⁷⁹⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 329-330.

¹⁷⁹⁶ Etem İzzet Benice, "En Müşkül Vaziyette İtalya...", *Son Telgraf*, 28 Temmuz 1940, s. 1, 3.

¹⁷⁹⁷ *Akşam*, 7 Ağustos 1940, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 7 Ağustos 1940, s. 3.

¹⁷⁹⁸ *Akşam*, 7 Ağustos 1940, s. 1.

¹⁷⁹⁹ Ahmet Şükrü Esmer, "Afrika'da Muharebe", *Son Telgraf*, 6 Ağustos 1940, s. 2.

¹⁸⁰⁰ *Haber (Akşam Postası)*, 11 Ağustos 1940, s. 1.

meydana gelmiş ve Kuzey İtalya büyük bir harabiyet yaşamıştır¹⁸⁰¹ 20 Ağustos 1940 tarihinde ise İtalya, Somali'den zaferle ayrılmıştır.¹⁸⁰²

Falih Rıfki Atay son iki haftadır meydana gelen mücadelelerin savaşın uzun süreceğinin sinyalleri olduğunu yazmış;¹⁸⁰³ Asım Us, İtalya'nın Yunanistan'a bakış açısını değerlendirmiş ve Mussolini'nin savaşa girerken yaptığı konuşmayı hatırlatarak, İtalya'nın İngiltere ile Akdeniz'de yalnız kalmak istediğini ve Yunanistan'dan tarafsızlık ortaya koymasını söylediğini, Yunanistan'ın o zamanlar buna olumlu yaklaştığını; fakat şimdi de tarafını belli etmesi gerektiğinin Mussolini tarafından beklendiğinin üzerinde durmuştur.¹⁸⁰⁴ Etem İzzet Benice ise Yunanistan'ı işaret ederek, İtalya'nın İngiltere karşısında başarı kazanamayacağını anladığında savaşı Balkan topraklarına çevireceğinden bahsetmiştir.¹⁸⁰⁵

1940 Ağustos ayı boyunca mücadeleler devam etmiş ve Güney Afrika Birliği Parlamentosunun aldığı karara göre, İtalya ve Almanya ile mücadelelerine devam etmişlerdir.¹⁸⁰⁶ Ne Almanya ne İtalya işgalden vazgeçebilmiş ne de İngilizlerle iş birliği yapan Afrika birliği mücadelesini bırakabilmiştir. 13 Eylül 1940 tarihinde ise İtalyan birlikleri Mısır'a karşı saldırıya başlamış¹⁸⁰⁷, Mısır sınırını geçmişler, Sidi-Barrani'yi ele geçirmişler ve burada kalmışlardır.¹⁸⁰⁸ Bu tarihten sonra Mısır cephesinde iki ay boyunca bir savaş meydana gelmemiş, iki taraf devlet de kuvvetlerini toparlayabilmek için saldırıya geçmemişlerdir.¹⁸⁰⁹ Fransa'nın aradan çekilmesi, Afrika'da İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır, diyen Necmeddin Sadak; uzun muharebelerde ve deniz aşırı çöllerde, İtalya'nın sayıca üstünlüğüne rağmen galibiyet daima İngiltere'nin olmuştur, değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁸¹⁰ M. Zekeriya Sertel ise Mısır Harbinin İtalya'nın gerçekleştirdiği diğer muharebelere

¹⁸⁰¹ *Son Posta*, 15 Ağustos 1940, s. 3.

¹⁸⁰² *Haber (Akşam Postası)*, 20 Ağustos 1940, s. 3.

¹⁸⁰³ Falih Rıfki Atay, "Hava Muharebeleri ve Ablukalar", *Ulus*, 21 Ağustos 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁰⁴ Asım Us, "Yunanistan'a Yapılan Tehditler", *Vakit*, 20 Ağustos 1940, s. 1, 4.

¹⁸⁰⁵ Etem İzzet Benice, "İtalya Akdeniz'de ve Balkanlarda Ne Yapmak İstiyor", *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁰⁶ *Son Telgraf*, 1 Eylül 1940, s. 1.

¹⁸⁰⁷ *İkdam*, 16 Eylül 1940, s. 1.

¹⁸⁰⁸ *Haber (Akşam Postası)*, 21 Eylül 1940, s. 1.

¹⁸⁰⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 453.

¹⁸¹⁰ Necmeddin Sadak, "İngiltere İçin En Çetin İmtihan Devri Başladı", *Akşam*, 19 Eylül 1940, s. 1, 5.

benzemediğini ifade ederek İngiltere'nin bu savaşta galip geleceğine dair bir yorum yapmıştır.¹⁸¹¹

Mısır harekâtın ara verildiği dönemde, 4 Ekim günü Brenner'de buluşan Hitler ile Mussolini'nin önemli kararlar aldığı tahmin edilmektedir.¹⁸¹² Necmeddin Sadak, Brenner görüşmelerinin içeriğinin bilinmediğini, bunun zamanla ortaya çıkan olaylarla öğrenebileceğini yazmış ve görüşme konularının tahmin edildiğini ifade etmiştir. İngiltere'ye karşı taarruz imkânları, Mısır'ı işgal teşebbüsü, İspanya'yı Cebelitarık'a sevk etmek isteği ve eğer savaş kötü gidiyorsa yeniden bir sulh taarruzuna geçmek isteği tahmin edilen görüşme konularının başlıkları olarak sıralanmıştır.¹⁸¹³ Etem İzzet Benice de Brenner görüşmesinin içeriği hakkında tahminde bulunarak İngiltere'nin cephelerde kazandığı başarı karşısında yapılabileceklerin konuşulduğunu ve Akdeniz'de, Balkanlar'da harekete geçerek yanlarına müttefik olarak Sovyet Rusya, Japonya, ABD gibi devletleri katabilmek olarak ifade etmiştir.¹⁸¹⁴

Kuzey Afrika'da İtalyanların taarruzda bulunmadığını gören ve güçlerini toparlayan İngiliz kuvvetleri 8 Aralık'ta karşı taarruza başlamışlar ve İtalyanlardan 900 esir alarak harekâta devam etmişlerdir.¹⁸¹⁵ Esir sayısının gün geçtikçe arttığı haberleri gelmiş ve İngilizler tarafından 3 general ile 4000 civarında İtalyan askerinin esir alındığı açıklanmıştır.¹⁸¹⁶

Cumhuriyet'te “*Hem Nalına Hem Mihına*” adlı köşede yazılan makalede İtalya'nın beklemesinden sıkılan İngiltere'nin “*onlar bize gelmiyorlarsa biz onlara gidelim*” demek mecburiyetinde kaldıkları ve harekete geçtikleri kaleme alınmıştır.¹⁸¹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın ise “*İtalyanlar Arnavutluk'ta ve Kuzey Afrika'da savaşı kaybederek sempati kazanacaklar ve hürriyet ile istiklallerine, Millî*

¹⁸¹¹ M. Zekeriya Sertel, “İtalya'nın Mısır Seferi Bir Maceradır”, *Tan*, 19 Eylül 1940, s. 1.

¹⁸¹² *Akşam*, 5 Teşrin-i Evvel 1940, s. 1.

¹⁸¹³ Necmeddin Sadak, “Brenner Mülâkatı'nda Neler Konuşulmuş Olabilir?”, *Akşam*, 5 Teşrin-i Evvel 1940, s. 1.

¹⁸¹⁴ Etem İzzet Benice, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Son Telgraf*, 5 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸¹⁵ *Akşam*, 10 Kânun-u Evvel 1940, s. 1; *Son Telgraf*, 10 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁸¹⁶ *Akşam*, 11 Kânun-u Evvel 1940, s. 1; *Yeni Sabah*, 11 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁸¹⁷ “Mısır'ın Garp Çölünde”, *Cumhuriyet*, 12 Birinci Kânun 1940, s. 2.

dehalarına kavuşacaklar” yorumunu yapmıştır.¹⁸¹⁸ Falih Rıfkı Atay yazdığı makalesinde Mısır’da İngilizlerin başarılı bir taarruz gerçekleştirdiklerini ve böylece İtalyan hükmünün Mısır’da sona erdiğini vurgulamış ve Akdeniz’de de İngilizlerin İtalyanlardan daha başarılı olacağı kaydedilmiştir.¹⁸¹⁹ *Son Telgraf*’da yazan Hasan Kumçayı ise İtalya’nın Mısır’da başarı elde ederek Akdeniz’e hâkim olmak düşüncesini barındırdığını; fakat beklemediği kadar kayba uğrayarak, dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca “*Akdeniz’den çıkarılmak istenen İngiliz donanmasının bir gün bütün İtalyan donanmasını ele geçirdiği görülürse buna hiç kimse şaşırmayacaktır*” cümlesiyle İtalyan donanmasının üzerine düşen görevi yerine getirmediğinden bahsetmiştir.¹⁸²⁰

İngiltere zaman ilerledikçe taarruz gücünü geliştirirken, İtalya beklemektedir. 4 Ocak 1941 tarihinde Bardiya’da İtalyan savunması kırılmış¹⁸²¹ ve bir gün sonra Bardiya İngilizler tarafından kuşatılmıştır.¹⁸²² 22 Ocak’ta Tobruk işgal edilmiş ve İtalyanlar Eritre’de 130 kilometre içerdeki savunma hatlarına çekilmişlerdir.¹⁸²³ Tobruk limanının Libya’dan Mısır’a, Mısır’dan Libya’ya gönderilecek her şey için önemli olduğunu vurgulayan Ömer Rıza Doğrul, İngilizlerin başarısını “*Tobruk Zaferi*” başlıklı makalesiyle yorumlamıştır.¹⁸²⁴ İngiliz ileri harekâtı devam ederken 26 Ocak’ta Derne¹⁸²⁵, 8 Şubat’ta ise Bingazi¹⁸²⁶ İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

Bingazi’nin İngilizlerin eline geçmesiyle birlikte fikrini ortaya koyan Necmeddin Sadak, Bingazi’nin bu kadar kolay İngilizlerin eline geçmesine Afrika’da İtalyan gücünün kırıldığının işareti olarak yorumlamıştır. İtalya hezimetinin sona ermesiyle yani Akdeniz’de savaşın bitmesiyle Almanya’nın işe karıştığını belirten yazar bu yardımın etkili olabilmesi için daha önceden İtalya’nın yanında

¹⁸¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalyan Kavminin Kurtulması”, *Haber (Akşam Postası)*, 11 Birinci Kânun 1940, s. 1, 4.

¹⁸¹⁹ Falih Rıfkı Atay, “Afrika Cephesinde”, *Ulus*, 11 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁸²⁰ Hasan Kumçayı, “İtalyan Donanmasına Düşen Vazife”, *Haber (Akşam Postası)*, 14 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁸²¹ *Haber (Akşam Postası)*, 4 Son Kânun 1941, s. 1.

¹⁸²² *Tan*, 6 Son Kânun 1941, s. 1.

¹⁸²³ *Cumhuriyet*, 23 Son Kânun 1941, s. 1.

¹⁸²⁴ Ömer Rıza Doğrul, “Tobruk Zaferi”, *Cumhuriyet*, 23 Son Kânun 1941, s. 3.

¹⁸²⁵ *Vakit*, 27 Son Kânun 1941, s. 1.

¹⁸²⁶ *Son Posta*, 9 Şubat 1941, s. 1.

durulmalıdır, demiştir. Ayrıca Sadak, Almanya'nın Akdeniz'e gelmesindeki tek amacın İtalya'nın yerine geçerek savaşı devam ettirmek olarak değerlendirmiştir.¹⁸²⁷ Ömer Rıza Doğrul 'da yıldırım hızıyla hareket eden İngiliz kuvvetlerinin Bingazi'yi ele geçirerek önemli bir zafer kazandıklarından ve savaşa girmesinin yedinci ayını tamamlayan İtalya'nın maddî varlığına ve manevî nüfuzuna ağır bir darbe vurulduğundan bahsetmiştir.¹⁸²⁸ M. Zekeriya Sertel ise İtalyan İmparatorluğu'nun bir iki ay içinde ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını; İtalya savaşa girmekle Almanya'ya yardım edeceğine aslında onu da zayıflatan bir rol oynadığını; şimdi ise Almanya'nın Akdeniz'de İtalya'nın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalıştığını yazısında belirtmiştir.¹⁸²⁹ *Ulus'taki* yazısında Falih Rıfkı Atay, İngiltere'nin 9 Aralık'ta başlayan taarruzunun üzerinden 59 gün geçtikten sonra Mısır ve Bingazi'ye ulaşarak buradaki İtalyan kuvvetlerine karşı başarı kazandıklarını ve yüz bin kadar esir aldıklarından bahsetmiş; İngiltere'nin bu başarısının Afrika muharebe tarihinde “*emsalsiz bir zafer*” olduğunu belirterek, bu başarının İngiltere'nin maddi-manevî savaş teçhizatının yüksek kudretine bağlı olduğuna da işaret etmiştir.¹⁸³⁰ Yunus Nadi de iki aydan beri İngiltere kuvvetlerinin Kuzey ve Doğu Afrika'da gerçekleştirmekte olduğu olağanüstü taarruzlarla Bingazi'nin İngiltere tarafından ele geçirildiği yorumunda bulunmuş ve “*avlanmadan postu paylaşılan av, avcılar sürprizlerle aşırta çakal ve hızlı hareketlerle sadece onları değil, bütün dünyayı hayrete düşürmektedir*” cümlesiyle yaşanan olayları özetlemiştir.¹⁸³¹

İngilizlerin Afrika'da taarruzları devam etmiş, Somali kıyılarını bombalamışlar¹⁸³², Somali'nin merkezi sayılan Berbera'yı işgal etmişler¹⁸³³ ve mart ayının sonunda Afrika'dan sivil İtalyanlar tahliye edilmeye başlamıştır.¹⁸³⁴ 1 Nisan 1941'de Eritre'nin merkezi Asmara İngilizlerin eline geçmiştir.¹⁸³⁵ İngilizler 6

¹⁸²⁷ Necmeddin Sadak, “İtalya'nın Kaybettiği Akdeniz'e Almanya Geçmek İstiyor”, *Akşam*, 8 Şubat 1941, s. 1, 7.

¹⁸²⁸ Ömer Rıza Doğrul, “Bingazi Zaferi”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1941, s. 3.

¹⁸²⁹ M. Zekeriya Sertel, “İtalya'nın Başına Gelenler”, *Tan*, 8 Şubat 1941, s. 1.

¹⁸³⁰ Falih Rıfkı Atay, “Bingazi Düşükten Sonra”, *Ulus*, 8 Şubat 1941, s. 1, 4.

¹⁸³¹ Yunus Nadi, “Şimâli ve Şarkî Afrika'dan Sonra”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1941, s. 1, 5.

¹⁸³² *Akşam*, 17 Şubat 1941, s. 1.

¹⁸³³ *Tasvir-i Efkar*, 19 Mart 1941, s. 1.

¹⁸³⁴ *Son Posta*, 30 Mart 1941, s. 1.

¹⁸³⁵ *İkdam*, 2 Nisan 1941, s. 1.

Nisan'da Adis-Ababa'yı işgal etmişlerdir.¹⁸³⁶ İngilizler böylece Habeşistan'ı hemen hemen kontrol altına almışlardır. 13 Nisan günü ise Bardiya bölgesinde İtalyan ve Alman orduları tekrar güçlenmiş, mücadele Sollum bölgesinde yeniden yoğunlaşmıştır. Böylece muharebeler tekrar Mısır civarında başlamıştır.¹⁸³⁷

Haziran ayının başında Mussolini ile Hitler arasında bir görüşme gerçekleştirilmiş ve bu, iki devlet adamının onuncu buluşması olmuştur. Bu görüşmede Afrika'da meydana gelen mücadelelerin konu edildiği ve bundan sonra nasıl bir yol izleneceğinin belirlendiği tahmin edilmektedir.¹⁸³⁸ İngilizlerin haziran ve temmuz ayı boyunca Kuzey Afrika saldırıları devam etmiş Habeşistan, Somali, Eritre, Bingazi ve Trablus sürekli bombalanmıştır. Kasım ayı itibariyle İngilizler Kuzey Afrika'da güçlü bir taarruz başlatmışlar ve Libya'ya doğru hareket etmişlerdir. Harekâtı gerçekleştiren İngiliz kuvvetlerinin 750 bin kişi olduğu belirtilmiştir.¹⁸³⁹

Asım Us, İtalyanların Libya'da yalnız olduğunu, Almanlardan geçen mart ve nisan aylarında olduğu gibi yardım gelmeyeceğini ve bu fırsatı kaçırmak istemeyen İngiltere'nin de harekete geçtiğini yazmıştır.¹⁸⁴⁰ Cephede mücadeleler devam ederken 12 Aralık 1941'de Hitler ve Mussolini'nin önemli birer konuşma yaptığı haberi verilmiştir. Mussolini; "...İtalya'nın tarihinde yeniden önemli kararların verildiğini ve faşist İtalya ile nasyonal sosyalist Almanya'nın, ABD'ye karşı Japonya'nın yanında yer aldıklarını..." ifade etmiştir.¹⁸⁴¹ İngiltere ise sırasıyla Derne¹⁸⁴², Trablus¹⁸⁴³ ve Bingazi'yi¹⁸⁴⁴ ele geçirmiştir. Ahmet Şükrü Esmer, *Son Telgraf* 'ta kaleme aldığı makalesinde, Kuzey Afrika cephesinde meydana gelen mücadeleleri değerlendirmiş ve özetle şu cümleleri yazmıştır: "...İki ay önce Kuzey Afrika'da İngilizlerin taarruzu başladığı sırada İngiltere Başbakanı Mister Çörçil, "bu hareketin hedefinin Libya'da düşman kuvvetlerinin tamamıyla yok edilmesi olduğunu söylemiştir. İngiliz taarruzunun Mihver kuvvetlerini en kısa sürede yok etmeye yönelik bir yıldırım hareketi şeklinde başladığına şüphe yoktur. Son hareketle

¹⁸³⁶ *Ulus*, 7 Nisan 1941, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 7 Nisan 1941, s. 1.

¹⁸³⁷ *Ulus*, 16 Nisan 1941, s. 1; *Yeni Sabah*, 16 Nisan 1941, s. 1.

¹⁸³⁸ *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1941, s. 1.

¹⁸³⁹ *Vakit*, 21 İkinci Teşrin 1941, s. 1.

¹⁸⁴⁰ Asım Us, "Mısır'dan Libya'ya Doğru İngiliz Taarruzu Başladı", *Vakit*, 22 İkinci Teşrin 1941, s. 1, 4.

¹⁸⁴¹ *Vakit*, 12 Birinci Kânun 1941, s. 1.

¹⁸⁴² *Akşam*, 21 Kânun-u Evvel 1942, s. 1.

¹⁸⁴³ *Son Posta*, 23 Birinci Kânun 1942, s. 7.

¹⁸⁴⁴ *Cumhuriyet*, 24 Birinci Kânun 1942, s. 1.

*bütün Libya ve Bingazi tekrar İngilizlerin eline geçmiştir. Çok yakında İngilizlerle Mihver kuvvetleri arasında belki de İtalyan Kuzey Afrika'sının geleceğini belirleyecek olan bir muharebenin başlaması yakın ihtimal olarak söylenebilir...*¹⁸⁴⁵

1942 yılının Ocak ayında Mihver kuvvetlerinin ilerleyişi de görülmektedir. 23 Ocak'ta Agedabya işgal edilmiş¹⁸⁴⁶, 28 Ocak'ta Musul işgali gerçekleşmiş¹⁸⁴⁷, 30 Ocak'ta ise Bingazi işgal altına alınmıştır.¹⁸⁴⁸ Şubat ayının başında ise tekrar İngiliz kuvvetlerinin taarruzu başlamış; fakat çok şiddetli devam etmemiştir.¹⁸⁴⁹ Afrika Cephesinde taarruzların şiddetinin azalması ve iki tarafın da kuvvetlerini toplama sürecinde 1942 yılının Nisan ayında Mussolini ve Hitler arasında bir görüşme daha gerçekleşeceği haberi basında yer almıştır.¹⁸⁵⁰

30 Nisan'da gerçekleştiği söylenen bu görüşmeyi M. Anten günün en önemli olayı olarak yorumlamıştır ve şu değerlendirmeleri yapmıştır: *"29-30 Nisan günleri Salzburg'ta yapılan görüşmede iki devleti ilgilendiren bütün askerî ve ekonomik meseleler görüşülmüş ve her konuda anlaşmaya varıldığı söylenmiştir..."*¹⁸⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, Hitler-Mussolini mülakatının en önemli konusunun askerî kaynakların birleştirilmesi ve her iki müttefikin de cephelerde temsil edilmesi olduğunu vurgulamış; ayrıca Almanya'nın Rusya'ya hücumu sırasında kendi gücünü yeterli görmediği için İtalya'nın da şimdikinden daha fazla askeri Doğu Cephesine göndermesini istemiş olabildiğini belirtmiştir. İtalya'nın da Doğu'da temsil edilebilmek için bu teklifi kabul ettiği üzerinde durmuştur.¹⁸⁵² Şevket Bilgin de Salzburg'ta verilen kararların özellikle askerî alanda kendini göstereceğini ifade etmiştir.¹⁸⁵³ Etem İzzet Benice ise *"Doğu Cephesinde kıyamet günlerinin başlayacağı döneme denk gelen bu görüşmelerde acaba yeni bir cephe açılması da konu edildi mi?"*¹⁸⁵⁴ sorusuyla görüşmeleri değerlendirmiştir. Basında değerlendirmede bulunan yazarların çoğu bu görüşmelerin Doğu'da açılacak ve

¹⁸⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmer, "Şimâl Afrika Harekâtı", *Son Telgraf*, 12 İkinci Kânun 1942, s. 2-3.

¹⁸⁴⁶ *Tan*, 24 Son Kânun 1942, s. 1.

¹⁸⁴⁷ *Tan*, 29 Son Kânun 1942, s. 1.

¹⁸⁴⁸ *Son Telgraf*, 31 İkinci Kânun 1942, s. 1.

¹⁸⁴⁹ *Son Posta*, 7 Şubat 1942, s. 1.

¹⁸⁵⁰ *Tan*, 1 Mayıs 1942, s. 1.

¹⁸⁵¹ M. Anten, "Hitler-Mussolini Mülâkatı", *Tan*, 3 Mayıs 1942, s. 3.

¹⁸⁵² Hüseyin Cahit Yalçın, "Hitler-Mussolini Görüşmesi", *Yeni Sabah*, 3 Mayıs 1942, s. 1.

¹⁸⁵³ Şevket Bilgin, "Salzburg'ta Verilen Kararlar", *Yeni Asır*, 3 Mayıs 1942, s. 1-2.

¹⁸⁵⁴ Etem İzzet Benice, "Hitler Mussolini Mülâkatı", *Son Telgraf*, 3 Mayıs 1942, s. 1.

Ruslara karşı mücadele verilecek bir cephe için yapıldığı üzerinde durmuşlardır. Bu yazarlardan biri olan Asım Us da Ruslara karşı bir zafer kazanabilmek için iki müttefikin gücünü birleştireceğini ve Kuzey Afrika Cephesinden sonra harekâtın Doğu'ya olacağı üzerinde durmuştur.¹⁸⁵⁵

Mayıs ayında Kuzey Afrika Cephesinde yine hareketlenme başlamış ve Tobruk'un güneydoğusundan Mihver kuvvetlerinin taarruzu ile başlayan harekâta 11 Haziran'da Bir-el Hâkim ele geçirilmiştir.¹⁸⁵⁶ 21 Haziran'da ise Tobruk Mihver kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁸⁵⁷ 27 Haziran'da Mihver kuvvetleri Mısır'a taarruz etmişlerdir.¹⁸⁵⁸ İngiliz kuvvetleri karşı saldırıda bulunmuşlar; fakat çok başarılı olamamışlardır. Belirli süre beklemede kalan ve hazırlıklarını devam ettiren İngiliz kuvvetleri ekim ayında tekrar harekete geçmişler ve sırasıyla Bardiya, Tobruk¹⁸⁵⁹ ve Derne'yi ele geçirmişlerdir. İngilizlerin ilerlemeleri sonucunda 23 Ocak 1943 tarihinde Trablus ele geçmiştir.¹⁸⁶⁰ Şubat ayında Trablus'ta hiç Mihver kuvveti kalmamıştır.¹⁸⁶¹ Mart ayında ise bu cephede İngiliz ve Amerikan askerleri birlikte mücadele vermiş ve bu ayın sonunda Mihver kuvvetleri tamamen geri çekilmeye başlamıştır.¹⁸⁶² Mayıs ayının 12'sinde Bone Burnu İngilizler tarafından işgal edilmiş, Mihver kuvvetlerinden 180 bin civarı esir alınmış ve artık Afrika cephesi galibi Müttefik devletler olmuştur.¹⁸⁶³

Basınında üzerinde durduğu gibi, İtalya'nın büyük bir galibiyet heyecanı ile başlattığı Afrika Cephesi mücadeleleri, İtalya'nın da içinde yer aldığı Mihver Devletlerin hezimetıyla sona ermiştir. Büyük İtalya idealini gerçekleştirmek için üzerinde önemle durduğu Kuzey Afrika topraklarının ellerinden kayması Mussolini İtalya'sı için büyük başarısızlık olarak tarihe geçecek ve İkinci Dünya Savaşı'nın da seyrini belirleyecektir.

¹⁸⁵⁵ Asım Us, "Hitler-Mussolini Görüşmesi", *Vakit*, 3 Mayıs 1942, s. 1.

¹⁸⁵⁶ *Vakit*, 12 Haziran 1942, s. 1.

¹⁸⁵⁷ *Yeni Sabah*, 22 Haziran 1942, s. 1.

¹⁸⁵⁸ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1942, s. 1.

¹⁸⁵⁹ *Cumhuriyet*, 26 Birinci Teşrin 1942, s. 1.

¹⁸⁶⁰ *Akşam*, 19 Teşrin-i Sâni 1942, s. 1.

¹⁸⁶¹ *İkdam*, 23 İkinci Kânun 1943, s. 1.

¹⁸⁶² *Vakit*, 31 Mart 1943, s. 1.

¹⁸⁶³ *Akşam*, 12 Mayıs 1943, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, 13 Mayıs 1943, s. 1.

c. İtalya'nın Yunanistan Taarruzu

Almanya'nın Eylül 1939'da Polonya'ya taarruzu başlatmasıyla birlikte Balkanlar, Almanya ve İtalya arasında sürekli tartışma konusu olmuştur. Mussolini bir an önce Yunanistan işgalinin başlaması gerektiğini vurguluyor, Hitler ise o günkü şartlarda İtalyan kuvvetlerinin İngilizlere karşı kullanılması gerektiğini savunuyordu. Kont Ciano'nun 5 Temmuz 1940 tarihinde Almanya'ya gerçekleştireceği seyahat sırasında da Mussolini Ciano'ya birtakım talimatlar vermiş ve Hitler'le paylaşmasını istemiştir. Bu talimatta özellikle Yunanistan'ın olan İyonya adalarına çıkarma yapmaya niyetli olduğunu; Versay'ın sonuçlarından biri olan ve İtalya'nın aleyhinde ilerleyen Yugoslavya'nın bölünmesini vurgulamıştır. Ciano, Hitler ile Berlin'de yaptığı görüşmede Mussolini'nin isteklerini dile getirmiş; fakat Hitler İngiltere üzerine yapılacak taarruzun daha önemli olduğunu söyleyerek bu istekleri nazıkçe reddetmiştir.¹⁸⁶⁴ Mussolini de 22 Ağustos günü Yugoslavya ve Yunanistan'a düzenlenecek olan harekâtın süresiz olarak ertelenmesi emrini Ciano'ya bildirmiştir.¹⁸⁶⁵

Almanya, 7 Ekim 1940 tarihinde Romanya'ya girmiş¹⁸⁶⁶ ve böylece Balkan toprakları da mücadelenin bir parçası olmuştur. Almanya'nın Romanya işgalini başlatması karşısında Mussolini, Romanya'ya İtalyan askerlerinin de gönderilmesi talebinin iletilmesini emretmiş. Ayrıca Almanya'nın Romanya petrol bölgelerinde harekâtı başlatmasından rahatsız olduğunu da dile getirmiştir. 12 Ekim'de Mussolini'nin Ciano ile görüşmesinde söylediği sözler ise Yunanistan işgalinin hızla gelen ayak sesleri olmuştur. Mussolini Ciano'ya: *"Hitler beni hep oldu bittiye getiriyor. Bu defa ona kendi yöntemiyle cevap vereceğim. Yunanistan'ı işgal edeceğim ve bu haberi gazetelerden öğrenecek. Dengeyi bu şekilde sağlayacağım."*¹⁸⁶⁷

Haber (Akşam Postası)'de 9 Ekim 1940 tarihinde verilen bilgide; Sovyetlerden gelen petrolün gelmemesi üzerine İtalya'da birtakım sıkıntıların oluştuğu ve İtalyan filosunun hareket etmemesinin sebebi de petrol tasarrufu olduğu yazılmıştır. Ayrıca

¹⁸⁶⁴ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 323.

¹⁸⁶⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 335.

¹⁸⁶⁶ *Akşam*, 8 Teşrin-i Evvel 1940, s. 1.

¹⁸⁶⁷ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 349-350.

İtalyan kuvvetlerinin uzun zamandan beri Arnavutluk'ta hazır bekledikleri; fakat petrol sorunu sebebiyle Yunanistan harekâtını başlatamadıklarının üzerinde de durulmuştur.¹⁸⁶⁸ Mussolini'nin asıl beklediği Hitler'in onay vermesi konusudur. Son olan olaylar ise artık onay beklenmeden Yunanistan işgalinin başlayacağını göstermektedir. Asım Us, Brenner'de gerçekleştirilen Hitler-Mussolini görüşmesi sonrasında Romanya'nın işgal edildiğinin üzerinde durmuş ve İngiltere'ye asker gönderilemeyeceğinin anlaşılması üzerine Mihver Devletlerinin bu yeni taarruz plânını devreye soktuklarını ifade etmiştir. Yazar *Times* gazetesinin "*Romanya işgalinin amacı özellikle Türkiye ve Yunanistan'a karşı bir korku ve tehdit oluşturmaktır*", şeklinde verdiği haberi değerlendirmiştir. Romanya, Almanya tarafından işgal edildikten sonra Balkanlardan, Boğazlara ve Anadolu'ya doğru bir taarruz yapılabileceği ihtimali ne kadar düşük olursa olsun bu konu Türkiye için çok hassastır, şeklinde fikrini ortaya koymuştur.¹⁸⁶⁹ Etem İzzet Benice yazdığı makalede; olaylar iyice netleşmeden Almanya'nın ya da İtalya'nın şu veya bu memlekete işgale hazırlandıklarına dair yorum yapmanın doğru olmadığını; tüm Balkan devletinin de kendisine karşı girişilecek taarruza fazlasıyla cevap vereceğini ayrıca Balkanlara yapılacak harekâtta Türkiye'nin adını geçirmenin de doğru olmadığını vurgulamıştır.¹⁸⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, Romanya'nın işgalini değerlendirirken bu kararın Hitler-Mussolini Brenner buluşmasında verildiğini ifade etmiş ve "*Romanya'nın işgali, bu iki diktatörün gelecekteki planlarının bir adımı*" olduğunu da vurgulayan yazar, Arnavutluk yoluyla Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan yoluyla Türkiye üzerine oynanacak oyunlar karşısında da sarsılmaz bir güç olarak yer alacak devletler olacaktır, yorumunda bulunmuştur.¹⁸⁷¹

17 Ekim 1940 tarihinde Almanya ve İtalya, Yunanistan ile görüşmüş ve birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler içinde; "*Almanların Yunanistan topraklarına girebilmesi için şartsız vize verilmesi, İngiltere vizelerinin sıkı şekilde kontrol edilmesi, Romanya'da olduğu gibi bir askeri heyetin Yunanistan'a gelmesi,*

¹⁸⁶⁸ *Haber (Akşam Postası)*, 9 Birinci Teşrin 1940, s. 4.

¹⁸⁶⁹ Asım Us, "Mihvercilerin Yeni Taarruz Plânı Nedir?", *Vakit*, 14 Birinci Teşrin 1940, s. 1

¹⁸⁷⁰ Etem İzzet Benice, "Arnavutluk'ta İtalyan Tahşidatı", *Son Telgraf*, 15 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Romanya'nın İstilasındaki Gaye", *Yeni Sabah*, 15 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

Mihver Devletlerinin uçaklarının Yunanistan topraklarından geçmesine izin verilmesi."¹⁸⁷² Yunanistan ise bu taleplerin hemen hemen hepsini reddetmiştir.¹⁸⁷³

Yunanistan meselesini görüşmek için Mussolini, Ciano, Badoglio, Roatta, Arnavutluk İtalya kuvvetleri komutanı Visconti Prasca, Arnavutluk Kral vekili Jacomoni Venedik sarayında bir araya gelmişlerdir. 15 Ekim'de yapılan bu toplantıda Yunanistan'a karşı yapılacak harekâtın ayrıntıları görüşülmüştür. Mussolini, Yunanistan'a yapılacak taarruzun Arnavutluk'ta heyecanla karşılandığını ve Arnavutluk'un yanlarında olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷⁴ Ciano hatıralarında, Mareşal Badoglio'nun yanına geldiğini ve üç kuvvet komutanının Yunanistan taarruzu konusunda olumlu yaklaşmadıklarını bildirdiğini; kuvvetlerin yetersiz, donanmanın suyun fazla sığ olmasından dolayı Preveze'ye çıkarma yapamayacağını düşündüklerini belirttiğini ifade etmiştir. Ciano ise tam aksini düşünerek siyasi açıdan Yunanistan'ın tek olduğunu, Bulgarların yanlarında olduğunu söylemiş ve durumun müsait olduğu cevabını vermiştir.¹⁸⁷⁵ 28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın beklenen Yunan taarruzu gerçekleşmiştir. 28 Ekim günü İtalya'nın Atina elçisi Grazzi, Yunanistan Başbakanı General Metaksas'ı ziyaret etmiş ve İngiltere'ye karşı savaş devam ettiği sürece Yunan topraklarında stratejik yerlerin İtalya tarafından işgal hakkını isteyen bir nota vermiştir, bu nota kabul edilmediği takdirde saat 6.00'da İtalyan kuvvetlerinin taarruzu başlatacağını bildirmiştir. Meteksas'ın notaya ret cevabıyla birlikte Yunanistan-Arnavutluk sınırında muharebe başlamıştır.¹⁸⁷⁶

Ahmet Şükrü Esmer, Yunanistan'ın taarruzunu, "*Mücadelenin başlangıcından beri tarafsızlığını muhafaza eden komşumuz Yunanistan'a karşı haksız ve haksız olduğu kadar da manasız tecavüz*" olarak yorumlamıştı.¹⁸⁷⁷ Necmeddin Sadak ise bu taarruzun haksız olduğunu dile getirmiş ve özetle şu cümleleri yazmıştır: "...*Harp etmek isteyen bir İtalya için ordusunun kuvvetini tecrübe edecek saha mı yoktu? Karada, havada, denizde kendisi ile mücadele etmek isteyen İngiltere var; fakat İtalya, savaşa girdiği dakikadan beri işsiz duran ordusuna zayıf ve yakın bir hedef,*

¹⁸⁷² *Ulus*, 18 Birinci Teşrin 1940, s. 1; *Tan*, 18 İlk Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁷³ *Tan*, 18 İlk Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁷⁴ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 350.

¹⁸⁷⁵ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 351.

¹⁸⁷⁶ *Tan*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1; *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 3; *Vakit*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 4.

¹⁸⁷⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "İtalya'nın Tecavüzü", *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1-2.

sabırsızlandığı anlaşılan halkına kolay bir zafer aradı. Yunanistan'ın bu tecavüzünü başka türlü açıklamaya lüzum yoktur..."¹⁸⁷⁸ Abidin Daver de "Yunanistan'ın uğradığı haksız tecavüz" başlıklı makalesinde Yunanistan için "*sadece kendi istiklâli için değil, bütün mazlum milletlerin istiklâli ve kurtuluşu için çarpışan büyük millet*" ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁷⁹ Etem İzzet Benice de İtalya'yı haksız bularak, dostluk maskesi altında pusuya düşürülen Yunanistan'ın sonuna kadar savaşacağını ve İtalya'yı da bu saldırısına pişman edeceğini ifade ederek İtalya cezasını çekecek yorumunu yapmıştır.¹⁸⁸⁰ Hüseyin Cahit Yalçın ise Yunanistan'a bu haksız saldırı karşısında Türk milletinin kayıtsız kalmayarak her türlü yardımı yapacağını vurgulamıştır.¹⁸⁸¹

İtalyanların Epir cephesinden yaptıkları taarruza, Yunanlılar başlangıçta savunmada kalarak karşılık vermişlerdir.¹⁸⁸² 28 Ekim'de İtalya'nın taarruzu ile başlayan Yunan işgali bir hafta kesintisiz devam etmiştir. Saldırılarına karşı Yunan ordusunun başarılı bir savunma gerçekleştirdiği basında yer almıştır.¹⁸⁸³ M. Zekeriya Sertel, kaleme aldığı yazısında İtalya'nın Büyük Roma idealinden bahsederek, "*1939-40 savaşında faşizmin emperyalist karakterinin ortaya çıktığını; Habeşistan, İspanya, Arnavutluk maceralarından sonra Yunanistan'a taarruzun, Büyük Roma'ya doğru yürüyen idealin safları olduğunu*" ifade etmiştir.¹⁸⁸⁴ Yunan ordusu zaferlerine yenilerini ilave etmeye devam etmektedir. Görice bölgesi Yunan topraklarının ateşine maruz kalmış, 1 İtalyan Generali ile 1200 İtalyan esir alınmış, 3000 İtalyan askeri kuşatılmıştır.¹⁸⁸⁵ Yunanlıların Arnavutluk'ta birçok önemli yeri işgal ettiği de bildirilmiştir.¹⁸⁸⁶

Tasvir-i Efkâr'da, "*Günün Yazısı*" başlıklı köşede Yunan taarruzuna değinilmiş ve İtalyanların on gün önce büyük hazırlıklarla girdiği söylenen harpte başarısızlığa doğru gittiklerini; Yunanlıların Görice bölgesinde başarılı olmasının

¹⁸⁷⁸ Necmeddin Sadak, "Yeni Bir Cinayet Karşısında"; *Akşam*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁷⁹ Abidin Daver, "Yunanistan'ın Uğradığı Haksız Tecavüz", *İkdam*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 7.

¹⁸⁸⁰ Etem İzzet Benice, "İtalya Haksız Tecavüzünün Cezasını Çekecektir", *Son Telgraf*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁸¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yunanistan'a Taarruz", *Yeni Sabah*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁸² *Yeni Sabah*, 31 Birinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁸³ *Tan*, 4 İkinci Teşrin 1940, s. 1-2.

¹⁸⁸⁴ M. Zekeriya Sertel, "Mussolini'nin Roma imparatorluğu İdeali", *Tan*, 1 İkinci Teşrin 1940, s. 1-2.

¹⁸⁸⁵ *Vakit*, 6 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁸⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 5 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

Selânik yolunun İtalyanlara kapanması anlamına geldiğini aktaran yazıda; İtalyanların Hoca Davut Meselesini¹⁸⁸⁷ bahane ederek girdiği bu yolu zaferle tamamlayamayacağına dair fikirler ele alınmıştır.¹⁸⁸⁸ Zekeriya Sertel, İtalya'nın bu mücadeleyi kaybedeceğini düşünerek, Almanya'nın yardıma gelebileceğini bu da savaşın bütün Balkanlara yayılabileceğini gösterir, diyerek; Yunanistan'ın bu kadar sağlam savunma yapabileceğini tahmin edemeyen İtalya'nın büyük bir şaşkınlık içinde olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁸⁹ Asım Us ise Yunanistan işgalinde Almanya-İtalya konusunu değerlendirmiş ve Balkanlar'da Yunanistan'ın kazanmasını isteyen İngiltere'nin yardıma geleceğini bu şartlarda Almanya'nın ne yapacağını tahmin edilemediğini yamıştır. Yazara göre Almanya, Yunanistan'da İtalya'nın kazanmasını isteyecektir; ancak yardım konusunu düşünebilir, çünkü Almanya, Polonya, Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda hatta Fransa mücadelelerinde İtalya'yı yanında görememiştir.¹⁸⁹⁰ Necmeddin Sadak, Yunanistan'ın bu harpte hiçbir suçunun olmadığını vurgulayarak; *“Yunanistan ne İtalya'yı tehdit etti ne de Almanya'ya meydan okudu. İtalya ile de dostluğunu pekiştirmek için elinden geleni yaptı. Almanya'yı üzecek, ürkütecek en ufak harekette bulunmadı. Buna rağmen günün birinde, hatta gün doğmadan gelip: ‘Aç kapını, içeri gireceğiz, istediğimiz yerleri işgal edeceğiz’ dediler. Komşu kapısını böyle gece yarısı zorlayan, daha dört ay önce ‘Yunanistan’a tecavüz etmeyeceğime söz veriyorum’ diye bağırان Mussolini’nin ordularıdır”* cümleleriyle yazar İtalya'nın haksızlığını ortaya koymuştur.¹⁸⁹¹

11 Kasım'da İtalya'nın yenilgisi netleşmiş ve on iki günlük muharebeden sonra büyük bir hezimet yaşanmıştır.¹⁸⁹² 12 Kasım'da İngilizler tarafından İtalya'nın

¹⁸⁸⁷ Hoca Davut Meselesi: Yunanistan-Arnavutluk sınırında Davut Hoca isimli bir İtalyan taraftarı Arnavut'un öldürülmesi üzerine İtalya'nın bu olayı bahane ederek Arnavutluk'u koruma adına Yunanistan'a gözdağı verilmesi. *Son Telgraf*, 13 Ağustos 1940, s. 1; Ebüzziya Zade Velid, “İtalya-Yunan İhtilafı”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1940, s.1.

¹⁸⁸⁸ “İtalyan muvaffakiyetsizliğinden çıkacak ihtilaflar”, *Tasvir-i Efkâr*, 7 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁸⁹ M. Zekeriya Sertel, “İtalyanların Hesabı Yanlış Çıktı”, *Tan*, 6 Son Teşrin 1940, s. 1-2.

¹⁸⁹⁰ Asım Us, “Almanya, Yunanistan'da İtalya'ya Askerî Yardımda Bulunabilir mi?”, *Vakit*, 6 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁹¹ Necmeddin Sadak, “Hâdiselerden Ders Almayanlar”, *Akşam*, 6 Teşrin-i Sâni 1940, s. 1-2.

¹⁸⁹² *Cumhuriyet*, 12 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

Toronto kenti hava saldırısına uğramış büyük zayıat almıştır.¹⁸⁹³ 14 Kasım'da Toronto'ya yapılan ikinci saldırıda petrol depoları bombalanmıştır.¹⁸⁹⁴

Abidin Daver son olaylar karşısında, İngiltere'nin İtalya'yı vurmaya başladığını, bütün İtalya'nın İngiliz denizcilerinin hazırladığı ve havacılarının tamamlayacağı saldırılar karşısında er geç yıkılacağını ifade etmiştir.¹⁸⁹⁵ Sertel ise İtalyan donanmasının uğradığı büyük yenilgiden sonra, savaş alanının Batı Akdeniz'e döneceğini vurgulamış ve İtalya'nın düşlediği Akdeniz hakimiyetinin artık hayal olduğunu eklemiştir.¹⁸⁹⁶ Karadan, denizden, havadan İngiltere'ye ve Yunanistan'a saldıran İtalya, taarruz gücünü kaybetmiş ve taarruz sırası İngilizlerle Yunanlılara geçmiştir diyen Asım Us, Mihver devletlerin bundan sonra kendilerini kurtarmak için telâşa düştüklerini izah etmeye çalışmıştır.¹⁸⁹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın ise İtalyan radyolarının hâlâ Yunanistan'daki zaferden bahsedip milleti aldatmaya çalıştıklarını; fakat Pindus dağlarının artık İtalyan gurur ve gücü için bir mezarlık olduğunu ve bir an önce o topraklardan kaçmak için çaba harcadıklarını belirtmiştir. Yalçın, Mihver 'in güvendiği İtalya'nın Berlin için hiç de hayal ettiği gibi olmadığını ve artık aralarında bir bağ da kalmadığını, güçsüz olan milletlerden nefret eden Hitler'in bir gün “*Roma'ya da bir tekme vurup başından attığını görürsek hiç de hayret etmeyeceğiz*” yorumunda bulunmuştur.¹⁸⁹⁸

Mussolini alınan yenilgilere rağmen kararlı duruşuna devam ederek bir konuşma yapmış ve “*Yunan Harbi belki 2, belki 12 ay sürecektir, fakat kesinlikle söylüyorum ki Yunanistan'ın ciğerini sökeceğiz*” cümlelerini kullanarak milletin yenilgiler karşısında dağılmasını önlemeye çalışmıştır.¹⁸⁹⁹

1940 yılı Kasım ayında da İtalyan yenilgileri devam etmiş ve Almanya'nın yardımı beklenmiştir.¹⁹⁰⁰ Yunanlılar savunmadan çıkarak ilerlemeye başlamışlardır. Savaş artık Arnavutluk topraklarına kaymış¹⁹⁰¹ ve İtalyan askerleri de geri çekilmeye

¹⁸⁹³ *İkdam*, 14 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁹⁴ *Son Posta*, 15 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁸⁹⁵ Abidin Daver, “İtalya'nın Zayıf Tarafları”, *İkdam*, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 4.

¹⁸⁹⁶ M. Zekeriya Sertel, “İtalyanların Akdeniz Hâkimiyeti Suyu Düştü”, *Tan*, 16 Son Teşrin 1940, s. 1-2.

¹⁸⁹⁷ Asım Us, “Mihver Devletlerinde Telaş Uyandı”, *Vakit*, 17 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Sakatlanan Mihver”, *Yeni Sabah*, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁸⁹⁹ *Cumhuriyet*, 19 İkinci Teşrin 1940, s. 1.

¹⁹⁰⁰ *Tasvir-i Efkar*, 7 İkinci teşrin 1940, s.1,3

¹⁹⁰¹ *Cumhuriyet*, 18 Birinci Kânun 1940, s. 1.

başlamıştır.¹⁹⁰² Yenilgi haberleri İtalya'nın iç politikasını da etkilemiş, Mareşal Badoglio istifa etmiştir.¹⁹⁰³ Yunanlıların Arnavutluk topraklarındaki hücumları 1941 senesinde de devam etmiş, mart ayında İtalyanlar tarafından yeni taarruzlar gerçekleştirilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır.¹⁹⁰⁴ Nisan ayında Almanya Yunanistan'a karşı taarruzlar gerçekleştirmiş ve 10 Nisan günü Selanik'i işgal etmiştir.¹⁹⁰⁵ Almanya tarafından haziran ayında ise Yunanistan işgali tamamlanarak muharebe bitmiştir.¹⁹⁰⁶

Ekim 1940-Haziran 1941 tarihleri arasında gerçekleştirilen Balkan cephesi mücadeleleri İtalya'nın bu topraklarda çok fazla kayıp vermesine sebep olmuş ve sonrasında ise İtalya'nın iç ve dış politikasında zor dönemlere yol açmıştır. Türk basını İtalya'nın Yunanistan işgali karşısında, İtalya'yı haksız bulmuş ve bu yolda Yunan milletini desteklemiştir. Genelde “Yunanistan topraklarına yapılan tecavüz”, “Yunan milletinin haklı direnişi”, “Kahraman Yunan milleti” gibi başlıklar gazete haberlerinde yer almıştır. Türkiye gerçekte haksızlık karşısında, mazlumun da yanında yer almıştır. *Cumhuriyet*'ten edinilen bilgiye göre, Yunanistan'ın haksız işgali karşısında Türkiye'den gelen desteğe sessiz kalmayan Yunan basını da yayımladığı bir makalede bu desteğe teşekkür etmiştir.¹⁹⁰⁷

IV. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ

Türkiye, bulunduğu stratejik konum itibariyle İkinci Dünya Savaşı sırasında hem Mihver Devletlerin hem de Müttefik Devletlerin tarafında bulunmalarını istedikleri bir devlettir. Türkiye'nin en önemli amacı Millî bağımsızlığını ve vatan bütünlüğünü sağlamak ve Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli dış politika ilkelerinden biri olan “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” amacını gerçekleştirmektir.¹⁹⁰⁸

¹⁹⁰² *Tan*, 19 İlk Kânun 1940, s. 1.

¹⁹⁰³ Ciano, *Savaş Günlükleri*, s. 364.

¹⁹⁰⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 10 Mart 1941, s. 1.

¹⁹⁰⁵ *Tan*, 10 Nisan 1941, s. 1.

¹⁹⁰⁶ *Vatan*, 2 Haziran 1941, s. 1.

¹⁹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 11 İkinci Teşrin 1940, s. 3.

¹⁹⁰⁸ Türkan Canemur, “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. *Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, 10-15 Eylül 2007, C. 2, Sene: 2012, s. 794.

İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya başladığında, Almanya'nın saldırgan dış politikası ve İtalya ile birtakım görüşmeler gerçekleştirmesi Türkiye'nin de bu dönemde ne yapılabilir sorusuna cevap aramasına sebep olmuştur. Özellikle İtalya'nın Almanya yanında olup olamayacağı ve nasıl bir politika izleyeceği merak konusu olmuştur. İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir raporda İtalyanlar ile Almanlar arasındaki münasebetler konu edilmiş ve İtalya'nın Almanya ile İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa girmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bu raporda Mussolini'nin İtalya menfaatlerini gözetmeyen Hitler'e “çok kızgın” olduğu da vurgulanmıştır. İtalya'nın savaşta tarafsız kalacağı, diğer taraftan Türkiye'nin Moskova görüşmeleri sırasında Ruslar ile anlaşmaları ihtimali de İtalya tarafından endişe ile takip edildiği raporda sunulmuştur.¹⁹⁰⁹ İtalya'nın tarafsız kalacağı haberleri gelse de Türkiye yine de tedbirlerini ve herhangi sıkıntılı bir durumda yapabilecekleri ile ilgili bir politika belirlemeye başlamıştır. Almanya'nın Balkanlardaki saldırgan tutumu Türkiye'yi Müttefik Devletlere yaklaştırmıştır. Bu yakınlaşma da Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgili politikaları da etkili olmuştur. Bu olaylar üzerine Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır.¹⁹¹⁰ 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın Almanya yanında savaşa dahil olması üzerine Müttefik Devletler de Türkiye'yi yanlarında görmek istemişler; lakin Türkiye kendisine doğrudan bir saldırı durumu oluşmadığı takdirde savaşa dahil olmak istememiştir. 26 Haziran 1940 tarihinde Başbakan Refik Saydam TBMM toplantısında kendisine sorulan dış politikada takip edilen yol ile ilgili soruya şu şekilde cevap vermiştir: “...Bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz...”¹⁹¹¹

Türkiye'nin Savaş karşısında takındığı tavır gazetelerin köşe yazarları tarafından da değerlendirilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir: Etem İzzet Benice Avrupa'nın bugünkü durumunda Türkiye'nin kendine özgü bir duruşunun olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹² Zekeriya Sertel ise Türkiye'nin savaş karşısındaki duruşunu takdir

¹⁹⁰⁹ CCA, t: 11.11.1939, f:30.10.0.0, y: 222.495.13.

¹⁹¹⁰ *Akşam*; 7 Teşrin-i Evvel 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, 20 Teşrin-i Evvel 1939, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 20 Birinci Teşrin 1939, s. 1; *Tan*, 20 İlkteşrin 1939, s. 1.

¹⁹¹¹ *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940, s. 1; *Son Posta*, 22 Haziran 1940, s. 1; *Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1.

¹⁹¹² Etem İzzet Benice, “Türkiye'nin Vaziyeti”, *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940, s. 1, 3.

ederek, “*bu hareketin hem ittifak antlaşmasına uygun olduğunu, hem Türkiye ve Balkanlarda sulh ve emniyetin devamını sağladığını hem de komşusu Sovyetler Birliği’ne karşı her türlü savaş sebebi olacak hareketten kaçındığını ve samimi olduğunu göstermiştir.*”¹⁹¹³ Ahmet Şükrü Esmer de Türkiye bu tarafsız tutumuyla birlikte Sovyetler Birliği hakkındaki eski dostluk bağlarına verdiği kıymeti de ortaya koymuştur, yorumunda bulunmuştur .¹⁹¹⁴ Türkiye Devleti’nin savaş karşısındaki bu tarafsız ve barışsever tutumu aynı zamanda her şeyden önce toprak bütünlüğünü savunan tavrı kamuoyunda da takdirle karşılanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’yi endişelendiren ve İtalya’ya karşı tutum sergilemesine sebep olan bir önemli gelişme, İtalya’nın 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan’a karşı taarruz girişimi olmuştur. Bu saldırı girişimi Türk kamuoyunda ve basınında tepkiyle karşılanmış ve Yunan milletine destek verilmeye çalışılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın’ın makalesinde ele alındığı şekliyle Yunanistan’a Türk milletinin her türlü yardımı yapacağı ve bu direnişin bütün mazlum milletler adına yapılan kahramanlık mücadelesi olduğu ifade edilmiş ve yazar özetle şu cümleleri vurgulamıştır: “*Türk milleti, dostu Yunan milletine karşı duyduğu muhabbeti ve bağlılığı yalnız zafer temennisi ile sınırlı bırakmayarak olayların gerekliliğine göre her türlü yardıma koşmayı da görev bilecektir.*”¹⁹¹⁵ İtalya-Yunanistan savaşının meydana gelmesiyle Türkiye’nin nasıl bir siyaset izleyeceğine dair 1 Kasım 1940 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde verdiği nutukta şu cümlelere yer verilmiştir: “*...Son zamanlarda harp hareketi bazı yeni olaylarla farklı bir yöne ilerledi. Sükûn ve selâmeti bizim için çok önemli olan güvenlik sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan dolayı durumu müttefikimiz İngiltere hükümeti ile ortak değerlendiriyoruz...*”¹⁹¹⁶ İtalya’nın Yunanistan’a saldırısı ve Balkan topraklarındaki tehlike Türkiye’yi savaşa yaklaştırmış ve Balkan Antantı gündeme gelmiştir. Yunanistan Balkan Antantı üyesidir; fakat yapılan saldırının Balkanlar dışından

¹⁹¹³ M. Zekeriyâ Sertel, “Türkiye’nin Vaziyeti Nedir?”, *Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1, 4.

¹⁹¹⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “Harp Karşısında Türkiye”, *Ulus*, 27 Haziran 1940, s. 1, 3.

¹⁹¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yunanistan’a Taarruz”, *Yeni Sabah*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.

¹⁹¹⁶ “Millî Şef’in Nutku”, *Son Posta*, 3 İkinci Teşrin 1940, s. 1; *Tan*, 4 İkinci Teşrin 1940, s. 1-2.

gelmesi Antantı kapsamaması görüşü Türkiye'nin savaşa girme zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır. Yunanistan karşısında İtalyan kuvvetlerinin başarısızlığı, Almanya tarafından Yunanistan'ın işgalini beraberinde getirmiştir.¹⁹¹⁷

Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumu, Türkiye ile olan dostluk ilişkilerini daha gergin bir safhaya taşımış ve Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nda devletlere karşı tutumunu daha da netleştirmiştir.

A. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATININ İTALYA'DAKİ YANKILARI

Millî Mücadele'nin komutanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatı Türkiye kamuoyunda olduğu kadar İtalya kamuoyunda da büyük bir üzüntü karşılanmış ve dikkatle takip edilmiştir. İtalya'nın Türkiye Büyükelçisi Ottovio de Peppo Atatürk'ün vefat haberini 10 Kasım günü saat 12.42'de Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir.¹⁹¹⁸ 11 Kasım günü Roma radyosundan Büyük Önder Atatürk'ün vefat haberi paylaşılmış ve memleketine yaptığı hizmetler ve gerçekleştirdiği inkılâplar anlatılmıştır.¹⁹¹⁹ *Cumhuriyet*'in Ankara muhabirine İtalya'nın Türkiye Büyükelçisi De Peppo Atatürk'ün vefatı ile ilgili bir röportaj vermiş ve “*Türkiye'nin Büyük şefinin vefatı dolayısıyla derin bir matem içerisinde olduklarını*” ifade etmiştir.¹⁹²⁰

Atatürk'ün vefatı dolayısıyla İtalyan basını da önemli yazılar paylaşmış ve Atatürk'e ait resimler ile Türkiye'nin kurulmasındaki mücadeleler aktarılmıştır. Türk basınına yansıyan şekliyle, Mussolini tarafından kurulan *Popolo d'Italia*, özetle şu cümlelere yer vermiştir: “*Ölümüne hayatının yirmi yılını adadığı ve izleri şimdi çok sağlam olarak görülen muazzam yapıcı faaliyetlerinin tam yapılacağı zamanda iğimizden ayrılan, vatan babasının kaybından dolayı Türkiye çok büyük bir matem içindedir.*” Gazete Atatürk'ün askerî hayatını, inkılâplarını, politikadaki günlerini, Dünya Savaşı'ndaki rolünü ve Türk İstiklal Savaşı'ndaki muazzam mücadelesini de gözler önüne sermiştir. *Corriere Della Sera* da “*Atatürk şahsında bütün memleketin*

¹⁹¹⁷ Eren Balevi, “Türk-İtalyan İlişkileri (1923-1945)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.4, S:7, 2020, s. 50-51.

¹⁹¹⁸ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 562.

¹⁹¹⁹ *Akşam*, 11 Teşrin-i Sâni 1938, s. 2.

¹⁹²⁰ *Cumhuriyet*, 13 İkinci Teşrin 1938, s. 2.

politik, ekonomik ve sosyal bütün sahalardaki faaliyetini sevk ve idare etmekte olan adam, yirmi yılda Türkiye’de yeni bir zihniyet yaratmış olan adam, ölmüştür.” sözleriyle vefat haberini duyurmuştur. *Gazetta Del Popolo*, Atatürk’ün hâkim, faal, çalışkan bir tipi temsil etmiş olduğunu hatırlatmış; *Messagero*, Dünya Savaşı’nın sonunda Türkiye’de olan tek gerçeğin, Kafkasya ile Akdeniz arasında kalan Türk Milleti olduğunu hatırlatmış ve yabancılara ve eski rejime karşı zaferle durarak Türkiye’yi bu duruma getirenin Atatürk olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²¹ İtalyan basını genelde Atatürk’ün vefatından üzüntüyle bahsetmiş ve “*Yeni Türkiye’nin Yaratıcısı*” başlıkları verilerek makaleler yayımlanmıştır. Tribuna ise sütunlarında şu yazılara yer vermiştir: “*Türkiye’nin Büyük Şef’inin vefatı karşısında İtalyan milleti dost Türkiye’nin üzüntüsünü paylaşıyor. Atatürk’ün ölümü ile Yakın Doğu’nun gelişmesinde birinci derecede etkili olan şahsiyet kaybedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu matemli gününde İtalyan milleti dost memlekete en derin muhabbetlerini gönderir.*”¹⁹²²

14 Ekim 1938’de Roma’dan bildirilen habere göre Dışişleri Bakanı Protokol Müdürü, Türkiye Büyükelçisini ziyaret ederek İtalya Hükümeti’nin taziye dileklerini iletmış; Savaş Bakanlığı siyasi danışmanı General Pariani Büyükelçiliğe giderek taziyede bulunmuştur.¹⁹²³

Mussolini için yazılan bir notta, “Atatürk’ün cenaze merasiminin yapılacağı gün bayrakların yarıya indirileceği” belirtilmiştir.¹⁹²⁴ Çelebi’den aktardığına göre, 12 Kasım günü *Il Giornale d’Italia*, Atatürk’ün vefatı ile ilgili yayımladığı haberde; Atatürk’ün vefat haberinin Türk milletinde büyük üzüntüye sebep olduğunu, bütün binalarda matem için bayrakların yarıya indirileceğini, gazetelerin siyah çerçeveler içinde haberi verdiklerini ve Atatürk’ün naaşının Ankara’da toprağa verileceği konularına değinmiştir.¹⁹²⁵ 17 Kasım günü İtalya Hükümeti adına Atatürk’ün cenazesi için bir çelenk gönderilmiş ve çelenk İtalya Elçiliği memuru tarafından

¹⁹²¹ *Cumhuriyet*, 14 İkinci Teşrin 1938, s. 7; *Haber (Akşam Postası)*, 14 İkinci Teşrin 1938, s. 4; *Tan*, 14 İkinci Teşrin 1938, s. 8; *Son Telgraf*, 14 İkinci teşrin 1938, s. 2; *Ayın Tarihi*, Kasım 1938, s. 177.

¹⁹²² *Cumhuriyet*, 15 İkinci Teşrin 1938, s. 4; *Haber (Akşam Postası)*, 15 İkinci Teşrin 1938, s. 2.

¹⁹²³ *Son Telgraf*, 15 İkinci Teşrin 1938, s. 2; *Ulus*, 15 Son Teşrin 1938, s. 4.

¹⁹²⁴ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 563.

¹⁹²⁵ Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 568-569.

Ankara'daki Elçiliğe götürülmüştür.¹⁹²⁶ *Ulus'un* verdiği habere göre Atatürk'ün cenaze törenine İtalya Hükümeti bir heyetle katılacak ve beraberlerinde 100 askerden oluşan bir birlik yer alacaktır.¹⁹²⁷

Atatürk'ün cenaze töreninde İtalya Hükümeti'ni temsil için eski Ankara Büyükelçisi Baron Alloizi görevlendirilmiştir. Diğer yabancı heyetlerin temsilcileri gibi Alloizi de Atatürk ile ilgili bir beyanatta bulunmuş ve şu sözleri söylemiştir: *“Ankara’da elçi olarak bulunduğum zamandan beri Atatürk’ü çok yakından tanıdım. O çok büyük bir insandı. Bu itibarla ölümü karşısındaki üzüntüm çok derin ve çok büyüktür.”*¹⁹²⁸

İtalyan basınında gazetelerin yanı sıra çıkartılan dergilerde de Atatürk'ün vefatı ile ilgili haberler yer almıştır.¹⁹²⁹ Atatürk'ün vefatı ile ilgili haberlerin ve makalelerin İtalya basınında da fazlasıyla ele alındığını ve bu yazıların çevirilerinin yapılarak Türk basınında yer aldığını söyleyebiliriz. Dünya’da ve bütün Avrupa’da dikkatle takip edilen Atatürk'ün hastalık süreci, vefat haberi ve cenaze töreninin İtalya’da da önemle takip edildiğini görebiliriz.

B. HATAY MESELESİNE İTALYA’NIN BAKIŞI

Millî Mücadele döneminde Sakarya Savaşı sonrası 20 Ekim 1921’de Fransa ile TBMM Hükümeti arasında yapılan Ankara Antlaşması’na göre, sonrasında ise 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması’na göre İskenderun Sancağı Suriye sınırları içinde kalmış ve özerk bir yönetim tanınmıştır.¹⁹³⁰

9 Eylül 1936 tarihinde Fransa ile Suriye arasında bir antlaşma imzalanmış ve bu antlaşmaya göre Fransa’nın Suriye ve Lübnan’daki mandası sona ermiştir. Fransa Suriye’deki Hıristiyan ve diğer azınlıkları müdafaa hakkına sahip olacaktır.¹⁹³¹ Suriye’nin bağımsız olması Türkiye’nin Hatay için harekete geçmesini sağlamış, Fransa ve Milletler Cemiyeti ile yapılan görüşmeler sonrasında konu Milletler

¹⁹²⁶ *Ulus*, 17 Son Teşrin 1938, s. 3.

¹⁹²⁷ *Ulus*, 19 Son Teşrin 1938, s. 3.

¹⁹²⁸ *Akşam*, 20 Teşrin-i Sâni 1938, s. 3; *Cumhuriyet*, 20 İkinci Teşrin 1938, s. 7.

¹⁹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 570-574; Mevlüt Çelebi, “Atatürk’ün Ölümünün İtalya’daki Yankıları”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi (12-16 Kasım 2017) Bildiriler*, C.2, AAM Yay., Ankara 2010, s.1840-1843.

¹⁹³⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 428.

¹⁹³¹ *Akşam*, 10 Eylül 1936, s. 2.

Cemiyeti'ne getirilmiş, Cemiyet inceleme için gözlemci ve raportör belirlemiştir. Bu esnada Türkiye ile Fransa arasında görüşmeler de devam etmiştir.¹⁹³²

Suriye'ye bağımsızlık verilmesi ve Hatay konusunun gündeme gelmesiyle birlikte İtalya konuyla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. *Il Giornale d'Italia*, bir makale yayımlamış ve Boğazlar konusundan dolayı Türkiye ile İtalya'nın arasında bir sıkıntı olmadığını, Türkiye'nin soğuk davranmaması gerektiğini ifade etmiş ve sonrasında, “Yunan'ı İzmir'e saldırtan ve kan dökülmesine sebep olan İtalya olmadığı gibi Türkiye hâkimiyetindeki Anadolu topraklarında yerleşen de İtalya değildir” cümlelerini kullanmıştır. *Haber*, bu makalede geçen, Anadolu toprakları derken İskenderun ve Antakya'nın kastedildiğini vurgulamış ve İtalya'nın Fransa'yı suçladığını belirtmiştir.¹⁹³³ Roma'da yayın yapan *La Stampa* Ankara muhabiri, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la bir röportaj gerçekleştirmiş ve bu röportaj esnasında Hatay sancağı meselesinden bahsetmiş ve Aras'a Türkiye'nin bu konuda bir emrivaki yapıp yapmayacağını sormuştur. Aras ise şu cevabı vermiştir: “Asla; çünkü her şeyden önce verdiğimiz sözü tutmayı görev biliriz; sonra da statüko taraftarı olduğumuz için emsal olmak istemeyiz.”¹⁹³⁴

Milletler Cemiyeti'ne gönderilen Hatay meselesi ile ilgili 27 Ocak 1937'de bir karar alınmış ve sancak için özel bir statü belirlenmiştir. Bu statüye göre İskenderun sancağı içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendi anayasası olan konuma getirilmiştir. Sancakta Türkçe resmi dil kabul edilmiştir. Türk ve Fransız hükümetleri Milletler Cemiyeti Konseyi'nin aldığı kararlara uyacaklardır. Türkiye-Fransa arasında Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan bir antlaşma imzalanacaktır. İskenderun Sancağı bundan sonra da Hatay olarak bilinecektir.¹⁹³⁵ Milletler Cemiyeti'nin aldığı bu kararları Hatay'da uygulamak zor olmuştur. Hatay'da yer alan Fransız temsilcisi şartların sağlanmasında sıkıntı çıkarınca halk da ayaklanmaya başlamıştır. Ayrıca Hatay'daki diğer azınlıklar da kışkırtılmış ve sorun çıkartmışlardır. Yaşanan olaylar üzerine Fransa-Türkiye arasında ipler yine gerilmiştir. Hatay Anayasası 1937 yılının Kasım ayında yürürlüğe girecek ve

¹⁹³² Çelebi, *Türkiye-İtalya*, s. 598.

¹⁹³³ *Haber (Akşam Postası)*, 9 İkinci Kânun 1937, s. 2.

¹⁹³⁴ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1937, s. 1, 7.

¹⁹³⁵ *Akşam*, 28 Kânun-u Sani 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 28 İkinci Kânun 1937, s. 1, 9.

seçimler yapılacaktır; fakat çıkan sorunlar yüzünden bu da mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği komite, seçim tüzüğü hazırlamış ve seçimlerin 1938 yılı Temmuz ayına kadar tamamlanmasına karar verilmiştir.¹⁹³⁶ 1938 yılı Mart ayında Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesi ve Çekoslovakya'ya girmesi sonucunda Fransa, politikalarında değişikliğe gitmiş ve kendi valisini Hatay'dan çekip yerine Abdurrahman Melek'i görevlendirmiştir.¹⁹³⁷ Hatay'da yapılan seçimlerden sonra Meclis'in 2 Eylül 1938 günü açılmasına karar verilmiştir.¹⁹³⁸ 1938 yılının 2 Eylül günü Hatay Meclisi açılmış; Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, Başbakanlığa Abdurrahman Melek, Meclis Başkanlığına Abdülgani Türkmen seçilmiştir. Devletin adı "*Hatay Cumhuriyeti Devleti*" olmuştur.¹⁹³⁹

Hatay'ın anavatana katıldığı ve meselenin çözüme kavuşturulduğu 1939 yılı İtalya ile Türkiye'nin ilişkilerinin gerildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan görüşmeleri ve 12 Mayıs 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması yönünde adım atılmasından sonra, Fransa da Hatay konusunda Türkiye'ye karşı daha ılımlı olmuştur.¹⁹⁴⁰ 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşma ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmiştir.¹⁹⁴¹ 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararını vermiştir.¹⁹⁴² Hatay meselesinin çözümlenmesi ve Türkiye, İngiltere ve Fransa ittifakının ortaya çıkması İtalya tarafından eleştirilerin yapılmasına ve olumsuz değerlendirmelerin de İtalya basınında yer almasına sebep olmuştur. İtalya'nın takındığı tavır Türk basınında da farklı makalelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Akşam'da, "*Akşamdan Akşama*" adlı köşede yazılan makalede; İtalyan gazetelerinin yayımlarının sadece Türkleri değil bütün mantıklı düşünen milletleri isyan ettirecek tarzdadır, denilmiştir. Yine bu yazıda *Voce d'Italia*'nın bir yorumuna

¹⁹³⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 430.

¹⁹³⁷ Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 6.

¹⁹³⁸ *Kurun*, 25 Ağustos 1938, s. 1.

¹⁹³⁹ *Kurun*, 3 Eylül 1938, s. 1; *Son Posta*, 3 Eylül 1938, s. 1.

¹⁹⁴⁰ Figen Atabey, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 7, Temmuz 2015, s. 200.

¹⁹⁴¹ *Son Posta*, 24 Haziran 1939, s. 1; *Ulus*, 24 Haziran 1939, s. 1; *Tan*, 24 Haziran 1939, s. 1; *Yeni Sabah*, 24 Haziran 1939, s. 1.

¹⁹⁴² *Akşam*, 3 Haziran 1939, s. 1, 3.

yer verilerek şu sözler paylaşılmıştır: “*Fransa’nın Hatay’ı Türkiye’ye terk etmesinin Devletler Hukukuna ve Milletler Cemiyeti kurallarına uygun olmadığı, ‘Gayri kanuni, gayri ahlaki bir iş’ olduğu paylaşılmıştır.*”¹⁹⁴³ Etem İzzet Benice ise Türk-Fransız ittifakı ile Hatay’ın anavatana katılmasının İtalyan basınına kızdırdığını belirttikten sonra; Hatay’ın anavatana dönmesinin önünü açan Fransızları hatalı bulduklarını ifade eden İtalyan basınının amacını Suriye’deki Fransız aleyhtarı çevreleri kışkırtmak olarak ifade eden yazar bunun boşuna harcanan bir emek olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁴⁴ Etem İzzet Benice ertesi gün yayımlanan makalesinde de İtalya’nın tavrını değerlendirmiştir. İtalya’nın şimdiye kadar dost gibi davranıp bazı olaylar ortaya çıkınca yüzündeki maskeyi indirdiğini ve yeri geldiğinde de acımasızca arkadan vurduğunu ifade eden yazar; İtalya basınının nezaketsizce yazdığı yayınları eleştirmiştir.¹⁹⁴⁵

Cumhuriyet’ten öğrendiğimize göre, 27 Haziran 1939 tarihli *Times* da İtalya ve Almanya basınının yazılarını eleştirerek “*Fransa ve Türkiye*” başlıklı bir makale yayımlamıştır. Bu makalede Türkiye ve Fransa’nın içinde bulunduğu durum anlatıldıktan sonra Mihver Devletlerin gazetelerinin yeni antlaşmadan hiç hoşlanmadıklarını ve Fransa’nın manda sözleşmesini ihlal ettiklerine dair söylemlerinin doğru olmadığı konusu yorumlanmıştır.¹⁹⁴⁶ Nadir Nadi de İtalyan basınının önemli gazetelerinden olan *Corriere della Sera* ve *Telegrafo’nun* fikirlerini ele almıştır. Bu gazeteler Fransa’nın, Milletler Cemiyeti ilkelerini çiğneyerek Hatay’ı Türklere verdiğini; İngiltere’nin de Türkiye ile anlaşarak Hatay gibi Arap topraklarını almak istediğini; Türklerin de Hatay’ı alarak bunun karşılığında kendilerini Mihver Devletlere kullandıracaklarını ifade eden yorumlarda bulunmuşlardır. Nadir Nadi ise bu cümleler karşılığında özetle şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur; İtalyan devlet adamlarının zor durumda olmasından dolayı İtalyan basınının nezaketsiz ve mantıksız değerlendirmeler yaptığı, Faşist Hükümeti’nin girdiği yoldan dönemediği ve Türkiye’nin aldığı son kararların da onları felâkete sürüklediği bunun için de basını kullanarak çözüm yolu bulmaya

¹⁹⁴³ Vâ-Nû, “Faşist Gazetelerin Herzeleri”, *Akşam*, 30 Haziran 1939, s. 3.

¹⁹⁴⁴ Etem İzzet Benice, “İtalya’nın Hiddeti”, *Son Telgraf*, 29 Haziran 1939, s. 1, 6.

¹⁹⁴⁵ Etem İzzet Benice, “İtalyan Husumeti”, *Son Telgraf*, 30 Haziran 1939, s. 1, 6.

¹⁹⁴⁶ “Türk-Fransız Anlaşması; Times, Mihver Gazetelerinin Hücumlarını Mânasız Buluyor”, *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1939, s. 3.

çalıştıkları. Yazar, “*bu devletlere kızmak yerine acımalıyız*”, cümlesini de eklemiştir.¹⁹⁴⁷ *Son Posta*’da, “*Kuduruyorlar!*” başlığıyla makalesini yayımlayan Emeç, Kont Ciano’nun gazetesi olan *Telegrafo*’nun Türkiye’den “*Mütefessih*”¹⁹⁴⁸ *memleket*” olarak bahsettiğini ve bunun küstahça olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca gazetenin diğer görüşlerine de yer vermiştir: “*...Telegrafo’ya göre Türkiye demokratik bir devlet değildir, o bloğa geçmesinin tek amacı başkasına ait topraklara el koymaktır. Türkiye Yakın Şark için bir tehlikedir.*” Yazar *Telegrafo* gazetesinin yorumuna karşılık şöyle cevap vermiştir: “*...Avrupa’nın bir zamanlar hasta adam olarak gösterdikleri masalın tekrarlanması isteyen ifadeler gösteriyor ki Türkiye’nin kendi öz varlığını korumak için aldığı tedbirler, bu tedbirlerden rahatsız olan bazı kesimleri kudurtmaktadır.*”¹⁹⁴⁹ Emeç, başka bir makalesinde de diğer İtalyan gazetelerinin yorumlarını ele almıştır. İtalyan basınının Türkiye hakkında yazdığı yazılar karşısında herkesin kendini zor tuttuğunu ve nezaketini bozmadığını ifade eden yazar, *Messagero*’nun cümlelerine yer vererek “*Türklerle Fransızlar rahat bir iş yaptıklarını sanıyorlarsa aldanıyorlar ve bunu anlamak da gecikmeyeceklerdir*” ifadeleri karşısında “*bizim sakin durmamızı beklemeyin Halep orada ise arşın burada. Gel de al boyunun ölçüsünü! Demekten kendimizi alamıyoruz*” şeklinde yazısını bitirmiştir.¹⁹⁵⁰ Muhittin Birgen ise Türkiye’nin Hatay davasını açtığında İtalya’nın bu durumdan memnun olduğunu ve destek verdiğini; fakat işin içine Fransa ve İngiltere ile ittifak konusu girdiğinde tam tezat fikirler ileri sürdüğünü ele almıştır. Yazar Türkiye-Fransa savaş durumunda olsaydı, İtalya Hatay konusunda Türkiye’nin yanında olacaktı, diyor. İtalya’nın dostluk siyasetinin bu kadar olduğunu ifade eden Birgen, “*Hatay’ı istedik ve aldık, başka amacımız olmadığı için de Fransa’ya başka talep sunmadık*” cümleleriyle fikrini beyan etmiştir.¹⁹⁵¹ Asım Us, *Vakit*’te yayımlanan yazısında, Hatay’ın Türkiye’ye katılma kararının İtalya’da sabırları taşırdığını ve İtalya’nın düşündüklerini ise kendi gazetelerinin ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar *Messaggero*’nun hadsizce yorumlar yaptığını ifade etmiş ve şu cümleleri de eklemiştir: “*...Sanki Hatay’ın*

¹⁹⁴⁷ Nadir Nadi, “İtalyan Matbuatının Neşriyatı Karşısında”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1939, s. 1, 7.

¹⁹⁴⁸ Mütefessih: Kokmuş, çürümüş, bozulmuş, Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, s.765

¹⁹⁴⁹ Selim Ragıp Emeç, “Kuduruyorlar”, *Son Posta*, 30 Haziran 1939, s. 1, 3.

¹⁹⁵⁰ Selim Ragıp Emeç, “Siyaset Aleminde Bir Şakavet”, *Son Posta*, 2 Temmuz 1939, s. 3, 11.

¹⁹⁵¹ Muhittin Birgen, “Hatay Meselesi ve İtalya”, *Son Posta*, 3 Temmuz 1939, s. 2.

*Türkiye'ye katılma kararı bir neştermişçesine Faşist İtalya'nın kalbinde yıllardan beri gizli gizli toplanarak büyüyen Türk düşmanlığı çıbanını yaralamıştır. Çıbanın içinden kin, düşmanlık ve suikast irinleri fişkırmıştır...*¹⁹⁵²

İtalya, Türkiye'yi eleştirirken bir taraftan da Fransa'ya gözdağı vererek Hatay konusundan vazgeçirmeye çalışmıştır. 10 Temmuz günü verilen notada, İtalya'nın haberi olmadan Türk-Fransız Antlaşması'nın imzalandığını, İtalya'nın bilgisi olmadan bir mandanın verildiğini ve bunun mandacılık hedeflerine aykırı olduğunu, imzalanan antlaşmaların uygulanmasına taraftar olmadıklarını beyan etmişlerdir. 13 Temmuz günü de nota ilân edilmiştir.¹⁹⁵³ İtalya'nın notası basında “*Gülünç Hareket*” olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁵⁴ Fransa ise notaya herhangi bir karşılık vermemiştir.¹⁹⁵⁵ İtalya'nın Fransa'ya verdiği nota ve Türkiye-Fransa antlaşmasına itirazı, Akşam'da bir karikatürle anlatılmıştır. Karikatürde Türk ve Fransız birbirlerine sarılmış, Mussolini ise sinirli bir şekilde küçük bir resim olarak alt tarafta gösterilmiştir. Ayrıca, “*Tavşan dağa küsmüş*” yorumuyla da İtalya'nın durumu anlatılmak istenmiştir.¹⁹⁵⁶

İtalya gerek kendi itirazları gerekse basında yayımladığı bazı yazılarıyla haklılığını ispat etmeye ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki zor durumundan kurtulmaya çalışmıştır. Hatay meselesine başlangıçta herhangi bir tepki göstermeyen İtalya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile antlaşma masasına oturacağını öğrendikten sonra Hatay konusunu gündeme getirerek bu ittifakı bozmaya çalışmış; fakat başarılı olamamıştır. İtalya'nın bu tavrı ise Türk basınında ağır bir şekilde eleştirilmiştir.

C. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE ADALAR MESELESİ VE İTALYA

Mussolini İtalya'sının iki savaş arası dönemde izlediği dış politika Türkiye'nin İtalya'ya karşı tedbirli yaklaşmasına yol açmıştır. 1930'lu yıllarda İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlarda izlediği saldırgan politika, 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi,

¹⁹⁵² Asım Us, “İtalya Hatay işine müdahale mi edecekmiş?”, *Vakit*, 3 Temmuz 1939, s. 1, 3.

¹⁹⁵³ “İtalya, Hatay İtilâfını Tanımak İstemiyor”, *Akşam*, 14 Temmuz 1939, s. 2; “İtalya'nın Notası”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1939, s. 1; “İtalyan Notası”, *Haber (Akşam Postası)*, 14 Temmuz 1939, s. 1.

¹⁹⁵⁴ *Tan*, 14 Temmuz 1939, s. 1; *Yeni Sabah*, 14 Temmuz 1939, s. 1.

¹⁹⁵⁵ *Ulus*, 14 Temmuz 1939, s. 1.

¹⁹⁵⁶ *Akşam*, 16 Temmuz 1939, s. 1.

1936 yılında ise On iki Adayı tahkim etmeye çalışması Türkiye'nin tehdit edilme riskini de beraberinde getirmiştir. 1936 yılı itibariyle de Türk basınında İtalya tarafından tahkim edilen On iki Adalar konusu ele alınmaya başlamıştır.¹⁹⁵⁷ 1939 yılının Nisan ayında İtalya tarafından Arnavutluk'un işgal edilmesi Türkiye'de bir endişeye sebep olmuştur. Bundan sonra gerek Balkanlar gerekse Adalar konusunda daha temkinli bir dönemi de beraberinde getirmiştir. 1939 senesinin Mayıs ayında Türkiye-İngiltere; Haziran ayında ise Türkiye-Fransa iş birliği antlaşmalarının imzalanması İtalya'nın On iki Ada konusunda egemenlik hakkının çığneneceği düşüncesine kapılmasına sebep olmuştur.¹⁹⁵⁸

On iki Adalar konusu Almanya tarafından İkinci Dünya Savaşı süresince bazı dönemler söz konusu olmuş ve kendi çıkarlarına alet edilmeye çalışılmıştır. Almanya, Türkiye'nin Müttefik Devletler ile yakınlaşmaya başladığı dönemde, Türkiye'nin savaşa girmesine engel olmak için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Almanya'nın eski Başbakanlarından Ankara Büyükelçisi Franz Von Pagen Ankara'ya gönderilmiştir. Von Pagen'e göre İtalya'nın On iki Adada silah ve asker yığma hazırlıkları Türkiye'de endişeye sebep olmuştur ve Türkiye'yi Müttefik Devletlerin safına yaklaştırmıştır. Bunun için Pagen, İtalya'nın iyi niyetli olduğunu göstermesi için On iki Ada'dan Türkiye'ye yakın olan iki küçük adayı Türkiye'ye vermesini teklif etmiştir. Böylece Türkiye'nin endişesi giderilebilir ve savaşta tarafsız olması sağlanabilirdi. Von Papen bu teklifleri hem Almanya hem İtalya'ya sunmuş. Olumlu bir sonuç alamamıştır.¹⁹⁵⁹ 1939 yılının ilerleyen aylarında Ege adalarında hazırlıklar hızlanmaya başlanmıştır. Türk basınında bu konuyla ilgili haberler de ele alınmıştır. Alman gemilerinin, Rodos Adası'na harp malzemeleri yığdıkları, Mandraki limanında 16 İtalyan savaş gemisinin demirlediği ve bu gemiler arasında en son sistem 7 tane denizaltı gemisi olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁹⁶⁰ On iki Adalar Genel Valisi General Grazia'nın emri ile Patmos adalarındaki sivil halk tahliye edilmiş ve

¹⁹⁵⁷ “İtalyanların 12 Adada Hazırlıkları”, *Akşam*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1; “İtalya 12 Adayı Tahkim Ediyormuş”, *Haber (Akşam Postası)*, 2 Kânun-u Sâni 1936, s. 1; “Oniki Adada Tahşidat”, *Kurun*, 2 İkinci Kânun 1936, s. 1.

¹⁹⁵⁸ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 595.

¹⁹⁵⁹ Necdet Hayta, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(36), Ankara 1996, s. 818.

¹⁹⁶⁰ *Akşam*, 12 Temmuz 1939, s. 1.

Kalimos adasına götürülmüştür; ancak sivil halktan çoğu da motorlarla Anadolu sahillerine göç etmeye başlamıştır.¹⁹⁶¹

Cumhuriyet'in “*Hem Nalına Hem Mihına Köşesinde*”, On iki Adadaki hazırlıklar konu edilmiş ve İtalya'nın amacının bir savaş durumunda mümkün olduğunca bu adaları elinde tutmak olduğu ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca, Akdeniz'deki İngiliz-Fransız üstünlüğünün, İtalya'nın On iki Adanın karşısındaki Türk sahillerine asker çıkarmasına engel olduğu; Türkiye'nin, Akdeniz'de yalnız başınayken de İtalya'nın çıkarma yapmasının mümkün olmadığı; Fransız-İngiliz-Türk kara ve deniz kuvvetlerinin ortak taarruzları ile İtalyanların On iki Adadan atılma tehlikesinin başladığı ifade edilmiştir. Kaleme alınan yazıda “*adalarındaki hazırlıklar, bizi dün olduğu gibi bugün de korkutmaz*” yorumu yapılmıştır.¹⁹⁶² *Haber*'de, Necip Fazıl Kısakürek, On iki Adadaki tahkimat ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuş ve özetle şu cümleleri yazmıştır: “*...İtalyanlar On iki Adaya asker, silah, cephane yığıyormuş, amacı Türk topraklarına tecavüzmüş vesaire vesaire... Hatta, 'İtalyanlar bu işi yapamaz, denizlere hâkim olmadan böyle bir işe kalkılamaz' hükmünü verenler bile, üslûplarında bir değişikliğe giderek, acaba?' ya benzer bir tereddüt yaşıyorlarmış. Yahu, ne acabası? Giriştiğimiz yeni ittifak blokları Akdeniz'i evimizdeki havuzdan daha emniyetli hale getirdiğine göre, 12 üssünden Anadolu'ya çıkarma yapabileceğini ummak, İtalyan ordularının bulutlardan bir köprü vasıtasıyla İzmir'e çıkacağını hayal etmekten daha gülünç. İtalyanlar, 12 Adayı eğer kuvvetlendiriyorsa, bir savaş patlar patlamaz denizden koruyamayacağı için kuvvetlendiriyor; kendi kendisini korusun, başının çaresine baksın diye kuvvetlendiriyor. Bunun içindir ki, 'aman dayak yemeyeyim!' diye tedbir alan bir zavallıyı, 'dayak atmaya geliyor!' diye benzetmeye kalkışmak pek hazin!*”¹⁹⁶³

Murat Sertoğlu ise On iki Adadaki İtalya'nın durumu ile ilgili bir değerlendirme yapmış ve İtalya'nın da haklı olduğu konuların varlığından bahsetmiştir. Tarafsız olarak Akdeniz haritasına bakıldığında İtalyanların Korsika ve Malta adalarının kendilerine verilmesini istediklerini, bu adalar ile ilgili Türkiye'nin

¹⁹⁶¹ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1939, s. 1, 7.

¹⁹⁶² “On iki Adadaki İtalyan Hazırlıkları”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1939, s. 3.

¹⁹⁶³ Necip Fazıl Kısakürek, “12 Ada Ukdesi”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Temmuz 1939, s. 1.

herhangi bir hak iddia etmemesi gerektiği ve Türkiye’yi sadece kıyılarına yakın olan adaların ilgilendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca On iki Ada dışında Türkiye kıyılarına çok yakın bulunan ve İtalyan topraklarından sayılan adacıklar da vardır. Bu adaların da tarafsız bir şekilde tetkik edilip, adaletli bir şekilde Türkiye’ye verilmesi gerektiği makalede vurgulanmıştır.¹⁹⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın da *Yeni Sabah*’ta baş makalesinde; “*On iki Adanın Türkiye’nin karasuları içinde olduğunu ve İtalyanlar ne yaparsa yapsın yine Türkiye’ye verilecektir,*” fikrini vurgulamıştır.¹⁹⁶⁵ *İkdam*’ın 18 Ağustos 1939 tarihli sayısında, “*İkdam soruyor: İtalyanlar 12 Adaya Neden Boyuna Asker Yığıyorlar?*” şeklinde bir başlık atılmıştır. İtalya’nın sürekli On iki Adaya asker göndermesine anlam verilmediğini ve bu soruyu gazetenin askerî yazarı emekli General Kemal Koç’a sorduklarını ifade etmişlerdir. Kemal Koç ise kısa ve kesin bir dille “*İtalyanların kendilerini savunmak için yığınak yaptıkları*” cevabını vermiştir.¹⁹⁶⁶

1940 senesinde İkinci Dünya Savaşı’nın seyri Mihver Devletleri’nin lehine doğru gittiğinde Ege Adalarının ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmıştır. Akdeniz’de üstünlük sağlamak için özellikle Ege Adaları’nda İtalyan askeri gücünün kırılması gerektiğini düşünen İngiltere 1940 senesinin Eylül ayında On iki Adalara müdahale etmiştir. Rodos’ta yangınlar çıkarılmış, Leros’da ise İtalyan kışlarına havadan saldırılar düzenlenmiştir.¹⁹⁶⁷ On iki Adanın İtalya için Doğu Akdeniz’deki önemini vurgulayan Etem İzzet Benice; bu adalardaki deniz üsleri sayesinde İngiliz donanmasının Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerine engel olunabileceği gibi hava üsleri sayesinde de İngiltere’nin farklı bölgelerindeki güçlerine sahip olunabilir görüşünü ortaya koymuştur. Yazara göre, bu önemi bilen İngiltere de İtalya’nın elindeki bu kozu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.¹⁹⁶⁸

İtalya’nın On iki adada asker, silâh ve cephane tahkimatı yaptığı; fakat yaşamsal ihtiyaçları karşılamadığına dair bilgiler iletilmiştir. On iki Ada halkının gıda stoklarının ancak birkaç ay daha idare edebileceği, sonrasında ise kendiliğinden

¹⁹⁶⁴ Murat Sertoğlu, “İtalyanların Haklı Oldukları Bir Nokta”, *Yeni Sabah*, 14 Temmuz 1939, s. 3.

¹⁹⁶⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “On iki Adamız”, *Yeni Sabah*, 27 Temmuz 1939, s. 1, 3.

¹⁹⁶⁶ “İkdam Soruyor: İtalyanlar 12 Adaya Neden Boyuna Asker Yığıyorlar?”, *İkdam*, 18 Ağustos 1939, s. 1, 7.

¹⁹⁶⁷ *Son Telgraf*, 20 Eylül 1940, s. 1, 3.

¹⁹⁶⁸ Etem İzzet Benice, “On iki Adanın Bombardımanı” *Son Telgraf*, 21 Eylül 1940, s. 1, 3.

teslim olacakları Türk basınına Atina ajanslarından bildirilmiştir.¹⁹⁶⁹ Yine Atina ajanslarından gönderilen haberlere göre On iki Adada durumun çok kötü olduğu, bütün erzakların asker tarafından alındığı ve halkın ise ot yediği belirtilmiştir. Ayrıca 18-60 yaşındaki bütün erkeklerin yakalanarak İtalyan kampları civarındaki üstü açık çukurlara ve siperlere atıldığı bilgisi de basında yer almıştır.¹⁹⁷⁰ Türkiye Kızılay Cemiyeti Rodos'taki çocuklara ve hasta halka beş bin liralık gıda yardımını Rodos'taki İtalyan Kızılhaç'ı adına vermeyi kararlaştırmıştır. Bu yardımın içeriğinde neler olacağı da gönderilen yazıda yer almıştır.¹⁹⁷¹

İngiltere'nin On iki Adaya müdahale edeceği haberleri basında dolaşırken 25 Şubat 1941 tarihinde Meis Adası'nı İngiltere işgal etmiştir.¹⁹⁷² Meis Adası, On iki Ada içerisinde Türkiye sahiline en yakın olandır, ayrıca burada bir İtalyan deniz uçağı üssü de bulunmaktadır.¹⁹⁷³ İngiltere adalara saldırılarını devam ettirirken, Almanya da yeni bir karar almış ve İtalya'nın Yunanistan karşısındaki başarısızlığı nedeniyle, Sovyetler Birliği'ne yapılacak taarruz öncesinde İtalya'nın boşluğunu doldurmak adına Nisan 1941'de adalara karşı harekete geçmiştir.¹⁹⁷⁴ 25 Nisan'da Taşoz, Semadirek ve Limni adaları Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁹⁷⁵ 5 Mayıs akşamı ise Alman askerlerinin desteğiyle İtalyan askerleri tarafından adadan hiç karşılık görmeden Sakız adası işgal edilmiştir.¹⁹⁷⁶

1941 yılında adalarda önemli bir konum elde eden Almanya 1942 yılında da durmamıştır. 1941 yılı Aralık ayında Japonların Amerika askeri üssü olan Pearl Harbor'a karşı düzenlediği saldırı üzerine Amerika, Japonya'ya karşılık vermiş savaşa girmiş, sonra da Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmiştir. Mihver Devletlerinin aleyhine işleyen süreçte Almanya durumu kendi lehine döndürmek için ve ilerlediği Güney Kafkasya ve Mısır yönünde avantaj elde etmek için Türkiye'yi Mihver Devletlerin yanında görmek istemiştir. 1942 yılının başında Türkiye'nin

¹⁹⁶⁹ *Akşam*, 1 Kânunuevvel 1940, s. 2; *Cumhuriyet*, 1 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁹⁷⁰ *Akşam*, 13 Kânunuevvel 1940, s. 2; *Cumhuriyet*, 13 Birinci Kânun 1940, s. 3; *İkdam*, 13 Birinci Kânun 1940, s. 1.

¹⁹⁷¹ *CCA*, t: 17.03.1941, f:30.10.0.0, y:178.234.21.

¹⁹⁷² *Akşam*, 27 Şubat 1941, s. 1; *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941, s. 1; *Ulus*, 27 Şubat 1941, s. 1; *Yeni Asır*, 28 Şubat 1941, s. 1.

¹⁹⁷³ *Haber (Akşam Postası)*, 27 Şubat 1941, s. 1.

¹⁹⁷⁴ Hayta, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları, s. 820.

¹⁹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1941, s. 1; *Son Posta*, 26 Nisan 1941, s. 1, 3; *Tan*, 26 Nisan 1941, s. 1.

¹⁹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1941, s. 1; *Vakit*, 6 Mayıs 1941, s. 1; *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1941, s. 1.

Mihver Devletlerin yanında savaşa girmesi karşılığında Boğazların savunması için önemli olan ve Alman işgali altında bulunan bazı Ege adalarını Türkiye'ye verebileceğini söylemiştir. Almanya'nın teklifi ise Türkiye tarafından reddedilmiştir.¹⁹⁷⁷ Hitler 29 Nisan 1942'de Salzburg'da Mussolini ile bir araya gelmiş ve görüşmede, Akdeniz'deki Mihver Devletleri'nin durumu; Rusların kış taarruzunun sonuca ulaşamamasının İngiliz-Amerikan bloğunda oluşturduğu olumsuzluk; Japonya'nın Doğu Asya ve Pasifik'te kazandıkları zaferler konu edilmiştir.¹⁹⁷⁸ Bu görüşmede Hitler'in, İtalya işgali altındaki bazı Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi Mussolini'ye teklif ettiğini ve Türkiye'nin Mihver Devletleri'nin yanında savaşa girmesi için bunun gerekli olduğunu ifade ettiği bildirilmiştir; ancak Mussolini bu teklifi kabul etmemiştir.¹⁹⁷⁹

Almanya'nın, Türkiye'yi Mihver Devletlerin yanında savaşa sokmak için çabaladığı gibi, Amerika da Müttefik Devletlerin yanında Türkiye'yi görmek için girişimlerde bulunmuştur. Churchill'in planları arasında Türkiye'nin 1942 yılı sonbaharında savaştan çekilmesi vardı. 1942 yılının Kasım ayında Ege adalarına bir taarruz yapılması öngörülmüştür. Türkiye'nin tarafsızlığını koruması ve savaşa girmemek için elinden geleni yapması, İngiltere'nin de Türk kıyılarından çekilmek zorunda kalması, Churchill'in planlarını suya düşürmüştür.¹⁹⁸⁰

1943 yılında devam eden savaş Müttefiklerin Sicilya'ya asker çıkartmaları ve İtalya'yı işgal etmeleriyle devam etmiştir.¹⁹⁸¹ 24 Temmuz 1943 tarihinde de Mussolini istifa etmiş yerine İtalya Mareşali Badoglio geçmiştir.¹⁹⁸² İtalya'nın savaş dışı kalması Ege adalarının da İngiltere tarafından işgalinin önünü açmıştır. İlk etapta Leros, İstanköy ve Sisam adaları İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁹⁸³ Mussolini'yi tutuklatırıp, Faşist Partisi'ni de ortadan kaldıran Badoglio'nun girişimleri ile 3 Eylül 1943'te Müttefikler ile İtalya arasında mütareke imzalanmıştır. General Eisenhower ile

¹⁹⁷⁷ Hayta, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları*, s. 826; Yeter Mengeş, "II. Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.17, S:34, Bahar 2017, s. 292-293.

¹⁹⁷⁸ *Akşam*, 2 Mayıs 1942, s. 1; *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1942, s. 1.

¹⁹⁷⁹ Mengeş, *II. Dünya Savaşı'nda Menteşe Adaları*, s. 293.

¹⁹⁸⁰ Tarık Demir, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Menteşe Adaları (1923-1947)*, (Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 11-51.

¹⁹⁸¹ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁸² *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁸³ *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1943, s. 1.

Mareşal Badoglio arasında imzalanan mütarekenin 6. maddesi, "Askerî harekât üssü olarak veya Müttefikler 'in lüzumlu gördükleri diğer amaçlarla kullanılmak üzere Korsika ile bütün İtalyan arazisi, adalar dahil derhal teslim edilecektir" denilmiştir. Bunun üzerine İngilizler kısa süre sonra Ege adaları konusunda harekete geçmiş ve Meis adası İngiliz kuvvetlerinin işgali altına girmiştir.¹⁹⁸⁴ 1944 senesinde ise Almanya'nın Ege Adalarından çekilmesi üzerine, Sovyetler Birliği'ne karşı İngiltere'nin yanında yer alan Türkiye On iki Ada ve Rodos üzerinde hiçbir hak iddia etmediğini belirtmiştir.¹⁹⁸⁵

Türkiye kendisi için çok önemli olan ve belki adalarda söz söylemeye en fazla hakkı olan devlet olarak 1944 yılında Almanya tarafından kendisine sunulan adaların bırakılma teklifini o koşullarda reddetmiş ve İngilizlerin itirazı sonucu görüşmeyi bile kabul etmeden adaları bırakmıştır. Belki de adalarda en fazla çabayı gösteren İtalya ve Türkiye hiçbir hak iddia edemeden bu konudan vazgeçmiş diyebiliriz.

V. İTALYA'NIN SAVAŞTAN ÇEKİLMESİ VE MUSSOLİNİ İKTİDARININ SONU

A. MÜTTEFİK DEVLETLERİN SİCİLYA ÇIKARMASI

14 Ocak 1943 tarihinde gerçekleştirilen Kazablanka Konferansı'nda Müttefik Devletler Sicilya'ya bir taarruz yapılması gerektiği kararını almış ve bu taarruzun sebeplerini de şu şekilde sıralamışlardır: Sovyetler Birliği cephesindeki Alman sıkıntısını ortadan kaldırmak, İtalya üzerindeki baskıyı artırmak ve Akdeniz hattını güvenli hale getirmek.¹⁹⁸⁶ Müttefik Devletler 10 Temmuz 1943 tarihinde Sicilya Adası'nda taarruzu başlatmışlardır.¹⁹⁸⁷ İtalya'nın içinde bulunduğu sıkıntıyı açıklamaya çalışan Nadir Nadi, İtalya'nın dayanma gücü hakkında az çok bilgi vermek gerektiğini ve bu bilgiyi ise farklı yerlerden gelen haberlere göre tahmin etmek gerektiğini vurgulamıştır. İtalyanlar her zaman birlik olduklarını, rejimle milletin ayrılmaz bir bütün olduğunu ve düşman karaya çıkarsa sonuna kadar

¹⁹⁸⁴ *Ulus*, 13 Eylül 1943, s.1; *Son Telgraf*, 20 Eylül 1943, s. 1; *Yeni Asır*, 21 Eylül 1943, s.1.

¹⁹⁸⁵ Yılmaz Altuğ, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Yunanistan'a verilen Adalar Meselesi", 6. *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. I, (1914-1980), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 523.

¹⁹⁸⁶ Metehan Eraslan, *Türk Basınına Göre İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın İşgali*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2022, s. 32.

¹⁹⁸⁷ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 11 Temmuz 1943, s. 1; *Son Telgraf*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

savaşacaklarını iddia etmektedirler. İngilizler ise İtalya'nın artık bitmiş olduğunu belirtmişlerdir. Nadi ise bu iki farklı görüş arasında doğru olanı zaman gösterecektir, yorumunda bulunmuş ve İtalya halkının çok zor bir sınavla karşı karşıya olduğunu da eklemiştir.¹⁹⁸⁸ Sicilya Adası'na yapılan çıkarma haberini ilk sayfadan veren Türk basını okuyucularıyla şu başlıkları paylaşmıştır: “İkinci Cephe Dün Sicilya’da Açıldı”¹⁹⁸⁹, “Sicilya’da Müttefik Kuvvetler Dahile Doğru Süratle İlerliyor”¹⁹⁹⁰, “Avrupa’da İstilâ Hareketine Başlandı”¹⁹⁹¹, “Ay Işığında İyi Bir Havada Müttefikler Sicilya’ya Asker Çıkardılar”¹⁹⁹²

Hüseyin Cahit Yalçın, Sicilya çıkarmasının ilk zamanlarını değerlendirdiği köşe yazısında Mihver’in bu kez hazırlıksız yakalandığını, doğru dürüst bir savunma gerçekleştirilmediğini, müttefiklerin nereye çıktılarsa orayı ele geçirdiklerini, 3 uçak meydanını işgal ettiklerini ve ortada sadece İtalyan Sahil Savunma Kuvvetlerinin olduğunu vurgulamıştır. Yalçın, “Almanlar ve İtalyanların bir istilâya maruz kalacaklarını bilmediklerini söyleyemeyeceklerini ve şimdi 46 milyon kahramanın savunduğu İtalyan vatanından, istilâ edenlerin nasıl denize döküldüğünü görmeyi bekliyoruz” ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁹³ Nadir Nadi, Sicilya çıkarması öncesinde İtalya’nın durumunu değerlendirmişti, şimdi ise “İtalyan Milleti Dayanacak mı?” başlıklı yazısında; “...Dün ne olduysa oldu ve bugünün gerçeği dünkü buhranları şimdilik unutturacak kadar korkunç ve yakıcıdır. İtalya hesabına o korkunç ve yakıcı gerçeklik iki kelime ile açıklanabilir: Ya sonuna kadar dayanmak ya da her şeyi kaybetmek!.. Olayların akışına bakarak İtalyan milletin elinden geldiği kadar dayanmaya çalışacağına, ancak insan gücünü aşan bir ateş yağmuru karşısında silahı elden bırakacağını tahmin etmek hatalı bir görüş olmamalıdır” cümleleriyle İtalya’ya destek olmaya çalışan bir Nadir Nadi görülmektedir.¹⁹⁹⁴ Necmeddin Sadak ise Müttefik Devletlerin Sicilya Adasına çıkmalarını artık Mihver topraklarına ayak basmaları olarak tanımlamış ve Müttefikler için savaşın sonucu açısından iyi bir

¹⁹⁸⁸ Nadir Nadi, “İtalya’nın Başına Gelenler”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1943, s. 1, 3.

¹⁹⁸⁹ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹⁰ *Haber (Akşam Postası)*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹¹ *Tan*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹² *Ulus*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Sicilya’da”, *Haber (Akşam Postası)*, 12 Temmuz 1943, s. 1, 3.

¹⁹⁹⁴ Nadir Nadi, “İtalyan Milleti Dayanacak mı?”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, s. 1, 3.

gelişme olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁹⁵ Zekeriya Sertel ise Sicilya çıkarmasını Avrupa kalesinin işgaline atılan ilk adım olarak belirtmiştir. Yazar, Müttefik Devletlerin bu taarruzla birlikte İtalyan yarımadasında hakimiyet kuracaklarını ve Akdeniz’de serbestlik sağlayacaklarını ifade etmiştir.¹⁹⁹⁶ Etem İzzet Benice, “*Müttefik Devletlerin Sicilya istilasında başarılı olmaları ve bu bölgede ilerlemeye devam etmelerinin Akdeniz hakimiyetinin önünü de açacağını göstermektedir,*” yorumunda bulunmuştur. Ayrıca bu istilanın Avrupa’daki önemli güçlerin büyük mücadelesi olduğunu belirterek, Almanya’nın ortadan kaldırılması için önce Roma’nın halledilmesi gerektiğini vurgulayan bir mücadele olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁹⁷ *Ulus’taki* yazısında Sicilya’yı istila eden Müttefik Devletlerin aslında Avrupa’yı istila ettiklerini ifade eden Falih Rıfki Atay, “*İngilizler için ümitli, İtalyanlar için ise umut kırıcı bir olaydır Sicilya istilas,*” yorumunu yapmıştır.¹⁹⁹⁸

Müttefik Devletler Sicilya harekâtına devam etmişler ve 10 önemli şehir ve limanı ayrıca bir havaalanını da zapt etmişlerdir.¹⁹⁹⁹ Necmeddin Sadak kaleme aldığı yazısında İtalya’nın Almanya’ya her zaman için yük getirdiğini, tek desteğinin Akdeniz’deki konumu olduğunu ve Sicilya istilasının Almanya’da çok vahim bir olay olarak karşılanmayacağını vurgulamış ve her zamanki gibi İtalya yalnız, Almanya yalnız her iki tarafta başının çaresine bakmalı yorumunda bulunmuştur.²⁰⁰⁰ Zekeriya Sertel, Sicilya’da devam eden mücadeleler sonrasında İtalya’nın sonuna kadar dayanamayacağını; çünkü Müttefik Devletlerin gözle görülür bir üstünlüğü olduğunu belirtmiştir. Almanya’nın da yardıma gelmediği İtalya’nın nasıl kurtulacağı ya da Mussolini’nin İtalya halkı için nasıl bir çözüm bulacağı hakkında kafa yoran Sertel, farklı çözümler ortaya koymuştur. Mussolini’nin teslim olmayacağını ve sonuna kadar savaşıyor bu mücadeleyi sonuçlandıracağını düşünen Sertel, İtalya halkı için en doğru yolun Faşist rejimi ortadan kaldırarak demokratiklerle anlaşma ve kendilerini kurtarma şeklinde olacağını sıralamıştır.²⁰⁰¹

¹⁹⁹⁵ Necmeddin Sadak, “Dunkerque’den Sicilya’ya”, *Akşam*, 11 Temmuz 1943, s. 1, 2.

¹⁹⁹⁶ M. Zekeriya Sertel, “Avrupa Kalesinin İstilasına Doğru Atılan İlk Adım”, *Tan*, 11 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹⁷ Etem İzzet Benice, “Sicilya Cephesi Roma Yoludur”, *Son Telgraf*, 12 Temmuz 1943, s. 1.

¹⁹⁹⁸ Falih Rıfki Atay, “Sicilya’ya Asker Çıkarma”, *Ulus*, 12 Temmuz 1943, s. 1, 3.

¹⁹⁹⁹ *Tan*, 13 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰⁰ Necmeddin Sadak, “Almanya’yı Şimdi Düşündüren Nokta İtalya’nın Tutunup Tutunamayacağıdır”, *Akşam*, 13 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰¹ M. Zekeriya Sertel, “İtalya’yı Kurtaracak Biricik Yol”, *Tan*, 13 Temmuz 1943, s. 1.

İtalya dış politikada sıkıntılı günler geçirirken, iç politikada da sancılı günler yaşamaktadır. Faşist karşıtı muhalefet gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Mussolini'nin çevresindeki önemli sanayicilerin savaştan dolayı durumlarının kötüye gitmesi ve artık Mussolini'ye gereken desteği verememeleridir. Ordudan da yeterli desteği göremeyen Mussolini'nin, General Badoglio gibi kişiler tarafından hükümetten alınmasına yönelik bir hareketin olabileceğini belirten Sertel, Mussolini'yi çok zor günlerin beklediğini, ifade etmiştir.²⁰⁰²

Sicilya'da ilerleyen Müttefikler zaferin yaklaştığını görmüşler ve Mihver güçlerinin bundan sonra bir şey yapamayacaklarını anlamış olacaklar ki, Amerikan Devlet Başkanı Roosevelt ile İngiliz Başbakanı Churchill İtalya'ya bir teklifte bulunmuş, teklifin yazılı olduğu kâğıtlar da uçaklar tarafından İtalya üzerinden atılarak halkın da haberdar olması istenmiştir.²⁰⁰³ Teklifin içeriğinde İtalyan halkının savaşa faşist rejimin temsilcisi olan Mussolini tarafından sürüklendiğini ve İtalya için en doğru şeyin teslim olmak olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰⁰⁴ Müttefik Devletlerin yaptıkları teslim olma teklifi ise İtalya tarafından kabul edilmemiştir.²⁰⁰⁵

Yalçın, İtalya'ya yapılan teklifi değerlendirmiş ve İtalya teslim olmadıkça Müttefik Devletlerin bu savaşı bitirmeyeceğini ve yapılan teklifin ise içeriğinin çok da önemli olmadığını bildirmiştir.²⁰⁰⁶ Doğrul ise, İtalya'ya yapılan teklifin içeriğini yorumlamış, Müttefiklerin gerçek amacının ne olduğunu sorgulamış ve teklifin asıl amacının savaşı bitirmekten ziyade halkı İtalyan hükümetine karşı kışkırtmak ve insanları birbirine düşürerek İtalya'yı kolayca ele geçirmek olarak yorumlamıştır.²⁰⁰⁷ Ahmet Şükrü Esmer ise İtalya'ya yapılan teklifin samimi olmadığını, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan Başkanı Wilson'un yenik olan devletlere güya adaletli bir barış antlaşması teklifi sunmasına benzediğini ve sonucun da aynı olacağını ifade etmiştir.²⁰⁰⁸ Asım Us ise *Vakit*'teki yazısında teklifi şu cümleleriyle

²⁰⁰² M. Zekeriya Sertel, "İtalya'da Yeraltı Hareketleri", *Tan*, 14 Temmuz 1943, s. 1-2.

²⁰⁰³ *Akşam*, 17 Temmuz 1943, s. 1; *Tan*, 17 Temmuz 1943, s. 1; *Vakit*, 17 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰⁴ *Akşam*, 17 Temmuz 1943, s. 5; *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1943, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 17 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰⁵ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "İtalya'ya Son Teklif", *Haber (Akşam Postası)*, 17 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁰⁷ Ömer Rıza Doğrul, "İtalya'ya Müşterek Teklif", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1943, s. 3.

²⁰⁰⁸ Ahmet Şükrü Esmer, "İtalyanları Şerefli Teslime Davet", *Ulus*, 18 Temmuz 1943, s. 3.

değerlendirmiştir: “*Harbe girmek İtalya’nın elinde idi ve Mussolini’nin şahsi kararı ile girdi; fakat şimdi görünüyor ki harpten çıkmak artık onun elinde değildir. İtalya iki ateş arasındadır. Müttefiklerin teklifini yerine getirmek müttefik orduların ateşinden daha tehlikeli, daha korkunç ateşlerle karşılaşmaktır.*”²⁰⁰⁹

Müttefiklerin yaptığı tekliften sonra ise İtalya Faşist Partisi Genel Sekreteri halka seslenerek birlik çağrısında bulunmuş ve İtalyanların birlik içinde sonuna kadar savaşmaları gerektiği, bu çağrıya uymayanların ise cezalandırılacağı duyurulmuştur.²⁰¹⁰ 19 Temmuz günü ise Roma ilk defa havadan saldırıya uğramıştır.²⁰¹¹ Falih Rıfkı Atay, Roma’nın saldırıya uğratılmasının en önemli sebebinin, İtalya’ya olacakları gösterip gözdağı vermek olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹² Sicilya’da Mihver kuvvetleri ilerlerken, Roma başta olmak üzere İtalya’nın önemli kentlerinde barış isteğini içeren gösteriler yapılmaya başlamıştır.²⁰¹³ 23 Temmuz günü Sicilya Adası’nın önemli bir şehri olan Palermo da Müttefik kuvvetlerin eline geçmiş²⁰¹⁴ ve her bölgede alınan yenilgiler üzerine Sicilya Mihver kuvvetleri tarafından terk edilmeye başlamıştır.²⁰¹⁵

Türk basınında Sicilya istilası Mussolini’nin sonunun başlangıcı olarak yorumlanmıştır. İkinci Dünya Savaşına girerken Mussolini’nin hür iradesini kullandığı; fakat bundan sonra olacaklara müdahale etme şansının olmadığı üzerinde durulan konular arasındadır.

B. MUSSOLİNİ İKTİDARININ SONU

Sicilya istilasının başlamasından sonra İtalyan halkında sıkıntılar, ihtiyaçlar ve umutsuzluklar iyice artmaya başlamıştır. Halk savaşı istemediklerini belirten gösteriler yapmaya ve faşist yönetimin artık iktidardan gitmesine yönelik toplantılar gerçekleştirmeye başlamıştır. Savaşın sorumlusu olarak gösterilen Faşist yönetimin

²⁰⁰⁹ Asım Us, “Şerefli Teslimiyet Teklifini İtalya Niçin Kabul Etmedi”, *Vakit*, 19 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰¹⁰ *Akşam*, 19 Temmuz 1943, s. 1; *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1943, s. 2; *Tan*, 19 Temmuz 1943, s. 1-2.

²⁰¹¹ *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1943, s. 1; *Tan*, 20 Temmuz 1943, s. 1; *Ulus*, 20 Temmuz 1943, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 20 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰¹² Falih Rıfkı Atay, “Roma Bombalar Altında”, *Ulus*, 20 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰¹³ *Akşam*, 23 Temmuz 1943, s. 1; *Vakit*, 23 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰¹⁴ “Palermo Düştü”, *Tan*, 24 Temmuz 1943, s. 1; “Palermo Zapt edildi”, *Vakit*, 24 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰¹⁵ “Sicilya’da Mihver Müdafaası Çöküyor”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943, s. 1; “Mihver Kuvvetleri Sicilya’yı Boşaltıyor”, *Tan*, 25 Temmuz 1943, s. 1.

lideri Mussolini'ye ise büyük bir öfke duyulmaktadır. 24 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini başkanlığında Roma'da toplanan Büyük Faşist Konseyi'nin en önemli amacı Mussolini'yi iktidardan uzaklaştırmaktır.²⁰¹⁶ Faşizmin ileri gelenlerinden Kont Grandi, General Ambrosio ve diğer yetkililer ile görüşükten sonra Mussolini'den Konseyi toplamasını istemişlerdir. 20 yıldan fazla Mussolini'ye hizmet etmiş ve beraber yürümüş olanlar artık onun karşısındadırlar. Mussolini bundan sonra en yakın yardımcılarına karşı önemli bir duruş sergileyecektir. Faşist Konseyi'ne geldiğinde yanında olanlara, “*Bir tuzağa doğru götürülüyoruz*” cümlesini sarfetmiştir. Konsey'de ilk sözü alarak uzun bir konuşma yapmış ve öncelikle Kraldan askeri yetkileri nasıl aldığını anlatmış; Hitler ile görüşmesinden bahsetmiş. Hitler'in o dönemde kendisinden bütün ordusunu Alman komutanların emrine vermesini istediğini; ancak bu teklifi kabul etmediğini vurgulamıştır. Mussolini Konseyi ikna etmeye çalışsa da bunu başaramamıştır. Mussolini'den bütün yetkilerini Krala devretmesi istenmiştir.²⁰¹⁷

Faşist Konsey'de, Kont Ciano da söz almış ve Almanya ile ilişkilerden bahsettikten sonra Mussolini'nin Hitler'den ihanet gördüğü halde yine de yanlarından ayrılmadığından söz etmiştir. Mussolini ise Ciano'nun sözleri karşısında çok sinirlenmiş ve bağırarak: “*Sen, zaten evime adımını attığından beri bana ihanet etmeye başladın!*” cümlesini ifade etmiştir.²⁰¹⁸ Konseyin kararı aslında başından bellidir. Mussolini'nin iktidarına son verilmesi ve askeri yetkilerini de İtalya Kralı III. Victor Emmanuel'e bırakması konusu gündeme gelmiş ve 19 kabul, 7 ret, 2 çekimser oyla teklifler kabul edilmiştir.²⁰¹⁹ Kabul oyunu verenler arasında Kont Ciano, Kont Grandi, Bastianini, De Vecchi ve diğer muhalifler de yer almıştır.²⁰²⁰ Faşist Konsey'in toplantısı sona erdikten sonra Mussolini bu kararların ne kadar yaptırım gücüne sahip olduğunu Parti Sekreteri Scorza'ya sormuş ve tavsiye kararları niteliğinde olduğunu öğrenince de biraz rahatlamıştır.²⁰²¹ Mussolini'nin rahat nefes alması uzun sürmemiş ve Kral kendisiyle görüşmek için Krallık Sarayının Bakanı

²⁰¹⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 473.

²⁰¹⁷ Dinç, Benito Mussolini, s. 110-111.

²⁰¹⁸ Dinç, Benito Mussolini, s. 111-112.

²⁰¹⁹ Ulus, 28 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁰ Dinç, Benito Mussolini, s. 114.

²⁰²¹ Dinç, Benito Mussolini, s. 114.

Kont Acquarone ile haber göndermiştir. Gerçekleşen görüşmede Mussolini'nin yerine Mareşal Badoglio'nun getirildiği ve kendisinin artık yetkili olmadığı söylenmiştir. 25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini görevden alınmış²⁰²² ve saraydan çıkarken tutuklanmıştır.²⁰²³

1922 yılında İtalya Başbakanı olarak görev alan Mussolini 1943 yılının temmuz ayında artık makamında değildir. 21 yıl sonunda meydana gelen bu değişim Türk basınında da dikkatle takip edilmiş ve manşetlerden haberlerle okuyucu ile paylaşılmıştır. “Mussolini sıhhatinin bozulması yüzünden istifa etmiş”²⁰²⁴, “Mussolini nazırı ile gizli tutulan bir yere gitti”²⁰²⁵, “Mussolini istifa etti, Kral kumandayı bizzat ele aldı”²⁰²⁶, “İtalyan Kralı Başvekâlete Mareşal Badoglio'yu tayin etti”²⁰²⁷, “İtalyan Başvekili Mussolini İstifa Etti”²⁰²⁸, “M. Mussolini Çekildi”²⁰²⁹

Mussolini'nin görevden alınması kararının daha önce verilmiş olabileceğini ifade eden *Cumhuriyet*, sebebini de kralın emirnamesinde kesin bir tarihin olmamasına bağlamıştır.²⁰³⁰ Roma Radyosu, 25 Temmuz akşamı yaptığı yayında “Yaşasın Kral-İmparator, yaşasın İtalya” sözlerini söylemiş ve yayını İtalya Millî Marşı ile bitirmiş, faşizmden hiç bahsetmemiştir. Ayrıca yayınında Kralın emirnamesi ile Mareşal Badoglio'nun beyannamesi de okunmuştur.²⁰³¹

Hüseyin Cahit Yalçın, *Haber'deki* makalesinde, Mussolini'nin gitmesinin faşizmin bitmesi anlamına geldiğini, faşizmin yıkılmasıyla da İtalya'nın savaşa devam etmesinin bir anlamı olmadığı konusunu ortaya koymuştur.²⁰³² Vâlâ Nurettin ise kaleme aldığı köşe yazısında, “Düşenin dostu olmaz” benzetmesini yaparak İtalya'nın içinde ve dışında bütün yumrukların Mussolini'ye çevrildiğinden

²⁰²² *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1, 3.

²⁰²³ *Ayın Tarihi*, 1-31 Temmuz 1943, S. 116, s. 208.

²⁰²⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁵ *Akşam*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁶ *Ulus*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁷ *Vakit*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁸ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰²⁹ *Tan*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰³⁰ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰³¹ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 3; *Ulus*, 26 Temmuz 1943, s. 1-2; *Tan*, 26 Temmuz 1943, s. 1; *Yeni Asır*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰³² Hüseyin Cahit Yalçın, “Mussolini'nin düşmesi faşizmin sükûtu demek olduğunda bir an bile tereddüt edilemez”, *Haber (Akşam Postası)*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

bahsetmiştir. Ayrıca Avrupa'dan Mussolini ile ilgili alay eden yazıların geldiğini; fakat Türklerin düşeni vurmak gibi bir huyu olmadığını ve Mussolini'nin durumuyla da hiçbir zaman dalga geçecek bir millet olmadığını belirtmiştir. Mussolini'nin büyük bir öğretici olduğunu, hatırasının ve verdiği acı dersin unutulmaması gerektiğini hele de İtalyanların geçirmiş oldukları bu badireyi hiç unutmamaları gerektiğini ifade etmiştir.²⁰³³ Asım Us ise bu hükümet değişikliğini bir inkılâp olarak yorumlamış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “...*İtalya diktatörü Mussolini çekildi. Yerine diktatör göreviyle Mareşal Badoglio Başbakan oldu. Bunun şimdiden ne gibi sonuçlar getireceği tahmin edilemeyecek kadar önemli bir değişikliktir. Bu bir Başbakanın istifası olayı değil, bir inkılâptır. Hem de yeni Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirecek mahiyette bir inkılâp...*”²⁰³⁴ Zekeriya Sertel ise Sicilya istilasında İtalyan kuvvetlerinin hiç karşı koymayarak teslimiyeti istediğini ve Müttefik güçlerin ise sanki bir kurtarıcı gibi halk tarafından beklendiklerini, böyle bir ortama ise Mussolini'nin takip ettiği siyasetin sebep olduğunu bildiren yazar, “*Mussolini çekildi ama hayatına da son vermeliydi; çünkü arkasında bir harabe bıraktı*” cümleleriyle tepkisini de ortaya koymuştur.²⁰³⁵

Mussolini'nin istifa haberi diğer devletler tarafından farklı şekillerde karşılanmıştır. Berlin Büyükelçiliğinden Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda; Mussolini'nin iktidardan ayrılmasının halk ve basın tarafından hayretle karşılandığı ve bomba tesiri yaptığı vurgulanmıştır. Ayrıca meydana gelen bu hükümet değişikliğinin sonuçlarının şimdiden tahmin edilmesinin doğru olmayacağını; Kralın ve Mareşal Badoglio'nun savaşa devam kararı verdikten sonra da Almanya'nın sadece kendi halkı ve askerine güvenerek bu yola devam edeceği belirtilmiştir.²⁰³⁶ Fransa'nın Vichy Büyükelçiliğinden, Türkiye Dışişleri Bakanlığına gelen bir raporda da hem Mussolini'nin istifası hem de İkinci Dünya Savaşı dönemindeki diğer gelişmeler değerlendirilmiş ve istifa haberinin Fransa'da genel olarak iyi karşılandığı bildirilmiştir.²⁰³⁷

²⁰³³ Vâ-Nû, “Mussolini'nin Arkasından”, *Akşam*, 27 Temmuz 1943, s. 3.

²⁰³⁴ Asım Us, “İtalya'da Olan Şey Bir Hükümet Değişikliği Değil, Bir İnkılâptır”, *Vakit*, 27 Temmuz 1943, s. 1, 4.

²⁰³⁵ M. Zekeriya Sertel, “Mussolini'nin İstifası Bir Çöküşün Başlangıcıdır”, *Tan*, 27 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰³⁶ *DBTDA*, 501,31823-125658-15, 27.07.1943.

²⁰³⁷ *DBTDA*, 525, 38309-153272.4, 29.07.1943, s. 1.

21 yıldır iktidarda olan Mussolini'nin sessizce istifa ettiğini ve yerine ise İtalya Kralı'nın en sadık dostu olan Mareşal Badoglio'nun geldiğini yazan Ömer Rıza Doğrul kurulan yeni hükümetin faşist bir yapıda olmadığını ve böylece faşist rejimin tarihe mâl olduğunu söylemenin doğru olduğunu vurgulamıştır. Yazar, Mussolini ile arkadaşlarının 21 yıllık gayretinin boşa gittiğini ve İtalya'nın yeni bir politika devrine girdiğini ve buradan yeni bir demokrat hükümetin bile çıkabileceği yorumunda bulunmuştur.²⁰³⁸ Necmeddin Sadak ise Mussolini'den sonra kurulan Badoglio hükümetinin barış için birtakım adımlar atacağını belirtmektedir. Müttefiklerin barış için ilk şartının Mussolini'nin çekilmesi olduğunu nitelendiren yazar bunun da kolay olmayacağını vurgulamıştır.²⁰³⁹ Falih Rıfkı Atay da Mussolini'nin istifasını değerlendirmiş ve makalesinde özetle şu konuları dile getirmiştir: “Mussolini kendi vatanına ve milletine faydalı bir adamdı. İtalya'yı kızıl anarşi bayraklarından teslim almıştır. Onun idaresi altında ve yirmi bir yıl içinde memleket esaslı bir düzen ve bayındırlığa kavuşmuştur. Etiyopya fethedilerek İtalyan İmparatorluğu genişletilmiştir. Başarılı ve şanslı bir diktatör her şeyi kolaylıkla halledebilirim derse, birçok şeyi de yanlış yapar. Kısa yaşamı boyunca Roma İmparatorluğu'nu kurmak isteyen Mussolini, üç hata yüzünden bütün eserinin yıkıldığını görmüştür. Bu hatalardan birincisi Britanya İmparatorluğu'nu yenmesi, ikincisi 1940'te Fransa düştükten sonra savaşın bittiğine inanmış olması, üçüncüsü de başkalarını inandırmış olduğuna kendinin de aldanmış olmasıdır...” Kısacası Mussolini'nin istifasının sonuçlarının büyük olacağını belirtmiştir.²⁰⁴⁰

Mussolini'nin istifa süreci ve sonrasında neler olduğu ile ilgili basında yabancı ajansların haberlerine de yer verilmiştir. *Cumhuriyet* farklı ajanslardan alınan haberleri şu şekilde derlemiştir. *İsviçre Bern Ajansına* göre Mussolini tutuklanmıştır; *Stokholm İsveç Ajansına* göre, Mussolini'nin Almanya'ya kaçacağı bir sırada subaylar tarafından tutuklandığı haberi verilmiştir; *New York Times*'a göre ise Mussolini ile Faşist Partisi Umumi Kâtibi Sforza'nın ve Bakanların hayatlarından endişe edildiği ya da evlerinde kapalı kaldıkları yorumu yapılmıştır.²⁰⁴¹ *Haber'deki*

²⁰³⁸ Ömer Rıza Doğrul, “İtalya Mukadderatında Yeni Safhalar”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1943, s. 3.

²⁰³⁹ Necmeddin Sadak, “İtalya, az çok elverişli bir sulh elde etmeye çalışacak, muvaffak olabilecek mi?”, *Akşam*, 27 Temmuz 1943, s. 1-2.

²⁰⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, “Mussolini'nin İstifası”, *Ulus*, 29 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁴¹ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1943, s. 1, 3.

bir bilgiye göre de Mussolini Japon Büyükelçisi ile görüşmüş ve Japonya'ya gitmesi ihtimal dahilinde yorumu yapılmıştır. Diğer bir bilgiye göre de Hitler Mussolini'yi Bernisgadan'da kaldığı yere davet etmiştir. Başka bir tahmine göre de Vatikan'a sığınmak istemiştir.²⁰⁴²

Mussolini'nin görevden çekilmesi haberi doğal olarak Müttefik Devletlerde de büyük etkileri beraberinde getirmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill dile getirdiği konuşmasında, Mussolini'nin çekilmesiyle faşist yapının çöktüğünü, İtalyan halkının yeniden dirilmek için Mussolini'den kurtulmak istediklerini, Müttefik güçlerin artık İtalya'nın kapısına kadar geldiğini ve teslim olmalarının kendileri için iyi olacağını belirtmiştir.²⁰⁴³ Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt ise radyo aracılığıyla bir konuşma yapmış ve özellikle İtalyan halkının kayıtsız-şartsız teslim olması sonucunda tekrar demokrasiye kavuşacağını ifade etmiştir. Ayrıca Mussolini'nin istifa etmesinin onun yaptığı yanlışları telâfi etmeyeceğini sonunda cezasını çekeceğini de vurgulamıştır.²⁰⁴⁴

Mussolini'nin görevden uzaklaştırılması sonrasında kurulan Badoglio hükümeti yeni bir kararla savaşa devam demiştir.²⁰⁴⁵ Bu karardan sonra Müttefik kuvvetler taarruzlarına devam etmişler ve 17 Ağustos 1943'te Sicilya tamamen işgal edilmiştir.²⁰⁴⁶ Türk basınında Mussolini'nin iktidardan uzaklaştırılması bazı köşe yazarları tarafından hazin bir olay olarak yorumlanırken bazıları tarafından ise hakkedilen bir son olarak değerlendirilmiştir. İtalyan halkı ise son yaşanan sıkıntılardan dolayı Mussolini'yi suçlamış ve savaşa giriş sebebi olarak da Mussolini'yi görmüşlerdir. Bu yüzden Mussolini'nin iktidardan uzaklaştırılıp tutuklanması, İtalya'da sevinçle karşılanmış ve Müttefik Devletlere de bir şekilde teslimiyet kabul edilmiştir.

C. İTALYA'NIN TESLİMİ VE SULH İMZASI

Sicilya'nın tamamen ele geçirilmesi sonrasında İtalya'nın durumunun ne olacağı konuşulmaya başlanmıştır. 14 Ağustos 1943 tarihinde toplanan Quebeck

²⁰⁴² *Haber (Akşam Postası)*, 27 Temmuz 1943, s. 1, 3.

²⁰⁴³ *Tan*, 28 Temmuz 1943, s. 1; *Ulus*, 28 Temmuz 1943, s. 1, 3.

²⁰⁴⁴ *Akşam*, 29 Temmuz 1943, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁴⁵ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1943, s. 1.

²⁰⁴⁶ *Akşam*, 18 Ağustos 1943, s. 1; *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1943, s. 1; *Vakit*, 18 Ağustos 1943, s. 1.

Konferansı'nda²⁰⁴⁷ Churchill ve Roosevelt'in önemli kararlar aldığı, bu kararlar içinde İtalya'nın kayıtsız şartsız teslim olması konusunda bilgiler yer almıştır.²⁰⁴⁸ İtalya'nın teslim olması için barış görüşmeleri devam ederken, 3 Eylül günü 8. İngiliz askeri ordusu İtalyan karasına saldırıya geçmiştir.²⁰⁴⁹ Sertel, 3 Eylül saldırısıyla birlikte Müttefik Devletlerin Quebecek kararlarını uygulamaya başladıklarını ve savaşın yeni haritasının da belli olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵⁰ Falih Rıfkı Atay ise İtalya'ya yapılan taarruzdan sonra hedefin Balkanlar olacağını vurgulamıştır.²⁰⁵¹

Müttefik bloktan, İngiltere ve Amerika güçleri İtalyan karasının güney bölgesini ele geçirmişler ve ilerlemeye devam etmişlerdir.²⁰⁵² 3 Eylül'de başlayan ilerleyiş kısa sürede 10 kentin işgaliyle birlikte zafere ulaşmıştır. Artık görünen sulh istekten ötürü bir zorunluluk halini almış ve İtalya'nın 8 Eylül günü teslim olmasıyla birlikte mütareke teklifi de kabul edilmiştir. General Eisenhower ile Mareşal Badoglio'nun arasında mütareke imzalanmış ve İtalya kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim olmuştur.²⁰⁵³ İtalya'nın teslimiyetinden sonra ise Alman ve İtalyan güçlerinin arasında mücadeleler başlamıştır. Almanya'nın İtalya topraklarında ilerlemesi üzerine, Müttefik kuvvetler de Napoli, Toronto gibi şehirleri ele geçirmek için asker göndermişlerdir. Alman kuvvetlerinin ise Roma'yı işgal etmesi sonrası 10 Eylül'de Roma, Alman egemenliğine girmiştir.²⁰⁵⁴ İtalya topraklarındaki mücadelede Almanların müdahalesi ile şiddetlenmiştir.

D. MUSSOLİNİ'NİN KURTARILMASI VE YENİ FAŞİST CUMHURİYET HÜKÜMETİN KURULMASI

Mussolini, Büyük Faşist Konsey'in aldığı kararla iktidardan uzaklaştırılmış ve Kralın da bu karara onay vermesi ile 25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini askeri

²⁰⁴⁷ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1943, s. 1, 3; *Ulus*, 17 Ağustos 1943, s. 1.

²⁰⁴⁸ *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1943, s. 1.

²⁰⁴⁹ *Akşam*, 3 Eylül 1943, s. 1; *Son Telgraf*, 3 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁵⁰ M. Zekeriya Sertel, "Müttefikler Avrupa'ya Asker Çıkardılar", *Tan*, 4 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁵¹ Falih Rıfkı Atay, "İtalya'ya Asker Çıkarma", *Ulus* 5 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁵² *Akşam*, 5 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁵³ *Akşam*, 9 Eylül 1943, s. 1; "İtalya Dün Müttefiklere Teslim Oldu", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1943, s. 1; "İtalya, Müttefiklere Kayıtsız Şartsız Teslim Oldu", *Tan*, 9 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁵⁴ *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1943, s. 1; *Son Telgraf*, 11 Eylül 1943, s. 1; *Ulus*, 11 Eylül 1943, s. 1; *Vakit*, 11 Eylül 1943, s. 1.

yetkilerini Krala devretmiştir. Kral ile Mussolini arasında görevden alınma kararının konuşulmasından sonra ise saraydan çıkarken tutuklanmıştır. Mussolini tutuklandıktan sonra bir askeri kışlaya götürülmüş, telefon etmesine dahi izin verilmemiştir. Bir süre sonra buradan alınarak Legnano'da²⁰⁵⁵ bulunan başka bir askeri kışlaya nakledilmiştir. Mareşal Badoglio ile arasında geçen konuşmadan sonra ise istediği yere götürülebileceğini öğrenmiştir. İlk önce Ponza Adası'na götürülmüştür. Burada, Mussolini tarafından tutuklanan Faşizm karşıtı görüşleri savunan kişiler de vardır.²⁰⁵⁶ Bir hafta sonra ise Mussolini Maddalena Adası'na nakledilmiştir.²⁰⁵⁷

Mussolini'nin tutuklanmasından sonra faşist liderler de İtalya'yı terk etmiş, Bottai kaybolmuş ve yabancı bir lejyona (askeri birlik) girdiği konuşulmuştur. Farinacci, Münih'e gitmiş, Federzoni ve diğer faşist liderler de ortadan yok olmuşlardır. Mussolini'nin damadı ve Faşist İtalya'nın eski Dışişleri Bakanı Kont Ciano ise ailesiyle birlikte önce Münih'e geçmiş, sonra ise İspanya'ya gitmek istemiştir; fakat Almanlar tarafından yakalanıp tutuklanarak Verona Hapishanesi'ne götürülmüştür. Mussolini ise tekrar Maddalena adasından alınarak izinin kaybettirilmesi için Roma'nın 160 km civarında Agruzen dağlarında ıssız bir kayak merkezinde Campo Imperatore oteline yerleştirilmiştir. Otel tamamen boşaltılmış ve güvenliği sağlamak için asker bırakılmıştır.²⁰⁵⁸

Mussolini'nin tutukluluk döneminde, Almanya'da 9 Eylül'de Millî Faşist Hükümeti kurulmuş ve başına Kont Roberto Farinacci getirilmiştir. Farinacci, Mussolini tutuklandıktan sonra Münih'e giden eski faşist partisinin önemli isimlerinden biridir. Hükümet kurulduktan sonra bir beyanname yayınlamışlardır. Bu beyannamede; *“İngiliz ve Amerikalılar Badoglio aracılığıyla Almanya'ya karşı silaha sarılmanızı ve İtalya'nın şerefini ayaklar altına almanızı istiyor. Hükümet idaresini faşist kabine eline almıştır. Vatanınıza sadık kalınız ve bütün hainleri kovunuz”* şeklinde ifadeler yer almıştır.²⁰⁵⁹ Mussolini'yi tutuklu bulunduğu yerden kurtarmak için birçok kez teşebbüste bulunulmuş; lakin başarılı olunamamıştır.

²⁰⁵⁵ Legnano: Milano'ya bağlı kuzeybatı İtalya'da bulunan bir yerleşim yeri.

²⁰⁵⁶ Dinç, *Benito Mussolini*, s. 116-123.

²⁰⁵⁷ *Vakit*, 10 Eylül 1943, s. 3.

²⁰⁵⁸ Dinç, *Benito Mussolini*, s. 123-129.

²⁰⁵⁹ *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1943, s. 1, 3; *Vakit*, 10 Eylül 1943, s. 1, 3.

Hitler, Mussolini'nin kurtarılması için genç bir yüzbaşı olan Otto Skorzeny komutasında Alman paraşütçü askerleri görevlendirmiştir. Skorzeny, Mussolini'yi çoğu gittiği yerde takip etmiş; fakat izini sürekli kaybetmiştir. Mussolini'yi 12 Eylül 1943 tarihinde Skorzeny komutasında Alman paraşütçü komandolar, büyük uğraşlar sonunda ulaştıkları Gransasso'dan önemli bir operasyonla kaçırarak Viyana'ya götürmüşlerdir. Daha sonra bir bombardıman uçağı ile eşi Dona Rachele'in yanına Münih'e ulaştırmışlardır.²⁰⁶⁰

Mussolini'nin Alman birlikleri tarafından kaçırılması konusu Türk basınında da ele alınmıştır. Genelde haberlere baktığımızda Mussolini'nin Alman paraşütçüler tarafından kaçırıldığını fakat nereye götürüldüğünün bilinmediği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.²⁰⁶¹

Mussolini kurtarıldıktan sonra ise Hitler'in genel karargâhından yayımlanan tebliğ Alman radyosu tarafından duyurulmuştur. Tebliğde: *“Alman paraşütçüleri ve silahlı emniyet memurları hainler zümresi tarafından hapsedilmiş olan Mussolini'yi kurtarmak için harekete geçmiştir. Bu hareket başarılı olmuştur. Duçe kurtarılmıştır. Böylece Mussolini'nin, Badoglio Hükümeti tarafından İngiliz ve Amerikalılara teslimi gerçekleşmeyecektir.”*²⁰⁶² Almanya tarafından yayımlanan tebliğde Mussolini'nin İngiltere ve Amerika'ya teslim edilmesinin engellenmiş olduğu vurgulanmıştır. Bu konu Türk basınında yer almış ve Berlin Ajansından gelen haberlere göre, Mussolini'nin Badoglio Hükümeti tarafından İngiltere'ye teslim edilmiş olduğu ve oradan da Kuzey Afrika'ya gönderildiği bilgisinin İngiliz-Amerikan gazetelerinde verildiği ifade edilmiştir.²⁰⁶³ Londra ajanslarından gelen bilgiye göre, Mussolini'nin Almanlar tarafından kaçırılması İngiltere'de ilgiyle karşılanmamıştır, çünkü bu saatten sonra Mussolini'nin kurtarılması düzeni değiştiremez anlayışı hâkim olmuştur.²⁰⁶⁴ Berlin'in verdiği bilgiye göre de Moskova radyosunun 15 Eylül günkü yayınından, Mussolini'nin kurtarılması, Müttefiklere

²⁰⁶⁰ Dinç, *Benito Mussolini*, s. 130-131.

²⁰⁶¹ *Akşam*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Tan*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Ulus*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Vakit*, 13 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁶² *Akşam*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Ulus*, 13 Eylül 1943, s. 1; *Vakit*, 13 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁶³ *Akşam*, 12 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁶⁴ *Tan*, 15 Eylül 1943, s. 1.

teslim edilmesi gereken tarihten hemen bir gün önce gerçekleştirilmiştir.²⁰⁶⁵ Berlin, Mussolini'nin kaçırılması ile ilgili ayrıntılı bir açıklama paylaşmıştır. Bu açıklama şu şekildedir: *“Duçe'nin kurtarılma görevini alan SS taarruz gücü kumandanı, Mussolini'nin Sent Maddelena adasında Appruzen dağlarının 2900 metre yüksekliğindeki bir zirvesinde bulunan ve önceden dağ sporlarının yapıldığı insanların kaldıkları bir otelde tutulduğunu 28 Ağustos'ta haber almıştı. Mussolini burada birkaç yüz karabini askerinin (İtalyan Jandarması) koruması altında bulunuyordu. Bu otelin dışarıyla irtibatı çok sıkı kontrol ediliyordu. Önce keşif uçakları ile yapılan incelemeler ve bölgesel vaziyetin gizlice tetkiki sayesinde gereken bilgiler toplanabilmiş ve 12 Eylül tarihinde kesin teşebbüse geçilmesi kararı verilmiştir...”*²⁰⁶⁶ Mussolini'nin kurtuluş haberleri Milano'da da coşkuyla karşılanmış, halk tarafından sokaklarda gösteriler düzenlenmiştir.²⁰⁶⁷

Mussolini'nin tutukluluk döneminde kurulan Millî Faşist Hükümeti, Mussolini kurtarıldıktan sonra bir açıklama yapmış ve Mussolini'nin bir beyannamesini yayımlamıştır. Bu beyannamede Mussolini'nin partinin başına geçtiğini ve bu oluşumun bundan sonra *“Cumhuriyet Faşist Partisi”* adını aldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca hainlerin cezalandırılacakları da vurgulanmıştır.²⁰⁶⁸ Mussolini'nin İtalya'nın Lombardiya bölgesinde Cremona'da yer aldığı ve Mussolini başkanlığında Millî İtalyan Hükümeti kurulduğu haberi de verilmiştir.²⁰⁶⁹ Mussolini 18 Eylül'de Almanların elinde bulunan İtalyan radyosundan bir konuşma yapmış ve konuşmasında nasıl kaçırıldığını anlattıktan sonra bütün İtalyanları, Almanya ve İtalya'nın yanında savaşa davet etmiştir.²⁰⁷⁰

Mussolini'nin radyoda yaptığı konuşma ile ilgili değerlendirmede bulunan Hüseyin Cahit Yalçın, *“...İtalya Devleti'nin Hükümet Başkanı, faşizmin kurucusu ve gerçekte İtalya'nın gerçek hâkimi olan Duçe şimdi Almanların peşine takılmış, dünyanın dört bir tarafından toplanmış, maceraperest biridir...”* sözleriyle yazısına

²⁰⁶⁵ *Haber (Akşam Postası)*, 15 Eylül 1943, s. 1, 3.

²⁰⁶⁶ *Haber (Akşam Postası)*, 15 Eylül 1943, s. 3; *Vakit*, 16 Eylül 1943, s. 1, 4.

²⁰⁶⁷ *Ayın Tarihi*, (1-30 Eylül 1943), S: 118, s. 182.

²⁰⁶⁸ *Akşam*, 16 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁶⁹ *Vakit*, 15 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁷⁰ *Akşam*, 19 Eylül 1943, s. 1; *Haber (Akşam Postası)*, 19 Eylül 1943, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1943, s. 1, 3; *Son Telgraf*, 19 Eylül 1943, s. 1; *Tan*, 19 Eylül 1943, s. 1; *Ulus*, 19 Eylül 1943, s. 1; *Vakit*, 19 Eylül 1943, s. 1, 4.

başlamıştır. Yazar, Mussolini'nin şimdi gerçek yerini bulduğunu, aslında Almanların yanında bile bir değeri olmadığını, Kraldan gördüğü muameleden dolayı şikâyet etmesinin doğru olmadığını; çünkü kendisini diktatör makamında tutmak için bir şeyler yaptığını vurgulamıştır. Mussolini'nin konuşmasında bütün İtalyanları, Almanların etrafında mücadeleye davet ettiğini belirten Yalçın, Mussolini'nin bundan sonraki görevinin işte böyle Alman ajanlığı yapmak olacağını ve toplanan kişilerin ise son bir ümit ile Almanların yanında vatanlarını değil, kendi değersiz canlarını kurtarmak için bulunacaklarını ifade ederek Mussolini'nin hatalı olduğu yorumunda bulunmuştur.²⁰⁷¹

23 Eylül 1943 tarihinde Mussolini başkanlığındaki Cumhuriyetçi Faşist Parti kabinesini oluşturmuştur. Akşam'daki haberlere göre, Mussolini İtalyan kukla hükümetini kurmuş, Başbakanlığa ve Dışişleri Bakanlığına kendisi oturmuş, Savaş Bakanlığına ise Mareşal Graziani'yi görevlendirmiştir.²⁰⁷² İsviçre Berne Ajansından bildirilen haberlere göre de Mussolini 24 Eylül günü Münih'ten hareket ederek 25 Eylül'de Bologna'ya varmış ve Roma'nın karışık durumundan dolayı yeni hükümetini Bologna'da kuracaktı. Mussolini, Hitler'in özel treniyle seyahat etmiş ve İtalya'nın eski Berlin Büyükelçisi Dino Alfieri ile eski Faşist Partisi Kâtibi Farinacci de kendisine eşlik etmiştir. Mussolini'nin bu seyahati gizli tutulmuştur.²⁰⁷³

Falih Rıfkı Atay, Mussolini'nin başına geçtiği Cumhuriyetçi Faşist Parti ve Hükümeti ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuştur. Yazar: “*Almanya'nın İtalyan topraklarında yapılması gereken şeyleri İtalya menfaatine ve İtalyanlarla beraber yapıyor görünmek için, Almanya'da yeni bir faşist oluşum meydana getirmişlerdir. Bu partinin başına Mussolini'nin geçeceğine çoğu kimse ihtimal vermediği halde, Mussolini geçmiştir*” cümlelerini ifade etmiştir. Atay, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarını hatırlatarak İtalya'nın kendi başına hareket ettiği için Almanların İtalyan milletini ve ordusunu hiçbir zaman affetmeyeceğini, Hitler'in ise Mussolini'ye göstermiş olduğu fedakârlığın karşılıklı arkadaşlık hoşgörüsünden başka bir şey

²⁰⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mussolini'nin Sesi”, *Haber (Akşam Postası)*, 19 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁷² *Akşam*, 24 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁷³ *Haber (Akşam Postası)*, 25 Eylül 1943, s. 3; *Son Telgraf*, 25 Eylül 1943, s. 1; *Vakit*, 26 Eylül 1943, s. 4.

olmadığını belirtmiştir.²⁰⁷⁴ Nadir Nadi, Mussolini'nin kurduğu hükümetin başında yer aldığından beri, İtalya Kralı ve Mareşal Badoglio'ya karşı herhangi bir hüküm kesmemesinin nedenini, İtalyan halkı önünde kaybettiği itibarı tekrar kazanma isteği olarak yorumlamıştır.²⁰⁷⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mussolini ve Türk Politikası” başlıklı yazısında Mussolini'nin başında bulunduğu Faşist İtalyan Cumhuriyeti Hükümetine karşı Türkiye'nin bakış açısının sorgulanması konusuna değinmiş ve şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bir Alman gazeteci, Berlin Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir basın toplantısında, Türkiye'nin Mussolini hükümetine karşı politikasının ne olduğunu anlamak istemiş ve bir soru sormuştur. Alman Dışişleri Bakanlığı sözcüsü ise belirsiz bir cevap vermiş ve henüz bir şey bilmediğini söylemiştir. Alman propaganda ajansı da bu konuşmayı telgrafla İstanbul'a bildirmiştir. Tabii ki bu olaylar bizi güldürmektedir. Böyle davranmalarının amacı ne olabilir. Bu bize bir uyarı mı? Bakın! Bir Faşist İtalyan Cumhuriyeti kuruldu. Siz hâlâ varlığından haberdar değil misiniz? Haydi gelin Sinyor Mussolini'yi tebrik edin ve kurduğu hükümeti tanıyın...”²⁰⁷⁶

Türk basınının Mussolini'nin başında bulunduğu yeni Faşist Cumhuriyet Hükümetine bakış açısının çok olumlu olmadığını görüyoruz. Sadece durumu idare etmek anlamında Hitler tarafından oluşturulan, Mussolini'nin de başına getirildiği ve gereken etkiyi oluşturmadığı yorumu verilen haberlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca baştan beri Mussolini'nin Hitler'in sözünden çıkmadığı ve şimdide aynı şekilde hareket ederek kukla bir hükümetin başında yer aldığı vurgulanmıştır.

E. MUSSOLİNİ'NİN SON GÜNLERİ

10 Eylül 1943 tarihinde Almanya'nın taarruzları ile başlayan Roma işgali, Müttefiklerin 4 Haziran 1944 tarihinde Roma'yı ele geçirmeleriyle sonuçlanmıştır.²⁰⁷⁷ İtalya karasında süren savaşa artık bir zafer getirebilmek için 1945 yılında Müttefiklerin hazırlıklarına hız verdiklerini görmekteyiz. 1945 yılının Nisan ayında Müttefik kuvvetlerin taarruzları başlamış ve kısa sürede Bologna ele geçirilmiş; Müttefik kuvvetler Alman savunma hattını kırmışlar ve 40 bin esir

²⁰⁷⁴ Falih Rıfkı Atay, “Faşist, Millet ve Hanedan”, *Ulus*, 23 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁷⁵ Nadir Nadi, “Faşist İtalyan Hükümeti”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1943, s. 1, 3.

²⁰⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mussolini ve Türk Politikası”, *Haber (Akşam Postası)*, 27 Eylül 1943, s. 1.

²⁰⁷⁷ *Akşam*, 5 Haziran 1944, s. 1; *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1944, s. 1.

almışlardır.²⁰⁷⁸ 29 Nisan'a kadar hız kesmeksizin devam eden mücadeleler sonrasında Cenova, Venedik gibi önemli kentler de ele geçirilmiş ve Almanya İtalya'daki savaşın bitmesine yönelik teslimiyetini istemiştir. 29 Nisan 1945 tarihinde İtalya cephesinde savaşı bitiren ateşkes antlaşması imzalanmış ve 2 Mayıs 1945 tarihinden itibaren de ateşkes geçerli sayılmıştır.²⁰⁷⁹

1945 yılında İtalya karasında Müttefik kuvvetlerin kazandığı zaferler neticesinde Mussolini bu topraklarda olmaması gereken bir kaçak durumunda olmuştur. Öncelikle bulunduğu yer olan Garda Gölü'nden Milano'ya hareket etmek istemiştir. Milano'ya gitmek istemesinin sebebi ise burada başpiskopos ile görüşüp teslim olmasının şartlarını görüşmektir; ancak kayıtsız şartsız bir teslimiyet istendiğini öğrenince bunu kabul etmemiştir. 25 Nisan 1945 günü Cumhuriyetçi ordu askerlerinin olduğu bir Alman konvoyu ile Como'ya gitmiş, oradan da İsviçre'ye geçmeye çalışmış; ama başarılı olamamıştır. Buradan ise Brenner'e doğru giden Alman askerleriyle birlikte yola devam etmiş, üzerindeki Alman askeri kıyafetleriyle birlikte Dongo kentinde yakalanmıştır.²⁰⁸⁰ Mussolini o kadar kaçıştan sonra artık yolun sonuna gelmiştir. Dongo'da kaldığı evden alınarak arkadaşı ile otomobile bindirilmişler ve biraz gittikten sonra yolda durmuşlar, otomobilden Mussolini ve arkadaşı Claretta indirilmiş ve yolun üstünde vurulmuşlardır. Sonra ise, Mussolini'nin, Claretta Petacci'nin ve diğer on altı Faşist Bakanın vücutları Milano meydanında baş aşağı asılarak herkese gösterilmiştir.²⁰⁸¹

Mussolini'nin idamı basında da çok ilgi görmüş ve ayrıntısıyla verilmeye çalışılmıştır. *Son Posta*'nın 30 Nisan 1945 tarihli nüshasında Mussolini'nin Milano'da kurşuna dizilerek idam edildiği ve meydanda cesedinin gösterildiği bilgisi verilmiştir.²⁰⁸² Yine paylaşılan bir haberde, Mussolini'nin cesedine halktan bir kadının beş kurşun sıktığı ve “ölen beş oğlum için” diye haykırdığı belirtilmiştir.²⁰⁸³ *Haber (Akşam Postası)* ise 28 Nisan'da Mussolini'nin idamının gerçekleştiğini Como'da cesetler gösterildikten sonra, 29 Nisan'da Milano'ya getirildiklerinden

²⁰⁷⁸ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1945, s. 1.

²⁰⁷⁹ “İtalya'da Harp Dün Sona Erdi”; *Vakit*, 3 Mayıs 1945, s. 1.

²⁰⁸⁰ Dinç, *Benito Mussolini*, s. 160-162.

²⁰⁸¹ *Akşam*, 30 Nisan 1945, s. 1; *Son Posta*, 1 Mayıs 1945, s. 1; *Vakit*, 2 Mayıs 1945, s. 1-2.

²⁰⁸² *Son Posta*, 30 Nisan 1945, s. 1, 7.

²⁰⁸³ *Son Posta*, 2 Mayıs 1945, s. 1, 3.

bahsetmiştir.²⁰⁸⁴ *Akşam* ise “*Mussolini idam edildi, Hitlerin akıbeti meçhul*” başlığıyla haberi vermiştir.²⁰⁸⁵ *Vakit*’in 2 Mayıs günü verilen haberinde ise Mussolini’nin cesedinin Milano’ya getirildikten sonra bir gün boyunca teşhir amaçlı meydanda bekletildiği ve sonunda morga kaldırıldığından bahsedilmiştir.²⁰⁸⁶

Mussolini 1922 senesinde iktidara gelmiş ve 21 yıl boyunca İtalya’da daima isminden söz ettiren bir dönem geçirmiştir. 1945 senesinde ise beraber aynı yolda yürüdüğü çoğu arkadaşıyla birlikte idam edilmiştir. Böylece İtalya’da önemli bir dönem de sona ermiştir.

²⁰⁸⁴ *Haber (Akşam Postası)*, 30 Nisan 1945, s. 1.

²⁰⁸⁵ *Akşam*, 30 Nisan 1945, s. 1-2.

²⁰⁸⁶ *Vakit*, 2 Mayıs 1945, s. 2.

SONUÇ

1860 yılında İtalyan birliği sağlanmış, 1870 yılında ise İtalyan Devleti dünya düzeninde yerini almıştır. Birliğini tamamlayarak “*Ben de varım*” diyen İtalya sömürgecilik yarışına beklemeden girmiştir. İtalya 1911 senesinde Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki son toprak parçası olan Trablusgarp’ı işgal etmiştir. Bu bölgede de istediğini tam olarak elde edemeyen İtalya, Rodos ve On iki Ada’ya el uzatmıştır. Osmanlı Devleti ise Balkan Savaşları tehlikesi dolayısıyla bu adaları geçici olarak İtalya’ya bırakmıştır. İtalya’nın sömürgecilik zihniyeti Birinci Dünya Savaşı’nda da kendini göstermiştir. Kazanan devletler tarafında savaştan ayrılmıştır. İtalya ne kadar savaşı kazanan tarafta yer alsada savaş sonrasında önemli kazanımlar elde edememiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybeden devletler kadar sıkıntı yaşamaları da kazanan devletler de birtakım zorluklarla boğuşmak zorunda kalmışlardır. Bu zorlukları yaşayan devletlerden biri de İtalya olmuş ve halkın kurtarıcı beklediği bir dönemde Faşizm yönetiminde yerini bulmuştur.

1922 yılı Ekim ayında hükümetin başına geçen Benito Mussolini yeni politik görüşlerini hem iç politikada hem de dış politikada uygulamaya başlamıştır. İtalya’da Mussolini hükümetinin kurulması, yeni bir yönetim anlayışını da beraber getirmesi açısından Türkiye’de yakından takip edilmiştir. Mussolini, hükümetin başına gelişinin ilk senesinde iç politikada seçim kanununu değiştirmiş ve parlamenter sistemin gereksiz olduğuna dair açıklamalar yapmıştır. Bir anlamda iktidarını sağlamlaştırarak, diktatörlüğünü ilân etmiştir. Dış politikada ise Roma İmparatorluğunu tekrar büyük ve ihtişamlı dönemine kavuşturmak için Balkanlar ve Akdeniz’de faşist politikalarını devreye sokmuştur. Mussolini iktidarının takip ettiği siyaset, Türk basınında, “*faşistliğe ve diktatörlüğe dayanan yeni siyasi İtalya düzeni*” olarak yorumlanmıştır. Ayrıca sosyal ve siyasi düzendeki sıkıntıların gelen katı faşist yönetimle düzeltilebileceği yapılan yorumlar arasındadır.

İtalya’nın Mussolini döneminde takip ettiği ekonomi politikası da eleştirilmiş ve “*acımasız*” olarak değerlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın bıraktığı ekonomik sıkıntıyı ortadan kaldırmak için uygulanan kısıtlamalar halk tarafından

teпкиyle karşılanmıştır. Kamuoyunda “*Mussolini’nin halkın ağzını bağlayıp, kollarını serbest bıraktığına*” dair yorumlar yapılmıştır. Benito Mussolini’nin amacı güçlü bir devlet ve millet meydana getirdikten sonra emperyalist siyasetini devreye sokarak dünyaya açılmak olmuş; Avrupa, Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de yayılma politikası ilgili olan bütün devletleri tedirgin etmeye başlamıştır. Türk basınında Mussolini’nin emperyalist siyaset takip etmesinin sebebi; İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda kaybettiklerini tekrar kazanmaya çalışması olarak yorumlanmıştır.

İtalya’nın On iki Ada ve Korfu Adası konularında Yunanistan ile sorunlar yaşadığı bilinmektedir. İtalya’nın özellikle Korfu Adası işgali Türk basınında bir taraftan eleştirilirken, diğer taraftan da Yunanistan’ın “*hakkından ancak İtalya gelir*” şeklinde yorumlar yapılmıştır. Ayrıca Millî Mücadele döneminde Yunanistan’ın Türk Milleti’ne çektiği sıkıntıların acısını İtalya çıkarıyor şeklinde sert ifadelerle de rastlanmıştır. İtalya Fiume bölgesi ve Adriyatik meselelerinde de Yugoslavya ile önemli sıkıntılar yaşamıştır. Sonunda hem Korfu Adası’nda hem de Fiume bölgesinde söz sahibi olan Mussolini emperyalist siyasetlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Bir taraftan istediklerini elde eden Mussolini İtalya’sı, diğer taraftan da birçok Balkan devletiyle dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve dünya düzeninde yerini belirlemek istemiştir. Avrupa siyasetinde ise İtalya’nın en çok karşı karşıya kaldığı devletler İngiltere, Fransa ve Almanya olmuştur. Mussolini, Avrupa ile özlenen barışın yapılması gerektiğini vurgularken bir taraftan da devletin temkinli olması gerektiğini ve herhangi bir durumda lâzım olacak hazırlıklarının yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.

1920-1930 yılları arasında Avrupa’da, Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen statüko korunmaya çalışılmıştır. 1930’dan sonra yaşanan bir takım ekonomik sıkıntılar ve devletlerin yayılmacı zihniyeti imzalanan paktların ve antlaşmaların hiçe sayılmasına sebep olmuştur. İtalya’nın takip ettiği yayılmacı politikalar, “*Büyük İtalya*” ve Akdeniz’de “*Bizim Deniz*” anlayışı, adalardaki konumu, Arnavutluk’ta sahip olduğu hakimiyet, Türkiye ve Türk kamuoyunun da İtalya’ya temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur.

İki dünya savaşı arasında İtalya bulunduğu durumdan çok daha iyi yerlere gelebilmek için, Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaların oluşturduğu

düzeni yıkmak istemiş ve bunun için uğraşmıştır. Mussolini'ye göre dünyanın o günkü haritası değiştirilmelidir. İtalya, Akdeniz'e sahip olmalı, Balkanlar'da hakimiyetini hissettirmeli ve Anadolu kıyılarına kadar hüküm sürmelidir. Bu düşüncelere sahip olan Mussolini 1935 yılına kadar ılımlı bir politika takip ederken, 1935 yılından sonra asıl niyetini belli etmiştir. Mussolini'nin asıl niyetini belli etmesi ve saldırgan politikasının ortaya çıkması Türk basınında da eleştirilere sebep olmuştur.

1933 yılında İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında gerçekleştirilecek olan bir "*Dörtler Güç Paktı*" projesi ortaya konulmuştur. Paktın amacı Sovyetler Birliği'ni Avrupa'nın dışında tutmak, Milletler Cemiyeti'ne söz hakkı düşürmemek ve gerçekleştirilecek olan paylaşımlarda söz sahibi olmaktır. Bu tür ittifak girişimlerinde bulunulması Türkiye dahil diğer dünya devletlerini de tedirgin etmeye başlamıştır. Barış düzeninin devam etmesini isteyen ve sınırlarının güvenliğini düşünen Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında ise 1934 yılında Balkan Antantı gerçekleştirilmiştir. Balkan Antantı'nın en önemli imza sebeplerinden biri de Bulgaristan'ın İtalya ile mücadele etmesinin önünün kesilmesi ve Balkanların bu şekilde korunmaya çalışılmasıdır.

Mussolini'nin 1934 yılının Mart ayında yapmış olduğu bir konuşma hem Türkiye'de hem tüm dünyada endişe meydana getirmiştir. Konuşmanın özellikle Balkan Antantı'ndan sonra yapılmış olması, Mussolini'nin dünyaya verdiği gözdağı mesajı olarak algılanmıştır. Konuşmada, İtalya'nın tarihî amaçları arasında Asya ve Afrika'nın olduğunun vurgulanması Türkiye'de bir savaş tedirginliğini ortaya çıkarmıştır. 1934 yılındaki Mussolini'nin konuşması, Türk basınında da büyük bir etki yapmış ve dünyanın unutmaya çalıştığı saldırgan tutumun Mussolini tarafından tekrar ortaya atıldığı yorumları yapılarak tepkiyle karşılanmıştır. Mussolini bir süre sonra konuşmanın yanlış anlaşıldığını ve Türkiye'yi kasteden bir tutumu olmadığını savunsa da çok da ikna edememiştir. 1935 yılından itibaren saldırılarını daha da netleştiren Mussolini İtalya'sı, Menteşe adalarında askeri hazırlıklar yaparken, bir taraftan da Habeşistan işgalini başlatmış ve 1936 yılında Habeşistan'ın başkenti Adis Ababa'yı işgal etmiştir. İtalya'nın Habeşistan'da uyguladığı harekât tarzı Türk kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmış ve Tekniğin, makinenin insan ruhunu

yendiğini ve bütün dünyanın da sessiz kaldığını, belirten yorumlar yapılmıştır. İtalya'nın Habeşistan işgali karşısında Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı zecrî tedbirlere Türkiye'nin de destek vermesi iki ülke arasında gerginliğe sebep olmuştur. Bu tarihlerdeki önemli gelişmelerden birisi de Türkiye'nin Boğazların durumunun tekrar görüşülerek o dönemki statüsünün değiştirilmesine yönelik talebinin İtalya tarafından olumlu karşılanmamasıdır. Türk basınında İtalya'nın, Türkiye'nin Habeşistan meselesindeki tutumuna karşılık verdiği ve zecri tedbirlere katılan Türkiye'ye bir anlamda misilleme yaptığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunda toplanan Montreux (Montrö) Boğazlar Konferansı sonrasında imzalanan antlaşmaya İtalya ancak 1938 yılında katılmıştır.

İtalya giderek Almanya'ya yaklaşmaya başlamış ve iki devlet arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde 1936 yılında Roma-Berlin Mihveri adı altında protokoller imzalandığı açıklaması yapılmıştır. Kasım 1936'da Almanya ve Japonya arasında imzalanan Anti-Komitern Pakt'a, Kasım 1937'de İtalya da dahil olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1937 yılının Aralık ayında İtalya Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Almanya, 1935 yılından itibaren silahlanmaya başlamış ve Ren kıyılarına asker yığmaya yönelik hazırlıklar yapmıştır. Japonya'nın Çin'e saldırması, İspanya İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortamın karışıklığından yararlanan Almanya, Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak etmiştir. Bu ilhak karşısında İtalya'nın sessiz kalması, Türk kamuoyunda İtalya'nın Almanya'ya olan sıkı dostluğu ve bağlılığı olarak yorumlanmıştır. Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi tehlikesi karşısında ise Mussolini'nin aracılık rolü ile İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın katılımıyla Münih Konferansı toplanmıştır. Konferans sonrası imzalanan antlaşmanın Mussolini sayesinde yapıldığı haberleri yanında, asıl antlaşma metninin önceden Hitler tarafından Mussolini'ye verildiği yorumlarında da bulunulmuştur.

Almanya'nın silahlanma yarışı ve saldırgan politikası sonrasında en önemli gelişmelerden biri de İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi olayıdır. Türkiye bu olay karşısında tedirgin olmuş ve bu olayın bir Dünya Savaşı'na dönüşebileceği değerlendirmesi yapılmıştır. İtalya'nın bu saldırısı Türkiye'yi,

İngiltere ve Fransa tarafına yaklaştırmıştır. Türkiye-İngiltere ortaklığının belirmesinden sonra ise İtalya-Almanya arasında Dostluk ve İttifak Antlaşması gerçekleştirilerek bu antlaşmaya Çelik Pakt ismi verilmiştir. Dostluk ve İttifak Antlaşmaları ile belirlenen taraflar, bir anlamda İkinci Dünya Savaşı'nın da ayak sesleri olmuştur.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya taarruzuyla başlayan savaşta İtalya tarafsızlığını ortaya koymuştur. 1940 yılına kadar tarafsızlık konusunda direnen Mussolini Brenner Geçidinde Hitler ile yaptığı görüşme sonrasında savaşa girme kararı almıştır. Mussolini'nin asıl amacı savaşa olabildiğince geç girmek ve çok fazla yıpranmadan savaşın sona ermesini sağlamaktır; fakat hiçbir şey Mussolini'nin istediği gibi olmayacak hem kendisi hem de devleti bir felâkete sürüklenecektir. Türk basını İtalya'nın savaşın başlangıcındaki tarafsız tutumunu da gerçekçi bulmamış, Almanya ile karşılaştırılan bir plan yorumu yapılmıştır.

İtalya'nın Ekim 1940'ta Yunanistan'ı işgal etmesi Türkiye'nin tavrının merak edilmesine yol açmıştır; ancak İtalya'nın bir Balkan Devleti olmaması, Balkan Antantı'na göre Türkiye'nin de yardımının önünü kesmiştir. Yine de Türkiye Yunanistan'ın yanında olduğunu ve Bulgaristan'ın herhangi bir saldırısı olursa müdahale edeceğini de duyurmuştur. İtalya'nın savaşa gireceğine çok fazla ihtimal vermeyen Türk basını, Almanya taraftarı; fakat tarafsızlığını sürdürecektir bir İtalya üzerinde durmuştur. Bunun sebebini de İtalya'nın savaşın ağır yükünü kaldırabilecek kadar güçlü olmamasına bağlamıştır. Mussolini'nin savaşa gireceğine dair yaptığı konuşma ve arkasından Yunanistan'a saldırısı basında şaşkınlıkla karşılanmış ve Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikeli duruma da dikkat çekilmiştir. Yunanistan'ın ilk önce İtalya tarafından işgali, sonrasında ise Almanya'nın işgaline uğraması basında Yunanistan'a desteğin artmasına yol açmış ve büyük bir heyecanla Yunanistan'ın zaferi beklenmiştir.

İtalya'nın Yunanistan, Habeşistan, Libya, Somali gibi cephelerde başarısız olması ve 1943 yılında Sicilya'nın Müttefik Devletler tarafından işgal edilmesi, Mussolini ve Faşist rejimin de bir anlamda sonunu getirmiştir. Büyük Faşist Konsey'de alınan kararla Mussolini görevden uzaklaştırılmış ve Kralın emriyle tutuklanmıştır. Eylül 1943'te İtalya savaştan çekilmiştir. Kuzey ve Güney olarak

ikiye ayrılmıştır. Hitler aracılığı ile tutuklu olduğu yerden kaçırılan Mussolini, Kuzey İtalya'da Cumhuriyetçi Faşist Parti ve Hükümetini kurmuştur. 13 Ekim 1943'te Müttefik Devletlerin denetiminde olan Badoglio Hükümeti Almanlara karşı savaş ilan etmiştir. Mussolini'nin bulunduğu Kuzey İtalya ile Kralın emri altındaki Badoglio Hükümeti arasındaki mücadele Almanya ve Müttefik Devletlerin savaş alanına dönmüştür. 1945 yılına kadar devam eden savaş sonucunda İsviçre'ye kaçmaya çalışan Mussolini yakalanmış ve yakın arkadaşlarıyla birlikte öldürülmüştür. 1922 senesinde büyük bir ihtişamla başa geçen ve halk tarafından kurtarıcı gözüyle bakılan Mussolini Faşizmi 1945 senesinde kötü bir sonla bitmiştir. 1946 senesinde ise İtalya'da krallık sona ermiştir.

Mussolini'nin hükümetin başına geçtiği 1922 yılı itibariyle Türk basınının konuya bakış açısını değerlendirdiğimiz zaman genelde yabancı ajanslardan alınan bilgilerle karşılaşmıştır. Aktarılan bilgilerin aynı olması dolayısıyla bu dönem gazetelerinin haberlerinde bir kısıtlama görülmüştür. Basına ulaştırılan yabancı dildeki telgrafların da bazen tam olarak çevirisinin yapılamaması gazetelerdeki bilgi aktarımında eksiklerin ve yanlışların olmasına sebebiyet verdiği görülmüştür. Basındaki bu eksiklerin yazarlar tarafından yapılan değerlendirmelerle tamamlanmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Mussolini'nin iktidara geldiği ilk yıllarda basında dış politikayla ilgili çok fazla ayrıntı haberin yer almamasının önemli bir sebebi de Millî Mücadelenin yeni kazanılmış olması ve Lozan Barış Antlaşması gibi önemli bir olayın gündemde yer almasıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız dönemi içeren 1922-1945 yıllarındaki Mussolini İtalya'sını değerlendiren Türk basınının yazılarını yönlendiren, İtalya'nın takındığı tavır olmuştur. Örneğin Korfu Adası işgali esnasında Yunanistan'ın geçmişte yaptıklarının cezasını çektiği ve İtalya'nın iyi yaptığı yorumu ele alınırken; bir Habeşistan işgali veya Arnavutluk işgali gündeme geldiğinde ise İtalya'nın emperyalist siyaseti sert bir dille eleştirilmiştir. Yazarların yorumlarını etkileyen önemli konulardan biri de Mussolini'nin halka hitaben yaptığı ve İtalya'nın emperyalist siyasetini içeren konuşmaları olmuştur. Bu şekilde konuşmalar karşısında genelde Mussolini'ye güvenilmemesi gerektiği ve fırsatını bulduğunda Türkiye topraklarına gözünü kırpmadan saldırabileceği değerlendirilmiştir.

Mussolini İtalya'sını ele aldığımız dönemde gazete haberlerinin ve yazarların değerlendirmelerinin hep aynı yönde olduğu görünse de bunun böyle olmadığı yayımlanan makaleler incelendiğinde daha açık görülmüştür. Yani gazetelerle kendi yazarlarının görüşlerinin birbirini tutmadığı durumlarda tespit edilmiştir. *Cumhuriyet*'in hükümetin görüşüne daha yakın bir yayın politikası izlediği görülürken; yazarlarından Yunus Nadi ve oğlu Nadir Nadi'nin daha olumlu bir Mussolini profili çizdiğini görülmüştür; Bir noktayı da özellikle vurgulamak gerekirse *Cumhuriyet* 1940 yılının ortasına kadar aslında hükümetin dış politikasına uygun ilerlerken, bu yıldan sonra Nadir Nadi'nin baş yazarlığı ile Alman gücünü ön plana çıkartmaya başladığını hatta kapatılma cezaları aldığı anlaşılmıştır. İlk etapta kapatılma cezaları alan Nadir Nadi baş yazarlığındaki *Cumhuriyet* belirli bir süre sonra hükümet ile Almanya'yı yakınlaştırma politikasını takip etmesiyle ön plana çıkmış ve fazla dikkat çekmemiştir.

Tan yazarlarından Zekeriya Sertel'in ise Sovyet yanlısı bir çizgide ilerleyip, Mussolini'ye ateş püsküren yazılar ele aldıklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Zekeriya Sertel, İkinci Dünya Savaşı Dönemi için Avrupa ülkelerinin demokrasi ve Faşizm olmak üzere iki cepheye ayrıldıklarını, faşizmin asıl amacının ise komünizmi değil demokrasiyi ortadan kaldırmak olduğunu savunmuş ve Faşizm karşıtlığını açık olarak ifade etmiştir. Ayrıca Sertel, faşizmin ve Nazizm'in sadece Almanya ve İtalya'da yok edilmesinin yeterli olmayacağını; bütün ülkelerdeki faşist hareketlerin de yok edilmesi gerektiğini genel olarak yayınlarında savunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk basınında özellikle *Cumhuriyet* ve *Tan* gazetelerindeki değerlendirmelerin birbirine zıt olduğu görülmektedir. Almanya ile Sovyetler Birliğinin savaşı devam ederken faşist karşıtlığını gösteren *Tan* İtalya'dan ziyade Almanya aleyhtarlığı bir tavır sergilemiştir. *Cumhuriyet* ise savaştan Almanya'nın galip çıkması yönünde bir politika takip etmiştir. *Akşam* ve *Ulus* ise daha ılımlı bir yayın politikası izlerken net belli etmeseler de Almanya ve İtalya yanlısı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Almanya ve İtalya'nın savaşı kaybetmeye başlamaları ile bu devletleri destekleyen gazetelerin de fikirlerinde değişiklik olmaya başlamış ve eleştiriler gündemde yerini almıştır. *Vakit* ise savaş

süresince belli bir devleti ve görüşü desteklememesine rağmen Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyasetini eleştirmiştir.

İtalya konusunda basının tedirginliği İkinci Dünya Savaşı döneminde de devam etmiştir. Bunun en önemli sebebi ise Mussolini'nin dümdüz bir çizgide ilerlememiş olmasından kaynaklanmıştır. Savaş döneminde ne yapacağının tahmin edilemediği İtalya'nın, tarafsız kalabileceği, Almanya yanında savaşa girebileceği hatta Müttefik Devletlerle bile hareket edebileceğine dair fikirler de ileri sürülmüştür. Tarih boyunca İtalya'nın menfaatleri peşinde koştuğu ve yine aynı şeyi yapacağı basının ısrarla üzerinde durduğu ortak bir fikir olmuştur. Basının genel görüşü Mussolini'nin Hitlerin sözünden çıkamadığı ve Almanya'nın tavrı ne olursa İtalya'nın da aynı tavırla hareket edeceği üzerinde durulmuştur.

Türk basınında Mussolini dönemi ile ilgili üzerinde durulan konulardan biri de Atatürk milliyetçiliği ile Mussolini faşizminin karşılaştırılması olmuştur. Atatürk'ün, Türk Milletini yanına alarak büyük bir bağımsızlık savaşı kazandığı ve asıl gücün millettten alındığı, emperyalistliğe karşı duruşu vurgulanırken; Mussolini faşizminde İtalyan millette birtakım dayatmalar yapılarak başarıya ulaşılmaya çalışıldığı, emperyalist siyasetin ön planda olduğu ve en küçük sıkıntıda liderlerini yalnız bırakan bir Millî anlayış, üzerinde durulmuştur. Bu iki siyasetin hiçbir zaman birbirine denk olmadığı da ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ (Tasnif kodu ve belge numaraları metin içerisinde)

A. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

B. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

II. SÜRELİ YAYINLAR (Sürelî yayın tarihleri ve sayfaları metin içerisinde)

A. Resmi Yayınlar

- Ayn Tarihi
- Düstur
- T.C. Resmî Gazete
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları (Zabıt Ceridesi) (1923-1927, 1927-1931, 1931-1934, 1935-1939)

B. Dergiler

Akbaba

Aklın Hakimiyeti

Ceride-i Adliye

Hayat Mecmuası

Karikatür

Servet-i Fünûn

Türk Hava Mecmuası

Yeni Adam

C. Gazeteler

Akşam (1922-1944)

Açık Söz (1922, 1936-1937)

Anadolu (1931-1932, 1935-1938)
 Anadolu'da Yeni Gün (1922-1924)
 Cumhuriyet (1924-1945)
 Hakimiyet-i Milliye (1922-1934)
 Haber (Akşam Postası) (1934-1945)
 Hür Adam (1930)
 İkdam (1923-1929, 1939-1941, 1943)
 İleri (1922)
 İnkılap (1930)
 İzmir Postası (1934)
 Kurun (1935-1938)
 Milliyet (1926-1935)
 Politika (1930)
 Renin (1922)
 Sabah (1922)
 Son Posta (1930-1945)
 Son Telgraf (1924, 1930, 1937-1943)
 Tanin (1922-1924)
 Tan (1935-1943)
 Tasvir-i Efkâr (1940-1943)
 Tevhid-i Efkâr (1922-1925)
 Ulus (1935-1943)
 Vakit (1922-1933)
 Vatan (1923-1925, 1941)
 Yeni Asır (1930-1943)
 Yeni Gün (1931)
 Yeni Köroğlu (1935)
 Yeni Sabah (1939-1942)
 Yeni Yol (1935-1939)
 Zaman (1935)

III. KİTAPLAR VE MAKALELER

A. Kitaplar

AKŞİN Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yay., Ankara 2019.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Atatürkçü Dış Politika*, Kaynak Yay., İstanbul 2010.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, C. I, Semih Lütfi Kitabevi Yay., İstanbul 1945.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, C. II, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

ARMAOĞLU, Fahri, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.

ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Yolların Sonu*, Ötüken yay., İstanbul 2021.

BALDOLİ, Claudia, *İtalya Tarihi*, (çev. Eylem Çağdaş), Babaoğlu, Feylesof Kitap Yay., İstanbul 2018.

BARLAS, Dilek – Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014.

BEEHLER, Commodore W.H., *Türk İtalyan Savaşı 1911-1912*, (çev. Leyla Yıldırım), Parola Yay., İstanbul 2016.

BLACK, Jeremy, *Kısa İtalya Tarihi*, (çev. Ekin Duru), Say Yay., İstanbul 2020.

BROUE, Pire – Emile Temime, *İspanya İç Savaşı*, (çev. Aydın Emeç), Hürriyet Yay., İstanbul 1976.

CAROCCI, Giampere, *Faşizmin Tarihi*, (çev. Muhittin Yılmaz), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1965.

CHILDS, Timothy W., *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri*, (çev. Deniz Berktas), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

CIANO, Galeazzo, *Savaş Günlükleri, 1939-1943*, (çev. Selçuk Uygur), Kronik Yayınevi, İstanbul 2017.

Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.

- ÇELEBİ, Mevlüt, *Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara 2002.
- ÇELEBİ, Mevlüt, *Türkiye-İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yay., Ankara 2020.
- ÇELİKKOL, Zeki, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, TTK Yay., Ankara 1990.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1999.
- DİNÇ, İhsan, *Benito Mussolini*, Kastaş Yay., İstanbul 2002.
- DUGAAN, Christopher, *İtalya'nın Kısa Tarihi*, (çev. Tuna Erkmen), Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 2020.
- ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara 1953.
- FARPELLA, Emilio, *Hükümlerin Yeniden İncelenmesi, İtalya ve İkinci Dünya Savaşı*, (çev. Avni Omaykan, Afif Büyüktuğrul), C. I, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Basımevi, İstanbul 1968.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011.
- GÖNLÜBOL, Mehmet – Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, AAM Yay., Ankara 2013.
- GRASSI, Fabio L., *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, (çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- GRASSI, Fabio L., *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, (çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- GÜRÜN, Kâmuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C. II, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul 1997.
- GÜVENİR, O. Murat, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991.

- Harbin Meşhur Adamları: 3, Benito Mussolini*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942.
- HAYTA, Necdet, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, AAM Yay., Ankara 2015.
- KARABEKİR, Kazım, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Emre Yay., İstanbul 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- KEMAL, Fahri, *Benito Mussolini ve Faşizm*, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul 1928.
- KERTZER, David I., *Papa ve Mussolini*, (çev. Ahmet Arslan), Ayrıntı İdea Yay., İstanbul 2018.
- KILIÇ, Sezen, *Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı Harekâtları*, TTK Yay., Ankara 2018.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- KONUK, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2008.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, AAM Yay., Ankara 1999.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları I, Çizgi Kitabevi Yay.*, Konya 2013.
- KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara 1995.
- Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi*, Harp Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, (çev. Seha L. Meray), Takım: 1, C. 4, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1972.
- MACCIOCCHI Maria A., *Faşizmin Analizi*, (çev. Cemal Süreya), Payel Yayınları, İstanbul 2000.

MACMILLAN, Margaret, *Paris 1919, Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, (çev. Belkıs Dışbudak), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 2003.

MELEK, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kuruldu*, TTK Yay., Ankara 1991.

Montreux Boğazlar Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, (çev. Seha L. Meray, Osman Olcay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1976.

Mussolini Kimdir? Faşizm Nedir? (Derleyen: Tarık Dursun Kakıncı), Kitapçılık Yay., İstanbul 1968.

NADAS, Muhlis, *Geo-Astral Siyaset, Boğazlar Deltalar (MÖ. 3000 – MS. 1991)*, C. 2, Kastaş Yay., İstanbul 1991.

ORAKÇI, Meryem, *Rodos Müslümanları, Selam Gazetesi (1926-1936)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

ÖZCAN, Halil, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, AAB Yay., Ankara 2011.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'nin Tanıklığı*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 2010.

ÖZER Çetin, *Direnen Faşizm I*, İzlem Yay., İstanbul 1966.

PAPUÇÇULAR, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2020.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, C. II, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2016.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2008.

SHERRILL General, *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, (çev. Cemal BÜKERMAN), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

SHIRER, William L., *Nazi İmparatorluğu*, (çev. Rasih Güran), C. II, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2002.

SHIRER, William L., *Nazi imparatorluğu-Doğu*, (çev. Rasih Güran), C. I, Ağaoğlu Yay., İstanbul 1970.

- SİNANOĞLU, Nüşet Haşim, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, Ankara Matbaası, İstanbul 1933.
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK Yay., Ankara 1995.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK Yay., Ankara 2000.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)*, Der Yay., İstanbul 2015.
- ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, AAM Yay., Ankara 2006.
- TOPUZ, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi (II. Mahmut'tan Holdinglere)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003
- TEZEL, Yahya, S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.
- Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C. I, Genelkurmay Yay., Ankara 1962.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı İtalyan Harbi*, C. III, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1980.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.

B. Makaleler

- AKŞİN, Sina – Melek Fırat, “İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar, 1919-1939”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkanlar İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 97-125.
- ALTUĞ, Yılmaz, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Yunanistan’a Verilen Adalar Meselesi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri (20-22 Ekim 1997)*, C. I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 517-523.

- ANCHIERI, Ettore, “II. Cihan Savaşı’nın Sebepleri-Avrupa Büyük Devletleri ve Hitler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (çev. Coşkun Üçok), C. 16, S: 1, Ankara 1959, s. 46-57.
- ANCHIERI, Ettore, “Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü (1937-1940)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (çev. S. Derbil), C. 16, S: 1, Ankara 1959, s. 58-70.
- ATABEY, Figen, “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S: 7, Temmuz 2015, s. 193-209.
- ATABEY, Figen, “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, *History Studies*, C. 7, S: 1, Mart 2015, s. 25-45.
- BALEVİ, Eren, “Türk-İtalyan İlişkileri (1923-1945)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 4, S: 7, Ocak 2020, s. 38-55.
- BARLAS Dilek, “Akdeniz’de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve İtalya”, *Doğu-Batı Dergisi*, No: 14, Şubat-Nisan 2001, s. 210-218.
- BARLAS, Dilek, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (ed. Berna Türkdoğan), AAM Yay., Ankara 2000, s. 275-280.
- BAŞEREN, Sertaç Hami, “Ege Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukukî Statüsü”, *Ege’de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, (Yay. Haz. Ali Kurumahmut), TTK Yay., Ankara 1998, s. 81-116.
- BAYKAL, Hülya, “Millî Mücadele’de Basın”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1988, C. IV, S:11, s. 471-479
- BELENLİ, Tuğba, “Türkiye-İtalya-Yunanistan Üçgeninde Rodos ve Oniki Ada (1911-1930)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 64, Bahar 2019, s. 69-102.
- BİRLİK, Gültekin K., “Atatürk Dönemi Dış Politikasında Barış İlkesinin Uygulanmasına Bir Örnek: İspanya İç Savaşı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 15, S: 30, 2022, s. 115-136.

- BİRLİK, Gültekin K., “İspanya İç Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası (1936-1939)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 12, S: 24, Güz 2016, s. 122-155.
- BURÇAK, Rıfkı Salim, “İtalyan Politikasının Beş Yılı (1935-1939)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. I, S: 3, Ankara 1943, s. 473-476.
- CANTEMUR, Türkan, “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. *Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, 10-15 Eylül 2007, C. 2, Sene: 2012, s. 779-813.
- ÇAKI, Caner, “İspanya İç Savaşı’nda Cumhuriyetçilerin Antifaşist Propagandası”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S: 12, 2018, s. 239-258.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü”, *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 661-671.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S: 91, Bahar 2015, s. 93-130.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk’ün Ölümünün İtalya’daki Yankıları”, *altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Kitabı*, C. II, AAM Yay., Ankara 2010, s. 1830-1848.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Başvekil İsmet Paşa’nın İtalya Seyahati”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, S: 2, Aralık 2007, s. 21-52.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Bir İtalyan Milletvekilinin Yeni Türkiye Hakkındaki Fikirleri (1925)”, *Belgi dergisi*, S. 15, Kış 2018, s. 610-633.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “Millî Mücadele’de İtalyan İşgalleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IX, S: 26, Mart 1993, s. 395-416.
- ÇELİKÇİ Abdülsamet – Can Kakışım, “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S: 2, Aralık 2013, s. 83-99.

- DENK, Erdem, “Ege Denizi’ndeki Egemenliği Tartışmalı Adacık ve Kayalıklar”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 17, S: 1-2, Haziran 2011, s. 129-152.
- DOKUYAN, Sabit – Murat Sıtkı Karabulut, “İspanya İç Savaşı’nın Başlaması ve Savaşın Türk Basınındaki Yansımaları (1936)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S: 4, 2019, s. 1886-1915.
- DUMAN, Melih, “1935 Yılı Dış Politika Raporları Doğrultusunda Türkiye’nin Uluslararası Gelişmelere Bakışı”, *Turkish Studies-Historical Analysis*, C. 15, S: 3, Eylül 2020, s. 913-930.
- ERTAN, Timuçin Faik – Merve Cemile Sönmez, “İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ve Ailesinin Rodos Ziyareti ve Yankıları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S: 67, Güz 2020, s. 195-213.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Benito Mussolini’nin İtalya’da İktidara Gelişinin Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Cumhuriyet Tarihi araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, S: 22, Güz 2015, s. 305-329.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Vatikan’ın Devletleşmesi ve Türk Kamuoyu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 36, İstanbul 2019, s. 1-28.
- GÜLMEZ, Nurettin, “Yeni Gün’de İtalya-Yunanistan Gerginliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S: 24, 2012, s. 109-122.
- HAYTA, Necdet, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 36, Ankara 1996, s. 817-847.
- İNCE, Fuat, “Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:53, 2013, s.101-128
- KAYIŞ, Yasin, “Türk Karikatüründe İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali (1935-1936)”, *Uluslararası İlişiler ve Diplomasi Dergisi*, C. 3, S: 1, Mart 2020, s. 1-23.
- KELKİTLİ, Fatma Aslı, “İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlar’da Bir Dengeleme Politika Denemesi: Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 72, No: 2, Ankara 2017, s. 423-443.

- KESKİN, Fatih – Özlem Keskin, “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgalinin Akbaba Dergisindeki Yansımaları”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 10, S: 4, 2015, s. 659-670.
- MENGES, Yeter, “II. Dünya Savaşı’nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis) Adaları” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S: 34, Bahar 2017, s. 279-318.
- MENGES, Yeter, “Mussolini’nin Dört Güç Paktı Projesi ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXVI, S: 102, Güz 2020, s. 137-200.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, “İtalya-Habeşistan Savaşı, Vehip Paşa ve Türkiye”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S: 2, Sene: 2011, s. 270-289.
- ÖNCÜ, Ali Servet, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-Çekoslovakya İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 9, S: 2, 2014, s. 159-181.
- ÖRS, H. Birsen, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2009, s. 477-514.
- ÖZGİRAY, Ahmet, “Türkiye-Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S: 1, İzmir 1997, s. 75-80.
- ÖZKAN, Seçkin, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk-İtalyan İlişkilerinin Türk Şiirine Yansımaları”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C.13, S:26, 2021.
- PAPUÇÇULAR Hazar, “İki Savaş Arası Dönem Türk Dış ve Güvenlik Politikasında On iki Ada, 1923-1939”, *History Studies*, C: 9, S: 5, Ekim 2017, s. 143-154.
- SALEP, Mustafa, “İtalya’da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini’nin Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, S: 123, Aralık 2021, s.297-320.
- SALEP, Mustafa, “İtalya’nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S: 1, Mart 2022, s. 114-147.

- SARAL, Emre, “Türkiye-Macaristan İlişkilerinde İtalya’nın Rolü (1928-1933)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 13, S: 25, Bahar 2017, s. 155-181.
- SERTEL, Savaş, “Türk Hariciye Raporlarına Göre İspanya İç Savaşı (1936-1939)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34, S: 57, 2015, s. 271-290.
- SIDAL, Süleyman, “Faşizm ve Bürokrasi”, *Bürokrasi*, (ed. Nail Öztaş), Nobel Akademik Yay., Ankara 2019, s. 109-133.
- SOYSAL, İsmail, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, *Belleten*, C. 45, S: 177, Ocak 1981, s. 95-156.
- ŞENYILDIZ, Özlem, “Hedefine Ulaşan Bir Askerî Darbe Girişimi ve İspanyol İç Savaşı (1936-1939)”, *Electronic Turkish Studies*, C. 12, S: 16, 2017, s. 439-452.
- ŞENTÜRK, Ayşegül, “1931 Matbuat Kanunu’ndaki Değişiklikler Üzerine Kronolojik Bir Değerlendirme Basın Hürriyeti Bağlamında Meclis Tartışmaları ve Basındaki Yankılar” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXX, S.1, 2015, s.199-230
- TAGMAT, Çağla D., “Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na Oniki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, Ankara, 2018, s. 139-161.
- TANSU, Yunus Emre – İbrahim Göktaş, “Savaşın Soğuk Yüzü”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 2/3, Yıl: 2018, s. 1-10.
- TURAN, Şerafettin, “Rodos ve Oniki Ada’nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı”, *Belleten*, C. 29, S: 113, Ocak 1965, s. 77-120.
- UZGEL, İlhan – Ömer Kürkçüoğlu, “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 139-154.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “İtalyan Hukukundaki Eski ve Yeni İstikametler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 9, S: 3-4.

IV. TEZLER

- ALADAĞ, Seçil, *İspanya İç Savaşı ve Türkiye*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2011.
- AYDIN, Merve, *Türk Basınında Franco ve İspanya İç Savaşı*, (Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 2020.
- BAKACAK, Alper, *İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.
- BAŞARIR, Mehtap, *Türk Basınında İkinci Dünya Savaşı (Tan, Ulus, Cumhuriyet, Akşam Gazeteleri Örneği)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2018.
- BAŞTÜRK, Burcu, *İtalya ve Almanya Bağlamında Faşizmde Kadın İmgesi*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.
- BULUT, Pınar, *1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.
- CON, Emre, *Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2008.
- ÇELİK, Ayşe, *“Benito Mussolini ve Faşizm” Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- DEĞİRMENCİ, Fatih, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü ve Demokrasi Söylemi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.

- DEMİR, Tarık, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Menteşe Adaları (1923-1947)*, (Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- DOKO, Kevin, *İtalyan İşgali'nde Arnavutluk (1939-1943)*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Edirne 2020.
- ERASLAN, Metehan, *Türk basınına Göre İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın İşgali*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2022.
- FİDAN, Tuncay, *Faşist Yönetimin İtalya'da Yarattığı Değişim ve Bunun Türk Basınına Yansıması (1922-1926)*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2019.
- MENGES, Yeter, *Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2021.
- MUHACİR, Adnan, *Oniki Ada'da Türklerin Durumu 1923-1947*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, *Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.
- ORAKÇI, Meryem, *Selam Gazetesi'ne Göre Rodos Türkleri*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.
- ÖZTEKİN Hülya, *Tan (1938-1945): Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazetenin Tarihi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2013.
- ŞİMŞEK, Abdulazim, *İtalya-Habeş Savaşı'nın Türkiye'deki Yansımaları (1935-1937)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012

TÜYLÜ, Esin, *1934 Balkan Antantı'nın Dış Basındaki Yansımaları*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

V.GAZETE KÖŞE YAZILARI

- Ahmet Ağaoğlu, “İtalya-Yugoslavya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Nisan 1927, s. 1.
- Ahmet Ağaoğlu, “Avrupa’da Vaziyet”, *Milliyet*, 27 Kânun-u Evvel 1926, s. 1-2
- Ahmet Ağaoğlu, “Fransa-İtalya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrîn-i Sâni 1926, s. 1
- Ahmet Ağaoğlu, “Briand’ın Beyanâtı”, *Milliyet*, 29 Mart 1927, s. 1-2.
- Ahmet Ağaoğlu, “Bir Konferans Münasebetiyle”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Nisan 1925, s.1
- Ahmet Cevdet, “İtalya ve Balkanlar”, *İkdam*, 5 Kânun-u Sâni 1928, s. 1
- Ahmet Emin, “Lozan’da Vaziyet” *Vatan*, 29 Nisan 1923, s. 2
- Ahmet Emin, “İtalya ile Münasebetlerimiz”, *Vatan*, 14 Mart 1924, s. 1.
- Ahmet Emin, “Mussolini Tehlikesi”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Mart 1924, s. 1, 2.
- Ahmet Emin, “İtalyanlar ve biz”, *Vatan*, 2 Haziran 1924, s. 1-2
- Ahmet Şükrü, “Roma’daki Samimi Kabul”, *Milliyet*, 28 Mayıs 1932, s. 1.
- Ahmet Şükrü, “İsmet Paşa’nın Avdeti”, *Milliyet*, 2 Haziran 1932, s. 1.
- Ahmet Şükrü, “Türkiye, İtalya, Fransa”, *Milliyet*, 10 Haziran 1932, s. 1
- Ahmet Şükrü, “Hitler Hükümeti”, *Milliyet*, 1 Şubat 1933, s. 1
- Ahmet Şükrü, “Mussolini’nin İzahı”, *Milliyet*, 7 Nisan 1934, s. 1
- Ali Naci, “Lozan Mektupları”, *Akşam*, 2 Haziran 1923, s. 1
- ANTEN, M., “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Tan*, 3 Mayıs 1942, s. 3.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Zecrî Tedbirler”, *Ulus*, 13 Son Teşrin 1935, s. 1, 3
- ATAY, Falih Rıfkı, “Konferans ve İtalya”, *Ulus*, 26 Haziran, 1936, s. 1
- ATAY, Falih Rıfkı, “Konferans ve İtalya”, *Kurun*, 26 Haziran 1936, s. 2.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Muhtelif Akisler”, *Ulus*, 11 Son Kânun 1937, s. 1, 6
- ATAY, Falih Rıfkı, “Buhran”; *Ulus*, 11 Eylül 1937, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Akdeniz’de”, *Ulus*, 16 Eylül 1937, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Haklar ve Usuller”, *Ulus*, 1 Teşrîn-i Evvel 1938, s. 1, 3.

- ATAY, Falih Rıfıkı, “Harp”, *Ulus*, 2 Eylül 1939, s. 1, 7.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Fransız Muharebesinin Sonu”, *Ulus*, 18 Haziran 1940, s. 1, 5.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Hava Muharebeleri ve Ablukalar”, *Ulus*, 21 Ağustos 1940, s. 1, 3.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Afrika Cephesinde”, *Ulus*, 11 Birinci Kânun 1940, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Bingazi Düştükten Sonra”, *Ulus*, 8 Şubat 1941, s. 1, 4.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Sicilya’ya Asker Çıkarma”, *Ulus*, 12 Temmuz 1943, s. 1, 3.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Roma Bombalar Altında”, *Ulus*, 20 Temmuz 1943, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Mussolini’nin İstifası”, *Ulus*, 29 Temmuz 1943, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “İtalya’ya Asker Çıkarma”, *Ulus* 5 Eylül 1943, s. 1.
- ATAY, Falih Rıfıkı, “Faşist, Millet ve Hanedan”, *Ulus*, 23 Eylül 1943, s. 1.
- BELGE, Burhan, “Roma Anlaşması”, *Ulus*, 10 Son Kânun 1935, s. 3
- BELGE, Burhan, “Mussolini-Hitler”, *Ulus*, 28 Eylül 1937, s. 2
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalya, Türkiye, Sulh”, *Açık Söz*, 5 Şubat 1937, s. 1, 6.
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalya’nın Hiddeti”, *Son Telgraf*, 29 Haziran 1939, s. 1, 6.
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalyan Husumeti”, *Son Telgraf*, 30 Haziran 1939, s. 1, 6.
- BENİCE, Etem İzzet, “On iki Adanın Bombardımanı” *Son Telgraf*, 21 Eylül 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Almanya-İtalya”, *Son Telgraf*, 9 Mart 1940, s. 1.
- BENİCE, Etem İzzet, “Roma-Berlin”, *Son Telgraf*, 11 Mart 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Mussolini-Hitler Mülâkatı”, *Son Telgraf*, 18 Mart 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Mülâkattan Sonra”; *Son Telgraf*, 19 Mart 1940, s. 1.
- BENİCE, Etem İzzet, “Gene İtalya”, *Son Telgraf*, 7 Haziran 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalya Harp Halinde İken Hâlâ Neyi Bekliyor?”, *Son Telgraf*, 13 Haziran 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “En Müşkül Vaziyette İtalya...”, *Son Telgraf*, 28 Temmuz 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalya Akdeniz’de ve Balkanlarda Ne Yapmak İstiyor”, *Son Telgraf*, 18 Ağustos 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Son Telgraf*, 5 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Hitler Mussolini Mülâkatı”, *Son Telgraf*, 3 Mayıs 1942, s. 1.

- BENİCE, Etem İzzet, “Arnavutluk’ta İtalyan Tahşidatı”, *Son Telgraf*, 15 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “İtalya Haksız Tecavüzünün Cezasını Çekecektir”, *Son Telgraf*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye’nin Vaziyeti”, *Son Telgraf*, 27 Haziran 1940, s. 1, 3.
- BENİCE, Etem İzzet, “Sicilya Cephesi Roma Yoludur”, *Son Telgraf*, 12 Temmuz 1943, s. 1.
- BİLGİN, Şevket, “Roma’da Neler oldu?”, *Yeni Asır*, 9 Kânun-u Sâni 1935, s. 1
- BİLGİN, Şevket, “Bu Ne Biçim Sulh Hazırlığı?”, *Yeni Asır*, 30 Eylül 1937, s. 1-2
- BİLGİN, Şevket, “Montrö ve Türk-İtalyan Dostluğu”, *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1938, s. 1, 3.
- BİLGİN, Şevket, “Akdeniz Konferansı”, *Yeni Asır*, 11 Eylül 1937, s. 1-2.
- BİLGİN, Şevket, “Nyon, Taarruz Zihniyetini Ezebilecek midir?” *Yeni Asır*, 14 Eylül 1937, s. 1-2.
- BİLGİN, Şevket, “Tasallût Sahası...”, *Yeni Asır*, 8 Nisan 1939, s. 1-2.
- BİLGİN, Şevket, “İki Ahlâk Çarpışıyor”, *Yeni Asır*, 16 Mayıs 1939, s. 1-2.
- BİLGİN, Şevket, “Brenner’de”, *Yeni Asır*, 20 Mart 1940, s. 1-2.
- BİLGİN, Şevket, “Salzburg’ta Verilen Kararlar”, *Yeni Asır*, 3 Mayıs 1942, s. 1-2.
- BİRGİN, Muhittin, “Kont Ciano’nun Seyahatinden Çıkacak Neticeler”, *Son Posta*, 25 Birinci Teşrin 1936, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Boğazlar Muahedesine İtalya’nın da İştiraki”, *Son Posta*, 4 Mayıs 1938, s.1.
- BİRGİN, Muhittin, “Milano’da Neşredilen Tebliğ”, *Son Posta*, 5 Şubat 1937, s. 2
- BİRGİN, Muhittin, “Mussolini-Hitler Mülâkatı”, *Son Posta*, 29 Eylül 1937, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Anlaşamayan Avrupa”, *Son Posta*, 15 Eylül 1937, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Avrupa’nın Siyaset Mihverleri Yerinden Oynadı”, *Son Posta*, 14 Mart 1938, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Son Hadiseler ve İtalya”, *Son Posta*, 17 Mart 1938, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Avrupa’yı Kurtarmak İçin”, *Son Posta*, 1 Birinci Teşrin 1938, s. 2.
- BİRGİN, Muhittin, “Muhtemel Harp ve Türkiye”, *Son Posta*, 16 Nisan 1939, s. 1, 8.
- BİRGİN, Muhittin, “Hatay Meselesi ve İtalya”, *Son Posta*, 3 Temmuz 1939, s. 2.
- B.O., “Yeni Türk Boğazlar Projesinin Esasları”, *Kurun*, 29 Haziran 1936, s. 1, 2.

- Burhan Asaf, “Faşizm ve Kapitalizm”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 İkinci Teşrin 1933, s. 3.
- Cami, “Avrupa Politika Durumundan”, *Yeni Adam*, S. 99, İstanbul 1936, s. 6-7.
- Cami, “Siyasa Acununda Olanlar”, *Yeni Adam*, S: 110, İstanbul 1936, s. 6.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Ya İtalya? ...”, *Anadolu*, 29 Teşrin-i Sâni 1936, s. 2.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Boğazlar ve İtalya”, *Anadolu*, 6 Mayıs 1938, s. 1-2.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Milano Mülakatı...”, *Anadolu*, 5 Şubat 1937, s. 1, 4.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Komünizme karşı mücadele”, *Anadolu*, 7 Teşrin-i Sâni 1937, s. 1, 8.
- DAVER, Abidin, “On İki Ada Meselesi Etrafında İhtiyar Yunan Generali Doğru Sölpüyor”, *Cumhuriyet*, 16 Kânunuevvel 1934, s. 1, 6.
- DAVER, Abidin, “Boğazlar Meselesinde İtalyan Siyasetinin Yanlış Düşünceleri”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1936, s. 1, 5.
- DAVER, Abidin, “Fransa’da Muhasama Durmuştur Amma Mücadele Durmamıştır”; *İkdam*, 26 Haziran 1940, s. 1.
- DAVER, Abidin, “Yunanistan’ın Uğradığı Haksız Tecavüz”, *İkdam*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1,7.
- DAVER, Abidin, “İtalya’nın Zayıf Tarafları”, *İkdam*, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 4.
- DOĞRUL, Ömer Rıza “Üç Emperyalizm’in Mücadelesi”, *Zaman*, 2 Eylül 1935, s. 2.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Gizli Bir Pakt mı Var?”, *Tan*, 27 İkinci Teşrin 1936, s. 2.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Berlin Anlaşması”, *Tan*, 27 İlk Teşrin 1936, s. 2.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Japonya-Almanya Anlaşması”, *Tan*, 26 İkinci Teşrin 1936, s. 2.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Hitler-Mussolini Konuşmaları”, *Tan*, 28 Eylül 1937, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Akdeniz Konferansının Kararları”, *Tan*, 13 Eylül 1937, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Mussolini’nin Nutku”, *Tan*, 18 Mart 1938, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Harp”, *Tan*, 2 Eylül 1939, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Fransa’nın Matemi”, *Tan*, 26 Haziran 1940, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Tobruk Zaferi”, *Cumhuriyet*, 23 Son Kânun 1941, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “Bingazi Zaferi”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1941, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “İtalya’ya Müşterek Teklif”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1943, s. 3.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, “İtalya Mukadderatında Yeni Safhalar”, *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1943, s. 3.

- Ebuzziya Zade, “İtalyan-Yunan Hadisesinin Ehemmiyeti”, *Tevhid-i Efkâr*, 6 Eylül 1923, s. 1
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Almanya ve İtalya Niçin İspanya İşlerine Bu Derece Alaka Gösteriyorlar”, *Son Posta*, 10 Ağustos 1936, s. 3
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Boğazlar Konferansı ve Bir Kısım İtalyan Gazetelerinin Neşriyatı”, *Son Posta*, 13 Temmuz 1936, s. 3
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Avrupa’nın Sulhunu Kimler Tehdit Ediyor?”, *Son Posta*, 30 Eylül 1937, s. 3
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Türkiye ve İtalya”, *Son Posta*, 7 Mayıs 1938, s. 3.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “İtalya, Arnavutluk’a neden asker çıkarmış deniyor?” *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s. 3.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Kuduruyorlar”, *Son Posta*, 30 Haziran 1939, s. 1, 3.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Siyaset Aleminde Bir Şakavet”, *Son Posta*, 2 Temmuz 1939, s. 3, 11.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Sovyetler-Finlandiya Müzakereleri ve Roma Temasları”, *Son Posta*, 10 Mart 1940, s. 3, 9.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Sulh Taarruzu Her Tarafıta Birden Başladı Gibi”, *Son Posta*, 20 Mart 1940, s. 3.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “İspanya’dan Alınacak Ders”, *Son Posta*, 8 Ağustos 1936, s. 3.
- ERKİLET, H. Emir, “Arnavutluk Haritadan Silinirse İtalya Neler Kazanır?”, *Son Posta*, 8 Nisan 1939, s. 1, 11.
- ERTEM, Sadri, “Bir Harbin Bilançosu”, *Kurun*, 10 Mayıs 1936, s. 5.
- ERTEM, Sadri, “Bir Konuşma ve Karadeniz’e Dair Bir Rüya”, *Kurun*, 8 Şubat 1937, s. 5.
- ERTEM, Sadri, “Üç Başlı Anlaşma”, *Kurun*, 27 İkinci Teşrin 1936, s. 5, 7.
- ERTEM, Sadri, “Harp Halinde İtalya’nın Vaziyeti”, *Vakit*, 2 Eylül 1939, s. 2.
- ERTEM, Sadri, “Fransa Sulhunun Manası”, *Tan*, 25 Haziran 1940, s. 1, 4.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya-Fransa Yakınlığı”, *Milliyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İspanya Murakabesi”; *Ulus*, 5 Şubat 1937, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Roma-Berlin-Tokyo Mihveri”, *Ulus*, 8 Son Teşrin 1937, s. 3
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Almanya, İtalya ve Akdeniz Konferansı”, *Ulus*, 12 Eylül 1937, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Korsanlığa Karşı Tedbir”, *Ulus*, 14 Eylül 1937, s. 3.

- ESMER, Ahmet Şükrü, “Avusturya’da Nazi Darbesi”, *Ulus*, 14 Mart 1938, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Türkiye-İtalya”; *Ulus*, 5 Mayıs 1938, s. 3
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya Seyahatinden Sonra”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Mayıs 1938, s.2
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Mussolini’nin İzahı”, *Ulus*, 19 Mart 1938, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Dörtlerin Kararı”, *Ulus*, 1 Teşrin-i Evvel 1938, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Zavallı Arnavutluk!”, *Ulus*, 8 Nisan 1939, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Demokrat Devletler Cephesinin Tereddüdü”, *Ulus*, 12 Nisan 1939, s.3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Mussolini’nin Nutku”, *Ulus*, 16 Mayıs 1939, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Alman-İtalyan İzdivacı”, *Ulus*, 23 Mayıs 1939, s. 3
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Kont Ciano’nun Nutku”, *Ulus*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Kararı”, *Ulus*, 13 Haziran 1940, s. 1, 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Afrika’da Muharebe”, *Son Telgraf*, 6 Ağustos 1940, s. 2.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Tecavüzü”, *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1-2.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Harp Karşısında Türkiye”, *Ulus*, 27 Haziran 1940, s. 1, 3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “Şimal Afrika Harekâtı”, *Son Telgraf*, 12 İkinci Kânun 1942, s. 2-3.
- ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalyanları Şerefli Teslime Davet”, *Ulus*, 18 Temmuz 1943, s. 3.
- Falih Rıfıkı, “Faşist İtalya”; *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1932, s. 1
- Falih Rıfıkı, “İtalya’nın Cevabı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Temmuz 1930, s. 1
- Falih Rıfıkı, “İki Seyahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Haziran 1932, s. 1.
- F.K., “Kont Ciano’nun Nutku”, *Akşam*, 19 Kânunuevvel 1939, s. 5.
- FENİK, Mümtaz Faik, “Ancak Şerefli Bir Sulh!”, *Ulus*, 18 Haziran 1940, s. 5.
- FENİK, Mümtaz Faik, “İntikam Sulhu!”, *Ulus*, 22 Haziran 1940, s. 5.
- GALLUS, “Stresa’da Alınan Neticeler”, *Kurun*, 17 Nisan 1935, s. 1-2.
- GEZGİN, S., “Hak Böyle İstenir”, *Kurun*, 13 Nisan 1936, s. 3
- GÜNDÜZ, Aka, “Misafirimiz Sinyor Grandi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 2

- GÜNDÜZ, Aka, “Başıbozuk İtalyan Gazeteleri Çok Gülünç Mevkie Düşüyorlar”, *Tan*, 13 Nisan 1939, s. 7.
- GÜNDÜZ, Şekip, “Korsanlık bitecek derken ya arttığını görürsek?”, *Haber (Akşam Postası)*, 16 Eylül 1937, s. 2.
- H.N., “İngiltere-İtalya-Şark-ı Garib”, *İkdam*, 24 Kânun-u Sâni 1926, s. 2.
- Hüseyin Cahit, “İtalya Başvekili Mussolini ile Mülakat”, *Tanin*, 29 Teşrîn-i Sâni 1922, s. 1
- İsmail Hakkı, “Moskova’dan Roma’ya”, *Yeni Asır*, 26 Mayıs 1932, s. 1.
- KARACAN, Ali Naci, “Asamble’nin Toplandığı Gün İmparator Haile Selasiye ve Ras Nasibu ile Karton Otelinde Neler Konuştum?”, *Tan*, 6 Temmuz 1936, s. 1, 3
- KARACAN, Ali Naci, “Boğazlar Meselesi”, *Tan*, 13 Nisan 1936, s. 1, 5
- KARACAN, Ali Naci, “Notamızın Uyandırdığı Tesirler”, *Tan*, 16 Nisan 1936, s. 1
- KAYA, Şükrü, “Sicilya Tahşidatı Kime Karşıdır?”, *Cumhuriyet*, 23-24 Mayıs 1924, s. 1.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, “12 Ada Ukdesi”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Temmuz 1939, s. 1.
- KUMÇAYI, Hasan, “İtalya Bitarafılıkta Samimi mi?”, *Haber (Akşam Postası)*, 2 Eylül 1939, s. 1, 4.
- KUMÇAYI, Hasan, “İtalya’nın Vaziyeti Aydınlanıyor”, *Haber (Akşam Postası)*, 13 Nisan 1940, s. 1
- KUMÇAYI, Hasan, “İtalyan Donanmasına Düşen Vazife”, *Haber (Akşam Postası)*, 14 Birinci Kânun 1940, s. 1.
- M. Gayur, “İtalya’nın Notası”, *Vakit*, 16 Temmuz 1930, s. 4
- M. Mermi, “Mussolini ve Avrupa İttihadı”, *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1930, s. 1
- M.Ş., “İtalya Neden Kuvvetli Bir Donanmaya Malik Olmak İstiyor?”, *Akşam*, 15 Haziran 1930, s. 5
- M.T., “Türkler, İtalyanlar”, *Son Posta*, 3 Haziran 1932, s. 3
- Mehmet Asım, “Manalı Bir Tehir”, *Vakit*, 5 Eylül 1923, s. 1
- Mehmet Asım, “Siyasi Bir Eser”, *Vakit*, 16 Mayıs 1926, s. 1.
- Mehmet Asım, “İhtilafın İnkişafı”, *Vakit*, 6 Eylül 1923, s. 1.
- Mehmet Asım, “Yeni Propagandalar”, *Vakit*, 20 Mayıs 1926, s. 1
- Mehmet Asım, “Türkiye’ye Hâriçten Bakan Bir Türk İftihar Duyar”, *Vakit*, 6 Kânun-u Evvel 1930, s. 1, 4.

- Mehmet Asım, “Dörtler Misakı Nerede?”, *Vakit*, 9 Ağustos 1933, s. 1, 4
- Mehmet Asım, “Türkiye-İtalya”, *Vakit*, 9 Mayıs 1932, s. 1-2.
- Mehmet Asım, “İsmet Paşa’nın Roma Seyahati”, *Vakit*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2.
- Mehmet Asım, “İtalya Seyahati Mektupları: 1, Roma Yolunda”, *Vakit*, 29 Mayıs 1932, s. 5
- Mehmet Asım, “İtalya Seyahati Mektupları: 3 Sulhperverliğimiz Sözde Değil, Faaliyettedir”, *Vakit*, 29 Mayıs 1932, s. 1-2.
- Mehmet Asım, “İtalya Seyahati İntibalarından: 5 Mussolini ile İlk Temas”, *Vakit*, 3 Haziran 1932, s. 1-2.
- Mehmet Asım, “Samimi Türk-İtalyan Dostluğuna Suikast”, *Vakit*, 10 Haziran 1932, s. 1
- Mehmet Asım, “Mussolini Harp İstemiyor mu?”, *Vakit*, 25 Mart 1934, s. 1, 4
- Mehmet Asım, “İtalya Hem Suçlu Hem Güçlü Rolünde mi?”, *Vakit*, 6 Nisan 1934, s. 1, 4.
- Mehmet Asım, “Dostlukta Samimiyet Buhranı”, *Vakit*, 9 Nisan 1934, s. 1, 4
- M.A., “Akdeniz İtalyan Gölü”, *İkdam*, 5 Şubat 1924, s. 1;
- M.A., “Avrupa’nın İki Cephesi”, *İkdam*, 17 Kanun-u Sâni 1924, s. 1
- M. Germi, “Milano Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1928, s. 1
- M.N., “İtalya, Yugoslavya İttifakının Manası”, *Vatan*, 4 Şubat 1924, s. 2.
- Muharrem Feyzi, “Papalık ve Faşizm”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1932, s. 2
- Muharrem Feyzi, “Roma Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1933, s. 2
- Muharrem Feyzi, “Yeni Bir Harbi Umûmî Tehlikesini Atlattık”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1933, s. 2.
- Muharrem Feyzi, “Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1930, s. 2
- Muharrem Feyzi, “Almanya’da Dahili Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 26 Kânun-u Sâni 1933, s. 2.
- Muharrem Feyzi, “Hitler-Pagen Kabinesi”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1933, s. 2
- Nadir Nadi, “Anschlusun Bilânçosu”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1938, s. 1, 3.
- Nadir Nadi, “Avusturya İlhakı Karşısında İtalya”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1938, s. 1, 3.
- Nadir Nadi, “Hitler’i Dinlerken”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1938, s. 1, 3.
- Nadir Nadi, “Ne lüzumu vardı?”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1939, s. 1, 9.
- Nadir Nadi, “Ciano’nun Nutku”, *Cumhuriyet*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 1, 5.

- Nadir Nadi, “İtalyan Matbuatının Neşriyatı Karşısında”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1939, s. 1,7.
- Nadir Nadi, “İtalya’nın Harbe Girmesi İhtimalleri Karşısında”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1940, s. 1,5.
- Nadir Nadi, “İtalyan Müdahalesinden Sonra Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.
- Nadir Nadi, “İtalya’nın Başına Gelenler”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1943, s. 1, 3.
- Nadir Nadi, “İtalyan Milleti Dayanacak mı?”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943, s. 1, 3.
- Nadir Nadi “Faşist İtalyan Hükümeti”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1943, s. 1, 3.
- Necmettin Sadık, “Tecavüz İhtimâli”, *Akşam*, 2 Haziran 1924, s. 1.
- Nizamettin Nazif, “Montrö ve İtalya”, *Haber (Akşam Postası)*, 6 Mayıs 1938, s. 2.
- N.S., “Tedbirler Başlarken”, *Akşam*, 16 Teşrîn-i Sâni 1935, s. 1, 7.
- OCAKOĞLU, Hakkı, “Son Darbe-Uzun Yıllardan Beri Beklenen Bir Hadisedir”, *Yeni Asır*, 15 Mart 1938, s.1-2.
- OCAKOĞLU, Hakkı, “Roma Görüşmelerinden – Balkanlıların Hiçbir Endişesi Yoktur”, *Yeni Asır*, 12 Mayıs 1938, s. 1-2.
- OCAKOĞLU, Hakkı, “İtalya’nın Müdahalesi”, *Yeni Asır*, 15 Mayıs 1940, s. 1.
- POLİTİKACI, “Aut Car-esar, Aut Nihil, Ya Sezar Ya Hiç”, *Akşam*, 21 Mart 1934, s. 1-2.
- SADAK, Necmettin, “Hükümet Lozan Muahdesinde Boğazlar hakkındaki Ahkâmın Değiştirilmesi İçin Devletlere Nota Verdi”, *Akşam*, 11 Nisan 1936, s. 1, 7.
- SADAK, Necmettin, “İtalya’nın Son Teşebbüsleri”, *Akşam*, 2 Eylül 1939, s. 1.
- SADAK, Necmettin, “Almanya’nın Teşebbüsleri”, *Akşam*, 10 Mart 1940, s. 1, 5.
- SADAK, Necmettin, “Cermen Sulhu ve Fransa Efkârı”, *Akşam*, 18 Mart 1940, s. 1, 10.
- SADAK, Necmettin, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Akşam*, 20 Mart 1940, s. 1, 10.
- SADAK, Necmettin, “İtalya Niçin Hâlâ Harbe Girmiyor”, *Akşam*, 3 Haziran 1940, s. 1, 5.
- SADAK, Necmettin, “İtalya’nın Harbe Girişi”, *Akşam*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.
- SADAK, Necmettin, “Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak”, *Akşam*, 26 Haziran 1940, s. 1, 4.
- SADAK, Necmettin, “İngiltere İçin En Çetin İmtihan Devri Başladı”, *Akşam*, 19 Eylül 1940, s 1, 5.

SADAK, Necmettin, “Brenner Mülakatında Neler Konuşulmuş Olabilir?”, *Akşam*, 5 Teşrin-i Evvel 1940, s. 1.

SADAK, Necmettin, “Yeni Bir Cinayet Karşısında”; *Akşam*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1.

SADAK, Necmettin, “Hâdiselerden Ders Almayanlar”, *Akşam*, 6 Teşrin-i Sâni 1940, s. 1-2.

SADAK, Necmettin, “İtalya’nın Kaybettiği Akdeniz’e Almanya Geçmek İstiyor”, *Akşam*, 8 Şubat 1941, s. 1, 7.

SADAK, Necmettin, “Dunkerque’den Sicilya’ya”, *Akşam*, 11 Temmuz 1943, s. 1, 2.

SADAK, Necmettin, “Almanya’yı Şimdi Düşündüren Nokta İtalya’nın Tutunup Tutunamayacağıdır”; *Akşam*, 13 Temmuz 1943, s. 1.

SADAK, Necmettin, “İtalya, az çok elverişli bir sulh elde etmeye çalışacak, muvaffak olabilecek mi?”, *Akşam*, 27 Temmuz 1943, s. 1-2.

SADRİ, Necdet, “Nyon Konferansı Sadece Teknik Bir Konferanstır”, *Akşam*, 11 Eylül 1937, s. 1, 4.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya Niçin Arnavutluk’u İşgal Ediyor?”, *Tan*, 8 Nisan 1939, s. 1,10.

SERTEL, M. Zekeriya, “Tek Başına Kalan Almanya”, *Tan*, 3 Eylül 1939, s. 5.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya Ne Yapacak”, *Tan*, 10 Mart 1940, s. 1, 6.

SERTEL, M. Zekeriya, “Bugün Sulh Olabilir mi?”, *Tan*, 19 Mart 1940, s. 1, 6.

SERTEL, M. Zekeriya, “Herkesin Sorduğu Sualler”, *Tan*, 12 Mayıs 1940, s. 1, 4.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya’nın Harbe Girmesi ve Akdeniz’deki Vaziyet”, *Tan*, 13 Haziran 1940, s. 1, 4.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya’nın Mısır Seferi Bir Maceradır”, *Tan*, 19 Eylül 1940, s. 1.

SERTEL, M. Zekeriya, “Mussolini’nin Roma imparatorluğu İdeali”, *Tan*, 1 İkinci Teşrin 1940, s. 1-2.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalyanların Hesabı Yanlış Çıktı”; *Tan*, 6 Son Teşrin 1940, s. 1-2.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalyanların Akdeniz Hâkimiyeti Suyu Düştü”, *Tan*, 16 Son Teşrin 1940, s. 1-2.

SERTEL, M. Zekeriya, “Türkiye’nin Vaziyeti Nedir?”, *Tan*, 27 Haziran 1940, s. 1, 4.

SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya’nın Başına Gelenler”, *Tan*, 8 Şubat 1941, s. 1.

- SERTEL, M. Zekeriya, “Avrupa Kalesinin İstilasına Doğru Atılan İlk Adım”, *Tan*, 11 Temmuz 1943, s. 1.
- SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya’yı Kurtaracak Biricik Yol”, *Tan*, 13 Temmuz 1943, s.1.
- SERTEL, M. Zekeriya, “İtalya’da Yeraltı Hareketleri”, *Tan*, 14 Temmuz 1943, s. 1-2.
- SERTEL, M. Zekeriya, “Mussolini’nin İstifası Bir Çöküşün Başlangıcıdır”, *Tan*, 27 Temmuz 1943, s. 1.
- SERTEL, M. Zekeriya, “Müttefikler Avrupa’ya Asker Çıkardılar”, *Tan*, 4 Eylül 1943, s. 1.
- SERTOĞLU, Murat, “İtalya ve Girdiği Harp”, *Yeni Sabah*, 13 Haziran 1940, s. 3.
- SERTOĞLU, Murat, “İtalyanların Haklı Oldukları Bir Nokta”, *Yeni Sabah*, 14 Temmuz 1939, s. 3.
- Siirt Mebusu Mahmut, “Balkanların Sinesinde”; *Milliyet*, 25 Teşrîn-i Sâni 1927, s. 1-2.
- Siirt Mebusu Mahmut, “Balkanlar’da İtalya”, *Milliyet*, 2 Teşrîn-i Evvel 1926, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Vüsta Avrupa’da”, *Milliyet*, 11 Nisan 1927, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut “En Mühim Mesele”, *Milliyet*, 21 Nisan 1926, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Balkanlar’da İtalya”, *Milliyet*, 6 Kânun-u Evvel 1926, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Yine Roma ile Paris”, *Milliyet*, 4 Şubat 1928, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmud, “Türkiye-İtalya”, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1928, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Türkiye-İtalya”, *Milliyet*, 3 Haziran 1928, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Son Seyahat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Kânun-u Evvel 1930, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “İtalya’ya Giderken”, *Milliyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1
- Siirt Mebusu Mahmut, “Türk-İtalyan Dostluğu ve Onun Yolunda”, *Milliyet*, 29 Mayıs 1932, s. 2
- Siirt Mebusu Mahmut, “İtalya’da Umûmi ve Heyecanlı Bir Faaliyet Var”, *Milliyet*, 29 Mayıs 1932, s. 1.
- ŞAGAY, Reşad, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Yeni Sabah*, 19 Mart 1940, s. 2.
- TANUR, Hüseyin Faruk, “Komünizme Karşı Mücadele ve İtalya”; *Haber (Akşam Postası)*, 28 İkinci Teşrin 1936, s. 2.
- TANUR, Hüseyin Faruk, “Türk-İtalyan Dostluğu”, *Akşam*, 6 Mayıs 1938, s. 2.

- TOGAY, Muharrem Feyzi, “İspanya İşleri ve Locarno”, *Cumhuriyet*, 26 İkinci Teşrin 1936, s.2
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “İtalya Kralı İstanbul Tarikiyle Romanya’ya Gidiyor”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1930, s. 2
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Stresa’da Neşrolunan Tebliğ”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1935, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Avusturya Meselesi”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Almanya-İtalya”, *Cumhuriyet*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Almanya-İtalya Tesanüdü”, *Cumhuriyet*, 27 Birinci Teşrin 1936, s.2
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Japonya-Almanya İttifakı”, *Cumhuriyet*, 28 İkinci Teşrin 1936, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Akdeniz ve Devletler”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1937, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “İki Mihver”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Tek Bir Alman Milleti”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “İki İttifak”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1939, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “İtalya’nın Politikası”, *Cumhuriyet*, 17 Birinci Kânun 1939, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Brenner Mülâkatı”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1940, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Harp ve İtalya”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1940, s. 2.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, “Avrupa’da Kara Harbinin Sonu”, *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1940, s. 2.
- US, Asım, “Roma Uzlaşması”, *Kurun*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1-2
- US, Asım, “Karanlıkta Bir Konferans”, *Kurun*, 12 Nisan 1935, s. 1-2.
- US, Asım, “Almanya Karşısında Devletler”, *Kurun*, 18 Nisan 1935, s. 1-2.
- US, Asım, “Günün En Müthiş Muamması”, *Kurun*, 3 Mayıs 1936, s. 1.
- US, Asım, “Avrupa’da Rejim Buhranı”, *Kurun*, 7 Ağustos 1936, s. 1, 2
- US, Asım, “Haftada Bir Dünya Siyasetine Toplu Bir Bakış”, *Kurun*, 6 Şubat 1937, s. 4.
- US, Asım, “Sulh Barometresinde Bir iyilik Alâmeti”, *Kurun*, 8 Mayıs 1938, s. 1, 4.
- US, Asım, “Almanya ile İtalya el ele...”, *Kurun*, 23 Birinci Teşrin 1936, s. 1, 7.
- US, Asım, “Hitler-Mussolini Mülâkatı”, *Kurun*, 30 Eylül 1937, s. 1, 4

- US, Asım, “Konferans Toplanırken”, *Kurun*, 10 Eylül 1937, s. 1, 6.
- US, Asım, “Avrupa Muvazenesini Sarsan Siyasi Zelzele”, *Kurun*, 13 Mart 1938, s. 1-2.
- US, Asım, “Münih Konferansı”, *Kurun*, 1 Teşrîn-i Evvel 1938, s. 1.
- US, Asım, “İtalya Arnavutluk’ta”, *Vakit*, 9 Nisan 1939, s. 1, 6.
- US, Asım, “Alman-İtalyan Askeri İttifakı”, *Vakit*, 23 Mayıs 1939, s. 1, 8.
- US, Asım, “İtalya’nın Balkanlar’da Mevkii”, *Vakit*, 18 Birinci Kânun 1939, s. 1, 3.
- US, Asım, “İtalya Hatay işine müdahale mi edecekmiş?”, *Vakit*, 3 Temmuz 1939, s. 1, 3.
- US, Asım, “Hitler Mussolini Mülâkatı”, *Vakit*, 19 Mart 1940, s. 1, 5.
- US, Asım, “İtalya Ateşle Oynuyor”, *Vakit*, 20 Nisan 1940, s. 1, 4.
- US, Asım, “İtalya’yı Düşündüren Sebepler”, *Vakit*, 10 Haziran 1940, s. 1, 3.
- US, Asım, “Yunanistan’a Yapılan Tehditler”, *Vakit*, 20 Ağustos 1940, s. 1, 4.
- US, Asım, “Mihver Devletlerinde Telaş Uyandı”, *Vakit*, 17 ikinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- US, Asım, “Mısır’dan Libya’ya Doğru İngiliz Taarruzu Başladı”, *Vakit*, 22 İkinci Teşrin 1941, s. 1, 4.
- US, Asım, “Hitler-Mussolini Görüşmesi”, *Vakit*, 3 Mayıs 1942, s. 1.
- US, Asım, “Mihvercilerin Yeni Taarruz Plânı Nedir?”, *Vakit*, 14 Birinci Teşrin 1940, s. 1.
- US, Asım, “Almanya, Yunanistan’da İtalya’ya Askerî Yardımda Bulunabilir mi?”, *Vakit*, 6 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- US, Asım, “Şerefli Teslimiyet Teklifini İtalya Niçin Kabul Etmedi”, *Vakit*, 19 Temmuz 1943, s. 1.
- US, Asım, “İtalya’da Olan Şey Bir Hükümet Değişikliği Değil, Bir İnkılâptır”, *Vakit*, 27 Temmuz 1943, s. 1, 4.
- ÜNAL, Kemal, “Milano’dan Sonra”, *Ulus*, 5 Şubat 1937, s. 1, 5.
- Vâ-Nû, (Vâlâ Nurettin), “İtalya’da Gürültü ve On iki Ada”, *Haber (Akşam Postası)*, 18 Birinci Kânun 1934, s.3.
- Vâ-Nû, (Vâlâ Nurettin), “Faşist Gazetelerin Herzeleri”, *Akşam*, 30 Haziran 1939, s. 3.
- Vâ-Nû, (Vâlâ Nurettin), “Mussolini’nin Arkasından”, *Akşam*, 27 Temmuz 1943, s. 3.
- VELİD, Ebuzziya Zade, “Garp Cephesinde Büyük Harp Nihayet Başladı mı?”, *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 5.
- VELİD, Ebuzziya Zade, “İtalya da Nihayet Kendini Ateşe Attı”, *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1940, s. 1, 5.

- VELİD, Ebuzziya Zade, “İtalya-Yunan İhtilafı”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1940, s.1.
- Yakup Kadri, “İtalya-Türkiye Dostluğu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Kânun-u Evvel 1930, s. 1
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Arnavutluk Faciası”, *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1939, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mussolini’nin Nutku”, *Yeni Sabah*, 16 Mayıs 1939, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Tecavüz”, *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1939, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “On iki Adamız”, *Yeni Sabah*, 27 Temmuz 1939, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Akdeniz’de İtalyan Emelleri”, *Yeni Sabah*, 20 Nisan 1940, s. 1, 5.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Bir Yağma Projesi”, *Yeni Sabah*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 5.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “İtalyan Kavminin Kurtulması”, *Haber (Akşam Postası)*, 11 Birinci Kânun 1940, s. 1, 4.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mütareke şartları ilan edildi”, *Yeni Sabah*, 25 Haziran 1940, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Hitler-Mussolini Görüşmesi”, *Yeni Sabah*, 3 Mayıs 1942, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Romanya’nın İstilasındaki Gaye”, *Yeni Sabah*, 15 Birinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yunanistan’a Taarruz”, *Yeni Sabah*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1,3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Sakatlanan Mihver”, *Yeni Sabah*, 16 İkinci Teşrin 1940, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yunanistan’a Taarruz”, *Yeni Sabah*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 1,3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Sicilya’da”, *Haber (Akşam Postası)*, 12 Temmuz 1943, s. 1, 3.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “İtalya’ya Son Teklif”, *Haber (Akşam Postası)*, 17 Temmuz 1943, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mussolini’nin düşmesi faşizmin sükûtu demek olduğunda bir an bile tereddüt edilemez”, *Haber (Akşam Postası)*, 26 Temmuz 1943, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mussolini’nin Sesi”, *Haber (Akşam Postası)*, 19 Eylül 1943, s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mussolini ve Türk Politikası”, *Haber (Akşam Postası)*, 27 Eylül 1943, s. 1.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Bir Haftalık Tarih”, *Tan*, 9 Ağustos 1936, s. 1

- YALMAN, Ahmet Emin, “İtalya’nın Montrö’ye İltihakı”, *Tan*, 5 Mayıs 1938, s. 1.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Milano’da Bugünkü Buluşma”, *Tan*, 3 Şubat 1937, s. 1, 10
- YALMAN, Ahmet Emin, “Tabii Hale Dönüş”, *Tan*, 5 Şubat 1937, s. 1, 10.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Bir Haftalık Tarih”, *Tan*, 12 Eylül 1937, s. 1, 3.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Mükemmel Bir Eser”, *Tan*, 14 Eylül 1937, s. 1, 10.
- YILMAZ, Ahmet Rauf, “İtalyanlar ve Bir iki teminat”, *Son Telgraf*, 28 Eylül 1937, s. 2
- Yunus Nadi, “İtalya ve Devletler”; *Cumhuriyet*, 11 Kânun-u Evvel 1927, s. 1
- Yunus Nadi, “Dünya Rahatsız”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1928, s. 1
- Yunus Nadi “İtalya Ne İstiyor?”, *Cumhuriyet*, 5 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.
- Yunus Nadi, “Kısa Yol”, *Cumhuriyet*, 15 Kânun-u Sâni 1928, s. 1.
- Yunus Nadi, “Mussolini’nin Seyahati”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1926, s.1.
- Yunus Nadi, “Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1926, s. 1
- Yunus Nadi, “İtalyan siyaseti”, *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1926, s. 1
- Yunus Nadi, “Milano Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1928, s. 1
- Yunus Nadi “Ankara Müzakereleri”; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1928, s. 1
- Yunus Nadi, “Baş Muharririmizin İntibaları”, *Cumhuriyet*, 19 Kânun-u Evvel 1928, s. 1
- Yunus Nadi, “M. Mussolini’ye Göre Şehir ve Köy Telâkkisi”, *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1932, s.1
- Yunus Nadi, “Zecrî Tedbirler Tatbikine Türkiye’nin de Katılması”, *Cumhuriyet*, 14 İkinci Teşrin 1935, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “Roma’da Hangi İşler Konuşulacak, Hangi Düzenler Bulunacak”, *Cumhuriyet*, 5 İkinci Kânun 1935, s. 1
- Yunus Nadi, “Almanya’yı Çeviren Demir Çember”, *Cumhuriyet*, 9 İkinci Kânun 1935, s. 1.
- Yunus Nadi, “Habeş Meselesi, Milletler Cemiyeti ve Avrupa İşleri”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1936, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “İtalya-Habeş Harbi’nin Hakiki Mağlubu İngiltere ve Milletler Cemiyetidir”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1936, s. 1.
- Yunus Nadi, “Milletler Cemiyeti’nin Son Toplantısı Üzerinde Düşünceler”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1936, s. 1
- Yunus Nadi, “Avrupa İttihadı ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930, s. 1.

- Yunus Nadi, “Başlı Başına Bir Tarih...”, *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1-2.
- Yunus Nadi, “Mare Nostra, Bizim Denizimiz, Adriyatik!”, *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1932, s.1,3.
- Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini”; *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s. 1
- Yunus Nadi, “İsmet Paşa ve M. Mussolini”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1932, s. 1.
- Yunus Nadi, “Siyasi Bir Terbiyesizlik”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1932, s. 1, 4
- Yunus Nadi, “Boğazların Tahkimi Talebinde 12 Adanın Rolü Yoktur”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1936, s. 1
- Yunus Nadi, “M. Mussolini’nin Nutku”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1934, s. 1.
- Yunus Nadi, “Boğazlar İçin Müracaatımız Tamamıyla Yerindedir”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936, s. 1
- Yunus Nadi, “Boğazlara Dair Türk Notası ve Avrupa Matbuatı”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1936, s. 1-2.
- Yunus Nadi, “Boğazların Tahkimi Talebinde 12 Adanın Rolü Yoktur”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1936, s. 1.
- Yunus Nadi, “Montrö Konferansı Neticeleri Bütün Dünya’da Nasıl Telâkki Olundu”, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1936, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “Milano Mülakatı Vesilesiyle Türk-İtalyan Münasebetleri”, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1937, s. 1, 7
- Yunus Nadi, “Hitler-Mussolini Mülakatı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1937, s. 1, 3
- Yunus Nadi, “İtalyan-Alman Münasebetlerinin Hakiki Mahiyeti”, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1937, s. 1,4.
- Yunus Nadi, “Akdeniz’in Emniyeti Meselesi”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1937, s. 1.
- Yunus Nadi, “İspanyol Çıkmazı Önünde Müsellâh Sulh”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1937, s. 1,3.
- Yunus Nadi, “Nyon İtilâfının Tekemmülünden Sonra”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1937, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “Avusturya’nın Almanya’ya İlhakından Sonra”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938, s. 1.
- Yunus Nadi, “Balkanlar Bloku”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1939, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “Moskova’da ve Roma’da”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1940, s. 1, 5.
- Yunus Nadi, “Varan altı, yedi, sekiz! ...”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1940, s. 1, 3.
- Yunus Nadi, “Şimâli ve Şarkî Afrika’dan Sonra”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1941, s. 1, 5.
- Zeki Mesut, “İtalya-Avusturya Dostluğu”, *Milliyet*, 14 Şubat 1930, s.1
- Zeki Mesut, “Briand’a Verilen Cevaplar”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1930, s. 1

VI. İNTERNET SİTELERİ

<https://www.britannica.com/biography/Giacomo-Matteotti>

<https://www.britannica.com/place/Rijeka>

<https://www.lincci.it/it/reale-accademia-ditalia>

<https://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/>

<https://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/>

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/>

<https://www.millikutuphane.gov.tr/>

<http://www.politics.ankara.edu.tr/gazete-arsivi/>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Matteotti

https://tr.wikipedia.org/wiki/Fiume_Devleti

[https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Academy_of_Italy;](https://en.wikipedia.org/wiki/Royal_Academy_of_Italy)

EKLER

EK-1: İtalya Başbakanı Mussolini'nin ülkemizle iyi ilişkiler kurmak istediği ve bir büyükelçisini yakında ülkemize göndereceği hakkında Roma Elçiliğinden gelen telgraf.

EK-2: Mussolini ile Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey arasında Milano'da gerçekleştirilen görüşmeler hakkında Yunanistan'da yayımlanan Elefteron Vima gazetesindeki makalenin içeriği ile ilgili bilgi.

EK-3: Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey'in, Sofya'da Bulgar Hariciye Nazırı ve İtalya'da Mussolini ile gerçekleştirdiği temaslar ile ilgili bilgi.

EK-4: İtalyan-Habeş mücadelesine karşı İngiltere ve Türkiye'nin alacağı tedbirler hakkında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne göndereceği cevap taslağı.

EK-5: İtalya'nın, İkinci Dünya Savaşı başında tarafsız kaldığı ve İngiltere ile Fransa'ya karşı dostane bir tavır takındığı ile ilgili belge.

Ek-7: İtalya'nın, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan ettiğine dair nota. (İtalya elçiliğinden alınan 10 Haziran 1940 tarihli nota, İtalyanca yazılmıştır)

EK-8: Mussolini tarafından kurulan yeni hükümetin bilgilerini içeren,1 Kasım 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde bir haber.

EK-9: İtalyanların Korfu ve Sisam Adalarını işgal ettiklerine dair 2 Eylül 1923 tarihli İkdâm Gazetesinde yer alan bir haber.

EK-10: Mussolini'nin Trablusgarp seyahati öncesi, bu seyahatin önemi ile ilgili Cumhuriyet Gazetesinde 7 Nisan 1926 tarihinde yayımlanan bir haber.

EK-11: Benito Mussolini'nin Meclis'te yaptığı konuşmanın içeriği ile ilgili 29 Mayıs 1927 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde bir haber.

EK-12: İtalya'nın Lozan Barış Antlaşmasını onayladığına dair 13 Mart 1924 tarihli Vatan gazetesinde yer alan bir haber.

EK-13: Benito Mussolini'nin ekonomi konusunda yaptığı bir konuşma hakkında 15 Ocak 1934 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde yer alan haber.

EK-14: Yeni Adam dergisinde İtalya- Habeş Savaşı ile ilgili karikatürler.

EK-15: Yeni Köroğlu Gazetesinde İtalya-Habeş Savaşı ile ilgili bir haber.

EK-16: 15 Haziran 1937 tarihli Son Telgraf Gazetesinde, İkinci Dünya Savaşı  ncesi dönemde İtalya'nın donanma gücünü değerlendiren bir haber.

EK-17: Akbaba Dergisi. 20 Nisan 1939. İtalya'nın Arnavutluk İşgalini temsil eden bir resim.

EK-18: Karikatür Dergisi, 1939-1944, No:1, İkinci Dünya Savaşı İtalya ve Devletlerin Durumları

EK-19: 2 Mayıs 1945 tarihli Vakit Gazetesinde, Mussolini'nin ölümü ile ilgili bir haber.

EK-20: 30 Nisan 1945 tarihli Akşam Gazetesinde yer alan Mussolini'nin İdam Haberi.

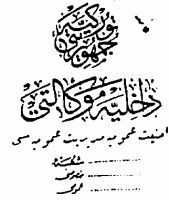
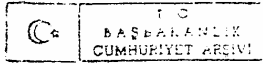
EK-21: 1936 Yılı İtalyan Krallığının sahip olduğu topraklar.

EK-22: İtalyan Sosyal Cumhuriyetinin kurulmuş olduğu topraklar

Ek:2 030.10-236.596.23

Tarih:15.04.1928

Mussolini ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey arasında Milano'da gerçekleştirilen görüşmeler hakkında Yunanistan'da yayımlanan Elefteron Vima gazetesindeki makalenin içeriği ile ilgili bilgi.

بوحار وخيرلى معقدلرينك اك نىمىسى برىمخلى اولمىدور . تورك مىللىدائىيله سىق ايدىن بوملاقا تىندە بايا .
 اميدوارزكه بوحىياتنى مير مىنارالىه خىزىرلىرىندە تىللىن ايتىمى اولمىدور .
 نىمىدىيە قدر ، برچوق شومىنا وتقىرىمى بىرىنى فنا كورەن اوج دولت آره سىندە براشتلاى مىلت
 تاشى نە احتمالدىن بىمىد نەدە بلا موجب اولمىدور . براشتلاى بىن الملل افلا ر عمومىيە سىنجەدە
 معروض تىمىد اولمىمىجىندىن هرحالده يىلى يىلى شىپەلرە ميدان وىرمىدىن زىيادە موجود دىغدەلىرى ازالە
 ايتىمى اولمىدور .
 نەچارە كه بونلوك كافىسى نا بىنەگامىر . يونا مىللىتلك آمالنى بىلىيور ، ايتا ليا نلرلەدە بىردىجە قدر
 دوشودەكلىرىنە واقف : ياللىز توركيەلك اجتهالى جەمەدە ھىوز صرىج برفكر ومعلومات يوقدور . بوايىە
 هرحالده توغرىن رشدى بىلك آتشرە يە مولىمىلارندە تىلر ايتىمى اولمىجىنى تىمىن ايدىلدەدور .
 حرکات مبسوطە لك مجموعىدىن شىق اموردە كى خىرلى نىجەلرە انتظار ايتىمىك طىمىمىدور .

امىلە مىلا بقدر .

جوايا بازيەجى مىرزالە غالىد اولدىنى شىپە تارىخ ونومىرىنىك دىجى دىجا اولمىدور .

030 10 236 596 23

3

مقاله ترجمه‌شده مورخه ۱۹۹۹

میانژ ملاتانی

تورکیه جمهوری خارجی وکیلک آسزین اینتالیای زیارنی و میلاده موسیو موسولنی ایله سین
ایدن ملالات . هر ایکیسده شرفک اداة سالمتنی تأمینده این نتیجه لر تولید ایدن وایمدهدر .
جدا اعتراک ایشلیدرک . یوقونه قدر اینتالیای ایلله تورکیه مک مناسباتی . له آغره بحافلیجه ستر
ایدیلهمیان : شبهه لروکاه اینتالیایدن امن عظمی سرتلرک تورکیه مک بویا بده فی بیعتنه علوه ایدیل
اسباب تالیریلک قسم ایدیلکده ایدی بوانقاده اگ فنا رولی اوتیایان سابق قوه اثنالیه سلطوعانی
اولسندر . زیرا بونلر داقا اینتالیایک دیرعلقات اوزرینه معادیل اولان ملایع خارینی اورالردن
چویرده وک : رومایه داقا تورکیه مک شرفنی اوائه ایشلندر . اسباب محرره مک تشکیل ایتدیکی بحایه
بالطین یک کفیر اولمقله برابر بونک کیرلده بی سو تصیرلر : ماشی ایچون مه قدر حاتر اهیت ایدی
ایه لر . آئی ایچونده دها مهم نهله لری احتوا ایشلدهدر . ایتنه بوهوا و بوسجیلی . پت امیدواریم
بویان ایدیلن ملالات دافیده بیلیمدهدر . بویا بده توفیق رشدی یخله موسولنی آره سنده معبریان ایتد
دائر براتشار ویر خیر بوددر . حتی اوراده بیلک نه فی نظرلر اوزرینه معادیل اقدار ایدلدیته علنا
مرش آلتین امیدایلمه ملیدر . مع مافیة عدم تیاروزواتنک حقیقتدن اودریه بعید اولسه کرکدر .
بوددر آر بروت ایچنده اینتالیایه هیئت وکیلک رئیس ایلله تورکیه خارجی وکیلک هر حاله مشایر
دایمیر ترقیبی مل برن اولور . مافیة معادیل اقدار وشتایل سینا تن ایلهازی هر حاله برمقدقه در
بونک تسویج حنادامسی ده یوناستان ایچون ده باعث معنیاریدر . شرفه اذها مک تلیمینوسو . تعهیم
وسو . تصیرلرک تصحیحی ملایع و سالمتک استقراریش استمنا ایتدیته هر حاله برجه پت مرغوب و دالور
برشیدر . هله خوسره ده : زیرا املاحتع و معملر اولمده فی حاله اختیار من خلافتده سو تصیرلر بزلر
محیطی ایتنه آلتندر . (موشل) سشله سیک معمل اولدیفی اناده . تورکیه علیهنده اینتالیایونان
حرف متفه سندن نه قدر سوزلر اولسندی عین تایمه بوقون پنه یوناستانک اینتالیاییلک تاشیس ایتد
مناسبات حسنسی دولایسیله تدار ایدلمه دیسی . بیلک بونلر . یونان و اینتالیایک آغره ایلک متفق
برائتلاف یا یلری خنده فی خیراریده تولید ایشل اولمقلرور . بویا بده میدانده مشایر
بوددر . توفیق رشدی یک موسیو موسولنی ایلک بوللاقی پایمه دن اول . جنوره ده یونان خارجی وکیلک
تورکیه خارجی وکیلک ایلک کوروشکی آره لرنده جریان ایدن ملالات دولتین بیشتنه فی مبادله سالکله
متعلق اولمقلنده شبهه بوددر . زیرا بونلرک حسن تعلیم و انتاجی مناسبات متنا بیلک ایلک متفق
خیرلی برمقدمسی اولمقلندر . بونمناسباتک دامل نتیجه سنده یونان حکومتک غایسی اولای برهم تیاروز
اثنالای ععدی و بالافره ده استمنا راتجهریه ده کورمان رفا پتک منعیدر .
میلادایموس ائدی هم ایلک ولا لنده همد شیمیدی وایمه لرنده تورکیه به فارش یوناستانک باده

جرا بالریه مل حرره غل اولری شبه تلرخ و تومرستک درج دیا اولور .

030 10 236 596 23

2

Ek:3 030.10.236-597-1

Tarih:3.5.1929

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in, Sofya'da Bulgar Hariciye Nazırı ve İtalya'da Mussolini ile gerçekleştirdiği temaslار.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

No:15

Hıfz

7-5-1929

Ha.V.ne.

3.Mayıs.1929.

Venedik.
No.9.

I-Mayısın ikinci günü öğleden sonra hareket eden trenle oraya hareketim için trende yerler temin olunmuştur.

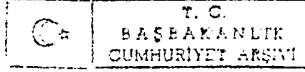
2-Sofya İlçimiz Musrev Beyfendiden,Sofyada Bulgar Hariciye Nazırı Müsyö Bürofla mülakatımızın temini için ricada bulundum. Bu mülakat malumu devletleri olduğu üzere Bulgar kralının son Prag ziyareti ve mahalli mezkurda görüldüğü ve daha doğrusu müşarilleyhin maruz kaldığı mühim mükâlemat itibarile lüzumludur.Seyahatimiz artık nihayetine gelmiştir. Heyeti umumiyesi itibarile bir çok malumat istihsalini ve müşahedatı mümkün kaldığı ve ayrıca memleketimiz içinsiyaset kıymet ve ehemmiyetini tebarüz ve ızharına vesile verdiği müstagnii beyandır

3-Roma ziyareti ve oradaki temaslarımız çok iyi geçmiştir. İtalya Başvekili başta olduğu halde hemen her kes hakkımızda âzami hürmet ve ikram göstermiştir. Musolini ile de iki defa mülakatta bulunduğum gibi davetlerde de kendisile görüşülmüştür.İtalya Hariciye Müsteşarı Müsyö Grandi ile ise hemen her gün temas olundu. Riyaseticumhur Kâtib Umumiisi Beyefendi ise hususi ve umumi mülakatlarda bulunduğu gibi Müdürü Umumi Hıman Bey de İtalya siyasi Müdürü Umumisiile Vekâleti celileyi olâkadar eden meseleler hakkında görüşmüştür. Diyebilirizki bu mülakat ve temaslar netice itibarile müsbet ve müsmir olmuştur. Son defa olarak İtalya Başvekili ile yaptığım veda mülakatının nihayetinde müşarünileyh,büyük şefimize karşı,Yunan ordusunun İzmirde denize dökülmesiyle bağlayup.....büyüyen hürmet ve hasretini sarahaten ifade ve tekrar ve İsmet Paşa Hazretlerinin ve Hükümetinin siyasetinden

030 10 236 597 1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Presvi Kalem Müdürlüğü

Nö

şitayışklar bir lisanla bahsettikten sonra faşizm faaliyet,istikame
tine tarzi kelam naklederek faşist Italyaya ve kendisine tam monesi
Büvenmeklişinizi ve her iki hükümet arasındaki dostluğun kuvvet ve
ehemmiyetini vazih cümlelerle ifade etti. Çok mühim ve faydalı müt
aatla bulundu. Bunları avdetimde şifahen bertafsil arzedeceğim efend
din.

Tevfik Rüştü.

030	10			236	597	1

2

Ek:4 030.10.234-580-13

Tarih:7 Aralık 1935

İtalyan-Habeş mücadelesine karşı İngiltere ve Türkiye'nin alacağı tedbirler hakkında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne göndereceği cevap taslağı.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umumi Kâtiplik Kalemi

Hariciye Vekili Ekselans Sir Percy Loraine nin ,Britanya hükümeti kiralıyyesi namına yaptığı teklifi almakla müşerref olmuştur. Maruzzâkir teklifde izah edilen mülâhazatı arizuamık tetkik ve Reisicumhur Hazretleriyle Heyeti Vekileye arz ettikden sonra ,Tevik Rûstü Aras, Cumhuriyet Hükümetinin vaki talep hakkındaki noktayı nazarını ,Ekselans Ambassadöre bervechizir iblaga müsaraat eyler. Bu noktainazar zaten Balken Misakı devletlerinin kine mutabıktır.

İtalyaya karşı alınacak tedbirler ihtimali iki ayrı noktayı nazardan derpiş edilmelidir.; evvela :askeri sanksiyonlar, sanıyen : İtalya tarafından Akvam Cemiyetince idâdar edilen ekonomik ve finansal sanksiyonların tatbikinden müstereken mesul, mezkur Cemiyet azasından birine tevcih edilecek taarruz neticesi olarak , kuvvetâf müracaat . Bu tefriki yaparken ,Cumhuriyet Hükümeti şunu kayıt etmegi luzumlu görürki ,birinci vazieyyette,aza devletler için (oportünité)si kendi taraflarından serbestce münakaşa ve tasvip edilmedikce bu kabil sanksiyonlara otomatik olarak iştirak etmegi icap ettiren hiç bir mecburiyet yoktur. Bu mülâhazaya ,Türkiyenin Cemiyeti Akvama girdiği sırada yaptığı reserve-lerden inbias eden mülâhazatı da inzımm ettirmek gerektir.

İkinci vaziyete gelince ,Cemiyeti Akvamca tekarrür ettirilen ekonomik ve finansal sanksiyonları diğerleriyle müstereken tatbik eden azadan birine karşı misaksiken devletin bir taarruzu muvacehesinde ,azanın müşareketine mütedair bulunan misakın on altıncı maddesinin üçüncü fıkrasının derpiş ettiği tedabiri tatbik etmegi Türkiye Cumhuriyeti teaahhüt etmiş bulunmaktadır.

Britanya hükümetince derpiş edilen ihtimal tabiatile bir İtalyan taarruzu ihtimali olacağına göre ,Cumhuriyet Hükümeti ,mevzubahis taarruza maruz devlete müsterek bir hareketle yardım için Misakı sadıkane tatbik edeceğini daha şimdiden beyan

030 10 234 580 13

Cumhuriyet
Hariciye Bakanlığı
Umumi Kâtiplık Kalemî

-2-

edebilir.

Bunda, Cumhuriyet Hükümeti, Britanya Hükümetinin, derpiş edilen tedabirin münferit ve hususî bir şekli tatbik değil fakat her zaman ahvalı mümasilede neticelerini verecek layetegayyer bir prensip olduğu şeklindeki tarzı telakkisi ile tamamen mutabıktır.

Türkiye tarafından güdülen Cemiyeti Akvama müzaheret politikası, Britanya notasında izah edilen vaziyette tam tatbikini bulmuş olacaktır.

Cemiyet azasının İtalya-Habeş ihtilafını durdurabilmek için sarf ettikleri mesaiyi Türkiye yine bu politika zaviyesinden derpiş etmektedir. İster mutearrıza karşı bir hareket, ister alınmış ve alınacak tedabirin menşei olan ihtilafın serian halline matuf mesai olsun, Türkiye Cumhuriyeti Cemiyeti Akvam azasını aynı müşareketin vazifesinin bağladığı kanatındadır.

Muhtemel müşterek hareketi hemahenk kılmak ve azamî tesirini istihsal için, erkânıharbiyyeler arasında temas ve görüş teatisi en iyi usul adolunabilir. Bunun içindirki Britanya hükümetinin tebliginde işaret olunan kuvvet ve vasıtalarından istifade olunmasına ve teşriki mesaiye mütedair mesailin bu kabil temaslarla hal edilmesi muvafık bulunmaktadır.

Bunu evla bittarik icap ettiren bir cihet de teessüs eden teşriki mesainin sanksiyonlara veya elyövm mevzu bahis müşterek müdafaa tedabirine iltihak eden devletlere karşı İtalya tarafından bir tecavüz tehlikesi daki kaldıkça devam etmesinin bir emri tabîi bulunmasıdır.

030	10			234	580	13

2

Ek:5 30.10.0.0 239-611-35 Tarih:20.10.1939

İtalya'nın, İkinci Dünya Savaşı başında tarafsız kaldığı ve İngiltere ile Fransa'ya karşı dostane bir tavır takındığı.

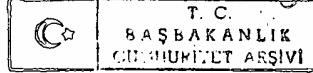
T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ

Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube: H. S.

Hususi: (2309)

Umumi:

Başvekâlet Yüksek Makamına

1 - İsviçre'den verilen bir haberde yeni harbin başlangı cında İtalya'da büyük bir hoşnutsuzluk mevcut olduğu, Musolini'nin, bîtaraf kalması ve Fransa ile İngiltere'ye karşı aldığı dostane vaziyet üzerine bu hoşnutsuzluğun az çok önüne geçildiği, İtalya'nın etrafını kollayarak ve cereyan eden ahvali yakından tetkik ederek İngiltere ve Fransa ile hoş geçinmek kararında bulunduğu bildirilmektedir .

Yüksek bilgileri için saygı ile arz ederim .

2 - Başvekâlet Yüksek Makamına, Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğine, Hariciye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına arzedilmiş ve Millî Em. Hz. Reisliğine yazılmıştır .

Dahiliye Vekili

Fazıl Özyurt

24. 10 1939

-1-

S.

Karşılık yazılacak bittige ait olduğu sabahın gün ve sayısının yazılması.

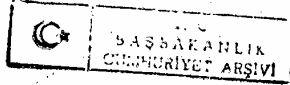
030	10			239	611	35

Ek:6 30.10.0.0 239-612-14

Tarih:19.6.1940

İtalya'nın, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan ettiğine dair nota. (İtalya elçiliğinden alınan 10 Haziran 1940 tarihli nota- yabancı dilde, İtalyanca yazılmıştır)

C O P I E

D'ordre de son Gouvernement l'Ambassade Royale
d'Italie a l'honneur de communiquer au Gouvernement de la
République Turque ce qui suit:

Aujourd'hui 10 Juin à 16 h.30 le Ministre des Affaires
Etrangères Comte Ciano a reçu au Palais Chigi l'Ambassadeur de
France et lui a fait la communication suivante: "Sa Majesté le
Roi et Empereur déclare que l'Italie se considère en état de
guerre avec la France à partir de demain 11 Juin". A 16 h.45 le
Comte Ciano a convoqué l'Ambassadeur de Grande Bretagne et lui a
communiqué en termes identiques que l'Italie se considère en
état de guerre avec la Grande Bretagne.

Ankara, le 10 Juin 1940 - XVIII.

Ministère des Affaires Etrangères
de la République Turque

ANKARA

030	10			239/612/14

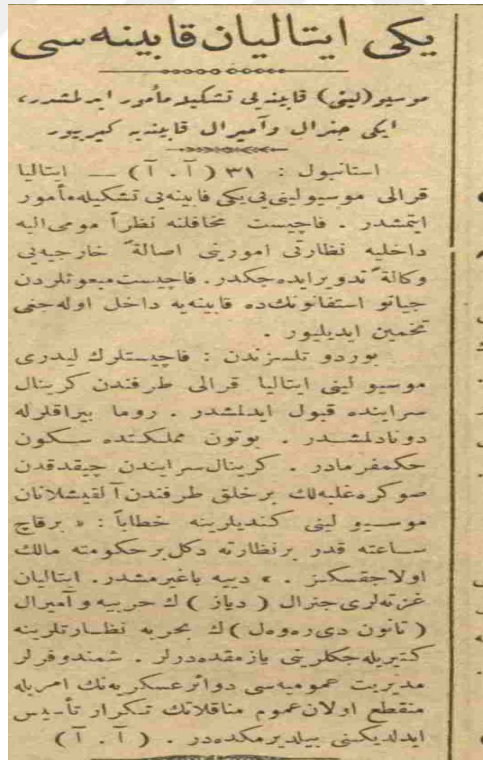
2

Ek:7 Hakimiyet-İ Milliye (1 Teşrin-i Sani 1338-1922, s. 4)

YENİ İTALYAN KABİNESİ

Mussolini kabineyi teşkile memur edilmiştir, iki general ve amiral kabineye giriyor.

İstanbul: 31 (A.A.) – İtalya kralı Mussolini’yi yeni kabineyi teşkile memur etmiştir. Faşist muhalefete nazaran adı geçen Dahiliye Nezareti görevini asaleten, Hariciyeyi vekaleten yürütecektir. Faşist mebuslardan Ciano Stefano’nun da kabineye dahil olacağı tahmin ediliyor. Bordo telsizinden: Faşistlerin lideri Mussolini İtalya kralı tarafından Krinal sarayında kabul edilmiştir. Roma bayraklarla donatılmıştır. Bütün memlekette sükûn hüküm fermadır. Krinal sarayından çıktıktan sonra kalabalık bir halk tarafından alkışlanan Mussolini kendilerine hitaben: “Birkaç saate kadar bir nezarete değil, bir hükümete malik olacaksınız” diye bağırmıştır. İtalyan gazeteleri General Diyaz’ın Harbiye ve Amiral Tanun Drevel’in Bahriye Nezaretlerine getirileceklerini yazmaktadırlar. (A.A.)

Ek:8 İkdam (18 Teşrin-i Sani – Kasım 1922 s. Numara: 9221)

İtalya Siyaset-İ Hariciyesi Hakkında İzahat

Yeni İtalya başvekili Mussolini'nin beyanatı: “Türkiye hakkını istihsal ettiği zaman daha fazlasını iddia etmemelidir” İtalya'nın diğer devletlerle münasebatı

Roma 16 (T.H.R.) Ajans Stefani bildiriyor: İtalya meclis-i mebusanında umumi celse küşat edilmiştir. Takriben (450) mebus mevkilerini işgal etmiş bulunuyordu. Birçok davetliler locaları doldurmuştu. Mösyö Mussolini'nin salona gelişi mebuslarla localardaki insanlar tarafından alkışlanmıştır. Mösyö Mussolini parlamentoyu sıkıca tutabileceğini beyan ettiği sırada sosyalistler küçük bir teşebbüste bulunmuşlarsa da derhal meclis tarafından sükuta icbar edilmişler ve mösyö Mussolini'nin bilahare “meclisin ekseriyetine ihtiyacım yok” tarzındaki sözlerini şiddetle alkışlamışlardır. Mösyö Mussolini'nin hükümdarı övmesi ve bilhassa ordu hakkındaki sözleri ile sükûn ve intizamın lüzumuna dair söylediği beyanatı alkış tufanı ile karşılanmıştır.

Mussolini nutkuna şu şekilde başlamıştır.

İtalya ve Türkiye

Türkiye hakkında mösyö Mussolini demiştir ki:

“Lozan'da vaziyeti hali hazırda görüldüğü gibi tetkik edeceğiz, boğazlarda münakalat-ı ticariye, Avrupa menfaatlerinin muhafazası ve Hıristiyan azınlıklar hakkında teminat elde etmek için icabına bakacağız.

Balkanlarda ve İslam memleketlerinde vaziyetin geleceği bir surette dikkate alınmalıdır. Türkiye hakkını istihsal ettiği zaman daha fazlasını iddia etmemelidir. Türkiye'ye “Buraya kadar, daha ileri gitme” demek cesareti olmalıdır. Yalnız böyle bir lisan ve müttefiklerin samimi ve doğru hareketi ile Balkanların karışması tehlikesi bertaraf edilebilir. (44,000) Müslümanın Romanya'da, (600,000) Müslümanın Bulgaristan'da, (400,000) Müslümanın Arnavutluk'ta, (1,500,000) Müslümanın Yugoslavya'da bulunduğunu unutmamalıdır. Siyasetimizi, vaziyeti ve herkesin himayesi hususunu nazarı itibar alarak bir esasa itina ettirmeliyiz.”

Ek:9 İkdam 2 Eylül 1923 s.1

İtalyanlar Korfu ve Sisam'ı işgal ettiler

Paris 1 (T.H.R.) – Saat (2.30) – Ajans Havas'ın Atina muhabiri bildiriyor İtalyanlar cuma günü saat 4'te Korfu adasını işgal etmişlerdir. İtalyan mermilerinden yangın husule geldiği Korfu'dan bildiriliyor. Jurnal gazetesinin Atina muhabiri İtalyanların Sisam adasını işgal ettiklerini yazıyor. Son haberlere nazaran Yunan hükümeti Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği telgrafnamede cemiyet mukavelesi mucibince onun müdahalesini talep etmiştir. İtalyanlar sakız adası civarında Leros adası sularında torpil dökmüşlerdir.

Ek:10 Cumhuriyet

7 Nisan 1926 s.1

İtalya bütün cihana meydan mı okuyor?

İtalyan Diktatörü Seyahat Bahanesiyle Büyük Bir Nümayiş Yapıyor

Sinyor Mussolini'nin Afrika seyahati, bütün cihana karşı İtalya'nın Akdeniz'deki maddiyatını dostane bir surette izhar eden nümayiş olacak

İtalya başvekili Sinyor Mussolini'nin yakında Trablusgarp'a icra edeceği seyahatin İtalya'nın kuvve-i askeriyesini izhar için bir nevi nümayiş şeklinde vaki olacağı dünkü posta ile gelen Avrupa gazetelerinden anlaşıyor. (Roma) muhabiri 31 Mart tarihiyle gönderdiği bir telgrafnamede diyor ki: Sinyor Mussolini'nin Afrika seyahati muazzam bir nümayiş-i askeri şeklinde olacak ve bütün cihana karşı İtalya'nın Akdeniz'deki maddiyat ve hukuki durumunu bir surette gösterecektir.

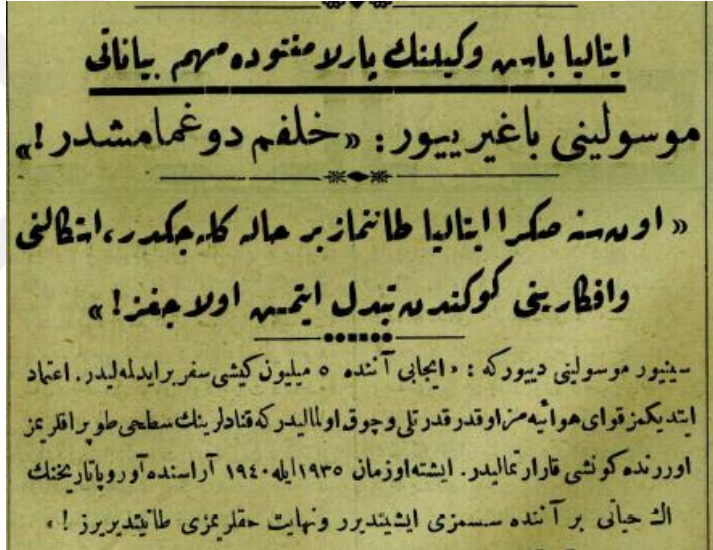

Ek:11 Hakimiyet-i Milliye 29 Mayıs 1927 s.1

İtalya Başvekilinin Parlamentoda Mühim Beyanatı

Mussolini bağıyor: "Halefim doğmamıştır!"

"On sene sonra İtalya tanınmaz bir hale gelecektir, eşkâlini ve efkârını göğünden tebeddül etmiş olacağız!" Sinyor Mussolini diyor ki: "İcabı anında beş milyon kişi seferber edilmelidir. İtimat ettiğimiz hava kuvvetlerimiz o kadar kudretli ve çok olmalıdır ki kanatlarının sathı topraklarımız üzerinde güneşi karartmalıdır. İşte o zaman 1935 ile 1940 arasında Avrupa tarihinin en hayati bir anında sesimizi işittirir ve nihayet haklarımızı tanıtırız!"

Ek:14 Yeni Adam Aralık-Ocak 1935 C:2, S:53
İtalya- Habeş Savaşı

No. 781 12 Birinci Teğris CUMARTESİ 1935 Yıl 8

YENİ

KÖROĞLU

Türkiyenin Ençok Okunan Gazetesidir

Adres : İstanbul KÖROĞLU
Tels. 23074
İdareye ve paraya ait mektuplar idare müdürü namına gönderilir.

Türkiyede 3 kuruş

Abone şartları
Türkiye için 3 1 lira
Yabancı için 6 2 lira
İdare Müdürü : Ali Kemal

İngilizler Mısır'a, Süveyş'e asker, top yığdılar. Kanalı kapatınca Habeşe giden İtalyanların ana vatanla bağları kopuverecek. Fransızlar İngilizin politikasını yapmak istemiyorlar ama er geç İngilizle bir olacaklar. Alman ortalık biraz daha karışsa da bir lokma kapsam diye gözlüyor. Habeş İtalyanları sarp dağlarda çete muharebesi ile yıpratıyor.

İtalyanlar Pusuya Düştü..! Ne Oluyor?

Habeş orduları İtalyan pilânlarını bozdular. Çetelerle korku ve dehşet saçıyorlar.

Habeşler bol cephaneye harcıyorlar. Caponlar Habeşlere boyuna silâh veriyor. Bir gemi dolusu yaralı İtalyan askeri geri döndü. İtalyanların hava bombardımanlarına karşı Habeşler çok kanlı intikam alıyorlar. İki taraf merhametsizce boğuşuyor. Harp devam ediyor.

İtalyaya Kimse Mal, Erzak Vermiyor.

İtalyaya silâh, yiyecek ve harp eşyası vermemek için Milletler Cemiyeti karar verdi. Türkiye de beraber olmak üzere hemen her devlet İtalyanlara yiyecek şey ve her çeşit harp eşyası vermeyeceklerdir.

Yunanistanda Kondilis Cumhuriyet hükümetini devirip Krallık ilân etti ve hücumetini eline aldı. Meclis de Krallığın yeniden kurulmasına karar verdi.

Dediğim çıkıyor mu?

İtalyanlar daha Habeşe saldırmadan önce :

— Sinyorlar iyi etmiyorlar, galiba Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olacaklar, demiştim.

Olanlar oldu savaş başladı. İtalya bir iki gün Habeş topraklarında yol yürüyüp dağlara girince çevrildiler, şimdi her yandan hücum eden zorlu Habeş orduları önünde ne yapacaklarını şaşırıyorlar, son sistem silâhları 200 bin İtalyan tehlükede !

Habeş orduları kumandanı gözleri kızmış :

— Olanı denize dökeceğim ! Diyor.

Eğer dediğimi yaparsa benim de göz ayarı dediğim olacak. İtalyanlar Habeşi alayım derken Afrikadaki topraklarından da olacaklar, ha bakalım ne olacak ?

Ek:16 Son Telgraf

15 Haziran 1937 s.4

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde İtalya'nın donanma gücünü değerlendiren bir haber

4 - SONTelGRAF - 15 Haziran 1937

İtalyan tahtelbahirlerinin emsali yokmuş!

Dünyanın deniz tarihinde şimdiki İtalyan tahtelbahirlerinin miktarına tesadüf etmek mümkün değilmiş!

Alman Mareşalının önünde yapılan deniz geçit resminden sonra neşredilen donanma emri yevmisinde Musolini böyle söylüyor

Alman Mareşalı ise iyi silâhın ancak iyi asker tarafından kullanılabileceğini söyledi

Alman Harbiye Nazırı Mareşal Blomberg'in son defa Romada Musolini'yi ziyaret ettiği zaman alınmış resimlerden

Alman Milli Müdafaa Nazırı Mareşal Blomberg'in seyahatinin, orada gördüğü geçit resimlerinden, manevralardan, İtalyan gazetelerinin yazdıklarından «Son Telgraf»'ın bu sütunlarında sırası gelince bahsetmiştik. Yeni gelen Avrupa gazetelerinin Mareşalın seyahati etrafında verdiği malumat çok şayanı dikkatli. Artık bu ziyaret bitmiş, fakat bu ziyaret esnasında neler konuşulduğuna dair haberler sızmaya başlamıştır.

Roma mehafilinde Alman mareşalının seyahati etrafındaki muhakakalar devam ediyor. Bu ziyaretten maksat şu imiş: Almanlar İtalya ile münasebatını daha sıkı bir hale getirmek mümkün olup olmadığını anlamak istemişlerdir.

Roma mehafilinde ümit verici bir şeyin halinde dönen bir haber daha vardır: Tac giyme merasimi münasebetiyle daha evvel Londraya gitmiş olan mareşal (Blomberg) orada İngiliz devlet adamlarıyla görüşmüş, hattâ İngiliz donanmasının manevralarında da bulunmuştu. Mareşal Romaya geldiği zaman Sinyor Musoliniye bazı sevindirci sözler söylemiş. İngilizlere İtalya arasındaki bu dargınlığa bir çare bulmak mümkün olduğundan bahsetmiştir. Bu da ne suretle olacaktı, bakınız: Almanya araya girecek, İtalya ile İngiltereyi uzlaştıracaktır. Bunun için de Almanya'nın hem Roma ile, hem de Londra ile çok iyi dost olması lâzımı gerekmektedir. Bu siyaset, Bay Hitler'in evvelce çıkışmış olan meşhur kıl-

tabanda ileri sürülen bir siyasettir ki, işte Berlin hükümeti şimdi bunu tatbik ediyormuş ve Mareşal Blomberg'in Londradan sonra Romaya da gelmesi bu siyasetin tatbikatından ileri geliyormuş.

Yine Roma mehafilinde söylenişine göre İtalyanlar, İngiltere ile anlaşmayı çok isterlerse de evvel kendilerine Londranın el uzatmasını bekliyorlarmış. Yoksa Roma hükümeti İngiltereden el uzatmadıkça kendisi bu hususta ileri atılsak değildir!

Jurnale d'Italia gazetesi Roma ile Berlin arasında askerî bir ittifak yapılacağı sayıların asılsızlığından bahsettikten sonra, her ne kadar mareşalın Romada Sinyor Musolini ile İtalya ve Almanyanın askerî meselelerinin ehemmiyeti etrafında çok konuşmuş ise de, bu konuşmalar hiç bir zaman İtalya - Almanya münasebatının zaten mevcut olan şekline dışarı çıkmadı; -ğini yazıyor. Çünkü yeni her hangi bir muahedeye lüzum yokmuş.

Mareşal Blomberg İtalyan ordusunun kuvvetini, nasıl silâhlara malik olduğunu göstermek için yapılan manevralardan sonra İtalyan gazeteleri, İtalyan askerlerinin iyi kumandana ve iyi silâha malik oluncu dünyanın her hangi bir askerinden aşağı kalmıyacağını yazmak suretile pek mânâlı neşriyatta girişmişlerdi. Bundan bir kaç gün evvel «Son Telgraf»'ın bu sütunlarında bu yazılardan bahsetmiştik. Alman Mareşalı seyahat intibahlarını söylerken sözü İtalyan ordusunun vaziyetine getirerek demiştir ki:

«Asker olduğumuz için biliriz. İyi silâha karşı vatanın hürriyeti ve büyüklüğü için kendini didürmeye hazır olan asker lüzum olduğunu biliriz. Benim intibahım şudur ki, bu iyi silâhlar iyi askerinin elinde bulunmaktadırlar.»

İtalyan gazeteleri Mareşalın bu sözlerini alarak memnuniyetlerini saklamıyorlarsa da Mareşalın İtalyan ordusu, silâhı ve askeri için söylediği sözleri kâfi görmiyenler, şimdi Roma gazetelerinin bu memnuniyetini yürekten gelmiş bir hoşnutluk gibi görmüyorlar.

İtalyan gazeteleri, İtalyan askerinin iyi kumandana ve iyi silâha malik oluncu dünyanın hiç bir askerinden geri kalmıyacağını yazar - larken bu ordunun Sinyor Musolininin senelerden beri devam eden gayret ve dikkatle böyle vücut gelmiş olduğunu söylemekten ve Bayvekilî methetmekten kendilerini alamıyorlar.

Ne olursa olsun muhakkak olan bir şey varsa o da Almanya ve İtalya arasında bir zaman çok söylenmiş olan askerî bir ittifakin olamayacağıdır.

Napolide, Mareşal Blomberg, İtalyan donanmasını da görmüştür. Sinyor Musolini 8 Haziran tarthli donanma emri yevmisinde şöyle diyor:

«Dün Napolide toplanan İtalyan tahtelbahirlerinin miktarının, dünyada her hangi bir deniz tarihinde bir emsali daha yoktur.»

Bu söz, az mânâlı değildir. İtalyanların dünyada en çok tahtelbahire malik oldukları bu suretle bir kere daha tekrar edildikten sonra emri yevmide şu da ilâve ediliyor:

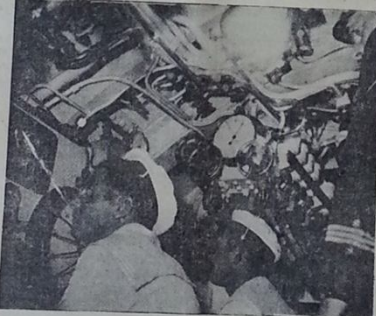
«Bu kuvvetteli disiplinin muazzam manzarası İmparatorluk İtalyasının, tahtelbahir donanmasının mükemmel bir hazırlığına delildir.»

Mareşal Blomberg'in İtalyayı ziyaretinden bahseden Roma mehafil şunu da söylüyor: Almanya ile İngiltere münasebatı iyileştikçe Roma - Berlin mihveri zararlı çıkacak diye iddia ediliyordu. Halbuki mareşalın ziyareti buna karşı kusmen bir cevap olmuştur.

Pololo di Roma gazetesi de diyor ki:

«İngiltere hariciyesi, Roma - Berlin mihverini bozmak için her şeyi yapmıyor. Halbuki Mareşal Blomberg'in seyahati ve Bay Hitlerin Bay Musolini'ye ve Kont Ciano'ya karşı gösterdiği dostluk alâmeti (Alman Lıyakat Kartalı nişanının büyük hacmin verilmesi) gibi tam zamanında olmuştur.

Artık Mareşal Blomberg seyahati bitmiş, bu fasıl kapanmıştır. Yukarıda dediğimiz gibi, Almanya - İtalya askerî ittifakı vücut gelemez. Bakalım, İtalya - Almanya münasebatı bundan sonra ne sahalara girecek?

Bir tahtelbahirin makine dairesine baktı

Edebî Roman No: 27

Ek:17 Akbaba 20 Nisan 1939

İtalya'nın Arnavutluk İşgali

Ek:18 Karikatür Dergisi, No:1, İkinci Dünya Savaşı İtalya ve Devletlerin Durumları

BÜLBÜLÜN ÇEKTIĞİ DİLİ BELASIDIR..
İtalya — Beni serbest bırakın, yoksa fena yaparım..
Müttefikler — Merak etme, seni yakında uçuracağız !

AFRIKANIN MATEMİNİ TUTAN İTALYAN FAŞİSTLERİ ARASINDA :

— Bizim Faşistlerin, ilerisini iyi gördüğümüz muhakkak..
— Tabii, bugünkü matemleri, senelerce evvel görüp o zamandan siyah gömlek giydik!

İTALYA YANIYOR :

İngiliz — Faşistler, çizmenin bu harpten parlak çıkmasını istiyorlardı, ben de parlatıyorum!

KANGURU VE YAVRUSU :

Duçe — Bütün dünya bilmelidir ki mevkiimizden eminiz !

Ek:20 Akşam 30 Nisan 1945 s.1

Mussolini'nin İdam Haberi

Ek:21 1936 Yılı İtalyan Krallığının sahip olduğu topraklar.

Ek:22 İtalyan Sosyal Cumhuriyetinin kurulmuş olduğu topraklar.

